

MUZEUL GRĂNICERESC NĂSĂUDEAN
UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
DEPARTAMENTUL DE ISTORIE

ARHIVA SOMEȘANĂ

V

Năsăud — Naszód — Fondul centr. școl. și de știpești.

2006

www.cimec.ro

ARHIVA SOMEȘANĂ

REVISTĂ DE ISTORIE ȘI CULTURĂ

SERIA A III-A

V

MUZEUL GRĂNICERESC NĂSĂUDEAN

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”

DEPARTAMENTUL DE ISTORIE

ARHIVA SOMEȘANĂ

**REVISTĂ DE ISTORIE ȘI CULTURĂ
SERIA A III-A**

U

Cluj-Napoca, 2006

COLEGIUL EDITORIAL:

Nicolae Bocșan, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie

Toader Nicoară, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie

Gheorghe Marinescu, Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Coordonatori:

Lucian Vaida, Muzeul Grăniceresc Năsăudean

Mirela Andrei, Institutul de Istorie „George Bariț”, Cluj-Napoca

Membri:

Cristian Găzdac, Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca

Ioan Radu Nistor, Muzeul Grăniceresc Năsăudean

Adrian Onofreiu, Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud

Claudia Peteanu, Muzeul Grăniceresc Năsăudean

Dan Prahase, Muzeul Grăniceresc Năsăudean

Floarea Vaida, Colegiul Național „George Coșbuc”, Năsăud

Copertă: Marcela Tamaș

Tehnoredactare: Rodica Pop

Prelucrare imagini foto: Dumitru Rotari

Orice corespondență referitoare la revista
„Arhiva Someșană” se va adresa:

MUZEUL GRĂNICERESC NĂSĂUDEAN

Năsăud, B-dul Grănicerilor, nr. 19

Tel.: 004-0263-361363

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse:

MUZEUL GRĂNICERESC NĂSĂUDEAN

Năsăud, B-dul Grănicerilor, nr. 19

Tel.: 004-0263-361363

Roumanie

Responsabilitatea pentru conținutul articolelor din cuprinsul volumului
aparține exclusiv autorilor.

ISSN 1583-3542

ISBN-10 973-7867-77-7

ISBN-13 978-973-7867-77-3

Editura MEGA

Cluj-Napoca

E-mail: mega@edituramega.ro

www.edituramega.ro

LISTA AUTORILOR

Felicia Adăscăliței	Colegiul Național „Sabin Drăgoi”, Deva.
Mirela Andrei	Institutul de Istorie „George Bariț”, Cluj-Napoca.
Iosif Marin Balog	Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
Ioan Băcă	Grup Școlar „Grigore Moisil”, Bistrița.
Diana Maria Covaci	Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
Macarie Marius Dan Drăgoi	Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului.
Luminița Dumănescu	Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
George G. Marinescu	Muzeul Județean Bistrița-Năsăud.
Ironim Marțian	Universitatea Tehnică, Cluj-Napoca.
Ioan Radu Nistor	Muzeul Grăniceresc Năsăud.
Adrian Onofreiu	Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud.
Liviu Păiuș	Profesor pensionar, Rodna.
Claudia Septimia Peteanu	Muzeul Grăniceresc Năsăud.
Florina Pop	Ziarul „Mesagerul” Bistrița.
Dan Prahase	Muzeul Grăniceresc Năsăud.
Gabriela Sermeșan	Colegiul Național „George Coșbuc”, Năsăud.
Ioan Seni	Colegiul Național „George Coșbuc”, Năsăud.
Ana Victoria Sima	Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
Dan Lucian Vaida	Muzeul Grăniceresc Năsăud.
Floarea Vaida	Colegiul Național „George Coșbuc”, Năsăud.
Niculae Vrăsmaș	Inginer geolog, pensionar, Prundu Bârgăului.
Romulus Zamfir	Universitatea Tehnică, Cluj-Napoca.

I. ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

GEORGE G. MARINESCU

Necropola de incinerare din epoca bronzului (Wietenberg), de la Fântânele „Între Acați” (jud. Bistrița-Năsăud).....	13
<i>Der einäscherung Grabfeld aus der Bronzezeit (Wietenberg), von Fântânele, „Între Acați” (der Kreis Bistrița-Năsăud)</i>	23

DAN LUCIAN VAIDA

Brățări celtice în nord-estul Transilvaniei (sec. IV-II î. Chr.).....	29
<i>Keltische Armbänder aus Nord-Osten von Siebenbürgen (Jh. IV-II v. Chr.)</i>	41

II. ȘCOALĂ, BISERICĂ, SOCIETATE

CLAUDIA SEPTIMIA PETEANU

Moralitate și moralizare în „Țidulele de cununie” din comunitatea Leșu în prima jumătate a secolului al XIX-lea	53
<i>Morality and moralizing in marriage certificates from Leșu community during the half of the 19th century.....</i>	61

IOSIF MARIN BALOG

Politica financiară a Vienei în Transilvania între revoluția pașoptistă și dualism: cazul filialei brașovene a băncii vieneze „Creditanstalt”	63
<i>Vienna's financial-banker policy in Transylvania between the „Pașoptist” Revolution and Dualism: a case study of the Brașov branch of viennese Bank Creditanstalt</i>	73

FELICIA ADĂSCĂLIȚEI

Situația materială a bisericilor în protopopiatul greco-catolic al Hunedoarei (1853-1867).....	75
<i>La situation matérielle des églises dans la protoierie uniata de Hunedoara (1853-1867)</i>	85

ANA VICTORIA SIMA

În lumina ecleziologiei postridentine. Biserica Română unită la mijlocul secolului al XIX-lea.....	87
<i>In the light of the post-Tridentine ecclesiology. The United Romanian Church at the middle of the 19th century</i>	105

MIRELA ANDREI

Școala confesională năsăudeană în timpul regimului politic dualist austro-ungar.....	107
<i>The Confessional School in Nasaud during the Austro-Hungarian Political Regime</i>	120

LUMINIȚA DUMĂNESCU	
Procese pentru paternitate din districtul Năsăudului.....	121
<i>Paternity Processes from the Năsăud District</i>	136
MACARIE MARIUS DAN DRĂGOI	
Instituirea preoților în vicariatul Rodnei – cazul de la Feldru din 1890.....	137
<i>Die Amtseinsetzung der Priester in der Rodnaer Diözese. Der Fall Feldru, 1890</i>	164
DIANA MARIA COVACI	
Miscarea pentru o salarizare adecvată a capitolului greco-catolic român de Alba-Iulia și Făgăraș între anii 1903–1918.....	165
<i>The romanian greek-catholic Chapter from Alba-Iulia and Făgăraș movement a for adequate payment between the years 1903–1918.....</i>	187

III. STRUCTURI DE CIVILIZAȚIE TRADIȚIONALĂ

ROMULUS ZAMFIR	
Problematika prezentă a simbolurilor și ornamentului arhitectura și arta populară românească.....	191
<i>Die gegenwärtige Problematik der Symbole und Ornamente in der Arhitektur und die rumänische volkstümliche Art</i>	222
IOAN RADU NISTOR	
Gospodărie și arhitectură populară la Năsăud.....	223
<i>Die Haushalte und die Volkstümlichearchitektur in Năsăud.....</i>	238
GABRIELA SERMEȘAN	
Rituri funerare în Țara Năsăudului.....	239
<i>Funerals rites in the country of Năsăud</i>	249
DAN PRAHASE	
George Coșbuc și basmul parodie: Patru portărei.....	251
<i>George Coșbuc and the parody-fairy-tale: Four bailiffs.....</i>	260

IV. RESTITUIRI. MEMORII

VIRGIL ȘOTROPĂ	
Pagini de amintiri (II)	263
<i>Erinnerungsseiten.....</i>	288
ADRIAN ONOFREIU	
Contribuții documentare privind istoria Comitatului Bistrița-Năsăud – 1876–1899 (I)	289
<i>Contributions documentaries sur l'histoire du district Bistrița-Năsăud 1876–1889 (I)</i>	348
NICULAE VRĂȘMAȘ	
Izvoare monografice bărgăuane (II)	349
<i>Des source monographiques de Bârgău</i>	366

V. PERSONALITĂȚI

LIVIU PĂIUȘ

Florian Porcius – om al cetății.....	369
<i>Der Akademienmitglied Florian Porcius – Der Mesch der Burg.....</i>	<i>388</i>

FLOARE VAIDA

Academicianul Dumitru Protase – la 80 de ani	389
<i>L'académicien Dumitru Protase.....</i>	<i>394</i>

VI. VARIA

IRONIM MARȚIAN

„Memorialul reuniunii învățătoresci gr.-cath. «MARIANA» în Năsăud. 1876–1901”	397
<i>Das Memorium der griechisch-katolische Union „Mariana” der Lehrer in Năsăud 1876-1901</i>	<i>403</i>

IOANELA ALIS SENI, IOAN SENI

Despre academicienii năsudeni la ceas aniversar – 140 de ani de la înființarea Academiei Române	405
<i>Über die rumänischen Akademiemitglieder – 140 Jahre von Gründung der rumänischen Akademie.....</i>	<i>418</i>

IOAN BĂCĂ

Contribuția documentelor de arhivă la cunoașterea geografiei județului Bistrița-Năsăud.....	419
<i>The contribution of archived documents to the geography awareness in the district of Bistrița-Năsăud.....</i>	<i>428</i>

FLORINA POP

Recenzie – Adrian Onofreiu, Ioan Bolovan, Contribuții documentare privind istoria regimentului grăniceresc năsăudean	429
<i>Dokumentarische Beiträge zur Geschichte des Nösner Grenzerregimentes</i>	<i>433</i>

ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

NECROPOLA DE INCINERAȚIE DIN EPOCA BRONZULUI (WIETENBERG), DE LA FÂNTÂNELE „ÎNTRU ACĂȚI” (JUD. BISTRIȚA-NĂȘĂUD)

George G. MARINESCU

Cercetări preliminare

Localitatea Fântânele (com. Matei), situată în zona sud-vestică a județului Bistrița-Năsăud, este cunoscută pentru numeroasele descoperiri arheologice, din diverse epoci¹.

În vara anului 2006, în timp ce, împreună cu colegul Lucian Vaida, ne aflam pe șantierul arheologic din punctul „La Gâța”, am fost anunțați de către un localnic despre faptul că în locul numit „Între Acăți”, o mică poiană, cu o înălțime medie de cca 400 m, situată la aproximativ 350 m față de locul în care ne desfășuram activitatea, și-au făcut apariția cioburi pe suprafața drumului. În prezent, mica poiană este străbătută de două drumuri paralele, dintre care unul, cel vechi, a fost amenajat după anii '50 de către un utilaj greu, care s-a

¹ Al. Păunescu, *Paleoliticul și Mezoliticul din spațiul transilvan*, București, 2001, p. 459-460; Descoperiri din epoca bronzului: G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice aparținând bronzului timpuriu (cultura Coțofeni) în nord-estul Transilvaniei*, în RB, VIII, 1994, p. 13; idem, *Cercetări arheologice în județul Bistrița-Năsăud*, vol. II, p. 293. În urma unei periegeze din vara anului 2006, au fost descoperite fragmente ceramice de tip Coțofeni și în punctul „La Observator”; T. Sorocanu, *O contribuție la cunoașterea ceramicii din epoca bronzului în Transilvania*, în MemCD, Cluj, 1974, p. 367-375; M. Rotea, Grupul Copăceni I, Ed. Accent, 2003, p. 35-57; G. Marinescu, *Descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului (cultura Noua) în nord-estul Transilvaniei*, în Apulum, XXII, 1985, p. 23-29; idem, *Cercetări arheologice în județul Bistrița-Năsăud*, 2003, p. 5-12. Descoperiri Latène: punctul „Dâmbul Popii” - I.H. Crișan, *La nécropole de Fântânele et son importance pour le problème des celtes l'Europe Centrale*, în Alba Regia, XIV, 1975, p. 185-186; idem, *Începuturile Latène-lui la daco-geți*, în Marisia, VII, 1977, p. 67-84; Șt. Dănilă, *Primele săpături în necropola de epocă Latène de la Fântânele*, în SCIVA, 29, 1978, 2, p. 257-275; punctul „Livadă” - I.H. Crișan, *Mormântul celtic de la Fântânele - „Livadă”*, în SCIV, 26, 1975, 1, p. 41-56; punctul „La Gâța” L. Vaida, *Cimitirul celtic de la Fântânele (punctul La Gâța), informare privind cercetările arheologice*, în Arh. Someșană, II, 2003, p. 11-17; idem, *Fibule descoperite în mormintele celtice din nord-estul Transilvaniei (sec IV-II î. Chr.)*, în Arh. Som, IV, 2005, p. 15-30; idem, *Zăbale celtice în descoperirile din nord-vestul Transilvaniei (sec. IV-II î. Chr.)*, în Fontes Historiae. Studia in Honorem Demetria Protase, Bistrița, 2006, p. 221-229; G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice de epocă romană în nord-estul Transilvaniei*, în FI, VI, 1989, p. 5 sqq, pl. XII/5-14; XIII, XIV, Idem, *Cercetări arheologice în județul Bistrița-Năsăud*, vol. II, p. 172, pl. XII/5-14, XIII, XIV. G. Marinescu, C. Gaiu, *Die Nekropole bei Fântânele „Rât”, gem. Matei, kreis Bistrița-Năsăud aus dem 4. Jahrhundert u.z.*, în Dacia, XXXIII, 1-2, 1989, p. 125-143. (19 morminte de înhumare de tip Sântana de Mureș-Cerneahov), C. Gaiu, *Nei descoperiri și considerații asupra cimitirului de la Fântânele „Rât”*, în RB, IX, 1995, p. 149-163; etc.

adâncit în sol cca 50 cm. (fig. 1). În mod sigur, în preistorie terenul era un mic platou, în pantă puțin accentuată, străjuit în partea stângă, conform sensului de mers spre satul Fântânele, de un pârâu, denumit în prezent Valea Boilor, iar în partea dreaptă de două mici terase suprapuse, care se întind până sub liziera pădurii.

În peretele drept al drumului vechi, am observat urmele unui mormânt de incinerare în urnă, parțial distrus în jumătatea superioară, de discul unui tractor, reușind să recuperăm resturi ceramice din urna funerară împreună cu oase calcinate (fig. 2).

În consecință, am efectuat o săpătură de salvare, dezvelind o secțiune (S₁/2006) de 10×1,5 m, pe un teren aflat în pantă, profilul sudic al secțiunii fiind plasat chiar în lungul drumului. Pe întreaga suprafață a secțiunii au fost sesizate urme de arsură și fragmente ceramice mici, provenind, foarte probabil, de la un mormânt sau mai multe, distruse odată cu construirea drumului.

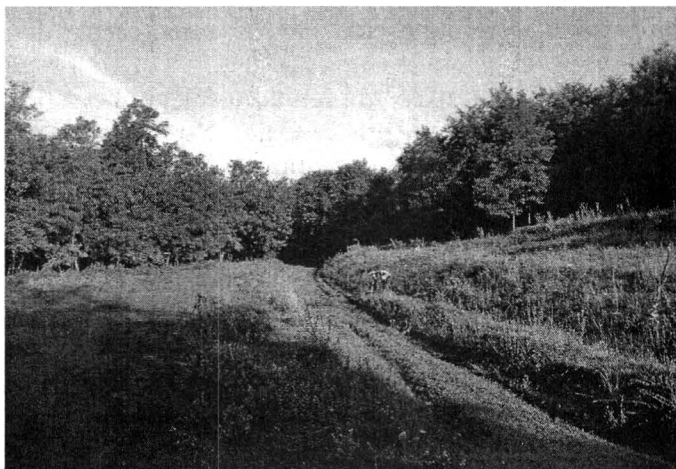

fig. 1

fig. 2

Descrierea mormintelor:

Mormântul 1 (M₁), descoperit incidental, a fost distrus în mare parte. Avea în inventar două vase, urna și un alt vas capac. Adâncimea de depunere -60 cm față de nivelul actual (fig. 3-4).

Urnă propriu-zisă, care conținea cenușă și oasele calcinate, este un vas de formă probabil bitronconică, de culoare neagră, din pastă poroasă, slab arsă, decorat pe diametrul maxim cu caneluri, dispuse oblic, suprapuse de o linie incizată care avea deasupra ei o linie punctată; apoi urmează un ornament compus din V-uri răsturnate sau motivul „scheletului de pește”, încadrat într-un registru compus din două linii incizate. Ornamentația vasului este încheiată simetric, având sub buză o linie incizată suprapusă de puncte (motivul „bobului de grâu”), similară cu ornamentul situat deasupra canelurii. Buză s-a pierdut, de altfel, întreg vasul este păstrat foarte prost, el putând fi reconstituit doar grafic. Dimensiuni: H ≈ 20 cm; D g = 22 cm; D f = 8,2 cm (pl. II/2).

Al doilea vas, care juca rolul de capac, fiind așezat cu gura în jos peste urnă, este un castron cu gura quadrilobată, de culoare maro-cafenie, lucrat dintr-o pastă fină, bine arsă, cu slip. Este decorat cu o linie punctată, obținută prin mici triunghiuri incizate și de butoni așezați simetric pe umăr. Dimensiuni: D g ≈ 30 cm (pl. II/1).

În afara ceramicii, nu a existat alt inventar funerar (oase de animale, piese litice sau metalice), de asemenea, nu au fost observate nici un fel de amenajări cu pietre sau cu alte materiale, cenușa și oasele fiind așezate cu grijă în urnă, iar arderea a fost efectuată în alt loc. Oasele umane, puternic calcinate, aparțineau probabil unui adult².

fig. 3

² Nu dispunem de o analiză antropologică de specialitate pentru nici unul din cele patru morminte.

fig. 4

Mormântul 2 (M₂), descoperit – *in situ* –, în cadrul secțiunii S₁/2006, la m. 5,50. Inventarul este compus doar din vasul-urnă și un fragment dintr-un vas-sac decorat cu brâu alveolar, care avea rolul de capac. Adâncimea de depunere –60 cm față de nivelul actual, fiind așezat la 1,50 m est de M₁ (fig. 5–6).

Urna funerară este un mic castron, întregibil, lucrat însă dintr-o pastă grosieră, de culoare cărămizie, slab arsă și foarte friabilă. Nu are nici un fel de ornament, buza vasului fiind puțin evazată și fundul ușor profilat. Dimensiuni: H = 8,5 cm; D g = 23 cm; D f = 8,5 cm (pl. III/3).

Cum spuneam, a fost identificat și un fragment dintr-un vas sac de mari dimensiuni, lucrat dintr-o pastă grosieră, cu nisip și cioburi pisate, ardere slabă, ornamentat imediat sub buză cu un brâu alveolar. Dimensiuni: D g = 35,5 cm (pl. III/2).

În urna funerară s-a descoperit cenușă, oase calcinate și cărbune din rugul funerar, toate fiind așezate cu grijă și acoperite de ciobul amintit. Nu au fost observate urmele altui inventar funerar.

fig. 5

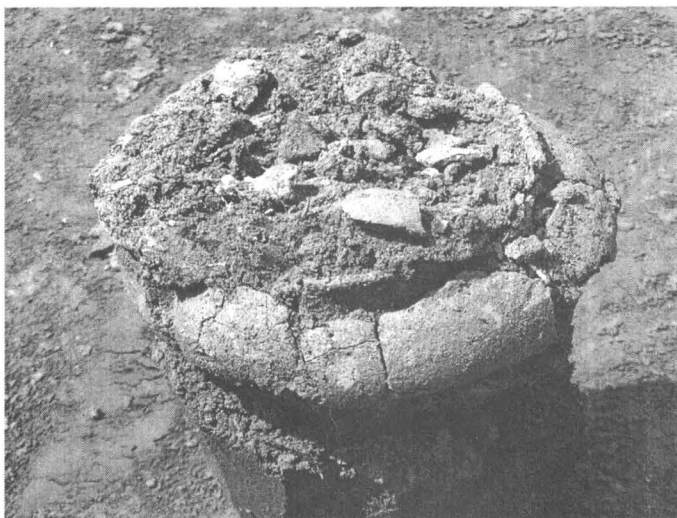

fig. 6

Mormântul 3 (M₃), a fost observat în profilul sudic, la m. 8 al S₁/2006, motiv pentru care s-a deschis o casetă (C₁/2006), de 3,50×1,00 m, plasată practic pe drumul vechi. Inventarul este compus din două vase suprapuse, unul de formă bitronconică, care era urna și o strachină care avea rolul de capac, fiind așezată cu fundul în jos peste vasul-urnă, căpăcuindu-l. Adâncimea de depunere este de -60 cm, fiind plasat la 1 m de M₁ (fig. 7-8).

Urna funerară este un castron cu corpul bombat și cu gât scurt cilindric, păstrat fragmentar, dintr-o pastă poroasă cu nisip și pietricele, slab arsă, având o culoare neagră-cafenie la exterior și pigmenți roșiatic-marou la interior. Este ornamentat doar cu o linie incizată pe diametrul maxim. Buza vasului este evazată, la descoperire fiind găsită prăbușită în interiorul vasului, din cauza presiunii exercitate de strachina de deasupra, iar fundul este ușor profilat. Dimensiuni: Î ≈ 20 cm, D max. ≈ 30-32 cm; D g ≈ 25-28 cm; D f = 9,5 cm (pl. IV/2).

Strachina cu rol de capac, a fost lucrată dintr-o pastă poroasă cu nisip, de culoare roșcat-negricioasă și cu ardere slabă. Buza, sub care se reliefează un mic prag, este foarte ușor evazată. Dimensiuni: Î = 6,5 cm; D g = 25,5 cm; D f = 9,5 cm (pl. III/1).

În interiorul urnei au fost descoperite multe oase umane puternic calcinate, probabil aparținând unui matur, cărbune și cenușă provenind de la rugul funerar, toate fiind așezate cu grijă în urnă. Nu au fost sesizate amenajări exterioare urnei și nu a fost descoperit alt inventar.

fig. 7

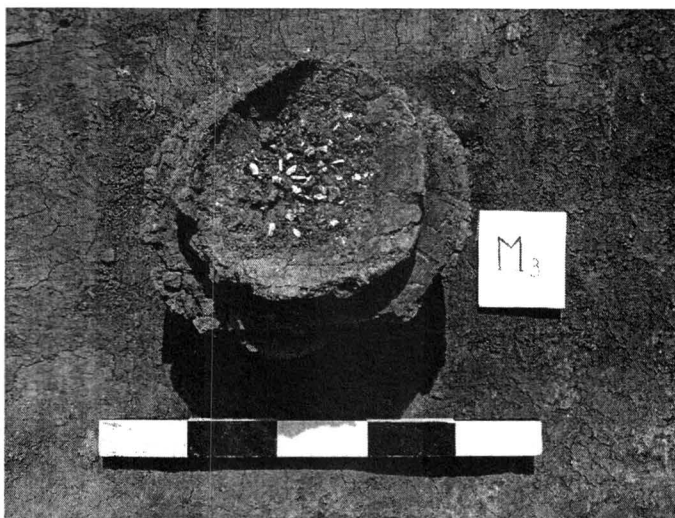

fig. 8

Mormântul 4 (M₄), a fost descoperit în interiorul C₁/2006, la m 3. Este un mormânt identificat chiar în drum, imediat sub nivelul actual de călcare (–10 cm). Din inventarul funerar am recuperat doar un vas extrem de fragmentar, care era urna funerară, fără să știm dacă a mai existat și un al doilea vas capac. Adâncimea de depunere inițială a fost de cca 50–60 cm, fiind plasat la 1,70 m de M₃ și 2,90 m de M₁ (fig. 9–10).

Urna funerară este un castron cu gura quadrilobată, lucrat dintr-o pastă fină, cu miez negricios-nisipos, cu slip brun-marونیu pe ambele fețe, arderea fiind bună. Este ornamentat pe umăr cu caneluri late, dispuse oblic, iar pe buză cu mici incizii în stilul „bobului de grâu” (pl. IV/1).

În interiorul urnei au fost descoperite oase calcinate, cenușă și cărbune, fără altfel de inventar.

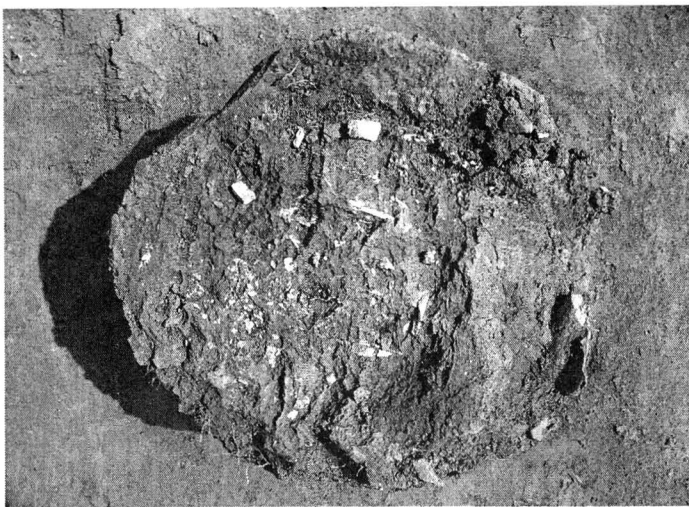

fig. 9

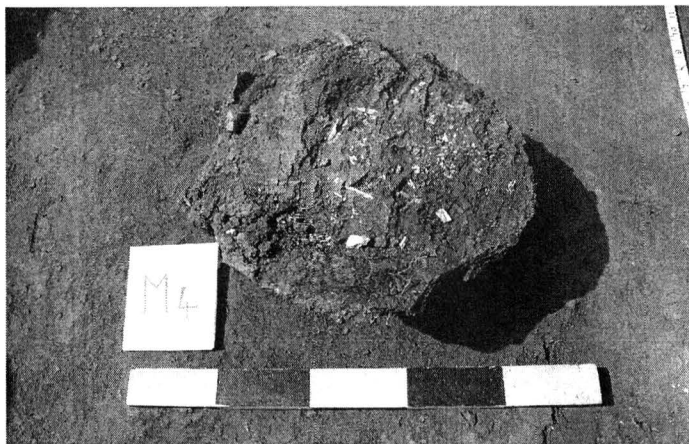

fig. 10

În stadiul actual al cercetării și având în vedere amploarea redusă a săpăturii, se pot desprinde unele concluzii cu caracter general.

La Fântânele „Între Acăți” avem de-a face cu o necropolă de incineratie, cu resturile funerare depuse cu grijă în urne și arderea efectuată în alt loc. Se remarcă faptul că toate mormintele descoperite până acum au fost îngropate la o adâncime de -60 cm față de nivelul actual al solului³. Adâncimea redusă de depunere, acțiunea mediului acid, a apei de infiltrație,

³ Situații similare sunt întâlnite în necropolele de la: **Deva** (17 morminte) cu adâncimi variind de la 50 la 60 cm (I. Andrițoiu, *Cimitirul din epoca bronzului de la Deva*, în SCIVA, 29, 2, 1978, p. 248; **Bistrița** (38 morminte), adâncimea variază între 50–70 cm (I.H. Crișan, Șt. Dănilă, *Cimitirul de incineratie din epoca bronzului de la Bistrița*, în MCA, VII, 1961, p. 145; I. H. Crișan, *Necropola de incineratie, aparținând culturii Wietenberg-Sighișoara, de la Bistrița*, în MCA, IX, 1970, p. 137–159; **Aiton** (9 morminte) adâncimea este de aproximativ 70 cm (T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cerghi, *Cimitirul de incineratie de la Aiton*, în FI, IV, 1976, p. 60), **Sibișeni** (41 morminte) adâncimea este de 45–50 cm (I. Paul, în SympThrac, 1, 1983, p. 10–11; I. Andrițoiu, *Contribuții la cunoașterea culturii Wietenberg în sud-vestul Transilvaniei*, în Sargetia, 16–17, 1982–1983, p. 57.) etc.

terenul fiind în pantă, și mai ales construirea drumului, chiar deasupra complexelor, au făcut ca mormintele din această zonă să fie păstrate foarte prost, majoritatea vaselor putând fi reconstituite doar grafic. În afara ceramicii, mormintele nu au altfel de inventar funerar (metalic, litic sau osteologic) și nu prezintă amenajări din dale de piatră sau fragmente ceramice în jurul urnei funerare. Cele patru morminte descoperite până acum nu sunt depuse într-o anumită ordine sau pe grupuri, distanța între ele variază aproximativ între 1 și 2 m, fără însă a se suprapune sau întretăia (fig. 11). Viitoarele cercetări vor putea aduce noi elemente privind topografia necropolei și a evoluției ei.

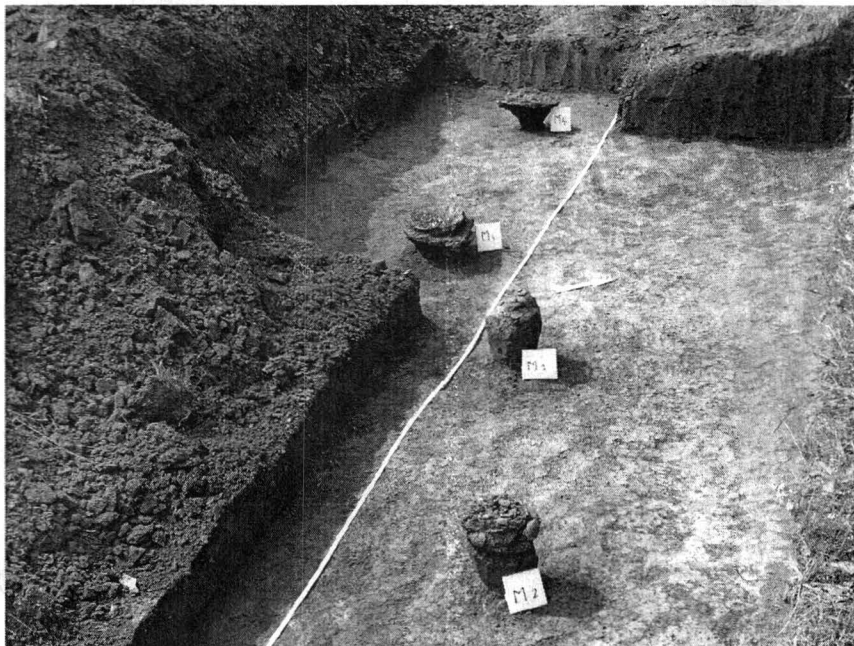

fig. 11

Din punct de vedere etnic, necropola se încadrează în aria culturii Wietenberg, într-o zonă unde aceasta este reprezentată prin numeroase descoperiri⁴. Pe lângă numărul mare de puncte cu așezări, care atestă o

⁴ G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice de epoca bronzului în nord-estul Transilvaniei (I)*, în RB, VII, 1993, p. 9 sqq.; idem, *Cercetări și descoperiri arheologice de epoca bronzului în nord-estul Transilvaniei (II)*, în RB, IX, 1995, p. 49 sqq.; N. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, Bonn, 1994, *Agrișu de Jos* „Grădina lui Pop Pompei”, „Poderei” p. 13; *Arcalia* „Pe Movilă” p. 16; *Archiud* „Fundătura”, p. 16, Taf. 2/4; *Beclean* „Jerusalem” p. 20, Taf. 10; *Bistrița* „Burg”, „Cighir”, „ICHV”, „Poiana Keintzel”, p. 22–23, Taf. 11, 12, 13/1–3; *Bozieș* „Poderei” p. 25; *Breteia* „În pruni”, p. 27; *Budești*, p. 27, Taf. 20/5; *Bungard* „În Vii” p. 27; *Cepari* „Steinkempel”, p. 28; *Chintelnic* „Știubei”, p. 29, Taf. 25/4–14, 26–36; *Ciceu-Corabia* „Sub Cetate”, p. 30, Taf. 52/11–12, 53–59; *Cociu*, p. 32; *Coldău* „Varbă”, p. 32, Taf. 63/2; *Corvinești* „La Moară”, p. 33, Taf. 64/4–7, 65, 66/1–3; *Dumbrăvița* „Stricata” p. 41; *Feldru* p. 42, Taf. 71/3; *Figa* „Poiana de Mijloc”, p. 43; *Fântânele* „Dâmbul Popii”, „Pe Rât”, p. 43; *Ghinda* „Livada Intensivă”, p. 44; *Ilișua*, p. 50, Taf. 83/4–7; *Lechința* „Livada Intensivă”,

intensă locuire, fapt constatat, de altfel, în întreaga Transilvanie, zona de nord-est a Transilvaniei, comparativ cu alte regiuni, este bine reprezentată și în privința descoperirilor funerare. În acest sens sunt relevante necropolele de la Bistrița⁵ (38 morminte) și Dumbrăvița⁶ (16 morminte), precum și un mormânt izolat la Ocnița⁷; în condițiile în care pentru restul Transilvaniei numărul descoperirilor similare, raportat la uriașul număr de așezări, este extrem de redus. De pe această poziție, necropola Wietenberg de la Fântânele apare firesc în arealul de care ne ocupăm, mai ales că în perimetrul localității Fântânele au mai fost făcute descoperiri aparținând aceleiași culturi⁸.

Ceramica identificată aparține celor două categorii:

- *grosieră* sau *poroasă*, modelată din pastă cu multe impurități, având ca degresant pietricele și nisip cu granulație mare. Arderea vaselor este în general slabă, unele fiind arse secundar (urna funerară din M₃), culoarea variind de la negru-cenușiu până la cărămiziu.

- *ceramica fină*, este bine arsă, culoarea variază de la brun negricios și roșu până la cărămiziu și gălbui-marونیu, având un degresant constituit din nisip ales cu grijă. La exterior se constată un slip, lustruit.

„Poderei” p. 53, Taf. 84/14-16, 85; **Livezile** „Răcișlog-Poderei”, p. 54, Taf. 87/1-11, 88/5-7; **Miceștii de Câmpie** „Pe Gruî”, p. 57, Taf. 91/4; **Mintiu**, p. 57, Taf. 89/5; **Monariu** „Salzgraben”, p. 58; **Năsăud**, p. 59; **Nepos**, p. 59; **Nimigea de Sus**, p. 59; **Nușeni** „Pădurea Roșie”, p. 60, Taf. 101, 102/1-7; **Ocnița** „Pe Dric”, p. 62, Taf. 109/6-7; **Rebrișoara**, p. 68, Taf. 111/7-8; **Satu-Nou** „Aluneasa”, p. 72; **Șieu-Măgheruș** „C.A.P.”, „Cetate/Hederis”, „Între Hotare”, p. 76, Taf. 127, 128, 129/4-6; **Șieu-Odorhei**, p. 76; **Sigmir** „Vatra satului”, p. 77; **Silivașu de Câmpie** „Budiste”, p. 77; **Sângeorzu Nou** „Silozuri C.A.P.”, p. 78; **Șintereag** „La canton”, p. 79; **Teaca**, p. 83; **Țigău** „Ficiona”, „La Dâmburi”, p. 84, Taf. 135/3, 137/1-2; **Tonciu** „Dealul Pietrii”, p. 86, Taf. 137/9-12, 138/1-4; **Vermeș** „Pe Toacă”, p. 90, Taf. 140/8-11; **Viile Tecii**, p. 90; **Viișoara** „Livada Intensivă”, p. 90, Taf. 141/1; **Visuia** „Fețișoara”, p. 91, Taf. 142/1-4; **Zoreni** „La Fabrică”, „Fața Zorii”, p. 92.

La aceste descoperiri mai pot fi adăugate următoarele puncte: **Albeștii Bistriței** „Biserica Evanghelică”; **Apatiu** „Vatra satului”, „Livadă”; **Archiud** „Bidișcut”; **Beudiu** „Fundoaia”; **Bidiu** „C.A.P.”; **Bistrița** „Han”; **Blăjenii de Jos** „La Cruce”; **Breteia** „Colnic”, „Poieni”, „Valea Bretei”; **Budești** „Vatra Satului”, „Tăuți”; **Chintelnic** „Coastă”, **Chiochiș** „Pe Clejă”, „După Grădini”, „După Deal”, „După Beregda”; **Chiraleș** „Pe Deal”; **Chiuza** „Livada Intensivă”; **Cristur-Șieu** „Fântânița”; **Cușma** „Cetățuie”; **Delureni** „Pe Față”; **Dipșa** „Fundoaia”; **Feleac** „Piatra Mică”; **Galații Bistriței** „Hrube”; **Ghinda** „Podul Paelor”; **Jelna** „Biserica Evanghelică”; **Ocnița** „Cobrici”; **La Ștefăluță**; **Podirei** „Vatra Satului”, „Lazuri”; **Rusu de Sus** „După Pădure”, „După Iauri” sau „Pustă”; **Sărățel** „După Grădini”; **Sângeorzu Nou** „Livada Intensivă”, **Șieu-Odorhei** „Între Păraie”; **Șieut** „Vatra Satului”; **Șintereag** „Livada Intensivă”; **Șopteriu** „La Romoși”, **Viile Tecii** „Peste Vale”.

⁵ I. H. Crișan, Șt. Dănilă, *op. cit.*, p. 145-149.

⁶ T. Soroceanu, Al. Retegan, *Neue spätbronzezeitliche Funde im Norden Rumäniens*, în *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 195-229.

⁷ G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice în județul Bistrița-Năsăud*, în *Arh.Som.*, III, 1975, p. 311-312; idem, *Cercetări și descoperiri arheologice în județul Bistrița-Năsăud*, vol. I, Bistrița, 2003, p. 111-112.

⁸ În perimetrul satului Fântânele, descoperiri aparținând sigur culturii Wietenberg au fost făcute în punctele „Pe Lab”, „Pe Rât” iar în punctele „Recea”, „După Deal”, „Pe Mocirla” au fost găsite fragmente ceramice din epoca bronzului. G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice de epoca bronzului în nord-estul Transilvaniei(II)*, în *RB*, IX, 1995, p. 57-58; Idem, *Cercetări arheologice în județul Bistrița-Năsăud*, vol. II, Bistrița, 2003, p. 334.

Atât forma vaselor, cât și decorul acestora⁹ (canelură oblică, linii incizate simple și duble, linii punctate realizate prin impresiuni oval-alungite („boabe de grâu”), linie realizată din impresiuni triunghiulare, motivul incizat al V-ului culcat sau al „scheletului de pește”, brâu alveolar simplu, dispus imediat sub buză, butoni conici situați pe umăr), au multe analogii în tot arealul culturii, încât încadrarea necropolei de la Fântânele în mediul Wietenberg este sigură.

Pentru încadrarea cronologică a necropolei, importante sunt atât forma cât și decorul vaselor, cu canelură și incizie, specifice fazei a II-a, dar și absența altor motive decorative (motivul spiralic, benzi cu romburi umplute cu hașuri oblice, benzi de triunghiuri, meandru, împunsături simultane pentru a umple spațiul (*Zahnstempelung* ș.a.), atât de bogate și frecvent întâlnite în faza clasică a culturii (Wietenberg III).

Până la noi cercetări, ne vedem obligați să încadrăm descoperirile de la Fântânele „Între Acăți” în prima etapă a Bronzului mijlociu = Reinecke Bz A₂ din Europa centrală, ce corespunde cu Bronz IIIa (Moszolics) și FD III – MD I (Hänsel), în faza Wietenberg II/Wietenberg A₂ (Boroffka), înaintea apariției decorului meandric, într-o etapă anterioară necropolei de la Bistrița, adică aproximativ sfârșitul sec. XVI – prima jumătate a sec. XV î. Chr.

Abrevieri bibliografice

Alba Regia	Alba Regia. Annales Musei Stephani regis. Székesfehérvár.
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului Alba Iulia.
Arh.Som	Arhiva Someșană. Muzeul Grăniceresc Năsăudean.
BiblThrac	Bibliotheca Thracologica. Institutul român de Tracologie, București.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I–XII (1924–1948); Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
FI	File de Istorie, Muzeul Județean Bistrița-Năsăud, Bistrița.
Marisia	Marisia. Studii și materiale. Arheologie, istorie, etnografie. Muzeul Județean Mureș, Tg. Mureș.
MCA	Materiale și Cercetări Arheologice, București.
MemCD	In Memoriam Constantin Daicoviciu, Cluj, 1974.
RB	Revista Bistriței. Muzeul Județean Bistrița.

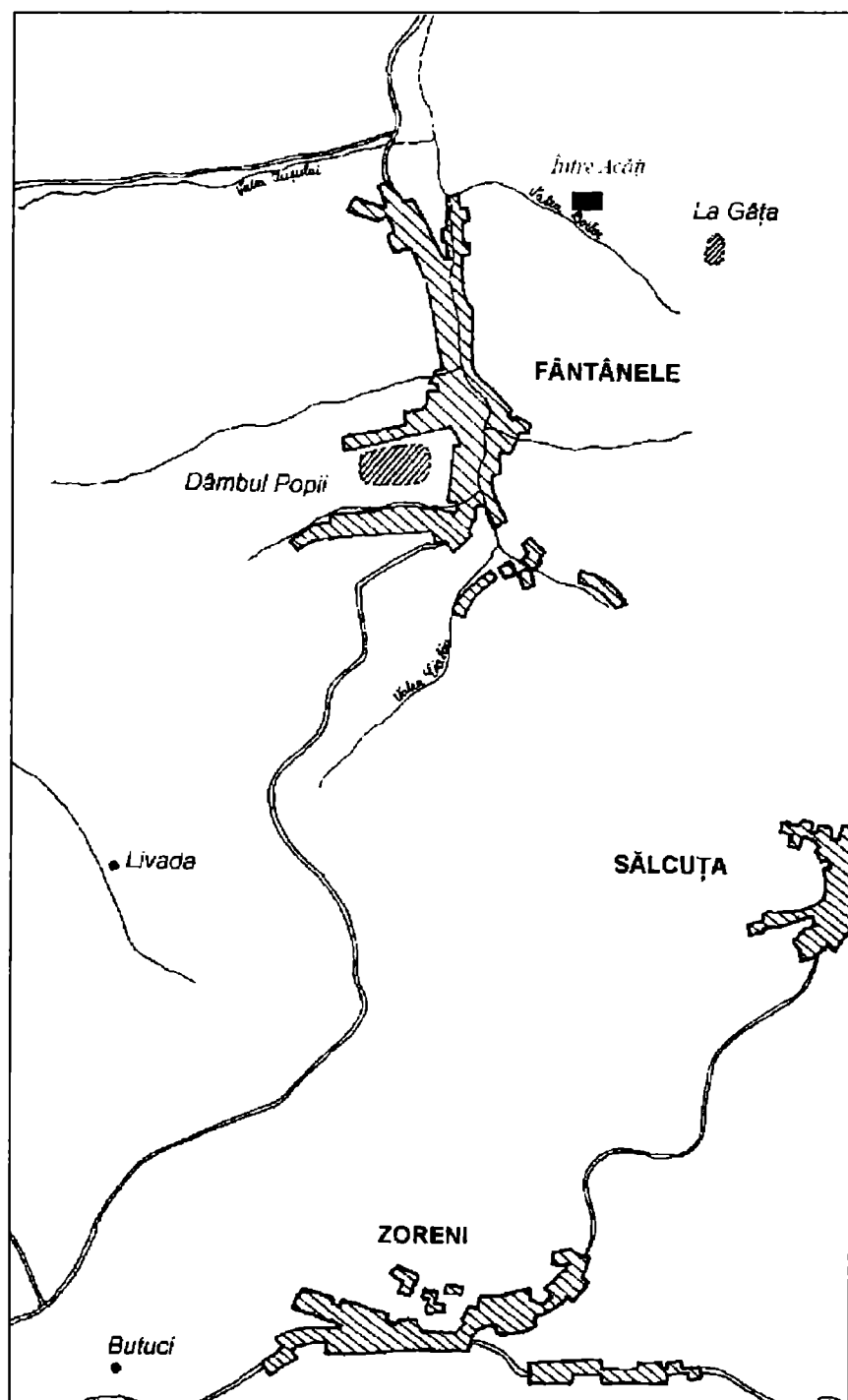
⁹ Atât în privința formelor cât și a ornamentelor, există numeroase analogii (vezi K. Horedt, *Die Wietenberkultur*, în Dacia, N.S., IV, 1960, p. 107–137; N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980; C. Kacsó, *Beiträge zur Kenntnis des Verbreitungsgebietes und der Chronologie der Suci de Sus-Kultur*, în Dacia, N.S., 31, 1987, p. 51–75; Idem, *Mărturii Arheologice*, Baia-Mare, 2004, p. 58–63, pl. XVI–XLII; I. Andrișoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, BiblThrac., II, Buc., 1992; N. Boroffka, *op. cit.*, ilustrația; I. Andrișoiu, A. Rustoiu, *Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică*, Bibl. Thr., XXIII, Buc., 1997; p. 15–60) etc., vasele descoperite în necropola de la Fântânele fiind tipice culturii Wietenberg.

Sargeția	Sargeția. Acta Musei Devensis, Deva.
SCIV (A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie). București.
SympThrac	Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie.

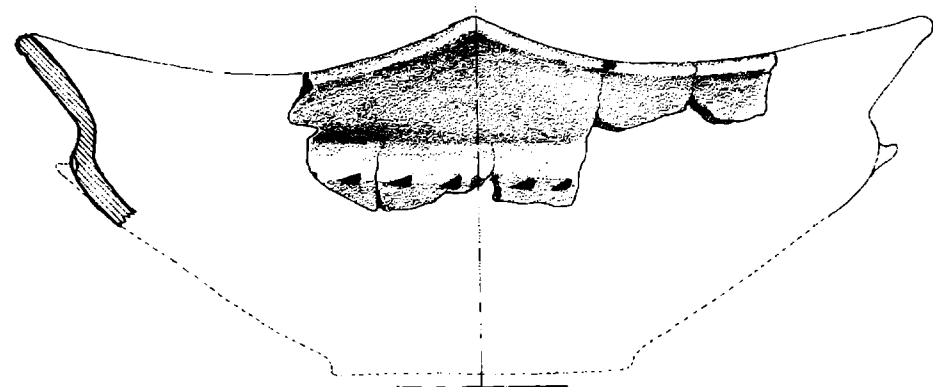
**Der einäscherung Grabfeld aus der Bronzezeit (Wietenberg), von
Fântânele, „Între Acăți“ (der Kreis Bistrița-Năsăud)**

- Zusammenfassung -

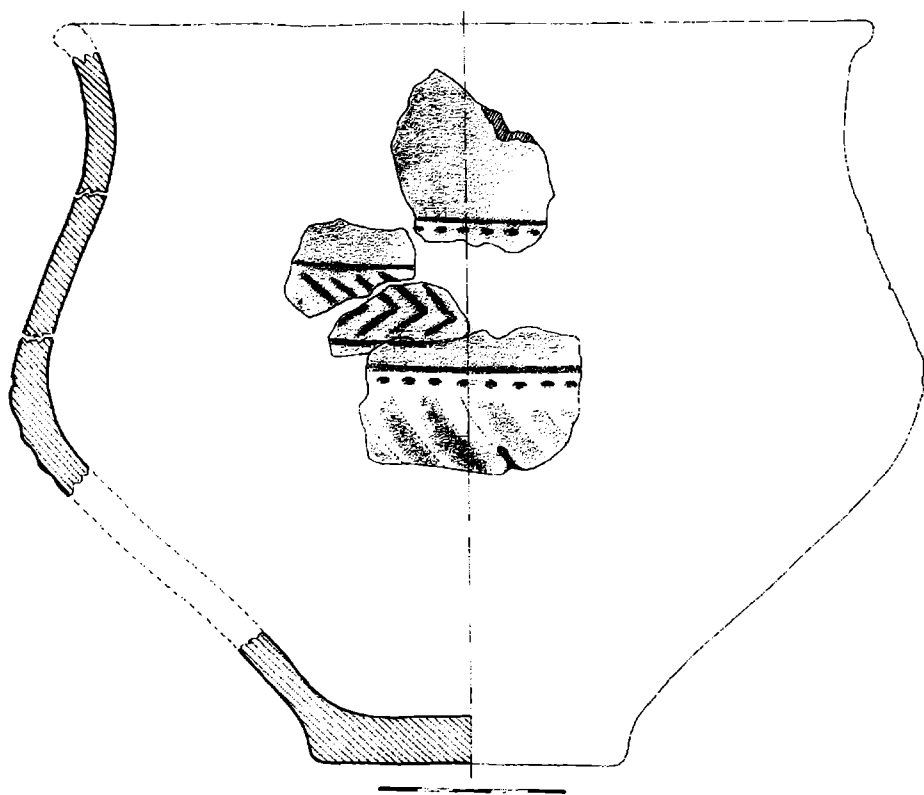
Die Ortschaft Fântânele (die Gemeinde Matei, der Kreis Bistrița-Năsăud), ist bekannt in der Fachliteratur für zahlreiche Ausgrabungen aus verschiedenen Zeiten. In den Sommer des Jahres 2006, auf Grund der Informationen die von einen Einheimischen bekommen worden, wurde in den Profil des Weges, das zur Ortschaft führt, von den Dorf Bungard, ein einäscherung Grabfeld gefunden. Die kleine Sondierung für die Retung des partiell vernichteten Grabes gemacht wurde, führte zur entdeckung einem einäscherung Grabfeld mit Begräbnisreste deponiert in Urnen, wo noch drei Gräber gefunden worden. Der grabfeld ist datiert in der Bronzezeit, präziser in Wietenberg II.

Pl. I. Harta localității Fântânele

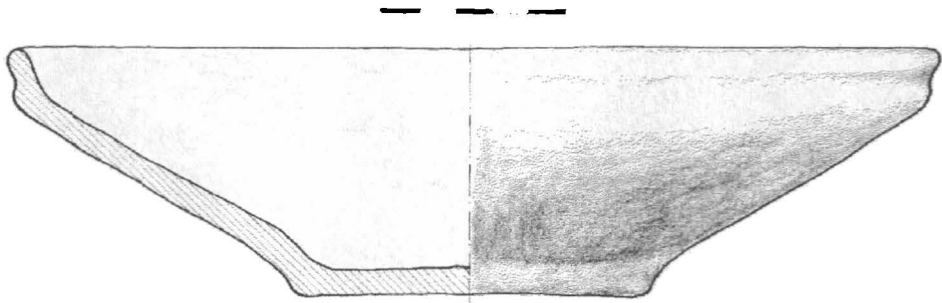

1

2

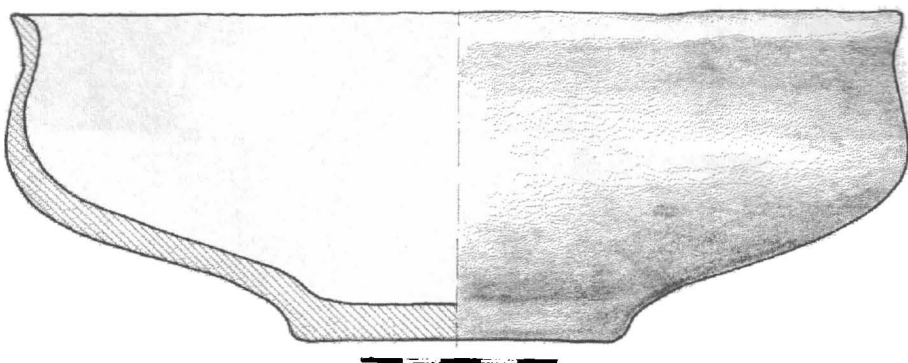
Pl. II. 1. Vasul capac din M₁; 2. Urna funerară din M₁.

1

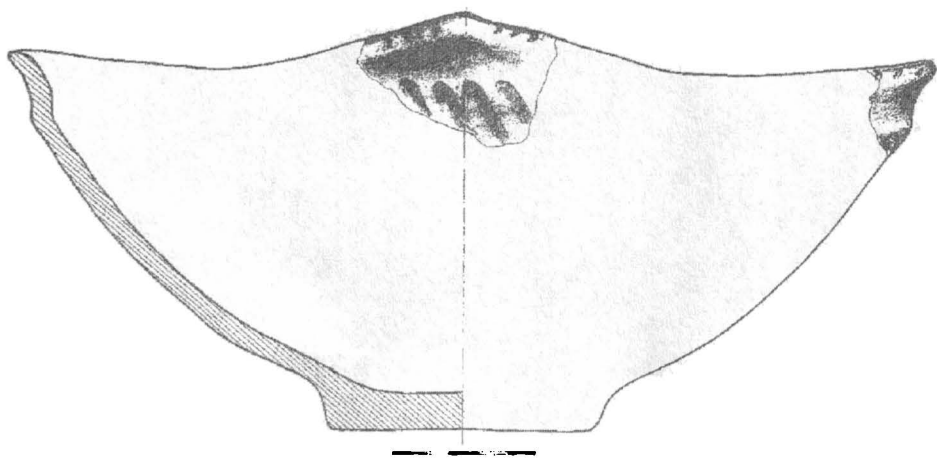

2

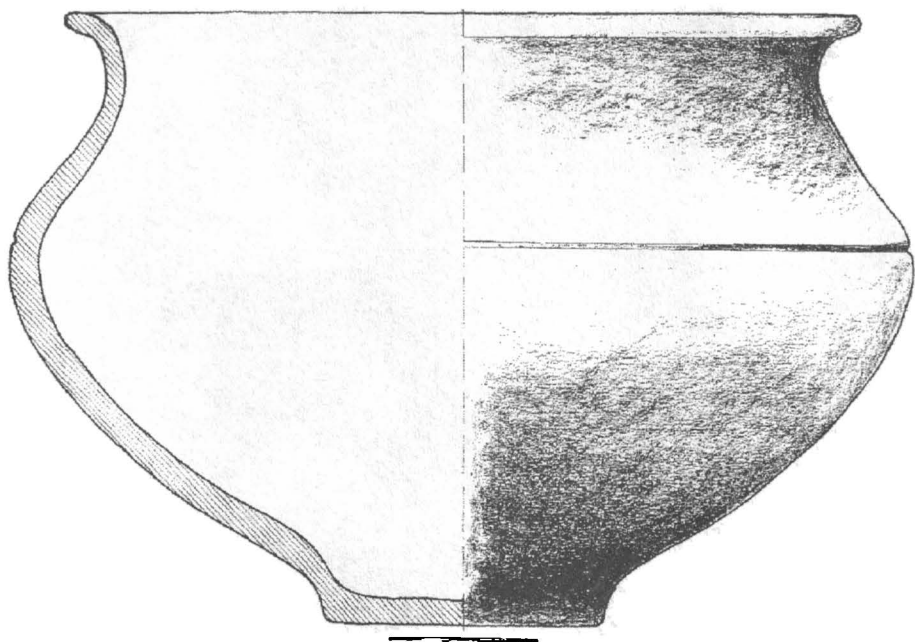

3

Pl. III. 1. Vasul capac din M_3 ; 2. Fragment ceramic cu rol de capac din M_2 ;
3. Urna funerară din M_2 .

1

2

Pl. IV. 1. Urna funerară din M₄; 2. Urna funerară din M₃.

BRĂȚĂRI CELTICE ÎN NORD-ESTUL TRANSILVANIEI (SEC. IV-II Î. CHR.)

Dan Lucian VAIDA

În paginile de față reluăm trecerea în revistă a materialelor arheologice descoperite în complexe funerare celtice din nord-estul Transilvaniei (jud. Bistrița-Năsăud)¹, îndreptându-ne atenția către o categorie importantă de podoabe, respectiv asupra brățărilor. Chiar dacă, și de această dată, ne lipsesc o serie de piese, care nu au pătruns în circuitul științific și la care nu am avut acces, sunt prezente, în schimb, mai multe exemplare inedite, reprezentând descoperiri recente din cimitirul de la Fântânele-„La Gâța”.

La fel ca și în cazul fibulelor, se poate constata un număr mare de tipuri, care se diferențiază atât prin materialul din care au fost lucrate brățările, cât și prin felul în care au fost decorate. În enumerarea pieselor s-a încercat respectarea unei anumite ordini cronologice, aceasta în măsura în care a fost posibil, multe dintre exemplarele prezentate circulând în același timp. Toate brățările cunoscute își găsesc analogii în alte teritorii cu locuire celtică, mai apropiate sau mai îndepărtate, fapt confirmat prin exemplele oferite pe parcursul lucrării.

Tipul 1. Brățări de bronz cu închidere prin „îmbucare” (Steckverschluss). Acest tip definește o categorie de podoabe considerate printre cele mai timpurii materiale celtice din Transilvania. Toate cele trei piese înregistrate pentru spațiul de care ne ocupăm au rezultat din mormintele de la Fântânele-„Dâmbu Popii”² (pl. I/1-3).

Analogii în țara noastră se cunosc de la Mediaș³, din împrejurimile Sibiului⁴, Arad-„Gai”⁵, Dupușu⁶, Turdaș⁷, Zăuan⁸, Vurpăr⁹ și Pișcolt¹⁰. Deși

¹ I. Vaida, *Fibule descoperite în mormintele celtice din nord-estul Transilvaniei (sec. IV-II î. Chr.)*, în *Arhiva Someșană*, seria a III-a, IV, 2005, p. 15-30.

² Șt. Dănilă, *Primele săpături în necropola de epocă La Tène de la Fântânele*, în *SCIVA*, 29, 1978, 2, p. 262, fig. 5/7-8, 6/3.

³ I. Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaș. Ein Beitrag zur Frage der frühen keltischen Funde in Siebenbürgen*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 165.

⁴ *Ibidem*, p. 166, fig. 5.

⁵ E. Dörner, *Urne celtice pe teritoriul arădean*, în *Revista muzeelor*, 2, 1972, p. 151, pl. I/18-20.

⁶ I. H. Crișan, *Les Celtes en Transylvanie et en Europe Orientale*, în *The Celtes in Central Europe Conference*, Szekesfehervar, p. 185.

⁷ M. Blăjan, *Descoperiri celtice și dacice la Turdaș (jud. Alba)*, în *Studia Univ. Babeș-Bolyai*, seria *historica*, XVII, 1972, 2, p. 11-12, fig. I/5, 7, pl. I/4, 10.

sunt date, în multe cazuri, în intervalul Latène B₁, asocierile de materiale în complexe demonstrează prezența lor și la sfârșitul Latène-ului timpuriu. VI. Zirra datează exemplarele din zona Bistriței în Latène B₂, etapă care în opinia sa cuprinde finele sec. al IV-lea și începutul celui următor¹¹. La Pișcolt, au fost încadrate în primul orizont al necropolei, fapt care le plasează la sfârșit de Latène B₁ sau început de Latène B₂¹².

Aceeași încadrare cronologică constatăm și pentru descoperirile similare din zonele limitrofe. Se regăsesc în inventarele funerare de la Mēnfőcsanak¹³, Kistokaj-„Kültelek”¹⁴, Muhi-„Kocsmadomb”¹⁵ (Ungaria), Dubnik (Slovacia)¹⁶ sau Letky (Boemia)¹⁷.

Tipul 2. Brățară simplă din bară de bronz, cu extremitățile îngroșate. Varietate reprezentată printr-un fragment din necropola de la Fântânele-„Dâmbu Popii”¹⁸ (pl. I/4). Astfel de podoabe au rezultat în Transilvania și la Tărian¹⁹ și Pișcolt²⁰, dateate în Latène-ul timpuriu. Descoperiri similare în zonele limitrofe pot fi menționate la Badacsonytördemic²¹ și Aszód²² (Ungaria) sau Letky²³ și Tuchlovice²⁴ (Boemia). Sunt specifice inventarelor funerare din Latène B₁, dar și de la începutul fazei Latène B₂.

Tipul 3. Brățări din bronz ornamentate cu nodozități. Este vorba de două piese, recuperate fragmentar la Fântânele-„Dâmbu Popii”²⁵ (pl. II/1) și Fântânele-„La Gâta” (pl. II/1-2), decorate pe suprafața expusă cu nodozități, în vreme ce interiorul este neted. Foarte probabil, exemplarele amintite aveau capetele îngroșate, fapt sugerat de piesele similare cunoscute în țara noastră,

⁸ V. Al. Matei, *Trei morminte din sec. III î.e.n. descoperite la Zăuan (jud. Sălaj)*, în *ActaMP*, II, 1978, p. 32, pl. X/3.

⁹ K. Horedt, *Zwei Keltische Grabfunden aus Siebenbürgen*, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, 1945, p. 189, pl. 415.

¹⁰ J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare (I)*, în *Thraco-Dacica*, IX, 1988, p. 50, fig. 2/8 a, b-M₉; p. 58, fig. 6/5-10/M₁₄₀.

¹¹ V. Zirra, *Beiträge zur Kenntnis des Keltischen Latène in Rumänien*, în *DaciaNS*, XV, 1971, p. 204.

¹² J. Némethi, *op. cit.*, p. 65.

¹³ L. Horváth și colab., *Corpus of celtic finds in Hungary*, vol. I, *Transdanubia*, Budapesta, 1987, p. 43, pl. II/2; p. 49, pl. VIII/3-6.

¹⁴ M. Hellebrandt, *Corpus of celtic finds in Hungary*, vol. III, *Celtic finds from Northern Hungary*, Budapesta, 1999, p. 203, pl. LXXII/16-17, LXXIII/2.

¹⁵ *Ibidem*, p. 219, pl. LXXVIII/10-11.

¹⁶ J. Bujna, *Das Latènezeitliche Gräberfeld Bei Dubnik (I)*, în *Slovenská Archeológia*, XXXVII, 2, 1989, pl. IV/8.

¹⁷ J. Waldhauser, *Keltische Gräberfelder in Böhmen*, în *BerichtRGK*, 68, 1987, p. 93, pl. 9/9.

¹⁸ V. Zirra, *op. cit.*, pl. 18/11.

¹⁹ N. Chidioșan, D. Ignat, *Cimitirul celtic de la Tărian*, în *SCIV*, 23, 4, 1972, p. 557, pl. 2/6.

²⁰ J. Némethi, *op. cit.*, p. 54, fig. 5/1-M₃₇.

²¹ L. Horváth și colab., *op. cit.*, p. 140, pl. 1/8-9.

²² M. Hellebrandt, *op. cit.*, pl. 1/5.

²³ J. Waldhauser, *op. cit.*, p. 99, pl. 13/4-5; p. 104, pl. 16/13-14.

²⁴ K. Motykova, *L'importance de la Bohême au IIIe siècle av. J. -C. à la lumière de la recherche archéologique récente*, în *Études celtiques*, XXVIII, 1991, p. 316, fig. 5/7.

²⁵ Șt. Dănilă, *Primele săpături în necropola de la Fântânele*, p. 262, fig. 5/9.

descoperite la Dezmir²⁶, Arad-„Gai”²⁷, Arad-„Ceala”²⁸, sau Tărian²⁹, datate în Latène-ul timpuriu (LT B₂). Fiind bine reprezentate și în alte regiuni, ne oprim cu enumerarea analogiilor la doar două exemple, înregistrate în necropola de la Malé Kosihy (Slovacia)³⁰.

Tipul 4. Brățări din bronz cu capetele „în pecete”, ornamentate cu nodozități. În această categorie se cuprind trei exemplare, rezultate din cimitirele de la Archiud³¹ (pl. II/3) și Fântânele-„La Gâța” (pl. II/4-5). Pentru zona avută în vedere, menționăm că au fost semnalate și printre descoperirile încă nepublicate de la Fântânele-„Dâmbu Popii”³².

De această dată, spre deosebire de tipul precedent, brățările sunt masive, iar nodozitățile care le împodobesc se reliefează atât la interior cât și pe exterior. În cazul piesei de al Archiud extremitățile sunt, la rândul lor, decorate cu motive adâncite. În ce privește cele două exemplare de la Fântânele, recuperate dintr-un mormânt de înhumare, trebuie remarcat faptul că acestea au fost purtate la gleznă, fiind găsite prinse pe oasele de la picioare ale scheletului uman.

Asemenea forme sunt prezente în contexte timpurii, fiind date parțial în Latène B₁, dar descoperirile din Transilvania le demonstrează prezența îndeosebi pe parcursul fazei Latène B₂. Analogii se cunosc la Șeica-Mică³³ și Pișcolt³⁴. Se regăsesc, de asemenea, într-o mare parte a lumii celtice, în special în spațiul Europei centrale, de unde amintim exemplarele de la Gyoma³⁵ și Csövár³⁶ (Ungaria), Nitrianski Hrádok³⁷, Dumnik³⁸ și Malé Kosihy³⁹ (Slovacia).

Tipul 5. Brățară din bronz cu extremitățile în „pecete”, ornamentată cu motive realizate prin incizie. (pl. III/1). Piesa înregistrată, recuperată din cimitirul de la Fântânele-„Dâmbu Popii”⁴⁰, reprezintă, prin decorul său, un unicat între

²⁶ M. Roska, *A keltak Erdelyben*, în *Kozlemenyek*, IV, 1-2, 1944, p. 56, fig. 60.

²⁷ I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966, p. 55, fig. 24/1.

²⁸ Idem, *Descoperiri celtice păstrate în Muzeul Județean Arad*, în *Ziridava*, III-IV, 1974, p. 37-84, fig. 3/3-4, 4/3-4.

²⁹ N. Chidioșan, D. Ignat, *op. cit.*, p. 565, fig. 7/10-11.

³⁰ J. Bujna și colab., *Malé Kosihy, Latènezeitliches Gräberfeld Katalog*, Nitra, 1995, pl. 35/5-6.

³¹ Șt. Dănilă, *Două morminte de incinerare daco-celtice descoperite la Archiud*, în *Arhiva Someșană*, seria a II-a, 2, 1974, p. 479, fig. 4/7, 5.

³² A. Rustoiu, *Repere arheologice și istorice privind începutul colonizării celtice a spațiului intra-carpatic*, în *Istros*, XII, 2003, p. 45-64, nota 41.

³³ I. H. Crișan, *Descoperiri celtice de la Cluj, Pejelca și Șeica Mică*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 53, pl. IV/1-3, 5/3-4.

³⁴ J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare (II)*, în *Thraco-Dacica*, X, 1989, p. 95, fig. 15/1a,b-M₁₇₂.

³⁵ M. Szabó, *Les celtes de l'est. Le second Age du Fer dans la cuvette des Karpates*, Paris, 1992, p. 26, fig. 3.

³⁶ M. Hellebrandt, *op. cit.*, p. 18, pl. III/5.

³⁷ B. Benadik, *Laténské nálezky z Ponitria na Slovensku*, în *Archeologické Rozhledy*, VII, 1955, 6, p. 672-676, fig. 351/1.

³⁸ J. Bujna, *op. cit.*, pl. IX/4, 23/5.

³⁹ J. Bujna și colab., *op. cit.*, pl. 36/3-4, 53/C/5.

⁴⁰ Șt. Dănilă, *Primele săpături în necropola de la Fântânele*, p. 268, fig. 9/3.

descoperirile celtice din Transilvania. Capetele în „pecete” îi asigură o datare în Latène-ul timpuriu, în timp ce mulțimea elementelor care o împodobesc pledează pentru atribuirea sa în subfaza Latène B₂⁴¹. Un decor apropiat a fost sesizat pe o brățară de la Esztergom (Ungaria)⁴².

Tipul 6. Brățară subțire din bronz, ornamentată cu șiruri de „bobite”. Exemplarul de care dispunem a rezultat din necropola de la Archiud⁴³. Și în acest caz, închiderea piesei se făcea prin îmbucare (pl. III/2).

Cu toate că nu deținem foarte bune analogii în Transilvania, datarea poate fi făcută în Latène-ul timpuriu, prin raportare la celelalte obiecte din compunerea aceuiași complex, mai precis o brățară tubulară și o alta cu extremitățile în „pecete”. Același decor a fost constatat pentru mai multe brățări de la Pișcolt, însă, de această dată, este vorba de piese tubulare⁴⁴.

Din afara țării noastre menționăm, ca analogii, trei dintre brățările descoperite în necropola elvețiană de la Gumefens, dateate într-o fază de tranziție dintre Latène-ul timpuriu și mijlociu⁴⁵.

Tipul 7. Brățări tubulare din tablă de bronz. Aici se încadrează, mai întâi, exemplarul fragmentar găsit în cimitirul de la Archiud⁴⁶, ornamentat cu motive geometrice, realizate prin presare (pl. III/3). Deși piesa s-a dovedit a fi goală în interior, analogiile ne dezvăluie că inițial era umplută cu o materie solidă.

O formă similară cunoaștem la Pișcolt, încadrată în primul orizont al cimitirului (Latène B₁/B₂)⁴⁷. Alte două exemplare au fost consemnate pentru complexele funerare de la Ciumești⁴⁸.

Mult mai răspândită este varianta numită cu decor „mamelonat” sau „în coaste”, înregistrată, în cazul nostru, doar printr-un singur fragment de la Dipșa (pl. III/4)⁴⁹, dar prezentă în descoperirile funerare de la Ciumești⁵⁰, Sanislău⁵¹, Curtuiușeni⁵², Tărian⁵³ sau Pișcolt⁵⁴. La Pișcolt, întâlnim și exemplare tubulare, decorate de la un capăt la altul cu șiruri de mici proeminențe⁵⁵.

⁴¹ *Ibidem*, p. 271.

⁴² L. Horváth și colab., *op. cit.*, p. 219, pl. X/4.

⁴³ Șt. Dănilă, *Două morminte de incinerare ...*, p. 479, fig. 4/6, 5/6.

⁴⁴ J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolt (II)*, fig. 5/8a,b-M₃₅, 18/1a,b-M₁₈₁, 18/7b.

⁴⁵ H. Schwab, *Deux necropoles Laténiennes a Gumefens (Canton de Fribourg, Suisse)*, în *L'Europe celtique du Ve au IIe siècle avant J.-C.*, Actes du deuxième symposium international d'Hautvillers 8-10 octobre, 1992, p. 249, fig. 8.

⁴⁶ Șt. Dănilă, *Două morminte de incinerare ...*, p. 479, fig. 4/5, 5/4.

⁴⁷ J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolt (I)*, p. 54, fig. 3/7a,b-M₃₄.

⁴⁸ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, 1967, p. 59, fig. 31/M₆/V, M₇/1, pl. IX.

⁴⁹ *Idem*, *Descoperiri celtice în depresiunea Bistriței*, în *File de istorie*, III, 1974, p. 140.

⁵⁰ *Idem*, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, p. 66, fig. 32/M₆₈/XI, pl. X.

⁵¹ *Idem*, *Noi necropole celtice în nord-vestul României (cimitirele birituale de la Sanislău și Dindești)*, în *StComSatu Mare*, 2, 1972, p. 163, fig. 3/7.

⁵² *Ibidem*, p. 175.

⁵³ N. Chidioșan, D. Ignat, *op. cit.*, pl. 7/2.

⁵⁴ J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolt (I)*, p. 50, fig. 2/9-M₂.

⁵⁵ *Idem*, *Necropola Latène de la Pișcolt (II)*, fig. 5/8a,b-M₃₅, 18/1a,b-M₁₈₁, 18/7b.

Brățările tubulare sunt date, în principal, la sfârșitul Latène-ului timpuriu sau în faza de trecere spre perioada următoare. Se pare însă că lipsesc din complexe specifice Latène-ului mijlociu⁵⁶. Descoperirile ne arată că închiderea brățărilor tubulare se făcea prin îmbucare, capetele fiind uneori perforate pentru introducerea unui știft de prindere, fapt constatat și la Archiud. Asemenea podoabe erau purtate atât la mâini cât și la picioare, după cum s-a dovedit în mormintele de înhumăție dezvelite la Ciumești⁵⁷.

Brățările tubulare sunt frecvent întâlnite și în zonele învecinate. Foarte bine reprezentate sunt în necropola slovacă de la Dubník⁵⁸. Se cunosc uneori și în alte variante, cum sunt, de exemplu, cele consemnate la Vac⁵⁹ (Ungaria).

Tipul 8. Brățară de bronz ornamentată cu grupuri de nodozități și brâuri în relief. Mici segmente dintr-o astfel de podoabă au fost descoperite în necropola de la Fântânele-„La Gâța” (pl. III/5). Atât pe capete cât și pe corpul piesei pot fi constatate grupuri de proeminențe, nu foarte bine conturate, care sunt intercalate de brâuri în relief. Raportându-ne la restul obiectelor găsite în complexul din care a rezultat, datarea poate fi făcută în Latène B₂.

Este o formă care își face apariția, deși nu foarte frecvent, între descoperirile teritoriilor răsăritene ale lumii celtice. Analogii pentru Transilvania avem numai la Pișcolt, unde a fost consemnată o piesă similară, de asemenea, ruptă în bucăți, tot într-un mormânt datat la sfârșitul Latène-ului timpuriu⁶⁰. Un alt exemplar găsit la Pișcolt, a fost catalogat drept o variantă a categoriei în discuție. Diferența constă în faptul că grupurile de mici proeminențe sunt înlocuite de o singură nodozitate, cu dimensiuni mai mari, care a fost decorată cu creștături⁶¹. Brățări încadrabile în aceeași grupă pot fi întâlnite la Balatongyörök⁶² și Rezi-Rezicséri (Ungaria)⁶³.

Tipul 9. Brățară din argint torsionată. Exemplarul de la Fântânele-„Dâmbu Popii”, lucrat din bară de argint torsionată și având capetele „petrecute”, este o formă cu totul izolată între descoperirile celtice din Transilvania⁶⁴ (pl. III/6). Apariția sa alături de brățări cu închidere prin îmbucare, îi conferă o datare în Latène-ul timpuriu.

La publicare, Șt. Dănilă i-a atribuit o proveniență dacică⁶⁵. Unele posibile analogii ar putea fi întrezărite, într-adevăr, printre descoperirile din Dacia preromană, dar nu credem că piesa de la Fântânele și-ar avea originea

⁵⁶ *Ibidem*, p. 107.

⁵⁷ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, p. 10, fig. 5.

⁵⁸ I. Bujna, *op. cit.*, pl. I/1-2, VII/6-7.

⁵⁹ M. Hellebrandt, *op. cit.*, p. 51, pl. XIX/4; p. 52, pl. XXII/6-7.

⁶⁰ J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolt (II)*, p. 79, fig. 3/3-M₁₇.

⁶¹ *Ibidem*, p. 100, fig. 20/8-M₁₈₉; p. 108.

⁶² L. Horváth și colab., *op. cit.*, p. 144, pl. IV/8.

⁶³ *Ibidem*, p. 171, pl. XXXII/5.

⁶⁴ Șt. Dănilă, *Primele săpături în necropola de la Fântânele*, p. 262, fig. 5/6.

⁶⁵ Idem, *Noi descoperiri arheologice privind problema celților din zona Bistriței*, în *File de istorie*, I, 1971, p. 61, fig. 2.

printre realizările materiale ale dacilor, mai ales că s-a constatat că și aici brățărilor torsionate reprezintă o apariție insolită⁶⁶.

Astfel de podoabe sunt rare și în restul lumii celtice, dar nu lipsesc cu desăvârșire. Menționăm un exemplar din bronz de la Pösneck (Germania), pe suprafața căruia sunt prevăzute trei îngroșări, redată sub forma unor figuri umane⁶⁷. În căutările noastre am întâlnit și varianta lucrată în aur, înregistrată într-un mormânt de la Waldalgesheim (Germania), datat la finele secolului al IV-lea î. Chr.⁶⁸. Din bară torsionată au fost lucrate mai ales torquesuri, atât din aur cât și din argint sau electrum, după cum o dovedesc descoperirile din teritoriile celtice occidentale.

Tipul 10. Brățări simple din bară rotundă de fier. Sunt în discuție două exemplare, aduse la suprafață dintr-un singur complex, în necropola de la Fântânele-„La Gâța” (pl. IV/1-2). Dacă prima, foarte bine conservată, are capetele alipite, la cealaltă, extremitățile sunt „petrecute”.

Despărțite de contextul din care provin, este dificilă datarea brățărilor din fier, îndeosebi a celor simple, lucrate din bară masivă, astfel de piese fiind prezente pe parcursul diferitelor faze ale civilizației celtice de pretutindeni. În cazul nostru, inventarul funerar le plasează la finele Latène-ului timpuriu.

Dacă pentru Transilvania astfel de podoabe am reușit să stabilim doar la Pișcolt⁶⁹ și Ciumești⁷⁰, ele sunt mai bine documentate în zonele limitrofe. În Ungaria, de pildă, au fost surprinse frecvent în cimitirele celtice cercetate: Vac⁷¹, Muhi-Kocsmadomb⁷², Rezi-Rezicséri⁷³ etc. Unii cercetători înclină să creadă că, în lumea celtică, brățărilor din fier le-au fost atribuite anumite puteri magice⁷⁴.

Tipul 11. Brățară din bronz cu semiove multiple. Piesele încadrabile în acest tip sunt cunoscute, cel mai adesea, în studiile de la noi, sub denumirea de „brățări cu semiove multiple”. Uneori se utilizează și formularea „brățări de picior cu semiove multiple”. Folosirea termenului „brățară” este de multe ori improprie, complexe de inhumatie dovedind prinderea acestor podoabe mai ales la gleznă. Dacă în limba engleză, spre exemplu, există cuvântul „anklet” pentru a desemna respectivele obiecte prinse pe picior, în limba română s-a apelat, prin extensie, la un termen folosit pentru podoabele purtate pe membrele superioare. Sunt alcătuite, de

⁶⁶ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. – sec. I d. Chr.)*. Tehnici, ateliere și produse de bronz, Bibliotheca Thracologica, XV, București, 1996, p. 99.

⁶⁷ J. V. S. Megaw, *Art of the European Iron Age. A study of the elusive image*, Adams and Dort, Bath, 1970, p. 86, fig. 100.

⁶⁸ C. Eleure, *L'or des celtes*, Fribourg, 1987, p. 152, fig. 106.

⁶⁹ J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolt (I)*, p. 54, fig. 4/3-M₃₆.

⁷⁰ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, p. 67, fig. 32/M₁₈/X.

⁷¹ M. Hellebrandt, *op. cit.*, p. 64, pl. XXIX/13; p. 77, pl. XXXIX/4-6.

⁷² *Ibidem*, p. 218, pl. LXXVIII/13-14; p. 226, pl. LXXXII/3; p. 228, pl. LXXXIV/4-5.

⁷³ L. Horváth și colab., *op. cit.*, p. 118, pl. XXVIII/12.

⁷⁴ M. Hellebrandt, *op. cit.*, p. 229.

obicei, din 6–10 semiove de dimensiuni mici, incluzând și un segment mobil, prevăzut cu balamale și limbă pentru fixare. Pentru teritoriul de care ne ocupăm, a fost înregistrat un singur exemplar, aparținând necropolei de la Archiud⁷⁵.

În Transilvania, se mai cunosc brățări similare la Bandu de Câmpie⁷⁶, Ciumești⁷⁷, Curtuișeni⁷⁸, Diosig⁷⁹ și Pișcolț⁸⁰. Uneori semiovele sunt, la rândul lor, decorate în relief. Tot pentru țara noastră, este semnalat un exemplar și la Horodiștea (jud. Botoșani)⁸¹. Mai departe, aria de răspândire se concentrează în zonele estice și centrale ale Europei, analogii fiind consemnate pe teritoriul Ungariei, la Rezi-Rezicsery⁸² și în regiunea Komárom⁸³, sau în Slovacia, la Drňa⁸⁴ și Sardice⁸⁵.

În legătură cu datarea materialelor în discuție, se face frecvent referire la studiul lui W. Krämer, elaborat cu mai bine de patru decenii în urmă, conform căruia sunt caracteristice etapei finale a Latène-ului timpuriu (Latène B₂)⁸⁶. S-a dovedit însă că perioada de maximă răspândire se prelungește în debutul subfazei Latène C₁. Exemplarele descoperite la Pișcolț sunt specifice orizontului al III-lea al necropolei, datat, de asemenea, la începutul Latène-ului mijlociu⁸⁷.

Tipul 12. Brățări din bronz cu semiove mari. Se aseamănă ca și construcție tipului anterior, din care de altfel derivă, deosebirea constând în reducerea numărului semiovelor (3-5), iar pe de altă parte, în creșterea mărimii segmentelor componente. Sunt cunoscute la Dipșa⁸⁸ (pl. V/1), Fântânele-„Livadă”⁸⁹ (pl. V/2-3), Orosfaia⁹⁰ (pl. V/4) și, se pare, la Fântânele-„Dâmbu Popii”⁹¹.

⁷⁵ Cercetări George Marinescu (în curs de publicare).

⁷⁶ M. Roska, *A keltak Erdelyben*, p. 67, fig. 30.

⁷⁷ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, p. 64, fig. 31/M_{7/2}, M₁₈/XIII, pl. IX.

⁷⁸ Z. Nanasi, *Descoperiri în necropola celtică de la Curtuișeni*, în *Crisia*, III, 1973, p. 35, pl. 5/7.

⁷⁹ M. Roska, *A keltak Erdelyben*, p. 57, fig. 4/2.

⁸⁰ J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolț, jud. Satu Mare (III)*, în *Thraco-Dacica*, XIII, 1-2, 1992, p. 105.

⁸¹ S. Teodor, *Regiunile est-carpatiche ale României în secolele VII-II î.d.Hr.*, *Bibliotheca Thracologica*, XXVII, București, 1999, p. 107, fig. 63/15.

⁸² L. Horváth și colab., *op. cit.*, p. 118, pl. XXVIII/10.

⁸³ *Ibidem*, p. 201, pl. XVII/2-3; p. 242, pl. III/11-12.

⁸⁴ V. Furmánek, P. Sankot, *Nóve nalezky na strednim Slovensku*, în *Slovenská Archeológia*, XXXIII, 1985, 2, p. 275-305, pl. 10/7-12.

⁸⁵ J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praha, 1956, pl. 75/8.

⁸⁶ W. Krämer, *Keltische Holbuckelringe vom Isthmus von Korinth*, în *Germania*, 39, 1961, p. 40.

⁸⁷ J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolț (III)*, p. 105.

⁸⁸ K. Horedt, *op. cit.*, p. 198, fig. 5/4.

⁸⁹ I. H. Crișan, *Mormântul celtic de la Fântânele „Livadă”*, în *SCIV*, 26, 1975, p. 46, fig. 1/5,9.

⁹⁰ L. Vaida, *The celtic cemetery from Orosfaia (Bistrița-Năsăud county)*, în *Les celtes et les thraco-daces de l'est du bassin des carpates*, Les actes du colloque national qui a eu lieu a Bistrița le 16-17 octobre 1998, 2000, p. 142, fig. 9/1.

⁹¹ I. H. Crișan, *La nécropole de Fântânele et son importance pour le problème des celtes de l'Europe centrale*, în *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 186.

Descoperirile se dovedesc numeroase și în restul Transilvaniei, fiind înregistrate la Uroi⁹², Sântioana⁹³, Ciumești⁹⁴, Valea lui Mihai⁹⁵, Curtuiușeni⁹⁶, Diosig⁹⁷, Apahida⁹⁸, Cluj-Gheorgheni⁹⁹ sau Pișcolt¹⁰⁰.

Brățările cu semiove mari sunt specifice teritoriilor răsăritene ale lumii celtice, prezența lor fiind stabilită îndeosebi în descoperirile din spațiul ungar, la Penc-„Bokhegy”¹⁰¹, Vac¹⁰², Nógrádverőce¹⁰³, Besenyőtelek-„Szörhát”¹⁰⁴, Rezi-Rezicseri¹⁰⁵. Sunt cunoscute, de asemenea, pe teritoriul Slovaciei, la Klačany¹⁰⁶, Nitra-Chrcnová¹⁰⁷ și Palári Kovo¹⁰⁸, sau al Serbiei, la Kupinovo¹⁰⁹. Lipsesc în totalitate din regiunile occidentale ale Europei.

Pretutindeni sunt datate în Latène-ul mijlociu. Conform studiului lui W. Krämer, acest tip încheie evoluția brățărilor cu semiove¹¹⁰. Pentru aria intracarpatică, I. H. Crișan aprecia că brățările cu semiove își fac apariția încă de la începutul Latène-ului mijlociu și dispar în Latène-ul final (Latène D)¹¹¹.

Tipul 13. Brățări din lignit-sapropelit. S-a dovedit a fi o categorie de podoabe bine reprezentată în necropola de la Orosfaia, unde, la un total de 13 morminte, sunt înregistrate trei exemplare (pl. VI/1-3)¹¹². La cele amintite se mai adaugă un fragment găsit în mormântul de la Fântânele-„Livadă” (pl. VI/4)¹¹³. Și-au făcut apariția atât în morminte de bărbați, cât și de femei.

Dintre brățările găsite la Orosfaia, toate în bună stare, două aparțin unor morminte de inhumatie. În ambele cazuri au fost găsite pe osul brațului stâng, poziția indicând modul de utilizare. Piesa din M₂, aparținând unui incinerat, a fost recuperată la cca 60 cm deasupra celorlalte materiale, sugerându-ne că a fost aruncată în timpul umplerii cu pământ a gropii.

Pentru a indica aceste podoabe se folosește frecvent denumirile de „brățări din lignit” sau „sapropelit”, mai recent utilizându-se și forma combi-

⁹² D. Popescu, *Le bracelet celtique a demi-ovés d'Uroi*, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 183-188, fig. 1.

⁹³ M. Roska, *A keltak Erdelyben*, p. 75, fig. 54.

⁹⁴ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, p. 67, fig. 33/M₁₉.

⁹⁵ M. Roska, *A keltak Erdelyben*, p. 63, fig. 18/1-2.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 61, fig. 15/1-2.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 57, fig. 4/1-3.

⁹⁸ I. H. Crișan, *Necropola celtică de la Apahida*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 46, pl. XVI/3, 5-6.

⁹⁹ Idem, *Descoperiri celtice de la Cluj, Pețelca și Șeica Mică*, p. 40, pl. 1/3.

¹⁰⁰ J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolt (III)*, p. 105.

¹⁰¹ M. Hellebrandt, *op. cit.*, p. 33, pl. XII/10.

¹⁰² *Ibidem*, p. 50, pl. XIX/2,3; p. 58, pl. XXVI/1; p. 64, pl. XXIX/6; p. 80, pl. XLI/9.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 150, pl. XLVII/9-11.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 162, pl. LII/1-3.

¹⁰⁵ L. Horváth și colab., *op. cit.*, p. 169, pl. XXX/5-7.

¹⁰⁶ K. Pieta, *Stredolaténske zvieracie žiarové hroby alebo doklady Kultových praktik z nitry*, în *Slovenská Archeológia*, XLI, 1, 1993, p. 41-58, fig. 8/1-2.

¹⁰⁷ *Ibidem*, fig. 8/2-3.

¹⁰⁸ I. Celti (coord. S. Moscatti), Bompiani, Milano, 1991, p. 362.

¹⁰⁹ J. Todorovič, *Kelti u Jugoistočnoj Evropi*, Beograd, 1968, pl. XLV/4-7.

¹¹⁰ W. Krämer, *op. cit.*, p. 34.

¹¹¹ I. H. Crișan, *Mormântul celtic de la Fântânele „Livadă”*, p. 52.

¹¹² L. Vaida, *op. cit.*, p. 142, fig. 6/4, 7/8, 8/M₅.

¹¹³ I. H. Crișan, *Mormântul celtic de la Fântânele „Livadă”*, p. 46, fig. 1/4.

nată, pe care am aplicat-o la rândul nostru, respectiv „brățări din lignit-sapropelit”. Privite separat, sapropelitul constituie un măl fosilizat de culoare brună sau negricioasă, cu zăcămintе bogate cunoscute îndeosebi în Boemia, mai precis în regiunea Kladno, filoanele luând naștere deasupra straturilor de huilă. Industria podoabelor inelare din sapropelit explică dezvoltarea pe care o cunoaște regiunea amintită în sec. III î. Chr. Produsele cunosc o largă difuzare nu numai în Boemia ci și la mari distanțe. Pe de altă parte, a existat și o producție de podoabe din lignit, o materie organică fosilă, foarte asemănătoare sapropelitului, prelucrată în diferite zone. Se pare că numai analiza microscopică a structurii obiectelor este în măsură să distingă materiile amintite și eventual să le determine originea¹¹⁴.

Asemenea brățări se cunosc din toată lumea celtică, fiind specifice mai cu seamă Latène-ului mijlociu, când se generalizează, dar răspândirea lor începe în Latène B₂¹¹⁵. În Transilvania, deși frecvent menționate, nu sunt foarte numeroase în complexele funerare, exemplarele găsite aparținând, de cele mai multe ori, inventarelor unor morminte de înhumatie. Cu siguranță, mulți dintre cei incinerați vor fi avut asupra lor podoabe similare, acestea fiind distruse prin ardere. Astfel, câteva exemplare au rezultat din necropolele de la Ciumești¹¹⁶ și Pișcolț¹¹⁷. Un număr destul de mare de brățări din lignit-sapropelit sunt menționate pentru așezarea de la Ciumești¹¹⁸, fiind semnalate și într-un bordei la Cicir (jud. Arad)¹¹⁹.

Din restul lumii celtice, amintim doar câteva piese, înregistrate în regiuni diferite: la Praga „Hloubětín”¹²⁰ (Boemia), la Keszthely¹²¹ și Vac¹²² (Ungaria), în necropola de la Saint-Benoit-sur-Seine¹²³ (Franța).

Tipul 14. Brățară din fier decorată la exterior cu nodozități. Exemplarul fragmentar de la Orosfaia aparține, prin contextul de descoperire, fazei Latène C1¹²⁴ (pl. IV/3). Pentru acest interval nu deținem analogii în descoperirile celtice din țara noastră. Brățări din fier au fost găsite, spre exemplu, în mormintele ultimelor faze ale necropolei de la Pișcolț¹²⁵, cele mai multe fragmentare, acestea fiind lipsite însă de elemente decorative de forma celor care împodobesc piesa de la Orosfaia. Analogiile pe care le deținem în Transilvania sunt lucrate din bronz și se datează, în general, într-o perioadă

¹¹⁴ V. Kruta, *Les celtes. Histoire et dictionnaire*, Paris, 2000, p. 808; P. Drda, A. Rybova, *Les celtes de Bohême*, Paris, 1995, p. 110.

¹¹⁵ J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolț*, (II), p. 112.

¹¹⁶ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, p. 66, fig. 32/M₁₈.

¹¹⁷ J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolț*, (II), p. 95, fig. 17/4-M₁₇₅; Idem, *Necropola Latène de la Pișcolț*, (III), fig. 15/8-M₁₀₀, 17/7-M₁₀₇, 20/5-M₁₁₅.

¹¹⁸ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, p. 66.

¹¹⁹ I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești*, p. 64.

¹²⁰ P. Drda, A. Rybova, *op. cit.*, p. 187.

¹²¹ L. Horváth și colab., *op. cit.*, p. 148, pl. IX/6.

¹²² M. Hellebrand, *op. cit.*, p. 58, pl. XXV/12; p. 65, pl. XXIX/14.

¹²³ V. Kruta, *Le port d'anneaux de cheville en Champagne et le probleme d'une immigration danubienne au III siècle avant J.C.*, în *Etudes celtiques*, XXII, 1983, p. 44, fig. 8.

¹²⁴ L. Vaida, *op. cit.*, p. 142, fig. 7/9.

¹²⁵ J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolț* (III), p. 62, fig. 2/4-M₁₄; p. 108, fig. 16/3-M₁₀₆.

ceva mai timpurie. Varianta în fier apare, în schimb, în descoperirile Latène-ului mijlociu din zonele celtice învecinate. Comparabile sunt brăţările din fier provenite din complexe funerare de la Vac¹²⁶, Bodroghalom¹²⁷ sau Rezi-Rezicséri¹²⁸ (Ungaria).

Tipul 15. Brăţară din fier prevăzută pe exterior cu nodozităţi trapezoidale, decorate cu puncte adâncite. Categorie stabilită pe baza unui singur fragment, cu o lungime de aproape 5 cm lungime, recuperat din necropola de la Orosfaia¹²⁹ (pl. IV/4). Nu se cunosc alte piese similare în descoperirile din Transilvania şi se pare că numărul lor este destul de redus în întreg spaţiul celtic. Ca analogie, poate fi menţionat un exemplar din necropola de la Letky (Boemia), dintr-un complex datat în Latène C_{1a}/Latène C_{1b}¹³⁰, încadrare cronologică corespunzătoare mormintelor de la Orosfaia.

Tipul 16. Brăţări de bronz ornamentate cu grupuri de nodozităţi. În acest tip îşi găsesc loc două brăţări deschise, descoperite la Orosfaia, decorate cu grupuri de proeminenţe, dispuse distanţat pe suprafaţa exterioară (pl. VII/1-2)¹³¹. Nu peste tot elementele fiecărui grup se conturează clar. Grupările de trei sau patru proeminenţe sunt înlocuite, pe alocuri, de o singură nodozitate cu dimensiuni mai mari, diferenţele datorându-se deficienţelor de turnare.

Deocamdată, reprezintă singurele obiecte de acest fel din Transilvania, făcute publice din contexte celtice. Se pare că o brăţară cu formă apropiată a rezultat şi din necropola de la Fântânele-„Dâmbul Popii”¹³². Unele asemănări ne oferă şi exemplarele găsite la Ocna Sibiului¹³³, Aţel¹³⁴ şi Araci-Covasna¹³⁵, dar prin comparaţie cu acestea din urmă, care sunt decorate cu trei sau patru grupuri de nodozităţi, dispuse la distanţă egală, cele de la Orosfaia sunt prevăzute pe circumferinţa exterioară cu 11, respectiv 12 asemenea componente. Mult mai bune analogii avem pentru Latène-ul târziu, în contexte dacice, datate îndeosebi în sec. I î. Chr.¹³⁶. Brăţările de la Orosfaia, prin contextul din care provin, ne obligă să ne îndepărtăm cu datarea cel puţin la sfârşitul fazei Latène C₁.

Asupra descoperirilor cu această formă s-a oprit profesorul I. Glodariu, într-unul din studiile sale, alcătuindu-le şi o clasificare tipologică¹³⁷. S-au avut în vedere toate piesele cunoscute la acea dată pe teritoriul Daciei preromane. Au fost repartizate în patru tipuri principale, fiecare cu două sau

¹²⁶ M. Hellebrand, *op. cit.*, p. 73, pl. XXXV/7.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 185, pl. LXV/5.

¹²⁸ L. Horváth şi colab., *op. cit.*, p. 169, pl. XXX/6.

¹²⁹ L. Vaida, *op. cit.*, p. 143, fig. 9/3.

¹³⁰ J. Waldhauser, *op. cit.*, p. 101, pl. 14.

¹³¹ L. Vaida, *op. cit.*, p. 141, fig. 7.

¹³² Informaţii A. Rustoiu.

¹³³ M. Rusu, O. Bandula, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumeşti, Baia Mare, 1970*, p. 37-39, pl. XVIII/a, b.

¹³⁴ M. Roska, *A keltak Erdelyben*, p. 56, fig. 46/2.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 54, fig. 2/1.

¹³⁶ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci*, p. 106, fig. 54-57.

¹³⁷ I. Glodariu, *Brăţările cu nodozităţi Latène târzii*, în *ActaMN*, XXI, 1984, p. 63-80.

chiar trei variante¹³⁸. Conform criteriilor stabilite, exemplarele de la Orosfaia aparțin tipului II, varianta 2.

Același cercetător ridică problema funcționalității pieselor analizate, deoarece multe dintre acestea se situează, ca diametru, între inele și brățări. În funcție de poziția constatată în raport cu scheletul defunctului, în cazul mormintelor de înhumare, sau de mediile de descoperire, au fost considerate fie părți de centură, fie verigi care serveau la atârnarea ofrandelor în sanctuare¹³⁹. În cazul nostru, ambele exemplare au fost surprinse pe antebratul mâinii stângi, dovedindu-se folosirea lor ca brățări.

În afara Transilvaniei, podoabe similare cu cele de la Orosfaia au fost identificate în lumea scordiscă, de unde menționăm brățările de la Pruga Niș-Piroi¹⁴⁰. Descoperirile de la Olbia, constând în tipare din lut pentru turnarea unor astfel de piese, au determinat formularea unei posibile origini nord-pontice, de unde respectivele produse s-ar fi răspândit atât în lumea celtică cât și în cea dacică¹⁴¹.

Tipul 17. Brățări simple din bară de bronz. Categorie de materiale arheologice în care au fost incluse trei brățări deschise, una descoperită la Fântânele-„La Gâta” (pl. VII/3) și două la Orosfaia¹⁴² (pl. VII/4-5). În primul caz, pot fi sesizate câteva linii adâncite, cu rol decorativ, aplicate pe extremități. Dacă exemplarul de la Fântânele este oval în secțiune, cele de la Orosfaia au primit forma literei „D”, fiind drepte pe interior și arcuite la exterior.

Reprezintă podoabe comune, adeseori întâlnite în mormintele celtice, fără particularități care să le permită o încadrare cronologică mai restrânsă. Datarea le este asigurată, în primul rând, de contextul din care au rezultat.

Tipul 18. Brățări de bronz cu „pseudo-filigran”. Cele două piese, aduse la suprafață la Dipșa¹⁴³ (pl. VIII/1) și Fântânele-„Livadă”¹⁴⁴ (pl. VIII/2), se evidențiază, îndeosebi, prin ornamentul existent la exterior, constând în spirale, „S”-uri sau mici granule în relief. Dacă brățara de la Dipșa este deschisă, capetele fiind decorate cu nodozități, la Fântânele-„Livadă” avem de-a face cu o piesă închisă.

Deși, în situația de la Fântânele, I. H. Crișan aprecia că decorul a fost lucrat separat, din sârmă subțire de bronz, fiind fixat ulterior, în descoperirile din zonele limitrofe astfel de brățări sunt numite cu „pseudo-filigran”. Este vorba de un tip de podoabe la care decorul imită atât de bine arta filigranului încât modul de realizare nu a fost pe deplin lămurit. Se acceptă, cel puțin pentru moment, că tehnica pseudo-filigranului a constituit-o procedeul cerii pierdute¹⁴⁵.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 64.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 68.

¹⁴⁰ J. Todorovič, *Kelti u Jugoistočnoj Evropi*, p. 141, pl. XI/2, 8.

¹⁴¹ I. Glodariu, *op. cit.*, p. 71.

¹⁴² L. Vaida, *op. cit.*, p. 137, fig. 7/4-5.

¹⁴³ K. Horedt, *op. cit.*, p. 198, fig. 5/7.

¹⁴⁴ I. H. Crișan, *Mormântul celtic de la Fântânele „Livadă”*, p. 46, fig. 1/7.

¹⁴⁵ M. Szabó, *op. cit.*, p. 163-164.

Tot în legătură cu piesa de la Fântânele, aceasta aparține unui complex care îi asigură datarea în Latène-ul mijlociu. Pentru Transilvania, același I. H. Crișan menționa, ca formă apropiată, o brățară de la Cluj-„Gheorgheni”¹⁴⁶, a cărei decor, departe ca realizare artistică de cel constatat la Fântânele, a fost cu certitudine obținut prin turnare. Brățări înrudite se cunosc și la Pișcolt¹⁴⁷. Tot ca analogie, poate fi menționat și un exemplar înregistrat la Hurbanovo (Slovacia)¹⁴⁸.

Tipul 19. Brățară de bronz cu ornament aplicat. Definește un tip în care își găsește loc o brățară din cimitirul de la Orosfaia. Deși deformată odată cu incinerarea defunctului, piesa păstrează relativ bine elementele decorative, chiar dacă observarea tuturor detaliilor este pe alocuri îngreunată. Este lucrată din segmente de sârmă groasă, unite între ele prin inele cu rol decorativ. Peste fiecare segment a fost aplicată altă sârmă, de această dată torsionată, de unde și aspectul de șnur. Părțile torsionate se sfârșesc la capete prin ornamente rotunde sau în formă de „S”, realizate în filigran, prinse pe marginea inelelor de legătură¹⁴⁹ (pl. VIII/3).

Analogiile pentru brățara de la Orosfaia, datată în Latène-ului mijlociu, par să fie destul de rare în lumea celtică. Dacă printre descoperirile din Transilvania rămâne deocamdată unicat, în schimb, un fragment dintr-o piesă înrudită a fost constatat pentru necropola de la Jenisuv Ujezd (Boemia)¹⁵⁰. Bune asemănări cu exemplarul nostru pot fi întâlnite în faza clasică a civilizației dacice, în rândul unor brățări datate după jumătatea sec. I î. Chr. (brățări de tipul Șimleul Silvaniei)¹⁵¹.

Tipul 20. Brățări din sticlă. Fragmentele de brățări din sticlă înregistrate pot fi împărțite în două variante:

a. brățară de culoare verde-deschis, ornamentată pe lungime cu linii vâlvurite, de culoare albă, care se întretaie. A fost descoperită în necropola de la Șopteriu¹⁵² (pl. IX/1)

b. brățări de culoare albastră, ornamentate cu șiruri de bobite. Această formă și-a făcut apariția la Șopteriu¹⁵³ (pl. IX/2) și Fântânele-„Livadă”¹⁵⁴ (pl. IX/3).

În Transilvania, aproape toate analogiile, atât pentru prima cât și pentru a doua variantă, aparțin zonei Careiului, unde au fost identificate la Ciumești¹⁵⁵, Pișcolt¹⁵⁶, Hotoan¹⁵⁷, Cămin-„Malul Crasnei”¹⁵⁸, Berea¹⁵⁹,

¹⁴⁶ I. H. Crișan, *Descoperiri celtice de la Cluj, Pețelca și Șeica Mică*, p. 63.

¹⁴⁷ J. Némethi, *Necropola Latène de la Pișcolț (II)*, p. 79, fig. 2/3-M₇.

¹⁴⁸ M. Szabó, *op. cit.*, p. 164, fig. 3.

¹⁴⁹ L. Vaida, *op. cit.*, p. 143, fig. 9/2.

¹⁵⁰ J. Waldhauser și colab., *Das Keltische Graberfeld bei Jenisuv Ujezd, in Böhmen, I*, Tepllice, 1978, p. 73, pl. 6/13, 22/8769; J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praga, 1956, pl. XLVIII/1.

¹⁵¹ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci*, p. 95-97, fig. 44-46.

¹⁵² V. Lazăr, *Mormântul celtic de la Delureni*, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 72, fig. 3.

¹⁵³ *Ibidem*.

¹⁵⁴ I. H. Crișan, *Mormântul celtic de la Fântânele „Livadă”*, p. 47, fig. 3/9.

¹⁵⁵ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, p. 69, fig. 21/III-M₂₈, 33/M₂₈/III.

Căpleni¹⁶⁰, Medieșu Aurit¹⁶¹. În aria intracarpatică se mai cunosc la Ațel-Bratei¹⁶². Brățările celtice din sticlă se dovedesc numeroase și în descoperirile celtice din zonele învecinate, datate, cele mai multe, pe parcursul Latène-ului mijlociu¹⁶³.

Armbände die in die keltischen Gräberfelder aus Nord-Osten von Siebenbürgen entdeckt wurden (Jh. IV–II v. Chr.)

- Zusammenfassung -

In den anwesenden Seiten wird die Aufzählung der arheologischen Materialien wiederaufgenommen, die in den keltischen Gräberfelder aus Nord-Osten von Siebenbürgen (Kreis Bistrța-Năsăud) entdeckt wurden, aber dieses mal wird die Aufmerksamkeit auf eine sehr wichtige Kategorie von Schmuckstücke, bezüglich den Armbänden, zugerichtet. Auch wenn eine anzahl von Stücken fällen, wahrscheinlich eine große Nummer, die nicht in den wissenschaftlichen Kreis eingetreten sind und bei den man nicht zugang hatte, sind trotzdem mehrere unveröffentliche Exemplare anwähsend, die die neulichen Entdeckungen aus das Gräberfeld von Fântânele „La Gâța“ representieren.

Man kann eine große Varietät von Typen feststellen, die sich sowohl durch das Material aus den die Armbände gemacht wurden (Bronz, Stahl, Silber, Lignit-sapropelit, Glas), als auch durch die Art in der sie dekoriert wurden, unterscheiden. In die Aufzählung der Stücke versucht man eine gewisse chronologische Reihenfolge einzuhalten, dies in sofern wie es möglich ist, weil viele von den presentierten Exemplare gleichzeitig umlaufen haben. Für alle bekannten Armbände finden sich Analogien in andere keltische Gebiete, nahestehend oder ferner, Tatsache die durch die angebotenen Exemplare entlang des Studiums bestätigt ist.

¹⁵⁶ J. Némethi, *Celtic glass bracelets and pearls discovered in the North-West of Romania*, în *Les celtes et les thraco-daces ...*, p. 168, pl. III/1, 2.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 168, pl. III/4.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 168, pl. III/5,6.

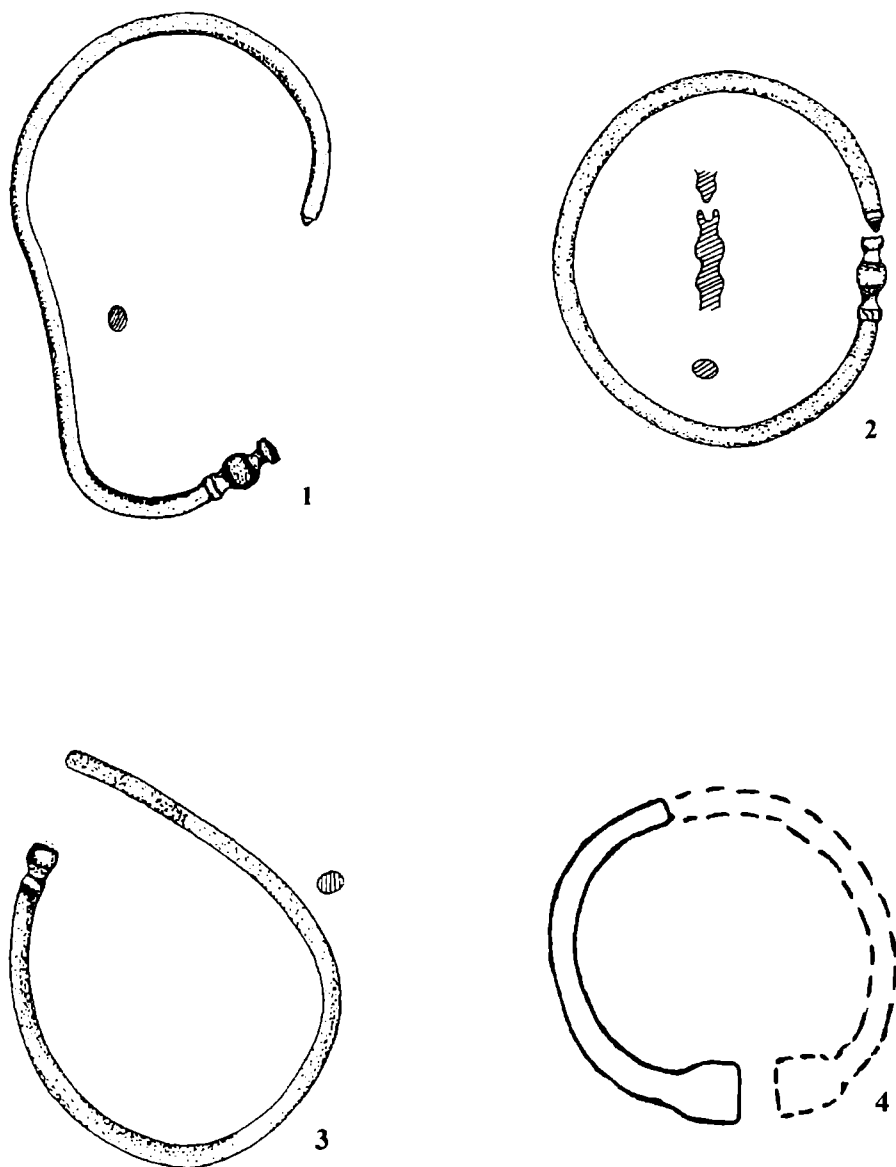
¹⁵⁹ Vl. Zirra, *Locuiri din a doua epocă a fierului în nord-vestul României (Așezarea contemporană cimitirului Latène de la Ciumești și habitatul indigen de la Berea, jud. Satu Mare)*, în *St.Com Satu Mare*, IV, 1980, pp. 65-69.

¹⁶⁰ J. Némethi, *Celtic glass bracelet and pearls ...*, p. 169, pl. III/3b.

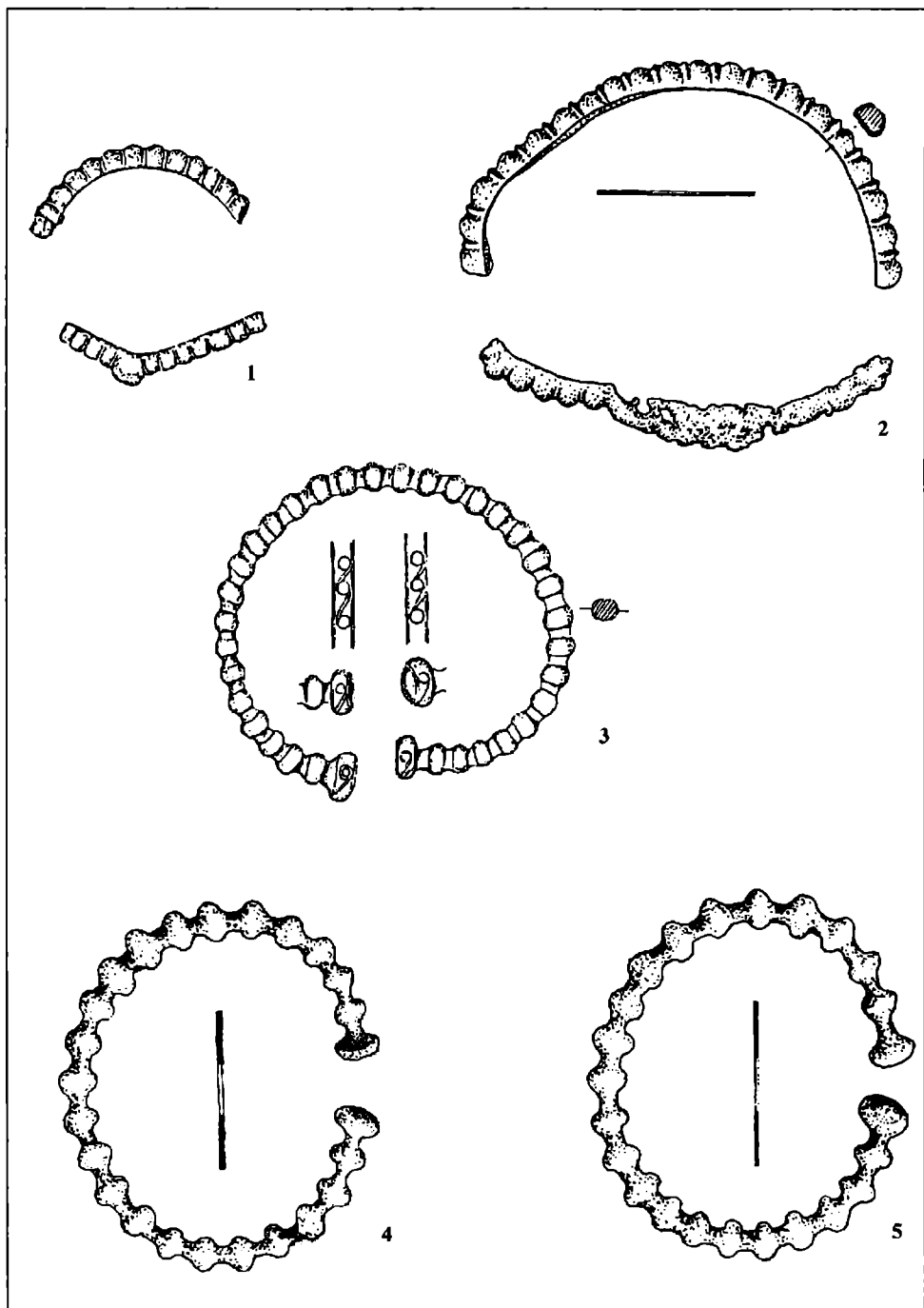
¹⁶¹ *Ibidem*.

¹⁶² I. H. Crișan, *Așa numitul mormânt de la Silivaș și problema celui mai vechi mormânt celtic din Transilvania*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 75, fig. 5/7.

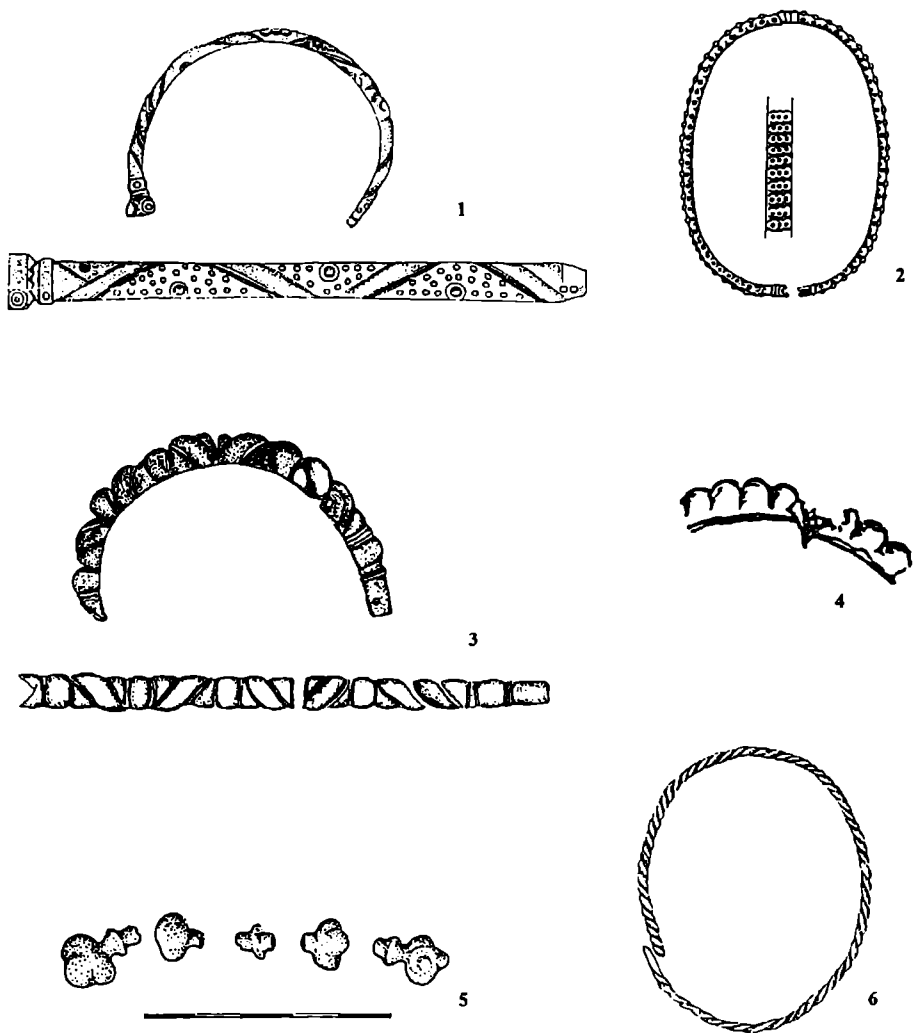
¹⁶³ J. Némethi, *Celtic glass bracelets and pearls ...*, p. 169 (cu bibliografia).

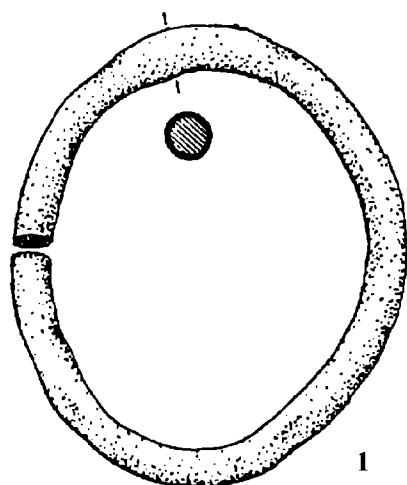
Pl. I: 1-4 – Fântânele-„Dâmbu Popii” (1-3, după Șt. Dănilă, 4, după Vl. Zirra).

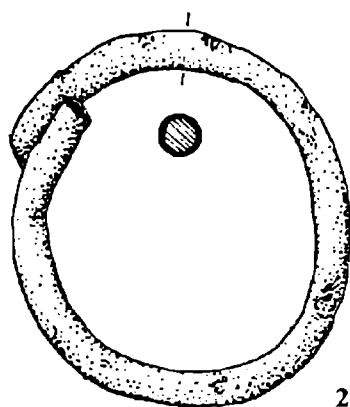
Pl. II: 1 - Fântânele-„Dâmbu Popii” (după Șt. Dănilă); 2, 4-5 - Fântânele-„La Gâța”;
3 - Archiud (după Șt. Dănilă).

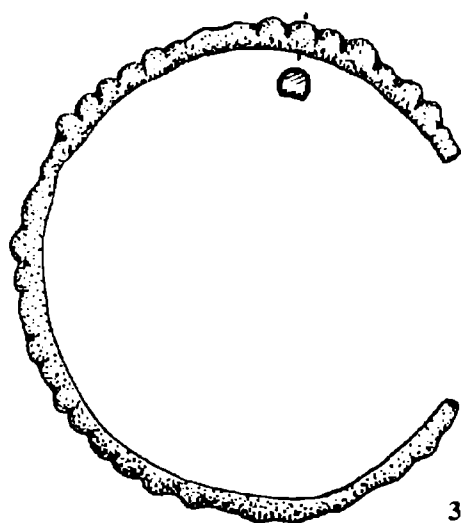
Pl. III: 1, 6 – Fântânele-„Dâmbu Popii” (după Șt. Dănilă); 2–3 – Archiud (după Șt. Dănilă); 4 – Dișșa (după Vl. Zirra); 5 – Fântânele-„La Gâța”.

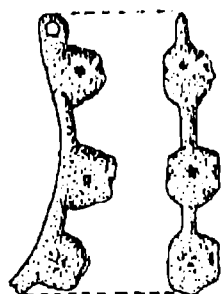
1

2

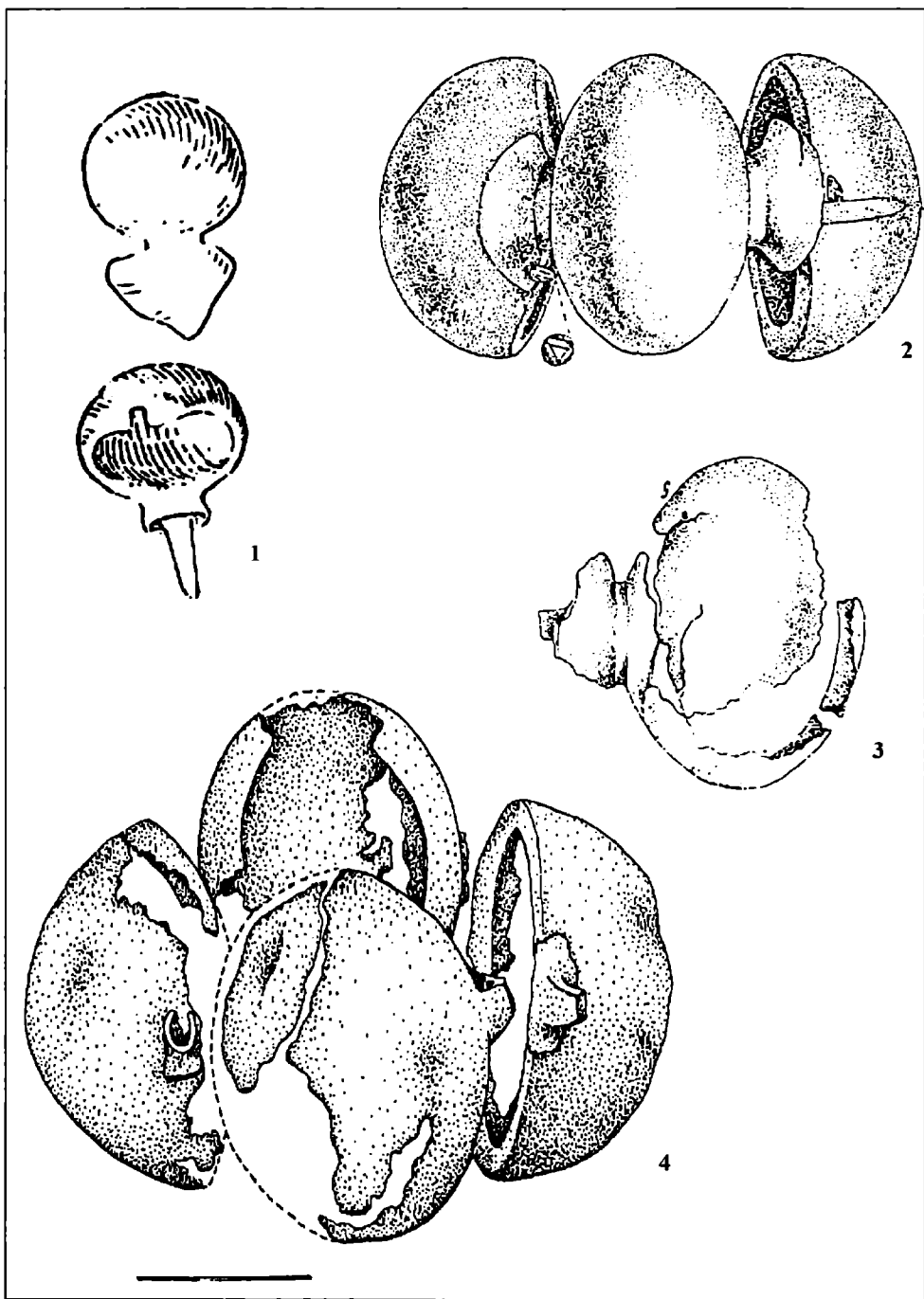
3

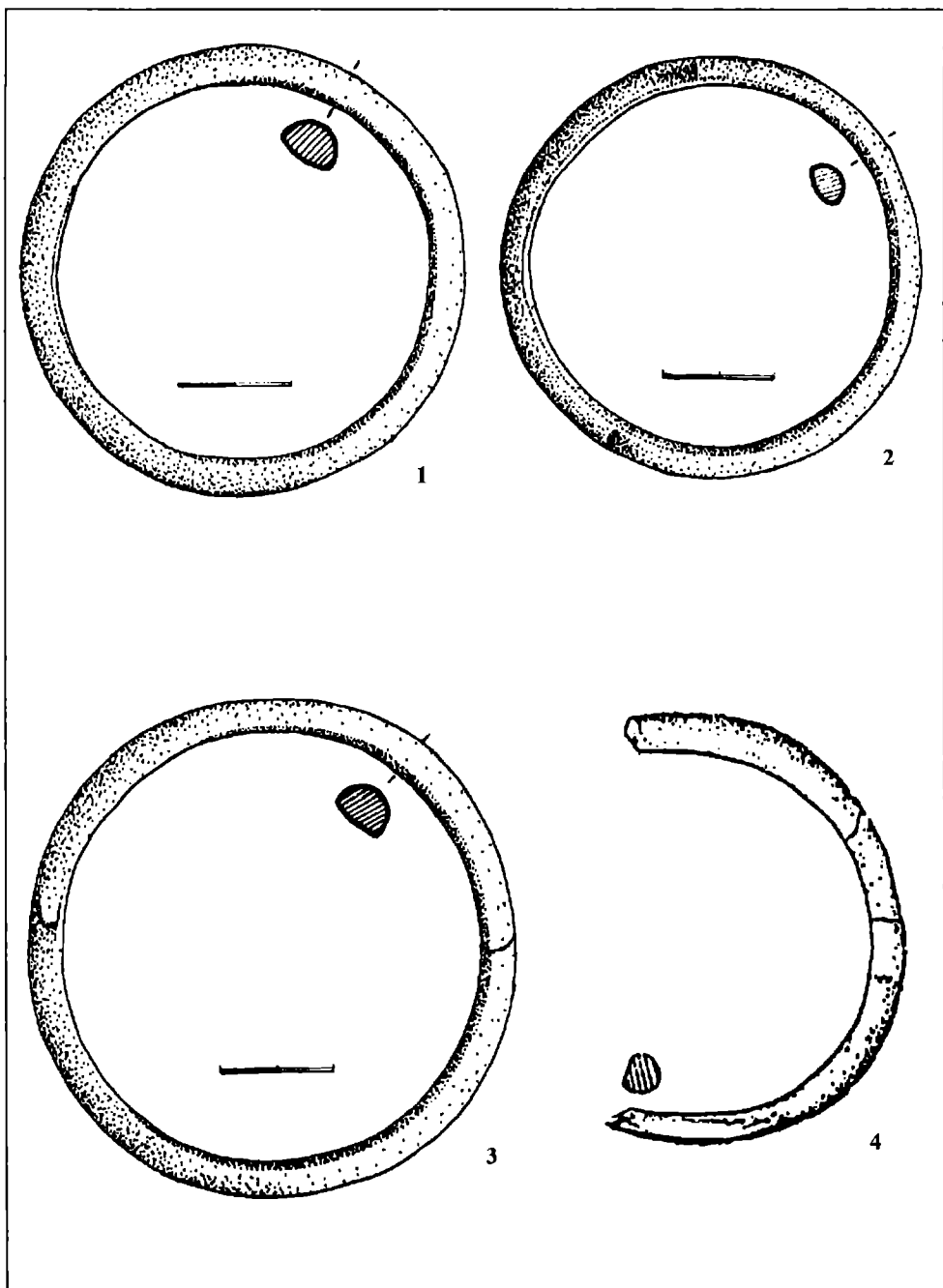
4

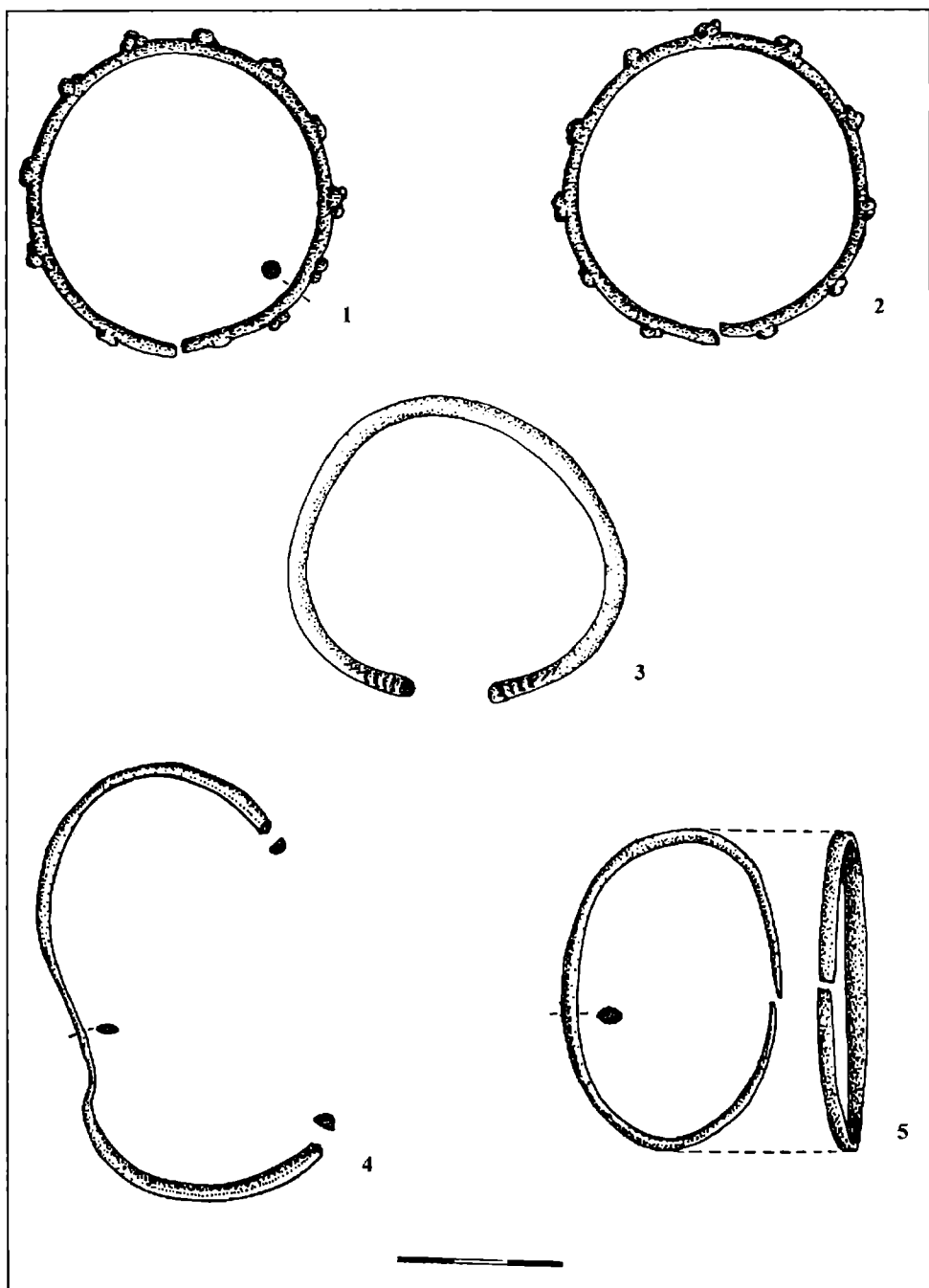
Pl. IV: 1-2 - Fântânele-„La Gâta”; 3-4 - Orosfaia.

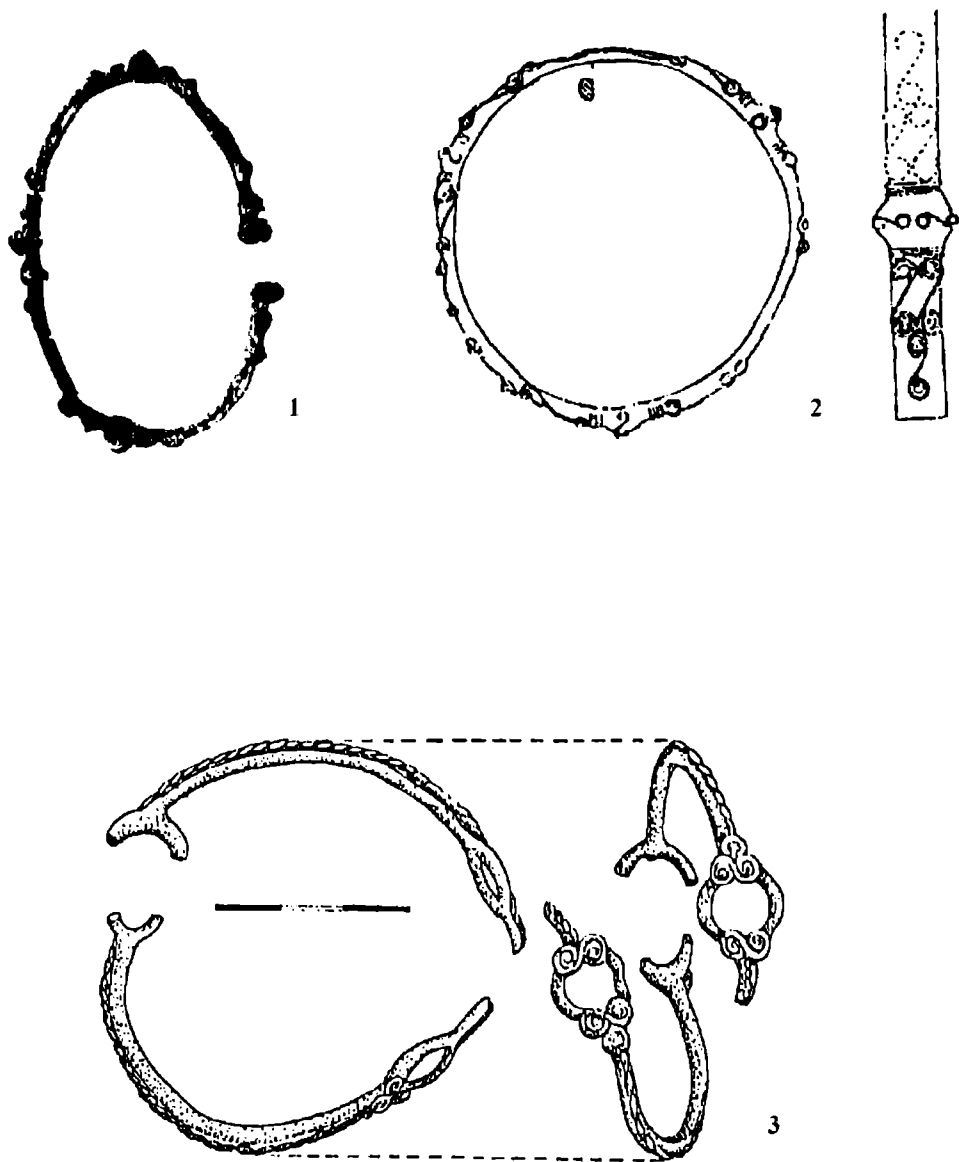
Pl. V: 1 - *Dipșa* (după D. Popescu); 2-3 - *Fântânele-„Livadă”* (după I. H. Crișan); 4 - *Orosfaia*.

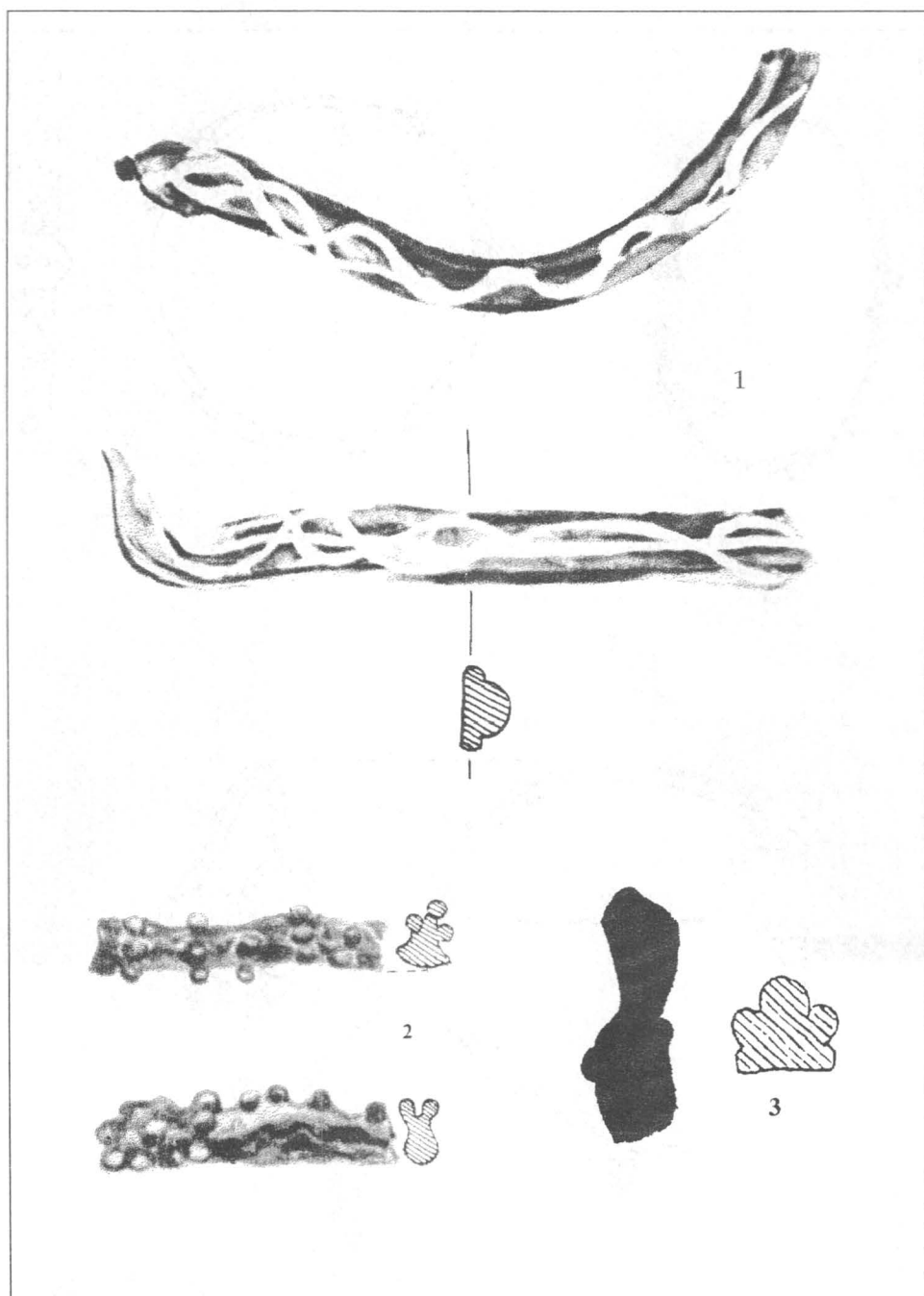
Pl. VI: 1-3 - Orosfaia; 4 - Fântânele-„Livadă” (după I. H. Crișan).

Pl. VII: 1-2, 4-5 - Orosfaia; 3 - Fântânele-„La Gâta”.

Pl. VIII: 1 - Dipsa; 2 - Fântânele-„Livadă” (după I. H. Crișan); 3 - Orosfaia.

Pl. IX: 1-2 – Șopteriu (după V. Lazăr); 3 – Fântânele-„Livadă” (după I. H. Crișan).

ȘCOALĂ, BISERICĂ ȘI SOCIETATE

MORALITATE ȘI MORALIZARE ÎN „ȚIDULELE DE CUNUNIE” DIN COMUNITATEA LEȘU ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Claudia Septimia PETEANU

„Căsătoria este o instituțiune plină de mângăere și de fericire întrucât se pote da fericire prepământ dacă aceea e binecuvântată de Dumnezeu, pentru că închipuiți-vă iubiții mei un bărbat, soț de căsătorie harnic, străbătător care aleargă, asudă, ostenește muncește și câștigă și lângă dânsul o muere, soție de căsătorie care păzind credința către soțul său știe a fi adevărată lăcată a lui: adecă aceea ce soțul său cu trudă, osteneală și muncă încordată câștigă, ea știe păstra și spori în avere și economisa, unde se pote găsi cu multă mângăiere și în multă fericire, întrucât se dă fericire pe pământ, decât în o astfel de căsătorie, în o astfel de familie?”¹.

Această definiție a căsătoriei, exprimată de către un preot fost grănicer, se dorește a fi preambulul cercetării de față care își propune să surprindă, în urma analizării unui număr de 114 țidule de cununie, în ce măsură comunitatea din Leșu se conformează comportamentului ideal propus de discursul clerical în privința căsătoriei și, în continuare, care a fost comportamentul real surprins din documentele studiate. În prima parte a studiului vom prezenta conținutul poruncilor autorităților vicariale legat de condițiile încheierii unui mariaj valid și, totodată, care erau așteptările acestora la nivelul microcosmosului comunitar; în a doua parte, vom analiza concret, având ca studiu de caz populația localității grănicerești Leșu, în ce măsură prevederile solicitate erau respectate la nivel local. Țidulele au o extensie temporală cuprinsă între 25 ianuarie 1808 și 10 martie 1850, conținutul lor ilustrând câteva aspecte extrem de interesante privind conduita morală a comunității amintite².

În timpul funcționării Regimentului II românesc de graniță (1762–1851), legislația căsătoriei prezintă câteva particularități față de celelalte teritorii transilvănene nemilitarizate, ilustrând cu tărie „interferența” intereselor autorităților militare cu a celor bisericești.

Pe de-o parte, pentru asigurarea dezvoltării economice a teritoriului grăniceresc, a gradului de cultură, a moralității și sănătății locuitorilor, organele militare locale au desfășurat o intensă activitate cu caracter normativ.

¹ Arhivele Naționale Direcția Județeană Bistrița-Năsăud (în continuare A.N.D.J.BN.), Colecția Emil Precup, dosar 8, fila 146.

² A.N.D.J.BN., Colecția Anton Coșbuc, dosarul 263.

După exprimarea opțiunilor maritale ale tinerilor, următorul pas era prezentarea în fața autorităților confiniare care își rezervau dreptul de a autoriza sau nu căsătoria, deoarece întemeierea unei familii în graniță implica importante consecințe de ordin juridic, atât în privința persoanelor, cât și a bunurilor³. Cu acest prilej, tinerii erau supuși de către comandantul de companie la un examen „din economia de casă și de câmp” care condiționa obținerea „facultății de la oficeriu” (adeverința de căsătorie). De asemenea, pentru a obține acordul superiorilor în privința mariajului, tinerii militari trebuiau să demonstreze că au plantat și altoit în grădina proprie 12 meri și 12 peri, verificarea acestora fiind îndeplinită tot de către oficialitățile locale⁴. Celebrarea căsătoriei presupunea, ca o condiție *sine qua non*, și prezentarea de către viitorii soți a certificatului de vaccinare împotriva variolei.

Pe de altă parte, biserica avea obligația de a ține evidența proto-coalelor de stare civilă, de a rezolva problemele implicate de logodnă și contractarea căsătoriei, de condițiile valabilității acesteia (vârstă, grad de rudenie etc.).

Una dintre cele mai importante atribuții ale preoților grăniceri era redactarea actului premergător căsătoriei intitulat *țidula de cununie*, care era trimisă spre aprobare vicarului foraneu al Rodnei, obligația acestuia fiind de a se asigura că ținuturile respectau normele în vigoare. Din acest motiv, după cum vom vedea, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, vicarii Rodnei au emis numeroase circulare prin care vor încerca să reglementeze modalitatea elaborării acestor acte indispensabile cununii.

Pentru prima dată, ținuturile de cununie au fost introduse în urma unui decret formulat de către episcopul Ghedeon Nichitici în anul 1784. Necesitatea introducerii acestora a fost determinată, în principal, din dorința autorităților ecleziastice de a evita încheierea unor căsătorii nevalide datorită unor impedimente de natură canonică, familiară sau conjuncturală. Conform decretului, preoților li se cerea: „viind cineva a se căsători, să meargă la preotul locului, ca să scoată ținutul de slobozenie. La aceasta dator va fi protopopul să cerceteze pre logodnicul și pre logodnica, să știe Tatăl Nostru și Crezul, și Zece porunci și aceste fețe să aibă ținutul de la preotul său, precum iaste între dâșii nici o pricină, nici sunt legați sau tocmiți cu alte fețe sau să nu fie răpit sau să nu fie fugit”⁵.

După cum vom vedea, pe teritoriul districtului militar al Năsăudului prevederile acestui decret au fost aplicate și chiar amplificate cu noi obligații pentru tinerii care doreau să își întemeieze o familie. Drept dovadă, avem porunca emisă de vicarul Ioan Halmagy în 29 ianuarie 1797 prin care cerea preoților să îndemne poporul să meargă la biserică, iar la sfârșitul liturghiei „să le țină întru auzul tuturor” rugăciunile: Tatăl Nostru, Născătoarea de

³ Pentru mai multe amănunte, vezi Valeriu Șotropa, *Districtul grăniceresc năsăudean*, Cluj-Napoca, 1975, pp. 203–205.

⁴ A.N.D.J.BN., Colecția *Iulian Marțian*, d. 32, fila 53.

⁵ Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680–1800)*, Cluj-Napoca, 2001, p. 152, apud Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, I, Sibiu, 1889, pp. 55–56.

Dumnezeu, Crezul, cele 10 Porunci și cele ale bisericii, „7 păcate de moarte, și cele împotriva duhului sfânt, și cele nouă străine, și patru care strigă răsplătire în ceriu și altă îndreptare asemenea creștinească”. Locuitorii satelor grănicerești trebuiau să repete aceste rugăciuni și să le învețe deoarece necunoașterea lor îi priva de dreptul de a se căsători și de a spera la mântuire⁶. În cuprinsul aceleiași porunci, vicarul le comunica preoților „să nu îndrăznească”, sub amenințarea excluderii din preoție, să cunune pe nimeni dacă nu s-au făcut în biserică, în prealabil, trei vestiri în trei duminici sau sărbători. Dacă unul dintre soți era din altă parohie, acesta trebuia să aducă preotului cununător o adeverință care dovedea că s-au înfăptuit și acolo cele trei vestiri legiuite și că nu era nici o împedecare canonică pentru încheierea mariajului⁷.

Se pare că, după câțiva ani, respectarea acestor porunci nu era îndeplinită mulțumitor: „Fiindcă foarte tare s-au înmulțit tot feliul de răutăți și o samă dintre oameni fac cele ce-s oprite de a le face și nu ce s-a poruncit să facă [...]” motiv pentru care vicarul Ioan Nemeș, în 25 decembrie 1803, le solicită preoților să vestească de trei ori în biserică obligația tinerilor care doreau să își întemeieze o familie de a învăța Tatăl Nostru, Născătoarea de Dumnezeu, Crezul, cele 10 Porunci, „Cinci porunci, Șapte taine și cele patru fără care nu se pot spăși”. Dacă nu vor ști cele cerute, nu vor primi Țidula de cununie, iar preoții care se încumetau să le dea tinerilor Țidulă fără ca aceștia să știe cele cerute, erau obligați să plătească cheltuielile mirilor și să accepte canonul Soborului⁸.

Pentru că preoții continuă să calce „orânduilele și poruncile vlădicești, canonicеști și împărătești în rândul cununilor și serbătorilor”, pretextând că nu le-au înțeles bine, în 3 iulie 1804 vicarul Ioan Nemeș repetă cele cerute în poruncile anterioare și, în plus, exemplifică modul în care trebuia redactată Țidula de cununie: „Țidula care o dau preoții la miretei trebuie așa să fie făcută: Eu mărturisesc în cunoștința sufletului meu că cutare ști Tatăl Nostru, Credeul, Născătoarea, Poruncile, Șapte taine și cele patru de lipsă ca fieștecă creștin cu minte, și nu este nici o împedecă canonică”. Această Țidulă trebuia trimisă la vicar care nota pe verso-ul actului: „Dacă s-au plinit trei strângări și nu este nice-o împedecă, de au slobozenie de la cinstitul regiment se pot cununa” și apoi o retrimitea preotului care oficia căsătoria cu precizarea: Până vede aceste cuvinte niciodată să nu cunune”⁹.

Trei ani mai târziu, respectiv în anul 1807, vicarul Ioan Nemeș se confruntă cu aceeași problemă: „Sunt unii preoți cari, macar că au formularie cum trebuie să se facă Țidulele cele de cununie, tătuși nu le fac așa ci scriu numai: rugăciunile le știu toate”. Vicarul repetă conținutul unei Țidule corecte și amenință preoții că nu o să mai primescă acte incomplete și în plus va dispune pedepsirea acestora „ca un nebăgătoriu de samă de porunci”¹⁰.

⁶ Iulian Marțian, *Documente bisericești*, în „Arhiva Someșană”, nr. 7, Năsăud, 1927, p. 41.

⁷ *Ibidem*, p. 46.

⁸ *Ibidem*, pp. 56–57.

⁹ *Ibidem*, pp. 60–61.

¹⁰ *Ibidem*, p. 63.

Prevederile poruncii de mai sus sunt reiterate, aproximativ la fel, și în anul 1808: „[...] strâns iarăși se poruncește ca fieștecă preot ȋdula de cununie după acest formular să-o facă adecă: Eu mărturisesc în cunoștință că știu Tatăl Nostru, Născătoarea, Credeul, 10 porunci, 3 taine, 4 de lipsă, sunt spovediți, 3 strigări s-au făcut și împedecare canonicească nu este”¹¹.

Din 1812 preoți grăniceri aveau datoria de a specifica în ȋdule și statutul social al celor care urmau să întemeieze o nouă familie, atât în cazul femeilor, cât și al bărbaților. Era important de știut dacă cei care solicitau învoirea pentru căsătorie erau cătane (militari), jeleri, văduvi sau „holtei”. Denominarea acestora era esențială în contextul în care în această poruncă apar noi reglementări legate de condițiile obligatorii pentru încheierea unui mariaj. De exemplu, un grănicer sau „grănițeră” văduvi se puteau recăsători doar dacă partenera (-ul) a murit în aceeași parohie, în caz contrar, „trebuie să aducă carte dela preotul îngropătoriu” sau „două mărturii jurate să fie” pentru că altfel nu se pot cununa. Dacă un jeler nu era născut pe teritoriul regimentului nu se putea cununa până când nu demonstra cu „carte” locul în care s-a născut. „Aceasta să se ȋie și despre ȋigani, cari mai de multe ori înșală și aduc și mărturii nu numai ca să se poată însura sau mărita, macarcă sunt legați întru alt loc cu căsătorie”.

Este interesant că vicarul pretinde de la jeleri și ȋigani doar cunoașterea Tatălui Nostru, „cele 4 de lipsă și zece porunci”, suficiente în acceȋiunea ierarhului greco-catolic pentru a li se aproba cununia. Totuși, Ioan Nemeș se dovedea destul de sceptic în privința ȋiganilor: „Bine ar fi să le știe și ȋiganii toate spre care sfârșit dați de știre unde se află și cei de sat, și la lingurari, aurari și la ciurari care adună rize, că nu se vor slobozi a se cununa de nu vor învăța și de nu vor merge la biserică, batăr odată în lună”¹².

Analizarea celor 114 ȋdule de cununie eliberate de preotul din Leșu, în prima parte a secolului al XIX-lea, ne va permite să ilustrăm modul în care prevederile poruncilor vicariale enunțate mai sus erau aplicate și respectate la nivelul comunității grănicerești din satul Leșu.

Conducătorul spiritual al leșenilor se dovedește a fi deosebit de meticolos în redactarea ȋdulelor de cununie, deoarece el respectă necondiționat formularea standard și conținutul acestora. De exemplu, în 21 iulie 1808, preotul înaintează vicarului Ioan Nemeș spre aprobare următoarea ȋidulă: „Ioan Borgovan cu Sănia, fata Todorii Raȋ, amândoi din Leș, vrând a se căsători laolaltă, ș-au căpătat slobozie de la Cinstitul regement. Despre aceștia eu mărturisesc în cunoștință cum că știu Tatăl Nostru, Născătoarea, Keredeu, 10 porunci, 5 porunci, 4 de lipsă, 7 taine. Sunt spovediți. Tri străgări s-au plinit. Împedecare canoniceasă nu easte între ei. Drept aceea se roagă de slobozie de a se putea cununa”. Vicarul îi trimite răspunsul în 22 iulie, pe verso-ul ȋidulei: „Dacă-i precum se scrie dincoco se pot cununa”¹³.

¹¹ *Ibidem*, pp. 65–66.

¹² Idem, *Documente bisericești*, în „Arhiva Someșană”, nr. 9, Năsăud, 1928, pp. 127–128.

¹³ A.N.D.J.BN., Colecția Anton Coșbuc, dosarul 263, fila 1.

Respectând *ad litteram* poruncile vicariale, după anul 1812 preotul Mălai va menționa în Țidulele de căsătorie și statutul social al petenților (dacă sunt holtei, văduvi, grăniceri, jeleri, ȱigani), precum și „ultuirea acestora cu vărsat”¹⁴ sau dacă „au avut vărsat firesc”: „George Rus, grănițer, văduvoi din Leș, a cărui muiere dintăi în 10 iulie 1815 prin mai jos iscălitul în parohie s-au îngropat cu Angilina, fată de grănițeri a Nastasii Solcan din Leș, vrând a se căsători laolaltă ș-au căpătat slobozie de la cinstitul regiment care am iscălit, s-au mărturisit amândoi, s-au vestit de trei ori în biserică, împedecare canonicească nu iese între ei. Și-au arătat voia de căsătorie, cum este poruncit, au avut și vărsat firesc. Știu amândoi face cruce, Tatăl Nostru, Născătoarea de Dumnezeu, 5 porunci a bisericii, 4 care-s de lipsă, 7 taine care în cunoștință mărturisesc. Și să roagă de slobozie să să poată cununa. Leș în 13 octomvrie 1816. D. Mălai, paroh”¹⁵.

Conținutul ȱidulelor dovedește faptul că membrii comunității din Leșu erau buni cunoscători ai rugăciunilor cerute de către autoritățile bisericesti, dovadă, poate, și a unei eficace și energice catehizări realizate de către preotul din sat, bun cunoscător al „turmei” sale.

Totuși, am întâlnit și un caz mai aparte. În 13 octombrie 1808, preotul Mălai îl înștiințează pe vicar despre dorința de căsătorie a doi tineri din Leșu, Nechita Leonte și Palagia, fata Nastasii Tilii. Aceștia au primit „slobozie” de la regiment, s-au mărturisit și vestit de trei ori în biserică. Palagia cunoaște: Tatăl Nostru, Născătoarea, Crezul, 10 porunci, 5 porunci, 4 de lipsă, 7 taine, dar feciorul știe numai să facă cruce, Tatăl Nostru și Crezul cu greșeli. Cu toate acestea, Nechita se roagă să primescă aprobare pentru a se cununa, promițând că va învăța rugăciunile cerute. Răspunsul vicarului se dovedește intransigent: „Până nu va ști mirele toate cele poruncite, să nu îndrăznești a-l cununa că vei cădea sub greu canon”. În plus, îi reproșează preotului că în aceste condiții nici nu trebuia să facă ȱidulă pentru cuplul amintit: „De te-a pârî cineva că nu-i dai pentru că nu știe, la mine va veni. Și această pără este spre lauda frăției tale, iar a-i da dacă nu știe este împotriva cunoștinții preoțești. Nu te uita că au făcut cele de nuntă. Nu-i slobod a-l cununa nici cum până a învăța toate”.

Cazul se rezolvă repede și relativ ușor pentru că soarta cuplului este decisă favorabil de ȱidula înaintată de preot ierarhului greco-catolic, câteva zile mai târziu, respectiv în 2 noiembrie. Dar, de această dată, tânărul grănicer dovedește cunoașterea rugăciunilor: „au lăsat gluma și învățându-le de la mireasă toate le-au zis de rost înaintea mea [a preotului, n.n.]”¹⁶.

O altă situație interesantă relatată de preotul Mălai vicarului Nemeș, în 25 ianuarie 1826, este cea a tinerei Crișca născută „în vremea foameții” în

¹⁴ Expresia se referă la vaccinarea împotriva variolei, operațiune devenită obligatorie în Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea, conform Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română (1701–1847)*, București, 1981, pp. 248–249.

¹⁵ A.N.D.J.BN., Colecția Anton Coșbuc, dos. cit., fila 4.

¹⁶ *Ibidem*, fila 2.

Mintiul Gherlei. După moartea părinților, tânăra în vârstă de 7 ani, împreună cu o soră, s-au mutat în Poiana Ilvei (sat vecin cu Leșu). Mai târziu au venit în Leșu „unde acum de patru ani ca jălăriță trăiește slujind grănițerii”, iar tânărul din aceeași localitate, Necita Pralea dorește să se căsătorească cu ea. Acesta a obținut „slobozie” de la regiment, următorul pas fiind realizarea vestirilor în biserică, dar înainte „după înalte porunci”, fata trebuie să se întoarcă în localitatea unde s-a născut pentru a cere îndeplinirea celor trei vestiri și acolo și totodată, pentru a obține de la protopopul locului și de la preotul din sat învoire pentru a se cununa în Leșu. Totuși, fata „se roagă de milă și îndreptare” pentru a se clarifica situația ei fără a fi nevoită să se întoarcă la Mintiul Gherlii pentru „că-i locul departe” și ea este fată săracă.

În răspunsul vicarului din 28 ianuarie 1826 aflăm că pentru a se putea cununa fata trebuia să obțină un atestat eliberat de preotul Petre din Poiana, cu știrea „domnului oberlegman”¹⁷ și a bătrânilor satului în care să se precizeze de câți ani a fost când a venit în Poiana, câți ani a stat în această localitate și de câți ani este plecată de acolo. În 26 februarie, îndeplinind cele cerute, tinerii au obținut aprobarea de căsătorie¹⁸.

Documentele studiate ne permit să surprindem și aspecte „mai puțin” morale din viața leșenilor. De exemplu, în 22 mai 1808, Arsentie Bîgiul din Leșu cu Luciana, „având mai nainte 2 prunci nelegiuți vre a se căsători” și cer învoire de căsătorie de la vicar, preotul afirmând că au îndeplinit toate cele cerute¹⁹.

De asemenea, în 28 iulie 1818, vicarul Ioan Nemeș adresează o scrisoare preotului din Leșu prin care îi solicită să spovedească „încă astăzi” pe Grigore Lionte cu Todora Siminic, iar mirele „să aducă el însuși mâne țidula de cununie încoace, ca să-l slobod să se cunune [...] înainte de ce va naște îngreueata Todora”²⁰.

În cazuri similare celor mai de sus, în aceste acte care preced ceremonia căsătoriei, dincolo de formularea standard, vicarul susținea un monolog moralizator pe cale scrisă, adresat atât tinerei perechi, cât și preotului, intervenția sa fiind justificată în cazurile mai puțin obișnuite. Astfel este reliefată principala atribuție a ierarhului rodnean drept păzitor al moralității creștinilor din cuprinsul satelor supuse autorității sale, inclusiv Leșu.

Așa se întâmplă și în 15 februarie 1819, când Ioan Nemeș nu ezită să transmită sfaturi privind căsătoria, atât preotului cât și viitoarei familii: „[...] Frăția Ta le vei plini [vestirile, n.n.] până în Duminica Tomii și până atunci și părțile să se gate creștinește spre primirea cinstitei Taine a căsătoriei, așa că de nu mai mult, batăr opt zile înainte de cununie să se cumenece fiind gătiți la aceasta cum se cuvine precum acum nu sunt. Și să învețe datoria căsătoriților. Iar mai vârtos să petreacă părțile în evlavie și frica lui

¹⁷ Autoritatea militară din localitate.

¹⁸ *Ibidem*, filele 18-19.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, fila 9.

Dumnezeu, fără scandală, despărțiți, că almintreli nu se vor putea lăsa la taina căsătoriei ba și la cinstiții domni tisturi²¹ să vor arăta”²².

Analizarea Țidulelor ne oferă și indicii legate de motivele întemeierii unei familii în Leșu. Nu este surprinzător că, la fel ca în majoritatea satelor grănicerești, predomină motivațiile de ordin pragmatic, în primul rând nevoia conservării „găzdușagului” sau a accederii spre statutul social „de gazde”, iar criteriile de bază în alegerea unui partener de viață nu sunt determinate de atracția fizică sau spirituală, ci de hărnicia, omenia, blândețea potențialului partener. În 18 octombrie 1810, jelerul Macavei Munigan cere aprobarea căsătoriei cu Tinica, fata lui Toader Boloacă din Leș, deoarece „în vara acum trecută i-au murit muierea” și „are lipsă de a doua căsătorie” pentru ținerea găzdușagului și a unui „prunc mititel care-l are rămas”²³.

În aceeași tonalitate este și cererea lui Necita Persecă, „june cătană” din Leșu, care dorește să se cunune cu Maria, fata lui Vasile Măgerușan tot din aceeași localitate, cu care se află în a șasea spiță de cuscrie. Motivele invocate de tânăr, „ca fecior sărac”, pentru susținerea cererii sale sunt pe de-o parte, „hărnicia de lucru și blândețea” fetei, iar pe de alta, faptul că tânăra împarte cu fratele său, care nu are copii, o sesie bună, iar viitorul mire a trecut deja de pe sesia părintească „unde am fost mulți la Nro” la „numărul ei, cu nădejde că și eu cu Maria și sesia lor cea frățiască împărtaşindu-se să pot trăi”. În continuare și mireasa declară că vrea să se mărite cu acest fecior pentru că „e harnic de lucru, blând și cu omenie, s-au scris și tras de bunăvoaie și bucuros la numărul căsii noastre, unde și fratele meu Gerasim de mult fiind căsătorit și nu are prunci, bucuros l-au primit cu condiția ca să mă ieie pe mine în căsătorie, și nădejde bună că laolaltă ne vom ferici și cu sesia noastră frățească la găzdușag ne vom ajuta”. Cu toate că sunt în a șasea spiță a cuscriei, date fiind motivele enunțate mai sus, cei doi tineri vor primi învoire de căsătorie de la vicar în 23 ianuarie 1829²⁴.

Din februarie 1841 Țidulele de cununie sunt semnate de fiul preotului Daniel Mălai, respectiv Anton Mălai, iar conținutul acestora devine mult mai complex în informații privind candidații la căsătorie. Tânărul sacerdot dă dovadă de scrupulozitate și abnegație în redactarea actelor de cununie, deoarece în conținutul acestora regăsim, pe lângă enunțul obligatoriu și informații legate de pregătirea școlară a tinerilor, comportarea morală și proporția în care aceștia au respectat imperativele instituțiilor laice și ecleziastice²⁵.

De exemplu, în 16 februarie 1841 solicită învoire de căsătorie feciorul George Galan, armaș în vârstă de 30 de ani cu Ioana „fată fecioară” în vârstă de 21 de ani. Despre mireasă aflăm că „din lenea părinților” nu a învățat științele cele hotărâte în școala națională. Învățătura creștinească și

²¹ Autoritățile militare grănicerești.

²² *Ibidem*, fila 10.

²³ *Ibidem*, fila 4.

²⁴ *Ibidem*, filele 22-23.

²⁵ *Ibidem*, filele 30-32.

bisericească „au păzit-o amândoi de mijloc”, iar mireasa a avut purtare morală bună, spre deosebire de mire cu comportament moral rău. Mirele are „5 pomi, 5 meri și 5 peri” pe care trebuie în primăvară să îi altoiască. Pentru că mireasa nu a „învățat științele poruncite în școala națională” și mirele a avut comportament moral rău, drept pedeapsă ei trebuie să plătească contravaloarea a 2 catehisme pentru a obține aprobarea de căsătorie²⁶.

Dacă în ceea ce privește conduita morală, în general, tinerii leșeni osciliază între „bună” și „de mijloc”, frecventarea școlii sătești s-a făcut „rău” principala explicație găsită în ținuturile fiind „lenea părinților”; tinerii care, totuși, au frecventat școala, dar nu au învățat suficient pentru a obține un atestat vor primi din partea parohului locului începând din anul 1845, drept canon înainte de căsătorie plata unei amenzi în creișari din care să se cumpere cărți pentru folosul școlii²⁷.

Preotul Anton Mălai notează în actele de cununie și numărul exact al pomilor răsaditi de miri, soiul acestora, dacă sunt altoiți sau nu, dar la acest capitol tinerii grănicerii leșeni îl mulțumesc pe preot care le inspectează grădina înainte de a elibera documentul necesar căsătoriei.

Studiul ținuturilor din Leșu reliefează și faptul că numărul recăsătoriilor în acest sat a fost destul de mare, predominând recăsătoriile văduvelor (în nr. de 26), față de văduvi (doar 12), lucru explicabil dacă ne gândim la cazurile de moarte frecventă a grănicerilor îndeosebi pe câmpurile de luptă și la greutățile pe care le întâmpina o femeie în ținerea unei gospodării. Căsătoriile s-au realizat atât între văduvi, dar și între văduvi (-e) cu juni (-e).

În ceea ce privește proveniența celor doi miri, constatăm că la fel ca în cea mai mare parte a localităților din mediul rural, și în Leșu se prefera încheierea contractului marital cu parteneri din aceeași localitate. Totuși, documentele studiate dovedesc o mai mare mobilitate de mișcare a bărbaților, comparativ cu a femeilor venite din afara localității studiate, statutul eminent casnic al femeilor limitând posibilitatea contractării unei căsătorii externe de către acestea. În perioada studiată în Leșu au venit îndeosebi miri din localitățile învecinate: Nepos, Ilva-Mică (câte 6 miri), Poiana (5 miri), Ilva-Mare (4 miri), Feldru (3 miri), Măgura (2 miri), Rebrîșoara (1 mire) etc. Cele mai multe mirese (câte două) au venit din Mijlocenii-Bârgăului, Rebrîșoara, Susenii-Bârgăului, iar câte una din Maieru, Poiana, Telciu etc.

În concluzie, demersul nostru a urmărit surprinderea unuia din aspectele complexe ale încheierii căsătoriei într-o comunitate grănicerească năsăudeană din prima jumătate a secolului al XIX-lea, respectiv modul de elaborare și conținutul ținuturilor de cununie. Pornind de la analizarea discursului oficial și urmărind aplicabilitatea acestuia la nivel comunitar, ținuturile din Leșu ne-au oferit posibilitatea descifrării unor aspecte din

²⁶ *Ibidem*, fila 30.

²⁷ *Ibidem*, fila 32.

cotidianul ce compune universul colorat al vieții comunității în perioada amintită: statutul social al celor care contractau o căsătorie, motivațiile acesteia, comportamentul moral ideal propagat de autorități/moralitatea tinerelor perechi, dar și modul în care erau înțelese și respectate hotărârile autorităților civile și religioase.

Morality and moralizing in marriage certificates from Leșu community during the half of the 19th century

- Abstract -

Analysing a number of 114 certificates regarding wedding, the present investigation wants to illustrate at what extend the community from Leșu complied with the ideal behaviour imposed by the clerical speech towards marriage and the ideal behaviour reflected in the studied documents. The certificates were issued between 25th January 1808 - 10th March 1850 and they describe some very interesting aspects regarding the moral behaviour of this community.

POLITICA FINANCIARĂ A VIENEI ÎN TRANSILVANIA ÎNTRE REVOLUȚIA PAȘOPTISTĂ ȘI DUALISM: CAZUL FILIALEI BRAȘOVENE A BĂNCII VIENEZE CREDITANSTALT

Iosif Marin BALOG

La mijlocul secolului al XIX-lea, monarhia austriacă și-a conturat o nouă strategie de dezvoltare economică pe plan intern, a cărei realizare depindea de un șir de reforme absolut indispensabile, între care cele mai stringente aveau să fie crearea unui cadru legislativ adecvat noilor principii ale dreptului și realizarea unei profunde restructurări a relațiilor de proprietate în lumea rurală, toate sub deviza centralizării și a uniformizării regionale, în condițiile existenței unor decalaje de dezvoltare extrem de evidente la nivelul provinciilor.

Regimul politic instalat după 1849 avea în față o misiune dificilă ce se impunea cât mai curând rezolvată, și anume crearea mecanismelor și a condițiilor care să asigure succesul vastului program de centralizare și modernizare economică. Era un efort vast și costisitor care avea să angajeze potențialul financiar al statului și să stimuleze spiritul antreprenorial al unei burghezii care, în condițiile vechiului regim, fusese aproape sistematic împiedicată să se afirme economic și politic. Și toate acestea, în limitele unui regim politic autoritar și conservator, dar care, după expresia unui cunoscut istoric occidental, încerca să-i facă pe oameni să uite lipsa libertății printr-o politică economică orientată după percepțiile liberalismului și după cerințele pieței, sub auspiciile unui intervenționism statal, călăuzit de deviza RUHE UND ORDNUNG (liniște și ordine).

Pentru realizarea acestor obiective majore de politică economică, statul avea nevoie și de alte câteva elemente fundamentale: de un potențial financiar pe măsură, oferit de resurse bugetare consistente, de un sistem de credit modern și eficient și, în același timp, de abilitatea și voința politică a promotorilor săi. Dacă cel din urmă aspect nu a lipsit în perioada neoabsolutistă, mai puțin benefică s-a dovedit a fi situația bugetelor anuale, grevate permanent de deficite, generate de cheltuielile cu armata și de obiectivele politice care au dus aproape permanent la o (re)ierarhizare a priorităților economice.

S-a adăugat ca și consecință fluctuația valorii monedei față de argint care nu a putut fi menținută decât printr-o abilitate politică bugetară dusă uneori

la limita extremei austerității în perioada mandatului ministrului de finanțe Ignat von Plener (1861–1865).

Predecesorul său Karl Bruck, în perioada căruia, mai întâi ca ministru al comerțului și lucrărilor publice între 1851–1855, apoi de finanțe între 1855–1860, se realizează cele mai semnificative reforme în direcția modernizării economice, a fost un adept convins al liberalismului economic și a crezut cu tărie că această politică era singura șansă viabilă pentru Monarhie în condițiile date, atât pe plan intern, cât și în cel al realizării mult doritei uniuni vamale cu statele germane și a Mitteleuropei economice. Poziția sa larg liberală se regăsea și în viziunea sa asupra politicii financiare și a fiscalității.

În cazul celei dintâi, el susținea că Banca Centrală trebuia să fie scutită de intervenția statului în politica sa monetară, pentru a nu mai determina oscilația valorii monedei și, implicit, a valorii agioului argintului față de florin. În fapt, Bruck căuta o cale prin care să pună în circulație capitalurile și să le orienteze către investiții. El credea în posibilitatea că o astfel de politică putea să se impună doar prin pârghii și mecanisme economice. Or, acest lucru era deosebit de dificil de pus în practică, în condițiile în care intervenția cercurilor politice deturna în repetate rânduri cursul politicii bugetare. S-a ajuns astfel la situația paradoxală în care statul, deși avea create mecanismele articulării unei politici economice orientate spre uniformizare regională, spre crearea unei piețe cât mai integrate și spre promovarea sectoarelor cele mai dinamice, nu avea resursele necesare punerii în practică a ambițioaselor programe și a satisfacerii așteptărilor pe care provinciile mai înapoiate, ignorate sau defavorizate în trecut de politica mercantilistă le aveau acum față de noua administrație de la Viena.

A rămas în seama inițiativei private acest deziderat, acolo unde aceasta era stimulată de existența unui sector industrial și bancar cât de cât articulat, dar s-a soldat cu puține efecte în regiunile înapoiate, acolo unde aceste premise lipseau. În acest context, rolul creditului avea să fie deosebit de important și se poate afirma că statul a încurajat indirect înființarea institutelor de credit și extinderea acestora și la nivelul acelor regiuni unde lipsa de capital era o problemă acută, sperându-se ca respectivele institute să suplinească lipsa resurselor bugetare și ca băncile să se implice mai mult în acțiuni antreprenoriale și de investiții.

Încă de la mijlocul secolului al XIX-lea Viena era cel mai important centru financiar, tot acum începând să se contureze alte două importante centre, Praga și Budapesta, care au devenit în deceniile următoare punctele nodale ale sistemului bancar al monarhiei dunărene.

Cadrul legislativ pe care urmau a se constitui institutele de credit, fie ele bănci, însoțiri de credit sau reuniuni era oferit de instrucțiunea provizorie nr. 303 din 25 noiembrie 1851 referitoare la reglementarea comerțului și a industriei¹ și de Patenta din 26 noiembrie 1852 prin care se publicau noi dispozițiuni legale speciale referitoare la reuniuni și însoțiri de credit².

¹ Publicată în „Foia Legilor...”, 1851, p. 668 și urm.

² „Foia Legilor...”, 1852, pp. 667–675.

Patenta se referea la înființarea oricărui tip de societate pe acțiuni, fie că era vorba de societate de transport, institut de credit, de asigurări, casă de păstrare, de amanet sau de extinderea unui institut de credit ce dorea deschiderea de filiale.

O primă condiție era obținerea concesiunii de funcționare de la ministerul de interne, care urma a fi consultat, urmând a-și da aprobarea chiar și când obiectivul de activitate al instituției sau al reuniunii cădea în sfera altor ministere (Finanțe, Comerț și Lucrări Publice etc.), urmând să obțină și avizul din partea guvernatorului provinciei³. De asemenea, patentă prevedea condițiile înființării, drepturile și obligațiile membrilor, condițiile lichidării, a punerii în vânzare și a subscrierii acțiunilor, condițiile elaborării statutelor și dovada existenței resurselor pentru pornirea și atingerea scopului propus. Într-un cuvânt, cele 28 de capitole ale legii reglementau în amănunt condițiile constituirii institutelor de credit și a altor societăți pe acțiuni, se rezumau la crearea unui cadru de funcționare destul de strict, dând preeminență ministerului de interne în supervizarea constituirii lor, fără a oferi, într-o formă sau alta, facilități sau încurajări explicite din partea statului. Acest cadru legislativ creat în anii '50 va direcționa politica bancară până la 1875 și a fost în esența lui unul liberal în care, așa cum afirmam, intervenționismul statului a fost minimal, favorizând acea febră a speculațiilor caracteristică anilor 1867-1873 cu efectele sale ambivalente cunoscute.

În această ambianță legislativă se fonda în 1856 *Creditanstalt für Handel und Gewerbe*, care avea să rămână multă vreme cea mai mare bancă comercială austriacă. Creată după modelul francez de la Credit Mobilier, banca reunea în jurul casei Rothschild grupuri din marea finanță, mari proprietari funciari, oameni de afaceri burghezi care găseau în bănci un loc și un bun prilej de plasament al consistentelor capitaluri primite sub forma despăgubirilor urbariale, care în cazul unor nume ca Schwarzenberg sau Fürstenberg se ridicau la milioane de florini. Apoi, pe de altă parte, într-o epocă în care spiritul de afaceri a permis unor indivizi întreprinzători să facă avere rapid, aceștia au început să se afirme și în lumea bancherilor.

La 12 septembrie 1855 Isaac Pereire, directorul de la Credit Mobilier din Paris, sosea la Viena în calitate de consultant pentru a pune bazele noii instituții financiare⁴. Capitalul inițial era de 100 milioane de florini împărțite în 500.000 acțiuni cu valoarea nominală de 20 de fl., din care într-o primă fază s-au subscris 300.000 de acțiuni⁵. În baza deciziei din 31 octombrie 1855 se obținea concesiunea pentru funcționarea băncii și erau aprobate statutele de către un consiliu de administrație format inițial din 18 membri, apoi din 21 de membri⁶, urmând ca prima ședință a consiliului de administrație să aibă loc

³ *Ibidem*, subcap. 3 al legii.

⁴ *Ein Jahrhundert Creditanstalt Bankverein*, herausgegeben von der Creditanstalt Bankverein, Wien 1957, p. 6.

⁵ Max Weiss, *Die Österreichische Creditanstalt, Eine Studie zur Geschichte des Österreichischen Bankwesens* Prag, 1913, p. 4.

⁶ Carl Freiherr von Czoernig, *Oesterreichs Neugestaltung*, Stuttgart und Augsburg, 1858, pp. 302-313 (statutele băncii).

la 30 decembrie 1855. Alături de consilierul ministerial Anton Ritter von Brentano, la aceasta au luat parte cei 18 membri ai consiliului de administrație, reprezentând cele două categorii de fondatori ai băncii care dețineau și cea mai mare parte a acțiunilor: aristocrația funciară: Schwarzenberg, Fürstenberg, Auersperg, Chotek, Barcozy și Zichy. Pe unii dintre ei îi găsim la 1864 și printre fondatorii „băncii surori” – Boden Credit Anstalt cu un capital inițial de 24 milioane fl.⁷ Din partea marii finanțe făceau parte între alții Anselm von Rotschild, Leopold Lamel din Praga, bancherul Louis Haber din Karlsruhe și vienezii Johan Könnigswarter și Eduard Wiener⁸.

Fără a intra în detaliile evoluției financiare, a tipului și a volumului de afaceri ale băncii⁹, vom schița doar câteva repere care au jalonat extinderea afacerilor în anii de până la criza din 1873, care ne vor ajuta să ilustrăm mai bine evoluția filialei brașovene.

Primul an de după înființarea Creditanstalt a stat sub bunele auspicii create de reformele de la începutul anilor '50, deși acestea au fost atenuate de efectele războiului Crimeei asupra situației financiare a statului și de criza din 1857 care, venind dinspre S.U.A., a fost și o criză a creditului generată de febra speculațiilor din construcțiile feroviare americane. Anul 1858 nu a stat sub cele mai bune auspicii pentru Creditanstalt. Începutul anului a fost în continuare influențat de efectele crizei din anul anterior, iar sfârșitul anului sub semnul implicațiilor politice. Izolarea politică a Austriei de după războiul Crimeei și situația sa financiară au culminat negativ în timpul războiului din Italia. Reorganizarea de după Diploma din octombrie 1860 și Patenta din februarie 1861 au dus și la o îmbunătățire a mediului legislativ, la o redresare a finanțelor prin politica lui Plener, iar toate acestea se regăsesc în situația din ce în ce mai bună a băncii pe piața financiară¹⁰. Pe de altă parte, acum banca se confrunta cu probleme financiare interne generate de o serie de plasamente nereușite, dar și de o delapidare de 450.000 de florini. În urma acestor neajunsuri s-au luat măsuri, între care întărirea direcțiunii prin mărirea numărului de membri ai consiliului director, creditele pe ipotecă reale pentru întreprinderile industriale se vor da numai pe garanții foarte sigure. Un nou regulament pentru personal și consultări mai riguroase între consiliul director asupra afacerilor băncii au întregit măsurile de disciplină în cadrul instituției.

Cu anul 1867 începea o nouă eră în evoluția Creditanstalt-ului. Perioada de stabilitate politică și financiară inaugurată a favorizat o febră a investițiilor, în special în căi ferate și metalurgie. Până la 1869 Creditanstalt investise peste 140 milioane florini în construcții feroviare. De asemenea, banca a realizat profitabile afaceri cu statul, creditându-l sub formă de

⁷ *Kompass. Finanzielles Jahrbuch für Österreich Ungarn*, 1874, Wien, 1875, p. 42. Din consiliul de administrație al Boden-Creditanstalt mai făceau parte alături de Zichy, Chotek, Gustav Chorinsky și Moritz Schapper.

⁸ Eduard März, *Österreichische Industrie und Bank Politik in der Zeit Franz Josephs I.*, Wien, 1968, p. 56.

⁹ O analiză detaliată la: *Ibidem*, p. 49 și urm.

¹⁰ Max Weiss, *op. cit.*, p. 12.

împrumuturi pentru acoperirea cheltuielilor prilejuite de războiul din 1866, creșterea numărului de împrumuturi în efecte de stat de la 14,9 milioane de florini în 1867 la 25,3 milioane în 1871. Criza din 1873 va reprezenta o grea lovitură pentru bancă după o perioadă excepțională, lovitură din care își va reveni însă, începând cu anul 1877.

În fond, în dezvoltarea Creditanstalt-ului se pot surprinde cel puțin trei etape majore: prima în care se produce extinderea prin filiale și consolidarea internă a băncii, a doua etapă când afacerile cele mai multe se fac cu statul și prin emiterea de obligațiuni comunale, iar cel de-al treilea stadiu în care se constată o orientare a politicii băncii spre investiții de anvergură în stabilimente industriale și căi ferate.

Deschiderea filialei brașovene se realiza, astfel, în contextul unei politici programate a băncii de extindere în întreaga Europă Centrală, dacă ne gândim că în 1857 se înființau aproape simultan patru filiale la Praga, Pesta, Brașov și Brno.

La 1857 în Transilvania existau doar cinci institute de credit¹¹, toate cu un capital redus la câteva mii de florini fiecare, încât se afirma pe bună dreptate că aici lipsa capitalurilor și a creditului era o realitate cronică, responsabilă și ea în mare măsură pentru nivelul extrem de redus de industrializare a provinciei, a spiritului antreprenorial în rândul și așa firavei burghezii urbane și a indolenței marilor proprietari funciari care-și cheltuiau sumele în scopuri neproductive. A te împrumuta la vremea aceea și în condițiile date însemna, înainte de toate, a te face dator. Pentru că, raportată la nivelurile dobânzii de la băncile din monarhie care era de 5-6%, posibilitatea de a găsi în Transilvania un credit cu 12-15% la cămătări era considerată un caz fericit, în condițiile unei dobânzi de 25% pe care o practicau în mod obișnuit. În afară de filiala Băncii Naționale Austriece deschisă în 1854 la Brașov, inițial cu un capital de 700.000 de florini, majorat apoi la suma de 1.000.000¹², celelalte institute de credit erau organizate sub forma Caselor de Depuneri (Sparkassen); două erau la Brașov și două erau la Sibiu, însă nu puteau nicidecum suplini lipsa creditului, favorizând proliferarea cămătarilor cu consecințe nefaste atât la nivelul comerțului cât mai ales în lumea rurală.

Alegerea Brașovului ca sediu al filialei Creditanstalt-ului nu a fost întâmplătoare, fiind determinată de două considerente majore: poziția și ponderea orașului ca și centru economic și comercial al Transilvaniei și lobby-ul făcut de Camera de Comerț și Industrie de aici pe lângă ministerul Comerțului și cel al Finanțelor de la Viena și, nu în ultimul rând, relațiile personale pe care marii comercianți brașoveni le aveau cu capitala și cu orașele germane încă furnizoare a unei bune părți din produsele de lux și manufacturate de import, mai ales Nürnberg și Leipzig.

Crearea filialei brașovene trebuie legată și de intențiile economice ale Austriei în Principate în anii războiului Crimeei. În iulie 1856, un înalt

¹¹ L. Dronca, *op. cit.*, p. 67.

¹² *Kompass...*, 1874, p. 3.

funcționar ministerial de la Viena sosea la București pentru a purta tratative în vederea înființării acolo a unei filiale a Creditanstalt-ului, fapt care i-a alarmat pe competitorii francezi care-și vedeau serios amenințate intențiile de a pătrunde pe piața Moldovei și a Valahiei¹³. De altfel, nu numai Bucureștiul a stat și în atenția cercurilor vieneze, ci și Iașul unde intenția creării unei bănci cu capital austriac se lovea de aceeași concurență franceză, deși în acest din urmă caz numele Creditanstalt-ului nu este explicit exprimat¹⁴. Eșecul Austriei de a-și crea o poziție economică stabilă în Principate în perioada ocupației militare din 1854–1857 nu a pus capăt acestor ambiții, mai ales că la sfârșitul anilor '50 se contura tot mai clar sfârșitul unei poziții confortabile a Austriei în Zollverein-ul german, singura șansă rămânând piața de la Dunărea de Jos și din Balcani. Și cum „europenizarea” Dunării devenea odată cu conferința de pace de la Paris realitate, șansa monopolizării comerțului pe Dunăre prin Societatea de Navigație Austriacă se năruia și ea. Alternativa rămânea calea ferată care se preconiza a fi construită pe la Brașov până la Dunărea de Jos și Marea Neagră și care ar fi dat Transilvaniei șansa unei mai bune valorificări a produselor sale pe piața Principatelor¹⁵. Din păcate însă, planurile privind calea ferată transilvană au rămas până la mijlocul anilor '60 în stadiul de proiecte, negocieri și discuții, Vienei lipsindu-i resursele necesare demarării lucrărilor. Apoi Brașovul era un centru comercial cu o dinamică încă ascendentă în anii '50-'60, deținând o pondere în comerțul de import-export al Transilvaniei cu valori anuale de 4–5 milioane de florini¹⁶. Trebuie subliniat însă că Brașovul se baza pe articularea, încă din veacurile trecute, a unui intens comerț de tranzit orientat cu precădere spre exteriorul arcului carpatic. Începând cu a doua jumătate a deceniului 6, în condițiile unui ritm lent dar sigur al reducerii volumului comerțului de intermediere, s-a trecut la plasarea capitalurilor în activități de producție. Al doilea fenomen era legat de schimbarea rutelor comerciale spre Galați și Brăila, în condițiile deschiderii navigației cu abur pe Dunăre. El se reflectă și în scăderea în decurs de 20 de ani cu 50% a firmelor specializate în comerțul de intermediere (de la 103 la 56) și o creștere de peste patru ori a firmelor axate pe comerțul local (de la 20 la 95)¹⁷. Legat de lobby-ul comercianților brașoveni, în memoriul Gremiului românesc din Brașov elaborat de Ioan Maiorescu și prezentat la 23 mai 1850 guvernului austriac, se cerea pe lângă înființarea

¹³ Vezi în acest sens: Leonid Boicu, *Încercări franceze de pătrundere în economia Principatelor Române în epoca războiului Crimeei și a Unirii*, în: „Studii privind Unirea Principatelor”, București, 1960, p. 167.

¹⁴ I. Nistor, *Correspondența lui Coronini din Principate. Acte și rapoarte din iunie 1854-martie 1857*, Cernăuți 1938, doc. nr. 817 din 1 mai 1856; nr. 825 din 7 mai 1856.

¹⁵ Wien, 2. Juni 1856 nr. 344, *Gründung einer Bank und Bau von Eisenbahnen in den Donaufürstenthümern*, în „Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. III: Abteilung, das Ministerium Buol-Schaeustein”, Band 215 März 1853–9 Okt. 1853 bearbeitet von Waltrud Heindl, Wien, 1979, p. 60.

¹⁶ E. A. Bielz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1857, pp. 291–294.

¹⁷ *Adressenbuch der vorzüglichen Handels- und Gewerbsleute in der Wallachei, Moldau und Bulgarien*, Kronstadt, p. 33, 1858; Al. Bărbat, *Dezvoltarea și decăderea ultimei grupări de negustori de intermediere ai Brașovului în secolul XIX*, în „Studii. Revistă de istorie”, XVI, 1963, p. 934.

unei filiale a Băncii Naționale Austriece și a unei bănci comerciale sau măcar a unei filiale, argumentându-se că Ardealul, provincia cea mai îndepărtată dinspre răsărit a monarhiei merită, mai ales datorită poziției sale geografice, să atragă atenția înaltului guvern împărătesc nu numai din punct de vedere politic, dar mai cu seamă din punct de vedere comercial¹⁸. Aceleași argumente le avansa și Camera de Comerț și Industrie brașoveană în ședința sa din 28 octombrie 1856, și care sublinia că fără o bancă în măsură să asigure măcar parțial cererea locală de capitaluri nu putea fi vorba de dezvoltarea zonei care va pierde definitiv posibilitatea de a mai concura cu produsele aduse pe calea importurilor din Europa Occidentală¹⁹.

Nu au lipsit nici intervențiile la Ministerul de Finanțe de la Viena prin instituția financiară provincială de la Sibiu, în care se argumenta necesitatea deschiderii unei filiale a Creditanstalt-ului, promițându-se că se vor lua toate măsurile necesare urgentării lucrărilor de introducere a cărților financiare pentru a asigura dintru început băncii posibilitatea de a acorda credite ipotecare²⁰. Și cum în epocă relația dintre marea finanță și politic era una cât se poate de directă, putem crede că și recomandarea Ministerului de Finanțe de la Viena a avut o influență asupra deschiderii filialei brașovene. Astfel, la 1 iulie 1857 se primea de la guvernatorul Transilvaniei acordul pentru înființarea filialei. Conform intențiilor stabilite, banca urma să facă, în principal, următoarele operațiuni: vânzări-cumpărări de obligațiuni de stat (Împrumutul național din 1854, obligațiuni de despăgubiri urbariale etc.), împrumuturi pe perioadă scurtă pe o durată de trei luni având, ca garanție obligațiuni de stat, produse și mărfuri cu o dobândă de 6% pe an, depuneri cu valoare de peste 500 de florini cu o dobândă de 5% pe an, credite pentru stabilimente industriale și firme comerciale pe baza unor garanții ipotecare, participațiuni cu acțiuni din partea băncii la anumite întreprinderi industriale cu permisiunea băncii centrale²¹. Raportul de activitate pe anul 1857 se arăta optimist în privința tuturor filialelor, inclusiv a celei brașovene, arătând că, în ciuda greutăților inerente începutului, pe termen lung se vor dovedi profitabile. Despre filiala brașoveană raportul adăuga însă că legăturile cu centrul erau dificile din cauza lipsei căii ferate, fiind nevoie de un control strict la adresa directorilor de aici și o mai bună comunicare între centru și filială. Totuși, în primul an de activitate, de fapt în a doua parte a anului 1857, filiala din Brașov realiza o cifră de afaceri totală de 996.514 florini, din care ponderea cea mai ridicată o reprezentau operațiunile valutare cu 791.267 florini și împrumuturile pe obligațiuni de stat în valoare de 103.567 florini²².

Anul 1858 înregistra o creștere semnificativă a cifrei de afaceri a filialei brașovene pe fondul succeselor generale ale băncii centrale: cumpărarea

¹⁸ N. G. V. Gologan, *op. cit.*, anexa 1, pp. 143-146.

¹⁹ *Austria, Wochenschrift für Volkswirtschaft und Statistik*, Wien, III, 1857, p. 557.

²⁰ Ö. Staatsarchiv/Verwaltungsarchiv, Abt. Finanzministerium, doc. Nr. 4990/1857: *Auszeige aus dem Berichte des siebenbürgische Staathalterei Präsidiums*.

²¹ *Austria...*, III, 1857, p. 281.

²² *Geschäftsbericht für 1857*, în „*Austria...*”, II, 1858, p. 1.

de la stat a societății sudice de cale ferată (K. K. Südliche Staatsbahn) contra sumei de 5 milioane de florini, intenția deschiderii filialei de la Trieste (un important centru comercial, dar ostil influenței cercurilor financiare vieneze), apoi cumpărarea celei mai mari societăți imobiliare vieneze (Erste Wiener Immobiliengesellschaft) al cărei capital a fost sporit de la 1,5 milioane la 8 milioane de florini²³. La Brașov cifra de afaceri a filialei se apropia de 1.700.000 de florini, înregistrându-se o creștere spectaculoasă a împrumuturilor pe obligațiuni de stat, în special obligațiuni urbariale, la peste 900.000 florini²⁴.

Tabel selectiv cu tipurile și volumul de afaceri înregistrat de filiala Brașov a Creditanstalt

- în florini CM -

Tipul afacerilor	1857	1858	1859	1860	1861
Cifra totala de afaceri	220.793	1.674.100	3.843.800 f	2.958.000	1.497.400
Împrumuturi pe obligațiuni de stat	103.567	934.500	1.038.300	343.900	329.500
Operațiuni valutare	791.267	568.800	771.300 fl.	795.500	682.600
Împrumuturi pe mărfuri	100.001	200.000	600.000	400.000	100.000
Împrumuturi pe efecte	1.679	21.434	53.988	45.132	13.896

Surse: *Geschäftsbericht 1857-1861*; Neustadt Adolf, *Das Gebaren der österreichischen Creditanstalt 1856-1862*, Wien 1863.

Anul următor a fost destul de nefavorabil, în general, datorită situației politico-militare, dar la filiale situația cea mai bună era la Pesta unde piața cerealelor, în plină expansiune, își arăta deja efectele. La filiala brașoveană cifra de afaceri depășea 3 milioane florini²⁵, dar marea problemă rămânea lipsa legăturilor feroviare și costurile ridicate cu administrația băncii față de volumul operațiunilor, generându-se pierderi de 5.637 florini care în anul următor s-au dublat, ridicând deja serioase semne de întrebare pentru consiliul de administrație de la Viena asupra posibilităților de profit prin intermediul filialei transilvane²⁶. Ponderele operațiunilor filialei continua să fie deținută de operațiunile valutare și de operațiunile cu obligațiuni de stat care depășeau un milion de florini, împrumuturile pe mărfuri se ridicau la

²³ *Geschäftsbericht für 1858*, în „Austria...”, II, 1859, pp. 127-132.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Geschäftsbericht für 1859*, în „Austria...”, I, 1860, pp. 481-485.

²⁶ *Die Österreichische Creditanstalt...*, p. 30.

600.000 de florini²⁷, în timp ce creditele ipotecare continuau să se mențină la un nivel foarte scăzut de câțiva zeci de mii de florini.

Tot acum, filiala brașoveană s-a lansat și în alte afaceri în Transilvania, afaceri din care se așteptau profituri importante. Beneficiind de faptul că pe piețele transilvane și în special în zona Brașovului prețul fierului era extrem de ridicat în comparație cu alte regiuni ale monarhiei, stabilimentele de extracție și prelucrare din împrejurimile Brașovului au intrat în atenția investitorilor de la Creditanstalt.

Astfel, în 1857 avea loc fuziunea societății miniere brașovene cu o altă societate minieră care activa în zona Hunedoarei și avea în plan realizarea unor lucrări de prospecțiune în valea Jiului. Prin achiziționarea acestora se spera într-o afacere de succes, în general, pentru industria siderurgică transilvană, mai ales că printre acționarii cei mai importanți se aflau și membrii din consiliul de administrație al băncii centrale de la Viena. Era vorba de grupul Fürstenberg-Chotek și Haber care cumpărau stabilimentele sus amintite plus altele din estul Transilvaniei, între care fabrica de la Vlăhița pentru suma de 54.000 de florini, fabrica de prelucrare a fierului de la Filia pentru suma de 11.000 de florini și alte mine și furnale mai mici. Prin contractul încheiat la 18 decembrie 1859, acestea au fost comasate într-o singură societate pe acțiuni cu un capital de 11.000.000 florini, devenind al doilea mare complex industrial, după STEG-ul din Banat. În afară de minele și întreprinderile amintite, Societatea de Mine și Furnale din Brașov a mai cumpărat și mina de cupru din Bălan aflată în proprietatea familiei locale Zacharias. Acest din urmă caz oferă un exemplu cum o familie de mici antreprenori a fost nevoită să cedeze în fața capitalului. După ce familia amintită refuzase să vândă mina la prețul oferit de societatea brașoveană, aceasta a deschis în apropiere o altă mină, a atras muncitorii, promițându-le salarii mai bune încât, pusă în imposibilitatea de a mai concura, familia Zacharias a fost nevoită să vândă mina la prețul propus de societate²⁸.

După reorganizarea Societății de Mine și Furnale, grupul de la Creditanstalt a elaborat o strategie prin care să facă producția rentabilă și să realizeze un profit bun de pe urma acestui plasament. Astfel că, încă din 1859 se propunea lansarea unui nou set de acțiuni în valoare de 384.000 florini care să permită creșterea producției de fontă până la 180.000 ztr. (10.080 t) de fontă, ceea ce ar fi asigurat un profit net anual de 76.000 de florini și care, reinvestit, să ducă la o creștere a producției la 200.000 ztr. fontă și 40.000 ztr. de laminate.

Cu o asemenea producție, cei care au elaborat planul sperau ca Societatea Brașoveană să-și permită un plan strategic de investiții în construcții feroviare, care nu numai că ar fi adus un profit deosebit, dar ar fi contribuit în mod esențial la scăderea costurilor de transport și la creșterea productivității societății. În acest scop de reorganizare strategică, consiliul de

²⁷ *Geschäftsbericht für 1859*, în „Austria...”, I, 1860, p. 482.

²⁸ *Das Eisen und Kohlenwerk Unternehmen bei Kronstadt*, în „Austria...”, IV, 1857, pp. 334-335.

administrație al băncii recomanda două nume: Ludwig Breda și secretarul ministerial de la finanțe Gustav Mänlicher²⁹.

Din păcate, evoluția Societății Brașovene nu avea să confirme nici planurile, nici așteptările optimiste de la începuturile organizării sale. Acțiunile își păstrasera la început o cotație destul de bună, cu câteva procente peste valoarea lor nominală, dar acest lucru nu a durat decât puțină vreme. La aceasta au contribuit, în primul rând, dificultățile locale ale firmei, în principal lipsa posibilității de transport a materiei prime, dificultatea dotării cu tehnologie, cât și faptul că atât minele cât și furnalele erau dispersate în teritoriu, generând cheltuieli suplimentare administrative și de producție. S-a ajuns ca Societatea Brașoveană să înregistreze pierderi, situație care se va acutiza odată cu trecerea timpului. Pentru a se evita îngreunarea situației filialei brașovene, acțiunile deținute de Creditanstalt au fost transformate la Viena, pe fondul schimbărilor de la vârfurile conducerii centralei de la Viena, unde în locul impulsivului Richter fusese numită o persoană mult mai calculată și mai sistematică, Hornbastel, secondat de Vincenz Dutsca și Melchior Müller³⁰.

Pierderile filialei brașovene care, așa cum arătam mai sus, depășeau 11.000 florini, erau păstrate confidențiale de către consiliul de administrație al filialei, ca să nu spunem că erau trecute sub tăcere sperând că rezultatele strategiei de la Societatea Brașoveană să-și arate cât mai curând roadele și să salveze filiala de la pierderi. Oricum, acest lucru nu se întâmpla și cum, datorită indeciziei Vienei asupra demarării lucrărilor la una din variantele de cale ferată intens disputate la nivelul cercurilor de interese din Transilvania (Arad-Sibiu sau Oradea-Brașov), băncii nu i s-a dat posibilitatea să ia în concesiune lucrările, situația filialei de la Brașov se va deteriora iremediabil începând din 1861.

Deși, conform Raportului de Activitate, cifra de afaceri se menținea la valoarea de 1.500.000 de florini, volumul pierderilor a crescut, determinând consiliul de administrație de la Viena să treacă la lichidarea filialei de la Brașov după numai 5 ani de activitate.

Alături de plasamentele nereușite, insuccesele filialei brașovene s-au datorat și cheltuielilor administrative foarte mari în raport cu dimensiunea filialei: 10.252 de florini în 1857, 18.455 în 1858, 21.004 florini în 1860³¹, a unei comunicări dificile cu centrala de la Viena, singurul mijloc rapid de comunicație fiind telegraful iar lipsa căii ferate făcea ca inspecțiile de la centru să fie foarte rare. Lichidarea filialei brașovene s-a datorat, pe lângă pierderile înregistrate și a abandonării vechii politici a centralei de la Viena în domeniul filialelor, și a reorientării spre investiții în căile ferate, investiții a căror sumă depășea în 1862 140.000.000 de florini la nivelul întregii monarhii, și care se arătau mult mai profitabile decât filiațele. Apoi posibilitățile reduse

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Eduard März, *op. cit.*, p. 115.

³¹ *Die Österreichische Creditanstalt...*, p. 30.

pentru filiala brașoveană de a se lansa în acordarea de credite ipotecare au făcut ca aria de activitate să rămână restrânsă, cele mai multe venituri venind din tranzacționarea obligațiunilor de stat și din operațiuni valutare. S-a adăugat în Transilvania seceta din 1861-1863 care a făcut ca volumul împrumutului și a tranzacțiilor cu produse agricole să scadă vertiginos, de la 400.000 de florini în 1860 la 100.000 în 1861.

Abandonarea filialei brașovene nu a însemnat sfârșitul implicării Creditanstalt-ului în Transilvania. Dimpotrivă, pe lângă acțiunile de la Societatea Brașoveană, acționarii de la banca vieneză primeau concesiunea pentru prima cale ferată transilvană. La 3 aprilie 1867 lua ființă societatea pe acțiuni Prima Cale Ferată Transilvană (Erste Siebenbürgische Eisenbahn), inițial cu sediul la Viena, apoi la Budapesta, care a trecut la construcția liniei Arad-Vințu de Jos-Alba Iulia, apoi, prin Societatea Brașoveană, la linia Simeria-Petroșani.

Episodul brașovean al Creditanstalt-ului a relevat în acel moment posibilitățile, dar și limitele deschiderii de instituții financiare în provinciile periferice, precum Transilvania, dar a deschis calea pătrunderii capitalului austriac prin plasamente în industrie și, mai târziu, și în agricultură. Dovadă că instituțiile bancare vieneze nu au abandonat ideea de a pătrunde din nou aici a fost deschiderea în 1872 la Sibiu a filialei Boden Creditanstalt-ului.

Vienna's financial-banker policy in Transylvania between the „Pașoptist” Revolution and Dualism: a case study of the Brașov branch of viennese Bank Creditanstalt

- Abstract -

The present study analyses the circumstances of the opening and running of the Viennese Bank Creditanstalt's branch in Brașov. The opening of the branch in Transylvania emphasizes the Austrian capital's interest in this peripheral province. Although the branch had a short life (1857-1862), the affairs of the tried to adapt to the local economic conditions. Their precarious nature meant that not always the branch's dealings were successful. The communication difficulties with the central residence in Vienna and the high administrative expenses determined Vienna to close the Brasov branch after an activity of only 5 years. The Brașov episode of Creditanstalt pointed out on that particular moment the possibilities and the limits of open and manage a financial institution in peripheral provinces such as Transylvania, but it has also opened the path of Austrian investments, first in industry and later in agriculture.

SITUAȚIA MATERIALĂ A BISERICILOR ÎN PROTOPOPIATUL GRECO-CATOLIC AL HUNEDOAREI (1853-1867)

Felicia ADĂSCĂLIȚEI

Sunt puține națiunile europene care datorează atât de mult bisericii și clerului, cât datorează românii din Transilvania. În lipsa unei nobilimi bogate și culte, așa cum era cea maghiară, în lipsa unei burghezii numeroase și înstărite, așa cum era cea săsească, biserica și preoțimea au dat comunității naționale românești, în tot evul mediu, ca și cea mai mare parte a epocii moderne, în mediul ortodox, dar și în cel greco-catolic, elita sa conducătoare, principalul scut de apărare a limbii și etniei sale.

La nivel central, biserica a adus națiunii un patronaj spiritual, un angrenaj al culturii scrise, un comandament politic, o rețea ierarhică compactă, cu un grad mai mic sau mai mare de autonomie, prerogative exclusive în materie matrimonială, modeste disponibilități materiale.

La nivel local, umilele bisericuțe de lemn, așezate pe câte o coastă de deal, cu altarul îndreptat spre răsărit, fiecare cu turnul și clopotele sale, cu crucile cimitirului său, alcătuiesc centrul vieții colective a satului, locul în care se mediază comunicarea cu divinitatea, în care colectivitatea își trăiește bucuriile și durerile, reprezentând, în același timp, una din puținele legături „cu lumea cea mare” din afară. Biserica oferă omului de rând nu numai o desprindere din material, o împlinire și o consolare sufletească indispensabile oricărei ființe omenești, ci și o oarecare protecție lumească¹.

Din nefericire, starea economică precară a credincioșilor se reflectă și asupra situației materiale a bisericilor și, implicit, a condiției preoților. Majoritatea lăcașurilor de cult necesitau urgente reparații, iar unele, datorită stării avansate de degradare, reclamau grabnica înlocuire cu locașuri bisericesti noi. Singura resursă financiară a bisericii era „lada bisericească”, însă și aceasta foarte săracă în majoritatea parohiilor, banii ajungând, în cel mai bun caz, pentru cumpărarea unor haine preoțești și, eventual, efectuarea unor mici reparații².

În fiecare an preotul avea datoria de a prezenta spre control episcopului „rațiunile bisericești”, adică o evidență a banilor intrați în „lada

¹ Simion Retegan, *Clerul rural românesc din Transilvania la jumătatea secolului al XIX-lea*, p. 103.

² Mirela Andrei, *Clerul parohial și personalul ecleziastic auxiliar greco-catolic din vicariatul Rodnei*, în „Arhiva Someșană”, nr. 1, 2002, p. 134.

bisericească” și a celor ieșiți, precum și scopul pentru care au fost cheltuiți. Rapoartele urmau a se face ținându-se cont de câteva categorii de venituri: banii rămași din anul precedent, veniturile obținute din pământurile bisericii, vie, cârciumărit, pădure, venituri fundaționale, venituri obținute prin vânzarea bunurilor materiale (grâu, lemne) sau obținute prin testament.

Veniturile bisericești destinate casei eclesiei, pentru cea mai mare parte a parohiilor din protopopiat, puteau proveni din trei surse: în primul rând din donații ale credincioșilor, apoi din banii bisericești împrumutați cu camătă la săteni și din „țidule”, adică din certificatele matriculare eliberate de preoți poporenilor. Taxele pentru „testimoniile” matriculare au fost reglementate încă din 1850 de guvernul de la Sibiu. Astfel, pentru publicarea unei căsătorii, cât și pentru publicarea unui extras matricular din registrele parohiale ale născuților, botezaților sau morților, se plăteau câte 15 cr. Ag. În circulara care aducea aceste precizări, se prevedea că neachitarea acestei taxe atrăgea drept pedeapsă plata întreită a sumei, plus o amendă de la 2 la 50 de florini, după circumstanțe. De asemenea, tot în „lada bisericească” se depuneau și banii din diferite amenzi, cum ar fi cele pentru beție, comportare violentă sau imorală³.

Episcopul Alexandru Dobra, anunța prin circulare protopopul despre modul în care trebuiau administrate averile bisericești. Cei răspunzători de averile existente erau parohul și administratorii, așa numiții „curatori”, la această administrare luând parte și patronii bisericilor. Curatorii se alegeau de către protopop, la propunerea și recomandarea comunității și a parohului. Aceștia trebuiau să fie bărbați cu moravuri bune, respectați în comunitate, „însă să nu fie între ei ceva cumnăție de mai aproape”. De la aceștia protopopul lua mai apoi jurământ solemn că-și vor îndeplini obligațiile ce le revin. Ei vor rămâne în funcție până când „vor interveni alte cauze necuviincioase”.

Pentru buna administrare a bisericii se întocmea un inventar al tuturor bunurilor mișcătoare și nemișcătoare care aparțineau lăcașului de cult. Acest inventar trebuia reînnoit ori de câte ori era schimbat preotul. De asemenea, la fiecare deceniu se făcea un nou inventar, iar protopopul, în fiecare an, cu ocazia vizitațiunilor canonice, avea misiunea de a verifica situația înregistrată. Membrii administrației aveau datoria de a încasa veniturile bisericii și de a nu lăsa să se înmulțească restanțele.

În parohia Băcia, formată din 107 credincioși greco-catolici, parohul, împreună cu „tutorii” și curatorul, administrează averea bisericii. Pentru oficierea unei Liturghii, se plăteau 13 cr. parohului și 9 cr. cantorului. Parohia din Bârcea Mare, cu 182 de suflete, era administrată de către tutori, aleși pe timp nelimitat de către comunitate și confirmați de către protopop. Biserica nu avea nici o avere în bunuri nemișcătoare, fiind lipsită de venituri. Pentru oficierea unei Liturghii, la fel ca și în parohia Băcia, preotul primea 13 cr. Parohia din Booș, cu 225 de credincioși greco-catolici, era administrată de

³ *Ibidem*, p. 134.

către paroh și tutorii aleși; biserica nu avea nici un bun nemișcător, iar ca bunuri mișcătoare sunt menționate 40 de urne cu vin, adunate de la poporenii. În schimb, în parohia Ghelari, biserica nu avea nici o avere, ca atare, parohii și tutorii nu aveau ce administra. Această situație este caracteristică anului 1859⁴. Fiecare biserică trebuia să aibă o ladă cu două zaruri și două chei, de care este răspunzător curatorul. Lada mai cuprindea, în afară de bani, obligațiile datornicilor, inventarul și rațiile bisericești⁵.

În protopopiatul Hunedoarei, ca de altfel și în alte protopopiate, situația bisericilor depindea, în primul rând, de starea materială a comunității și a celor ce susțineau din punct de vedere material biserica; iar în aceste comunități numărul familiilor ce țineau de religia unită era destul de modest în comparație cu numărul familiilor ortodoxe. În doar două comunități greco-catolicii erau majoritari.

Pentru ridicarea edificiilor parohiale, se constituia mai întâi un fond bănesc, alimentat din mai multe surse, după caz: donații private, venitul cârciumăritului pe cele trei luni de toamnă, acolo unde exista, dobânzile împrumutului de stat din 1854, sumele rezultate din vânzare unor pământuri bisericești sau comunale, colecte în bani, lemne, cereale etc.

A doua etapă consta în găsirea amplasamentului ideal pentru edificiu, urmărindu-se așezarea într-o poziție centrală sau pe o înălțime care domina satul. Alegerea locului marca rolul bisericii ca instituție care norma viața unei colectivități umane, oferind omului de rând un sentiment de siguranță.

A treia etapă consta în întocmirea documentației necesare, respectiv a planului de construcție și a proiectului de cheltuieli, care se înaintau episcopiei spre aprobare. Aceasta se dovedea foarte scrupuloasă în analiza documentației, uneori actele fiind retrimise comunităților, solicitându-se detalii suplimentare privind resursele financiare sau modul în care enoriașii urmau să contribuie la acest proces. Aprobarea era urmată de încheierea contractului cu meșterul, în care se preciza termenul de execuție, costul și data limită a lucrării, înțelegerea urmând să fie expediată ordinariatului spre încuviințare⁶.

Sunt foarte frecvente cazurile în care preoții adresează plângeri și cer ajutor pentru reparația lăcașurilor de cult. Parohul din Ghelari, Vasile Ordean, arată că edificiile bisericești care țin de parohia sa au suferit de pe urma ploilor neîncetate și se află într-o stare avansată de degradare⁷. Despre biserică aflăm că este acoperită cu șindrilă, este podită cu scânduri de brad, iar lumina pătrunde în interior prin nouă ferestre mari⁸. Inventarul din 1864 completează datele pe care le deținem despre biserica din Ghelari. În podul

⁴ Arhivele Naționale. Direcția Județeană Hunedoara – Deva, Fond, *Parohia greco-catolică Hunedoara II*, dosar 1/1859, ff. 62–64.

⁵ *Ibidem*, d. 1/1861, f. 60.

⁶ Camelia Elena Vulea, Luminița Wallner Bărbulescu, *Vizitațiuni canonice în Țara Hațegului. (1852–1855)*, Cluj, 2003, p. 60.

⁷ A.N.D.J.HD.-D., Fond, *Parohia greco-catolică Hunedoara II*, dosar 1/1860, fila 169.

⁸ *Ibidem*, d. 1/1859, f. 193.

bisericii se aflau două toace, una din fier și alta din lemn, trei ciocane, iar podelele bisericii se găseau în stare bună⁹.

În urma vizitațiunii canonice efectuate de protopop în parohia Vețel, se menționează că biserica este veche, din piatră și împrejmuată cu stâlpi de piatră pe dinafară, însă în stare foarte rea. Cu această ocazie s-a hotărât ridicarea unei noi biserici. În acest scop, s-au lăsat din partea satului două bucăți de pădure, urmând ca după creșterea copacilor lemnul să fie folosit ca material de construcție¹⁰.

În 1863 s-a vizitat parohia Măceului, cu o biserică din lemn, ridicată în 1815. O construcție din lemn întâlnim și în parohia din Vâlcelele Bune, despre care aflăm că era „slabă și putrezită”. Începând cu anul 1863, credincioșii au început să adune materialele necesare pentru refacerea acestei biserici. O situație similară se constată și pentru parohia Vâlcelele Rele¹¹.

În 1867, credincioșii greco-catolici din Vâlcelele Bune au făcut o colectă de bucate, contribuind fiecare dintre ei, după putere, cu câte una sau două mierțe de cucuruz pe an. Acestea au fost vândute și s-a obținut suma de 800 florini v.a. și, ca urmare, avându-se pregătite materialele necesare pentru ridicarea unei noi biserici, s-a stabilit planul construcției, împreună cu preliminariile despre cheltuielile necesare¹².

În același an, credincioșii din Vâlcelele Bune văzând că nu ajungeau banii pentru edificarea bisericii, au căutat alte posibilități de finanțare. Prin urmare, s-au adresat Consistoriului episcopesc pentru un împrumut de 400 de florini. Protopopul Ioan Fodor susține cauza acestor poporeni, afirmând că „nu se poate naște nici o temere pentru pierderea împrumutului”¹³. Răspunsul din partea forurilor superioare nu a fost pe măsura așteptărilor. Împrumutul cerut nu putea fi acordat, motivându-se că banii adunați în fiecare an nu se ridică la o asemenea sumă. Totuși, epitropii bisericii din Vâlcelele Bune au reușit să împrumute 400 de florini din „Casa fondului pentru preotesele văduve” din Episcopia Lugojului. Credincioșii se obligau să plătească împrumutul în decurs de patru ani¹⁴.

În parohia din Hunedoara, o parte a enoriașilor pun situația grea a bisericii pe seama activității curatorului. Aceștia considerau că Pap George, numit curator în 1857, nu administra bunurile bisericesti în folosul comunității. Credincioșii se plâng că deși biserica are un venit mare, aceasta s-a ruinat tot mai tare, edificiul nu s-a mai zugrăvit în exterior de zece ani, iar curatorul primar nu se gândește la reparații. Localnicii acuză că din varul cumpărat pentru reparații s-a zugrăvit grajdul de la locuința protopopului. Se mai spune că acoperișul bisericii este putred, din care cauză plouă în interior, locuitorii fiind obligați să astupe găurile mari cu scânduri lungi¹⁵.

⁹ *Ibidem*, d. 1/1864, f. 234.

¹⁰ A.N.D.J.HD. D., Fond, *Parohia greco-catolică Hunedoara II*, d. 1/1864, f. 252.

¹¹ *Ibidem*, d. 1/1864, f. 252.

¹² *Ibidem*, d. 1/1867, f. 131.

¹³ *Ibidem*, d. 1/1867, f. 174.

¹⁴ *Ibidem*, d. 1/1867, f. 180.

¹⁵ *Ibidem*, d. 1/1867, f. 145.

Credincioșii greco-catolici din Booș nu au avut biserică proprie, folosind același lăcaș cu neuniții. Capitulul mitropolitan din Blaj, în 1852, le-a acordat un ajutor de 80 de florini pentru ridicarea bisericii, urmat mai apoi de alte colecte de la credincioși. Astfel, s-a ajuns la suma de 300 de florini, cu ajutorul căreia, cu mare greutate, s-a ridicat o biserică, însă la început fără turn și numai cu un clopot din lemn. Abia în anul 1857 s-a construit bolta, pentru care „s-au erogat din casa bisericii” 100 de florini, iar în 1861 s-a reușit podirea noului lăcaș. Între anii 1862-1864 s-au adunat și banii necesari pentru ridicarea turnului. Pentru a ajuta la ridicarea turnului, Comitele Nopcea, în înțelegere cu poporul și cu neuniții, a fost de acord cu scutirea de taxa pentru amenajarea drumului public. În același scop, credincioșii uniți apelează la protopop pentru noi ajutoare bănești¹⁶. Tot pentru ridicarea turnului, în 1865, episcopul Alexandru le acorda greco-catolicilor din Booș un ajutor de 54 de florini¹⁷.

Înzestrarea interioară a bisericilor era și ea deficitară. Există o dotare minimă, indispensabilă desfășurării în condiții normale a slujbei religioase, pe care o regăsim și în cele mai mici și izolate comunități. Ne referim, în primul rând, la cărțile liturgice obligatorii: *Evangheliarul* și *Liturghierul*, păstrate pe masa altarului, *Mineiul*, *Molitvetnicul*, *Apostolul*, *Cazania*, *Octoihul*, *Psaltirea*, *Triodul* (cărțile corale), păstrate în strana cantorului, cărora li se adaugă câteva vase simple de cult, două sau trei rânduri de veșminte, câteva cruci, icoane, prapuri sau unul-două clopote. În biserică se păstrează, de asemenea, nelipsitele matricole de nașteri, căsătorii și decese, iar uneori și un „protocol al poruncilor care trebuia să copieze toate circularele episcopale”¹⁸.

Înzestrarea internă a bisericilor ridică permanent probleme pentru preot și comunitate. În unele parohii, cele necesare desfășurării programului liturgic erau folosite împreună de către uniți și neuniți. În inventarul parohiei Măceu figurează: un potir nou de aramă și altul vechi de plumb, două cădelnițe, trei candelă și două veșminte ale preotului. Dintre cărțile religioase existente în această parohie amintim: o *Evanghelie* tipărită la Blaj, în 1817; un *Apostolieru* tipărit la Blaj, în 1814; un *Liturghier* tipărit la Târgoviște, în 1713; un *Minei* tipărit la Blaj; un *Octoih* tipărit la București, în 1701; și un alt *Octoih* tipărit la Sibiu, în 1842¹⁹. În 1860 sunt menționate aceleași titluri ca și în 1855, alături de alte câteva lucrări noi: un *Triod* tipărit în 1813, și un *Penticostar* tipărit la Blaj, în 1830²⁰.

Inventarul parohiei greco-catolice din Băcia cuprindea, potrivit conscripției din 1855, un potir nou și două cădelnițe de aramă, pe care le foloseau împreună cu neuniții, un policandru vechi cu șase sfetnice, două de fier și patru de lemn, trei candelă de aramă, două hrsoave vechi, un patrafir vechi, două cămăși albe de pânză, un acoperământ negru ce se pune la

¹⁶ *Ibidem*, d. 1/1865, f. 115.

¹⁷ *Ibidem*, d. 1/1865, f. 127.

¹⁸ Simion Retegan, *Parohii, biserici și preoți, din protopopiatul greco-catolic al Bistriței, la jumătatea secolului al XIX-lea*, „Revista Bistriței”, nr. 7, 1993, p.165.

¹⁹ A.N.D.J.HD.-D., Fond, *Parohia greco-catolică Hunedoara II*, dosar 1/1855, ff. 157-159.

²⁰ *Ibidem*, d. 1 /1860, f. 220.

copârșău la morți și trei prapuri, folosiți, de asemenea, în comun cu neuniții. Și cărțile bisericești din acest locaș de cult se folosesc împreună cu neuniții, fiind amintite: o *Evanghelie* veche, tipărită la București, la Mitropolie, în 1711; un *Liturghier* vechi tipărit la Târgoviște; o carte tipărită la Blaj, la Mitropolie, în 1802; un *Minei* vechi tipărit la Râmnic, în 1766 și un *Octoih*, tipărit la Blaj, în același an; alături de o *predică a lui Petru Maior*, tipărită la Buda²¹ (v. anexa). Aceleași cărți bisericești sunt menționate și în inventarul din 1860.

În biserica din Ploska Baia exista un *Evangheliar* tipărit la Râmnic, în 1774; un *Molitvetnic*, tipărit la Blaj, sub episcopul Ioan Bob, în 1815; un *Triod*, tipărit la Blaj, în 1784; un *Apostoleriu* tipărit la București, în 1683; un *Liturghier* tipărit la Blaj, sub Petru Pavel Aron, în 1786; un *Octoih*, tipărit la Râmnic; *Canoanele și cântările bisericești*; o *Cazanie* tipărită în 1793; un *Ceaslov* tipărit la Râmnic, sub Ioan Constantin voievod. Pe lângă aceste cărți bisericești, în inventarul parohiei mai figurau: o cruce de lemn, un potir de plumb, 36 de icoane mici și patru mari și două candelă de plumb. Biserica mai deținea patru rânduri de haine preoțești.

Obiecte de cult necesare desfășurării serviciului religios întâlnim și la biserica din Vețel. În 1860, în inventarul acestei biserici figurau: un potir vechi de cositor, un ciubăr de argint, două cădelnițe de aramă, două policandre, patru sfeșnice de lemn, trei prapuri de carton și un ciubăr de argint oferit de Reuniunea doamnelor din Viena. Biserica avea două rânduri de veșminte, un patrafir de mătase și două de carton²².

Pe lângă biserica din Vețel, Reuniunea din Viena a susținut și alte parohii sărace. Numai în eparhia Hunedoarei, această reuniune a trimis în dar șase rânduri de veșminte preoțești și 19 vase pentru păstrarea cuminecăturii. În 1859, din partea aceleiași Reuniuni, s-a primit de către protopopul Hunedoarei un „ciubăr” și un „falon”, iar pentru bisericile din Bârcea Mare și Vețel, tot câte un ciubăr și un rând de veșminte²³. Ajutoarele, deși modeste, atestă preocuparea acestei Reuniuni pentru sprijinirea bisericilor sărace din Transilvania.

Mai mici sau mai mari, mai vechi sau mai noi, de lemn sau de piatră, toate aceste biserici au un anumit patrimoniu funciar, anumite drepturi colective și de cele mai multe ori mici sume de bani. Oricât de modeste erau aceste bunuri în comparație cu averile bisericilor catolice, luterane, calvine și unitariene, în lumea rurală românească ele asigură bisericii și slujitorilor ei o oarecare autonomie materială.

Cele mai importante sunt pământurile, așa numitele „porțiuni canonice” sau „ecleje”, care erau alcătuite dintr-un teren intravilan, pe care se găsea biserica, casa parohială, uneori școala confesională și un număr mai mic sau mai mare de locuri de arătură și de fânaț la hotar.

În afara „eclesiei popești”, care asigura cea mai mare parte a veniturilor preoților și al cărei impozit era plătit fie de preot sau din „casa

²¹ *Ibidem*, d. 1/1855, f. 157.

²² *Ibidem*, d. 1/1860, f. 57.

²³ *Ibidem*, d. 1/1860, f. 128.

bisericii", fie de sat, în unele parohii exista și câte o bucată de pământ arabil sau de fânaș, precum și o parte de pădure, ale căror venituri aparțineau exclusiv bisericii și se găseau sub administrarea curatorilor.

Sub aceeași administrare se găsea o altă sursă importantă de câștig a bisericilor, atât unite cât și ortodoxe și anume dreptul cârciumăritului, așa-zis „scurt” sau „cantoral”, practicat în ultimele trei luni ale anului. Este vorba de ceea ce contemporanii au denumit cu o licență poetică „bețiile de trei luni din Ardeal”, perioadă cuprinsă între Sfântul Mihail și Bobotează, când dreptul cârciumăritului în marea majoritate a satelor aparținea iobagilor, în vreme ce cârciumăritul lung aparținea proprietarilor feudali. Existau însă și sate care beneficiau de acest drept pe întreaga durată a anului. Dreptul de cârciumărit, relativ puțin disputat înainte de 1848, primește o importanță incomparabil mai mare după revoluție, odată cu relaxarea moravurilor și cu progresia mare a alcoolismului, când veniturile cârciumarilor cresc de 8-10 ori.

Toate aceste parohii aveau în „lăzile bisericești” mici sume de bani, de cca 150-300 florini, împrumutați familiilor din sat sub forma unor mici credite de subzistență, de 5-20 florini, în schimbul unor dobânzi modice. Deși această practică, întâlnită în toată Transilvania, într-o perioadă când la sate numerarul era foarte rar, nu este atât o acțiune de caritate, cât una direct lucrativă, de fructificare a banului; ea constituie totuși o formă a întrajutorării țărănești. Listele datornicilor sau contractele acestora vor fi piese nelipsite ale dosarelor bisericești.

Socotelile bisericilor se fac fie anual, acolo unde există venituri mai mari, fie la alte intervale de timp sau la schimbarea preotului, în prezența protopopului și a întregului popor, în fața cărora curatorul primar prezintă, după un protocol special, toate veniturile și cheltuielile care s-au făcut, spre a fi degrevat de comunitate²⁴.

Pe țărâm economico-gospodăresc, deși protopopiatul avea o situație economică deficitară, se încerca de către fiecare parohie o administrare cât mai eficientă a veniturilor bisericești. În 1856, biserica din Băcia nu avea nici un venit. În același an, situația bisericii din Bârcea Mare era următoarea: din 2 septembrie 1855 până în octombrie 1856 au intrat în „lada bisericii” 74 de florini și au fost cheltuiți 46 de florini, astfel că biserica a mai rămas cu 28 de florini. În anul 1857, în urma cheltuielilor, biserica a mai rămas cu 15 florini și 27 cr.²⁵ În parohia din Booș s-au adunat 35 de litri de vin pe lângă cei 75 de florini.

Veniturile bisericilor sunt dependente de situația materială a comunităților respective. Din august 1850 până în 27 octombrie 1857, în parohia Hunedoara au fost primiți 606 florini și 43 cr.; banii adunați erau dați de obicei cu împrumut. În parohia Măceu, în 1857, banii primiți pe venitul din anul precedent însumau 212 florini. În parohia Vâlcelele Bune, în anul 1856, s-au vândut bucatele primite, obținându-se 600 de florini, iar cheltuielile au fost de numai 6 florini. În parohia Vâlcelele Rele, din arenda cămătăritului

²⁴ Simion Relegan, *op cit.*, pp. 166-167.

²⁵ A.N.D.J.HD.-D., Fond, *Parohia greco-catolică Hunedoara II*, dosar 1/1857, f. 231.

cu vin s-au obținut 30 de florini. Parohia din Vețel a încasat 206 florini și 54 de cr., neexistând alte cheltuieli, banii au fost dați cu camătă sătenilor²⁶.

În urma vizitațiunii canonice din 1858, protopopul Hunedoarei, Ioan Fodor, a consemnat din nou situația bisericilor din protopopiat. Se menționează că biserica din Căoi are bani dați cu camătă, iar locuitorii acestei comunități au lăsat o bucată de pădure pentru biserică. O situație mai grea se înregistrează în parohia Ghelari, aceasta deținând numai un fond intern pe care era ridicată biserica și casa parohială împreună cu școala. Biserica nu are nici o avere, în afara faptului că duminica credincioșii cumpără lumânări și tămâie, în timp ce parohul își primește salariul de la Înalta Cameră. Biserica nedispunând de nici o avere, parohul și tutorii nu aveau ce administra²⁷. La 12 septembrie 1858, s-a vizitat parohia Vâlcelele Bune. S-a constatat că în urma banilor dați cu camătă biserica a primit 799 florini. La biserica din Booș s-a vândut vinul, biserica încasând 75 de florini; acești bani au fost folosiți pentru cumpărarea unor scânduri pentru lăcașul de cult²⁸.

În unele comunități parohia deține și anumite suprafețe cu pădure, exploatate de preot și biserică pentru lemn de foc, dar și pentru pari și nuiile, folosite la îngrădirea locurilor de pășunat. În cazul parohiei din Ploska-Baia, exista și o parte oprită a pădurii care, după legile de împădurit, se vindea pe cont, din banii obținuți cumpărându-se cele necesare pentru biserică și edificiile parohului. Această pădure era formată din stejar, fag, alun și mesteacăn și se întindea pe o suprafață de 79 de iugăre și 700 de orgii pătrate. Biserica de aici mai beneficia de pământ, loc de fânaș și locuri de case, aflate în puncte diferite, de pe care se percepeau taxe pe an pentru folosire. Taxa pentru un asemenea loc era de doi florini și 13 cr. Aceste terenuri se întindeau pe o suprafață de 13 iugăre, 1540 orgii de fânaș, 12 iugăre și 100 de orgii de semănături. În anul 1859 veniturile parohiei erau de 273 de florini, tot atât și cheltuielile, dar în urma împrumuturilor mai vechi la localnici biserica mai primea 772 florini²⁹.

Aceste venituri caracterizează situația bisericilor și în perioada liberală. În parohia Booș, în 1863, nu se aflau alte bunuri decât 70 de urne de vin, adunate de la fruntașii poporeni ai parohiei. Șapte dintre aceste urne erau din anii precedenți, consemnându-se că „vinul a fost mai puțin decât în anii trecuți, din cauză că a bătut piatra și grindina”³⁰. Și în anul 1862 inventarul parohiei din Ploska Baia menționează pădurea, o parte liberă pe seama parohului și o parte oprită, destinată vânzării, urmând ca din banii obținuți să se cumpere cele necesare pentru biserică. Suprafața menționată a pădurii era de 79 de iugăre. Patronul școlii în această comunitate este Camera Regească Montană, de la care parohul primea 210 florini v.a. și cinci cubuli de grâu³¹.

²⁶ *Ibidem*, dosar 1/1858, f. 234.

²⁷ *Ibidem*, dosar 1/1858, f. 235.

²⁸ *Ibidem*, dosar 1/1858, f. 237.

²⁹ *Ibidem*, dosar 1/1859, f. 35.

³⁰ *Ibidem*, dosar 1/1863, f. 8.

³¹ *Ibidem*, dosar 1/1862, f. 99.

Averea nemîșcătoare a bisericii din Hunedoara, pentru anul 1867, aducea un venit de 242 florini. Parohia dispunea de două locuri pentru fân și trei terenuri unde se cultivau bucate. În urma dreptului de crășmărit s-au obținut 40 de florini. Alte venituri mai obține această biserică în urma slujbei de duminică, din taxa pentru trasul clopotelor la îngropăciuni, de la religii străine, sau din taxele pentru înmormântare³².

Biserica nu se bucura de un sprijin material substanțial din partea autorităților, fiind nevoită să se autogospodărească singură, fie din veniturile obținute de la credincioși, fie din donații sau din arendarea pământurilor ce le avea în folosință. Toate aceste câștiguri nu erau însă suficiente pentru a asigura o bună organizare ecleziastică respectivei parohii.

Biserica constituie, fără îndoială, expresia simțământului religios adânc înrădăcinat în mintea fiecărui om. Ea reprezintă, în primul rând, locul special pentru desfășurarea cultului religios, pentru că aici se săvârșesc sacramentele și se cultivă virtuțile creștine, se conservă un rit. Biserica asigură legătura dintre divinitate și Creația sa, permanentizând-o. Pe de altă parte, biserica și-a atribuit un rol cultural esențial, fiind instituția care conservă limba, datinile, legea și obiceiurile străbune.

Anexa

Conscripțiunea cu privire la inventarul parohiilor greco-catolice pe anul 1855 din protopopiatul Hunedoarei

Denumirea parohiei	Fondul parohiei	Alte obiecte	Cărți
1. Măceu	Fond intern care după dimensiunea cadastrală are 280 orgii	Potir nou de aramă, altul vechi de plumb, o cădelniță nouă și alta veche, trei candelă de pleu, două veșmîntente ale preotului.	<i>Evanghelie</i> tipărită la Blaj, în 1817; <i>Apostoler</i> tipărit la Blaj, în 1814; <i>Liturghier</i> tipărit la Târgoviște, în 1713; <i>Minei</i> tipărit la Blaj, în 1838; <i>Octoih</i> tipărit la București, în 1701; <i>Octoih</i> tipărit la Sibiu, în 1842.
2. Vâlcelele Bune	O casă în care locuiește parohul, în alta cantorul și a treia casă în care locuiește feciorul parohului. Aceste case au fost răscumpărate cu bani; loc arătoriu de grâu pe care îl deține preotul și cantorul ca porțiune canonică.	Un potir de aramă; două cădelnițe de aramă; o cruce de aramă veche, două candelă, un polican-dru de aramă, două patrafire.	<i>Evanghelie</i> tipărită la Blaj, în 1765; <i>Liturghier</i> tipărit la Blaj, în 1795; <i>Octoihul mic</i> , tipărit la Blaj, în 1790.

³² *Ibidem*, dosar 1/1867, f. 145.

Denumirea parohiei	Fondul parohiei	Alte obiecte	Cărți
3. Ploska Baia	Casa parohială, grădina de 1200 de orgii.	Potir de plumb, veșminte de mătase, o cădelniță de aramă nouă și alta veche, doi prapuri, candelă, un policantru de lemn.	<i>Evangelhie</i> tipărită la Râmnic, în 1769; <i>Liturghier</i> tipărit la Blaj, în 1786; <i>Minei</i> tipărit la Râmnic, în 1764; <i>Octoih</i> tipărit la Râmnic, în 1742; <i>Breviar</i> tipărit la Blaj.
4. Băcia	Casa parohială; un loc arătoriu de grâu; un loc de cucuruz în luncă; pădure	Un potir nou; două cădelnițe de aramă, împreună cu neuniții un policantru vechi, trei candelă de aramă două hrisoave vechi, un patrafir vechi, trei prapuri împreună cu neuniții	<i>Evangelhie</i> veche, tipărită la București, în 1711; <i>Liturghie</i> veche, tipărită la Târgoviște, în 1713; <i>Minei</i> tipărit la Râmnic, în 1766; <i>Octoih</i> tipărit la Blaj, în 1766. Cărțile sunt folosite împreună cu neuniții.
5. Căoi	Un loc de pădure care nu aduce nici un folos și care îl deține parohul ca porțiune canonică.	Un policantru de cositor; o cădelniță de aramă, un patrafir, doi prapuri de carton, două sfeșnice de lemn și unul de aramă.	<i>Evangelhie</i> tipărită la Blaj, în 1817; <i>Liturghie</i> tipărită la Blaj; <i>Octoihul mic</i> tipărit la București; <i>Triod</i> tipărit în Moldova; <i>Cazanie</i> tipărită la Bălgrad.

Cărțile bisericești din parohii ale protopopiatului Hunedoarei, în anul 1860:

Cărți care aparțin bisericii din Măceu:

1. *Evangelhie* tipărită la Blaj, în 1817;
2. *Apostoleriu* tipărit la Blaj, în 1814;
3. *Liturghier* vechi tipărit la Târgoviște, în 1713;
4. *Minei* vechi tipărit la Blaj, în 1838;
5. *Triod* nou tipărit în 1813;
6. *Penticostariu* tipărit la Blaj, în 1830;
7. *Octoih* în patru foi tipărit la București, în 1801;
8. *Octoih* tipărit în 1844.

Cărți care aparțin bisericii din Băcia:

1. *Evangelhie* tipărită la București, la Mitropolie, în 1742;
2. *Liturghier* tipărit la Târgoviște, în 1713;
3. *Apostoleriu* vechi tipărit la Blaj, în 1802;
4. *Minei* vechi tipărit la Râmnic, în 1766;
5. *Octoih* vechi tipărit la Blaj sub Petru Pavel;
6. *Predică veche a lui Petru Maior* tipărită la Buda, în 1801.

Cărți ce aparțin bisericii din Căoi:

1. *Evangelhie* tipărită la Blaj, în 1817;
2. *Liturghier* tipărit la Blaj;
3. *Octoih mic* tipărit la București;

4. *Psaltire veche;*
5. *Triod tipărit în Moldova;*
6. *Cazanie tipărită la Mitropolia Bălgradului, în 1699.*

Cărți care aparțin bisericii din Veșel:

1. *Evanghelii: una veche și alta mai nouă;*
2. *Liturgier tipărit la Mănăstirea Sfintei Treimi din Blaj, în 1756;*
3. *Apostoleriu tipărit la episcopia Râmnicului;*
4. *Minei tipărit la episcopia Râmnicului;*
5. *Triod tipărit la episcopia Râmnicului;*
6. *Cazanie tipărită la Mitropolia Bălgradului, în 1699.*

Cărțile bisericești aparținând parohiei din Ploska-Baia:

1. *Evanghelie tipărită la Râmnic, în 1794;*
2. *Molitvetnic tipărit la Blaj, sub episcopul Ioan Bob;*
3. *Triod tipărit la Blaj, în 1789;*
4. *Penticostariu tipărit la Blaj, în 1768;*
5. *Octoih tipărit la Râmnic;*
6. *Canoanele și cântările;*
7. *Octoih tipărit la București;*
8. *Cazanie tipărită în 1793.*

Fond Parohia greco-catolică Hunedoara II, dosare 1/1855, file,157 și urm., 1/1860, file, 163-200.

La situation matérielle des églises dans la protoierie uniata de Hunedoara (1853-1867)

- Résumé -

L'Église ne jouissait pas d'un grand soutien de la part des autorités. Elle était obligée de fonctionner toute seule, en bénéficiant soit des contributions des paroissiens, soit des donations ou de l'affermage de ses terrains.

La matière employée dans la construction d'une église, le bois ou la pierre, témoignait de la prospérité économique de la communauté. La condition des prêtres reflétait d'une manière fidèle l'état économique de leurs paroisses.

ÎN LUMINA ECLEZIOLOGIEI POSTRIDENTINE. BISERICA ROMÂNĂ UNITĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Ana Victoria SIMA

Încă de la intrarea lor în comuniune cu Scaunul Apostolic roman și până târziu în secolul XX (Conciliul Vatican II), Bisericile unite au „trăit” și au experimentat efectele unei duble perspective ecleziologice. Pe de-o parte, a fost propria lor înțelegere a unirii religioase, imaginată în forma modelului florentin, potrivit căreia intrarea în comuniune cu Biserica romană nu anula apartenența lor la Orient și continuarea legăturilor cu lumea răsăriteană. Iar pe de alta, a fost concepția romană a unirilor, configurată treptat în Apus, îndeosebi după conciliul de la Trento. Conform acesteia, unirile cu Biserica Romei nu erau decât o „readucere a grecilor” sub supremația romană, fapt ce presupunea reorganizarea și remodelarea lor după paradigma romană. Efectele unei asemenea perspective ecleziologice aveau să se reflecte și în planul relațiilor Scaunului Apostolic cu Bisericile unite¹.

O perioadă aparține din acest punct de vedere o constituie cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea când, preocupat vizibil de refacerea unității creștine, pe fondul mutațiilor structurale pe care le parcurge Biserica Catolică, Sfântul Scaun a acordat o atenție specială Bisericilor unite și celor catolice de rit oriental². Ca realități ecleziale ce intraseră în comuniune cu Biserica romană, acestea trebuiau să servească drept model pentru viitoarele Uniri cu Scaunul Apostolic. Există însă un real inconvenient. Și anume, la jumătatea secolului al XIX-lea, aceste Biserici, considerate în ecleziologia romană doar simple „rituri”³, erau încă departe de a corespunde normelor posttridentine, în spiritul cărora era percepută intrarea lor în comuniune cu

¹ Cesare Alzati, *Chiesa romana e Oriente cristiano tra storia ed ecclesiologia*, în „Ricerche di storia sociale e religiosa”, nuova serie, 62, luglio-Dicembre, 2002, pp. 26-30.

² Una dintre analizele recente ale istoricului Cesare Alzati surprinde remarcabil diferențele ce delimitează Bisericile unite de cele catolice de rit oriental. Potrivit acesteia, Bisericile unite sunt acele realități ecleziale care dețin un statut ecleziologic și canonic deplin. Mai exact, acele Biserici orientale care au organizare și tradiții disciplinare proprii, dar care au decis la un moment dat să intre în comuniune cu Biserica Romei, printr-un act de unire solemn, ratificat de propriul episcopat. Prin urmare, ele nu pot fi numite și nici egalate ca statut comunităților de tradiție răsăriteană care au intrat în comuniune cu Biserica romană, în urma acțiunilor prozelite ale misionarilor latini. Idem, *Ecclesiologia e storiografia delle Chiese Unite*, în „Ricerche di storia sociale e religiosa”, nuova serie, 63, Gennaio-Giugno, 2003, pp. 170-171.

³ Idem, *Chiesa romana...*, p. 28.

Biserica romană. Alfel spus, Unirea lor părea încă insuficient consolidată pentru a servi ca mediator între Occident și Răsărit. Iată de ce, Sfântul Scaun și-a rezervat dreptul de a interveni în organizarea lor canonic-disciplinară prin decrete, instrucțiuni, concilii provinciale, în vederea reformării lor după paradigma latină.

Nu aceeași concepție ecleziologică postulau ele cu privire la intrarea lor în comuniune cu Biserica romană și implicit la relațiile cu Scaunul apostolic. Modelul florentin continua să constituie reperul valabil la care se raportaseră dintru început. Conform lui, intrarea lor în comuniune cu Biserica Romei era un act de unire încheiat între două părți egale, reciproc recunoscute în plenitudinea organizării lor canonic-disciplinare. Citit în această cheie de lectură, actul nu anula rămânerea în comuniune cu Biserica răsăriteană, ceea ce însemna recunoașterea și respectarea lor ca realități ecleziale cu organizare și tradiții disciplinare proprii.

Prin urmare, nu este deloc întâmplător faptul că pentru Bisericile unite și cele catolice de rit oriental, secolul al XIX-lea a stat sub semnul unei mari ambiguități. În fapt, a fost perioada în care istoria lor a glisat între obținerea autonomiei civile și pericolul pierderii tradiției sacramentare și disciplinare specifice sub presiunea crescândă a Romei⁴. Situația lor era generată de percepțiile ecleziologice diferite proiectate asupra lor.

Grevată încă de moștenirea ecleziologică postridentină, Roma refuza să le recunoască Bisericilor orientale faptul că aparțineau unui univers religios diferit de cel al Bisericilor latine. Era un univers cu trăsături specifice care se regăseau atât în autonomia regimului patriarhal și sinodal, cât și în diversitatea disciplinară și rituală, implicit la nivelul administrării sacramentelor. Diferite una de cealaltă și adesea concurente, aceste „autonomii ecleziastice” – cum le numește Joseph Hajjar – au cunoscut, începând de la mijlocul secolului al XIX-lea, o inedită uniformizare disciplinară, ca urmare a acțiunii de unificare și centralizare romană. În fața acesteia, Bisericile orientale au încercat să-și păstreze specificitățile lor la nivel administrativ, constituțional, disciplinar și ritual într-un efort ce a presupus, nu de puține ori, armonizarea cu exigențele centralizării romane⁵.

Atașamentul lor vădit față de o serie de factori identitari de natură eclezială (de tradiție răsăriteană) și națională confruntat cu tendințele uniformizatoare ale Romei au generat un climat conflictual între comunitățile catolice de tradiție răsăriteană și Sfântul Scaun. Sub semnul lui s-a derulat aproape tot pontificatul lui Pius al IX-lea. Starea aceasta tensionată a îmbrăcat forma mai multor crize, diferite ca durată și intensitate, care au pus în discuție însuși principiul rămânerii lor în comuniune cu Biserica Romei. Dincolo de

⁴ Jerzy Kloczowski, *Cristianesimi e nazionalità nell'Europa centro-orientale*, în „Storia del Cristianesimo, Religione – Politica – Cultura”, vol. 11 – *Liberalismo, Industrializzazione, Espansione Europea (1830–1914)*, ed. coord. Jacques Gadille, Jean-Marie Mayeur, versiune italiană coordonată de Pietro Stela, Borla/Città Nuova, 2003, p. 718.

⁵ Joseph Hajjar, *Le Vatican – la France et le catholicisme oriental (1878–1914)*, în „Diplomatie et histoire de l'église”, Paris, 1979, p. 9.

aspectele lor formale, toate aceste episoade conflictuale s-au reflectat în planul relațiilor interecleziale, alterând raporturile lor cu Scaunul pontifical⁶.

Consumate, prin excelență, în timpul pontificatului lui Pius al IX-lea, aceste crize au vizat instituții și practici ecleziastice, de tradiție răsăriteană, a căror competențe și fizionomii erau percepute îndeosebi ca expresii de independență și insubordonare față de centrul roman. Nu de puține ori, particularitățile lor disciplinare au fost taxate drept „erori” apărute în Orientul creștin după Marea Schismă, fapt ce justifica, în opinia Romei, nevoia eradicării și corectării lor.

În Biserica română unită, o astfel de „criză” s-a declanșat la scurt timp după înființarea mitropoliei de Făgăraș și Alba Iulia (1853), pentru a se încheia abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Debutul ei se regăsește în noul context ecleziastico-instituțional creat în Transilvania prin ridicarea episcopiei de Făgăraș la rangul de mitropolie și înființarea a două noi episcopii de Gherla și Lugoj, care deveneau totodată sufragane alături de episcopia de Oradea fondată în 1777. Fixată, în linii generale, prin bula pontificală *Ecclesiam Christi* (1853), organizarea și uniformizarea noii provincii ecleziastice fusese lăsată în sarcina unor reuniuni și decizii ulterioare care urmau să implice și consultarea ierarhiei locale⁷. Se deschidea atunci seria unor reale intervenții centralizatoare din partea Romei, în față cărora reacțiile ierarhiei locale aveau să evolueze de la reticențe și nemulțumiri tacite la refuzuri și împotriviri categorice.

Nu arareori, opozițiile lor au determinat forurile pontificale la serioase căutări în practicile cutumiare și în tradiția canonică a Bisericii unite din Transilvania, în încercarea de a elucida rezervele și refuzurile ierarhiei locale de a se alinia la paradigma romană. Primii chemați să ofere informații în acest sens erau nunții apostolici vienezi. Rapoartele și notele lor informative filtrau și sintetizau totodată o întreagă documentație preluată dinspre mitropolie și episcopiile sufragane, precum și dinspre ierarhia latină situată în imediata lor vecinătate. Urmău apoi episcopii diecezani, ale căror *relatări diecezane*, impuse de Propaganda Fide la mijlocul secolului al XIX-lea, transmiteau Romei o imagine în general standardizată a realităților eparhiale. Nu în ultimul rând, toate aceste informații erau completate și nuanțate de emisari apostolici, trimiși de Sfântul Scaun în teritoriu pentru a verifica veridicitatea datelor centralizate la Roma.

Odată întregită, documentația era supusă unor serioase dezbateri și analize, la nivelul congregațiilor pontificale abilitate, care propuneau modalitățile de soluționare și de stingere a diferendelor apărute în raporturile Sfântului Scaun cu uniții din Transilvania. Dincolo de acestea, constatările și opiniile exprimate în astfel de împrejurări au meritul de a contribui

⁶ *Ibidem*, p. 10.

⁷ Octavian Bârlea, *Metropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1855 la Blaj*, în „Perspective”, nr. 37-38, an X, 1987, pp. 292-293; Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania: secolele XIII-XIX*, Oradea, 1994, pp. 163-165; Ana Victoria Sima, *Vizitele nunțiilor apostolici vienezi în Transilvania (1855-1868)*, vol. I, Cluj-Napoca, 2003, pp. 67-68.

substanțial la creionarea percepțiilor de care se înconjura Biserica unită din Transilvania la nivelul mediilor pontificale.

În relațiile Bisericii române unite cu Scaunul apostolic, un astfel de episod s-a consumat în 1857–1858. Era la numai câțiva ani de la înființarea mitropoliei și de la semnarea concordatului cu Sfântul Scaun când, invitată la Viena (1856) cu prilejul conferinței episcopatului catolic austriac, ierarhia unită și-a manifestat, pentru prima dată, nemulțumirea față de măsurile de uniformizare și aliniere a catolicilor orientali la paradigma romană. Refuzul acesteia de a se subordona imperativelor pontificale și imperiale au deschis la Roma primele căutări serioase în trecutul și realitățile Bisericii unite din Transilvania.

Încredințat Congregației Afacerilor Eccleziastice Extraordinare (A.E.S.), cazul românesc a fost remis mai întâi spre analiză câtorva teologi romani. Opiniile și constatările lor, formulate independent unul față de altul, au stat la baza dezbaterilor comisiei întrunită în acest scop la nivelul Congregației A.E.S.⁸. Desfășurate pe parcursul mai multor sesiuni, din 14–19 ianuarie 1858, dezbaterile Congregației A.E.S. au dovedit imposibilitatea soluționării imediate a „crizei” românești. Aceasta cu atât mai mult cu cât, readusă de curând în atenția Romei, situația Bisericii române unite se dovedea a fi prea puțin cunoscută la Sfântul Scaun. Se impunea, așadar, cunoașterea îndeaproape a acestora prin trimiterea unei delegații apostolice în Transilvania. În acest sens, dezbaterile Congregației A.E.S. au fost orientate spre analiza și elaborarea câtorva instrucțiuni care trebuiau să normeze conduita delegației apostolice în Transilvania. Pornind de la sugestiile și interpretările teologilor romani, discuțiile au urmărit firul controverselor disciplinaro-dogmatice românești, spre a oferi „remedii” numeroaselor probleme ridicate de episcopatul român unit⁹. Spre deosebire de pozițiile de natură dogmatică, care urmau să fie comunicate episcopilor prin intermediul a trei instrucțiuni oficiale, cele disciplinare trebuiau susținute persuasiv în discuțiile și întrevederile cu ierarhia românească.

Cu prima problemă abordată, atenția cardinalilor s-a oprit asupra modalității de *alegere a arhiepiscopului* în Bisericile catolice de rit oriental.

Reclamată de episcopatul românesc în formula participării deopotrivă a episcopilor și a clerului, alegerea mitropolitului a fost interpretată la Roma drept o deviație de la norma canonică a Bisericii răsăritene. Reperul îl constituia dreptul canonic al Bisericii orientale, care rezerva doar episcopilor reușiți în sinod dreptul exclusiv de alegere a propriului lor arhiepiscop. Aflați în căutarea acestei „abateri” de la prevederea canonică, membrii Congregației au identificat în cazul particular al arhiepiscopiei de Făgăraș, sursa acestei „erori”. Totul părea să prindă contur de la o veche practică întâlnită în eparhia de Făgăraș, potrivit căreia la alegerea episcopului participau și reprezentanți ai clerului inferior. Cum înființarea mitropoliei

⁸ Ana Victoria Sima, *Vizitele...*, pp. 108–125.

⁹ Archivio Segreto Vaticano (în continuare A.S.V.), *Segreteria di Stato, Affari Ecclesiastici Straordinari, Rapporti delle Missioni* (în continuare *Segr. Stato, Affari Eccl., Rapporti...*), sess. 344, fasc. 4/1858, f. 257 r.

române unite în 1853 a marcat, printre altele, și ridicarea episcopiei de Făgăraș la grad de arhiepiscopie, implicit clerul se considera îndreptățit să participe la alegerea ierarhului său¹⁰.

Alocată mai curând arhiepiscopului Șuluțiu și clerului arhidiecezei sale decât celorlalți episcopi, văzuți în umbra mitropolitului lor, cererea de participare a clerului inferior la alegerea arhiepiscopului a fost respinsă de cardinalii Congregației în temeiul necanonicității sale.

Refuzul a fost unul categoric, deși în Monarhia austriacă existase un precedent, invocat de unii dintre participanți care, la rigoare, ar fi putut valida cererea episcopatului românesc. Era cazul arhiepiscopiei armene de Liov care, în caz de sedisvacanță arhiepiscopală, lipsită fiind de episcopii sufragane, i s-a recunoscut clerului dreptul de a propune Sfântului Scaun trei candidați în vederea ocupării postului vacant¹¹. Concesia acordată clerului armean a fost menținută până în 1819 când, în urma suportului financiar acordat de împăratul Francisc al II-lea arhiepiscopului armean și clerului său, papa Pius al VII-lea a recunoscut monarhului austriac privilegiul de a prezenta Scaunului apostolic, în caz de sedisvacanță arhiepiscopală, persoana viitorului ierarh¹².

Respins inițial, din perspectiva drepturilor de care se bucura odinioară clerul arhiepiscopiei de Liov, exemplul armean a fost reținut, în schimb, pentru cea de-a doua sa dimensiune. El putea oferi modelul unei Biserici în care funcționa privilegiul prezentării imperiale, care se dorea a fi generalizat și în noua provincie ecleziastică de Făgăraș și Alba Iulia.

În baza acestor considerente, decizia Congregației privind solicitarea episcopatului românesc a fost una extrem de fermă. Astfel, în noua provincie ecleziastică, Roma încuviința alegerea arhiepiscopului doar prin sufragiile episcopilor sufragani reușiți în sinod provincial, cu mențiunea aplicării principiului prezentării imperiale¹³.

Sub incidența aceleiași decizii era prevăzută și *alegerea corpului episcopal*. Inovația o constituia aici, la fel ca la alegerea arhiepiscopului, introducerea și generalizarea principiului prezentării imperiale. Potrivit lui, în caz de sedisvacanță episcopală, ceilalți episcopi sufragani urmau a se reuni în sinod pentru a alege și a propune împăratului trei candidați, dintre care unul era desemnat și prezentat Sfântului Scaun ca viitor ierarh.

În cazul alegerii episcopale, singurul impediment, remarcat de unii dintre cardinali, putea fi întâlnit din partea împăratului în cazul eparhiei de Oradea¹⁴. Fondată cu mult timp înainte¹⁵ de înființarea mitropoliei române unite, episcopia de Oradea se număra printre cele în care episcopii erau aleși

¹⁰ *Ibidem*, f. 257 r., v.

¹¹ *Ibidem*, f. 258 r., v.

¹² *Ibidem*, f. 258 v.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, f. 259 r.

¹⁵ Eparhia de Oradea a fost întemeiată la 16 iunie 1777, prin bula „Indefessum” dată de papa Pius al VI-lea, la propunerile Curții de la Viena. Vezi *Biserica Română Unită. Două sute cincizeci de ani de istorie*, Madrid, 1952, ed. a II-a, Cluj-Napoca, p. 126; Iudita Călușer, *Episcopia greco-catolică de Oradea. Contribuții monografice*, Oradea, 2000, pp. 50-53.

direct de împărat prin așa-numitul privilegiu al liberei prezentări imperiale. Discuțiile purtate în acest sens luau așadar în calcul un potențial refuz din partea monarhului, care pierdea în această eparhie dreptul exclusiv de desemnare a episcopului.

Considerată de majoritatea participanților drept o problemă minoră, departe de a submina autoritatea imperială, situația particulară a eparhiei de Oradea a fost estompată, aliniind-o astfel statutului celorlalte eparhii unite din Transilvania. În speranța că Viena va accepta fără rezerve această modificare, Congregația s-a pronunțat în sensul unei aplicări uniforme a procedurii fixate pentru alegerile episcopale, la nivelul întregii provincii mitropolitane românești¹⁶.

O altă problemă adusă în dezbatere a constituit-o *dreptul de instituire canonică a episcopilor*. Deși episcopatul românesc nu solicitase oficial nimic în acest sens, totuși Congregația s-a oprit asupra acestui subiect pentru a preveni parcă orice pretenție ulterioară din partea acestuia.

Pornind așadar de la un prezumtiv diferend dintre episcopatul românesc și Scaunul apostolic, dezbaterile a fost axată asupra unei potențiale cereri din partea primilor de se recunoaște arhiepiscopului de Făgăraș dreptul exclusiv de instituire canonică a episcopilor săi sufragani.

Subiectul a generat dintru început vii discuții pe marginea sa.

Pentru unii dintre cardinalii prezenți, o astfel de solicitare din partea episcopatului românesc părea absolut justificată. Opinia lor se întemeia pe câteva dintre prevederile elaborate în primele secole ale creștinătății, care lăsa arhiepiscopilor dreptul de a institui canonic episcopii lor sufragani. În lumina acestor precizări canonice, respectarea acestui drept se impunea cu atât mai mult cu cât Roma afișase în permanență intenția sa de reorganizare a uniților din Transilvania în conformitate cu dreptul canonic oriental. În egală măsură, în intervențiile lor avertizau asupra „defecțiunilor” la care era expusă unirea religioasă din Transilvania în cazul unui refuz din partea Sfântului Scaun. Pericolul părea de o reală iminență, dată fiind existența în Imperiul austriac a două situații similare care ar fi putut confirma eventualele pretenții ale episcopatului românesc. Era cazul arhiepiscopiei rutene de Liov și a celei de Salisburg, unde Roma recunoscuse arhiepiscopilor dreptul de a-și institui proprii sufragani¹⁷.

Spre deosebire de această grupare conciliantă, ceilalți participanți la dezbateri au opinat în sensul unui refuz categoric, invocând în sprijinul poziției lor trei rațiuni. În primul rând, arhiepiscopul de Făgăraș și Alba Iulia nu deținea demnitatea de patriarh, căruia îi era recunoscut dreptul de instituire canonică. Dimpotrivă, el era subordonat papei care, în calitate sa de patriarh al Occidentului, se bucura printre altele și de privilegiul instituirii canonice a noilor episcopi¹⁸. Cu cel de-al doilea motiv invocat, opoziții acordării acestui drept se prevalau de cazul arhiepiscopului Șulufiu, relativ

¹⁶ A.S.V., *Segr. Stato, Affari Eccl., Rapporti...*, sess. 344, fasc. 4/1858, f. 259 r.

¹⁷ *Ibidem*, f. 259 v.

¹⁸ *Ibidem*, f. 259 v.-260 r.

incomod pentru autoritățile pontificale, a cărui recalcitranță a indus o reală neîncredere față de viitorii ierarhi înzestrați cu drepturi și competențe extinse. Nu în ultimul rând, în opinia lor, acordarea acestui drept nu era deloc justificată atâta timp cât arhiepiscopul Șuluțiu nici nu solicitase acest lucru¹⁹. Mult mai convingătoare, demonstrația lor s-a impus cu atât mai mult cu cât deciziile anterioare canalizaseră alegerea episcopatului românesc spre forurile imperiale și pontificale. Mai exact, pe o scară ierarhică în care propunerile adresate Vienei, desemnarea și prezentarea unui candidat Sfântului Scaun erau etape ale aceluiași proces, instituirea canonică era de fapt ultimul pas spre desăvârșirea acestuia.

Rezervată doar papei, instituirea canonică a noilor episcopi devenea astfel o garanție suplimentară a selectării viitorilor ierarhi, într-o Biserică insuficient cunoscută, ale cărei structuri ecleziastice se lăsau destul de greu aliniate normelor pontificale.

Cât privește apoi celelalte competențe recunoscute arhiepiscopului unit din Transilvania, membrii Congregației au luat drept punct de plecare interogațiile formulate în acest sens de Anton Maria Panebianco, în raportul său înaintat Sfântului Scaun.

Potrivit lui, aspectele care reclamau precizări suplimentare priveau *drepturile și atribuțiile arhiepiscopului* la nivelul întregii provincii mitropolitane, *vizitele episcopale* și *administrarea eparhiilor în timp de sedisvacanță episcopală*²⁰.

În absența unor date concrete cu privire la practicile disciplinare ale acestei biserici, Congregația A.E.E. și-a declinat orice competență în a decide asupra primelor două aspecte. Își rezerva totodată dreptul de a reveni asupra lor după centralizarea la Roma a tuturor informațiilor pe care delegația urma să le adune în incursiunea sa în Transilvania.

Cât privește problema administrării eparhiilor în caz de sedisvacanță episcopală, membrii Congregației s-au pronunțat pentru aplicarea în Biserica română unită, cu titlu cel puțin provizoriu, a prevederilor stabilite în acest sens de conciliul rutean de la Zamosc (1720). Apreciată la Roma ca fiind pe deplin conformă cu disciplina Bisericii orientale, procedura conciliului rutean stabilea următoarele: în caz de sedisvacanță episcopală, administrarea eparhiei era preluată de arhiepiscop, fie singur fie prin intermediul celui mai aproape episcop; în timp de vacanță mitropolitană, același sinod atribuia celui mai apropiat episcop dreptul de a administra arhidieceza, până la decizia Scaunului apostolic de a numi un administrator al acesteia²¹.

Iată cum, travestite în haina disciplinei ecleziastice a Bisericii răsăritene, prevederile conciliului rutean de la Zamosc se doreau a fi inserate treptat în disciplina noii provincii mitropolitane românești. Nu întâmplător, episcopatul românesc, îndeosebi arhiepiscopul Șuluțiu, avea să conteste, ulterior,

¹⁹ *Ibidem*, f. 260 r.

²⁰ *Ibidem*, f. 260 r., v.

²¹ *Ibidem*, f. 260 v.

extrem de vehement prevederile conciliului de la Zamosc, considerate drept instrumentele unei reale latinizări promovată de Sfântul Scaun.

Abordată pasager, problema *sinoadelor provinciale și episcopale* a fost considerată insuficient investigată în teritoriu, fapt ce a determinat suspendarea oricărei decizii până la întoarcerea delegației apostolice din Transilvania²².

În opinia celor prezenți, singurul aspect care putea fi precizat, fără a consulta poziția episcopatului românesc, părea să îl reprezinte regimul actelor conciliilor provinciale. Potrivit deciziei elaborate în acest sens, episcopatul românesc avea obligația de a remite Sfântului Scaun actele conciliilor lor provinciale în vederea aprobării lor²³.

Roma relua, așadar, în cazul românilor o mai veche procedură, pe care o aplicase în urmă cu un secol în cazul catolicilor maroniți, cu prilejul sinodului de la Muntele Liban din 1734. Înaintate Romei spre aprobare, actele sinodului maronit au străbătut la Roma drumul unor interesante analize și investigații pontificale, oferind în final imaginea unor decrete care se aliniau, cu câteva excepții, normelor și directivelor pontificale²⁴. Experimentul maronit oferea astfel Romei garanția păstrării acestei Biserici în orbita catolicismului roman. Văzută din această perspectivă, procedura utilizată în cazul catolicilor maroniți putea fi aplicată și românilor greco-catolici într-un moment hotărâtor pentru reorganizarea canonic-disciplinară a Bisericii lor.

Instantele ecleziastice au constituit un alt subiect asupra căruia Congregația A.E.E. s-a văzut obligată să insiste.

Pornind de la sugestiile și interogațiile celor patru teologi romani, cardinalii prezenți urmau să se pronunțe asupra cererilor repetate ale episcopatului românesc privind aprobarea forurilor protopopiale ca tribunale de primă instanță și a realităților generate de acestea.

Desființate în întreg Imperiul austriac prin instrucțiunea matrimonială Rauscher din toamna anului 1856²⁵, forurile protopopiale au deschis în Transilvania terenul unor aprige dispute între autoritățile ecleziastice și forurile vieneze.

Chemat să medieze acest diferend, Sfântul Scaun a refuzat inițial să se implice în soluționarea lui, sub pretextul unei insuficiente cunoașteri a instituției protopopiale și a competențelor acesteia. Insistențele repetate ale episcopatului românesc au generat însă, la finele anului 1857, prima intervenție în acest sens din partea Romei. Concret, prin breva din 24 noiembrie 1857, episcopul greco-catolic de Oradea era delegat ca judecător în a doua instanță pentru cauzele judecate în prima de arhiepiscopul de Făgăraș²⁶. Deși prerogativa acordată episcopului de Oradea a fost una

²² *Ibidem*, f. 261 r.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Idem*, sess. 354/1859, vol. XXV, fasc. 3.

²⁵ Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali (în continuare A.C.C.O.), în „Ponenze”, vol. 2, 11/1874, *Sopra gli atti e decreti del I Concilio Provinciale di Alba Giulia e Fogaras*, f. 518.

²⁶ *Ibidem*.

temporară, fiind stabilită pe o durată de zece ani, actul în sine a fost de natură să lezeze profund sentimentele mitropolitului Șuluțiu, acutizând neînțelegerile între Blaj și episcopia sa sufragană.

În viziunea mediilor pontificale, breva din 1857 părea să fi aplanat, pentru moment, tensiunile din Biserica unită din Transilvania apărute pe marginea forurilor protopopiale. Așa se explică faptul că, adusă în dezbaterile Congregației A.E.E. din 14 ianuarie 1858, problema instanțelor protopopiale a fost considerată ca una lipsită de actualitate, motiv ce permitea temporizarea unei decizii în acest sens. Ea urma să-și găsească soluționarea, alături de multe altele, abia în urma investigației laborioase pe care delegația apostolică trebuia să o desfășoare în Transilvania²⁷. În manieră similară a fost expediată și discuția asupra *corepiscopilor* și a prerogativelor acestora²⁸.

În economia generală a dezbaterilor, *instituția căsătoriei* a deținut un loc aparte.

Abordată mai întâi din perspectiva *căsătoriei clericilor*, problematica a intrat în atenția participanților în formula recomandată de cei patru referenți pontificali. Fără a stăruia asupra mecanismelor sale interne, Congregația s-a limitat la a prelua doar observațiile lui Anton Maria Panebianco, în temeiul cărora recomanda arhiepiscopului de Făgăraș revizuirea pozițiilor sale anterioare referitoare la celibatul preoțesc²⁹.

Totodată, consultați asupra dreptului clericilor căsătoriți de a accede în episcopat, participanții la dezbateri au recunoscut în unanimitate validitatea acestuia, sub rezerva respectării canonului 48 al sinodului de la Trullo³⁰. Conform prescrierilor acestui canon, promovarea în episcopat a unui sacerdot căsătorit presupunea desfacerea de comun acord a căsătoriei și intrarea imediată a fostei soții în mănăstire³¹.

Interpretată strict, în termenii acestui canon, poziția Romei părea să încuviințeze disoluția căsătoriei în cazul accederii clerului căsătorit în corpul episcopal. Acceptul unui atare principiu se dovedea a fi însă extrem de periculos. Într-un moment în care episcopatul unit românesc solicita cu insistență admiterea divorțului ca realitate disciplinară a Bisericii răsăritene, gestul Sfântului Scaun putea fi interpretat drept primul pas spre recunoașterea canonicității acestei cereri. Pentru a evita o astfel de neînțelegere, Congregația A.E.E. a limitat acceptarea divorțului doar la căsătoriile „contractate dar neconsumate”³².

Așadar, departe de a constitui o concesie acordată ierarhiei greco-catolice românești, decizia Congregației era de fapt în deplină conformitate

²⁷ A.S.V., *Segr. Stato, Affari Eccl., Rapporti...*, sess. 344, fasc. 4/1858, f. 261 v.-262 r.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, f. 262 v.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Dimitri Salachas, *La normativa del Concilio Trullano commentata dai canonisti bizantini del XII secolo* ZONARAS, BALSAMONE, ARISTENOS, în „Oriente Cristiano”, anno XXXI, nr. 2-3, Roma, 1991, p. 87.

³² A.S.V., *Segr. Stato, Affari Eccl., Rapporti...*, sess. 344, fasc. 4/1858, f. 262 v.

cu dogma Bisericii apusene, care nu recunoștea validitatea divorțului decât în câteva cazuri excepționale, printre care se număra și căsătoria încheiată dar neconsumată³³.

Un alt aspect intens dezbătut l-a constituit *căsătoria clericilor după actul hirotesirii respectiv a hirotonirii lor*.

Primele intervenții s-au oprit asupra *ipodiaconilor și a validității căsătoriei lor după hirotesire*. Chemați să ofere episcopatului românesc o decizie fermă în acest sens, membrii Congregației s-au rezumat la a prelua sugestiile celor patru referenți pontificali, reconstituind astfel imaginea unei realități ecleziastice care putea fi citită din varii perspective. Diferența de percepție era dată de reperul în funcție de care se configura.

Văzut dinspre norma Bisericii catolice, ipodiaconatul, ca treaptă inferioară a preoției, putea fi plasat în marginea „religiei prescise”. În acest caz, punctul de referință îl constituia canonul 6 al sinodului de la Trullo, care situa ipodiaconatul, alături de diaconat și preoție, sub incidența aceluiași restricții canonice privind căsătoria înainte de hirotonire.

În egală măsură însă, ipodiaconatul putea fi luat drept expresia unui particularism local, consacrat de practici și uzanțe seculare. Aceasta era îndeosebi perspectiva acelor Biserici orientale care au refuzat să recunoască valabilitatea sinodului de la Trullo³⁴, raportându-se în permanență la canoanele primelor veacuri ale creștinătății.

Aflați în fața celor două alternative ireconciliabile, alegerea s-a dovedit a fi extrem de dificilă. Pe de-o parte, impunerea normei catolice risca să lezeze sentimentele episcopatului românesc, într-un moment în care efectele experimentului iozefin păreau să se regăsească și în Transilvania traduse printr-un recul sensibil al atașamentului pro-papal³⁵. Pe de altă parte, un răspuns favorabil acordat românilor s-a fi plasat în prelungirea celui acordat, la jumătatea secolului al XVIII-lea, catolicilor maroniți. Mai exact, în contextul sinodului libanez din 1734, Sfântul Scaun a recunoscut, în capitolul XI al celei de-a doua părți, dreptul ipodiaconilor de a se căsători și după hirotesire³⁶.

La capătul acestor tatonări, majoritatea cardinalilor prezenți au înclinat spre a adopta prima variantă, aceea a normei catolice. Dincolo de formația ecleziastică și orientările lor teologice, spre o atare decizie a condus, nu în ultimă instanță, și gestul arhiepiscopului Șuluțiu de a-și asuma deschis vinovăția de a fi considerat ipodiaconatul ca treaptă inferioară a preoției³⁷. În plus, scrisoarea adresată papei în acest sens conținea și un angajament prin care se obliga să respecte în viitor aplicarea cu rigurozitate a normei latine.

Deși se recunoștea deschis, în cadrul dezbaterilor, că atitudinea mitropolitului fusese generată de insistențele pro-nunțiului Prela în acest

³³ Joseph Prader, *IL MATRIMONIO in Oriente e Occidente*, în „Kanonika”, nr. 1/1992, Pontificium Institutum Orientalium, Roma, p. 21.

³⁴ A.S.V., *Segr. Stato, Affari Eccl., Rapporti...*, sess. 344, fasc. 4/1858, f. 263 r.

³⁵ *Ibidem*, f. 255 v.

³⁶ *Ibidem*, f. 263 v.

³⁷ *Ibidem*.

sens, totuși ea nu putea fi eludată, cu atât mai mult cu cât venea în prelungirea intențiilor pontificale. Prin urmare, Congregației nu-i rămânea altceva decât să recomande mitropolitului și episcopilor săi respectarea propriului angajament.

Consultați asupra cererii mitropolitului Șuluțiu de a i se acorda dispensă în cazul ipodiatonilor căsătoriți după hiotesire, unii dintre participanți și-au manifestat rezervele față de un răspuns favorabil, tocmai pentru a nu părea incoerenți cu decizia anterioară. Dat fiind însă caracterul excepțional al acestor cazuri, răspunsul final avea să fie unul afirmativ³⁸.

Cât privește *validitatea căsătoriei diaconilor și preoților încheiată după hirotonire*, Congregația și-a declinat orice competență în a decide asupra acesteia, atât timp cât nu exista nici o decizie pontificală în acest sens. De fapt, raportându-se la pontificatul lui Benedict al XIV-lea, ale cărui decrete păreau să fi omis problema căsătoriei diaconilor și preoților, Congregația a considerat, pentru moment, inoportună o intervenție pontificală.

Prin urmare, în absența unei decizii pontificale în acest sens, singura atitudine adoptată a fost aceea de a elabora câteva sugestii care trebuiau să fie comunicate episcopatului românesc prin intermediul delegației apostolice. În spiritul acestora, membrii delegației apostolice urmau să recomande, ierarhiei greco-catolice din Transilvania îndeosebi, respectarea cu strictețe a prevederilor canonice ale sinodului de la Trullo, referitoare la promovarea în ierarhia clericală. Era un recurs direct la canoanele 3 și 6 al sinodului amintit, care prevedeau pedepse extrem de grave pentru diaconii și preoții căsătoriți după hirotonire. Nu în ultimul rând, delegația trebuia să convingă episcopatul românesc de necesitatea unei atente supravegheri a clerului său, tocmai pentru a preveni apariția unor astfel de „abateri” de la norma consacrată³⁹.

Cum dezbaterile prelungiseră întâlnirea până târziu în noapte, iar problematica era departe de a fi epuizată, s-a propus suspendarea lucrărilor și reluarea lor în una din zilele următoare.

În seara zilei de 17 ianuarie 1858, cardinalii Congregației A.E.E. se reuneau pentru a doua oară, la reședința Secretariatului de Stat în Vatican⁴⁰. De această dată, la discuții avea să participe și cardinalul Santucci, absent de la întâlnirea precedentă pe motivul convocării sale la cardinalul Prefect al Studiilor.

Cu prima problemă adusă în dezbatere, Congregația era chemată să se pronunțe asupra *asistenței preotului la căsătorie*.

Invocată de episcopatul românesc în varianta sa orientală, cererea s-a izbit de adversitatea mediilor pontificale, pentru care singura formulă valabilă era aceea a asistenței pasive a preotului la căsătorie.

Deși extrem de variate, opiniile exprimate în acest sens aveau însă un suport comun. Toate identificau subiectul ca fiind unul de o reală „gravitate

³⁸ *Ibidem*, f. 264 r., v.

³⁹ *Ibidem*, f. 265 r.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 265 v.

și delicatețe”, atât timp cât Biserica catolică nu stabilise nimic definitiv în acest sens⁴¹.

Considerată superflua în Biserica latină, asistența preotului la căsătorie se bucura de o percepție total opusă în Biserica răsăriteană, unde căsătoriile încheiate fără binecuvântarea sacerdotală era lipsite de validitate. Prin urmare, un răspuns defavorabil episcopatului românesc nu numai că era lipsit de un temei legal, ci ar fi trezit susceptibilitățile acestuia, care putea identifica în atitudinea Sfântului Scaun semnul unei intenții de latinizare.

Conștienți de limitele unei astfel de decizii, unii dintre participanții la dezbateri au considerat inoportună intervenția Sfântului Scaun. Alții, însă, militau în sensul persuadării episcopatului românesc cu privire la valabilitatea formulei latine. Dar și această propunere păru unora dacă nu „periculoasă”, atunci „cel puțin inutilă”⁴². În plus, unul dintre cardinali considera necesară o documentare mult mai aprofundată asupra practicilor existente în Bisericile de rit oriental cu privire la binecuvântarea sacerdotală inclusiv în cazul celei de-a doua căsătorii.

În baza acestor opinii marcate de teamă și incertitudine, Congregația a decis evitarea unei rezoluții imediate, în așteptarea unor elucidări ulterioare⁴³.

Văzut din această perspectivă, unul dintre aspectele care putea să ofere noi detalii în acest sens a fost *decretul Tametsi* și valabilitatea acestuia asupra catolicilor de rit oriental.

Subiectul a fost adus în atenția Congregației pornind de la propunerea unuia dintre referenții pontificali. Mai exact, în raportul său din primăvara anului 1857, Anton Maria Panebianco recomandase atunci Sfântului Scaun redactarea unei Breve papale care să suplinească absența decretului *Tametsi* în comunitățile greco-catolice din Imperiul austriac, ce păreau a fi scoase de sub incidența acestuia. Găsit în contextul conciliului tridentin ca o formulă de compromis menită să tolereze căsătoriile mixte, prin introducerea asistenței pasive a preotului, decretul *Tametsi* a fost reiterat pentru Ungaria și Transilvania, la mijlocul secolului al XIX-lea, odată cu Instrucțiunea Lambruschini din 30 aprilie 1841. Cum în prevederile sale greco-catolicii din monarhie nu fuseseră explicit menționați, singura soluție capabilă să corecteze această omisiune părea, în opinia lui Panebianco, o Brevă pontificală⁴⁴.

Pentru cardinalii Congregației A.E.E., consultați cu privire la oportunitatea unui atare decret, perspectivele erau dintre cele mai diverse. Mai întâi, emiterea acestei Breve pontificale echivala cu gestul impunerii în Biserica unită din Transilvania a impedimentului de clandestinitate la căsătoriile mixte și, implicit, a asistenței pasive a preotului, așa cum, de altfel, Sfântul Scaun procedase în urmă cu mulți ani în cazul rutenilor din Rusia și Polonia⁴⁵.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, f. 266 r.

⁴³ *Ibidem*, f. 266 v.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 405 r.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 266 v.

În al doilea rând, dată fiind convingerea unanim împărtășită, în rândurile românilor uniți, conform căreia căsătoriile erau invalide fără binecuvântarea sacerdotală, se putea presupune că numărul căsătoriilor clandestine era relativ redus, fapt ce nu reclama o intervenție din partea Romei.

Spre deosebire de primele două dimensiuni alocate subiectului, o a treia trăda o reală preocupare față de repercusiunile negative pe care le-ar fi generat impunerea acestei norme latine. Din această perspectivă, introducerea asistenței pasive a preotului ar fi putut determina pierderi considerabile de credincioși, prin trecerea lor la ortodoxie. Era o alternativă deloc neglijabilă, într-o „lume” atașată profund practicilor orientale, a cărei proximitate față de comunitățile ortodoxe o apropiiau mai mult de realitățile cunoscute lor decât de uzanțele Bisericii catolice.

În temeiul acestor reflecții, Congregația a decis deschiderea unei anchete în teritoriu, încredințată delegației apostolice, care pe parcursul vizitei sale în Transilvania urma să verifice oportunitatea introducerii asistenței pasive a preotului și a impedimentului de clandestinitate⁴⁶.

În spatele acestei investigații, Roma desfășura de fapt o amplă campanie de căutări și tatonări, proiectată a pregăti terenul unor intervenții pontificale decisive.

Printre problemele care trebuiau normate în acest sens se număra și aceea a *căsătoriilor mixte în Bisericile catolice de rit oriental* din Imperiul austriac.

Imperativul unei decizii ferme din partea Sfântului Scaun, care să reglementeze definitiv relațiile matrimoniale dintre catolici și acatolici, părea să aibă ca punct de plecare percepția diferită de care se bucurau căsătoriile mixte la nivelul fiecărei Biserici aflate în discuție. Astfel, spre deosebire de Biserica catolică unde căsătoriile mixte erau considerate clandestine și tratate ca atare, în Bisericile orientale și în cele catolice de rit oriental beneficiau de un tratament egal căsătoriilor încheiate în cadrul aceluiași rit.

La mijlocul secolului al XIX-lea, pe fondul mutațiilor pe care Imperiul austriac le înregistrase în urma încheierii Concordatului dintre Biserică și Stat, Roma s-a văzut obligată să intervină pentru a reglementa problema căsătoriilor mixte. Măsura părea cu atât mai necesară cu cât, la scurt timp după semnarea Concordatului, mai exact în 8 octombrie 1856, guvernul vienez a decis normarea relațiilor matrimoniale din imperiu. Concret, patentă imperială din toamna anului 1856 statua pentru căsătoriile mixte obligativitatea respectării condițiilor cerute de Biserica catolică cu privire la educația religioasă a urmașilor. Excepție făceau doar Bisericile aflate sub incidența prevederilor Instrucțiunii Lambruschini din 1841, elaborată pentru Ungaria și Transilvania, unde erau declarate valide și căsătoriile încheiate în prezența unui preot necatolic⁴⁷.

Absorbită parțial în conținutul patentei imperiale, instrucțiunea din 1841 aducea cu sine moștenirea unui trecut insuficient cunoscut, care avea să

⁴⁶ *Ibidem*, f. 267 r., v.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 268 r., v.

se reactiveze brusc în contextul aplicării patentei din 1856. Aplicată la nivelul întregului imperiu, fără deosebire de rit, patentă a dislocat realități locale profund înrădăcinate, trezind reacția episcopatului unit, îndeosebi a celui din Transilvania. Refuzul său de a se alinia normei imperiale își găsea o justificare legală atât în conținutul Instrucțiunii Lambruschini, cât și în cel al patentei imperiale. Dacă prima îi „uitase” pe greco-catolici din intențiile sale⁴⁸, cea de-a doua fusese acceptată la Roma doar sub rezerva aplicării ei diferențiate. Altfel spus, Sfântul Scaun a consimțit la aplicarea ei doar în Bisericele catolice de rit latin, acordându-le greco-catolicilor din monarhie dreptul de a opta pentru aplicarea acesteia⁴⁹.

Solicitat de episcopatul românesc să intervină în vederea aplanării acestui conflict, Sfântul Scaun se vedea plasat între autoritatea brațului secular și fragilitatea unei Biserici care încerca să-și definească propria sa identitate confesională. Din această perspectivă, binecuvântarea sacerdotală recunoscută și căsătoriilor mixte nu era decât una din expresiile apartenenței sale la Biserica Răsăritului.

Consultată asupra atitudinii pe care Sfântul Scaun trebuia să o adopte în acest caz, Congregația A.E.E. s-a pronunțat pentru o cooperare cu executivul vienez în vederea identificării unei soluții amiabile, care să nu afecteze relația Stat-Biserică și să menajeze, pe cât posibil, sensibilitățile episcopatului românesc. Totodată, se recomanda Congregației de Propaganda Fide să comunice episcopatului românesc, prin instrucțiunile pe care urma să i le adreseze, impedimentele Bisericii catolice în baza cărora era respinsă binecuvântarea sacerdotală a căsătoriilor mixte⁵⁰.

O ultimă problemă discutată în seara zilei de 17 ianuarie 1858 a fost recursul la Sfântul Scaun pentru dispensă de la *impedimentul de religie mixtă*: obligație sau alegere?

Plasat în contextul prevederilor canonice ale conciliului de la Calcedon⁵¹, care interziceau căsătoriile mixte, acordând doar papei dreptul de a acorda dispense, majoritatea intervențiilor înclinau spre a impune obligația la recurs și episcopatului românesc.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 307, 308 r., v.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 298 v.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 269 r., v.

⁵¹ Conciliul de la Calcedon survine după atacul asupra Efesului din 449, fiind convocat de împăratul Marcian prin edictul din 17 mai 451. Fixat pentru data de 1 septembrie a aceluiași an, conciliul fusese convocat fără ca pontiful roman să fie consultat în acest sens. Cu toate acestea, Scaunul apostolic roman avea să-și trimită proprii reprezentanți în conciliu. Conciliul, convocat la Nicea și transferat apoi la Calcedon pentru a fi mai aproape de Constantinopol și de împărat, a început la 18 octombrie 451. În a cincea sesiune a fost aprobată definiția dogmatică, care a fost apoi promulgată în mod solemn în a șasea sesiune de către împărat și autoritățile imperiale. Conciliul a promulgat 27 de canoane disciplinare. Cel care a primit numele de canonul al 28-lea a fost în realitate un vot formulat de membrii conciliari în sesiunea XVI asupra respectului ce trebuia rezervat Constantinopolului, propunere respinsă de delegații romani. Promulgarea decretelor acestui conciliu a avut loc în februarie 452, prin patru edicte imperiale. Vezi: Giuseppe Alberigo, Giuseppe L. Dossetti, Perikles-P. Joannou, Claudio Leonardi-Paolo Prodi, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bologna 1991, pp. 75-76.

Pe de altă parte însă, nu putea fi omis faptul că episcopii catolici de rit oriental nu erau obligați să solicite Sfântului Scaun dreptul de a acorda dispense de la religie mixtă. Prin urmare, greco-catolicii nu intrau sub autoritatea conciliului mai sus amintit. În acest context, impunerea unei astfel de obligații într-o problemă de natură disciplinară și nu dogmatică ar fi generat vii reacții din partea episcopatului românesc, deschizând seria unor noi acuze de latinizare la adresa politicii Sfântului Scaun.

În pofida intransigenței unuia dintre cardinali de a renunța la această prerogativă a papei, restul participanților au susținut acordarea ierarhiei greco-catolice românești a dreptului de a dispensa de la impedimentul de religie mixtă⁵². În acest sens, delegația apostolică urma să testeze atitudinea corpului episcopal românesc cu privire la acordarea acestor competențe.

Cu acest aspect, cea de-a doua sesiune a Congregației Afacerilor Ecleziastice își încheia lucrările fără ca problematica românească să fi înregistrat o abordare exhaustivă. Rămăseseră încă multe aspecte neelucidate, care urmau să constituie obiectul unei întruniri ulterioare.

Două zile mai târziu, cardinalii Congregației s-au reunit, în formula deja consacrată, pentru a definitiva dosarul controverselor disciplinare ridicate de noua provincie ecleziastică de Făgăraș și Alba Iulia.

Printre problemele neabordate în sesiunile precedente se număra și *validitatea căsătoriilor mixte oficiate de preoții ortodocși*.

Adusă în atenția mediilor pontificale de episcopul catolic de Cenad, ca o realitate, îndeosebi a diecezei pe ca o păstoria, problema căsătoriilor mixte încheiate la ortodocși părea insuficient definită.

Consultați în acest sens, membrii Congregației au căutat nu doar să se pronunțe asupra caracterului acestor relații matrimoniale, ci au recomandat și adoptarea unei atitudini persuasive, menită să preîntâmpine apariția unor astfel de cazuri⁵³.

Cât privește cea de-a doua dimensiune a acestui discurs, soluția adecvată părea să o reprezinte recunoașterea validității lor și, nu în ultimul rând, binecuvântarea sacerdotală. Intens reclamată în Bisericile catolice de rit grec, binecuvântarea sacerdotală putea constitui o alternativă la trecerile definitive la ortodoxie. Văzut ca o formulă intermediară între catolicism și ortodoxie, greco-catolicismul, grație acestei moșteniri orientale, oferea soluția păstrării cuplurilor mixte în cadrul Bisericii catolice, dar în varianta sa răsăriteană.

Se admitea totodată și faptul că, în pofida tuturor interdicțiilor invocate în acest sens de Biserica catolică, existau situații în care decizia de a se căsători la ortodocși era definitivă. Și în acest caz, majoritatea cardinalilor prezenți au opinat în sensul recunoașterii validității acestor căsătorii. Deși taxate de Biserica catolică ca fiind „ilicite”, nu li se putea nega validitatea lor.

În Transilvania, spre o atare accepțiune părea să conducă Instrucțiunea Lambruschini din 1841. Extrem de controversată ca arie de

⁵² A.S.V., *Segr. Stato, Affari Eccl., Rapporti...*, sess. 344, fasc. 4/1858, f. 270 r., v.

⁵³ *Ibidem*, f. 273 r.

incidență a prevederilor sale asupra orientalilor, Instrucțiunea conferea validitate căsătoriilor mixte indiferent din ce perspectivă era citită.

Astfel, dacă se accepta opinia potrivit căreia uniții din Ungaria și Transilvania fuseseră cuprinși în sfera de aplicare a acestei instrucțiuni, atunci, în temeiul prevederilor acesteia, căsătoriile mixte din acest spațiu erau declarate valide.

În egală măsură, validitatea acestor relații trebuia recunoscută chiar și atunci când s-ar fi dovedit că uniții rămăseseră în afara ariei de aplicare a acestei Instrucțiuni. Spre o atare atitudine conducea statutul orientalilor, în general, care, nerecunoscând ecumenicitatea Conciliului tridentin, nu puteau fi obligați la respectarea acestuia⁵⁴.

În spiritul acestor considerente, opinia unanimă a cardinalilor a pledat spre o recunoaștere a validității acestor căsătorii mixte ca expresie a „toleranței” promovată de Biserica catolică⁵⁵, într-un moment în care mutațiile politico-eceziastice din Imperiul austriac păreau să amenințe cu dezintegrarea blocului catolic.

O altă problemă discutată a constituit-o *întrudirea spirituală și gradele de rudenie ca impiedimente la căsătorie* în Biserica română unită.

Deosebirea notată în acest sens consta în calcularea diferită a gradelor de rudenie în Biserica orientală, implicit în cea unită, unde „se excludea gradul de rudenie corespunzător celui de-al patrulea la latini”⁵⁶.

Consultați cu privire la atitudinea pe care Sfântul Scaun trebuia să o adopte în fața acestor diferențieri canonice, cardinalii au căutat să identifice un temei legal care să justifice perspectiva unei omogenizări între uniți și latini din acest punct de vedere. Căutările lor aveau să se oprească asupra pontificatului lui Inocențiu al IV-lea⁵⁷ când, prin scrisoarea adresată cardinalului Otto, delegat în insula Cipru, Sfântul Scaun a încercat să impună orientalilor obligația de a introduce, în calcularea gradelor lor de rudenie, cel de-al patrulea grad specific latinilor. Cercetările întreprinse în arhiva Congregației de Propaganda Fide evidențiaseră faptul că scrisoarea lui Inocențiu al IV-lea nu a fost publicată atunci, nici în Cipru, pentru care fusese destinată, nici altundeva în Orient⁵⁸. Mult mai târziu însă, scrisoarea a ajuns să fie adoptată de catolicii maroniți, în cadrul sinodului libanez din 1734.

Pornind de la experimentul maronit, membrii Congregației A.E.E. au recomandat delegației apostolice în Transilvania să verifice „dacă era posibil a-i convinge pe români să admită cel de-al patrulea grad de rudenie ca impiediment la

⁵⁴ *Ibidem*, f. 273 r., v.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 274 r.

⁵⁷ Inocențiu al IV-lea, papă (1243-1254). În cei unsprezece ani de pontificat a fost unul dintre continuatorii cei mai fideli ai liniei papei Inocențiu al III-lea, susținător fervent al concepției potrivit căreia papa se considera drept posesorul supremei puteri, nu numai spirituale ci și politice. Pontificatul său s-a caracterizat printr-o preocupare mult mai atentă față de puterea temporală decât față de cea spirituală. Vezi Horia Vintilă, *Dicționarul papilor*, București, 1999, pp. 12-113.

⁵⁸ A.S.V., *Segr. Stato, Affari Eccl., Rapporti.*, sess. 344, fasc. 4/1858, f. 342 v.

căsătorie”⁵⁹. Referitor la înrudirea spirituală, date fiind diferențele notabile existente între Biserica orientală și cea catolică, Congregația a decis amânarea oricărei decizii în sens uniformizator, până la o investigație ulterioară în acest sens⁶⁰. I se rezerva astfel delegației apostolice, și din această perspectivă, misiunea de a investiga realitățile disciplinare ale Bisericii unite din Transilvania, în vederea adoptării de către Sfântul Scaun a unor decizii cât mai aplicate și mai adaptate particularităților locale.

Dintre toate controversele ridicate de episcopatul greco-catolic românesc, problema **disolubilității căsătoriei** sau a **divorțului** a fost singura asupra căreia mediile pontificale au manifestat o intransigență de neînduplecat. Analizată îndelung la nivelul celor patru teologi romani și însoțită de sugestiile acestora, problema a fost remisă Congregației A.E.E. în vederea adoptării unei decizii ferme și definitive în acest sens. În fapt, ea trebuia să stabilească detaliile unei proceduri prin care Sfântul Scaun impunea greco-catolicilor din Imperiul austriac doctrina Bisericii catolice cu privire la indisolubilitatea căsătoriei⁶¹.

Invitați să se pronunțe asupra acestui aspect extrem de controversat, cardinalii au considerat că procedeul cel mai adecvat era acela de a „instrui episcopii și clerul românesc asupra indisolubilității căsătoriei”⁶². În acest sens se propunea ca din partea Congregației de Propaganda Fide să se adreseze episcopatului românesc o instrucțiune care să trateze doctrina Bisericii catolice asupra indisolubilității căsătoriei, fundamentată, acolo unde se impunea, și pe aserțiunile unora dintre cei mai cunoscuți canoniști greci. Nu în ultimul rând, instrucțiunea trebuia să convingă ierarhia română unită de veridicitatea doctrinei catolice, reiterată, nu întâmplător, de papa Urban al VIII-lea în profesiunea sa de credință, asumată și de episcopatul românesc⁶³.

Proiectată într-un context mult mai amplu, Instrucțiunea Congregației de Propaganda Fide adresată ierarhiei românești trebuia să deschidă seria unor intervenții ulterioare, similare, la nivelul celorlalte Biserici unite din Imperiul austriac⁶⁴. Roma își propunea astfel realizarea eşalonată a unui proces menit să conducă, în ultimă instanță, la impunerea doctrinei catolice cu privire la indisolubilitatea căsătoriei în toate Bisericile greco-catolice din Monarhia austriacă.

Înainte ca discuțiile asupra acestui subiect să se încheie, prin adoptarea unei decizii unanime în acest sens, atenția cardinalilor s-a oprit asupra unui fapt survenit recent în relațiile episcopatului românesc cu Scaunul Apostolic roman. La Secretariatul de Stat sosise, nu demult, un catehism românesc elaborat de mitropolitul Șuluțiu. Expediat Romei de nunțiatura apostolică din Viena, catehismul reținuse atenția nunțiului Antonio de Luca

⁵⁹ *Ibidem*, f. 274 v.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, f. 275 r.

⁶² *Ibidem*, f. 275 v.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

prin eludarea unor aspecte, precum indisolubilitatea căsătoriei, considerate esențiale pentru organizarea canonic-disciplinară a acestei Biserici. Însoțit de temerile și susceptibilitățile nunțiului vienez, catehismului mitropolitului Șuluțiu a fost remis imediat spre analiză unui teolog pontifical, care a opinat, fără rezerve, în sensul unei abordări exhaustive. Concret, se propunea refacerea catehismului românesc în sensul includerii unor teme și aspecte omise inițial.

În temeiul acestei recomandări, Congregația A.E.E. trebuia să se pronunțe asupra oportunității unor astfel de completări. Consultați în acest sens, cardinalii Congregației au respins în unanimitate ideea refacerii catehismului românesc. Justificarea poziției lor avea să o constituie așa-zisele „intenții inițiale” ale mitropolitului Șuluțiu. Potrivit acestora, Șuluțiu nu ar fi intenționat întocmirea unui catehism complet, ci doar a unei lucrări cu rol formativ pentru clerul său și, în egală măsură, a unei opere de popularizare a unirii religioase în rândurile ortodocșilor⁶⁵.

Apreciată în context, atitudinea Congregației era de fapt semnul unei reale circumspecții față de repercursiunile negative pe care un refuz le-ar fi putut genera asupra episcopatului românesc. În circumstanțele de atunci, respingerea catehismului românesc și returnarea sa spre completare și refacere putea fi luat drept indiciul unei neîncrederi și subaprecieri la adresa ierarhiei românești, cu efecte nebănuite asupra proiectului de uniformizare canonic-disciplinară a acestei Biserici. Prin urmare, propunerea Congregației a fost de a se răspunde arhiepiscopului Șuluțiu printr-o scrisoare pontificală, care să aprecieze eforturile sale în redactarea și publicarea acestui catehism. Totodată, scrisoarea trebuia să facă cunoscut mitropolitului interesul cu care lucrarea sa a fost primită în cercurile pontificale, îndeosebi din partea papei care își rezerva astfel dreptul de a se pronunța în viitor asupra sa⁶⁶.

Cât privește apoi cererile insistente ale episcopatului românesc de convocare a *unui conciliu provincial*, Congregația A.E.E. a evitat adoptarea unei decizii categorice în acest sens, în așteptarea raportului pe care delegația apostolică urma să-l facă la întoarcerea sa din Transilvania. Expectativa Congregației nu împiedica însă delegatul apostolic să reunească episcopatul românesc în câteva „conferințe” locale⁶⁷. Proiectate a se desfășura inițial la Oradea și apoi la Blaj, aceste reuniuni ale episcopatului greco-catolic românesc trebuiau să elucideze în teritoriu controversele canonic-disciplinare ridicate de noua provincie ecleziastică de Făgăraș și Alba Iulia.

La capătul acestor dezbateri extrem de laborioase, eșalonate pe parcursul a trei sesiuni alocate exclusiv controverselor românești, concluzia care se desprindea era cât se poate de limpede. Sfântul Scaun se afla în fața unei Biserici unite, ridicată recent la rangul de provincie mitropolitană, ale cărei practici și uzanțe, neconforme cu cele romane, trebuiau cunoscute

⁶⁵ *Ibidem*, f. 276 r.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 276 v.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 277 v.

înainte de a fi „corectate”. Prin urmare, singura soluție care părea să răspundă acestei nevoi se dovedea a fi trimiterea unei delegații apostolice în Transilvania, care să investigheze starea acestei Biserici și să îndrepte la modul persuasiv, acolo unde era cu putință, așa-zisele „abateri” sau „erori” de la norma latină.

Plasat în contextul inițiativelor unioniste față de Orient, episodul românesc de la mijlocul secolului al XIX-lea surprinde în fapt atitudinile și controversele generate de impactul dintre cele două concepții eclesiologice pe care Orientul și Occidentul și le dezvoltaseră în decursul veacurilor. El se alătură astfel altor Biserici catolice orientale ale căror raporturi cu Scaunul Apostolic continuau să fie marcate de aceleași tensiuni și neînțelegeri ca urmare a eclesiologiei postridentine pe care Roma o profesa față de ele.

Conținutul dezbaterilor desfășurate pe marginea problemelor românești, dar mai cu seamă judecățile emise la adresa realităților disciplinare ale Bisericii unite din Transilvania relevă continua necunoaștere și neîncredere cu care Apusul catolic se raporta la Bisericile catolice orientale și, în ultimă instanță, la Răsăritul ortodox. În același timp, interesul față de practicile și uzanțele disciplinare românești, prin trimiterea unei delegații apostolice în Transilvania, era și semnul unei timide schimbări de atitudine pe care Roma a înregistrat-o față de Orient, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Crizele și tensiunile acute care au marcat relațiile sale cu Bisericile catolice de rit oriental au condus la o atitudine mai concesivă și mai puțin dezinteresată față de realitățile lumii orientale. Aveau să o dovedească, în acest sens, preocupările și interesul cu care s-a încercat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, apropierea față de Răsărit, cunoașterea și înțelegerea acestuia.

**In the light of the post-Tridentine ecclesiology.
The United Romanian Church at the middle of the 19th century**

- Abstract -

From an ecclesiological perspective, the present article wishes to reconstruct the episode regarding the relations between the United Romanian Church and the Holy See, dating back to the middle of the 19th century. On the background of the resumed pontifical interest and attempt at recovering the Christian unity, the United and the Catholic-Oriental churches witnessed an age of important changes, which took place in their institutional and constitutional organization because of the Holy See's interference in their internal organization. Rome's interferences and decisions aimed at reorganizing all the Catholic-Oriental churches in accordance to the Roman paradigm. By means of this, the Roman See was able to shape the post-Tridentine ecclesiological prospect concerning the Orient and the reconstruction of the Christian unity, which the Roman Church continuously developed and professed. According to this, the union with the Roman

Church was conceived as a “return” under Rome’s authority and supremacy, which meant its integration within the Catholic ecclesiastical system and implicitly its canonical, disciplinary reorganization in terms of the Latin standards. The assertion of this conception in relation to the Oriental Churches contradicted their own ecclesiological vision in terms of which, joining the communion with the Roman Church did not annihilate either their patrimony or their connections to the Orient. The effects of this contradiction were expressed in crises and profound tensions that put a mark on the relations of the Oriental Catholics with the Holy See. Like other Oriental Churches in communion with the Apostolic See, the United Romanian Church experienced, especially in the second half of the 19th century, the consequences of the assertion of this Roman-centrist ecclesiology. Its opposition to the centralizing decisions led to serious researches in the practices and traditions of the united in Transylvania. The 1857-1858 episodes reveal precisely the solicitude and the interest with which Rome attempted to closely be acquainted with the United Romanian Church’s issues, organizing an apostolic mission in Transylvania, with the purpose of knowing and correcting the usages and practices that did not meet the Latin standards.

ȘCOALA CONFESIONALĂ NĂSĂUDEANĂ ÎN TIMPUL REGIMULUI POLITIC DUALIST AUSTRO-UNGAR

Mirela ANDREI

În mod indiscutabil, elita culturală năsăudeană și-a propus ca obiectiv prioritar conservarea școlilor confesionale din ținut, care în contextul legislației dualiste au fost adeseori amenințate cu desființarea și înlocuirea cu școli comunale sau de stat. Această problemă a preocupat autoritățile bisericești, atât cele episcopale, cât și cele vicariale, încă din perioada imediat următoare intrării în vigoare a legii 38/1868. Circulara vicarială din 10 martie 1869 rezuma circulara consistorială, nr. 382 din 13 februarie același an, emisă în chestiunea școlilor confesionale și a necesității păstrării acestui caracter pentru școlile românești greco-catolice. La rândul său, vicarul Rodnei, pornind de la textul circularii amintite, sublinia „datoria sfântă” a tuturor supușilor săi de a conlucra la menținerea caracterului confesional al „școlilor noastre populare”, pe care „poporenii” au decis să le susțină „pe spesele lor”, sacrificând în acest scop „crășmăritul liber pe trei luni”¹. Pentru a hotări împreună cu toți cei îndreptățiți a-și exprima opinia în această privință, vicarul a convocat o adunare la Năsăud. Au fost chemați să participe preoții și învățătorii vicariatului, dar și câte un reprezentant al laicilor din fiecare comunitate, ales de respectiva comună, prevăzut cu „plenipotență” în acest sens și investit cu drept de vot decisiv în problemele ce urmau a fi „pertractate” la respectiva adunare.

Stabilirea datei de desfășurare a menționatei adunări, pentru a doua zi după adunarea de alegere a deputaților dietali, respectiv pe 25 martie, a avut în vedere, pe de o parte dorința de a nu-i pune de două ori pe oameni pe drumuri, ceea ce însemna mult timp pierdut și cheltuieli mai mari, iar pe de altă parte ideea de a nu stârni bănuieli și, probabil, chiar împotriviri din partea autorităților politice. În privința reprezentanților laicului, vicarul preciza că aceștia trebuiau să fie persoane „cu un caracter solid, pricepuți și cu o judecată sănătoasă”, putând fi aleși dintre „domnii amployați” ce urmau a participa la alegerile pentru dietă, dar și dintre alți „inteligenți” în care comuna avea încredere². În sinodul vicarial din 25 martie 1869, toate școlile

¹ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud (în continuare A.N.D.J.BN), fond Vicariatul Rodnei, dos. 254/1869, f. 22 r.

² *Ibidem*, f. 22 r.-v.

din districtul Năsăudului au fost declarate confesionale, întocmindu-se și un protocol oficial în acest sens³. Însă, ca o măsură de precauție suplimentară, răspunzându-se solicitării Ordinariatului făcută prin „ordinațiunea” nr. 2282/1294 din 7 septembrie, s-a hotărât și întocmirea de protocoale separate de către fiecare parohie, prin care școala respectivei comunități parohiale trebuia să fie declarată confesională. Un exemplar din respectivul protocol trebuia să fie trimis la Ordinariatul din Gherla, iar un altul trebuia să rămână în arhiva parohială⁴. Oficiile parohiale au dovedit receptivitate și au răspuns cu multă promptitudine mesajului episcopal. Astfel, în 3 octombrie 1869, comuna Maieru, prin comitetul comunal, transmitea autorităților ecleziastice superioare că, „după consultare matură”, declară „școala noastră confesională greco-catolică și națională adică românească”, așa „după cum a fost și în trecut”. Interesant de evidențiat este asocierea care se face între caracterul confesional și cel românesc al școlii confesionale greco-catolice. În „țara” Năsăudului, în zona aceasta compact greco-catolică, în noul context politic a fi și a rămâne greco-catolic echivala, până la urmă, cu siguranța conservării caracterului etnic românesc. Se impune menționat și faptul că în amintitul protocol, comuna își lua angajamentul de „a se îngriji de modul dotării școlilor confesionale”, de alegerea și destituirea docentului, a-i stabili salariul aceluia și toate acestea „fără de nici un amestec străin în sensul articolului 38 adus în anul 1868 asupra învățământului școlilor populare”⁵. Protocoale asemănătoare au fost trimise, rând pe rând, de toate satele de pe valea Rodnei în toamna – iarna anului 1869 și la începutul anului următor: Sângeorz-Băi pe 22 octombrie⁶, Leșu pe 14 noiembrie⁷, Parva și Ilva Mică pe 20 decembrie⁸, Rodna Nouă și Poiana pe 25 decembrie⁹ etc.

Vicarul Grigore Moisil, prin circulara din 22 octombrie 1869, animat de dorința ca legea școlară din 1868 să fie bine înțeleasă de către toți credincioșii săi, cerea tuturor preoților să-și informeze enoriașii asupra acesteia și să le explice noua accepțiune a noțiunii de școală comună. Cu alte cuvinte, el cerea preoților să insiste asupra aspectului că denumirea de școli comunale, potrivit legii 38/1868, nu avea vechiul înțeles, cu care credincioșii din vicariat erau familiarizați de pe vremea existenței „graniței”, în sensul de școli românești. Conform noii legislații școlare, acestea erau școli care puteau funcționa într-o comună, unde existau mai multe confesiuni și naționalități, toate având o școală comună, care nu se afla sub supravegherea vreunei confesiuni, ci sub cea a statului. Astfel, statul era cel care dispunea în afacerile școlare, în timp ce școlile confesionale se aflau sub conducerea bisericii. Aceasta din urmă exercita administrarea în colaborare cu senatele

³ *Ibidem*, dos. 263/1869, f. 19 r. și *Idem*, fond Iuliu Moisil, dos. 187, f. 73 r.

⁴ *Idem*, fond Vicariatul Rodnei, dos. 263/1869, f. 19 r.

⁵ *Ibidem*, dos. 266/1869, f. 76 r.

⁶ *Ibidem*, f. 81 r.

⁷ *Ibidem*, f. 86 r.

⁸ *Ibidem*, ff. 90 r., 91 r.

⁹ *Ibidem*, ff. 92 r.-v., 94 r.

școlare locale, statului revenindu-i doar dreptul de a supraveghea respectarea și îndeplinirea condițiilor stipulate de legea școlară amintită¹⁰.

În primii ani care au urmat intrării în vigoare a noii legislații școlare, învățământul transilvănean în general, cel năsăudean în special, a fost puternic afectat, atât pentru faptul că trebuia să se supună unui proces de reevaluare și reorganizare, cât și datorită unor prevederi destul de confuze ale noii legislații. Starea învățământului și a școlilor din eparhia armenopolitană, per ansamblu, nu a cunoscut un progres spectaculos, nereușind să atingă standardele fixate de Ministerul cultelor și instrucțiunii publice nici în anii următori. Rapoartele întocmite de inspectorii școlari regești, însărcinați și cu supravegherea evoluției înregistrate de învățământul și școala confesională, nu erau deloc favorabile. Ele prezentau imaginea unei instrucții defectuoase, corelată cu neglijarea învățământului de către factorii responsabili (învățători, senat școlar, protopopi – în calitatea lor de inspectorii școlari districtuali)¹¹.

În aceste condiții, exista riscul ca tot mai multe școli elementare din dieceza Gherlei să își piardă caracterul confesional și să fie închise sau transformate în școli comunale de stat. Această stare de lucruri a preocupat în mod constant forurile episcopale, în special comisia școlară a Consistoriului, care a intervenit adeseori, pe calea circularelor și a dispozițiilor, pentru a remedia situația delicată a învățământului elementar confesional. Circulara consistorială nr. 923 din 28 februarie 1877, repetând îndemnuri mai vechi, se adresa în primul rând protopopilor, cerându-le acestora să-și îndeplinească obligațiile ce decurgeau din calitatea lor de inspectorii școlari districtuali. Astfel, li se atrăgea atenția să se îngrijească „cu toată scrupulozitatea ca edificiile școlare să fie în stare bună”, școlile să fie dotate cu toate rechizitele necesare, să viziteze cât mai des școlile „tractuale”, să supravegheze ca directorul și senatul școlar, docentele „să-și împlinească cu cea mai strictă punctuozitate datorițele sale față de școală și învățământ”, să raporteze la episcopie despre „defectele” întâlnite cu ocazia „vizitațiunilor” școlare și măsurile luate pentru înlăturarea lor¹².

Însă, o schimbare în sensul așteptărilor autorităților, în pofida tuturor măsurilor și a constrângerilor guvernamentale, nu se înregistrează nici la sfârșitul secolului al XIX-lea, așa cum arată și „ordinațiunea” consistorială 2281 din 6 martie 1897, care descria starea școlilor greco-catolice din dieceza de Gherla. Această situație, pe de o parte dovedea nerespectarea completă la nivel local a amenințătoarelor ordine ministeriale, dar pe de altă parte pune în pericol existența școlilor confesionale. Prin „ordinațiunea” amintită, episcopul Ioan Szabó sesiza că „o parte notabilă dintre școalele noastre greco-catolice diecezane” se aflau într-o stare „rea”, datorată fie edificiilor școlare „slabe și neacomodate”, fie faptului că multe nu aveau învățători calificați, că mulți dintre învățătorii confesionali nu cunoșteau limba maghiară, astfel în

¹⁰ *Ibidem*, dos. 265/1869, f. 45 r.

¹¹ *Ibidem*, dos. 384/1877, f. 7 r.

¹² *Ibidem*.

multe locuri aceasta nefiind predată „cu succesul recerut”. În alte locuri nu se constituiseră senatele școlare, iar inspecția școlară ce intra între obligațiile protopopilor, precum și interesul manifestat de preoți lăsau mult de dorit. De asemenea, în multe dintre școlile confesionale, salariile dascălilor nu erau încă reglementate în conformitate cu stipulațiile legii existente în acest sens¹³.

În consecință, episcopul greco-catolic de Gherla, recomanda tuturor persoanelor bisericești implicate în afacerile școlare să se intereseze „cu toată căldura” și să facă tot ce era necesar pentru a le pune „în ord bun și în starea poftită de lege”. Pentru împlinirea acelor, episcopul cerea fiecărui protopop în parte, ca atunci când vizita comunele din „tractul” aflat în subordine, să constate starea școlii și toate „defectele” sau problemele cu care aceea se confrunta. De asemenea, protopopul împreună cu preotul și senatul școlar din fiecare comună, trebuiau să propună modalitățile și să găsească mijloacele de rezolvare a neajunsurilor. Ulterior, pe baza constatărilor făcute și a măsurilor luate, urma a fi întocmit un protocol, care să fie trimis la episcopie la sfârșitul fiecărui an școlar. Episcopul atrăgea, totodată, atenția protopopilor ca atunci când efectuau „vizitațiunea” școlară anuală să găsească răgazul de a le explica credincioșilor despre datoria ce le revenea, aceea de a susține școlile confesionale și a le dota potrivit cerințelor legilor școlare, îndemnându-i „a jertfi după putință pentru acea instituțiune, care e chemată a da fiilor lor creșterea de lipsă pentru a trăi creștinește spre mântuirea sufletului și ca să devină cetățeni buni, folositori și fideli Tronului și patriei”¹⁴.

Documentul menționat îi oferea prilejul episcopului Ioan Szabó să reamintească atribuțiile și îndatoririle preotului în ansamblul învățământului confesional, a căror îndeplinire trebuia să debuteze prin exemplul personal, în interesul față de școală manifestat de preot, prin ținerea cu regularitate a orelor de catehizare. Menirea școlară a preotului își găsea împlinirea și în acordarea învățăturilor și îndreptărilor necesare credincioșilor săi, prin vizitarea școlii cât mai des posibil, îngrijindu-se ca aceasta să corespundă în toată privința așteptărilor, ca învățătorul să-și îndeplinească datoria, să fie diligent și „acurat în ținerea prelecțiunilor și să aibă purtare bună și exemplară”. De asemenea, în vederea bunului mers al treburilor școlare din parohia sa, preotul avea obligația de a se consulta periodic cu senatul școlar și cu credincioșii săi cu privire la asigurarea tuturor lucrurilor indispensabile bunei funcționări a școlii elementare confesionale¹⁵.

Frecvența școlară era una dintre condițiile importante ce trebuiau respectate de școlile care doreau să-și păstreze caracterul confesional. Cu toate prevederile coercitive cuprinse de legislația școlară dualistă, documentele epocii nu au relevat un interes deosebit pentru școală. Această realitate, deloc îmbucurătoare, nu a fost străină nici ținutului năsăudean. Este o posibilă explicație pentru insistența cu care vicarul Grigore Moisil a revenit fie din

¹³ *Ibidem*, dos. 797/1897, f. 24 r.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

proprie inițiativă, fie transmițând circulare sau dispoziții „mai înalte” (consistoriale, ministeriale), cerând părinților să-și trimită copiii la școală. Prin circulara vicarială nr. 335 din 22 octombrie 1869, vicarul Rodnei atrăgea atenția factorilor responsabili la nivelul comunității că părinții care nu își trimiteau copiii la școala elementară obișnuită și cea „repetitoare”, în baza articolului de lege 38/1868, erau pasibili de sancțiuni (gloabe), în sensul de amenzi.

Vicarul recomanda „poporenilor”, și de această dată, să se străduiască a împlini toate cerințele legii dacă doreau să păstreze caracterul confesional al „școlilor noastre”¹⁶. De altfel, problema frecvenței școlare s-a aflat în mod permanent în atenția autorităților ecleziastico-școlare. „Ordinațiunea” consistorială nr. 3443 din 29 august 1874 cerea preoților ca, în conformitate cu rescriptul ministerial nr. 19.424 din 15 iulie a aceluiași an, împreună cu senatele școlare să vegheze la respectarea paragrafelor 48-52 din legea școlară din 1868, care stipulau obligația „sub pedeapsă” a părinților de a-și trimite în mod regulat copiii la școală. Copiii cu vârste între 13 și 15 ani trebuiau să frecventeze școala câte 5 ore pe săptămână pe timp de iarnă și câte 2 ore pe săptămână în timpul verii¹⁷. Așadar, grija forurilor ecleziastico-școlare locale sau episcopale se îndrepta deopotrivă înspre școlile elementare cu cursuri zilnice, cât și înspre cele de repetiție. Circulara vicarială nr. 475 din 22 septembrie 1887 cerea preoților, directori școlari ai școlilor confesionale elementare, să supravegheze ca învățământul, atât cel cu „pruncii” de 6-12 ani, cât și cu „repetitorii” să se țină cu regularitate, iar toți absenții „nescuzabili” să fie „arătați” în fiecare săptămână la primărie¹⁸.

Situația frecvenței școlare, cel puțin la nivel de eparhie, nu a înregistrat progresele așteptate, ceea ce a determinat Consistoriul gherlean, în ședința sa din 21 iunie 1913, să facă constatarea dramatică, potrivit căreia „numărul analfabeților din părțile locuite de credincioșii noștri este înspăimântător de mare”¹⁹. Prin urmare, toți preoții greco-catolici, învățătorii și senatele școlare erau îndemnați să-și îndeplinească datoriile impuse „de dregătoria ce o poartă” și să-i constrângă pe părinți, prin mijloacele oferite de lege, să-și trimită copiii la școală. Inspectorilor școlari districtuali confesionali li se cerea să ia la cunoștință, cu ocazia vizitațiunilor școlare, cum și în ce măsură factorii responsabili își îndeplineau obligațiile și „cum sunt cercetate școlile de elevii obligați la școală”²⁰.

Din dorința de a nu furniza nici un fel de motive Ministerului maghiar al instrucțiunii în privința desființării școlilor confesionale greco-catolice, ierarhia armenopolitană, prin Consistoriul „scolastic”, i-a atenționat în mod repetat pe colaboratorii săi direcți, din teritoriu, să observe și să insiste pentru respectarea tuturor prevederilor legii școlare nr. 38/1868. În acest sens, se avea în vedere și îndeplinirea cerințelor paragrafului 11, pct. 3,

¹⁶ *Ibidem*, dos. 265/1869, f. 44 v.

¹⁷ *Ibidem*, dos. 334/1874, f. 19 r.

¹⁸ *Ibidem*, dos. 575/1887, f. 44 r.

¹⁹ *Ibidem*, dos. 1107/1913, f. 10 r.

²⁰ *Ibidem*.

care stipula că printre disciplinele obligatorii a fi predate în școlile „populare”, un accent aparte trebuia pus pe economie, grădinarit și gimnastică. Din „informațiunile” primite la sediul episcopal, din mai multe părți ale diecezei, reieșea faptul că respectivele discipline nu numai că erau neglijate, dar în multe situații nici măcar nu se „propuneau”²¹. În consecință, forurile episcopale cereau vicarilor și protopopilor să facă dispozițiile necesare, astfel încât să fie predate cel puțin elementele esențiale din respectivele discipline, atât pentru a respecta legile școlare în vigoare, cât și pentru importanța efectivă și practică a acestora în dezvoltarea și îmbogățirea cunoștințelor elevilor²².

La scurt timp după intrarea în vigoare a legii privind reglementarea salarizării învățătorilor din școlile confesionale din 1893, în vicariatul Rodnei factorii responsabili și-au dat toată străduința să asigure cuantumul salarial impus. Toate „stațiunile dascălești” din „districtul vicarial”, scoase la concurs în vara anului 1894, respectiv Rodna Nouă pe 20 iunie, Ilva Mare pe 2 august, Maieru pe 12 septembrie, ofereau pentru posturile docențiale de clasa I „soluțiuni” de 300 fl., locuință gratuită și ofereau posibilitatea utilizării unei grădini de către învățător²³. Existența fondurilor școlare comunale a făcut posibilă salarizarea dascălilor de la școlile confesionale greco-catolice din vicariatul Rodnei și protopopiatul Budacului, în conformitate cu exigențele impuse în această privință de Ministerul maghiar al instrucțiunii publice. Învățătorii din fostul district grăniceresc primeau retribuții în valoare de câte 300 fl., care erau plătite în „rate anticipative”, ei beneficiind și de „cuartir”, grădină și „cvincvenalele” stabilite²⁴.

Prin intermediul circularei vicariale nr. 146 din 17 februarie 1897, dr. Ioan Pop solicita preoților din parohiile vicariatului ca, în calitate lor de președinți ai senatelor școlare locale, să dea declarațiile pretinse prin scrisoarea comisiei administrative nr. 235/1897. Din respectivele declarații trebuia să reiasă dacă susținătorii școlilor confesionale, din fiecare parohie în parte, erau în măsură să asigure învățătorului sau învățătorilor aplicați acolo primul „cvincvenal” de 50 fl. din resurse proprii (fondul „scolastic” sau alte venituri suplimentare), începând cu 25 septembrie 1895, sau dacă trebuiau să recurgă la ajutorul de stat²⁵. În vicariatul Rodnei comunitățile bisericesti au găsit soluția pentru a putea acorda pe cont propriu „cvincvenalele”, cu specificarea că primul „cvincvenal” era condiționat de obligația ca dascălul în cauză să fi servit cinci ani fără întrerupere în școala respectivă²⁶. În condițiile introducerii coroanei ungare, remunerația docențială avea să fie plătită din

²¹ *Ibidem*, dos. 401/1878, f. 29 r.

²² *Ibidem*, „...întrucât gimnastica contribuie mult la dezvoltarea și întărirea armonioasă a corpului, iară instruirea în economie împreună cu careva ram de industrie de casă, asemenea e un mijloc puternic spre promovarea bunăstării materiale a poporului”.

²³ *Ibidem*, dos. 707/1894, ff. 33 r., 107 r., 125 r.; dos. 756/1896, ff. 6 r.-v., 13 r., 25 r., 28 r., 32 r., 37 r. 38 r., 40 r., 41 r.-v., 51 r.-v., 143 r.; dos. 797/1897, f. 59 r.; dos. 820/1899, f. 9 r. etc.

²⁴ *Ibidem*, dos. 779/1897, f. 59 r.

²⁵ *Ibidem*, f. 22 r.

²⁶ *Ibidem*, f. 59 r.

1901 în coroane (respectiv câte 600 coroane, echivalentul a 300 fl.), din fondul școlar comunal, din care erau achitate, în același regim, și celelalte obligații materiale față de învățător, la fel ca înainte: locuință gratuită sau „relut de locuință” și cel puțin $\frac{1}{4}$ iugăr de grădină, după cum prevedea legea școlară din 1893²⁷.

Numărul scăzut de dascăli, calificați conform exigențelor legislației școlare, și buni cunoscători ai limbii maghiare a reprezentat una dintre problemele sensibile cu care dieceza gherleană s-a confruntat, cu efecte negative asupra desfășurării în ritm normal a procesului de învățământ în școlile confesionale²⁸. Vicariatului Rodnei, acest neajuns i-a fost străin multă vreme, întrucât încă din timpul liberalismului a dispus de suficienți învățători calificați, consecință a funcționării preparandiei la Năsăud (1858–1868), dar și a existenței fondurilor necesare școlarizării tinerilor năsăudeni care doreau să îmbrățișeze această profesie. Însă, din anii '90 ai secolului XIX, tot mai puțini tineri năsăudeni s-au îndreptat spre cariera de dascăl. Această reorientare profesională s-a produs în contextul sistării de către autoritățile politice maghiare a accesului la fondul de stipendii, din care în a doua jumătate a secolului XIX, mulți tineri au fost susținuți să urmeze cursuri pedagogice. Cei mai mulți dintre tinerii dornici de a urma școli „mai înalte”, având o stare materială precară, solicitau să fie primiți mai degrabă în seminarul din Gherla, decât la preparandie²⁹.

În anii ce au urmat, Consistoriul episcopal a revenit persuasiv cu dispoziția ca preoții să-i îndemne pe absolvenții de patru clase de școală medie sau civilă, care aveau înclinație pentru cariera didactică, să se prezinte la direcțiunea preparandiei din Gherla pentru a fi „primiți” ca „preparanți”³⁰. Febrilitatea cu care scaunul episcopal căuta tineri dispuși a urma profesia de dascăl reieșea din precizarea că acei tineri aveau să fie primiți fără ca ei să fie obligați a susține vreun examen de admitere. Nevoia de dascăli calificați în conformitate cu cerințele legilor cu privire la școlile elementare confesionale transpare și din decizia nr. 5990/1904 a Consistoriului școlar gherlean, prin care suplimenta numărul de cursuri preparandiale de la trei la patru cu scopul declarat de a se crea „puterile didactice recerute”³¹. Mijloacele materiale utilizate până atunci la întreținerea preparandiei deveneau însă insuficiente, în condițiile măririi numărului de cursuri pedagogice, fapt pentru care Ordinariatul impunea preoților și credincioșilor ridicarea taxelor cu care bisericile contribuiseră la susținerea acestei instituții școlare. Astfel, începând din 1904, parohiile „matre” aveau să plătească câte 10 coroane pe an, iar filiile câte 6 coroane. Se cerea ca respectivele taxe să fie plătite pentru anul 1904 până la 1 octombrie, iar pentru anii viitori până la sfârșitul lunii ianuarie, pe calea oficiilor protopopești³².

²⁷ *Ibidem*, dos. 955/1905, ff. 33 r., 39 r., 42 r., 52 r. etc.

²⁸ *Ibidem*, f. 45 r.

²⁹ *Ibidem*, f. 45 v.

³⁰ *Ibidem*, dos. 933/1904, f. 12 r.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

O altă situație neplăcută care tindea, la cumpăna dintre secole, să se permanentizeze în „districtul vicarial” rodnean, era cea a scăderii numărului elevilor din rândul populației foste grănicerești, care frecventau școala normală și gimnaziul din Năsăud, în favoarea tinerilor din alte părți ale Transilvaniei, români sau de alte etnii³³. Dr. Ioan Pop, preocupat de menținerea vicariatului său la un înalt nivel de cultură și școlarizare, sesizând amintita stare de fapt cerea preoților săi ca prin intermediul predicilor să-i convingă pe credincioși, mai ales pe cei cu o situație materială mai bună, să-și trimită copiii la școlile năsăudene. Părinții, care ar fi fost receptivi la acest apel, erau încredințați că ar fi fost ajutați în susținerea copiilor la școlile Năsăudului de către patronatul acelora, ce avea să facă „înlesnirile posibile” pentru ca eforturile lor materiale să fie suportabile. Creșterea numărului de școlari din vicariat era necesară și importantă, pentru a nu scădea numărul de „oameni de-ai noștri” școliți și pregătiți pentru ocuparea oficiilor parohiale, a „stațiunilor dascălești”, dar și a oficiilor administrative³⁴.

Învățământul din ținutul năsăudean, chiar și în timpul regimului dualist, a dispus de o bază materială solidă creată până la 1860 și apoi fortificată. Această situație i-a conferit o evoluție diferită față de restul învățământului românesc transilvănean, fiind mult mai protejat în fața ingerințelor puterii politice maghiare în privința organizării și conducerii școlilor, reușind astfel să-și păstreze în mare măsură un caracter confesional-național. Cadrul politico-administrativ în care a evoluat școala confesională românească din fostul district grăniceresc a cunoscut însă schimbări semnificative după venirea la conducerea comitatului Bistrița-Năsăud³⁵, în 1883, a lui Desideriu Bănffy. Înrudit cu familia nobiliară Kemény, cu care urmașii grănicerilor năsăudeni se aflau încă în proces pentru pădurile și munții din împrejurimi, șovin, în adevăratul sens al cuvântului, Desideriu Bănffy și-a propus ca principal obiectiv scoaterea limbii române și a celei germane din toate afacerile oficiale și introducerea limbii maghiare, ca unică limbă de administrație în comitat³⁶.

Unul dintre sectoarele vieții publice, vizat de noul comite, a fost și cel al învățământului naționalităților. În special, școala românească greco-catolică a fost pentru Bănffy „un spin în ochi”, după cum afirma, într-un stil plastic, un contemporan al evenimentelor³⁷. În perioada 1889–1918 asistăm la un proces de limitare a autonomiei administrației fondurilor grănicerești, consecință a intervențiilor în acest sens a comitelui Bănffy. Pe aceeași linie se înscria și impunerea unor noi statute ale fondurilor central-scolastice (1889), care încurajau imixtiunea autorităților politico-administrative în administra-

³³ *Ibidem*, dos. 799/1898, f. 30 v.

³⁴ *Ibidem*, f. 31 r.

³⁵ Lazăr Ureche, *Fondurile grănicerești năsăudene (1851–1918)*, Cluj-Napoca, 2001, pp. 83–84.

³⁶ *Ibidem*; A.N.D.J.BN., fond *Administrația fondurilor grănicerești năsăudene*, dos. 3/1762–1889, f. 176 r.

³⁷ *Ibidem*, f. 173 v. Foarte probabil ca afirmația să-i aparțină lui Nestor Șimon.

rea acestora³⁸. Directorul gimnaziului, Ion Ciocan, în calitate de director fundațional, a fost numit „în mod imperativ” director peste fondul „scolastic” central și fondul de stipendii, acordându-i-se un salariu anual de 1200 fl. din fondul central. O parte din profesorii gimnaziali și învățătorii elementari au fost înlăturați din comisia administrativă a fondurilor, în locul lor fiind numiți noi membri din rândul oamenilor de încredere ai comitelui³⁹.

Din inițiativa aceluiași comite, școlile confesionale românești au fost declarate școli fundaționale, cele care funcționau în orașul Năsăud, fiind puse sub propria sa inspecție, în timp ce asupra celor elementare sătești, scoase de sub suprainspecția Consistoriului episcopal greco-catolic, a fost extinsă autoritatea inspectorului școlar regesc maghiar⁴⁰. Implicarea autorităților politice locale în desfășurarea procesului educativ era tot mai evidentă, concretizată în măsuri precum: arogarea dreptului de a elabora planul de învățământ, blocarea fondului de stipendii între 1904–1913⁴¹ etc. În paralel, politica de înlăturare a românilor din toate posturile municipale cardinale⁴², trăda intențiile comitelui Bánffy, pe de o parte de a-i despuia pe românii fostului district grăniceresc de propriile averi, fondurile școlare, pe de altă parte de a maghiariza învățământul din regiune, bazându-se și pe suportul legislativ oferit de legile ministrului Treffort. În vederea anulării caracterului confesional al învățământului românesc, se impunea parcurgerea a două etape: transformarea școlilor confesionale în școli comunale și apoi în școli de stat.

În perioada imediat următoare anului 1876, consecință, printre altele, a desființării districtului autonom al Năsăudului, dar și a legii de reorganizare administrativă din Ungaria (august 1876), au fost întemeiate primele școli comunale și de stat pe teritoriul fostului Regiment românesc II de graniță. În deceniul nouă al secolului al XIX-lea, pe valea Rodnei și a Someșului superior au fost înființate câteva școli comunale: Maieru (1885), Salva, Hordou⁴³. În paralel și ulterior acestui interval de timp, s-au pus bazele primelor școli elementare de stat în regiunea fostă grănicerească, fie prin transformarea școlilor comunale, fie prin înființarea directă a școlilor de stat. Cea dintâi școală de stat a fost întemeiată, împotriva voinței comunei, folosindu-se forțe de jandarmerie, pe teritoriul Rodnei Vechi⁴⁴. Cu toate că școlarii maghiari reprezentau o treime din numărul populației școlare greco-catolice, aceasta a fost evacuată din localul școlar propriu în favoarea școlii de stat. Printr-un efort material deosebit, comunitatea bisericească greco-catolică s-a văzut obligată, prin forța împrejurărilor, să ridice un nou edificiu pentru școala confesională, cu patru săli de clasă și o cancelarie, pentru a îndeplini, astfel, exigențele legilor școlare în această privință.

³⁸ Lazăr Ureche, *op. cit.*, pp. 83–84.

³⁹ A.N.D.J.BN., fond *Administrația fondurilor grănicerești năsăudene*, dos. 3/1762–1889, f. 173 v.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Lazăr Ureche, *op. cit.*, p. 89.

⁴² A.N.D.J.BN., fond *Administrația fondurilor școlare grănicerești*, dos. 3/1762–1889, f. 214 r.

⁴³ Leonora Feștilă, *Contribuții la istoricul învățământului elementar din județul Bistrița-Năsăud. Școlile elementare de stat și comunale între 1868–1918*, Cluj-Napoca, 1984, teză pentru obținerea gradului didactic I, pp. 49–50.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 41–43.

Se impune subliniat faptul că, pentru școlile confesionale din ținutul Năsăudului, un obstacol serios în supraviețuirea lor l-a constituit obstrucționarea susținerii financiare prin utilizarea fondului școlar comunal, mai ales după venirea la conducerea comitatului Bistrița Năsăud a lui D. Bănffy (1883). Astfel, treptat școlile confesionale s-au văzut puse în situația de a se întreține dintr-o contribuție separată, adunată de la membrii comunității greco-catolice, care nu putea depăși cu mai mult de 5% totalul dărilor către stat a respectivei comune. Pe de o parte această contribuție sporea obligațiile materiale ale sătenilor, iar pe de altă parte suma, cu greu adunată, era departe de a acoperi necesarul de cheltuieli⁴⁵.

O altă școală elementară de stat a fost înființată la Rodna, pe Valea Vinului, un cătun minier, format cu predilecție din muncitorii de la mină, pentru copiii de minieri maghiari, etnie care se găsea într-o proporție de $\frac{3}{4}$ din totalul populației din zonă⁴⁶. Mulți dintre românii care lucrau în exploatarea minieră menționată au preferat să-și trimită copiii la școala confesională greco-catolică din Rodna. O școală primară de stat a fost înființată și în Năsăud în anul 1893⁴⁷. În 1896 a fost ridicată o școală de stat în cătunul Valea Mare, ce aparținea de Rodna Nouă (Șanț), pentru copiii muncitorilor care lucrau la fabrica de cherestea⁴⁸. O situație similară întâlnim în cazul cătunului Anieș (aparținând de Maieru), unde în 1908 s-a înființat o școală de stat pentru copiii muncitorilor de la exploatarea forestieră și fabrica de cherestea din localitate, în pofida faptului că majoritari erau românii⁴⁹.

În toamna anului 1909, în Maieru era întemeiată a doua școală de stat prin transformarea școlii comunale. Aceasta era prevăzută cu doi învățători, cu toate că avea doar 3 elevi maghiari, 5 germani și 8 evrei. Pentru a completa efectivul școlar, 60 de copii români au fost obligați să frecventeze cursurile în limba maghiară ale acestei școli⁵⁰. O situație asemănătoare celei din Maieru se întâlnește într-o altă mare comunitate bisericească greco-catolică, Salva, unde tot în 1909 școala comunală a fost transformată în școală de stat, cu un număr de 12 elevi de alte etnii și 170 elevi români⁵¹. Considerăm important de precizat faptul că în cele două localități anterior amintite, grație unui efort material substanțial, comunitățile au găsit calea de a putea susține și școlile confesionale greco-catolice. Dezvoltarea învățământului elementar de stat, fie prin înființarea de școli noi, mai ales în zone muncitorești, după cum s-a putut vedea, fie prin transformarea școlilor populare comunale în școli elementare de stat, a fost, după cum ne lasă documentele perioadei să înțelegem, un proces bine gândit, care cu multă subtilitate a servit politicii de maghiarizare prin școală. În zona Năsăudului, această politică s-a intensificat mai ales în primul deceniu al secolului trecut. Este ușor de observat faptul că

⁴⁵ „Școala română”, II, nr. 14, Sibiu, 1877, p. 112; apud Leonora Feștilă, *op. cit.*, p. 42.

⁴⁶ Leonora Feștilă, *op. cit.*, p. 45.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 47.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 49.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 50.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 49–50.

⁵¹ *Ibidem*, p. 50.

în „districtul vicarial” rodnean, școlile de stat au luat ființă, într-o formă sau alta, în anul 1909, situație ce relevă una din consecințele imediate ale articolului de lege XXVIII/1907.

Trebuie avut în vedere faptul că au existat și din rândul naționalităților persoane care, îndemnate de dorința de a le oferi urmașilor șansa de a face o carieră și de a obține o bună poziție pe scara socială, au preferat să-și trimită copiii la școlile de stat. Ascensiunea socio-profesională era greu de realizat de către un tânăr nemaghiar fără o bună cunoaștere a limbii maghiare, a cărei temeinică însușire era garantată de urmarea cursurilor unei școli maghiare. De altfel, un astfel de mod de gândire era încurajat de politica statului, fiind bine știut faptul că tinerii de alte naționalități din Ungaria care urmaseră o școală de stat erau favorizați la armată, în învățarea unei meserii, în relațiile cu autoritățile etc.⁵².

Au existat și în vicariatul Rodnei comunități care, din motive obiective, precum imposibilitatea achitării retribuției învățătorului conform prevederilor normativelor școlare din 1893 și 1907, sau starea precară a edificiilor școlare etc., s-au văzut obligate să accepte ajutorul de stat, ceea ce a facilitat transformarea lor în școli comunale și, mai târziu, de stat. A fost cazul școlii confesionale a comunității Hordou, devenită mai întâi comună, transformată în 1909 în școală elementară de stat⁵³. O situație similară prezintă comuna Găureni (Aluniș), o altă comunitate săracă a vicariatului, care pentru a corespunde standardului cerut de legislația școlară, a acceptat ajutorul de stat, prin aceasta înțelegându-se, ca în multe alte locuri, doar o creștere a numărului de ore de predare a limbii maghiare. În 1909, școala comună, care luase locul celei confesionale de aici, a fost declarată școală de stat⁵⁴. În aceeași perioadă, alte două școli primare de stat au apărut în vicariatul Rodnei: în Anieș (1908), un cătun al comunei Maieru și în cătunul numit Fabrici (1909) din Ilva Mică, pentru copii muncitorilor de la depozitul de cherestea și de la exploatarea forestieră din zonă⁵⁵.

Scopul înființării școlilor elementare de stat în ținutul năsăudean nu a fost motivat de necesitatea de a asigura copiilor maghiari școlarizarea în limba maternă, deoarece numărul acestora era extrem de mic. Cei mai numeroși elevi au fost tot românii, de cele mai multe ori obligați a urma cursurile acestui tip de școală. Trebuie însă precizat faptul că, dacă politica școlară și legislația promovată de guvernele budapestane în timpul dualismului austro-ungar au lovit și zdruncinat într-o oarecare măsură puternicul sistem școlar năsăudean, comparativ cu alte regiuni din Transilvania, vicariatul Rodnei rămâne și între anii 1867–1918, din perspectiva organizării și dezvoltării învățământului, un model greu de egalat, un bastion de apărare și afirmare a identității naționale.

⁵² *Ibidem*, p. 56.

⁵³ *Ibidem*, p. 50.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*.

Contextul politic în care a evoluat Transilvania, statutul juridic al națiunii române până la sfârșitul primului război mondial au făcut imposibilă desprinderea școlii de biserică. Școala născădă, ca de altfel întreaga școală românească din Transilvania, s-a dezvoltat până în zorii epocii contemporane sub egida și scutul bisericii. Cele două instituții au fost obligate de diverse circumstanțe istorice să se dezvolte împreună, susținându-se reciproc. Biserica cu precădere, atât cea greco-catolică, cât și cea ortodoxă în timpul regimului politic dualist, beneficiind de anumite avantaje (o stare materială relativ bună, recunoaștere juridică, posibilitatea conservării limbii materne), s-a aflat în ipostaza de a putea susține instituțiile școlare, învățământul românesc în general. Se impune remarcat faptul că între anii 1867-1918 Biserica și Școala greco-catolică din Transilvania, într-o mai mare măsură decât instituțiile similare de factură ortodoxă, nu au găsit nici cea mai mică intenție de susținere din partea statului austro-ungar. Ele au trebuit să găsească în interiorul lor resursele necesare pentru a supraviețui, în primul rând material. Au fost nevoite să găsească armele și forța de a lupta, pentru a se apăra împotriva unei legislații și a unor măsuri guvernamentale care tindeau la anularea lor⁵⁶.

În conjunctura istorico-politică creată de regimul dualist, lupta pentru menținerea caracterului confesional al învățământului românesc din întreaga Transilvanie, pentru apărarea limbii materne, a echivalat cu lupta pentru păstrarea nealterată a specificului național. Pe de altă parte se impune evidențiat faptul că legislația școlară promovată în Ungaria dualistă a avut și anumite efecte benefice, pozitive pentru întreg învățământul dezvoltat pe teritoriul său. În primul rând, menționata legislație a contribuit la fortificarea unității naționale românești, a solidarității românești de tip modern, supraconfesionale, care s-a impus peste segregatia confesională, ce a funcționat și a lovit în repetate rânduri de-a lungul secolului al XIX-lea unitatea acestei mișcări naționale. În al doilea rând, cu toate că a conținut incontestabile accente ultra-naționaliste și a trădat un cinic dispreț la adresa principiilor referitoare la respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, trebuie să-i recunoaștem legislației maghiare dualiste și un real caracter modern, inspirat din ideologia liberală europeană a timpului.

Din această perspectivă, prevederile sale s-au constituit într-o adevărată provocare la adresa întregului învățământ din spațiul statului ungar, inclusiv pentru cel al naționalităților. Această provocare a determinat racordarea învățământului naționalităților la exigențele epocii, o modernizare sub multiple aspecte: creșterea calității pregătirii profesionale a personalului didactic; îmbunătățirea stării materiale a localurilor de școală; o mai bună dotare cu rechizitele necesare desfășurării, în condiții optime, a procesului de învățământ; o salarizare corespunzătoare a dascălilor, capabilă să le ofere un trai decent etc. Putem afirma, așadar, alături de Vasile Popeangă, că mai

⁵⁶ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Sibiu, 1986, pp. 74-75, 132; A.N.D.J.BN., fond Vicariatul Rodnei, dos. 493/18882, ff. 1-28.

presus de orice, indiferent de influențele exercitate asupra sa de biserică sau de stat, școala românească din Transilvania a urmărit și atins în dezvoltarea sa două obiective: să corespundă necesităților poporului, a națiunii române, respectiv să respecte cerințele, exigențele timpului⁵⁷.

În vicariatul Rodnei, solida infrastructură de care au beneficiat școlile elementare a contribuit în mod decisiv la salvarea caracterului lor confesional, formă de învățământ care a avut rolul de a apăra structura lor românească, înlăturând pericolul ca ele să nu poată îndeplini condițiile materiale dificile, impuse în mod gradual de o legislație școlară ce urmărea tot mai evident maghiarizarea. În contextul aplicării legilor dualiste se înregistrează și aici o limitare treptată a competențelor factorilor tradiționali implicați în conducerea afacerilor școlare, o îngrădire a libertății de mișcare a școlilor confesionale, a căror consecințe au devenit tot mai vizibile în primul deceniu al secolului XX. În acest sens, prezentăm o imagine de ansamblu asupra situației învățământului năsăudean la sfârșitul celui dintâi deceniu al secolului trecut. Astfel, dintr-un total de 31 școli elementare confesionale⁵⁸ și 4 școli triviale greco-catolice⁵⁹ existente pe teritoriul „districtului vicarial” al Rodnei la începutul experimentului politic dualist, în mare majoritate acestea au supraviețuit până în preajma celui dintâi război mondial. Au fost desființate școlile triviale și două școli elementare sătești (Hordou și Găureni), care au fost transformate mai întâi în școli comunale și apoi în școli de stat.

Școlilor confesionale greco-catolice din vicariat li s-au adăugat câteva școli de stat, unele funcționând mai întâi ca școli comunale, fiind înființate în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și transformate în școli de stat în 1909. Numărul școlilor elementare de stat din vicariatul Rodnei se ridică în 1909 la 10: 2 în Rodna Veche (una dintre ele în cătunul Valea Vinului), 1 în Năsăud, 1 în Rodna Nouă (Șanț, în cătunul Valea Mare), 2 în Maieru (una dintre ele în cătunul Anieș), 1 în Salva, 1 în Ilva Mică (în cătunul Fabrici), 1 în Găureni și 1 în Hordou. Se impune precizat faptul că înființarea acestor școli de stat în fostul district grăniceresc, în rândul unei populații predominant românești, nu a afectat caracterul românesc al învățământului elementar, care a reușit să rămână majoritar confesional și, prin aceasta, predominant național. De asemenea, trebuie subliniat aspectul că în comunele în care s-au întemeiat școli de stat, cu un imens efort material din partea comunităților bisericesti au funcționat în paralel și școlile confesionale. De la această situație s-au înregistrat doar două excepții, parohiile Hordou și Găureni, menționate mai sus.

⁵⁷ Vasile Popeangă, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire*, București, 1974, p. 27.

⁵⁸ În vicariatul Rodnei funcționa câte o școală elementară comună, confesională, pentru fiecare parohie, la care se adăuga școala normală din Năsăud.

⁵⁹ În anul 1864 întregul învățământ elementar din vicariatul Rodnei a fost reorganizat; în noua conjunctură, în comunele în care funcționau școli triviale, acestea s-au unit cu școlile sătești. Școala funcționa cu trei învățători, cu trei clase, clasa I corespundea oricărei școli elementare sătești, clasele II-III, corespundeau școlii triviale propriu-zise și erau echivalente cu școala normală din Năsăud. Vezi A.N.D.J.BN., fond *Vicariatul Rodnei*, dos. 189/1864, f. 107 r.-v.

The Confessional School in Năsăud during the Austro-Hungarian Political Regime

- Abstract -

In the already mentioned period, the cultural elite mainly aimed at the maintenance of the regional confessional schools, which had often been threatened to dissolve and be replaced by communal or state schools during the dualist legislation. Starting from the period immediately following the 38/1868 law, this issue equally concerned the clerical authorities, both the episcopates and the deaneries.

The political context that secured Transylvania's development and the Romanian nation's juridical status until the end of the First World War made the separation between the Romanian school system and the Church impossible. Until the dawns of the contemporary age, the school system in Năsăud, as well as the entire Romanian school system in Transylvania developed under the protection and support of the Church. The historical circumstances forced the two institutions to grow up together, supporting each other. During the dualist regime, the Greek Catholic as well as the Orthodox Church enjoyed certain advantages – a relatively good material state, juridical acknowledgement, the possibility of preserving the mother tongue – and were thus given the chance to support the school institutions, the Romanian school system in general.

Unwilling to provide the Hungarian Ministry of Education with reasons to dissolve the Greek Catholic confessional schools, the local, civil and religious authorities had some objectives in view. Among these, we mention their preoccupation for the proper comprehension of the 1868 school law by all its believers. Then it emphasized the necessity that the priest discharge himself of the duties and prerogatives he owned within the confessional school system. Another often-highlighted aspect was the one referring to a good school attendance, which was a very important condition for the schools that wanted to keep their confessional character.

Compared to the Romanian school system in Transylvania, the one in Năsăud had a somehow different evolution. This was possible due to the solid material basis created until 1860 and afterwards strengthened (school funds in Năsăud) by sufficient qualified pedagogues, as a consequence of the functioning of teacher training schools in Năsăud (1858-1868). Thus, it largely managed to preserve the national confessional character, being largely protected when facing the encroachments of the Hungarian political power. The political-administrative context within which the Romanian school system in the former frontier district evolved, witnessed important changes after the appointment of Desideriu Banffy to the rule of Bistrița-Năsăud County. He raised serious obstacles in the way of the financial support for elementary, confessional schools preventing the use of communal school funds. His policy found support in the dualist school legislation that completed the 1868 school law. As a matter of fact, within the deanery district in Rodna, the Hungarian state schools appeared, in one form or another, in 1909, a situation that reveals the immediate consequences of the XXVIII/ 1907 law.

PROCESELE PENTRU PATERNITATE DIN DISTRICTUL NĂSĂUDULUI

Luminița DUMĂNESCU

Despre granița năsăudeană și locuitorii săi s-a scris mult și din diverse abordări, aceasta reprezentând o zonă cu adevărat privilegiată atât prin locul pe care l-a ocupat în trecutul istoric, cât și prin importanța dobândită în istoriografia românească.

În cele ce urmează vom încerca o altfel de istorie a Năsăudului, una mai „umană” în sensul în care vom coborî investigația la nivelul aspectelor celor mai intime ale vieții urmașilor de grăniceri, bazându-ne în investigația noastră pe câteva zeci de acte din fondul Sedriei Generale a Districtului Năsăud¹.

Sedria Generală constituia în epocă echivalenta tribunalelor de azi concentrând puterea judecătorească la nivelul Districtului. Pe toată perioada existenței sale Sedria a funcționat în limba română. Până în 1869 când a început procesul de separare a celor două mari puteri, puterea judecătorească era deținută și exercitată de autoritățile locale. Astfel, vicecăpitanul districtual Leontin Luchi va îndeplini și calitatea de președinte al Sedriei, secondat fiind în activitatea de împărțire a justiției de către cinci asesori (judecători)². Începând cu 1 ianuarie 1872, prin aplicarea legii de separare a puterii judecătorești de cea administrativă, Sedria generală își va înceta activitatea în locul său fiind înființat un tribunal cezaro-crăiesc cu sediul tot la Năsăud.

Activitatea Sedriei generale, în cei 11 ani de existență, a implicat rezolvarea unui contencios extrem de diversificat, de la probleme referitoare la administrarea averii, plata amenzilor, conflicte între vecini pentru hotar, până la judecarea cazurilor de viol, vătămare corporală, a proceselor de paternitate sau a celor de adulter. În lucrarea de față valorificăm doar procesele de paternitate lăsându-le pe celelalte în seama colegilor năsăudeni care promit o istorie a mentalităților zonei bazată pe documente de arhivă. Procesele valorificate aici sunt în totalitate inedite, astfel încât vom alcătui și o anexă cuprinzând fragmente de viață năsăudeană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

¹ Arhivele Naționale Direcția Județeană Bistrița-Năsăud (în continuare A.N.D.J.BN.), fond *Sedria Generală a Districtului Românesc autonom al Năsăudului*.

² Simion Lupșan, Adrian Onofreiu, *Districtul Năsăud 1861-1876. Contribuții documentare*, Năsăud, 2003, pp. 33-34.

Înregistrările unor astfel de procese pun cercetătorul în legătură cu o lume extraordinar de deschisă, hotărâtă să-și rezolve probleme dintre cele mai intime în justiție, fără nici o jenă în a prezenta, scris și verbal în fața asesorilor, și astfel a comunității întregi, evenimente și momente din viață a căror simplă redare poate părea lipsită de orice urmă de pudicitate chiar și celor mai deschiși dintre muritorii zilelor noastre. Bărbați și femei deopotrivă, știutori de carte sau nu, bogați sau săraci, anonimi sau nume sonore vin în fața instanței ca pârâți, reclamanți sau martori. Odată onoarea stricată și numele pătat în interiorul comunității de viață căruia individul îi aparține, apelul la justiție rămâne singura cale pentru a recăpăta, printr-o sentință dreaptă, locul pierdut în societate. Onoarea și apărarea acesteia pare să fie principalul imbold care-i mână pe oameni să-și rezolve afacerile personale în public. Intersectarea public/privat la acest nivel este atât de semnificativă încât putem afirma fără să greșim că lumea nășăudeană a epocii percepea actul de justiție mai degrabă ca reparator decât ca normator sau moralizator. Ne fondăm această afirmație pe analiza de limbaj a proceselor, atât a celui folosit în alcătuirea reclamațiilor sau a mărturiilor, cât și aceluia consemnat la fața locului, în momentul pertractării cauzei. Faptele sunt expuse cu lux de amănunte într-o înșiruire aproape scenică, în toată complexitatea lor, evident pentru o reclamare întemeiată sau o apărare cât mai concludentă. Cele două tipuri de limbaj se suprapun până la identificare, ceea ce denotă, pe de-o parte, atât atitudinea destul de liberă în fața autorității, cât și prezența unui efort de învățare a acestui tip de discurs întrucât majoritatea petițiilor erau alcătuite de către știutorii de carte din sate, în prea puține cazuri pârătorii fiind în stare să-și expună în scris argumentele. Chiar dacă majoritatea bărbaților reclamă că „știu scrie și ceti” actele sunt redactate în numele. Aceasta nu poate arăta decât o grijă manifestă pentru corectitudinea formulărilor și a adresărilor. Faptul că la proces sunt reluate formulele din petiția scrisă arată această intenție de a câștiga procesul prin reclamarea acelor fapte care au cea mai mare putere de convingere pentru jurați. Având în vedere faptul că la nivel general, în fața instanțelor de judecată laice sau bisericești se prezintă aceleași motive în cauze similare (vezi doar motivele prezentate în cazurile de disoluție a căsătoriei) nu putem să trecem cu vederea faptul că societatea, reprezentată în fapt de știutorii de carte, prezenți aici în calitate de intermediari între puterea judecătorească și cei care caută dreptatea sau rezolvarea unei situații nefericite, era perfect conștientă că anumite cauze, anumite motive cântăresc mai mult în balanța judecății decât altele. Poate că cercetarea se va deschide la un moment dat și spre acești *intermediari culturali* descoperind și altfel de resorturi pentru o istorie socială a spațiului românesc!

Tipologia personajelor implicate în procese: reclamanți, pârâți și martori. Într-o majoritate copleșitoare reclamanții sunt de fapt, reclamante. Cu puține excepții în care femeile sunt reprezentate în instanță de către tații lor, cei care adresează reclamația, o susțin în numele fiicei și încasează eventualele despăgubiri în numele acesteia, restul sunt femei aflate în diverse

circumstanțe sociale și civile. În această categorie intră fete mari „înșelate”, care au rămas cu unul sau mai mulți copii în urma unor legături amoroase, soții înșelate de către soți, văduve căzute în dizgrația satului ca urmare a nerespectării doliului și, cum am precizat deja, câțiva tați dezonozați nu de purtarea fiicelor, ci de lipsa de respect a potențialilor la mâna acestora! În majoritatea cazurilor aceste femei sunt analfabete, provin din medii sărace, nu mai au ce pierde ci, cel mult, încearcă să câștige ceva în schimbul „cinstei” pierdute. Multe sunt servitoare în Năsăud sau în sate, altele decât cele de domiciliu, atrase de posibilitatea câpătuirii prin câștigul astfel realizat. Altele sunt fete de condiție bună (fata popii Cornea ar putea servi ca exemplu) căzute totuși în aceeași capcană a dragostei interzise și în cazul cărora tații dezonozați fac public scandalul încercând să câștige cât mai mult din acest prilej.

Dacă ne referim la procesele de adulter se încearcă „recuperarea soțului” prin instanță și obținerea consimțământului acestuia că nu va mai călca strâmb. Dacă sunt copii la mijloc atunci miza crește. Este vorba de bani, uneori în sume destul de mari, echivalente cu zestrea care i-ar trebui fetei să se mărite în condițiile în care nu mai prezintă alte „garanții” sau care să permită creșterea aceluși copil până în momentul în care va reuși să se întrețină singur.

Din punct de vedere al statutului femeii în societate trebuie remarcat, cel puțin în cazul Districtului românesc al Năsăudului, relativa emancipare a acestora. Fie că sunt sau nu integrate într-o formă de conviețuire, ele afișează un comportament public ce nu mai are nimic de-a face cu ascultarea față de bărbat sau de cei mai în vârstă. În orice caz acest comportament, corect interpretat, ar putea da o nouă valoare ideii de supușenie a acelei femei veșnic absentă, iremediabil pierdută în interiorul gospodăriei sale.

În categoria „pârâților” intră de această dată bărbații, aflați în diverse ipostaze, alterități ale categoriilor mai sus prezentate: cei care au promis o căsătorie dar care au preferat în timp ruperea legăturii din diverse motive, uneori chiar și după ce li s-a născut un copil, cei intrați în legături întâmplătoare dar care s-au concretizat într-o sarcină, soții bănuți sau surprinși de către soții în compania altor femei uneori chiar în plină acțiune și care nu ezită să-și ceară drepturile în Instanță. De remarcat că nici un dosar nu este întemeiat pe reclamația adusă de vreun soț încornorat ceea ce se explică fie printr-o fidelitate sexuală implicită a femeilor, fie printr-o mai mare discreție a acestora (știau sau puteau să-și acopere mai bine eventualele aventuri). Nici femeile implicate în adulter (partenerile soților) nu sunt căsătorite în nici unul dintre cazuri. Spre deosebire de reclamante, pârâții, în general, „sciu scrie și ceti”, în evidentă consonanță cu paternalistul spirit al secolului al XIX-lea³. Însăși vicarul Ion Marian se arătase, la vremea păstoririi sale, dezamăgit de faptul că, chiar dacă au școală de fete, românii nu se prea

³ Recensământurile din a doua jumătate a secolului al XIX-lea arată faptul că, în mai toate zonele Transilvaniei, femeile erau analfabete în proporție de 90-100%.

îndeamnă să le trimită la școală astfel încât toată nația va avea de suferit fiindcă „toată sărăcia vine mai cu samă din nesciința și prostia femeilor, ce tot din multe bucate fac mâncare puțină și rea...”⁴. Deși făcută la 1835, această constatare pare actuală și în deceniul șapte, iar recensământul din 1900 o confirmă.

În ceea ce-i privește pe martori, aceștia sunt sau nu sunt. Depinde de cazul procesului judecat și de cerințele legislației civile în vigoare. Dacă un adulter, spre exemplu, trebuia dovedit cu martori, în cazul unui proces de paternitate buna credință și jurământul celor implicați erau argumente suficiente pentru pronunțarea sentinței. Numai atunci când pârâtul refuză să recunoască participarea sa la actul sexual motivând cu lipsa din localitate, i se cere să aducă martori care să confirme acest lucru. Dar, când interesele sunt mari și protagoniștii persoane importante se încearcă falsificarea actelor întocmai pentru a alunga orice urmă de vinovăție. Se ajunge astfel ca statutul de martor într-un proces să se transforme în cel de acuzat de falsificarea actelor în alt proces. Este cazul lui Petru Pavel, paroh de Salva, învinuit de falsificarea actelor în matricula botezaților⁵. În alt caz, fiind frate cu acuzatul, preotul refuză să elibereze extras de botez pentru un copil născut nelegiuit⁶ conștient că neprezentarea actului în instanță împiedica începerea acțiunii.

Procese de paternitate sau costul unei aventuri în Districtul Năsăudului

Odată cu stabilirea cadrului „legal” de existență a societății umane au apărut și abaterile de la normă sau ceea ce societatea a considerat deviant. Familia alcătuită din cei doi parteneri era considerată, de către trio-ul stat-biserică-societate ca fiind cadrul legal, necesar și suficient pentru rezolvarea necesităților sexuale al căror scop era, firește, asigurarea urmașilor. Procesele de paternitate, intentate în număr suficient de mare pentru a reprezenta o parte importantă a actului de justiție și care adesea se împletesc cu acțiunea stabilirii de tutore pentru copiii nelegitimi sau cu cea de stabilire a cuantumului pensiei alimentare relevă întocmai această tendință „deviantă” a unei părți a societății care înțelege să-și trăiască viața sexuală după propriul plac și mai puțin după normele reglementate de autorități. Data la care sunt judecate aceste procese, actorii implicați, sentințele date de autoritatea judecătorească imprimă toate o trăsătură definitorie a modernizării și laicizării acestei societăți. Proveniți majoritar din lumea satului, tinerii implicați în acest tip de procese acceptă instanța ca ultim loc pentru rezolvarea problemelor lor, cu atât mai mult cu cât comunitatea locală și biserica eșuaseră în încercarea de calmare a spiritelor și de reconciliere amiabilă.

⁴ A.N.D.J.BN., fond *Protopopiatul Ortodox Român Bistrița*, dosar 182, Corespondență de la vicarul gr. cat. al Rodnei în legătură cu școlile din Năsăud, f. 8, r.

⁵ Idem, fond *Sedria ...*, VI, d. 12.

⁶ Idem, fond *Sedria ...*, XI.V, d. 41.

În primul rând se impune constatarea că majoritatea acestor procese sunt intentate de către mame care se prezintă singure în instanță (dacă au trecut de 24 de ani) sau sunt reprezentate de către tații sau tutorii lor, la date cu mult ulterioare nașterii copilului. De cele mai multe ori aceste perioade se încadrează între 2 și 5 ani. Pentru spațiul extracarpatic dacă victima se prezenta la tribunal târziu după comiterea faptei era acuzată imediat de „făcătură”, de „punere în scenă”, tăcerea anulând veridicitatea faptelor⁷.

De multe ori și părâții sunt reprezentați în instanță de către tații sau tutorii lor, ca o consecință directă a Codului Civil care permitea reprezentarea personală în instanță după împlinirea vârstei de 24 de ani (art. 42). Este foarte posibil ca rigoarea legilor militare austriece să fie una din cauzele numărului relativ mare de tineri sub 24 de ani implicați în acest tip de procese. Reprimarea sexualității și ideea de împlinire sexuală numai prin căsătorie generează contratendința, psiho-fiziologică normală de refulare, de rezolvare a necesităților prin practica amorului interzis. Faptul că în multe plângeri fetele nu acuză atât actul în sine („împreunarea trupească”) cât neseriozitatea partenerului care a promis că o va lua de nevastă după ce va primi „licență de la miliție” sunt, credem, o dovadă a acestei stări de fapt. Floare Gavrilașu din Ilva Mare îl reclamă pe Ion Ccsira abia când fata făcută cu el are opt ani motivând că în tot acest timp el „făgăduindu-mi chipulu în mai multe rânduri cum că o plăti o parte din spese și de altă dată că mă va lua de muliere înse nici una din aceste promisiuni nu au îndeplinitu”⁸. Răspunsul acuzatului, expimat prin Dimitrie Lăpușan, invocă tocmai acest impediment dat de satisfacerea serviciului militar: „Pe Florea Gavrilașului numită Varvara am voitu a o lua de muliere și a ame cununa cu dânsa înse fiindu eu încă în statutu militaru am cerut licenția și necăpătându m-am despărțit de actora neputându trăi cu densa și nu mai voescu a trăi cu densa și sunt gata a-i plăti 30 fl. sau ceva hotărâ legea”⁹.

Se demarcă apoi motivațiile unor astfel de procese: imposibilitatea mamei de a-și mai crește singură copilul rezultat al unei nașteri în afara patului legiuit; speranța că, în schimbul plății sumelor datorate ca pensie alimentară și așa-zise daune morale, învinuitul va prefera căsătoria cu mama pruncului, femeia cu care a avut altădată „împreunare trupească” sau pe care a siluit-o; dorința unor tați de familie de a-și „desdăuna” în acest fel onoarea pierdută¹⁰ ca și, într-un singur caz, dorința unei mame de a avea o asigurare, o rezervă în cazul în care tatăl copilului nelegiuit n-ar primi licența de căsătorie de la autoritatea militară¹¹. Trebuie menționat, în același timp, că avem de-a face și cu un anumit interes pecuniar manifest. Cazurile în care

⁷ Constanța Vintilă-Chițulescu, *Focul Amourului, despre dragoste și sexualitate în societatea românească, 1750-1830*, București, 2006, p. 79.

⁸ A.N.D.J.BN., fond Sedria ..., XXII, d. 147, f. 2.

⁹ *Ibidem*, f. 3.

¹⁰ Idem, fond Sedria ..., XLIII, d. 18 – Proces din 1 dec. 1863, nr. 2002 civil, intentat de către Roman Cornea din Romuli împotriva lui Basiliu Terente „pântu desdăunare și alimentarea pruncei Ioana Cornea”.

¹¹ Idem, fond Sedria ..., d. XLIV/31 – Proces din 16 dec. 1863 între Senia Toader Popu și Costan Danciu din Rebra Mare (ea reprezentată de tutorele Carpu Medeleanu el de către tatăl lui).

între nașterea copilului și reclamația în instanță trec câțiva ani, iar reclamația este înaintată de vreun tutore sau tată care la rândul lor sunt încasatorii și păstrătorii eventualelor despăgubiri stabilite de instanță ne fac să avansăm această idee. A avea un copil nelegitim, indiferent de circumstanțe și în ciuda oprobiului comunității, era până la urmă o potențială sursă de câștig nu atât pentru mama copilului și pentru acesta personal, ci pentru tutorele legal. În cazul Floarei Gavrilaşului, ca să cităm același exemplu, tribunalul îl obligă pe acuzat să plătească 50 de florini „alimentațiunea” tutorelui fetei Corneliu Zlavocu iar mamei, în termen de 14 zile 20 de florini pentru „chinurile facerii și zacerea la pat”¹². Putem astfel identifica în perspectiva financiară o potențială explicație a acestui tip de comportament: ca oricare păcat și acesta este exploatat la maximum de către o societate dispusă să ierte și să uite totul pentru o bonificație pe măsura faptei.

La o privire generală se poate cu ușurință constata, în primul rând, statutul social al celor implicați. Avem de-a face, ca și acuzatori, fie cu mame care au avut statul de servitoare în curtea și casa acuzăților, și care au fost folosite de către gazdă și în alte scopuri, obicei de altfel cunoscut și acceptat tacit încă în epocă. O altă categorie o reprezintă fetele duse cu vorba, care, în schimbul promisiunii că vor fi luate în căsătorie acceptau traiul în comun la casa bărbatului, necununate dar care la un moment dat ajungeau să fie repudiate din „n” motive. Acestea solicitau, odată cu pensia alimentară și cu daune pentru suferințele facerii și „zacerea la pat” și un fel de salariu retroactiv pentru toată perioada cât munciseră la casa respectivului.

În fine, o categorie mai interesantă o reprezintă cea a taților fetelor „pățite” care solicită în numele fiicelor daune cu mult mai mari decât în cazul celor enunțate până acum (cazul preotului Roman Cornea din Romuli care intențază proces de paternitate judeului comunal Basiliu Terente pentru că i-a sedus fata și i-a făcut un copil, „uitând” apoi să o mai ia și de nevastă). Categoriilor de mai sus li se mai adaugă una, este adevărat slab reprezentată dar prezentă – cea a fetelor cu dizabilități fizice (paralizii ale membrelor inferioare) – și care constituie de cele mai multe ori o pradă ușoară pentru bărbații incapabili să-și procure plăcerea sexuală pe căi normale, recurgând astfel la viol.

Din punct de vedere al conținutului, aceste procese urmează, în general, același traseu: primul pas consta în trimiterea acuzei în care se povestea cu lux de amănunte întâmplarea și se solicita „desdăunarea”. Aceasta din urmă constă de obicei în plata unei pensii alimentare, cu începere de la data nașterii, în valoare de 2 sau 3 fl. (se cer și 8 fl. în cazuri mai speciale) pe lună până la 14 ani sau până când „va putea să se întrețină singur (ă)”, o sumă care putea merge până la 200 fl. pentru „stricare de cinste, vătămare de onoare” sau pentru „că a ținut-o încurcată de nu s-a putut mărita cu altul” și, evident, plata durerilor nașterii și a zacerii la pat. Parohul din Romuli cere, de exemplu, „să plătească că i-au provocat filii mele dureri cu nascerea”. Interesant este faptul că în totalitatea cazurilor sentința îl obligă

¹² Idem, fond *Sedria* ..., d. XXII/147, f. 4.

pe pârât la plata acestei din urmă daune în cel mai scurt timp – de regulă în 14 zile, în caz contrar trecându-se la executarea silită. Un astfel de caz este cel al lui Dumitru Perseca din Leșu care nu plătește la timp suma de 80 de florini reprezentând „alimentațiunea și spesele nașterii” astfel încât în 15 martie 1869 o comisie este trimisă să-i evalueze averea în vederea executării silite¹³. În toate cazurile trebuia dovedită însăși nașterea prin prezentarea extrasului din registrul botezaților. Un alt act necesar pentru a stabili mai ales situația financiară a celor implicați era certificatul de pauperitate eliberat de către juzii de sate. Acestea serveau fie la dovedirea stării de sărăcie care împiedica creșterea normală a unui copil, în cazul femeilor reclamante, fie la stabilirea averii presupusului tată, în funcție de care se stabilea cuantumul despăgubirilor. În ultimă instanță se recurgea la sechestrul, așa cum am arătat deja.

După înregistrarea plângerii tribunalul stabilește și anunță ziua de pertractare. Cei avizați trebuiau să semneze că li s-a adus la cunoștință acea dată. Odată ajunsă acțiunea în tribunal lucrurile se desfășurau astfel: mai întâi se dădea citire acuzației, după care acuzatul avea dreptul la răspuns. În anumite cazuri trebuia „stabilită” paternitatea prin jurământ: ea jura că a avut împreunare trupească cu el în data cutare și peste 9 luni s-a născut pruncul X. Pentru exemplificare redăm un astfel de jurământ:

*Eu, Melentia Iuon Moldovanu, juru înaintea lui Dumnezeu alu totu puternicușia ala totu sciitoru care a făcut ceriul și pământul și toate câte suntu că prunca ilegitimă Maria născută în 15 octombrie 1862 am conceput-o de la Cosma Nechita din Feldru, așa să-mi ajute Dumnezeu, amin*¹⁴.

Au fost cazuri în care acuzatul a recunoscut din start că așa au stat lucrurile dar au fost și bărbați care au încercat să dovedească cu martori sau tot prin jurământ că la data respectivă au fost plecați din sat și deci ar fi fost imposibil să fie implicați în toată povestea.

După ascultarea acuzatului se mai dădea odată drept la replică acuzatorului (ei) după care tribunalul prezenta sentința, cu motivațiile care au stat la baza acesteia. Acestea reiau elementele cheie ale reclamației ca și probele – jurămintele, martorii – care s-au adus în timpul pertractării. Într-un singur caz acuzatul a putut dovedi cu martori că nu este tatăl copilului, în toate celelalte aceștia fiind obligați la plata daunelor cerute de acuzatori și a speselor de judecată.

Pe lângă cazurile de executare silită, cazurile în care justiția, în loc să fie oarbă, vede diferența de statut social între profesorul Barițiu și servitoarea Ileana, condamnând-o pe aceasta la „trei săptămâni arest simplu abatere normată”. Sigur, aceasta fără a se clarifica dacă copilul era sau nu al lui Barițiu, ci pentru că „a lățit în tot Năsăudul” un astfel de zvon¹⁵.

¹³ Idem, fond *Sedria* ..., d. LV/19, procesul dintre Ioana Flore din Hordou și Perseca Dumitru din Leșu pentru paternitate.

¹⁴ Idem, fond *Sedria* ..., LX, d. 42 din martie 1868, procesul Melentiei Moldovan din Năsăud contra lui Cosma Capra din Feldru pentru recunoașterea paternității Mariei.

¹⁵ Idem, fond *Sedria* ..., II, d. 69, Cauza penală contra Ilenei Mihaly din Borșa, locuitoare în Năsăud, pentru vătămarea de onoare a prof. Octavian Barițiu.

Între dorința individului și sentința Tribunalului

Spre deosebire de alte cazuri în care singure femeile sunt făcute responsabile pentru nașterile ilegite, fiind catalogate ca greșite, corupte etc., în cazul Districtului românesc al Năsăudului ele apar ca victime ale bărbaților, mai mult sau mai puțin instruite – între fata popii Cornea și servitoarea lui Barițiu se inserează o tipologie umană impresionantă – și mult mai puțin dispuse să ducă singure greul creșterii copilului. Renunță doar dacă acesta moare. Altfel tatăl natural trebuie să plătească, să-și dea o parte a averii sau să ia copilul la el. Se remarcă de asemenea și ușurința cu care femeile ar da copilul numai să scape de o gură în plus. Preferă însă căsătoria deoarece, cu excepția daunelor de naștere, restul banilor revin tutorelui pentru „alimentațiunea” copilului. Și apoi nu trebuie uitat că ne aflăm încă în perioada în care, cel puțin în lumea satului românesc, pentru o femeie căsătoria reprezenta singura modalitate de intra „în rândul lumii” și a se face respectată ca „mujerie”. În schimb, bărbații implicați în acest tip de procese preferă să plătească „chinurile nașterii” și pensia alimentară sau chiar să ia copilul în îngrijire, atunci când este băiat, decât să se angajeze într-o relație matrimonială cu pârâta. Apelează la defectul de „mujerie imorală” a reclamantei și nici nu vor să audă de o căsătorie cu aceasta¹⁶. Basiliu Terente se angajează în fața instanței să ia în căsătorie pe fata popii Cornea însă și el renunță în cele din urmă și preferă să plătească pensia alimentară „bucurându-se” în continuare de situația de jude burlac cu stare.

Acest tip de atitudine este cu atât mai interesant cu cât îl „citim” prin prisma conceptului modernist de întemeiere a familiei pe considerente materiale până relativ târziu. În acest caz tinerii preferă, într-adevăr, să caute o partidă matrimonială mai favorabilă lăsând sentimentele deoparte. „Scânteia amorului” de la care pornise inițial legătura este recuzată din cauza sărăciei partenerei sau, uneori, a ambilor. Dacă aventura sexuală se putea iniția fără acordul părinților sau a societății, ba din contră, trebuia să se desfășoare în secret, uniunea matrimonială nu mai putea trece de aceste bariere. Putem astfel să avansăm aici o nouă idee despre ce însemna relația public – privat în societatea celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea: legătura sexuală, aventura petrecută de obicei scurt, pe furiș, era o chestiune intimă a individului și pe care o dorea ascunsă de ochii lumii. Căsătoria în schimb, întemeierea unei familii intra deja în sfera domeniul public atâta vreme cât o serie de elemente trebuiau să se pună de acord pentru ca ea să se realizeze. Paradoxal, nu-i așa, cum sexualitatea individului, exercitată dar și privită din unghiuri diferite, poate să contureze două imagini diametral opuse ale aceleiași probleme. Individul trece din sfera privată în cea publică fără ca măcar să-și dorească acest lucru!

Instanța de judecată ține cont în toate cazurile de cererile exprimate de către pârâți. Astfel, dacă se dovedește, prin jurământ sau cu martori, că cel reclamat este tatăl, într-adevăr al copilului, acesta este obligat să plătească

¹⁶ Idem, fond *Sedria ...*, XLV, d. 41, Proces pentru Paternitate între Tecla Gavrilă Nastasia și Petru Popu.

într-un timp scurt, de obicei în 14 zile, cheltuielile de judecată, taxele de timbru, deplasarea reclamanților din satul de domiciliu la Năsăud, întocmirea actelor necesare în instanță. Urmează apoi stabilirea cuantumului pensiei alimentare care se plătește fie o singură dată pentru toată perioada scursă de la nașterea copilului până când se va putea întreține singur, fie în rate lunare egale, cu precizarea că cele datorate retroactiv trebuie achitate într-o singură tranșă la o dată stabilită de judecată. Pe lângă „alimentațiune” pârâții erau obligați la plata „durerilor facerii” care puteau ajunge până la 200 fl. v.a (în cazul fetei popii Cornea). Analiza proceselor arată că sub această denumire se ascundeau două categorii de „daune”: prima, și care este cea mai prezentă, reprezintă rebonificarea sumelor cheltuite cu ocazia nașterii, respectiv plata moașei, a eventualei medicații sau a medicului. În majoritatea cazurilor, aceasta includea și suma pe care femeia ar fi putut-o câștiga în timpul în care a dus sarcina sau nu a putut lucra, ocupată fiind cu creșterea copilului. Altfel spus, instanța transferă asupra bărbatului găsit vinovat responsabilitatea despăgubirii femeii care ar fi lucrat și si-ar fi asigurat mijloacele de trai dacă el n-ar fi „lăsat-o grea”! Cel de-al doilea înțeles pe care credem că îl poartă această „plată” ține de ceea ce azi includem în categoria „daune morale”. Popa Cornea cere plată tocmai fiindcă Terente „i-au provocat filii mele durere cu nascerea” și nu din alte motive! Fata nu lucrase ca să se întrețină și nici de plata doctorilor nu se pomeneste nimic.

În majoritatea zdrobitoare a cazurilor, femeile ar renunța la copiii lor, dacă tații s-ar oferi sau ar fi obligați prin lege să crească ei copiii. La fel de interesant este faptul că aceștia ar fi dispuși să facă acest lucru, mai ales dacă pruncul este băiat. Apoi, dacă reținem cuantumul sumelor cerute ca daune putem vedea că acestea nu erau deloc mici: salariul lui Bariț, la „Transilvania” era de 500 fl. pe an în exact aceeași perioadă când popa Cornea cerea 200 fl. daune pentru durerile nașterii și alți 200 pentru cinstea pierdută, plus 8 fl. pe fiecare lună pensie alimentară.

Reiese așadar că a avea un copil dintr-o naștere ilegitală putea fi la urma urmei, în ciuda greutăților vremii, o importantă sursă de câștig. Și cum acești copii erau încredințați la tutori, care le administrau și întreaga avere, reiese că atitudinea față de copii este cu mult diferită de cea cunoscută îndeobște, că nici mai mult, nici mai puțin aceștia puteau servi atât ca obiect al negocierii între părinți, obiect de șantaj – de genul ori mă iei de nevastă, ori plătești – cât și ca o sursă de venit. Alt tip de procese, prin care acești copii încearcă să-și recupereze în instanță averea de la tutori demonstrează ipoteza de mai sus.

Anexă

1. Cauza penală contra Ilenei Mihaly din Borșa, locuitoare în Năsăud, pentru vătămarea de onoare a profesorului Octavian Barițiu.

Protocol din 27 noiembrie 1871.

Ileana Mihaly, 19 ani, jună, mama unui pruncu, locuitoare în Năsăudu, servitoare, de alta se ține de comuna Borșia.

Felul judecății: „abaterea normată art. 488 CP prin lățirea faimei că copilul ei nelegitim l-a făcut cu profesorul Octavian Barițiu. Octavian Barițiu dechiară că prin lățirea acelei faime este vătămatu și ceare și se roagă de pedepsirea inculpatei”.

f. 5.

„Inculpata recunoaște că a lățitu publicu și în tot locul că copilulu ei celu nelegiuitu e făcutu de dl. Octavian Barițiu înse asta și anume pre aceia ca întâi adevăr au făcutu cu actorel și a și făcutu pașii cuveniți a fi la Judecătoria Civică pentru paternitate”.

Depoziția lui Octavian Barițiu

„Onorată Judecătoria Reg. Cercualu!

Încă în anul 1871 am încursatu la Desperțământulu Penale a acestei Judecătorii pre Ileana Mihaly pentru abaterea vătămării de onoare și anume pentru că această persoană, ca serbitoare în Neseudu, altfelu forte nemorală și depravată, nescându în anulu 1870 un copilu nelegiuitu în următoru an, 1871, a începutu a lăți, cu o cuteziară nerușinată în tote părțile, cum că prunculu nelegiuitu ar fi de la mine avându, din împreunare trupească cu ea și aceste infame cuvinte le-a lățitu singură numai cu scopu sendențiosu ca să-mi imaculeze onoarea și veția până acum nemaculată, atâtu întru înaintea publiculu, în genere, câtu și, în special, înaintea tinerimei școlare căroru le suntu profesoru acum de mai mulți ani cu o reputațiune mulțumitoria. În cauza aceasta s-a ținutu pertractare încă în același an dar sentenția nu s-a pronunțatu încă până acum deși s-a constatat pre deplin în cursul pertractării cum că numita Ileana Mihaly întru adevăru au lățitu vorbele defăimătoare și vătămătoare de onoare.

Pe baza Rezoluțiunei Tribunalulu reg. din Neseudu, dată în decembrie 1873, nr. 214 civil, alăturatu în originalu sub A, de nou me rogu de Onorata Judecătoria ca pre Ileana Mihaly Neculau în sensul legilor penali să judece și să-i pronunțe sentința pentru abaterea vătămării de onore îngreunatorie. Cum că ce a îndemnatu pe sus numita femeie la această defăimare și vătămare de onore și ce s-a pututu da înse spre aceștia nu știu decum că nu avem nici intrigi personale îndirecte de care se poate expertia și Neseudu ca și în alte părți și de carele acum mai alesu când e vorba de speculațiunea de pane sau doră poftă de speculațiune din partea respectivei și astfelu de o încercare de înșelăciune care dânsa, Ileana Mihaly, fiindu serbitoria la subscrisu din primăvara anulu 1870, tocmai în acelu anu când s-au împovăratu, a cugetatu a fi ajutată de împrejurarea aceasta și astfelu va putea seduce judecătoria spre a fi subscrisulu de judecată în cauza de paternitate sau doră împrejurarea acesta că în primăvara anulu 1870 având dânsa o purtare scandaloasă de unde provenia apoi crescerea rea a copilelor mele orfane de mamă ma înstrăinându-mi de la casă multe lucruri cu care aflându-o numai decât i-am dat drum într-un modu nu prea plăcutu dânsui, din care dânsa și-a propus răsbunarea în contra mea. Fie ea ori și ce să fi fostu cauza densa va ști mai lesne de consecința ei. Cumcă câtă neplăcere și derogare mi-a causatu în onoarea mea acestă personă lipsită cu totul simțulu de onore, depravată și nemorală, statu facia cu publicu, facia cu tinerimea școlărească și facia tocmai și cu familia mea fiindu căsătoritu pe acel timpu de a doua oară, o va putea judeca această judecătorie penală mai alesu dacă va lua în considerațiune profesiunea mea de profesoru care e mult mai delicată decât oricare alta

profesiune și așa e cu multu mai espusă criticei decâtu că se poate întâmpla altfelu de calomnie....

Semnat Octavian Barițiu, prea plecatu servu, la 22 decembrie 1873."

2. Sedria, XLV, Dosar 41 - Proces între Tecla Gavrilă Nastasia și Petru Popu pentru paternitate.

f. 3 Incusa (Acuzația)

„În anul 1858 la midlocul postului Crăciunului, într-o joi, aflându-mă eu numai singură acasă, fiindu eu bolnavă de picoru dreptu și fiindu părinții mei la economia lor la câmpu au intrat Petru Pop din Runcu în casa părinților mei și aflându-mă eu singură cu puterea s-au împreunat cu mine trupestce din care împreunare au și purcesu saroșa și după nouă luni am și născut-o pe prunca Ana nelegiuită care acuma se află în al cincelea an al vieții”.

3. Sedria, XLIV, dosar 53. (proces nejudecat, dar interesant) între Dochia Dionisie Scuturiciu și Ioan Țapiu pentru paternitate.

Expunerea cazului: cei doi au trăit împreună 3 ani (1860-1863) și au avut împreună doi copii, dintre care unul a murit. Ea pleacă de la casa părinților lui, el rămâne cu copilul și se cunună cu alta. Fiindcă nu au vârsta legală de 24 de ani, cei doi înaintează actele prin tutori.

f. 5 Incusa (dată în 23 noiembrie 1864)

„În anul 1860 m-au amăgitu luon Țapiu din Telciu cu învoirea tutore său Danilu Țapiu și m-au dusu la casa lor sub cuvântu că mă va lua de muiere, unde am petrecutu până la Sâmpetru în 1863 iulie. Lucram la casa lor ca o găzdoaie și am ajiutatu la lucru și am făcut odoare casei. Și pe venitu de pe doi ani s-au strânsu la casa lor în doi ani, 61 și 62 partea mea de moșie s-au dat în arendă câpătând 5 fl. pe ea laolaltă pe ea 10 fl. Cum am șezutu la dânsii și am lucrat din 1860 până în 1864 în care timp am avut doi copii cu dânsul poci dovedi cu Toaderu Pupeze și George Rusu și cu alții mai mulți și poftesc ca pentru întreținerea copilului rămas să plătească pe toată luna 3 fl. va. Mai încolo poftesc pentru că am servitu la casa lor lucrând alătura cu dânsii să-mi plătească pe toată luna 3 fl. v.a. de la Sf. Georgiu 1860 până în iulie 1863 împreună cu 10 florini vechi pentru folosirea moșiei mele pe 2 ani. Mai poftescu pentru că m-au amăgitu și stricatu norocu luându-și acuma pe alta de muiere 50 fl. vechi.”

Răspunsul acuzatului

„Este adevărat că am adus-o la casa noastră în cuvântul că dacă oi scăpa de la cartea de oszântare oași luao muiere cununându-mă cu denga. Și am trăitu laolaltă doi ani și jumătate, am avutu doi copii din care unulu cu numele Vasilie trăiește și se află acuma la mine și eu vreu să-l țin și să-l cresc nici nu voesc să-l depărtez de la mine ci îl cunosc ca pe al meu. Pe mama pruncului eu din partea mea nu am lepădat-ode la casa noastră fără din câte vorbe au avut cu muma și așa s-au dusu de la noi și eu m-am cununat cu alta...”.

4. Sedria, LV, dosar 19. Proces între Ioana lui Ioan Flore din Hordou contra lui Perseca Dumitru pentru paternitate.

Incusa

„Înclitei Sedrii Generale

În anul 1863 ne anându eu pre nimenea m-am dusu în comuna Leșiu unde m-au și băgatu slujnică Dumitru Perseca pe care l-am slujitu un an de zile. În vara anului 1863 fiindu slujnică la Dumitru Perseca acela m-au întrebuințat în mai multe rânduri trupește în urma căroră întrebuințări am și devenitu greoaie și după cum arată aici atestatul din protocolul botezaților am și născutu eu în 4 martie 1864 o pruncă pe nume Eudochia. Dovadă la aceia cum că Dumitru Perseca m-au întrebuințatu mai de multe ori trupește și cum că pruncia Eudochia e făcută prin densul servește jurământul principalu impusu lui Dumitru Perseca și pe care eu sunt (indescifrabil) a-l depune. Experiindu anul de serviciulu pe care am fost băgată la Dumitru Perseca m-am băgatu slujnică la Ioane Solcanu tot din Leșiu pe care l-am și slujitu 7 săptămâni de unde apoi văzându Dumitru Perseca că sunt împovărată au trimis mai dă multe ori pă soră-sa luana la mine ca se me ducă la ea în urma căroră provocări m-am și dusu și la care am șiezutu eu mai multe săptămâni ascunsă din teama că stăpânu mieu luon Solcanu iarăși m-a chema îndărăptu...

Mai avendu eu una vacă de pe slujitu mi-au belitu Dumitru Perseca în postul Crăciunului 1865 înse pentru aceea m-au desdăunatu cu o sumă de 45 fl. zv. care bani i-am întrebuințatu și mâncatu cu sora lui luana. Nemaivându eu altă avere m-am mutatu eu cu copila cu totu cu locuința în Hordou unde mă aflu de presentu ca servitore și fiindu starea mea asea de miserabilă încātu eu nu mai poci griji de fiica mea nelegiuită și neajutându-mă Dumitru Perseca cu nemica mă rogu de Înclita Sedrie singulară se binevoiască a ne pune câtu mai curându una zi de lege și după Pertractare a decide prin Sentinția că Dumitru Perseca e adevăratul taică a ficei mele nelegiuite Eudochia și ca atare datoriu a-mi plăti mie atātu spesele nașterii precum și celea de întreținune care le pretindu eu până la timpul de facia în suma de 100 fl. v.a. și de aci încolo pe toată luna câte 3 fl. anticipative până atunci până cându va fi fiica Eudochia în stare de a se întreține singură. Ca spese mă rogu a-mi lichida următoarele:

pentru compunerea acestor incuse: 2 fl.

scrierea în duplo: 2 fl.

pentru facerea extrasului de botez: 1 fl. 5 cr.

pentru pierderea timpului ca servitore din Hordou în Năsăud: 60 cr."

5. Sedria, Dosar XLIII/18

Proces din 1/12 1863. no. 2002 civil

Protocolu de pertactare și înzotularea actelor în cauza Veronice Cornea, prezentată prin tatălu seu Romanu Cornea actoru, contra Basiliu Terente, incusu, ambii din Romuli, pântu desdăunare și alimentarea prunței Ioana Cornea

Fila 2

„Înclită Sedrie Generală

Foarte umilit mă rog, dimpreună cu filia mea Veronica ca în privința cauzei mele contra lui Basiliu Terente, precum este binecunoscutu, (scris ilizibil)

Fila 4

Subscrisulu fiindu în relațiune de amvore cu Verona Cornea după cum e cunoscutu, i-am făcutu una filia, care în tot timpulu o cunoscu de a mea și de astăzi înainte atâtu aceasta filia câtu și pre mama să-i cunoscu ca erediî miei testamentaliter, avându de scopu a me căsători formale cu Veronica Cornea și a cresce filia pe care o amu făcut-o ambii într-un moment supremu de amore, și până atunci ce miam scosu licentia de a mă putea cununa formale, jacându-mi la animă crescerea fiicei mele, lieu pre maică-sa dimpreună cu prunca de astăzi înainte la mene, ca sub ochii și pasa mea se poată dobândi una crescere care la un tată-mi joacă la animă și să pun una dată fine imputăților care se facu din partea părinților Veronei Cornea promițându tot de una dată că numai decātu după accipiarea licenței de căsătoria ne vom cununa formale.

Astă dechiaratiune făcută de mine din buna mea volia o admanuezu admantei mele Veronica Cornea, cu volia au de-a o păstra singură au de a da-o altcuiva spre păstrare și în casu când eu și până la dobândirea licenței de a me putea căsători formalu asiu repausa, pre temeiul acestei dechiaratiuni atâtu Veronica Cornea câtu și filia mea, să se competeze ca erezii miei – dela Ces. Reg erariu în casulu provocărei la regimentu seau a mortei mele nici una pretențiune se nu aibă.

Datu în Romuli în 12 februarie 1863”.

Fila 5

Protocolu din 13 august 1863

Luatu la judecătoria singurară a Districtului Neseudu în cauza de ceartă a Veronicăi Cornea, reprezentată prin taica-său, domnu Romanu Cornia ca actora, contra Basil Terente inctu din Romuly, pentru desdăunare și alimentare a pruncei Ioana

De față, din partea judecătoriei, Dom. Vasile Axente, jude singurariu, causelia actuate

Din partea partideloru: Veronica Cornia și Roman Cornia, inctii

Vine înainte sus numita actoru și aduce înainte următoare:

Incuse

Basil Terente, proprietaru din Romuli, având relațiuni de amoru cu fata me înainte de trei ani, supu promisiunea de a o lua în căsătorie, înșielându-o au avutu împreunare trupească, în urma căreia au născutu fata mea o pruncă, care se află și acuma în viață, și a cărui naștere se va dovedi prin testimoniu de botez care loi aduce.

Incusu Vasil Terente nu negiazie fapta și cunoaște că este tata naturale la pruncă, înse fiindu că dânsu până în ziua de astăzi nu și-au plinitu făgăduința de a o lua în căsătorie și nici cu gând nu are a o împlini pentru că elu are multe fiitore în satu. Pintru aceia eu, în numele fiicei mele, pintru că i-au pricinuitu durere fili mele la naștere și i-au stricatu cinstea pretindu despăgubire în sensul art. 46 și 1328 a. Cod. Civ în suma de 200 de fl. v.a.

Mai încolo prerindu pentru intertențiunea pruncii de la naștere până va fi în etate de 14 ani, pre toată luna 8 fl v.a în sensul art. 167 a Cod. Civil. Pentru aciasta mă rogu să mi se pună o zi de înfățișare și după pertractare a judeca.

Întru Basil Terente fiindu tată naturale la prunca Ioana Cornia este datoriu a plăti la mama prunciei pentru durere și stricarea onoarei 200 fl v.a. și de pentru alimentarea pruncei de la naștere până acuma, pre toată luna, 8 fl. v.a. laolaltă 180 fl.v.a.și de acum încolo până va fi în vârstă să poată trăi și câștiga cele de lipsă pe toată luna anticipare de 8 fl. V.a la înconjurarea esecutiunei a plăti si celtueele mele de până acuma care le voi liquida la pertractare.

Roman Cornia, paroh în Romuly.

Fila 7

Protocolul din 2 nov. 1863

(sărim peste partea introductivă)

În urma insusei protocolare din 14 august 1863, nr. 1423 civ. ordinandu-se ca rezoluțiunea de data de 16 oct. 1863 di de pertractare pe astăzi, incutu nu s-au înfățieșatu și nici incusa n-au vrut a o primi așa se roaga actora, ca măcaru că ieste el incutu încă rezervistu, totuși, fiindu ca de trei ani ca jude comunale, notariu și cantoru să se silească prin derăgătoria militară a veni la pertractare aici, fiindcă densu au fost căpătat și licenția de căsătorie cu fata mia, Veronica Cornia D. Verona, martie 1863 și acuma nu vrea să știe nemica și însemniedzu următoarele spese:

drum de astăzi 6 fl v.a

timbru de pertractare 36 cr

Roman Cornia, paroh Romoly

(În fila 10 invinuitul arată de ce nu s-a putut înfățișa la proces în data stabilită - atribuțiile sale de jude nepermițându-i acest lucru - și cere un nou termen de judecată care i se acordă la începutul lui decembrie).

Fila 14

Protocolul din 1 decembrie 1863 (la care este de față și acuzatul)

Respunsu

Este prea adevărat cumcă avându cu Veronica Cornea relațiuni de amoru din care au resultatu de au născutu Veronica o pruncă în luna septembrie 1861 cu numele Ioana care și astăzi trăesce și a cărui tată cunoscu a fi eu. Mai încolo este adevăratu și aceia cum că i-am promis a o lua pe Veronica Cornia de nevastă și acuma sunt gata a o lua măcar în ce zi și a me cununa cu Densa. Până acuma n-au fost cu puțință de a împlini promisiunea mea de a o lua pentru că n-am fost căpătat licenția de la miliție și care de abia amu căpătatuo în martie 1863 și de atunci încoace am voit am aduce mai întâiu economia în rându bunu. Eu namu cercatu se iau pre altele în căsătorie și stau și acuma în promisiunile mele care le-am făcutu în scrisu precum se poate dovedi din protocolul din 12 sept. 1862. n. 1333 la sedria generală luat și din învoirea închigată în 29 sept. 1862 tottui acelu protocolu. Mai încolo, fiindu că licenția de la Regimentu nu mi-o venitu și prin urmare neputându ține terminu de învoire a ne cununa pe 26 oct. 1862 am datu o acrisoare cu data din 12 februarie 1863 prin care am primitu atât pe Veronica cât și pe copila Ioana de erezi și succesori cu tot dreptul în averea mea proprie, mișcătorie și nemișcătorie. Eu și acuma sunt gata a sta pre această promisiune și voescu a me cununa cu densa fiindu că nu stă nici o împedecă în cale. La întâmplare când n-așiu împlini această

promisiune, luându-l în căsătorie, atunci se fiu judecat după pretențiunea din incusă din 14 aug. 1863, nr. 1423 civ.

Deci mă rog ca voendu eu a lua în căsătorie și la întâmplare când cununia nu s-ar putea întâmpla din neînvoirea fetei sau a părinților densei, atunci se li se respingă incusa și să-și rebonifice speșele că le voi lichida.

Basiliu Terente.

Replica:

Eu trebuie ca tată se portu grija de fata mea și eau la cunoștință mărturisirea inctului cum că cunoasce a fi promis fetei miele de a o lua în căsătorie și cum că este tată-seu copila ce au nescut fata mea și fiindu că inctu totu cu promisiuni de acestea m-au purtat, fără de a le împlini, mă rog ca să se judece după petitu incusei și liquidez următoarele speșe: (sume între 36 cr și 6 fl pentru diferite taxe și timbre - 8).

Roman Cornia, Paroh Romoly

Duplica

Eu știu cum că actele judecătorești au valoare și trebuie să aibă, eu numai atunci s-ar putea zice că n-am stat pre învoiala făcută în 29 sept. 1862 înaintea judecătoriei, cându a-și fi vrutu a me căsători cu alta, sau m-ași fi căsătorit cu alta, înse fiindcă nici una dintre aceste nu sau întâmplatu eu stau pre învoiala făcută, altmitrelea, căci namu împlinitu căsătoria până acuma amu socotitu că n-o fost o condițiune ca de poliție /vechselu/: care sese îplinească pe terminu anume și eu socotu cum că și de aici încolo, fiindcă s-au ridicat toate pedicile, nu este târziu a ne căsători, almintrilea rămân la răspunsul meu și la întâmplarea cându nu s-ar putea împlini căsătoria din neînvoirea actorului atunci liquidez a mi se plăti următoarele speșe: (timbre de 1 fl și 36 cr). Pentru drum și pierderea de tempu nu poftesc nimic.

Fila 1

Sentenția

Judecătoria singulară a Districtului Neseud, în cauza letigantă a domnului parochu Roman Cornia nomine fetei sale Veronica și fetei acesteia Ioana ca actoru, contra proprietarului Basiliu Trente inctu, ambii din Romoli pentru 200 de fl v. a. pentru durere și vătămarea onoarei, apoi 8 fl. v. a. pentru alimentațiunea copilei Ioana Cornea pre toată luna de la nascerea până va ajunge etatea de 14 ani c.s. c. Pe temeiul pertractarei verbale și înrotularea actelor în /1863 au decisu și recunoscutu de dreptu precum urmează:

Inctu Basiliu Terente proprietariu din Romuli se recunoasce ca tată naturalu alu copilei Ioana Cornia născută în 8 sept. 1861 și pentru aceea se judecă la pretenșiunea din incusa protocolare din 14 august 1863, nr. 1423, civ., a plăti Veronicăi Cornea pentru durerea născerii și jaceră precum și pentru stricarea onoarei 200 fl. v. a. apoi pentru alimentarea și crescerea copilei Ioana Cornea pe toată luna 8, fl. v. a. ori la pătrariu de anu anticipative socotindu-se de la ziua născerii până va ajunge etatea de 14 ani în termen de 14 zile de la încongiurarea esecutiunii. Totu deodată se judecă inctu și la rebonificarea șeselor timbrale 2 fl., 80 cr. v. a. la mâna actorului în terminu de mai susu. Apoi la purtarea percentelor pentru sentenția după cumu se va mesura de la perceptoratu.

Judecătoria singulară a districtului Năsăudului, în 31/12 1863

Axente

Motive

La sentința din 31/12 1863

Prin mărturisirea și recunoașterea proprie a inctului Basiliu Terente proprietar din Romuli sau constatatu judecătoresce în sensul articolului 108 a pr. Civ. cum că inctu sub promisiuni de a lua pe Veronica Cornea dein Romuli de soție legiuită, în urma cărora avându relațiuni strânse de amoru laolaltă, au nescutu Veronica Cornia în 8 sept. una pruncă... după ce însă inctulu până în ziua de astăzi nau mai împlinitu promisiunea făcută, atâtu afară de judecătorie câtu și înaintea judecătoriei, de a lua pre numita Veronica Cornea și a se cununa cu densa precum se dovedește prin dechiarățiunea mea așa fiindu că și după mărturisirea proprie a inctului este documentată și acea împrejiurare cumcă din luna martie 1863 capătându licenția necesarie de căsătorie sau ridicatu toate pedicile și s-ar fi pututu împlini căsătoria cu Veronica Cornea ce însă până acuma nu s-au întâmplat prin urmare au dibuitu.....a se de judeca după petitu incusei din 14 august 1863 sub 1423 civ.

Axente

Paternity Processes from the Năsăud District

- Abstract -

The paper presents a historical analyze of more than 60 paternity processes from the Romanian district of Năsăud area, for the 11 years (1861-1872), when the General Court of the District functioned. More than a narrative discourse, the article tends to be a typological analyze of the main actors: plaintiffs, defendants, witnesses. The complaints are evaluated and the stages are presented in evolution. Each moment is illustrated with a specific example.

So, it had been noticed that the Romanian society from this area and time was an extremely open one, in manners and especially in common language. The actors and especially the women (the mothers), who are always the plaintiffs, give us a new understanding about the ideas of the modernisation process. They are looking for justice for their children and they know they could get a lot of money for undergoing the pains of the delivery. Most of them had the power to give up their children for their personal freedom, to work. Of course, they were primarily seeking a marriage but men, found to be fathers, had another ideas in most of the cases.

Mothers aren't found to be guilty, but victims. Only in two cases they appeared like depraved women, who lived in promiscuity, with any man seeking an adventure. Many of these mothers are poor maids, sexually used by the landlords. And, viewing this typology, we can't help ourselves asking how a poor girl, from a small village, knew that she could get some money and rights for her illegitimate child? Who taught her the formalities? What were the roles played by the cultural mediators? These are just some of the questions this article tries to answer.

INSTITUIREA PREOȚILOR ÎN VICARIATUL RODNEI - CAZUL DE LA FELDRU DIN 1890

Macarie Marius Dan DRĂGOI

Problema instituirii unui nou preot la Feldru, comună grănicerească din districtul năsăudean, de confesiune greco-catolică, în anul 1890, a reprezentat deopotrivă un caz de „senzație” pentru gazetele românești și maghiare ale epocii, care i-au consacrat primele pagini, cât și un exemplu semnificativ despre felul în care decizia ierarhică trebuia să se pună în acord cu voința comunităților, în situațiile completării parohiilor vacante, din lumea rurală românească. În 16 noiembrie 1890, preotul Onisim Rotariu intra în Feldru, însoțit de vicarul foraneu Grigore Moisil, sub protecția unui grup de jandarmi, pentru a-și prelua parohia în care fusese numit în pofida opțiunii feldrihanilor, care nu-l doreau cu nici un preț. Episodul se consumă cu final tragic: după Liturghie, când a venit momentul începerii ceremoniei de instalare, parohienii protestează, urmează altercații între aceștia și jandarmi, care se finalizează prin împușcarea a 6 săteni și rănirea altor 17, dintre care 2 au murit ulterior. Este unul dintre ultimele conflicte pe fond bisericesc din Transilvania sfârșitului de secol al XIX-lea, care pune în lumină practici instituționale, cutume și, nu în ultimul rând, mentalități și atitudini ale comunităților sătești.

Aducerea unui preot în parohie se făcea, în linii mari, prin numire directă din partea episcopului, în Biserica greco-catolică și, prin alegerea de către credincioși urmată de confirmarea arhiereului, în Biserica ortodoxă transilvăneană a secolului al XIX-lea, potrivit reglementării statornicite de *Statutul Organic* al lui Șaguna, din 1868. În Biserica unită ardeleană din acea perioadă, practica era mai mult sau mai puțin conformă cu prevederile oficiale, deoarece în realitate dreptul occidental al numirii preoților, are mai mult un caracter teoretic decât unul efectiv, întrucât acesta n-a anulat total vechea tradiție răsăriteană, coexistând cu ea, chiar dacă aceasta apare în numeroase situații sub o formă voalată. Dreptul satelor de a-și alege preoții făcea parte din tradiția ambelor confesiuni românești, el va fi recunoscut ca atare și în legislația bisericească, așa cum este cazul sinodului din Blaj din 1821 sau a sinodului vicarial de la Năsăud, din 1873. În sinodul episcopiei de Gherla, din octombrie 1874, chestiunea alegerii preoților, susținută de participanții laici și respinsă de clerici, se rezolvă sub forma unui compromis: principiul alegerii va fi tradus în viață numai după sistematizarea parohiilor și nu se va aplica în nici un caz în cele 95 de parohii maramureșene, ai căror

preoți beneficiau de congruă din partea statului. Se manifestă uneori la sate, unde obiceiul este mereu „mai sfânt” decât „legea”, opoziții serioase față de numirea unor preoți, episcopiile fiind nevoite mereu să facă compromisuri, să evite tensiunile și să se adapteze situațiilor locale. Chiar dacă se cunosc cazuri de preoți introduși în sate cu ajutorul jandarmilor, în marea majoritate a situațiilor, lucrurile se aranjează prin înțelegere între cele două părți. Comunitățile parohiale rurale țineau foarte mult să-și mențină puterea de a hotărî în numirea unui nou preot, deoarece tot ele erau cele care asigurau baza materială necesară întreținerii acestuia, prin stolă, zile de lucru etc. Era de asemenea destul de răspândită practica transmiterii unei parohii din tată în fiu, rezultând veritabile dinastii de preoți în Bisericele românești din Transilvania; în acest sens, se poate vorbi, până la un punct, chiar și de caracterul ereditar al parohiei¹.

În ținutul grăniceresc al Năsăudului, atât de mândru și de conștient de trecutul său liber, de tradițiile și de drepturile sale, satele considerau că alegerea preotului constituia o prerogativă inatacabilă, pe care o afirmă ca atare și nu o cer ca pe o favoare. În practică, singura concesiune acceptată consta în alegerea de către parohii a trei candidați, dintre care episcopul desemna pe viitorul preot, în mod similar cu procedura de numire de către împărat a arhierilor aleși la Blaj și la Sibiu.

Apărarea dreptului de alegere a satelor năsăudene va lua, în anul 1874, forma unui conflict deschis, foarte violent, cu ecouri puternice în epocă, între episcopul de Gherla, Mihail Pavel și vicarul foraneu al Rodnei, Grigore Moisil, figură de seamă a clerului greco-catolic, cunoscut pentru erudiția și energia lui. Conflictul, izbucnit pe fondul unor tensiuni mai vechi și a unor viziuni diferite în probleme politice, școlare și bisericești, opunea intelectualitatea năsăudeană, adepta unei linii mai intransigente în plan național și școlar, conducerii episcopiei. Odată cu instalarea lui Mihail Pavel, liderii diecezei promovează o politică mai curând moderată în plan național, mai favorabilă concesiilor în materie de învățământ și concesivă cu influențele catolice de tip apusean în biserică. Conflictul dă ocazia reluării unor vechi dispute și divergențe, ca de pildă eșecul năsăudenilor, la începutul anilor șaizeci, în încercarea de a stabili la ei, în Năsăud, reședința episcopală.

La acestea se adaugă atitudinea lui Pavel, de desconsiderare a personalităților năsăudene, precum și atitudinea ostentativ independentă și nesupusă a vicarului, care a refuzat să primească preoți din afara ținutului de graniță, face declarații ofensatoare și convoacă în decembrie 1873 un sinod la Năsăud².

Conflictul din 1874 exprimă realități bisericești locale din ținutul de graniță, precum și relația lor cu Gherla, așa cum se va vedea și în cazul de mai târziu, de la Feldru, din 1890, la care ne vom referi. Dintr-un fapt local și

¹ Vezi mai pe larg la Simion Retegan, *Clerul rural românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea: modalități de instituire*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca”, XXXI, 1992, pp. 108-109.

² *Ibidem*, pp. 110-111.

aparent minor, care face mare vâlvă în presă și în comunități, pe fundalul adversităților mai vechi menționate, conflictul din anul 1874 ia amploare prin intervenția unor foruri laice, finalizându-se în mod spectaculos prin destituirea iar apoi prin reîncadrarea lui Grigore Moisil în funcția de vicar.

Este vorba de numirea de către consistoriul din Gherla a unui preot pe Valea Zăgrii, în satul Poieni, contrar voinței majorității locuitorilor și a recomandărilor insistente ale vicarului pentru menținerea preotului-administrator din satul vecin, Suplai. Este trimisă la Gherla o delegație formată din judele și curatorii din Poieni, care protestează cu energie împotriva deciziei. Se adaugă protestele vicarului, care scrie în mai multe rânduri, arătând că cele două sate sunt mici și învecinate, putând fi ușor păstorite de același preot, Poieniul singur nefiind în măsură să susțină un preot fără avere. În susținerea poziției lor, sătenii se vor adresa și consistoriului mitropolitan. În 2 mai 1874, consistoriul episcopal din Gherla renunță la a mai susține protejatul, dar decide suspendarea din funcția de vicar a lui Grigore Moisil. Faptul a determinat o reacție vehementă a clerului și a intelectualității născădune, aceștia împreună cu cele 35 de comune petiționează atât la Gherla cât și la Blaj, subliniind importanța păstrării dreptului de alegere a preotului paroh, niciodată contestat pe teritoriul districtului. În cele din urmă, la capătul acestei acerbe confruntări, consistoriul episcopal din Gherla revine asupra deciziei și repune în drepturi pe vicarul Moisil, în 13 iunie 1874³.

Episodul de la Feldru prezintă o serie de similitudini cu cazul Poieni, precum și cu altele, iar documentele care ni-l dezvăluie, o parte dintre ele publicate în anexa acestui material, sunt cu atât mai interesante cu cât îmbogățesc în informații nivelul rural al vieții bisericești din Transilvania. „Actorii” evenimentelor din anul 1890 de la Feldru sunt în linii mari aceiași: comunitatea, un preot dintr-o comună vecină, Grigore Ciuntereiu care funcționa ca administrator la Feldru, preotul „pretendent” la această din urmă parohie, Onisim Rotariu, vicarul Grigorie Moisil și autoritatea episcopală de la Gherla. Chiar dacă de această dată, poziția părților implicate nu este exact aceeași cu cea din 1874, desfășurarea cazului, cu puternic ecou în presă și în opinia publică datorită finalului său tragic, reflectă atât interese personale, cât și aspecte care țin de funcționarea administrației bisericești și, nu în ultimul rând, rezistența în timp a uzanțelor nescrise, a obiceiurilor și practicilor locale.

După moartea preotului din Feldru, Grigore Mureșan, la începutul anului 1890, această comunitate parohială dorea numirea ca succesor în parohie a fiului acestuia, cu studiile încă neîncheiate, aflat pe atunci în seminarul de la Gherla. Pe durata așa zisului „an de doliu”, adică de vacanță prevăzută legal, până la numirea unui nou titular, parohia a fost încredințată lui Grigore Ciuntereiu, ca preot administrator interimar. Situația s-a complicat în momentul în care preotul Onisim Rotariu, rudă cu vicarul

³ *Ibidem*, pp. 113-115. A se vedea și: Mirela Andrei, *Vicariatul Rodnei (1849-1914)*, Teză de doctorat (ms), Cluj-Napoca, 2005, pp. 112-115.

foraneu Moisiș și sprijinit în consecință de acesta, și-a câștigat de partea sa senatul bisericesc parohial, obținând numirea din partea consistoriului episcopal de Gherla, înainte de a se încheia anul de vacanță al parohiei respective. Vestea numirii sale ca paroh al Feldrului a iritat majoritatea sătenilor, care vor protesta în repetate rânduri, prin delegațiile și memoriile trimise către vicariatul Rodnei și către scaunul episcopal gherlean. Controversa va căpăta un caracter conflictual și mai pronunțat ca urmare a faptului că, de această dată, pretendentul Rotariu, avea sprijinul vicarului Moisiș, iar instalarea sa în parohie sub protecția jandarmilor a radicalizat la maximum adversitățile din comună, ducând la tragicul final al întregii desfășurări, mediatizată intens de gazetele românești și maghiare ale timpului⁴.

Sucesiunea evenimentelor care compun acest caz poate fi reconstituită atât cu ajutorul relatărilor din presă, cât și pe baza pieselor de arhivă provenite din cancelaria vicarului foraneu de Rodna⁵. Astfel, în 13 august 1890, comunitatea din Feldru, reînnoiește printr-un memorandum protestul față de numirea ca paroh a lui Onisim Rotariu, document bogat în informații dar și cu o mare savoare și plasticitate a limbii. Este afirmată adeziunea sătenilor față de administratorul interimar, preotul Grigore Ciuntereiu și este subliniată grija și ajutorul acestuia pentru preoteasa rămasă văduvă, „o muiere bătrână și pe lângă aceea și bolnăvicioasă”, acesta fiind singurul „care o ajută în necazurile dumnisale”. Refuzul primirii lui Rotariu ca paroh, o persoană suspectată de către semnatarii memorandumului de înclinații materialiste este formulat în următorii termeni: „Și apoi noi, Ilustrissime, oameni nemulțămitori și neîndestuliți vă spunem drept că nu ne trebuie”.

Original din Feldru, Rotariu era cunoscut de localnici care-i atribuiseră o poreclă și-l acuzau de un caracter îndoielnic. Așa cum se întâmpla de obicei în astfel de situații, când comunitățile apelau la argumente dintre cele mai variate, și acum, în memorandumul citat, se „amenință” cu folosirea unor mijloace radicale, inspirate din istoria zonei grănicerești, nefiind exclusă nici eventualitatea schimbării confesiunii: „În care caz contrar, vă spunem drept, că vom fi siliți a pași pe cărările acelea care ni le-a închis în secolul trecut introducerea militarismului cu terorizarea, îngrozirea și chinuirea preoților și poporului de pe Valea Someșului și care s-a sfârșit cu tăierea pe roată al martirului nostru Todoranu din Bichigiu, pentru că și-a apărat religiunea străbună până și-a pus și capul”.

⁴ Dintre articolele apărute în presă pe această temă, se pot menționa: *Vărsarea de sânge din Feldru*, în „Gazeta Transilvaniei”, LIII, 1890, nr. 252, 10 (22) noiembrie, pp. 1-2; Idem, nr. 253, 11 (23) noiembrie, p. 2; Idem, nr. 256, 15 (27) noiembrie, p. 2; Idem, nr. 261, 21 noiembrie (3 decembrie), pp. 2-3; nr. 263, 24 noiembrie (6 decembrie), pp. 2-3; *Măcelul de la Feldru*, în „Tribuna”, VII, 1890, nr. 257, 10 (22) noiembrie, p. 1028; Idem, nr. 263, 17 (29) noiembrie, p. 1052.

⁵ În urma cercetărilor făcute, am găsit doar piesele documentare păstrate în Fondul vicariatului Rodnei, conservat la Arhivelor Naționale Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, în timp ce documentele expediate din zonă către centrul episcopal din Gherla, deși menționate în inventarele de epocă ale arhivei episcopale, acum păstrate la Arhivelor Naționale Direcția Județeană Cluj, n-au putut fi găsite.

Pe întreg parcursul protestului, comunitatea greco-catolică din Feldru va prezenta mereu, ca pe o alternativă extremă, trecerea la ortodoxie, fapt care a sensibilizat, se pare, autoritatea diecezană care a și revenit asupra hotărârii de numire a lui Rotariu. Impresionează în textul acestui document, apelul la trecutul regiunii, la luptele și sacrificiile îndurate cu ocazia impunerii catolicismului, la martiriul bătrânului Atanasie Todoran din Bichigiul Năsăudului, care a rămas atât de viu în conștiința și evlavia urmașilor⁶.

Un alt document important este scrisoarea trimisă din partea primăriei Feldru către vicarul foraneu Moisil, la 22 august 1890, în care sunt relatate incidentele și tulburările petrecute în comună cu prilejul numirii ca paroh a preotului Onisim Rotariu, fiind precizat și faptul că s-a cerut și concursul forțelor de ordine pentru a se putea ține situația sub control. Primind această scrisoare, Moisil o reexpediază la Gherla, la episcopie⁷.

Același primar Scridon, alături de notarul Bancu, revin cu o altă scrisoare către vicarul foraneu, din 7 octombrie, în care susțin din nou cauza lui Rotariu cu argumente dintre cele mai variate, cum ar fi: adversarii lui Onisim Rotariu sunt o parte neînsemnată a satului, administratorul Grigore Ciuntereiu este calificat ca fiind „tânăr și nepractic”, care agită sătenii în favoarea sa cu promisiuni de reduceri stolare, forțele de ordine au fost solicitate cu rol preventiv și nu represiv etc⁸. Se adaugă scrisoarea din 8 noiembrie 1890, trimisă episcopului Ioan Szabo din partea celor 700 de enoriași greco-catolici din Feldru, în care se cere să se renunțe la numirea lui Rotariu, în favoarea preotului Constantin Pop din Herina dorit de feldrihانی⁹.

În data de 10 noiembrie 1890, oficiul vicarial din Năsăud scrie consistoriului episcopal din Gherla, comunicând faptul că instalarea lui Onisim Rotariu la Feldru este prevăzută pe 20 noiembrie, cu prilejul sărbătorii de hram a bisericii și că a fost solicitat și ajutorul jandarmilor pentru prevenirea tulburărilor. Scrisoarea se mai referă și la riscul defecțiunii de la greco-catolicism de către o parte a sătenilor, care este totuși, ținut sub control¹⁰. Episcopul îi răspunde vicarului foraneu prin scrisoarea din 12 noiembrie 1890, comunicându-i că, în urma tulburărilor apărute între enoriași, numirea lui Onisim Rotariu la Feldru se sistează¹¹. În urma tragicelor întâmplări prilejuite de instalarea lui Rotariu, presa maghiară și românească a epocii a speculat subiectul, pe care-l comentează pe spații largi în paginile sale, făcând din incidentele de la Feldru un caz de senzație¹². Ioan Szabo procedează puțin mai târziu, prin scrisoarea din 22 noiembrie, la scoaterea Feldrului de sub administrarea directă a vicarului Moisil și trecerea

⁶ Arhivelor Naționale Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, Fond Vicariatul Rodnei, Pachet XCVIII, dos. 632/1890, f. 116 r-120 v (vezi anexa I).

⁷ *Ibidem*, f. 132 r-v (vezi anexa II).

⁸ *Ibidem*, ff. 152 r-153 v (vezi anexa III).

⁹ *Ibidem*, ff. 154 r - 155 r (vezi anexa IV).

¹⁰ *Ibidem*, ff. 140 r-141 r (vezi anexa V).

¹¹ *Ibidem*, f. 142 r-v (vezi anexa VI).

¹² Cf. articolelor deja citate, vezi nota 4; a se vedea și anexa VII.

acestei parohii în administrația interimară a parohilor Grigoriu Ciuntereiu și Iacob Majorean¹³.

Episcopia ordonase, în același timp, investigații la fața locului în legătură cu mersul lucrurilor la Feldru. O dare de seamă în acest sens este făcută de preotul paroh Vasile Groze din localitatea învecinată, Maieru, prin scrisoarea trimisă în 25 noiembrie 1890, care înfățișează o comunitate dezbinată, împărțită în grupuri de susținători ai diverșilor pretendenți la parohia din Feldru¹⁴. Doleanța unui astfel de grup, care-l susținea pe Constantin Pop din Herina, se exprimă în scrisoarea trimisă din Feldru în 26 noiembrie 1890, către episcopul Szabo¹⁵.

Correspondența între această comunitate parohială și episcopie, continuă prin alte câteva scrisori care transmit dispoziții și răspunsuri, respectiv relatează amănunte care întregesc firul epic al cazului studiat¹⁶. Administrația episcopală se vede nevoită să cedeze tot mai mult din regulile impuse, să se acomodeze la solicitările comunității, urmărind în principal pacificarea acesteia și, nu în ultimul rând, menținerea intactă a confesiunii unite într-o localitate și într-o zonă foarte importantă pentru greco-catolicismul transilvănean.

Deznodământul evenimentelor din această comună grănicerească este în cele din urmă, cel scontat de majoritatea enoriașilor: Grigore Ciuntereiu revine în parohie, în calitate de administrator interimar. Nu putem omite relatarea entuziastă a parohului din Maieru însărcinat cu aplanarea conflictului de la Feldru, conținută în scrisoarea trimisă la Gherla, la 12 decembrie 1890, din care transpare, într-o descriere deosebit de vie, atât mulțumirea feldrihanilor de a se reîntâlni în biserica satului cu preotul dorit, cât și sentimentul de ușurare încercat de Vasile Groze în misiunea deloc ușoară de a armoniza divergențele din această parohie: „Cu acestea s-a finit cearta și s-a restabilit pacea și armonia. Era bucurie când vedeai omul în tot locul numai semne de bucurie. Pe cât de speriat eram la început, temându-mă să nu mai facă poporul din Feldru vreun teatru trist, pe atât de vexat am fost văzând că cât de bine s-a molcomit poporul și se ține foarte fericit ajungându-și și văzându-și scopul împlinit. Și eu umilit subscrisul sum foarte fericit, putându-vă cu toată fidelitatea și sinceritatea ce dătoresc a vă relata, cum că certele din Feldru s-au compus și pacea s-a restabilit”¹⁷.

Evenimentele din parohia grănicerească Feldru, pe care le-am prezentat pe baza relatărilor din presa vremii și a documentelor inedite de arhivă, arată în primul rând o istorie locală, a bisericii și a lumii rurale din ținutul năsăudean, articulațiile sale cu conducerea centrală a episcopiei, iar în al doilea rând forța și vigoarea spiritului comunitar din aceste ținuturi românești. O instalare de preot, cu deznodământ atât de tragic ca în situația

¹³ *Ibidem*, f. 144 r-v.

¹⁴ *Ibidem*, ff. 145 r-v (vezi anexa IX).

¹⁵ *Ibidem*, f. 177 r-v (vezi anexa X).

¹⁶ *Ibidem*, ff. 175 r-v, 171 r-172 r-v, 189 r-v (vezi anexele XI-XIV).

¹⁷ *Ibidem*, f. 189 v.

citată, reprezintă un caz mai rar întâlnit în viața bisericească a românilor transilvăneni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, caracterizată în linii mari prin echilibrul dat de lipsa tensiunilor majore.

ANEXE

I

Feldru, 1/13 august 1890. Memorandumul comunei Feldru, înaintat episcopului greco-catolic de Gherla, Ioan Szabó, semnat de câțiva fruntași ai comunității, prin care se exprimă dezacordul față de numirea lui Onisim Rotariu ca preot în parohia lor și, totodată, atașamentul lor față de preotul Gregoriu Ciuntereiu.

Ilustrissime Domn(ul)e Episcop,
Prea venerat și Sanctu Consistoriu!

Încă în luna lui iunie anului curente, am fost înaintat o rugare Ilustrității Voastre prin 2 trimiși din sânul nostru, anume Gregoriu Marthi și Pavel Oprea, prin care noi cei subscriși în aceea, în număr de peste 150 de credincioși, ne-am fost rugat de Ilustritatea Voastră ca să nu luați în considerare suplica senatului besericesc din Feldru, în cauza denumirii de preot la noi a lui Onisim Rotariu, preot în Rebra, căci senatul besericesc nu au fost împuternicit și înțeles cu poporul și cu noi, spre a se întrepune și vorbi în numele nostru.

Durere însă, ca deși ni s-a promis în absența Ilustrității Voastre, prin Domnul Vicar General, că cererea noastră justă va fi considerată și că până ce va trece anul de văduvie să fim încredințați că, orișice suplică se va înainta la Veneratul și Sanctul Consistoriu, în cauza aceasta nu se va face *nici o schimbare*. Astăzi cu inima plină de mâhnire trebuie să vă mărturisim, că făgăduința aceea dată nouă nu numai că nu mai stă, ci din contră, se vede că lucrurile așa s-au schimbat și s-au întors, încât peste așteptarea și spre mai marea noastră uimire, parohia noastră s-a pus încă și sub concurs!

Ilustrissime Domn(ul)e Episcop!

Venim acuma a 2-a oară și ne rugăm ca să ne deslușiți și să ne spuneți că cum și pe ce bază s-a pus așa iute parohia noastră sub concurs, abia fiind trecute trei luni de la moartea iubitului nostru preot! Au doară v-a venit la cunoștință că poporul nostru nu e îndestulit cu tânărul preot Gregoriu Ciuntereiu? Ori doară că nu se portă bine? Ori doară că poporul e revoltat și nemulțumit cu dânsul? Dacă așa ceva v-a venit la cunoștință, atunci vă mărturisim sincer, că toate acele informațiuni au fost mincinoase și neadevărate, fie venite ori și de la ce persoană. Din contră noi, cu tânărul preot administrator, suntem foarte îndestuliți și suntem pentru aceia, pentru că după ce am petrecut la cele veșnice pe iubitul și neuitatul nostru paroh Gregoriu Mureșianu, a venit Reverendissimul Domn Vicar Gregoriu Moisil în parohia noastră și, instalându-ne de administrator pe preotul Gregoriu

Ciuntereiu până va trece anul văduviei, ne-a ținut o vorbire în mijlocul besericii, în care ne-a spus hotărât că ne dă de preot pe Domnul Gregoriu Ciuntereiu până se va trece anul de văduvie, și până atunci să fim pe pace, să fim liniștiți, căci altă dispunere din partea celor mai mari nu se poate face, să fim îngăduitori dacă ne-a luat D[umne]zeu pe bunul nostru preot și pe acesta să-l respectăm și să ascultăm de dânsul, și să i ne supunem întru toate ca la un adevărat părinte sufletesc.

Nu e adevărat că doar noi am fi revoltați, ori neîndestuliți cu tânărul preot Gregoriu Ciuntereiu. Nu! Ci din contră, suntem foarte îndestuliți cu Domnia Sa, așa că nu credem a fi barem unul în comuna noastră mare și frumoasă care să-i poată băga ceva vină, sau să nu-i placă de dânsul.

Ilustrissime!

Dacă v-au venit ceva învinovățiri despre noi, acelea nu au putut să vină decât din partea cea nepricepută și din partea și rudenie¹⁸ a unor oameni care sunt corupți și unelele preotului Rotariu din Rebra, sau din partea Reverendissimului Domn Vicar din Năsăud, care e înrudit de aproape cu preotul Onisim Rotariu. În contra tuturor acelor insinuări și învinovățiri, fie purcese din peana orișicui, protestăm sus și tare, Ilustrissime, și le declarăm neadevărate.

Încă până nu era înmormântat neuitatul nostru paroh Gregoriu Mureșianu, pretinii preotului Onisim Rotariu țineau cluburi ascunse împreunate cu băutușuri, sfătuind și plănuiind cum numai să izbutească a înșela pe autoritățile mai înalte, și a-și aduce de preot pe Onisim Rotariu, poreclit în Feldru cu numele de Țima. Și nici că le era greu, deoarece noi întreaga comună eram liniștiți în urma încredințării Domnului Vicar Gregoriu Moisi, și, mai mult, în urma încredințării din partea Domnului Vicar General Ștefan Bilțiu din Gherla, iar pretinii lui Onisim Rotariu având în fruntea lor oameni cu titule onorifice, născuți în Feldru, dar ținători și locuitori stabili în parohie străină, care aleargă în comuna noastră numai atunci când e vorba de ajungerea planurilor egoistice. S-au folosit de încredințarea noastră și de liniștea întregului popor, și au început pe necinstea a face pași la Ilustritatea Voastră. Numai așa ne putem tâlcui grabnica schimbare a lucrului și punerea așa de curând a parohiei noastre, de altucum liniștită și îndestulită, sub concurs.

Împrejurarea aceasta nu numai că ne-a surprins, dar ne-a și mâhnit, cu atât mai tare cu cât ne-am văzut amăgiți în încredințarea dată nouă de mai marii noștri bisericești, care vă substituiază pe Ilustritatea Voastră, și de aceea și cutezăm a veni a doua oară și a ne ruga de Ilustritatea Voastră, ca se ne luați plângerea noastră în seamă, care plângere este a întregului popor și nu numai a câtorva inși conduși de patima oarbă și de interes.

Noi, Ilustrissime, de aceea am venit aici ca să vă arătăm și să vă spunem drept, că toate spusele și vorbele frumoase prin care ați fost amăgiți

¹⁸ Astfel în textul original.

din partea unora, în a căroră urmare ați pus parohia noastră sub concurs, au fost neadevărate.

Ilustrissime!

Văduva preoteasă, ca o muiere bătrână și pe lângă aceea și bolnăvicioasă, a rămas cu o casă și cu o familie de tot grea, așa încât abia se poate susține. Venite nu sunt de nicăierea și singurul noroc îl are numai cu preotul administrator Gregoriu Ciunteriu care o ajută în necazurile dumnisale.

Noi suntem îngrijorați de soarta văduvei noastre preotese și știm că dacă va veni alt preot la noi și cu deosebire acela pe care am înțeles că ni-l veți trimite, adică pe Onisim Rotariu, nu numai că nu o va ajuta, ci din contră, se va nezui întru acolo ca să o necăjească și mai tare, deoarece noi îl cunoaștem foarte bine și îl știm de unu om tare nemulțămitor și din următoarele.

La rugarea lui i s-a dat mai întâi parohia Ragla, cu care nu a fost mulțămît, apoi s-a rugat să fie mutat în Rebra și i s-a făcut tot spre voie, dar se vede că nici acolo nu e îndestulit. Va veni la Feldru? Sigur că nici acolo nu va fi îndestulit, pentru că noi îl cunoaștem prea bine din ce neam se trage și ce fel de om este! Și apoi noi, Ilustrissime, oameni nemulțămitori și neîndestuliți vă spunem drept că nu ne trebuie.

Nouă, Ilustrissime, ne trebuie un om bun, un păstor cu vază și cu autoritate și care să știe a ne reprezenta în orice loc și să ne și placă de dânsul. Dar Domnul Rotariu nu numai că nu corespunde dorinței noastre dar nici iubirea și simpatia poporului nu o are, și nici nu o va avea la noi niciodată.

Știm că Domnul Vicar Gregoriu Moisiil voiește cu tot prețul și ori pe ce cărare să ne înzestreze cu Domnul Onisim Rotariu de preot, fiindcă este rudenia, dar noi vă mărturisim, Ilustrissime, că orișice s-ar întâmpla cu noi, pe acesta nu-l voim. Chiar a fost în săptămâna trecută un preot vrednic, de toată cinstea, și a rugat pe domnul vicar ca să-l recomande și pe Domnia Lui de preot la noi pe baza concursului, și i-a spus Domnul Vicar hotărât că-și poate băga suplica, dar parohia Feldru nu o va căpăta deoarece Ilustritatea Voastră e aplicat să o dea preotului Onisim Rotariu. De aici vă puteți convinge și încrede, Ilustrissime, că Domnul Vicar e, sau sedus, sau de tot interesat în cauza aceasta.

Noi, Ilustrissime, venim aici în numele acelor 2000 de suflete viețuitoare în Feldru, iar nu în numele câtorva inși, și ne rugăm:

1. Ca să se amâie, Ilustrissime, cu concursul până la trecerea anului de văduvie, ca așa și biata preotesă văduvă, căreia încă până acum au început a-i înmulți amarul, să se mai poată ajuta rămânând împovărată cu o familie de tot grea, și

2. Să vă îndurați, Ilustrissime, ca până va trece anul văduviei să fie interzis preotului din Rebra, Onisim Rotariu, și factorilor lui, a mai sumuța poporul, moderându-i pofta nesățioasă de a ajunge prea curînd, cu sila și peste voia noastră, de preot în Feldru, apoi

3. Dacă cumva Ilustritatea Voastră și Veneratul Consistoriu (i) se va părea ceva îndoială în spusele și în adevărul rugării noastre, atunci noi dorim tare și vă și rugăm totodată ca să trimiteți din sânul consistoriului o comisiune investigatoare pentru a se convinge despre adevăr. Și dacă nu va fi cu puțință aceasta, să delegați o comisiune de doi inși, care nu-s interesați deloc în cauză, care nu fac paradă cu numele de grănicieri, precum e părintele Groze din Maieru și părintele Precopu din Rebrîșoara, pe care îi și poftim, dar nicidecum pe Reverendissimul Domn Vicar Gregoriu Moisil, pe care de altcum îl respectăm dar în cauza aceasta în Domnia Sa nu avem încredere. Totodată comisiunea sau delegațiunea să fie însărcinată a organiza și senatul bisericesc, care constă numai din rudenii și oameni necompetenți, care lucră numai pentru interesele lor proprii, nesocotind binele poporului și a bisericii, și în care se află de membri încă și minorenii, în urmă

4. Noi știm cum că Ilustritatea Voastră e cel mai bun și totodată cel mai mare al nostru părinte sufletesc, de aceea și venim la Ilustritatea Voastră în cea bună nădejde că rugarea noastră va fi luată în seamă.

Noi ne-am făcut datorința de fii supuși ai Ilustrității Voastre, spunându-vă cum stă lucrul, pentru ca să vă ferim de neplăcerile ce s-ar isca mai târziu și de imputările care ar veni chiar asupra Sfinției Tale, și aceasta am făcut-o pentru aceea ca de cumva s-ar întâmpla contrariul, lumea să nu ne poată zice că nu ne-am făcut datorința. În care caz contrar, vă spunem drept, că vom fi siliți a păși pe cărările acelea care ni le-a închis în secolul trecut introducerea militarismului cu terorizarea, îngrozirea și chinuirea preoților și poporului de pe Valea Someșului și care s-a sfârșit cu tăierea pe roată al martirului nostru Todoranu din Bichigiu, pentru că și-a apărat religiunea străbună până și-a pus și capul.

În numele nostru, a celor ce se încred în noi și a celor care sunt în cealaltă petițiune din iunie, înaintată prin Pavel Oprea și Gregoriu Marthi, precum am auzit reținută sau îndosită la Domnul Vicar până în ziua de azi, vă sărutăm sfânta dreaptă fiind al Ilustrității Voastre supuși fii.

Feldru, 1/13 august 1890.

Ioane Iloae,
comerciant Feldru și corator primar,
apoi proprietar de moșie și senator bisericesc.

Ștefan Neamțiu,
proprietar de moșie și protocolist judecătoresc regesc în pensiune,
apoi senator bisericesc în Feldru.

Danilă Sângeorzan,
îngrijitorul bisericii din Feldru de 35 ani, cu decret de făt.

Partene Buia,
proprietar de moșie.

[Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, Fond Vicariatul Rodnei, Pachet XCVIII, dos. 632/1890, f. 116 r-120 v].

II

Feldru, 22 august 1890. Primarul Toader Scridon semnează, alături de notarul Gregoriu Bancu, o scrisoare către vicarul foraneu de Rodna, în care relatează despre incidentele și tulburările întâmpinate în comună, în contextul completării parohiei vacante, afirmând că a cerut ajutorul protojudeului administrativ de Rodna pentru restabilirea ordinii. Preluând scrisoarea, vicarul Moisiș o reexpediază ordinariatului episcopal de Gherla.

Nr. 1196-1890/n.c. 9.

Reverendissime Domnule Vicar!

În legătură cu stimata-vă hârtie, d.d. 23 iunie 1890, Nr. 364-1890, subscrisa primărie comunală vine cu profund respect a aduce la cunoștința Reverenței Voastre, deși cu părere de rău, cum că tulburările născute în această comună din incidentul ocupării postului de preot vacant, nu numai că nu s-au liniștit, ci dimpotrivă au luat dimensiuni în timpul din urmă, atât de mari încât am fost siliți a le aduce acestea și la cunoștința Mult Onoratului Domn Protojude administrativ al Rodnei, cu scrisoarea aici alăturată sub % rugându-l a ne sta într-ajutor pentru menținerea ordinei, căci se strâng prin comună mereu subscrieri de oameni sub cuvânt că așa li s-ar fi spus, când au fost la Ilustritatea Sa, Preasânțitului Domn Episcop.

Ne-am ținut de a noastră datorință a vă împărtăși această scrisoare Reverenței Voastre, nu numai din punctul de vedere a continuității corespondenței, ci și din acea împrejurare că precum se vede din acea scrisoare, conduc și conlucră și persoane ținătoare de cler, subalterni mijlociți și nemijlociți a Reverenței Voastre, rugându-vă cu tot respectul ca să binevoiți a ruga cu tot deadinsul de la organele competente ocuparea postului de preot în comuna noastră, pusă deja sub concurs - unica măsură - prin care se va putea restabili liniștea în populațiunea agitată sub atâtea titule și amăgită cu atâtea apromisiuni.

Primăria Comunei Feldru, în 22 august 1890.

Toderu Scridon m. p.

Primar

Gregoriu Bancu m. p.

Notar.

Nr. 517.

Prea Ven. Ordinariat G. C. în Gherla,

Arătarea primarului din Feldru, dtt. 22 aug., Nr. 1196, în care notifică suscrisului, că neputând ține ordine în comună din cauza tulburărilor iscate din cauza preotului, a cerut asistența poliției de la D. Protojude din Rodna, cu scrisoarea din 22 a curente, N. 1196, despre care îmi comunică o copie spre

știință, ce se alătură la. / . ca fiind lucru tare serios, să binevoiască a dispune acolo un preot definitiv ca să încete turburările.

De la oficiul vicarial

Năsăud, în 23/8 1890.

Gr. Moisil
vicariu

[Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, Fond Vicariatul Rodnei, Pachet XCVIII, dos. 632/1890, f. 132 r-v].

III

Feldru, 7 octombrie 1890. Primarul Toader Scridon și notarul Gregoriu Bancu trimit o scrisoare amplă vicarului de Rodna, Grigore Moisil, în care susțin cu argumente variate cauza numirii preotului Onisim Rotariu, ca paroh în Feldru.

Nr. 1403-1890/nr. c.

Reverendissimului Domn Gregoriu, Vicar în Năsăud,

Relativ la stimata scrisoare d.d. 7 octombrie a.c., N. 604-1890, subscrisa primărie comunală vine cu profund respect a comunica următoarele.

Este lucru bine cunoscut cum că, precum focul de paie așa și sețiunea oamenilor folosiți de unelte, care ca atari lucră la îndemnul străin, promisiuni ori seduceri, și nu după convingeri, nu o duravera, așa și în cauza de denumire a D-lui Onisim Rotariu ca preot pentru comuna Feldru, precum vi s-a descoperit și din partea senatului scolastic, apoi verbal din partea fruntașilor comunei eminenta majoritate, apoi toți oameni de frunte și de bine a poporațiunei din Feldru au așteptat în liniște ocuparea aceluia post, conform pașilor lucrați de senatul bisericesc a acestei comunități în care și-a pus încrederea. Așa, dacă numai câteva persoane neîndestulite cu cursul firesc și adevărat al lucrurilor, de care precum nu e scutită pădurea de *uscături* așa nu e scutită nici o comunitate condusă de patimi mici, s-au pus în serviciul iezuitic al lui Maximu Popu, unchiul teologului Ioanu Mureșianu. Au strâns apoi subscrieri sub atâtea promisiuni și titule nedemne de oameni care țin la omenie, după cum v-am descoperit și în scrisoarea oficioasă precedentă, cu scopul de a amâna denumirea de preot în comuna noastră, până ce va putea concura numitul teolog pe de o parte; iar pe de alta, tânărul și *nepracticul* administrator Gregoriu Ciuntăreiu, agitând elementele subceptibile în favoarea sa, prin promisiuni de reduceri stolare, au prezentat spre adâncă noastră măhnire poporațiunea acestei comunități înaintea organelor bisericesti, de opoziția foarte înaltă ca pr[șters în orig.] o poporațiune dominată de patima răzvrătirii, a v[șters în orig.] bii și neascultării de cei mai mari.

Cu seriozitatea oficiului ce-l îmbrăcăm în [șters în orig.] vă asigurăm, cum că și acelea câteva spirite puse în mișcare în modul și cu scopul mai sus atins, se află astăzi în deplină liniște. Mișcările pornite în mod atât de măiestrit nicând nu s-au provocat, nici continuat în legătură cu persoana preotului de cel mai bun renume Onisim Rotariu, căci nu se poate astfel purta fiindcă conducătorul spiritual al acestora o știa bine, că când e vorba să-și dea cineva numele pentru ori contra unei persoane, se cugetă cu mult mai mult ca când i se cere subscrierea pentru reducerea stolei. Ci acelea s-au provocat și întreținut, parte prin uzarea alcoolului, parte prin promisiuni de reduceri stolare ori conferiri de posturi în afacerile bisericești scolastice. Toate acestea pentru a putea ajunge la concurgere și teologul Ioanu Mureșianu.

Iar încât privește că în ce mod ar fi primit preotul Onisim Rotariu în parohia Feldrului, și cine ar garanta pentru susținerea lui acolo, vă putem asigura, Reverendissime, că acel spectacil preot în urma legăturilor de rudenie ca născut în această comunitate, carele ca teolog a predicat și diaconisat de atâtea și atâtea ori în Feldru și e cunoscut de exemplu de moralitate, iar ca preot a funcționat pe la atâtea și atâtea înmormântări, va fi primit cu brațele deschise din partea majorității eminente, apoi de toți oamenii de bine și de frunte a acestei comunități. Nu numai, ci în genere poporațiunea se va afla pe deplin îndestuluită cu D[umnea]lui și-și va ține de așa datorință, de a mulțami la timpul său organelor bisericești superioare, că în cazuri de astă natură pun pond și pre vederile organelor legale, care ca corporațiuni oneste numai până atunce pot rămâne la postul său, până când rămân departe de orișice compromitere și trec peste toate schinteiele feletr, provocate de spirite pătimase în modul cel mai iezuitic, întreținute în modul cel mai măiestrit și prezentate înaintea autorităților mai depărtate în culoarea cea mai spăimântătoare și amenințătoare. „Dacă această primărie s-a adresat la Oficiul Cercului, aceasta a făcut-o nu într-atât a restabili ordinea, ci pentru a preveni orice mișcare de caracter mai serios, pentru că știut este că prudența amplotatului politic nu stă într-a putea suprima o mișcare, ci a ști a preveni pe aceea”.

Vă putem asigura, Reverendissime, numai despre liniștea poporului, a acestei comunități, ci și despre aceea că subscrisa primărie are ferma convingere cum că nu se va putea tulbura nicicum în mod mai serios, cu atât mai puțin în cazul de față. Dacă, însă, unul ori altul de pănura acelora a căror parte morală politică spre greul nostru am trebuit să v-o descoperim, s-ar mai lăsa înduplecați din partea *spiritului neliniștit*, carele ca Medu[șters in orig.] la vedera șiroaielor de sânge se delectează [șters in orig.] fructului ostenelelor sale, în neînțelegerile [șters in orig.] și împărecherile din comuna sa natală Sângeorgiu, ce i-a condus în acțiune atât de compromițătoare, s-ar cumeta a remonstra ori agita împotriva denumirii de preot a Feldrului, Onisim Rotariu, ceea ce nu admitem nicidecât. Atunci această primărie simte în sine destulă putere și energie, a face să simțească oricine cum că dispozițiunile luate de orișicare autoritate, fie lumească ori bisericească, sunt sante și inatabile (poftim constituțiune și libertate).

Reverendissime!

Când senatul bisericesc cere a avea de preot pe D-l Onisim Rotariu, inteligenția adevărată și frunțașii comunei, dimpreună cu marea majoritate, sunt de acord ca pașii făcuți de senat în această cauză și primăria o primește fiind conștie că apără o cauză dreaptă și salutară pentru binele comun. Credem că nu mai încape nici o îndoială că acești factori vor fi destul de puternici de a-și apăra, susține și ridica la vaza cuvenită pe preotul cerut de dâșii.

Drept ce ne rugăm cu profund respect de a exopera terminarea acestui timp de probă, dispunându-se de preot al comunității Feldru stimatului Domn Onisim Rotariu, actualul preot a comunității Rebra Mare.

Primiți, vă rugăm, expresiunea deosebitei stime.

Primăria comunei Feldru, la 7 Octombrie 1890.

Toader Scridon m/p, primar

Gregoriu Bancu m/p, notar

[Înscris adăugat ulterior: „Și-a și ridicat la vază, în 16 noiembrie 1890, omorând 8 oameni și rănind de moarte alți oameni”].

[**Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, Fond Vicariatul Rodnei, Pachet XCVIII, dos. 632/1890, f. 152 r – 153 v**].

IV

Feldru, 8 noiembrie 1890. Scrisoare trimisă episcopului de Gherla, Ioan Szabo, din partea celor 700 de enoriași greco-catolici din Feldru, în care solicită să se renunțe la numirea ca paroh a lui Onisim Rotariu, exprimându-și totodată preferința pentru preotul Constantin Pop din Herina.

Illustrissime și Reverendissime Domn(ul)e Episcop,
Prea Venerat și Sânt Consistoriu,

Dorința întreg poporului greco-catolic din Feldru, cu excepțiunea celor 25 inși, a fost a se îndura Illustritatea Sa și Prea Veneratul și Sântul Consistoriu a ne denumi de preot în Feldru pe preotul din Herina, Onoratul Constantin Popu, însă cu părere de rău trebuie să zicem cum că această dorință a noastră nu ni s-a luat în considerare și ni s-a denumit un alt preot, anume pe preotul din Rebra Mare, Onesim Rotariu, prin denumirea căruia s-a făcut cea mai mare neliniște și turburare în parohie pentru a căreia potolire a intervenit și jandarmeria, însă cu toate acestea tulburarea nu va înceta decât numai așa dacă ni se va denumi de preot acela pe care-l dorim noi.

Cu genunchii plecați, deci cădem la picioarele Illustrității Sale și zicem că noi întru scrișii stăm pe lângă dorința noastră, adică din nou ne rugăm ca să ni se deie de preot pe preotul din Herina, cât se va putea mai în grabă, iar preotul ce ni s-a denumit să rămână în parohia sa Rebra Mare.

Dacă Illustritatea Sa și Veneratul și Sântul Consistoriu se va îndura a ne împlini dorința noastră, va fi pace și liniște în Feldru, și noi cu toții vom fi fii credincioși și supuși mai marilor noastre bisericești. La din contra, cu cea mai mare părere de rău, toți întru scrișii dimpreună cu pruncii noștri vom părăsi religiunea noastră și vom îmbrățișa altă religiune, nevoind ca să avem neplăceri și certe cu preotul denumit, carele nu ne este nicidecât pe plăcerea noastră, și pe care nu-l voim să ne facă funcțiuni bisericești nici măcar în cinste. Și apoi facem și aceea cunoscut Illustrității Sale și Veneratului Consistoriu, cum că intelighinția din Feldru care a stăruit mult la denumirea lui Onesim Rotariu de preot în Feldru, nici nu sunt parohieni ai Feldrului, căci de mai mulți ani sunt căsătoriți în Năsăud și șed în Năsăud și nimica nu contribuiesc la greutățile noastre bisericești. Prin urmare, ei nici sunt competenți a se amesteca în afacerile noastre bisericești.

Sperând cum că Illustritatea Sa nu va lăsa să se știrbească turma cuvântătoare, ci ne va împlini dorința noastră până la rezolvarea dorinței noastre, sărutând sacratele mâini, suntem credincioși fii toți întru scrișii.

Feldru, la 8 noiembrie 1890.

[**Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, Fond Vicariatul Rodnei, Pachet XCVIII, dos. 632/1890, f. 154 r – 155 r.**]

V

Năsăud, 10 noiembrie 1890. Oficiul vicarial din Năsăud se adresează consistoriului episcopal de la Gherla, în problema tulburărilor apărute în această parohie odată cu numirea lui Onisim Rotariu de preot paroh. Instalarea sa în parohie este prevăzută pe 20 noiembrie 1890, cu prilejul hramului bisericii, și cu sprijinul forțelor de ordine. Scrisoarea asigură că pericolul „defecțiunii” de la greco-catolicism este ținut sub control.

Nr. 656-1890.

Prea Venerat Consistoriu!

În urma Veneratului emis consistorial dd. 8 novembre a.c., Nr. 7210, suscrisul are onoarea a relaționa că preotul Ciuntereiu cu scrisoarea din 8 a curente, Nr. 72, și suscrisului a arătat că s-au insinuat mai mulți poporeni la defecționare, din cauza că s-a conferit parohia Feldrului preotului Rotariu.

I s-a rescris în acea zi, ca să însemne pe toți câți vor insinua la trecere în un conspect, care să-l suscearnă încoace. Și fiindcă dânsul încă este în suspiciune, că cogitează să spună poporului că pentru dânsul să nu se opună ordinațiunii consistoriale.

Totodată, suscrisul a recercat pe primăria din Feldru, că să-și împlinească promisiunea dată, pe care s-a bazat și suscrisul, că turburări nu s-ar isca din cauza preotului Rotariu și să aibă grijă ca liniștea să se susțină în comună.

Toată astă comedie se face numai cu scop și ca presiune asupra preotului Rotariu, pe care să-l intimideze și să abzică de parohia conferită.

De trecere serioasă nu poate fi vorba. Altcum dacă plevale vom trece, nu va fi nici o daună, se va curăți grâul de neghină, majoritatea rămâne fidelă religiunii greco-catholice.

Introducerea preotului Rotariu în Feldru este satorită pe 20 a curenteii, în sărbătoarea Sf. Arhangheli, cărora este închinată biserica. Despre ce s-a făcut arătare și la administrițunea politică și cerut interevenirea ei ca să se susțină liniștea.

A nu introduce pe preotul Rotariu în parohia Feldru, din cauza unor oameni impertinenți, ar fi numai un blamagiu pentru Prea Veneratul Ordinariat și Consistoriu și ar atrage alte mai rele urmări după sine morale decât amenințarea cu trecerea unor corupți cu beutura de către familia Mureșianu.

Ce se va alege de autoritatea mai înaltă bisericească la intimidări de astă natură? Demoralizarea va crește văzând că autoritățile bisericești se pot lesne intimida la ajungerea scopurilor neonestе. Cât de bine era dacă rezolva rugarea senatului bisericesc din Feldru, la început, fără trăgănare. Inconvenientele aceste le-a prevăzut și senatul bisericesc și suscrisul. Neîncrederea arareori aduce fructe dorite.

Despre stadiul în care va intra afacerea aceasta se va reporta după ce voi primi de la primărie report. Ar fi bine când și Prea Veneratul Ordinariat ar recerca pe domnul comite suprem din Bistrița, de a interveni prin organele sale subalterne pentru susținerea linișteii la introducerea preotului Rotariu.

De la Oficiul vicarial,
Năsăud, în 10 noiembrie 1890.

[Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, Fond Vicariatul Rodnei, Pachet XCVIII, dos. 632/1890, f. 140 r-141 r].

VI

Gherla, 12 noiembrie 1890. Episcopul Ioan Szabo scrie vicarului foraneu, Grigore Moisil, că datorită tulburărilor survenite în Feldru odată cu numirea lui Onisim Rotariu ca preot paroh, actul numirii acestuia se sistează.

Reverendissime în Christos Frate!

Rogarea poporenilor din Feldru d.d. 8 noiembrie a.c. prezentată aici de șapte inși, ca reprezentanți alor 700 inși subscriși în consemnarea de la aceea rogare, în care arătând că prin denumirea lui Onisim Rotariu s-a făcut cea mai mare neliniște și turburare în parohia pentru a căreia potolire a intervenit și jandarmeria, turburarea însă nu va înceta dacă nu se va denumi doritul lor, preotul din Herina, Constantin Popu, cer a se retrage denumirea lui Onisim Rotariu, iar dacă nu li se va împlini această dorință, amenințând cu defecționare de la religiunea greco-catolică, adăugând cu vorba și aceea că, mergând Rotariu la dâșii, poporul nu a voit a-l primi, ci cu toții s-au contrariat și așa nici au intrat în biserică. Aci % alăturat în 5 frastre, se străpune R-meii Frăției Tale cu concredere: ca fără amânare, informându-te despre starea lucrului și despre toate împrejurările din acea parohie, să relaționezi aici cu opinie meritorie cât mai curând.

Totodată în nexu cu ordinațiunea consistorială d.d. 8 Novembre a.c., Nr. 7210, referitor la parohia Feldru, prin aceste până la altă dispusețiune se sistează ordinațiunea d.d. 28 octombrie a.c., Nr. 6953, în sensul căreia Onisim Rotariu a fost dispus de administrator actuale locale la Feldru.

Din ședința consistorială ținută în Gherla, la 12 noiembrie a.c. 1890.

Ioan Episcop.

Reverendissimului Gregoriu Moisil, vicar foraneu al Rodnei, Năsăud

[Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, Fond Vicariatul Rodnei, Pachet XCVIII, dos.632/1890, f. 142 r-v].

VII

17 noiembrie 1890. *Correspondență din comitatul Bistrița-Năsăud, publicată în „Gazeta Transilvaniei”, LIII, 1890, nr. 252, 10 (22) noiembrie, care prezintă o cronică amănunțită a conflictului de la Feldru, din ziua de 16 noiembrie 1890. În urma ciocnirilor dintre localnici și jandarmi, prilejuite de instalarea preotului Onisim Rotariu, neagreat de feldrihani, au murit 6 oameni și 17 au fost răniți.*

Vărsarea de sânge din Feldru. Din comitatul Bistrița-Năsăud,
17 noiembrie 1890.

Domnule Redactor! Ieri s-a întâmplat în parohia gr. cat. Feldru, comitatul Bistrița-Năsăud, o nenorocire groaznică.

Nou denumitul paroh, Onis. Rotariu, fiind a se introduce în parohia Feldru, nu știu cine și pentru ce au aflat cu cale a executa această introducere sub baionetele a 6 jandarmi, care-venind în conflict cu majoritatea poporului, care era iritat și nemulțumit cu noul paroh-au folosit armele, au omorât pe loc 7 oameni și au rănit alți 15, dintre care puțini vor scăpa cu viață.

Morții sunt: Toma Ilieș, tată a 6 copii, Filimon Vas. Ileni, cu 2 copii, Dămian Pr. Tomi, June, Iulius Maf. Ileni, June, Dochia Ilisie Ilieș, Irina Alexa Ilieș, cu 2 copii, și Dochia Tănase Trișcaș, o surdomută de aproape 70 de ani.

Sângele lor asupra celor ce nu știu intra în mijlocul turmei decât cu ajutorul gloanțelor și al baionetelor! Sângele lor asupra celor ce nu vreau să audă glasul poporului și fac tot împotriva lui și de capul lor! Și e mult sânge vărsat, e mult, că stă baltă. Și cei vinovați se pot uita acuma îndărjiți la această baltă de sânge nevinovat.

Și maica biserică e toată ciuruită de pietrele aruncate de poporul iritat; iar călătorul stă încremenit, când se uită într-acolo; stă înlemnit și se întreabă: are poporul acesta lege? Și legea e oare sfântă înaintea lui? Are conducători, și ce fac aceia? Când poporul aruncă cu pietre în biserică, în cine dau ei? Adică, în cine vreau să nimerească?

Dreptatea negreșit își va deschide loc, și mâna ei va ajunge pe cei păcătoși; dar cei mari, care poate vor scăpa numai cu mușcarea conștiinței, să învețe din această jalnică întâmplare a guverna cu blândețe, căci aceasta e talpa religiunii lui Christos; să învețe a nu se juca cu voința turmei și să afle că arma de oțel n-are ce căuta în jurul Sionului: „De armă va pieri cel ce dă cu arma !!”.

Am scris acestea în fuga condeiului, pentru ca publicul român să nu fie în rătăcire asupra faptului căruia – poate – prin foi străine i se va da alt înțeles.

La timpul său vă voi scrie despre mersul acestui proces, care poate va scoate la lumină și agitatorii văzuți și nevăzuți și cărora le-aș dori din inimă să nu scape nepedepsiți și.... blestemul fiilor asupra lor!

Pentru completarea acestui raport special al nostru, împărtășim din numărul mai nou al lui „ Erdély Hiradó” încă următoarele date:

„Murind cu câteva luni înainte de asta, preotul din Feldru, Ioan Mureșan¹⁹, care era foarte iubit de credincioșii săi, poporul dorea ca să li se numească ca preot un fiu al acestuia, care acum studiază teologia în seminarul din Gherla.

Pentru anul de doliu se încredința împlinirea funcțiunilor preoțești cooperatorului Gregoriu Cionterea. Vicarul gr. cat. Moisi din Năsăud, a recomandat însă Ordinariatului de la Gherla, ca înainte de a expira anul de doliu, să numească un nou preot în Feldru, propunând în scopul acesta pe preotul Onisiu Rotariu din Rebra Mare, care e înrudit cu vicarul, e născut în Feldru, și avea partidă atât în Feldru cât și în Năsăud.

¹⁹ Eroare în relatarea publicată în ziar, în realitate este vorba despre preotul Grigore Mureșan, fiul său, Ioan Mureșan, dorit de săteni ca paroh, era în acea perioadă seminarist la Gherla.

Astfel, episcopul, la sfatul vicarului, a dat lui Rotariu postul de preot din Feldru. Locuitorii din Feldru însă, sau cel puțin mare parte din ei, nici n-au voit să audă de numirea lui Rotariu, și prin o deputațiune trimisă la episcop au protestat în contra numirii lui de preot. Cu toate acestea, instalarea noului preot se făcu și încă mai degrabă, de cum era termenul. Termenul era cam pe 20 noiembrie, pe când vicarul, însoțit de mai mulți profesori și învățători din Năsăud, cum și de noul preot Rotariu, se prezentă la instalare, pe 16 noiembrie.

Nou numitul preot, încă cu câteva zile mai înainte se prezentă în comună însoțit de jandarmi pentru a-și vedea noua sa locuință. Prezentarea cu jandarmi în comună a înverșunat și mai mult spiritele. Știindu-se această înverșunare și turburare a poporului, cu ocazia instalării se orânduiră la fața locului cinci jandarmi sub comanda sergentului de jandarmi Fodor din Rodna Veche.

Mare parte din popor era peste măsură iritat. În fruntea celor iritați stătea Ștefan Neamțu, protocolist de tribunal în pensiune. Mai cu seamă însă, femeile erau peste măsură iritate în contra nou numitului preot.

Sub auspiciile acestea se începu duminică actul instalării. Când toaca anunță începerea serviciului, poporul întreg alergă la biserică. Mare parte nici nu încăpu înăuntrul, așa că trebui să stea afară. Jandarmii se postară înaintea bisericii.

Vicarul Moisiș, un bătan de 70 ani, care nici nu vede nici nu aude bine, începu serviciul. Când noul preot Rotariu, cu mâinile întinse spre iconostas, voi să înconjure și să sărute pe rând icoanele, abia făcu un pas și credincioșii din biserică săriră deodată de la locurile lor, producându-se un zgomot uriaș și strigând: „Nu ne trebuiești! Dați-l afară! Etc.” Câteva momente încetă zgomotul, iar după aceasta se auziră deodată strigăte: „Să mergem noi de aici!”. Îndată după aceasta poporul ieși, lăsând în biserică pe Rotariu și pe aderenții săi, în număr de 28, între care și primăria comunală.

Poporul încunjură după aceasta biserica. Femeile se apropiară de jandarmi și prinzându-le vârfulurile baionetelor de la puști, și le îndreptară spre piept zicând: „De-ați înfige aici baionetele voastre și totuși nu ne trebuie preotul”. Într-acestea terminându-se slujba, o parte dintre cei din biserică ieșiră. Cel dintâi care ieși, a fost subprimarul Nastasie Nechita, pe care fiind un mare sprijinitor al lui Rotariu, poporul îl și înhăță. Sergentul de jandarmi abia îl putu mântui. Subprimarul și ceilalți aderenți ai lui Rotaru se refugiară în biserică. Notarul comunal Bank se refugia în turnul bisericii și de acolo striga către jandarmi: „pentru Dumnezeu, nu ne lăsați!”.

Poporul se îndesa tot mai aproape, jandarmii îi provocară la ordine, poporul însă începu să-i bată cu pietre. O piatră spintecă rocul unui jandarm, altă piatră rupse cureaua de la sabia altui jandarm. Fiecare jandarm a căpătat cel mai puțin o lovitură. Sergentul de jandarmi provocă încă odată pe popor ca să se liniștească sau să trimită cel puțin pe copii acasă, căci are să se întâmple vărsare de sânge; în momentul acesta însă, deodată două pietre zburară în fața sergentului, care imediat căzu la pământ. Peste câteva

momente, sergentul se sculă și comandă „foc”. Jandarmii împușcă. Unii dintre locuitori văzând aceasta s-au retras, dar câteva femei văzându-i retrăgându-se, începură să strige: „Dar voi bărbați sunteți! Voi ați fost grăniceri! Suferiți voi, ca niște jandarmi să împuște asupra voastră! Spintecați-i!”. Poporul dete un nou atac asupra jandarmilor, iar sergentul comandă un viu foc. Sergentul și câțiva jandarmi își terminară gloanțele și pentru a-și umple din nou puștile, se retraseră în biserică. Poporul începu acum să arunce cu pietre prin ferestrele bisericii și la moment sfărâmară ferestrele, spărgând și icoanele din biserică. După ce-și umplu pușca, sergentul din nou ieși din biserică, împușcând mereu asupra poporului. Cu totul jandarmii au descărcat 35 de gloanțe. Șase oameni au rămas morți pe loc, răniți 17, dintre care 12 greu răniți, 3 răniți de moarte. Între răniți se află 6 femei. Răni mai ușoare au căpătat mai mulți inși. Poporul se împrăstia și o jale adâncă cuprinse întreaga comună. Bătrânul vicar a leșinat și a plecat acasă bolnav”.

Tot cu privire la această vărsare de sânge se comunică din Gherla, aceleiași foi, următoarele:

„Episcopul Ioan Szabo a numit pe Rotariu ca preot în Feldru, după repetite recomandări și cereri din partea vicarului Moisi, al căruia rudenie este Rotariu. Vicarul a trimis episcopului atestat de la primăria comunală din Feldru, adeverind că în Feldru e liniște și că numai câțiva dintre cei mai neînsemnați locuitori ai comunei sunt în contra lui Rotariu; ba odată chiar și o deputațiune s-a trimis la episcopul Szabo, pentru a cere numirea lui Rotariu. Mai târziu, s-a trimis sub conducerea lui Neamțu o altă deputațiune la episcopul, protestând în contra lui Rotariu. Episcopul însă numise deja pe Rotariu, dar a ordonat vicarului, cu data de 8 noiembrie, că dacă n-a înmănat lui Rotariu actul de denumire, nici să nu-l înmâneze. La 12 noiembrie sosi o nouă deputațiune la episcopul, în urma căreia episcopul a ordonat categoric vicarului, ca iar să nu instaleze pe nou numitul preot, revocând numirea acestuia.

În altă zi se trimise o altă deputațiune la episcopul, zicând că totul este în ordine și că nu trebuie să se teamă de nimic, ba adevări chiar cu atestat de la primărie, că în comună domnește liniște și că preotul este așteptat cu bucurie. Vicarul încunoștiință pe episcopul, că instalarea va fi în 20 noiembrie. Episcopul din nou făcu cunoscut vicarului, că numirea lui Rotariu este *necondiționat anulată*. Această ordinațiune a episcopului o primi vicarul în 14 l. c. și răspunse în urma aceasta, că instalarea fixată pe 20 noiembrie s-a făcut deja în 16.

Acum vicarul a abzis de oficiul său”.

Ca încheiere, mai adăugăm că o telegramă din Năsăud împărtășește cu data de 20 noiembrie, că dintre răniți ar fi murit deja doi inși. Datele împărtășite aci după izvoare străine le publicăm deocamdată sub rezervă, așteptând lămuriri ulterioare.

[„Gazeta Transilvaniei”, LIII, 1890, nr. 252, 10 (22) noiembrie, p. 1-2].

VIII

Gherla, 22 noiembrie 1890. Episcopul Ioan Szabo comunică parohului din Maieru, Vasile Groze, dispoziția scoaterii parohiei Feldru de sub administrarea directă a vicarului foraneu de Rodna și punerea acesteia sub administrația interimară a preoților Grigoriu Ciuntereiu și Iacob Majorean.

Nr. 7569.

Mult Onorate în Christos Frate!

Poporul credincios din Feldru, înaintea Mult Onoratului Dr. Ioan Pop, profesor și asesor consistorial esmis din partea acestui ordinariat, în 20 a lunei curente, și a exprimat dorința ca în privința administrării interinale a acelei parohii, să se susțină starea de mai înainte până la trecerea anului de respiriu și ca să le administreze și mai departe fostul administrator interimar Grigoriu Ciuntereiu, precum și ca până la alt timp să fie scoși de sub vicariatul din Năsăud. Prin aceste se concede Frăției Tale a notifica acelor credincioși, cum că li se deferește cererii concretându-se administrarea interinală preotului Grigoriu Ciuntereiu, și ca cauzele acelor și care s-au prevăzut prin vicar, până la altă dispozițiune să le provezi Frăția Ta și, respectiv, să le promovezi nemijlocit și de-a dreptul la acest ordinariat, notificându-le aceste și preotului Grigoriu Ciuntereiu precum și preotului din Nepos, Iacob Majorean, căruia prin scripta vicarială de dta. 19 noiembrie, Nr. 679, i s-a fost concediată administrarea interinală a acelei parohii, care dispozițiune vicarială prin aceste se pune afară de valoare.

Pentru efectuarea acestei ordinațiuni, fără nici o întârziere Frăția Ta vei ieși în fața locului și, informându-te despre împrejurări, să relatezi aici despre cele împlinite.

Ordinațiunea aceasta s-a comunicat și la Revdissimul Gregoriu Moșil.

Din ședința consistorială ținută în Gherla, la 22 noiembrie 1890.

Ioan Episcop.

Mult Onoratului Vasiliu Groze, paroh în Maieru.

[**Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, Fond Vicariatul Rodnei, Pachet XCVIII, dos. 632/1890, f. 144 r-v.**]

IX

[Maieru], 25 noiembrie 1890. Preotul paroh din Maieru, Vasile Groze, raportează episcopului Ioan Szabo, despre investigațiile care i se ceruseră prin scrisoarea episcopală nr. 7569, din 22 noiembrie 1890. Scrisoarea preotului Groze înfățișează

imaginea unei comunități dezbinată, împărțită în „partide”, care susțineau pe unul sau pe altul dintre candidații la parohia din Feldru.

Pres. în 25.XI.1890 sub Nr. 150.

Illustratăii Sale Domnului Episcop Dr. Ioanu Szabó în Gherla!

Subscrisul la ieșirea sa în fața locului, în Feldru, pentru executarea grațioasei ordinațiuni dta. 22 noiembrie a.c., Nr. 7569, a întâmpinat piedici. Deși mă hotărâsem ca cele mie demandate să le săvârșesc duminică în 30, totuși pentru de a mă putea bine informa despre starea lucrurilor m-am dus în Feldru, sâmbătă, în 29 noiembrie a.c. Abia sosisem și îndată m-au și invitat la școală, sub cuvânt că poporul are ședință, la care să particip și eu. Mergând unul dintre cei 15–20 prezenți, mi-a zis: am auzit că dta. ești din partea sântului scaun însărcinat cu repunerea domnului G[regoriu] C[iuntereiu] în administrarea parohiei Feldru, însă să nu-l repui căci se poate întâmpla ca rătăcirea de apoi să fie mai rea decât cea de întâi, ci protestează și protestul îl vor da și în scris.

Duminică, în 30/11, sosind Magnificența Sa, D. Eusebiu Chertice, însoțit de Domnul Spiritual în Feldru, le-am arătat cum că poporul din Feldru e împărțit în partide, că încă fierbe sângele în ei și că o parte m-au provocat să nu execut din ordinațiunea sântului scaun episcopesc, relativa la instituirea d. G. Ciuntereiu în administratura interimală a parohiei Feldru. Era timpul înaintat la biserică pentru serviciul Utreniei. Se clopotise la început, se părea că oamenii nu se vor aduna, dar după aceea, văzând că se adună popor destul la biserică, afară de predica domnului spiritual acomodată cu Evanghelia dominice și cu starea lucrurilor din Feldru, altceva nu s-a făcut nici nu s-a vorbit în biserică. După terminarea S. Liturghii, poporul în număr destul de numeros aștepta afară și dorea să știe cauza pentru care a mers în Feldru, Magnificența Sa Domnul Eusebiu Chertice și M.O.D. Ioan Georgiu. La cuvintele Magnificenței Sale, că am venit să vă vedem ce faceți, în ce stare vă aflați, ce dorințe și dovezi aveți, ce poftiți, împăcați sunteți, poporul ce era postat în 2 cete, una ce era partida lui Ciuntereiu, alta ce era partida lui Iacobu Majoreanu, firește în ceea ce privește administrarea interimală a parohiei Feldru, numai fără a descoperi alte intențiuni latente ce poate le nutrește fiecare partidă pentru timpul viitor. A început a striga fiecare partidă pentru clientul ei, și a face o larmă asurzitoare și dacă nu era acolo Magnificența Sa și Domnul Spiritual, care atât cu prezența cât și cu vorbele alese și nimerite să-i molcomească, mai că se încăierau, dară spunându-li-se că cererea pentru căpătarea administratorului interimal se ține de s. scaun, să aștepte că se va hotărî, s-au liniștit ambele partide. Ducându-ne la mâncare, partida lui Ciuntereiu, cea mai puternică și mai numeroasă, trimite trei deputațiuni una după alta, ca la Vecernie să se instituie Ciuntereiu de administrator, [șters în orig.] toate trei s-a dat răspunsul cum [șters în orig.]

așa s-a publicat la biserică [șters în orig.] ambele partide ca să aștepte hotărârea s. scaun episcopesc și așa rămâne. Mai în urmă, aflându-ne în edificiul școalei, a venit o deputațiune din sânul partidei lui Iacob Majoreanu, care s-a rugat să nu se restituie Ciuntereiu de administrator, ci să rămâie Majoreanu, dându-mi și o rugare în scris, care are datul 30/11 1890 și care e însoțită de 180 de subscriși, între care se află și muieri. Când m-ați încredințat cu ducerea la îndeplinire a celor cuprinse în grațioasa ordinațiune din 22/11 1890, Nr. 7569, m-ați însărcinat, totodată, ca informându-mă despre toate, numai sosind timpul potrivit și fiind împrejurările favoritoare să făptuiesc acelea. Lipsind timpul potrivit și împrejurările favoritoare grațioasei ordinațiuni suspomenite, nu s-a efectuat, pentru care cred că ilustritatea voastră nu v-ați supărat, o vom executa îndată ce va sosi timpul potrivit și împrejurările nefavoritoare se vor ameliora.

[Preotul Vasile Groze, paroh în Maieru, ciornă nesemnată]

[**Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, Fond Vicariatul Rodnei, Pachet XCVIII, dos. 632/1890, f. 145 r-v**].

X

Feldru, 26 noiembrie 1890. Comunitatea parohială greco-catolică din Feldru solicită episcopului și consistoriului de Gherla, numirea ca paroh în această comună a lui Constantin Pop din Herina, iar până atunci să le fie numit administrator interimar Iacob Majoreanu din Nepos.

Illustrissime și Prea Sântă Domn(ul)e Episcop!

Prea Venerat și Sânt Consistoriu!

Pe baza rugării înaintate în 8 noiembrie, cu 700 de subscrieri în origine și în numele acelor subscriși, în care cerem ca păstor sufletesc pe Domnul Preot Constantin Pop din Herina, venim în supunere și cu cea mai mare reverință a ne ruga din nou ca acee rugare să se susțină și să ne denumiți ca preot pe Domnul Constantin Popu din Herina.

Aceasta din următoarele motive:

1. Acei 700 inși, în numele cărora venim noi a ne ruga numai așa se vor mângâia, dacă vor avea în mijlocul lor pe sus numitul preot.

2. Domnul Constantin Popu este moștean din comuna noastră și ca atare are și iubirea poporului din această comună.

3. Acei 700 de inși în numele cărora venim a ne ruga, nu voiesc a avea de preot pe altul decât pe Domnul Constantin Popu.

4. În urmă, ne rugăm că ca administrator, până la denumirea Domnului Constantin Pop, să ne dați pe preotul din Nepos, Iacob Majoreanu,

iar nicidecum pe fostul administrator Gregoriu Ciunterei, pe carele poporul nu este învoit a-l primi.

5. Spre liniștirea poporului ne rugăm cu tot respectul, și în supunere, ca aceasta a noastră rugare să se pertracteze în ședința Sântului Consistoriu, în cel mai scurt timp și despre rezultat a ne face cunoscut.

În așteptarea rezultatului mângâietor și în convingere că Veneratul și Sântul Consistoriu ne va lua în dreaptă considerare durerea noastră, suntem ai Veneratului și Sântului Consistoriu umiliți servi și sărutând dreapta Sântjei Sale, am rămas cei mai umiliți și plecați servi,

Feldru, în 26 noiembrie 1890.

Grigore Scridon

Ioane a Popi [i]

Vasile Opria

Marcu Ilieni

Vasile Stavari

[Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, Fond Vicariatul Rodnei, Pachet XCVIII, dos. 632/1890, f. 177 r-v].

XI

Gherla, 6 decembrie 1890. Episcopul Ioan Szabo îl însărcinează pe Vasile Groze, paroh în Maieru, cu administrarea interimară a parohiei Feldru, până la luarea unei hotărâri de către consistoriul episcopal.

7868

Mult Onorate în Christos Frate!

La scripta Frăției Tale de d-to 2 decembrie a.c., nr. 150, referitoare la împrejurările din parohia Feldru, se rescrie cum că ordinațiunea consistorială de d-to 22 noiembrie, nr. 7569, s-a adus în urma rugării credincioșilor de acolo, exprimate înaintea esmisului ordinariatului, M. On. Dr. Ioan Pop, din relațiunea Frăției Tale supracitată și din rugarea alor 149 poporeni susținută aici cu această relațiune, se vede însă că acolo nu ar fi coînțelegere. Drept aceea, se lasă prevederii Frăției Tale că dacă ordinațiunea consistorială de d-to 22 noiembrie a.c., nr. 7569, nu o vei afla potrivită împrejurărilor, aceia s-o poți considera de sistată, concrezându-se Frăției Tale a face ce după împrejurări vei vedea corespunzător în privința administrării și, pentru împlinirea funcțiunilor obvenitorii, așezând cât mai des între acei credincioși, și după puțină servind acolo S. Liturghie în dumineci și sărbători, capacitanându-i a se liniști și să vină la coînțelegere până la care acest consistoriu nu poate decide în privința administrării interinale. Făcând Frăția Ta îngrijire și în privința aceea, ca protocoalele matriculare să se poarte regulat.

Totodată, spre informațiune se alătură aci telegrama lui Maței Pop, de d-to 29 noiembrie și rugarea poporenilor de d-to 26 noiembrie, în privința administrării interinale, relaționând aici cu opiniune meritorie și făcând la timpul său propunere cu privire la administrarea interinală.

Din ședința consistorială ținută în Gherla, la 6 decembrie 1890.

Ioan Episcop.

Mult Onoratului Vasiliu Groze, paroh, Maieru.

[Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, Fond Vicariatul Rodnei, Pachet XCVIII, dos. 632/1890, f. 175 r-v].

XII

Ilva Mică, 6 decembrie 1890. Nicolae Georgiță, paroh în Ilva Mică, scrie lui Vasile Groze, parohul din Maieru, dând explicații în legătură cu acuzele care i s-au adus referitor la stola pretinsă pentru înmormântarea victimelor ciocnirilor din 16 noiembrie, din Feldru.

Nr. 85-1890.

Mult Onoratului Domn Basiliu Groze, paroh gr. cat. în Maieru!

La grațioasa ordinațiune episcopoească dd-to 25 noiembrie a.c., nr. 7609, comunicată mie în copie cu acea observațiune ca să dau deslușiri față de numărul celor morți astrucați prin mine în Feldru, precum și despre stola ce aș fi pretins și luat pentru înmormântarea aceloră, vin a-ți da ceruta informațiune și deslușire.

În urma ordinului primit de la Reverendissimul Domn Vicar Gregoriu Moisiliu, dd-to 18 noiembrie a.c., nr. 676, m-am prezentat în comuna Feldru, cu trăsura mea, în 19 noiembrie a.c., precis la 7 ore antemeridian, înaintea Primăriei comunale, însinuând cum că în urma ordinului căpătat sum ordinar spre a înmormânta morții de aici. Vestind primăria celor interesați de a ști astruca morții lor, m-au și invitat spre a merge la înmormântare și eu numaidecât urmând invitațiunii, am mers pe rând la trei (3) case și am înmormântat trei (3) dintre cei morți, prohodind pe fiecare deosebit la casa lui și ducând iarăși pe fiecarele deosebit la cimitir.

Ce se ține despre stola pretinsă de către mine, relatez că eu nu am pretins nici o stolă ci neîndestulindu-se consăngenii morților cu prescisele ritualului și pretenzând fiecare, insistând a li se împlini și alte ceremonii, cum: *Dezlegări, Cetirea Apostolului și a mai multor Evanghelii pe cale*, firește fiecare cu stare sau popas pe cale, apoi după săvârșirea înmormântărilor era

și la fiecare *Benecuvântarea casei*, unul de bunăvoie mi-a oferit suma de 6 fl. v. a. din care sumă 1 fl. v. a. l-am dat cantorului fungente. Ceialalți au zis că încât e pentru stolă acuma nu au, însă vor plăti mai târziu. Dar și până atunci tare se mulțumesc că pentru consolarea lor s-au făcut și alte ceremonii care nu sunt nici prescrise, nici cuprinse în rânduiala astrucării mirenilor în Euchologiu, și nu poftesc ca înmormântarea făcută să rămână nerăsplătită.

Și așa după un serviciu greu împlinit, în timp de 12 ore, am ieșit din Feldru deplin obosit cu 5 fl. v. a. în buzunar, care dacă se poștește a-i înapoia și aceia îi voi reîntoarce.

De la Oficiul parohial gr. cat.
Ilva Mică, la 6 decembrie 1890

Nicolau Georgiță, paroh.

[**Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, Fond Vicariatul Rodnei, Pachet XCVIII, dos. 632/1890, f. 171 r-172 r.**]

XIII

Maieru, 12 decembrie 1890. Preotul paroh Vasile Groze, dă explicații consistoriului episcopal de la Gherla, cu privire la sumele de bani pretinse de parohul Nicolae Georgiță din Ilva Mică, pentru înmormântările săvârșite la Feldru pentru victimele ciocnirilor din 16 noiembrie.

Pres. în 8/XII 1890, sub Nr-I 158.

Prea Venerat și Sântu Consistoriu Episcopesc în Gherla!

În urma grațioasei ordinațiuni d-ta 25/11 a.c., nr. 7609, întrebând domnul preot din Ilva Mică, Nicolau Georgiță, încredințat cu astrucarea celor morți în Feldru, că: pretins-a stolă pentru înmormântare? Cu scripta sa d-ta. 6 a curente, nr-I 85, a răspuns cum că el nu a pretins, dar fiindcă consăngenii celor înmormântați au poftit să plinească și alte ceremonii afară de cele prescrise în Euchologiu, unul dintre consăngenii celor 3 înmormântați prin mine, de bunăvoie m-a remunerat cu suma de 6 fl., dintre care unul l-am dat cantorului fungente, care dacă mi se poruncește îl voi reîntoarce respectivului remunerator.

Cu profundă stimă și venerațiune, rămân
Maieru 12/12 1890.

Al Prea Veneratului și Sântului Consistoriu Ep[iscop]esc, prea umilit serv.

[Preotul Vasile Groze, paroh în Maieru, ciornă nesemnată]

[**Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, Fond Vicariatul Rodnei, Pachet XCVIII, dos. 632/1890, f. 172 v.**]

XIV

Maieru, 12 decembrie 1890. Vasile Groze, parohul Maierului, relatează episcopului Ioan Szabo despre reinstalarea preotului Ciuntereiu în administrarea interimară a parohiei Feldru, fapt care a mulțumit pe toți enoriașii.

Nr. 173/1890.

Ilustrissime Domn(ul)e Episcop!

În urma mandatului telegrafic din 6 a curentei, duminică în 7, am mers la Feldru și, după săvârșirea Santei Liturghii, oamenii m-au înconjurat pretinzând să mă întorc în biserică și să le repun pe Domnul Ciuntereiu în administrarea Feldrului. Nu vi-l pot repune căci nici nu e de față, am zis eu. Nu face nimica că-l vom aduce noi, răspunseră ei. Neputând scăpa de poporul înfuriat, carele dacă nu mergeam atunci la ei, era gata să închidă biserica și să nu lase pe administratorul interimal, Domnul Iacob Majoreanu, să servească, carele poate că înțelegând scopul poporului ce vrea să facă, nici nu a fost în acea zi la servirea Santei Liturghii, ci a trimis pe tată-so, bătrânul paroh din Nepos. În deșert am zis să aștepte până în duminica venitoare, în deșert am zis că nu-i de față domnul administrator interimal, căci ei unanim strigau până la asurzire: Nu așteptăm, nu ne trebuie altul fără numai Domnul Ciuntereiu și nu va fi pace și liniște în comuna noastră până când nu ni se va da Domnia Sa.

În urmă, văzând că nu-i scăpare am zis: vi-l dau și mă duc acasă. Nici așa nu a fost bine, căci am trebuit să rămân până luni în 8 a curentei, să-l introduc în biserică înaintea poporului, carele s-a adunat în număr mare. Și în timpul cât am vorbit au plâns, că-s fericiți că li s-a împlinit și visul lor. După săvârșirea S. Liturghii, afară m-au întâmpinat cu urări de: „Să trăiască!”. Au venit la mine, la casa parohială, mi-au exprimat mulțămirea rugându-mă să aduc mulțămirea lor la înalta cunoștință a Ilustrității Voastre. Cu acestea s-a finit cearta și s-a restabilit pacea și armonia. Era bucurie când vedeai omul în tot locul numai semne de bucurie. Pe cât de speriat eram la început, temându-mă să nu mai facă poporul din Feldru vreun teatru trist, pe atât de vexat am fost văzând că cât de bine s-a molcomit poporul și se ține foarte fericit ajungându-și și văzându-și scopul împlinit.

Și eu umilit subscrisul sum foarte fericit, putându-vă cu toată fidelitatea și sinceritatea ce dătoresc a vă relata, cum că certele din Feldru s-au compus și pacea s-a restabilit. Și, după cum sunt împrejurările până în prezent, în Feldru umilita părere a subscrisului fără de a preocupa înțeleapta părere a Ilustrității Voastre, ar fi să nu se mai miște spiritele în Feldru, ci să se lase în pace până la împlinirea anului de jelanie.

Crezând că despre lucrurile din Feldru v-am relatat adevărul încât l-am putut afla, rămân pe lângă sărutarea santei drepte în Maieru, la 12 decembrie 1890.

Al Ilustrității Voastre

prea umilit serv,
Basiliu Groze,
parohul Maierului.

[**Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, Fond Vicariatul Rodnei, Pachet XCVIII, dos. 632/1890, f. 189 r-v**].

Die Amtseinsetzung der Priester in der Rodnaer Diözese.

Der Fall Feldru, 1890

- Zusammenfassung -

Die Amtseinsetzung eines neuen Priesters im Jahre 1890 in die griechisch-katholische Gemeinde des Grenzdorfes Feldru, Kreis Năsăud, wurde von der damaligen Presse als eine echte Sensation behandelt. Rumänische und ungarische Zeitungen haben dem Fall gleichermaßen ihre Schlagzeilen auf den ersten Seiten gewidmet. Der Fall war aber zugleich ein anschauliches Beispiel über die Art und Weise, wie sich die hierarchische Entscheidung dem Willen der Gemeinden anpassen sollte, wenn es um die Besetzung der vakanten Priesterstellen in rumänischen Dörfern ging. Am 16. November 1890 betrat Priester Onisim Rotaru samt Vikar Grigore Moșil unter dem Schutz einer Gendarmentruppe das Dorf Feldru, um die Kirchengemeinde zu übernehmen. Dies geschah gegen den Willen der Dorfbewohner, die den neuen Priester nicht wollten. Die Episode hatte ein tragisches Ende: Nach der Messe, als der Ritus der Amtseinsetzung anfang, protestierten die Gemeindemitglieder heftig. Zwischen ihnen und den Gendarmen folgten gewaltige Auseinandersetzungen, die mit der Erschießung von sechs Dorfbewohnern und Verletzung von anderen 17 endeten, von denen später noch zwei Personen starben. Es war einer der letzten kirchlichen Konflikte in Siebenbürgen des 19. Jahrhunderts, der sowohl institutionelle Verfahrensordnungen und lokale Gewohnheitsrechte, als auch Weltanschauungen und Einstellungen der rumänischen Gemeinden erhellte.

MIȘCAREA PENTRU O SALARIZARE ADECVATĂ A CAPITLULUI GRECO-CATOLIC ROMÂN DE ALBA-IULIA ȘI FĂGĂRAȘ ÎNTRE ANII 1903-1918

Diana Maria COVACI

Unul dintre aspectele care a caracterizat evoluția Capitlului mitropolitan de Alba-Iulia și Făgăraș în perioada anilor 1903-1918, în timpul păstoririi mitropolitului Victor Mihályi de Apșa, a fost mișcarea pentru obținerea unor venituri mai mari, care să permită canonicilor traiul adecvat oficiului ocupat. Aprecierea importanței acestei mișcări are la bază frecvența cu care problema reapare an de an în cadrul ședințelor capitulare și a altor documente ale administrației arhiepiscopoești și mitropolitane.

Trebuie să precizăm că a fost vorba de o mișcare care a angrenat eforturile Capitlurilor catedrale ale tuturor diecezelor din cadrul provinciei mitropolitane de Alba-Iulia și Făgăraș; acestea au colaborat activ în încercarea de a obține o reacție a autorităților civile, în special a ministerului de culte. În evoluția problemei am identificat unele etape, corespunzătoare modalității de acțiune a canonicilor pentru atingerea scopului propus.

1. Faza petiționară

Acțiunea canonicilor pentru o dotare corespunzătoare pare a-și fi avut originea în prescripțiile guvernului maghiar de a se reglementa congrua clerului catolic. Mișcarea pentru congruă debutase în a doua jumătate a secolului XIX, ca urmare a cererilor repetate ale clerului de a fi luată în considerare asigurarea unui venit suficient pentru ca preoții să nu fie preocupați de găsirea mijloacelor de subzistență, neglijându-și astfel oficiul.

Conform diplomei din 1807, episcopul Bob destinase o sumă de 7.000 fl. renani pentru plata salariilor canonicilor Capitlului de la Blaj, ale cărui baze organizatorice le trasase prin respectivul act. Din aceștia, prepozitul urma să-i fie asigurat un salariu anual de 900 fl., în vreme ce lectorul, cantorul și custodele primeau un salariu de 800 fl., iar scolasticul, cancelarul și teologul primeau câte 700 fl. O altă sumă de 300 fl. era alocată întreținerii locuinței canonicilor¹. Suma a fost mărită prin prescripțiile testamentare ale

¹ Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica greco-catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, București, 2005, pp. 265-266.

aceluiași episcop, cu încă 3.000 fl. renani, pentru a se realiza alinierea veniturilor acestora la noile realități monetare². Scopul acestor reglementări salariale era unul simplu: având venitul asigurat, canonicii nu ar fi fost astfel distrași de grijile materiale care caracterizau existența unui preot secular, putând să se dedice complet celor spirituale.

Prin Bula de înființare a mitropoliei române unite, s-a reglementat și salarizarea canonicilor care urmau să intre în componența Capitlului catedralei mitropolitane de la Blaj³. Aceasta prevedea o îmbunătățire a salariilor canonicilor. Astfel, prepozitul urma să primească 2.000 fl., iar lectorul 1.800 fl. Canonicul cantor era avut în vedere pentru suma de 1.600 fl., canonicul scolastic urma să primească 1.500 fl., iar cancelarul 1.400 fl. Pentru celelalte cinci staluri canonice fusese prevăzută suma de 1.200 fl.⁴. Aceste salarii au fost întărite și în 1862, când împăratul a aprobat proiectul de salarizare prezentat de către Ladislau Ciupe. Din acest proiect de salarizare rezulta faptul că pentru Capitlul mitropolitan nu se înregistrase vreo creștere salarială din anul 1853 până în 1862, deoarece sumele prevăzute pe seama canonicilor erau aceleași din diploma de înființare a Capitlului mitropolitan⁵.

Însă, în afara acestor venituri salariale, mai puteau apărea unele finanțări suplimentare, din venitul intercalar. În cazul decesului unuia dintre canonici și a suplinirii atribuțiilor acestuia de către ceilalți canonici, se prevăzuse ca venitul intercalar al canonicului să fie împărțit după o anumită formulă între colegii săi. Astfel, în cazul canonicilor bobieni era împărțit doar ajutorul de la stat, pe când în cazul celorlalte trei staluri originare în fundația regească se împărțea întreg salariul acestora⁶. Dar și din aceste venituri intercalare revenea canonicilor doar 1/7 din salariu, respectiv ajutor, restul de 6/7 fiind destinat fondului văduvelor și orfanilor⁷. În ceea ce privește modul în care se socotea împărțirea retribuției care revenea canonicilor bobieni din venitul intercalar al unuia dintre colegii decedați, aceasta avea o modalitate precisă de calcul. Indiferent despre ce sumă era vorba, din aceasta îi reveneau prepozitului 7 părți, lectorului, cantorului și custodelui fiecăruia câte 5 părți, iar scolasticului, cancelarului și teologului fiecăruia câte 3 părți⁸.

Capitlul avea între atribuțiile sale administrarea fondurilor și fundațiilor pe care persoanele care le creau dispuneau să fie administrate de

² Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria bisericii române, mai ales unite*, Blaj, 1855, p. 36.

³ Ana Victoria Sima, *L'istituzione de capitolo nella chiesa romana greco-cattolica. Nelle discussioni dei fori pontificali e imperiali*, în „Ephemeris Dacoromana. Annuario” – Serie nouă, XI/2000, Fundația Culturală Română, Academia di Romania, Roma, p. 252.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Timotei Cipariu, *Correspondență primită*, ediție îngrijită de Liviu Botezan, Ioana Botezan, Ileana Cuibus, București, 1992, p. 341.

⁶ *Deciziunile Sinodului Arhiepiscopiei greco-catolice de Alba-Iulia și Făgăraș ținut în reședința arhiepiscopescă din Blaj la 23–26 noiembrie 1909*, Blaj, 1909, p. 9.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Alba, Fond Mitropolia Română Unită Blaj – Registratura Generală. *Acte înregistrate* (de acum înainte A.N.D.J.A., M.R.U.B. – Reg. Gen.), D. 4837/1903, f. 1 r.v.

această instituție. Această administrare ocupa o mare perioadă din timpul canonicilor și, de asemenea, presupunea o supraveghere continuă a tuturor investițiilor legate de respectiva fundație. De asemenea, canonicul administrator își asuma responsabilitatea asupra deciziilor luate în ceea ce privește investirea averilor fundațiilor, astfel ca, în final, acestea să nu înregistreze pierderi. Fundațiile erau administrate în mod gratuit de către Capitlu, aceasta fiind considerată una dintre obligațiile care îi reveneau prin prescripțiile statutelor sale⁹. Se pare că o singură fundație prevăzuse o oarecare retribuție pentru canonicul administrator, anume 12 fl. anual din partea fundației Căian¹⁰.

În condițiile necesității rezolvării problemei congruei clerului catolic – amânată mai multă vreme sub pretextul lipsei de fonduri necesare – s-a realizat conscrierea veniturilor preoțești, în decursul anului 1896¹¹. Deoarece numărul de preoți care întruneau prescripțiile necesare pentru a putea solicita întregirea salariilor de către guvern era foarte mare – mai ales în ceea ce privește Biserica greco-catolică română – Comisia centrală pentru reglementarea congruei a prezentat împăratului, în anul 1897, un proiect prin care spera să se rezolve această lipsă a fondurilor necesare. Măsura preconizată pentru acoperirea deficitului financiar implica impozitarea veniturilor ierarhilor bisericești și a marilor proprietari care aparțineau Bisericii catolice¹². Se pare că inclusiv Sfântul Scaun susținea această inițiativă, menită a pune capăt repetatelor solicitări ad-hoc înregistrate din partea clerului inferior. De asemenea, pe aceeași linie de gândire se înscrisa recomandarea cardinalului Rampolla, secretarul de stat al Papei Leon al XIII-lea, care sugera episcopatului catolic maghiar o mai echilibrată distribuție a beneficiilor¹³. În acest sens, se impunea măsura conscrierii averilor și a beneficiilor bisericești, prin colaborarea cu Capitlurile. Pentru aceasta, trebuia ca fiecare cheltuială sau fiecare sursă de venit să fie probată în fața ministerului de culte prin documente doveditoare, extrădate de către primăriile orașenești sau de către canonici, și trimise ministerului de către ordinariatele diecezane aferente¹⁴. Astfel, Capitlul mitropolitan a fost pus în fața prezentării tuturor actelor necesare, care să ateste principalele surse de venit ale instituției.

Principală dilemă care se deschidea în fața Capitlului mitropolitan nu era reprezentată de faptul că nu ar fi putut prezenta actele, ci de faptul că veniturile acestuia erau relativ reduse, dacă se realiza o comparație cu situația înregistrată în cadrul Capitlurilor catolice. Pe de o parte nu se dorea

⁹ Idem, *Fond Cabinetul Mitropolitului. Inventar suplimentar*, D. 3/1886, f. 11 v.

¹⁰ Idem, *Fond Capitlu*, D. 1/1899, f. 138.

¹¹ Ioan Genț, *Administrația bisericească*, Oradea-Mare, 1912, p. 256.

¹² „Unirea”, nr. 21/1895, p. 162.

¹³ Ion Cârja, *La «congrua» del clero nell'Impero austro-ungarico e l'identita confessionale dei romeni greco-catolici alla fine dell'Ottocento: una testimonianza inedita dagli archivi pontifici*, în „Annuario”, anno 5 (2003), a cura di Șerban Marin, Rudolf Dinu, Ion Bulei, Cristian Luca, București, 2003, pp. 330–331.

¹⁴ „Unirea”, nr. 21/1895, p. 163.

reducerea principalelor surse de venit ale canonicilor blăjeni care puteau percepe faptul că proprietățile Capitlului erau vizate de către ministerul de culte. Dar, pe de altă parte, nu putea fi vorba de o opoziție a canonicilor în fața acestei măsuri, care viza o creștere a veniturilor clerului de rând. În aceste condiții, mitropolitul Mihályi a dispus conscrierea principalelor surse de venit ale Capitlului mitropolitan, cu tot ceea ce presupunea aplicarea ordinului ministerial¹⁵.

Această conscriere a veniturilor Capitlului s-a prelungit până în anul 1903, când la presiunea ministrului de culte Wlassics Gyula, prepozitul Micu Moldovan a expediat o scrisoare prin care atesta faptul că veniturile obținute din închirierea caselor capitulare era unul neglijabil. Prepozitul întâmpina probleme în încercarea sa de a-l convinge pe ministrul de culte că, deși Capitlul deținea unele case în orașul Blaj, acestea nu aduceau profit, întrucât erau destinate cazării canonicilor de fundația bobiană – cărora locuința le era asigurată în mod gratuit, conform dispozițiilor episcopului fondator¹⁶.

În condițiile în care nu se renunțase la valorificarea acelei părți din averea Capitulelor pentru completarea congruei, a devenit imperioasă problema salarizării canonicilor. Mișcarea pentru asigurarea unor venituri potrivite oficiului ocupat a canonicilor își are originea în anul 1903. Primele contacte de tatonare a terenului au avut loc în luna iulie 1903, din partea Capitlului de la Lugoj, care dorea să știe dacă o inițiativă comună a Capitlurilor catedrale de pe teritoriul provinciei mitropolitane de Alba-Iulia și Făgăraș, pentru îmbunătățirea salariilor canonice, ar beneficia de susținerea Blajului¹⁷. Până la finele anului 1903, problema a trecut de la nivelul de proiect la cel al unui memoriu, pe care fiecare Capitlu urma să-l prezinte spre susținere episcopului propriu. Ulterior, în anul 1904, toate cele patru memorii urmau să fie prezentate mitropolitului¹⁸.

Remarcăm faptul că mișcarea canonicilor se desfășura în paralel cu o nouă fază petiționară din partea protopopilor greco-catolici români, care urmăreau obiective similare: o salarizare corespunzătoare sarcinilor îndeplinite și statutului propriu¹⁹. De asemenea, în cadrul sinodului arhiepiscopar întrunit în mai 1904 la Blaj, preoțimea română unită solicitase

¹⁵ A.N.D.J.A., *M.R.U.B.* – *Reg. Gen.*, D. 969/1897, f. 3 r.

¹⁶ Conform scrisorii, în anul 1897 se prezentase adeverință de la primărie, din care rezulta că doar două din casele capitulare erau închiriate, una pentru 200 fl. și alta pentru 280 fl. Ulterior, în 1900, ministerul ceruse noi atestate de la primărie care să indice dacă situația se modificase. În condițiile în care în celelalte case erau cazați canonici, acestea nu erau considerate a fi închiriate, deci nu se putea pretinde un venit pe seama lor. *Ibidem*, D. 4837/1903, f. 1 r. v.

¹⁷ *Ibidem*, D. 2983/1909, f. 1 r. v.

¹⁸ *Idem*, *Capitlu*, D. 1/1899, ff. 137-138.

¹⁹ La scurtă vreme de la prezentarea memoriilor Capitlurilor, vicarul Făgărașului, alături de alți 26 protopopi din arhiepiscopia de Alba-Iulia și Făgăraș, au înaintat Consistoriului o petiție prin care solicitau ameliorarea salariilor, prin acordarea unor sume din fondul bobian. *Idem*, *Reg. Gen.*, D. 2886/1904, ff. 1-2 v. Cererea acestora a fost respinsă de către Consistoriu, deoarece destinația fondului bobian era clar trasată și o deturnare a unor sume în favoarea creșterii salariale a protopopilor ar fi încălcat voința fondatorului. *Ibidem*, f. 3 r.

mitropolitului o cât mai urgentă reglementare a congruei sale²⁰. Astfel, canonicii erau doar o parte a celor care solicitau mitropolitului îmbunătățirea dotării financiare.

Cele patru memorii capitulare au fost înaintate mitropolitului în primăvara anului 1904. Având un text comun, acestea beneficiau de semnăturile canonicilor fiecărui Capitlu în parte, tocmai pentru a fi evidentă larga adeziune de care se bucura solicitarea lor. În cadrul memoriului se cerea reglementarea unui venit corespunzător pentru canonici dar, se preciza, era de dorit ca obținerea acestuia să nu afecteze în vreun fel autonomia bisericii sau independența de acțiune a canonicilor. Ceea ce părea să îi deranjeze pe canonici, poate mai mult decât salariul lor scăzut, era faptul că statutul lor avea de suferit din cauza finanțelor reduse²¹.

Ulterior acestui moment de efervescentă, mișcarea canonicilor pare a fi intrat într-un con de umbră pentru o vreme, cedând în fața altor probleme mai urgente, cum a fost organizarea sinodului arhiepiscopozan din 1904, mai sus pomenit. Ceea ce a trezit nemulțumirea canonicilor și a reactualizat dezbaterile a fost un proiect legislativ al ministrului de culte Apponyi, ale cărui ecouri începuseră să răzbată din 1906. Acesta își anunțase intenția de a realiza mărirea salariilor învățătorilor și profesorilor de la școlile confesionale, la cuantumul pe care îl dețineau profesorii de la școlile de stat. Astfel, canonicii urmau să aibă salariile mai mici decât cele ale profesorilor, fapt care ar fi impietat atât asupra activității actuale a Capitlului, ai cărui membri se considerau nedreptățiți, cât mai ales asupra instituirii viitorilor canonici. De altfel, presa a sesizat poziția ingrată în care se găsea ierarhia bisericească unită: „Nu se cunoaște încă poziția oficialilor bisericești, care sunt puși astfel într-o poziție foarte dificilă. Pe de o parte trebuie să insiste pentru reglementarea congruei preoților uniți, iar pe de altă parte se află cererile profesorilor de a li se asigura salarii decente”²².

²⁰ Deciziunile Sinodului Arhiepiscopozan greco-catolic de Alba-Iulia și Făgăraș ținut în reședința arhiepiscopozană din Blaj la 10-12 mai 1904 și continuat în 22-23 noiembrie 1906, Blaj, 1908, p. 8.

²¹ „Este cunoscut Excelenței Voastre, că dotațiunea membrilor capitulari de la cele patru capitule din provincia greco-catolică de Alba-Iulia s-a regulat în 1853. De atunci până azi, adică în decurs de o jumătate de secol, s-au schimbat relațiile sociale și prețul banilor în așa mare măsură, încât statul și privații au fost nevoiți a ridica din timp în timp salariile oficialilor săi, și acum au ajuns la dublul și triplul salariilor îndătinate prin 1853. Dotarea canonicilor de la cele patru Capitule ale provinciei noastre a rămas tot cea veche și numai ici-colo s-au dat adaose mici și neînsemnate. În urma acestora, canonicii greco-catolici în privința salariilor, sunt puși într-un rând cu oficialii subalterni de la stat și de la privați. Starea acestora nu numai că e foarte supărătoare pentru singuraticii membrii capitulari, care din veniturile lor modeste nu se pot susține conform poziției lor sociale și rangului ce-l ocupă în ierarhie, cu atât mai puțin sunt în stare a deprinde actele de binefacere, care se așteaptă de la ei. Dar slaba dotare a Capitulelor în multe privințe e și în detrimentul provinciei bisericești. De aceea ne luăm îndrăzneala a vă ruga pe Excelența Voastră să vă îndurați la una din primele conferințe ale Ilustrului Episcopozat al provinciei noastre a pune în dezbateri și chestiunea dotării membrilor capitulari de la cele patru capitule ale provinciei noastre, căutând calea pe care s-ar putea ameliora dotațiunea canonicilor stabil în proporție cu poziția lor socială, fără ca prin aceasta să se știrbească drepturile Capitulelor în vreo privință sau să se atingă imunitatea și independența singuraticilor membrii capitulari.” A.N.D.J.A., M.R.U.B. – Reg. Gen., D. 2983/1909, ff. 3-4.

²² „Unirea”, nr. 43/1906, p. 337-338.

În scrisoarea sa din 29 octombrie 1906, prepozitul Micu Moldovan arăta care era diferența dintre profesorii de la institutele de studiu blăjene și canonici. Primii predau un număr de ani în școlile confesionale, apoi se retrăgeau liniștiți, beneficiind de o pensie binemeritată; în schimb, canonicii trebuiau să lucreze până la adânci bătrâneți sau până ce erau împiedicați de vreo boală. Ascendenta canonicilor fusese determinat până atunci de salariul mai ridicat și de poziția socială și respectul de care se bucurau aceștia. Acestea însă presupuneau un volum de muncă superior, care nu era încununat de o pensie liniștită, lipsită de activități solicitante. Totuși nu putem să nu adăugăm faptul că, dacă profesorii nu reușeau să plătească cotizațiile necesare pentru fondul de pensii – din diferite motive, cum ar fi boala sau lipsa fondurilor – puteau să piardă dreptul la aceasta, chiar dacă contribuiseră un număr mai mare de ani. În schimb, pentru canonicii incapacitați de vârstă sau boală, Constituțiile capitulare prevedeau faptul că puteau să-și păstreze retribuția aferentă stalului ocupat, fiind supliniți de ceilalți canonici²³.

Revenind la scrisoarea prepozitului Moldovan din 1906, acesta arăta mitropolitului că principala bază de recrutare a viitorilor canonici era reprezentată de corpul profesoral. Dacă profesorii ar fi avut salarii mai ridicate, probabil că nu ar mai fi fost atrași într-o măsură atât de mare de un stal canonic²⁴.

La o primă impresie, imaginea trasată de Micu Moldovan pare cam sumbră, chiar oarecum forțată dar, cumulat cu o scrisoare a lui Izidor Marcu din anul 1898, teoria nu mai pare chiar atât de improbabilă. Astfel, în anul 1898 mitropolitul îi comunicase lui Marcu – la acea dată profesor de teologie la seminarul arhidiecezan – că fusese ales secretar mitropolitan și director al cancelariei arhidiecezane. Astfel, posibilitatea promovărilor în administrația bisericească era deschisă în fața sa. Dar Marcu refuzase aceste oficii, arătând că prefera să rămână profesor, deoarece avea prestigiu, un salariu bun, vacanțe dese și dreptul la o pensie sigură, pentru care contribuise deja vreme de 10 ani. În finalul scrisorii sale, acesta îl ruga pe mitropolit să îl lase în postul său sau, dacă Mihályi insista să preia secretariatul arhidiecezan, atunci să i se permită să păstreze și funcția de profesor²⁵. Remarcăm faptul că în 1906 Marcu ocupa stalul de canonic cancelar, fiind deci unul dintre semnarii cererii de dotare corespunzătoare a canonicilor. Nu putem să nu ne întrebăm, dacă în momentul 1906 nu regreta decizia luată în 1898, deși aceasta îl propulsase ulterior în cadrul Capitlului.

²³ A.N.D.J.A., M.R.U.B. – *Cabinetul Mitropolitului. Inventar suplimentar*, D. 3/1886, f. 8¹.

²⁴ Idem, *Reg. Gen.*, D. 2983/1909, ff. 9-11.

²⁵ „Rog deci pe Excelența Voastră să Vă îndurați preagrațios a mă lăsa și pe viitor la postul meu actual sau dacă credeți, că binele bisericii reclamă ca neînsemnata mea persoană să ia asupra-și oficiul de secretar și director al Cancelariei arhidiecezane, eu în virtutea obedienței și a simțului de reverență, cu care vă sunt dator, mă supun, însă cu dorința expresă de a rămâne și profesor la sf. Teologie”. Ibidem, D. 5796/1898, ff. 1-2. Pus în fața alegerii dintre cele două oficii, incompatibile între ele, Marcu a părăsit profesoralul, dar a arătat că și-a rezervat dreptul la pensie, pentru care cotizase. Ibidem, f. 2^r.

Anul 1907 a adus în prim plan dezbaterile legate de proiectul de lege referitor la salarizarea profesorilor din învățământul confesional. În martie 1907, la conferința episcopatului român unit, se decisese că poziția oficială a românilor uniți urma să fie aceea de combatere vehementă a proiectului de lege în versiunea prezentată de ministrul de culte deoarece, prin prevederile sale, acesta submina influența bisericii în școlile confesionale²⁶. Se cerea ministrului respectarea legii XX din 1848, referitoare la egalitatea tuturor confesiunilor de pe teritoriul Ungariei. În baza acestei legi, episcopatul român solicita ca și instituțiile Bisericii române unite să beneficieze de ajutoare de la stat, acordate necondiționat²⁷. Toate protestele au devenit superflue în iulie 1907, când legea XXVII inițiată de ministrul de culte Apponyi a fost votată²⁸.

Dar, conform informațiilor de care dispunem, în paralel, încă din luna mai a anului 1907, instituțiile bisericești și școlare greco-catolice române pregăteau conspecte despre veniturile lor, pentru realizarea unei cereri colective adresate ministerului de culte. Această cerere urma să fie fundamentată pe legea XX/1848, în baza căreia să se solicite întregirea de către stat a lipsurilor Bisericii române unite. Cei vizați de această completare a salariilor urmau să fie atât profesorii și școlile, cât și canonicii, protopopii, preoții și personalul auxiliar bisericesc din cadrul provinciei mitropolitane de Alba-Iulia și Făgăraș. Suma era stabilită prin consultarea reprezentanților principalelor instituții de administrație bisericească și consta în estimarea de către aceștia a salariului potrivit oficiului ocupat și a raportării sumei la salariul real. Estimarea principalelor lipsuri cu care se confrunta arhiepiscopia de Alba-Iulia și Făgăraș evidenția un necesar de 767.656 cor. 54 fil.²⁹.

Toate aceste informații ne permit reconstituirea exactă a salariilor canonicilor, raportate la creșterile solicitate de către aceștia, putând fi estimat astfel realismul acestor doleanțe. Salariile canonicilor mitropolitani proveneau din mai multe surse. Canonicii de fundație bobiană dispuneau de cazare

²⁶ „Unirea”, nr. 10/1907, p. 95.

²⁷ A.N.D.J.A., M.R.U.B. – *Capitlu*, D. 1/1907, ff. 22–23.

²⁸ Această lege afecta învățământul confesional în limba română și acorda ministerului de culte o influență ridicată în procesul educațional, prin modalitatea acordării ajutorului de stat pentru profesori. Leslie László, *Church and State in Hungary 1919–1945*, Budapest, 2004, p. 23. Protestele românilor contra acestei legi s-au încheiat anterior promulgării acesteia, deoarece prevederile ei erau apreciate la adevărata lor finalitate de către liderii bisericilor românești, fie ea unită sau ortodoxă. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867–1918)*, Sibiu, 1986, pp. 152–156.

²⁹ Din această sumă, pentru membrii Capitolului erau necesare 33.710 cor., pentru salarizarea protopopilor 21.846 cor., pentru congrua preoților de rând fiind destinată suma cea mai consistentă, de 526.562 cor. Restul banilor ar fi urmat să fie împărțiți după cum urmează: 11.500 cor. pentru seminarul domestic arhiepiscopesc, 35.678 cor. pentru gimnaziul arhiepiscopesc din Blaj, 19.100 cor. pentru preparandia din Blaj, 16.460 cor. pentru școala civilă de fete din Blaj, 3.000 cor. pentru cancelaria mitropolitană, 4.000 cor. ajutoare pentru preoții bolnavi sau păgubiți în avutul lor de diferite catastrofe, 7.200 cor. pentru cateheți, 25.000 pentru văduvele și orfanii preoților și alte 50.000 pentru ajutoare acordate bisericilor sau cheltuielile legate de administrație. A.N.D.J.A., M.R.U.B. – *Reg. Gen.*, D. 2983/1909, f. 57 r.

asigurată în mod gratuit, primeau un salariu din partea fondului bobian și o altă sumă din fondul capitular. De asemenea, primeau întregirea de salariu de 500 cor. de la stat și mai beneficiau de stipendiile de pe urma liturghiilor celebrate. Alte venituri care erau încasate pe seama Capitlului bobian erau cele din chiria acelor case capitulare nelocuite de canonici și din arenda unor proprietăți. Canonicii de fundație regească primeau salariile de la stat și suma prescrisă pentru asigurarea plății chiriei unei locuințe în Blaj³⁰.

Lista cu dotarea clericilor Capitlului mitropolitan în anul 1907 poate fi consultată în *Anexă*. Raportând acele date la sumele vehiculate în anii 1853 și 1862, remarcăm faptul că cererile clericilor aveau o oarecare bază. Astfel, în anul 1862 prepozitul avea un salariu de 2.000 fl., ceea ce însemna 4.000 cor. Salariul lui Micu Moldovan din 1907 era de aproape 5.400 cor., însumând ajutorul de la stat de 500 cor. În aceste condiții, afirmația clericilor că salariul lor rămăsese același de la înființarea Capitlului mitropolitan pare a fi tot mai veridică. Comparativ cu veniturile de care se bucurau clericii de la Gherla sau Lugoj, se impune concluzia că la Blaj salariile erau mai mari, dar atribuțiile acestora erau mai multe și mai solicitante. Prepozitul de la Oradea avea în aceeași perioadă o retribuție de 4.880 cor., iar estimarea venitului pe care acesta îl considerase corespunzător statutului său era de 10.000 cor.³¹. De asemenea, prepozitul de la Gherla însuma 5.680 cor.³², deci puțin mai mult decât cele 5.395 cor. de care dispunea Micu Moldovan. Cererile clericilor au fost însă unanime într-o direcție: toți voiau ca salariile lor să fie cel puțin la nivelul celor ale funcționarilor de stat de nivelul V-VI, iar statutul prepozitului să-l echivaleze pe cel al unui funcționar de rangul IV³³.

În final, proiectul unei reprezentatii comune pe lângă ministerul de culte din partea tuturor instituțiilor școlare și bisericești din provincia mitropolitană a fost abandonat, la inițiativa episcopului de Lugoj Vasile Hossu. Acesta fusese însărcinat de mitropolitul Mihályi să redacteze proiectul cererii comune către minister. În scrisoarea adresată mitropolitului la sfârșitul lui noiembrie 1907, Hossu a prezentat motivele pentru care considera că un atare proiect comun era sortit eșecului. Printre altele, se număra faptul că fiecare dieceză avea particularitățile și lipsurile ei, dar și propriile soluții de combatere a acestor probleme. Cea mai importantă era însă considerația că această problemă nu era una care să necesite coagularea eforturilor întregii provincii mitropolitane, deoarece nu ținea de chestiunea autonomiei. Episcopul Hossu mergea mai departe cu propunerea sa, arătând că ar fi trebuit cooptate și episcopiile rutene de Eperjes și Munkács, pentru a se obține o acțiune solidară în această direcție, a tuturor episcopilor care se confruntau cu neaplicarea legii XX/1848. Un alt motiv al amânării solicitării era legat de congrua clerului rural. Hossu nu voia ca prin aceste memorii să

³⁰ *Ibidem*, f. 41 r.

³¹ *Ibidem*, f. 46 r.

³² *Ibidem*, f. 26 r.

³³ *Ibidem*, f. 11; f. 26 r.

se ofere guvernului maghiar noi motive de a amâna reglementarea congruei³⁴. Atragem atenția asupra faptului că Hossu sugera separarea problemei dotării clerului superior de cea a veniturilor clerului de rând. Această opinie a prevalat, astfel că mișcarea din cadrul Capitlurilor a fost supusă unei amânări temporare.

Consemnarea veniturilor Capitolului mitropolitan a avut loc nu doar în contextul redactării listei cu lipsurile arhidiecezei mitropolitane, care se doreau a fi completate din fondurile de la stat în baza legii XX/1848. În perspectiva realizării congruei clerului catolic, ministrul de culte solicitase din nou date referitoare la veniturile marilor proprietăți bisericești. Cele două motive s-au reunit în cadrul ședinței capitulare din 31 mai 1907. În momentul în care s-a pus în discuție contribuția membrilor Capitolului la fondul congruei, aceștia au propus ca minimul salarial, începând de la care canonicii urmau să contribuie la fondul pentru congruă, să fie stabilit la nivelul de 8.000 cor. pentru prepozit și 6.000 cor. pentru celelalte staluri³⁵. Comparând această cerere cu datele din *Anexă*, se poate foarte ușor deduce faptul că această declarație camufla intențiile canonicilor de a se opune impozitării veniturilor lor pe seama fondului congruei. Niciunul dintre canonici nu atingea acel minim pe care îl recomandau a fi luat drept bază pentru contribuție. Mai mult, nu erau nici măcar în pericolul de a atinge plafonul minim, decât poate în condițiile în care li s-ar fi acordat ajutoare de la stat de peste 1500 cor.

Aceasta a fost exact ceea ce solicitase Alexandru Uilăcan într-o altă ședință desfășurată în decembrie 1907: ca subvenția de 500 cor. acordată de către statul maghiar începând cu anul 1901 să crească proporțional cu prețurile, reflectând situația reală a costurilor și puterea de cumpărare a banilor. Dar propunerea sa a fost considerată prea „îndrăzneță” de către ceilalți canonici, care s-au temut că ar putea provoca ministerul de culte la măsuri precum sistarea subvenției sau acordarea acesteia sub anumite pretenții, astfel că s-a renunțat la punerea acesteia în dezbateră zilei³⁶. Amânarea doleanțelor canonicilor pare a fi fost o tactică aplicată nu o dată de către episcopat, dar și de către canonicii înșiși, care și-au cenzurat propriile tentative mai îndrăznețe. Motivul care fundamenta această temporizare era acela al necesității reglementării congruei clerului de rând. Exista temerea ca ministerul să nu amâne din nou legea, a cărei promulgare părea a fi iminentă în ianuarie 1908. Reglementarea congruei a survenit însă abia în anul 1909³⁷.

Problema dotării canonicilor a revenit în actualitate în același an 1909, când prepozitul Micu Moldovan și Ștefan Pop semnau un nou memoriu către mitropolit. În cadrul acestuia, ei îi reaminteau mitropolitului Victor Mihályi

³⁴ *Ibidem*, ff. 61–62.

³⁵ De asemenea, au existat proteste contra proiectului ministerului de culte de a se prelua veniturile intercalare ale unei episcopii sau ale unui stal canonic vacante, pe seama fondului religios din care urma să se distribuie congrua. *Idem*, *Capitlu*, D. 1/1907, ff. 28–30.

³⁶ *Ibidem*, f. 58.

³⁷ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 76.

că problema îmbunătățirii dotării capitulelor din întreaga provincie mitropolitană – care îi fusese adusă la cunoștință prin cererile din 9 mai 1904 și 29 octombrie 1906 – aștepta o reglementare definitivă. Cererile lor fuseseră mereu temperate în așteptarea congruei clerului rural, dar acum aceasta se împlinise, astfel că membrii Capitulelor considerau că venise și vremea lor. Cei doi îi cereau mitropolitului să inițieze dezbateri cu ceilalți episcopi pentru găsirea unor soluții eficiente³⁸.

Deoarece problema trena, în 1910 o nouă scrisoare din partea Capitlului de la Lugoj a reamintit importanța proiectului inițiat în urmă cu șapte ani. Canonicii blăjeni au decis în cadrul unei ședințe capitulare depunerea unui memoriu la împăratul de la Viena, pentru a-i cere acestuia ca, în calitate sa de patron suprem, să aibă grijă de întreținerea instituțiilor cărora le pusese bazele. De asemenea, copii ale acestui memoriu urmau să fie depuse la ministerul de culte de la Budapesta și la ordinariatele diecezane române. Canonicii sperau ca delegația de la Budapesta să fie condusă de către mitropolit sau, în condițiile în care acesta ar fi refuzat, de către alt episcop. Reprezentant al Capitlului mitropolitan în cadrul delegației urma să fie Victor Szmigelski, iar cu redactarea textului memoriului a fost însărcinat Iosif Hossu³⁹.

Anul 1910 a marcat schimbarea tacticii clericilor. Până la această dată mișcarea acestora constase în cereri și memorii adresate mitropolitului și episcopilor sufragani, al căror unic rezultat fusese temporizarea problemei. Dotarea clericilor trecuse mereu în planul al doilea, după congrua clerului. Deoarece au văzut că cererea lor nu primea rezolvare imediată pe care o așteptau, membrii Capitlului mitropolitan au decis să se adreseze unor foruri mai înalte: împăratului și ministerului de culte.

Textul redactat de Iosif Hossu a primit acceptul colegilor săi, fiind ulterior expediat pe adresa celorlalte Capitule din provincia de Alba-Iulia și Făgăraș⁴⁰. Decizia celorlalți canonici a fost oarecum surprinzătoare: au cerut ca textul să fie modificat astfel încât să fie trimis doar ministerului de culte. Se abandonase ideea ca în acțiunea de protest să fie implicat și împăratul Francisc Iosif⁴¹.

Canonicii încercau la sfârșitul anului 1910 să închege o delegație care să ducă memoriul la Budapesta. Cel mai important aspect era acela al găsirii unui episcop care să fie de acord să conducă delegația și să susțină drepturile Capitulelor. Prepozitul Moldovan încercase să-l ralieze la această mișcare pe mitropolitul Mihályi, în cadrul unei întâlniri din 10 decembrie, dar acesta din urmă refuzase, arătând că era prea bătrân și era iarnă, astfel că sănătatea nu-i permitea deplasarea. Mitropolitul sugerase în schimb numele episcopilor Radu de la Oradea sau Vasile Hossu de la Lugoj, care să fie contactați în vederea conducerii delegației. De asemenea, mitropolitul i-a spus lui

³⁸ A.N.D.J.A., M.R.U.B. – *Reg. Gen.*, D. 2983/1909, f. 71 r.

³⁹ *Idem*, *Capitlu*, D. 1/1907, ff. 134–136.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 137.

⁴¹ *Ibidem*, f. 139.

Moldovan că inițiasse contacte cu ministrul de culte Zichy în vederea obținerii ajutoarelor financiare pentru acoperirea tuturor lipsurilor existente în cadrul Bisericii române unite, deoarece de acest tip de ajutor se bucurau deja reformatii. În urma acestei discuții cu prepozitul, mitropolitul și-a exprimat speranța că acțiunea canonicilor va fi încununată de succes, deoarece așa avea nădejdea că îi vor fi acordate și lui toate celelalte fonduri necesare arhiepiscopiei⁴².

În aceste condiții, canonicii blăjeni au decis să continue acțiunea, contactându-l pe episcopul Demetriu Radu pentru a prelua conducerea delegației lor. Memoriul a fost trimis celorlalte Capitule spre semnare, astfel ca acesta să fie înzestrat cu reprezentativitatea necesară unei acțiuni de o asemenea amploare. Cel care a fost însărcinat cu deplasarea în celelalte dieceze și apoi la Budapesta a fost canonicul Victor Szmigelski⁴³. După ce a contactat celelalte Capitule, acesta s-a deplasat la Oradea, pentru a obține acordul episcopului Radu. De acolo, trimitea în 21 decembrie 1910 un raport asupra activității sale de până la acea dată. Din acest raport rezulta că acțiunea Capitulelor era sortită eșecului, deoarece aflase că bugetul cultelor pe anul 1911 fusese deja stabilit. În aceste condiții, solicitarea lor nu și-ar fi găsit oricum rezolvarea în decursul anului 1911. Însă în urma discuțiilor cu episcopul Radu, Szmigelski se raliase unei idei mai vechi a episcopului Vasile Hossu: aceea a contactării Capitulelor rutene și a angrenării unei mișcări comune. Prin acest raport adresat colegilor săi de la Blaj, canonicul custode Szmigelski voia să știe ce modalitate de acțiune urma să aplice. Iar răspunsul Blajului a sosit sec: „*I s-a răspuns că să-și împlinească mandatul și să meargă la dl. ministru. Cauză comună cu capitulele rutene nu facem*”⁴⁴. În fața unui răspuns atât de categoric, Szmigelski a cerut episcopului Vasile Hossu – care urma să se deplaseze la Budapesta – să aranjeze o audiență la ministrul de culte pentru reprezentanții Capitulelor⁴⁵.

Mișcarea canonicilor pentru o dotare financiară mai bună părea să fie caracterizată de nehotărâre. Deciziile luate la nivel de Capitule erau contradictorii sau sugerau temporizarea acțiunii. Astfel, Lugojul a fost acela care a dat tonul întregii acțiuni și asta nu o dată, părând interesat de o rezolvare rapidă a problemei – dacă mai poate fi vorba de rapiditate, după ce acțiunea canonicilor împlinea deja zece ani de tatonări și redactări de memorii. În acest timp, Oradea și Gherla păreau a impune un ton mai moderat acțiunii, nedorind implicarea Vienei, mulțumindu-se cu formula memoriilor adresate Budapestei. Blajul părea a fi investit cu valențele liderului de acțiune, în condițiile în care redactarea memoriilor sau negocierile cu mitropolitul și episcopatul român căzuseră în sarcina canonicilor mitropolitani. Dar și în cazul Blajului existau mai multe curente de opinie. Cel mai „insistent” canonic era Alexandru Uilăcan, cel care

⁴² *Ibidem*, f. 141.

⁴³ *Ibidem*, f. 142.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 144.

⁴⁵ *Ibidem*, ff. 145–146.

solicitase în 1907 ca ajutorul de la stat să fie mărit astfel încât să acopere necesitățile reale ale canonicilor⁴⁶. De asemenea, canonicul Szmigelski părea a susține o reorientare a mișcării Capitulelor spre o acțiune colectivă, prin cooptarea Capitulelor rutene. Ideea episcopului Hossu, ulterior îmbrățișată și de episcopul Radu, nu beneficia însă de aprobarea mitropolitului. Astfel, nu e surprinzător faptul că a fost dezavuată inclusiv de către prepozitul Micu Moldovan și de către o parte a canonicilor blăjeni.

2. Fondul capitular pentru îmbunătățirea dotării canonicilor mitropolitani

Deoarece pentru anul 1911 era evident eșecul canonicilor de a obține o salarizare adecvată – bugetul cultelor pe 1911 era deja stabilit la data la care canonicii redactau memoriul către minister –, acțiunea acestora a fost subsumată altor probleme care preocupau Biserica română unită.

Însă acțiunea lor nu rămăsese neobservată, dovadă fiind vizita secretarului ministerial Andor György la Blaj, în ianuarie 1911. În cadrul discuțiilor a fost abordată și mișcarea Capitulelor din provincia mitropolitană de Alba-Iulia și Făgăraș. Acesta le-a comunicat faptul că bugetul din 1911 fusese deja stabilit și nu puteau fi rezolvate revendicările canonicilor. De asemenea, nici pentru anii 1912 sau 1913 nu se întrevedea vreo posibilitate de a le oferi vreun ajutor, deoarece bugetul cultelor pe acei ani urma să fie dedicat necesităților episcopiei de Hajdudorog. Doar bugetul pe anul 1914 mai oferea vreo oarecare speranță pentru canonici, în viziunea secretarului ministerial⁴⁷. Răspunsul secretarului ministerial nu a avut menirea să le ofere canonicilor vreo oarecare speranță. Totuși, audiența solicitată la ministerul de culte în problema veniturilor canonicilor nu a fost abandonată – aceasta având loc în 22 februarie 1911 – deoarece acțiunea Capitulelor trebuia să fie prezentată oficial și autorităților civile competente⁴⁸. Ministrul de culte János Zichy a considerat problema expusă ca fiind reală, dar nu a oferit soluții, probabil din aceleași motive expuse deja de secretarul său: bugetul era stabilit deja și nu includea subvenții pentru canonicii români.

O nouă problemă a ocupat dealtfel prim planul agendei Bisericii române unite în această perioadă: înființarea episcopiei de Hajdudorog în anul 1912. În aceste condiții, canonicii nu au mai ridicat problema salarizării

⁴⁶ Insistența acestuia poate fie explicată inclusiv prin situația personală a finanțelor lui, deoarece avea de acoperit un împrumut de 12.000 cor., contactat pentru construirea unei case proprii în Blaj. Menționăm că Uilăcan deținea unul dintre stalurile de fundație regească, primind deci anual salariul și o sumă de bani estimată a acoperi chiria unei case în Blaj. Pentru împrumutul contactat plătea înapoi 100 cor. pe lună. Dar tot din declarațiile sale, în afara salariului, mai primea o sumă de 800 cor. pentru oficiul de inspector școlar arhiepiscopial. Totuși, în 1913 acesta fusese nevoit să ceară acordarea unui ajutor din fondul de dispozițiune înființat și alimentat de mitropolitul Mihályi, semn că nu reușea să se descurce din punct de vedere financiar. Idem, *Cab. Mitrop.*, D. 1682/1913, ff. 1-3.

⁴⁷ Idem, *Capitlu*, D. 1/1907, f. 194.

⁴⁸ *Ibidem*.

până în 1913. Dar dovada faptului că aceasta a continuat să-i preocupe rezidă în două măsuri: în decembrie 1912, prepozitul Ioan Micu Moldovan a propus ca din fondul de dispoziție capitular, format din banii primiți din administrarea depozitului și a moștenirii lui George Vișa, să se permită ridicarea a 3.000 cor., care să fie împărțite în mod egal între canonici, cu titlul de ajutor. Bineînțeles că cererea prepozitului a fost acceptată de către Capitlul mitropolitan, cel care administra numitul fond⁴⁹.

De asemenea, probabil că pe parcursul anului 1912 s-a concretizat planul de acțiune a canonicilor prin ei înșiși, plan care ar fi urmat să dubleze cererile pe lângă minister. Concret, ceea ce canonicii mitropolitani intenționau era să găsească toate punctele legale și canonice care să le permită obținerea unor remunerații pentru activitățile caracteristice membrilor Capitlului, care până la acea dată fuseseră îndeplinite în mod gratuit sau pe lângă salarii modice. Acțiunile Capitlului mitropolitan vizau astfel atât obiective proprii, cât și obiective comune cu celelalte Capitule din cadrul provinciei bisericești.

Astfel, încă din 3 ianuarie 1913 prepozitul Micu Moldovan a prezentat în cadrul unei ședințe capitulare un proiect adus la cunoștința lui de către o parte a canonicilor blăjeni. Conform acestuia, remunerațiile pentru toate serviciile speciale îndeplinite de capitulari urmau să se dubleze. Jumătate din noua retribuție urma să fie depusă într-un așa-numit fond capitular – aflat în stare de proiect – de unde să fie ulterior împărțită între canonici în mod egal. Tot în acest fond ar fi urmat să fie depuse veniturile obținute de la bănci și dobânzile după hârtiile de valoare. Proiectul a intrat în atenția unei comisii de canonici formate din Iosif Hossu, Victor Szmigelski și Ștefan Pop, care urmau să verifice gradul de aplicabilitate al unui asemenea demers⁵⁰.

În direcția unei acțiuni comune cu celelalte Capitule, prepozitul Moldovan a sugerat o întrunire a reprezentanților tuturor canonicilor. Aceasta a avut loc în 15 ianuarie 1913, cu ocazia consacrării episcopului Valeriu Traian Frențiu, noul episcop al Lugojului. Ședința a reunit toți canonicii blăjeni, cu excepția lui Victor Szmigelski și a lui Alexandru Uilăcan, dar și pe canonicii Ioan Butean de la Oradea, Octavian Domide de la Gherla și Gheorghe Popovici și Iacob Radu de la Lugoj. În cadrul ei, prepozitul Micu Moldovan a prezentat toate etapele acțiunii comune a Capitulelor din anii 1911–1912. Decizia finală a acestei întruniri a fost redactarea unei noi cereri către ministerul de culte, de a fi luate în considerare în bugetul pe 1913 și solicitările canonicilor români uniți. Cererea a fost redactată și semnată de către Ioan Micu Moldovan, Ioan Butean, Octavian Domide și Iacob Radu, în numele Capitulelor pe care le reprezentau⁵¹.

Două săptămâni mai târziu, canonicii mitropolitani s-au întrunit într-o nouă ședință capitulară, în care a fost analizat proiectul de înființare a

⁴⁹ *Ibidem*, f. 189.

⁵⁰ *Ibidem*, ff. 191–192.

⁵¹ *Ibidem*, f. 194.

fondului. Acesta urma să poarte numele de „Fondul capitular pentru îmbunătățirea dotării Capitlului mitropolitan de Alba-Iulia și Făgăraș”. Sursele de alimentare ale acestui fond urmau să fie asigurate din două direcții principale: prima urma să consiste în încasarea a 1% din venitul pe care îl obținea Capitlul mitropolitan administrând averea unei fundații, procent care urma să fie dirijat spre acel fond. Era însă vorba de fundațiile înființate ulterior intrării în vigoare a acestor statute ale Fondului Capitular, deoarece celelalte fonduri mai vechi fuseseră primite spre administrare în mod gratuit. A doua sursă de venit consta în dublarea retribuțiilor primite pentru serviciile speciale pe care le îndeplineau canonicii, în calitatea lor de controlori, casieri sau revizori ai Administrației Centrale Arhiepiscopale de director de școli sau de inspectori școlari etc.⁵². Astfel, canonicii ar fi urmat să depună jumătate din respectivele venituri mărite în Fondul Capitular, continuând să fie plătiți în fapt cu aceeași sumă pe care o primeau și anterior. Era vorba de o dublare pe hârtie a salariilor, care ar fi alimentat constant fondul. Aceste venituri urmau să fie împărțite în mod egal între canonici, nefiind luată în considerare vreo departajare pe staluri a sumelor⁵³.

Pentru ca acest proiect de statute să fie aplicabil avea nevoie de aprobarea Ordinariatului arhiepiscopal, dar și de girul mitropolitului. Acestuia din urmă i-a fost prezentat proiectul, cu rugămintea de a-l verifica și de a-l aproba⁵⁴. Urmarea acestei verificări din partea mitropolitului a fost întrunirea unei ședințe capitulare, în data de 26 februarie 1913. În cadrul acesteia, pot fi observate cel mai bine tendințele existente în cadrul Capitlului mitropolitan, referitor la propunerea de modificare a tacticii. O parte a

⁵² Astfel, remunerația vicarului general arhiepiscopesc urma să fie de 4.800 cor., cea a administratorului capitular ar fi atins 2.600 cor. fără a i se mai acorda adaosul de 30%. Controlorul capitular urma să aibă 2.080 cor., fără adaosul de 30%, cei doi revizori ar fi primit câte 600 cor., fără 30%, rectorul seminarului teologic ar fi primit 2.000 cor., în care sumă era inclusă și aprovizionarea acestuia, estimată la 600 cor.; rectorul seminarului tinerimii și, eventual, directorul gimnaziului, să primească tot 2.000 cor.; inspectorul școlar arhiepiscopal ar fi urmat să primească 2.080 cor., fără 30%; prorectorul seminarului teologic urma să primească 400 cor., din fondul seminarial; comisarul consistorial delegat la examenele de la gimnaziu ar fi primit 400 cor. *Ibidem*, ff. 196–197.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ „Exceleța Voastră! Precum este cunoscut Exceleței Voastre, dotațiunea capitularilor Capitlului mitropolitan de Alba-Iulia și Făgăraș nu corespunde nici pe departe poziției, cerințelor și activității dezvoltate de ei. Pentru înlăturarea acestei stări umilitoare, Capitlul mitropolitan a încercat în mai multe rânduri, în înțelegere cu Capitulele diecezelor sufragane, să obțină de la guvern regularizarea cuviincioasă a dotațiilor. Dar toate încercările au rămas fără rezultatul dorit, deși în fața deputațiunii capitulare colective din februarie 1911, chiar D. ministru de culte contele Zichy János zisese că starea actuală a dotațiunii canonice e insuportabilă (tarthatatlon). În urma acestora, Capitlul mitropolitan a socotit de just ca pentru ameliorarea cât de cât a dotațiunii canonice să recurgă la fondurile și instituțiunile noastre pentru înflorirea cărora și-a depus și își depune ostenele mai mult decât strict datorate și prevăzute în statutele capitulare. Drept aceea subșternem sub prezenta cu toată încrederea în extras protocolar, hotărârea adusă în această cauză în ședința capitulară ținută la 31 ianuarie 1913, împreună cu cele două propuneri, despre care se face pomenire în hotărârea capitulară – cu rugarea ca Exceleța voastră, apreciind motivele aduse să binevoiți a aproba acea hotărâre sau, dacă într-o privință oarecare a-ți avea nedumeriri, să binevoiți a concheta o ședință capitulară în această afacere, sub prezidiul Exceleței Voastre.” *Ibidem*, p. 200 r.v.

canonicilor erau adepții revenirii la vechea cale petiționară, considerând că proiectatul fond deschidea o cale periculoasă pentru canonici, care ar fi fost tentați să ceară sume din ce în ce mai mari pentru administrarea fondurilor respective. De această parte erau plasați o parte din „bătrânii” Capitolului: prepozitul Micu Moldovan⁵⁵ sau canonicul lector Simeon Pop Matei⁵⁶. De cealaltă parte se aflau inițiatorii proiectului, Victor Szmigelski și Ștefan Pop, dar și canonicul penitențiar Iosif Hossu⁵⁷. Acesta din urmă a fost principalul avocat al cauzei înființării acestui fond, reușind printr-un abil expozeu să înlăture reținerile inițiale ale mitropolitului Victor Mihályi. Decizia finală a revenit mitropolitului, care a considerat că proiectul a fost inițiat cu intenții bune, deci merita aplicat. Opinia sa a fost aceea că ideea taxării fondului nu contravenea cu nimic statutelor Capitolului din Lemberg, deci putea fi aplicată. Ceea ce a solicitat însă Mihályi a fost o refacere a părților proiectului care se refereau la administrarea contra unei sume a fondurilor încredințate Capitolului mitropolitan, pentru a înlătura acele pasaje care puteau fundamenta unele acuzații de speculă la adresa instituției bisericești⁵⁸.

Această ședință capitulară a fost printre primele care au indicat existența celor două curente de opinie în cadrul Capitolului mitropolitan. Ambele aveau ca scop final îmbunătățirea situației financiare a canonicilor, diferența fiind reprezentată de modalitatea propusă spre reglementarea problemei. Până la urmă, între cele două grupări era vorba de diferența de mentalitate datorată generației din care făceau parte. Micu Moldovan și Simeon Pop Matei reprezentau vechea gardă, cei care dețineau mai mulți ani de canonicat la activ, adepții ideii de acțiune prin adrese și memorii către guvern, în speranța că odată și odată cererile le vor fi luate în considerare. De cealaltă parte se aflau „tinerii”, canonicii, care abandonaseră petiționarismul și doreau să ia în mâinile proprii rezolvarea acestei probleme care împlinea deja un deceniu de amânări. Nu putem afirma că exista un conflict între cele două orientări ci, mai degrabă, că fiecare parte și-a susținut punctul de vedere în fața mitropolitului, care a decis să susțină soluția care ar fi oferit reglementarea cea mai rapidă a problemei canonicilor.

⁵⁵ Ioan Micu Moldovan a condamnat proiectul, deoarece considera că: „...fondul acela capitular e periculos, pentru că, după ce pofta vine mâncând, înființându-se odată acel fond, s-ar putea cere înmulțirea lui din ce în ce mai tare. Pe lângă aceea, îmbunătățirea dotațiunii canonice ar trebui comunicată și comisiei congruale și încă sub pedeapsă.” *Ibidem*, f. 203.

⁵⁶ Simeon Pop Matei l-a secondat pe prepozit în declarații, atacând ideea fondului cu cuvinte grele: „...să nu se facă îmbunătățirea dotațiunii canonice din fonduri, fiindcă s-ar pune taxe prea mari și ar avea aparență de speculă.” *Ibidem*, f. 204.

⁵⁷ Discursul lui Iosif Hossu a salvat proiectul prezentat de Szmigelski și Pop. Acesta a arătat faptul că dotarea canonicilor scăzuse la 1/3 din valoarea ei de altădată, astfel încât profesorii dispuneau de salarii mai bune decât cele ale canonicilor. Cererile repetate adresate guvernului rămăseseră fără efect iar, după opinia sa, Capitlul mitropolitan se umilise destul pentru a-și cere drepturile. Susținerea sa pentru soluția de mai sus era bazată pe credința că veniturile acelor fonduri crescuseră tocmai prin eforturile canonicilor. Procentul estimat a fi încasat era infim, deoarece Capitlul mitropolitan administra averi de peste 15 milioane cor. *Ibidem*, ff. 204-205.

⁵⁸ *Ibidem*.

De asemenea, poziția mitropolitului Mihályi era fundamentată inclusiv pe cunoașterea realităților politice și financiare ale epocii. Încă din 1911 secretarul ministerial Andor György comunicase fără echivoc faptul că bugetul cultelor pe următorii ani era consacrat în cea mai mare parte a sa susținerii episcopiei de Hajdudorog. În aceste condiții, existau puține șanse ca vreo parte a surselor ministerului să fie dirijată spre salarizarea canonicilor unor dieceze care încercau permanent să submineze una dintre marile realități ale ministerului de culte ungar: înființarea episcopiei de Hajdudorog. De asemenea, mitropolitul era conștient că soluția propusă de canonici era unica viabilă, în condițiile în care arhidieceza se confrunta cu o serie de lipsuri financiare. Canonicii erau implicați în toate aspectele administrării arhidiecezei și cunoșteau toate posibilele surse de venit sau modalități de obținere a unor retribuții. În situația dată, este mai mult ca sigur că această soluție a taxării fondurilor fusese unica viabilă în acel context. Totuși, pentru a susține și argumentele prepozitului Moldovan, imaginea Capitlului și a canonicilor era cea care ar fi avut de suferit în aceste condiții. Volumul mare de muncă al canonicilor era datorat numărului ridicat de fundații pe care aceștia trebuiau să le administreze și să le supravegheze. Acest volum de muncă era determinat de reputația de care se bucurau canonicii: aceia de administratori eficienți și corecți, care nu solicitau bani pentru aceste servicii, astfel că tot venitul rezultat se capitaliza, iar fondul creștea. În condițiile în care canonicii începeau să solicite bani pentru serviciile efectuate, aceștia nu ar fi fost cu nimic mai buni decât o bancă. Astfel, cea care ar fi avut de suferit ar fi fost reputația și imaginea canonicilor mitropolitani, cea pentru apărarea căreia inițiaseră canonicii întreaga acțiune referitoare la salarizare. Cum mitropolitul a susținut înființarea fondului, problema părea tranșată cel puțin în ceea ce privește partea bisericească, fiindcă proiectul trebuia să mai treacă de ministerul de culte, a cărui confirmare era esențială.

Reacția ministerului de culte a fost ordonanța nr. 93.554 din 18 iunie 1913, prin care se anunța creșterea ajutorului de stat oferit fiecărui canonic, de la 500 la 1.100 cor. Astfel, problema părea rezolvată cel puțin parțial, deoarece ministerul nu putea fi acuzat că nu luase în considerare cererile de creștere a venitului canonicilor⁵⁹. Întrebarea care se pune în acest moment – și care l-a preocupat inclusiv pe prepozitul Micu Moldovan – era dacă ministerul luase această măsură ca urmare a petițiilor colective ale canonicilor sau în urma informațiilor legate de fondul capitular pe care se pregăteau canonicii mitropolitani să-l inițieze? Din această întrebare desprindem o altă: de unde a reușit ministerul să găsească fondurile necesare acestei dublări a ajutorului pentru canonici și cu ce scop a acordat acest ajutor? Aceste întrebări rămân deschise interpretărilor, cel puțin în ceea ce ne privește, deoarece informațiile necesare se află, probabil, la Budapesta, între documentele ministerului de culte. O observație însă putem să facem vizavi de această creștere: creșterea reală fusese cu doar 600 cor. pe an, deoarece reprezenta completarea la cele

⁵⁹ *Ibidem*, f. 217.

500 cor. pe care canonicii le primeau de la stat din 1901. Creșterea nu însemna nici măcar jumătate din suma pe care o solicitaseră canonicii în anul 1907 de la ministerul de culte, dacă privim datele din **Anexă**. De asemenea, din faptul că între data cererii și cea a acordării ajutorului trecuseră șase ani, putem presupune că inclusiv doleanțele Capitlului crescuseră în acest interval.

Reacția Capitlului mitropolitan a fost însă previzibilă: a fost compusă o scrisoare colectivă a tuturor Capitulelor din provincia mitropolitană, prin care ministrului de culte i se aduceau mulțumiri pentru ajutorul acordat. Totuși, suma acordată nu era suficientă, astfel că se cerea ministerului reglementarea definitivă a dotării canonicilor⁶⁰. Pentru predarea scrisorii ministrului cultelor de la Budapesta, canonicii au recurs la mitropolitul Mihályi, care urma să se deplaseze în capitală⁶¹.

Fondul capitular pentru îmbunătățirea stării canonicilor a devenit funcțional după aprobarea sa din partea ministrului de culte. Fondurile care au fost primite ulterior acestui an în administrația Capitlului au fost taxate corespunzător pentru administrarea averilor și proprietăților acestora de către canonici. Dar veniturile pe care le înregistra fondul erau scăzute, dacă luăm în considerare faptul că mulți fondatori solicitau derogări de la această regulă, sub pretextul că destinația veniturilor respectivului fond era una nobilă⁶².

Evenimentele anului 1914 au impus însă trecerea acestei probleme în subsidiar. Astfel, în primăvara anului 1914, prepozitul Micu Moldovan a renunțat la o parte a atribuțiilor sale, pe motiv de boală, retrăgându-se din oficiul de vicar general arhiepiscopesc. În locul său, în această poziție mitropolitul Mihályi l-a numit pe canonicul Victor Szmigelski⁶³. De asemenea, declanșarea războiului a reprezentat un nou motiv de amânare a problemelor care îi preocupau pe canonicii români uniți.

Condițiile de război și creșterea prețurilor au oferit însă motivul perfect de reluare a petiționarismului. Faptul că ajutorul oferit de minister în 1913 nu îi mulțumise nici pe ceilalți canonici din provincia mitropolitană de Alba-Iulia și Făgăraș poate fi desprins inclusiv din scrisoarea prepozitului capitular de la Oradea, Florian Stan, din decembrie 1915. Acesta a solicitat Capitlului inițierea unui nou memoriu pe lângă ministerul abilitat. Rapiditatea cu care a acceptat Blajul această idee – în aceeași ședință capitulară în care s-a prezentat scrisoarea prepozitului de la Oradea s-a aprobat și întocmirea unei reprezentatii comune a Capitulelor, a fost delegat

⁶⁰ *Ibidem*, ff. 220–222.

⁶¹ *Ibidem*, f. 228.

⁶² Astfel, în 1916, protopopul militar Teodor David contacta Capitlul în vederea administrării unei fundații proprii de 100.000 cor. pentru crearea unui azil de copii și a uneia de 7.000 cor., dar dorea ca acestea să fie administrate în mod gratuit de către Capitlu. *Ibidem*, f. 321. Având în vedere scopul nobil, Capitlul a permis o abatere de la regula taxării veniturilor fondurilor administrate de canonici, în sensul în care fundația acestuia urma să fie administrată ca un depozit, iar taxarea urma să fie inițiată atunci când venitul atingea un milion de coroane. *Ibidem*, f. 325.

⁶³ „Unirea”, nr. 52/1914, p. 5.

reprezentant al Blajului Izidor Marcu și i s-au pus acestuia la dispoziție fonduri de deplasare din fondul de dispoziție capitular⁶⁴ – ne îndreptățesc să credem că o mișcare similară se pregătea și din partea canonicilor mitropolitani.

Conform datelor existente, canonicii mitropolitani au redactat un proiect de reprezentatie comună pe lângă ministerul de culte. Acesta a fost semnat de către canonicii de la Blaj, Gherla și Oradea, iar planul era ca, după semnarea din partea canonicului Fireza de la Lugoj, acesta să o expedieze la Budapesta. Condițiile de război și proasta circulație a veștilor și a poștei produsese rătăcirea momentană a textului reprezentatiei comune. Tras la răspundere pentru cele întâmplute, în cadrul ședinței capitulare din 18 februarie 1916, Izidor Marcu a răspuns că scrisoarea se afla la canonicul Fireza și că îi va cere acestuia urgentarea expedierii. Dar canonicul orădean Miculaș, aflat la Budapesta, tatonase terenul pe lângă ministerul de culte maghiar, pentru a afla șansele de reușită ale cererii canonicilor. În condițiile în care ministerul întâmpina probleme în plata ajutorului suplimentar de 600 cor. acordat în 1913, șansele de a solicita creșterea acestuia erau destul de reduse⁶⁵. Pentru a respecta planul, petiția colectivă a Capitulelor a fost înaintată ministerului de culte, în cele din urmă de către prepozitul orădean Florian Stan, care a anunțat însă Blajul că nu crede că petiția urma să aibă vreo urmare, succesul ei fiind redus⁶⁶.

Totuși cererile canonicilor români erau legitime, deoarece în situațiile extraordinare ale războiului, salariile acestora erau tot acele de la debutul conflictului. Ministerul de culte a fost nevoit să aprobe în vara anului 1916 acordarea unui ajutor extraordinar de război, care presupunea ca fiecare canonic să primească câte 1.400 cor. anual în plus la salariu. Acest ajutor se acorda la solicitarea Capitulelor⁶⁷.

Răspunsul la petiția comună a Capitulelor a venit abia în anul 1917, în urma unei noi solicitări de creștere a salariilor canonicilor. Aceste ajutoare acordate de către ministerul de culte cu titlu de ajutor extraordinar puteau fi oricând sistate în condițiile de război. Astfel, canonicii susțineau mai degrabă o reglementare definitivă a salariului lor decât creșteri treptate ale ajutorului. Astfel, din informații rezultă că în luna iulie 1917 – la scurtă vreme după reîntoarcerea Capitlului de la Oradea – o nouă cerere a fost adresată ministerului. Aceasta a avut același rezultat ca și cele anterioare: o creștere a ajutorului acordat de minister, de la 1.100 cor. anual la 2.400 cor. anual. Reacția Capitlului mitropolitan: mulțumiri și reafirmarea dorinței de a se da curs cererii din petiția din iulie 1917⁶⁸.

⁶⁴ A.N.D.J.A., M.R.U.B. – Capitlu, D. 1/1907, f. 309.

⁶⁵ *Ibidem*, ff. 311–313.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 316.

⁶⁷ Din datele din ședințele capitulare, Blajul și Lugojul au cerut acest ajutor, dar probabil și celelalte Capituluri au procedat identic, deoarece lipsurile erau generalizate. *Ibidem*, ff. 325–326.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 245 r.v.

3. Fondul de rezervă al Capitlului mitropolitan

În situația dată, proiectul taxării fondurilor administrate de către Capitlu a revenit în actualitate. Deși exista fondul capitular pentru îmbunătățirea salariilor canonicilor, prevederile acestuia reglementau o taxare de 1%, considerată insuficientă de către canonici pentru eforturile lor. Întruniți în ședința capitulară din 26 noiembrie 1917, canonicii au prezentat mitropolitului varianta îmbunătățită a proiectului referitor la fondul capitular. Aceștia cereau mitropolitului acceptarea reglementării dotării canonicilor „...în timpurile acestea de nemaiauzită scumpete”. Canonicii au susținut taxarea fondurilor și fundațiilor, care urma să se facă în așa fel încât dotarea fiecărui canonic să crească cu cel puțin 2.000 cor. pe an. Procedura nu a primit însă acordul mitropolitului. În final, s-a decis ca venitul anual obținut din administrarea unui fond de către Capitlu să fie taxat cu 10%, după procedura uzitată și de către guvern sau alte asociații. Felul în care ar fi urmat să fie obținută suma era foarte clar trasat: din venitul fondului, cele zece procente erau transferate direct în fondul administrativ al Administrației Centrale Capitulare. Drept bază pentru taxare era luat însă venitul anului anterior, deoarece datele investițiilor urmau să fie contabilizate abia la finele lunii decembrie, astfel că venitul era cunoscut abia în anul următor. Astfel, decizia Capitlului era ca în 31 decembrie 1917 să se încaseze 10% din venitul fondurilor pe 1916 ș.a.m.d.⁶⁹. Din calculele efectuate de canonici, suma pe care ar fi urmat să o încaseze pentru anul 1916 era de 38.000 cor., din care urma să fie asigurată mai întâi salarizarea personalului de la Administrația Centrală Capitulară. Restul banilor urmau să fie depuși într-un fond intitulat „Fondul de rezervă al Capitlului mitropolitan”, din care fiecare canonic ar fi urmat să primească sume de bani pentru asigurarea existenței. Mitropolitul a adăugat faptul că, până ce în respectivul fond se vor aduna sume suficiente scopului propus, urma să se desemneze pe seama fiecărui canonic un aconto de câte 1.000 cor., care urmau să fie decontați ulterior din fondul de rezervă capitular⁷⁰. Capitlu a fost însărcinat cu redactarea proiectului fondului, care urma apoi să fie analizat și aprobat de mitropolitul Mihályi și de ministrul de culte ungar.

Statutul fondului de rezervă capitular a fost redactat în aceeași lună de către canonicii mitropolitani. În cadrul prevederilor importante se numărau enumerarea acelor fonduri și venituri care urmau să fie taxate (cum ar fi dobânda după depuneri, după obligațiunile de stat și private, veniturile din arende sau chiriile caselor și a altor proprietăți), dar și cele care erau scutite de această taxă (obligațiunile de stat vinculare, a căror coală de plată se afla la proprietar și nu la Administrația Centrală Capitulară, averile fondatorilor în viață care își rezervaseră veniturile fundației pe perioada vieții, banii trimiși la Administrația Centrală Capitulară spre distribuie, cum

⁶⁹ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj (de acum înainte A.N.D.J.Cj.) – Biblioteca Centrală Blaj, D. 25/1818-1948, ff. 248-249.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 248.

ar fi congrua, cvincvenalele, ajutorul de stat pentru profesori, taxele pentru liturghii). De asemenea, nu erau considerate venituri, fiind deci scutite de taxe, contribuțiile preoților la fondul preoților deficienți și ale profesorilor la fondul de pensii, dar și rentele, bursele, beneficiul de pâine sau cheltuielile cu elevii din internate. Statutul fondului prevedea inclusiv taxarea domeniului mitropolitan, cu o sumă de 3.500 cor. pe an, fiind însă prevăzută probabilitatea creșterii în viitor a contribuției, în eventualitatea în care salariile personalului comun ar fi necesitat adaptarea la noile realități⁷¹.

Referitor la modul de împărțire a sumelor cumulate din încasarea procentelor pentru administrarea fondurilor, acestea urmau să fie folosite mai întâi pentru plata salariilor personalului Administrației Centrale Capitulare. Aceștia urmau să primească, în locul graționalelor de până atunci, adaose la salariu din trei în trei luni, pentru a exista o oarecare calibrare a creșterilor salariale cu necesitățile timpului. Din restul banilor, 2/3 erau împărțite în mod egal între canonici, iar 1/3 se păstra în contul fondului de rezervă. De asemenea, sumele care reveneau unor staluri canonice vacante erau depuse în același fond⁷².

Ca o particularitate, acest document recunoștea că sumele prescrise nu reușeau să acopere necesitățile reale ale canonicilor și le recomanda acestora să ocupe oficii la Administrația Centrală Capitulară. Mobilul acestei recomandări se afla în faptul că oficialii de la Administrație primeau un salariu destul de bun, care îl putea completa pe cel de canonic. Totuși, și în acest caz exista o prevedere specială: dacă un canonic suplinea un oficiu de la Administrația Centrală Capitulară, urma să primească doar jumătate din salariul aferent acestuia, restul urmând să fie capitalizat în fondul de rezervă capitular⁷³.

Astfel, prin această prevedere a statutelor fondului de rezervă, administrația arhidiecezană atingea două obiective: primul era că astfel reușea să ofere o soluție complementară de salarizare a canonicilor, care ar fi fost plătiți de două ori din același fond. De asemenea, recomandarea avea un rol mobilizator, acoperind astfel vacanțele din oficiile administrației arhidiecezane, datorate faptului că unii canonici refuzau să mai ocupe unele oficii sau cereau să fie scutiți de acestea. Imaginea pe care ne-o crează fondul de rezervă este aceea a unui cerc închis. Creat de canonici pentru canonici, alimentat din veniturile fondurilor administrate de canonici, administrat el însuși de Administrația Centrală Capitulară, dominată de canonici, fondul părea a fi, cel puțin teoretic, soluția ideală la problema dotării financiare corespunzătoare a Capitlului.

Acesta a primit aprobarea ministerului de culte, care și-a dat acordul asupra proiectului prezentat de către Capitlu. Până la momentul în care statul ar fi reușit să acopere singur cererile canonicilor, aceștia urmau să aibă grijă ei înșiși de situația lor financiară. Ministerul aproba taxarea, care urma să se

⁷¹ *Ibidem*, ff. 250–252.

⁷² *Ibidem*, f. 251.

⁷³ *Ibidem*, f. 252.

realizeze astfel încât fiecare canonic să primească cel puțin 2000 cor. anual în plus la salariu, din respectivul fond⁷⁴.

Beneficiind de acordul ministerului de culte, fondul urma să încaseze cele zece procente aferente activității sale. Care a fost finalitatea acestui fond reprezintă o necunoscută pentru noi, deoarece veniturile pe anul 1917 urmau să fie contabilizate în 31 decembrie 1918, dată la care Transilvania intrase deja în componența statului român. Astfel, principalele aspecte referitoare la Biserica română unită au fost puse în dezbatere și reglementare, pentru a se armoniza noilor realități din cadrul statului român. De asemenea, în luna ianuarie 1918 decedase Victor Mihályi de Apșa, iar administrația interimară trecuse în mâinile Capitlului mitropolitan, și în special ale vicarului capitular ales, Vasile Suci. În perioada vacanței scaunului mitropolitan, canoanele interziceau inovațiile care ar fi adus atingere veniturilor Bisericii sau ale mitropolitului⁷⁵.

Reglementarea veniturilor canonicilor a fost un proces de lungă durată, care s-a întins pe aproape două decenii. Succesul acestei acțiuni rămâne deschis interpretărilor, deoarece la finele perioadei pe care ne-am propus să o cercetăm – adică până la decesul mitropolitului Mihályi de Apșa – canonicii nu obținuseră reglementarea definitivă a salariilor, doleanță care transpore frecvent din petițiile adresate ministerului de culte maghiar. Referitor la modalitatea de acțiune a canonicilor pentru o salarizare corespunzătoare, inițiată în 1903, pot fi formulate însă unele concluzii.

Problema dotării canonicilor a fost una care a preocupat toate Capitulele din provincia mitropolitană de Alba-Iulia și Făgăraș. Acțiunea canonicilor de la Blaj a fost însă una duală: pe de o parte au acționat concertat cu celelalte Capitule, folosind metoda petiționară, care viza în principal ministerul de culte. Pe de altă parte, sub marca unei politici „prin noi înșine” promovată de canonicii mai tineri din cadrul Capitlului mitropolitan, au fost puse bazele unor fonduri de ajutoare ale canonicilor, a căror principală sursă de alimentare a fost taxarea procentuală a veniturilor acelor fonduri care cădeau în sarcina administrării capitulare. Cele două metode au dat rezultate mai ales în deceniul al doilea al secolului XX. Totuși, creșterile au fost considerate ca fiind insuficiente, mai ales dacă le raportăm la necesarul estimat în anul 1907, care a crescut apoi din cauza inflației și a războiului care a debutat din anul 1914. Pentru a reuși să acopere dotarea de care avea nevoie, canonicii se implicau în administrația arhiecezană, ocupând cât mai multe oficii – de preferință remunerate – fapt care a dus la cumulul de funcții și la supraîncărcarea agendelor canonicilor.

În ansamblu, considerăm că mișcarea canonicilor pentru o remunerare corespunzătoare s-a desfășurat sub imperiul nehotărării și a temporizărilor repetate. De fiecare dată când germenele unei mișcări mai radicale se profila, cel puțin în ceea ce privește perioada petiționară, acesta

⁷⁴ *Ibidem*, f. 246 r.v.

⁷⁵ Ioan Coltor, *Vicarul capitular și sfera lui de activitate*, în „Cultura Creștină”, nr. 3–4, Blaj, 1918, p. 80.

era temperat, sub pretextul că acțiunea ar putea genera resentimente din partea ministerului de culte. De asemenea, necesitatea reglementării congruei a servit drept pretext pentru amânarea înaintării multor petiții către minister. Astfel, reglementarea definitivă nu a fost niciodată pusă în discuție de către ministerul de culte, care a preferat mereu să mențină Capitlul într-o stare de relativă dependență, prin acordarea ajutoarelor de la stat, fie ele ordinare sau extraordinare, pe timp de pace sau de război.

Finalmente, mobilul soluției propuse de Capitlul mitropolitan pentru realizarea ameliorării salariale – anume taxarea veniturilor fondurilor – trebuie căutat inclusiv în principiile societății capitaliste. Caracteristica capitalismului era aceea că serviciile oferite erau remunerate corespunzător eforturilor depuse pentru atingerea unui profit. Astfel, la începutul secolului XX, Biserica română unită trece printr-un proces de modernizare în ceea ce privește administrația sa, mai ales în ceea ce privește partea financiară a problemei.

Anexă

Conspect cu veniturile canonicilor Capitlului mitropolitan în anul 1907⁷⁶

	Dotarea pe care o aveau din salariu și alte surse	Dotarea estimată conform statutului lor	Sumele necesare pentru completare
Ioan Micu Moldovan prepozit	5394.92 cor.	11600 cor.	6205.08 cor.
Simeon Pop Matei Canonic lector	4857.80 cor.	7200 cor.	2342.20 cor.
Gavrilă Pop Canonic cantor	4437.80 cor.	7200 cor.	2762.20 cor.
Augustin Bunea Canonic custode	4227.80 cor.	7200 cor.	2972.20 cor.
Victor Szmigelski Canonic scolastic	3850.40 cor.	7200 cor.	2549.60 cor.
Izidor Marcu Canonic cancelar	3430.37 cor.	6400 cor.	2969.63 cor.
Ștefan Pop Canonic teolog	3430.37 cor.	6400 cor.	2969.63 cor.
Iosif Hossu Canonic penitențiar	3020 cor.	6400 cor.	4180 cor.
Alexandru Uilăcan Canonic referandar	3020 cor.	6400 cor.	3380 cor.
George Munteanu Canonic prebendat	3020 cor.	6400 cor.	3380 cor.
Total	38689.46 cor.	72400 cor.	33710.54 cor.

⁷⁶ A.N.D.J.A., M.R.U.B. – Reg. Gen., D. 2983/1909, f. 41 r.

**The romanian greek-catholic Chapter from Alba-Iulia and Făgăraș
movement a for adequate payment between the years 1903-1918**

- Abstract -

The present study is dedicated to the elaborate movement for a adequate payment initiated by the representants of one of Romanian greek-catholic Church's institution: the Chapter of the cathedral from Alba-Iulia și Făgăraș. The Chapter's movement is initiated in 1903 and, in it's fifteen years length, we perceive two modalities of action: the petitioner way, that dominated between 1903-1912, and the self-action way, that has been imposed after 1913 by the „young” generation. Both ways had little results in the period. The Romanian high clergy petitions for an equal payment as the others confessions clergy, assured from the State's funds, failed to obtain the Hungarian government's approvement. This is the reason why the „young” generation proposed a new way of action, one that, in theory, assured the financiary independence of the Chapter's members. Nevertheless, the problem wasn't settled in 1918 and Transylvania's union to Romania made that this problem enter in the Romanian's government competence.

STRUCTURI DE CIVILIZAȚIE TRADIȚIONALĂ

PROBLEMATICA PREZENTĂ A SIMBOLURILOR ȘI ORNAMENTULUI DIN ARHITECTURA ȘI ARTA POPULARĂ ROMÂNEASCĂ

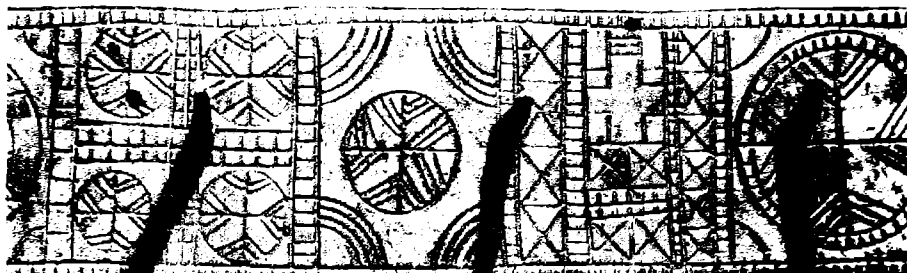
Romulus ZAMFIR

Simbolistica artei și arhitecturii populare românești este legată curent, mai ales conform simțului comun, de ornamentica acestora, dar tot atât de importante pot fi simbolistica formelor, a culorilor, rapoartelor și proporțiilor sau chiar a unor spații, configurații și viziuni.

Pe de altă parte, problema simbolului în arhitectura și arta populară nu mai este monopolul unei singure discipline ci, în contextul contemporan, se află la confluența etnografiei cu istoria, antropologia și estetica (admițându-se că nașterea, dezvoltarea și interpretarea simbolurilor au fost abordate de lingvistică, critica de artă, istoria civilizațiilor și a religiilor, antropologia culturală, psihologia, medicina și cam toate științele referitoare la om).

Problematica este și mai complexă, întrucât atât abordarea *diacronă* cât și cea *sincronă* a subiectului sunt afectate de mutațiile din toate aceste domenii. Arhitectura populară are și ea o latură ideatică, pe care contextul postmodern o condiționează de cele trei funcții: cea *expresivă* (servind autoreprezentării omului) îndreptată spre trecut, cea *apelativă* (enunță ce vrea arhitectura de la destinatari) orientată spre viitor și cea *simbolică* (de reprezentare a arhitecturii).

Simbolizarea în arhitectură ar fi nu atât o chestiune de stil, cât un atribut general al ambientului construit. Faptul că mediul construit este în general simbolic mută accentul de pe cantitativ (câte simboluri) pe intenționalitatea simbolizării și pe adecvarea procedurii respective – vezi economia artei și arhitecturii populare. Informația estetică și cea semantică par a fi strâns legate în arhitectură și încă nu s-a lămurit dacă perceperea estetică poate fi canalizată/orientată către dimensiunea semanticului sub formă de simboluri.

Discursul etnografic

Cel mai mult s-a dezvoltat cercetarea în ornamentica populară ca disciplină etnologică studiind geneza, structura, funcțiunea, stilul, valoarea și mesajul sistemelor de elemente decorative elaborate pe parcursul istoriei.

După unii autori, principalele elemente de inspirație ale ornamenticii populare ar fi provenit din *realitatea înconjurătoare*: soarele, luna, stelele, plantele și animalele din jur, uneltele și chiar omul sau elemente anatomice ale acestuia.

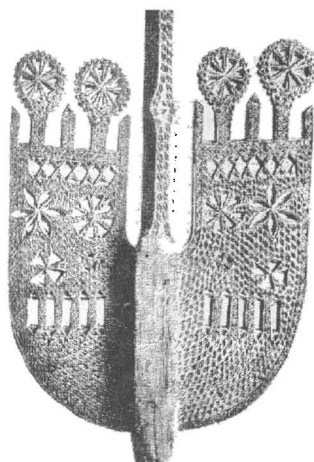
O altă clasificare promovează o *structură decorativă* a ornamenticii în funcție de elementele, motivele și compozițiile ornamentale, insistându-se pe existența unui stil geometric (compoziții de figuri geometrice, reduceri la forme schematice, reprezentări cu caracter simbolic, generalizări sau stilizări ale unor elemente reale organizate ritmic prin repetiție, alternanță și simetrie), pe exprimarea unei diversități de sentimente și pe codificarea gustului.

Ornamentele au fost clasificate după criterii *morfologice, semantice și sintactice*.

Conținutul elementelor, motivelor și compozițiilor populare ar evidenția alte trei categorii semantice: *abstracte* sau *abstractizante* (din stilizarea până la ocultarea semnificației originare a unor elemente din realitatea ambientală, uneori din tehnica de realizare); *concrete* sau *realiste* (fiziomorfe, skeomorfe și sociale) și *simbolice*.

Ornamentele simbolice ar fi cele care reflectă atât *credințe și obiceiuri*: simbolul solar, brăduțul, vârtelnița, arborele vieții, șarpele casei, trifoiul cu patru foi etc., cât și *elemente religioase*: prescură, pristornic, cruce, sfeșnic sau pomul cunoașterii.

Ornamentele simbolice au fost clasificate în grupe de elemente, motive și compoziții ornamentale: *mitologice* (sori, sori cu brăduți – fertilitate cu bărbăție, coloane ale cerului, roți solare, soare și vârtelniță – succesiunea anotimpurilor ș.a.); *folclorice* (frunza de brad – bărbăție, arborele vieții – tinerețe fără bătrânețe, șarpele casei – păzitor al acesteia, trifoiul cu patru foi – norocul, calul înaripat al lui Făt-frumos); *religioase* (prescură, pristornic, cruce, sfeșnice); *emblematic* (vulturi în cruce, porumbelul păcii, simboluri heraldice, pietre de hotar); *derivate ale semnelor de breaslă*, răboj, marcarea vitelor și diferite inscripții.

Motive Solare pe furci și fuse din
Marginimea Sibiului și Maramureșului

Detaliu cu Motiv Antropomorf la un căuc
din Pădurenii Hunedoara

O anumită erodare a simbolurilor poate fi văzută în procesul recent de penetrare în lumea lor a elementelor realiste, ajungându-se la compozițiile predominant realiste. De aceea, se și vorbește de peste un secol despre *disoluție*. Curent, simbolurile populare sunt clasificate ca: *tradiționale* – apărute până la sfârșitul feudalismului (cârligul ciobanului, furca, ciutura, vârtelnița, călița, fulgerul, ramura de brad ș.a.); *de tranziție* – apărute în epoca modernă sau dezvoltate din precedentele (vârtelnița cu flori, călițe ocolite cu sori, frunze sau flori, cârcei și creste de cocoș, reprezentări de bărbați și femei); *contemporane* – create de la începutul secolului XX și până recent (flori și frunze, table și măsuțe, stâlpi de telegraf). Între elementele autohtone și alogene s-a înregistrat un dialog permanent. Cultura populară a beneficiat de izvoare simbolice și ornamentale multiple și diferite. Acest fapt a determinat un pronunțat dinamism, în pofida credinței într-un grad inerțial mare funciar.

Vedem că sfera elementelor simbolice este mult mai vastă decât cea a ornamentelor simbolice propriu-zise. Probabil că aici a operat și dezvoltarea ulterioară celei a etnografiei clasice a semioticii și esteticilor contemporane. Unii autori susțin că defazajul dintre apariția acestora din urmă în modernitate, când satul s-a deschis spre oraș și folclorul ar fi trecut în repertoriul pasiv al tradiției, ar fi responsabil de faptul că demonstrațiile structuraliste semiotice nu au un impact suficient asupra elaborării de judecăți de valoare, literare sau estetice.

Însă faptul că ornamentul popular este și *semn* și *limbaj* (grafie și idee), ca elaborare materială purtătoare a valorilor ideatice a unui grup etnic, face ca elemente simbolice să apară atât în ornamentele abstracte cât și în cele realiste, fie și dacă am ține cont doar de unitatea dintre semn grafic și conținut din sistemul ornamental al artei populare românești. Aici intervine și adecvarea formelor, funcțiilor, tehnicilor și materialelor la concepția estetică și de viață.

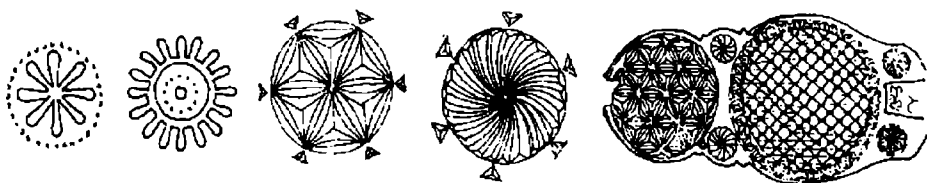
Până de curând, existau o sincronizare și interferență a categoriilor ornamentale cu epoca, prezente în toate genurile de artă populară și în același timp pe mai multe obiecte sau pe unul în context.

Ca abordare *diacronă*, primele ornamente au fost determinate evident de *tehnică și material* și primele ar fi fost *geometrice* (lineare, stilizate), dar încărcătura simbolică a ornamentului nu este asociată obligatoriu naturalismului (apărut în arta și arhitectura populară, după numeroși cercetători, abia în secolul XIX din influențe central-europene și asiatice).

În ceea ce privește cromatica artei și arhitecturii populare românești, determinismele decurg din *folosirea culorilor naturale* (notă majoră: „arhitectura lemnului”, coloranții chimici industriali intervenind din primele decenii ale secolului XX) și *regionalisme* (albul fiind componenta majoră unificatoare a acestora).

Vedem că în domeniul artei și arhitecturii populare accepțiunea comună și tradițională de simbol este afectată de intervenția ulterioară a semioticii și impactul pe care l-a produs această abordare asupra binomului consacrat formă-conținut.

Limbajul artei și arhitecturii populare, ca *mijloc de comunicare*, s-ar constitui din semnificația unor însemne, simbolica unor ornamente, valențe magice, semne distinctive, inventarul limbajului de simbolică grafică (cruce, spirală, romb, linie frântă, brăduț, coarne de berbec ș.a.).

Secolul XX s-a ambiționat să generalizeze abordarea științifică, iar cele două „științe dure” care au părut că oferă metodologii generalizatoare au fost succesiv *lingvistica* (odată cu structuralismul) și *istoria* (de la postmodernism până la exacerbarea în metodă de modelare la Gh. Curinschi).

Pentru etnografi, *semnul grafic* a ajuns să fie considerat echivalent cu gestul, grafia sau notația muzicală, cele mai precise semnificații fiind ornamentele realizate prin crestare în elementele din lemn, ca decurgând din grafia răbojului.

Ornamentica din arta și arhitectura populară sunt clasificate după *funcții*: semne de proprietate, semne de meșter, funcții sociale, utilitare, magice sau decorativ-estetice. Aceste funcții ar atașa semnelor consemnare, simbol, comunicare.

Dificultățile care au făcut ca generalizării aplicării semanticii în mai multe arte să i se adapteze mai multe niveluri sunt vizibile și atunci când, pe lângă *limbajul ornamenticii*, se abordează și *limbajul obiectului de artă/arhitectură* în ansamblul său, aici sporul complexității încărcăturii semantice fiind

evident. Problemele și dificultățile concrete de aplicare în domeniul artei și arhitecturii populare au făcut să se ajungă să se vorbească și să se trateze frecvent elemente ca „obiecte-simbol”, „ornamente-simbol”, „semne-simbol”.

Dar, pentru a institui un limbaj și a comunica, obiectele și compozițiile ornamentale și cromatice ar trebui să se exprime prin simboluri și să fie clarificate *sensurile semantice*. Problemele de sincronizare, specifice dintotdeauna României, amplifică dificultatea acestor demersuri și din cauza specificității relației dintre arta/arhitectura cultă și cea populară – aceasta din urmă având un grad mai mare de inerție –, involuției contemporane și a posibilităților și tentativelor de recuperare.

Arta și arhitectura populară sunt însă un domeniu predilect de studiu asupra originii simbolurilor, convenția actuală fiind aceea că lui *homo sapiens* i-ar fi proprii aptitudinea de a reflecta realitatea în *simboluri verbale, gestuale sau materializate în figuri*. Manifestarea simbolică ar presupune convergența raporturilor tehnică-artă, economico-sociale, magiei, sistemul de semne simbolice realizând exprimarea sentimentelor, gândirii și trăirii etnice.

În simbolistica artei populare românești au fost codificate simboluri străvechi *solare, ale fertilității, religioase*. Decodificarea lor a generat semnificații variate pe planurile material, spiritual sau social, în funcție de momentul respectiv și de sensibilitatea, capacitatea de înțelegere, puterea de imaginație și experiența de care se dispunea la acel moment. Desincronizarea din momentul de față și perspectiva transformării accelerate viitoare a ruralului din România sugerează imanența unei curse contracronometru în salvagardarea acestor semnificații.

Un punct esențial de contact între simbolică și semantică în arta/arhitectura populară românească devine *codificarea-decodificarea*. Se admite că *semnul-ornament* ar deveni simbol în momentul conștientizării necesității de comunicare.

Aici apare și o altă problemă contemporană: *asocierea artei cu artefactul* sau efectul acestuia asupra destinatarului, precum și *rolul interpretării* din procesul de comunicare în funcție de sentiment, valoare culturală, emoție artistică a creatorului, acesta realizând codificarea prin limbaj, tehnică, mijloace de exprimare. Codificarea din arta/arhitectura populară poate fi individuală sau colectivă. Decodificarea semnului-simbol depinde de experiența și imaginația receptorului, dar și de fondul tradițional social și etnic apercptiv. Pentru a fi operațională însă, ea trebuie să aibă la bază un cod-simbol cunoscut, recunoscut, sancționat și acceptat de comunitate.

Obiectul ar putea deveni limbaj dacă înmagazinează suficientă încărcătură pentru a atinge pragul critic de act cultural, de simbolizare a sentimentelor umane sau sociale-etnice.

S-a văzut că, frecvent, sistemul de semne folosite ca simboluri de o comunitate ajunge să fie contaminat de împrumuturi și de mode sau curente din exterior.

Ca și în arta cultă, este uneori inevitabil ca *ornamentul-simbol* să ajungă să înglobeze și mai ales să genereze mai multe interpretări și mesaje decât în

intenția inițială a creatorului. Deosebit de importantă și de dificilă este exigența ca decodificarea să distingă figurația de invenția strict decorativă dintr-un ornament. Nu știm dacă poate constitui o consolare, dar în diverse momente istorice s-au înregistrat schimbări ale conținutului și sensului semantic al unor ornamente-simboluri, convergențe în exprimarea aceluiași lucru prin semne diferite sau sensuri multiple în decodificarea unui semn ornamental-simbol.

Fără a face paralele cu curente culte moderne sau opera deschisă, s-au înregistrat în timp și pierderi de semnificație inițială a unor simboluri și o anume libertate spre interpretări arbitrare.

Se admite că simbolistica artei/arhitecturii populare ar fi unul din elementele generatoare de conținut al unei culturi, prin reflectarea codificată a modului de viață și limbajele alcătuite din elemente materiale ar fi cele care transmit și conservă valorile.

Abordarea semantică are ca puncte delicate *stabilirea elementului de bază/primar și ierarhizarea nivelurilor în domeniile artelor plastice și arhitecturii*. Rămâne încă o sarcină de viitor dezvoltarea în domeniile compozițiilor ornamentale și a câmpurilor decorative simbolice.

Într-o asemenea viziune integratoare, ar putea fi studiate și *canoanele estetice simbolice* din arta și arhitectura populară (simetrie, ritm, alternanță, dinamică).

Atunci când am vorbit de o cursă contracronometru în acest domeniu, *factorul de presiune* consista în cascada de transformări din lumea satului și din arta populară (clasice fiind deja cele din domeniul materiei prime, a tehnicilor adecvate azi, a decorului, a gamei cromatice, a pierderii funcționalității inițiale și încărcăturii ornamentale compensatorii, a transferării utilitarului în ornamental etc.). *Ornamentele simbolice*, reflectând obiceiurile, miturile, personificările creațiilor populare, credințele, reprezentările figurative ale instituțiilor și corporațiilor de odinioară, cunoștințe și practici cu caracter scriptic popular, sunt deosebit de vulnerabile azi, existând riscul să-și piardă încărcătura de semnificații și sugestii simbolice, vechile conținuturi semantice.

Discursul antropologic

Sunt acreditate astfel păreri contemporane cum că intrăm, din secolul și mileniul acesta, într-o perioadă de preponderență a *antropologiei culturale artistice* (seducție prin cultură, dar și ceea ce este propriu și comun unor indivizi și grupuri umane). Blaga atribuia *ornamentelor simbolice românești*: geometrismul, invenția figurativă mai simplă, caracter predominant drept-linear, staticul, discreția, structura rarefiată, năzuința formativă de a geometriza motivele fiziomorfe. Creația populară românească s-ar încadra dintotdeauna în contextul european prin *valori originale* (similitudini și diferențieri etnoculturale începând din planul carpato-balcanic și până cel intercontinental).

Abordarea simbolului în perspectiva antropologiei culturale are anumite particularități care, în contextul interdisciplinar de astăzi, este util să le confruntăm cu discursul etnografiei consacrate.

În lumea noastră („lume de simboluri”), componenta simbolică pare a fi cea mai importantă dintre componentele fundamentale ale culturii, ca și „sistem de semnificații despre care ar exista un acord”.

Componenta simbolică a culturii ar comporta trei termeni: *semnul*, *semnalul* și *simbolul*.

Până la urmă, oricare obiect care se substituie altui obiect ar fi, sau ar putea fi, un *semn*, ceea ce privilegiază perceperea artei ca *lume de artefacte*.

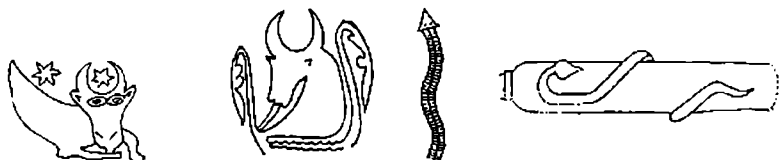
Pe lângă rolul de simbol (inclusiv în știință), *semnul* poate fi și *indicator/semnal* pentru acțiune, eveniment purtător de informație în adâncime (fumul unui pericol) și o structură compusă din *semnificant* (roșu) și *semnificat* (pericol).

Uneori, semnele sunt categorisite ca *naturale/semnale* (în asociație imediată, ex. mirosul gazului) și *convenționale* (numai pentru transmiterea unei semnificații bazate pe consens, deci relație arbitrară între *semnificant* și *semnificat*).

După Ch. S. Pierce, *relația semnificant-semnificat* ar evidenția clase de semne: *iconice* (asemănătoare exterior cu obiectele semnificate, ex. desene, scheme, imagini); *indiciale* (evocând *semnificatul* prin rapoarte de contingență spațială, temporară sau cauzală, ex. fumul și focul); *semiotice* (pur formale și convenționale, fără nimic comun cu substanța sau forma *semnificatului*, ex. cifre, litere din formule).

Semnalul a primit, pe parcursul timpului, mai multe definiții: *semn comunicat* de la individ la individ, *element* (model sau act) de tip stimulator servind ca bază pentru răspuns, *semn* sau *eveniment* ce incită la acțiune etc.

Simbolul ar fi înainte de toate un *semn* sau un *semnal*, ce ar reprezenta *altceva* decât propria substanță fizică. *Semnul* ar deveni *simbol* nu prin substanța semnificantului/*semn* ci prin *proces de simbolizare* care atribuie semnificantului în informație, stare sufletească, judecată de valoare purtată în sine (șarpe-ispită, cerc-ciclu, flacăra-nemurire etc.). În această viziune, oricare cuvânt, convenție stabilită de etnie sau populații particulare dintr-o cultură particulară, ar ține locul pentru ceva și nu ar exista o legătură necesară sau naturală între simbol și ceea ce simbolizează.

După Leslie A. White, *simbolul* i-ar fi transformat pe *antropoizi* în *oameni*, iar *comportamentul uman* ar consta și ar fi dependent de folosirea simbolurilor și toate culturile au fost generate și perpetuate prin utilizarea

simbolurilor. *Simbolul*, ca lucru căruia i s-a atribuit prin folosință *valoare* sau *semnificație*, ar fi universul umanității și poate lua forma de obiect material, culoare, sunet, miros, mișcarea unui obiect, gest etc., dar *semnificația* sau *valoarea* unui simbol nu ar consta în instanța derivată din sau determinată de proprietăți intrinseci unei forme fizice date (vezi culorile diferite de doliu sau suveranitate în diverse culturi), ci *este determinată de grupul utilizator*. Important: semnificația este atribuită de lucrurile umane lucrurilor fizice sau evenimentelor și apoi acestea devin simboluri.

De la John Locke încoace, simbolurile au semnificații proprii din impunerea lor *arbitrară* făcută de oameni.

Pentru a ajunge în zona experienței noastre, toate simbolurile ar trebui să aibă o formă fizică (semnificația nu este accesibilă numai non-senzorial), ceea ce privilegiază din nou artefactul, deși semnificația nu poate fi descifrată exclusiv prin examinarea senzorială a formelor fizice.

Deci, un *lucru* ar putea fi într-un context cultural un *simbol* iar în altul un *semn*, de unde confuzii sau înțelegeri eronate și în problema raporturilor actuale cu arta și arhitectura populare, mai ales că abia în secolul XX au apărut disciplinele consacrate termenilor și relațiilor din câmpul componentei simbolice a culturii: *semiotica* (convenții, coduri, mituri situații, ideologii – convențiile și teoria generală a semnelor și simbolizării), *semantica* (natura, structura, dezvoltarea și schimbarea semnificației cuvintelor – ramură a lingvisticii) și *hermeneutica* (interpretarea mesajelor în care sunt încifrate simboluri – inițial sacre).

Aici mai apar și probleme fundamentale contemporane ale opțiunii pentru arta/arhitectura ca și comunicare, raporturile atât de delicate formă-conținut, coexistența defazată a unor lumi cu „viteze” diferite, preeminența viitoare anunțată a antropologiei culturale (inclusiv funcția sa demistificatoare) etc.

Problematica simbolului în arta/arhitectura populară confruntă etnografia, istoria artei/arhitectura, estetica și antropologia culturală într-un cadru dinamic și cu mari probleme de sincronizare.

Importantă a fost și *contribuția psihanalizei*, chiar dacă am spicui numai credința lui Jung conform căruia omul are o *memorie inconștientă folclorică* ce îl leagă de experiențele strămoșilor săi și în baza căruia a și propus repertoriul său de simboluri arhetipale.

Conform abordării psihanalitice, semnificatul substituie simbolul (se operează cu semne pe o treaptă de dezvoltare primitivă, expresie a unor stări emoționale regresive), contrar *semioticii* sau *gnoseologiei* care localizează la nivelul lumii perceptibile sau la nivelul noțiunilor abstracte care se formează sau sunt identificate în mod conștient.

Un studiu comparat antropologic și etnologic al ornamentației tradiționale în lemn și simbolisticii acestora poate evidenția cum îndeletnicirile umane ar fi format un *simț al frumosului* și că frumosul s-ar fi manifestat ca o *facultate proprie a speciei umane*, acestea fiind bransate cu istoria artei și arhitecturii populare.

Relațiile dintre arhitectura populară și cultă au făcut ca multe abordări să fie marcate de curențele de idei dominante în epoca respectivă. Contextul actual face ca ornamentul simbolic popular să fie receptat și abordat diferit față de acum câteva decenii. Acesta parcurge curent (în fiecare epocă exprimând mentalități și necesități ale acesteia) un proces de reedificare morfologică, structurală și semantică relevat de materiale antropologice și arheologice, semnificațiile și accepțiunile căpătând frecvent conținuturi noi.

Atenția care trebuie acordată arhitecturii și artei populare, în cazul de față simbolurilor acestora, decurge din contextul actual care le este defavorabil: *pluralismul social* negociază dificil simboluri comune față de o cultură unitară (inclusiv în regionalisme) cum era cea populară; *succesiunea accelerată a schimbărilor* îngreunează constituirea de convenții; *simbolizarea arhitecturală* ar putea fi oare o acțiune proiecție simbolică psihanalitică individuală...

Chiar dacă astăzi se vorbește de o *decădere a simbolurilor* cu origine extra-arhitecturală, a anume dialectică pledează pentru salvagardarea lor (cu atât mai mult a celor populare) pentru eventuale reveniri ulterioare.

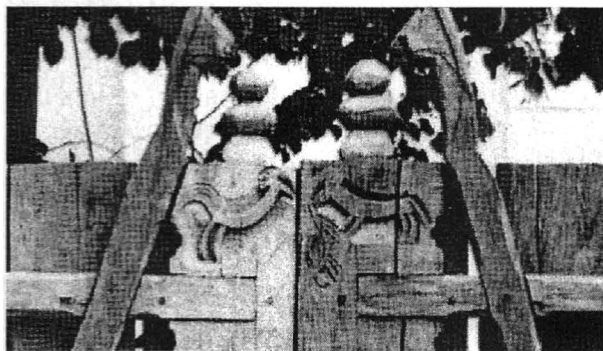
Discursul estetic și etnoestetic – tentația semiotică

Etnoestetica sau estetica folclorică pune problema opțiunii între constituirea unei discipline de sine stătătoare sau a unei subdiviziuni specifice în cadrul esteticii.

Și în arta și arhitectura populară, *formele artistice* trebuiau să satisfacă exigențe precum: armonia proporțiilor, echilibrul dimensiunilor, dezvoltarea simțului artistic, manifestarea unei valori estetice.

Ca elemente constitutive ale decorului tradițional, există un fond principal și un filon propriu artei populare care ar diferenția-o de arta primitivă, dar și de arta evoluată. Un studiu comparativ între creația națională și cea a popoarelor învecinate, precum și a marilor curențe universale, este necesar în mod evident.

Decorul ornamental ar comporta *patru momente sau nivele*, încărcătura simbolică fiind frecventă: *materialul* – lemnul în cazul preocupărilor noastre actuale; *procedeele de prelucrare* ale acestuia; *funcția socială a ornamentului*; *semantica* (conținutul tematic, mesajul sau semnificația elementelor, motivelor simbolurilor sau compozițiilor ornamentale). Acestea au fost preluate de la cercetătorii enumerați la clasificarea ornamentelor și simbolurilor și au fost urmărite, de predilecție, în aria transilvană.

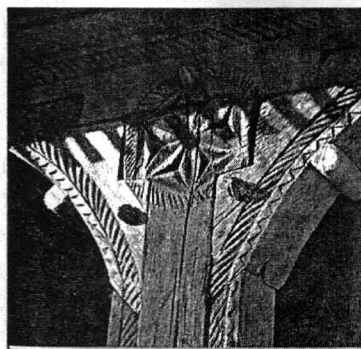
*Poarta de grajd cu Cai din Maramureș,
după P. Petrescu*

*Cupa cu Capete de Cai din Oaș,
după P. Petrescu*

Pe lângă sinteze morfologice, s-au înregistrat și *eforturi comparatiste și detaliat organizatoare* (clasic oarecum Nicolae Dunăre). Conform acestora, riscul cel mai mare în cercetarea artei populare nu ar fi de a lua drept ornament ceea ce n-a avut inițial un rost ornamental, ci de a nu considera sub raport estetic unele obiecte sau elemente care au aparent doar scopuri utilitare.

Forma în creația plastică tradițională ar afirma mult mai mult calitățile morfologice, comună fiind preocuparea pentru proporții echilibrate. Elementele constitutive ale decorului tradițional ar fi o *continuitate* a formei din *arta primitivă*, dar o *discontinuitate* a *funcției sociale* și a *conținutului semantic al decorului*, preluări care ar fi depins de aspirații, experiențe, gust, concepție despre frumos practicate de acei oameni, existența unor fonduri principale – filon propriu, a unor tipuri succesive și a variantelor locale.

Clasificarea ornamentelor se propunea a se face după cinci criterii (am văzut că numărul acestora diferă la diferiții cercetători, unele elemente fiind comune):

- *morfologic* (ornamente geometrice, liber desenate și mixte);

- *structural* (omogene sau heterogene, unilaterale, bilaterale, alternante, dense ori dispersate, simetrice, asimetrice sau acentrice, centrale, principale, periferice, secundare sau complementare etc.);

- *semantic* (ornamente abstracte/abstractizate; concrete/realiste – fiziomorfe, skeomorfe și sociale; simbolice – mitologice, folclorice, religioase, emblematice etc.);

- *istoric* (tradiționale, de tranziție sau contemporane) și *geografic* (aborigene, alogene sau cu o largă răspândire geografică).

Ornamentul este legat de zorii umanității. Prin aceasta, el nu poate lipsi din arta și arhitectura populară.

Secolul XX a pus în discuție *ornamentul*, care până atunci fusese perceput ca o componentă firesc integrantă a morfologiei limbajului arhitectural. De aceea, centrul de greutate al preocupărilor s-a mutat în mod manifest de atunci de pe *ornament* pe *simbol*. Aceasta nu trebuie văzută doar ca un element de modă sau de corespondență cu purismul funcționalist și structuralist al modernismului, ci și ca un factor de complexitate: de la *simbolismul epidermic* al ornamentului se ambiționează să se urce trepte de complexitate spre *simbolismul obiectului arhitectural* sau chiar al *contextului urban*.

Odată cu anii '80 și *postmodernismul arhitectural*, ornamentul a revenit în mod explicit în limbajul arhitectural, sub forma *citatului din stilurile istoriciste* și a *deformărilor topologice*, diferență esențială față de secolul XIX care cultiva *colaajul* sau *pastișa*. Ornamentul ajunge să fie văzut din nou ca fiind *cons substanțial clădirii*, disociind zidirea care doar adăpostește de arhitectura ca adăpost decorat cu simboluri.

Ornamentul ar rămâne important pentru dinamica dintre ornamentul arhitecturii locale și cel al manifestărilor stilurilor arhitecturii internaționale/europene. Miza devine și mai mare dacă se are în vedere «specificul național» căutat în delimitarea sau cel puțin exaltarea diferențelor față de tendințele din străinătate sau, mai de curând «regionalismul» care se ambiționează să transcedă naționalul. Acesta înlocuiește vechea dispută sincronism – protocronism și de data aceasta ambii antagoniști fac recurs la arhitectura, arta și ornamentul populare.

După o sinteză din domeniu, ipostazele ornamentului ar comporta prin definiții *componenta de înfrumusețare* și *de adaos* (cu caracteristicile de a promova o operă deja constituită și de a fi non-funcțional în structura operei), dar el ar reprezenta și o *constantă antropologică*, fiind practicat de fiecare grup social și în fiecare epocă.

S-ar putea vorbi deci de: «ornament ca surplus» și *adaos* (*formositas-venustas*); «ornament ca extrovertire» (poate fi distribuit doar acolo unde e perceput, umplând suprafețe, evidențiind părți ale întregului); «ornament ca și constantă general umană» (toate culturile l-au practicat, adeseori ca și element constitutiv indispensabil); «ornament ca semn de recunoaștere al apartenenței la grup și mijloc de comunicare a valorilor sociale și culturale» (acecesibile, capacitate de comunicare și «etichetare»).

Dezvoltarea acestora oferă o multitudine de exemple, dintre care numai o fracțiune decurg din arhitectura populară de lemn, dar focalizarea viitoare a studiului pe domeniul acestuia s-ar putea dovedi productivă.

Funcțiunile ornamentului ar fi: cea simbolică, cea de diferențiere, cea ordonatoare, cea decorativă și cea senzorială.

Ornamentica populară a beneficiat de un regim oarecum aparte, probabil și datorită caracterului său *fundamental și minimalist*. Probabil că a fost avantajată și de faptul că *stilul neoromânesc* s-a îndreptat, la vremea lui, spre alte elemente istorice.

Ornamentul poate fi linear, să «umple» suprafețele sau poate să se dezvolte tridimensional.

Istoria arhitecturii și artelor integrate conține suficiente elemente referitoare la transpunerea vegetalului/lemnului în arhitectura de cărămidă și piatră, dar și referitoare la «refluxul» dinspre acestea din urmă în arhitectura de lemn și cum domeniul ornamentului a fost locul predilect de distilare a acestora.

După Grigore Ionescu, variatele combinații realizate cu scheme și simboluri ar trăda o intervenție puternică a rațiunii și sentimentului de origine a artistului popular care ar folosi pe o scară întinsă, alături de imaginea stilizată a realității – obiecte, plante, animale, oameni – foarte multe motive regulate și simetrice: spirale, rozete, stele, împletituri, din acest punct de vedere legându-se prin firul lung al tradiției de îndepărtatul neolitic, folosindu-se chiar un număr mare de *motive decorative caracteristice artelor primitive*, transmise din generație în generație.

Rapoartele dintre părți ar contribui (alături de culoare, dimensiuni și rezolvarea de detaliu) la plastica arhitecturii populare de lemn românești. Se operează, cel mai frecvent, prin afirmarea unei dominante, evidențierea unor egalități, echidistanțe, ritmuri. Rapoartele apar și între dimensiunile unui element (lățime – înălțime, plin – gol, raze de curbura – bază etc.). O proporție găsită ca statornică aproape pretutindeni ar apare la construcția portalelor (biserici, locuințe, pivnițe, bordeie etc.) la care golul (cu includerea pragului) ar însuma două cercuri suprapuse, iar decorația perimetrală sculptată sau cromatică este corelată cu diametrele și alte elemente ale acestora.

Rapoartele și proporțiile sunt vizibile mai ales în elevație (raporturi între acoperiș – restul construcției), dar pot fi identificate (descifrate) și în planuri.

Până de curând (apariția abordărilor decurgând din fractali, topologie, banda lui Moebius ș.a.) geometria a fost consacrată istoric ca fiind ramura matematicii cea mai apropiată de artă și arhitectură. Contribuțiile geometriei sunt vizibile în esențializarea formelor și mișcărilor (corpurile pământești și cerești, lumina și umbra, ritmul, creșterea și înmulțirea, viziunea umană etc.). Este firesc ca datorită unei anume «inerții specifice» arhitecturii populare, geometria (grecii ar fi creat «geometria ordinii» prin Thales din Milet și «geometria măsurii» prin Pitagora, cu acestea lucrând ulterior Democrit, Platon, Aristotel, Euclid, Arhimede, Apollonius din

Pergam, Heron, Papus, Diofant) să fi înregistrat cele mai consistente contribuții în domeniul respectiv. Nu pot fi ocultate contribuțiile medievale (mai ales goticul cu stereotomia metrică-mecanică, ce va genera geometria descriptivă, și geometria proporțiilor și simetriilor, ce va genera geometria artei și simbolicii) legate evident de vernacular și redescoperirea clasicismului din Renaștere.

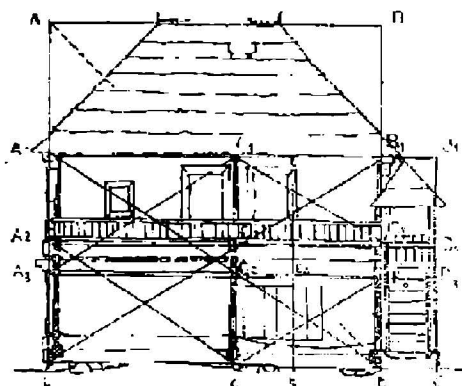
O cercetare care ar depăși nivelul epidermic și al ornamentului-simbol ar putea explora, pe lângă funcții simbolice ale arhitecturii și simbolistica numerelor din arta și arhitectura populară și simbolismul structurărilor, numite și «trasee regulatoare» sau geometrice regăsite, datorită bazei lor naturale, și în arta și arhitectura populară «în care o anume spontaneitate individuală se înscrie într-o anume tradiție colectiv-istorică», sublimându-se apoi în creația unor moderni și contemporani.

Interesant este cum se regăsește în arhitectura populară românească (cu distanțele dintre stâlpii pridvorului în concordanță cu vederea perspectivă naturală) rezolvarea curburii spațiului și inegalitățile decurgând din proiecția pe tablou cilindric la șirurile de stâlpi ai prispelor la distanțe descrescânde de la stradă spre interior, accentuând «fuga».

Cu toate că s-ar putea obiecta că proporțiile și traseele geometrice ale planurilor orizontale de arhitectură nu ar fi vizibile în adevăratele valori și în ansamblul lor, totuși ele operează încă de la *Tabernacolul* din deșert sau *Templul din Ierusalim* și sunt vizibile și în planimetria clădirilor populare românești (frecvența naosului apropiat de forma pătrată la anumite tipuri de biserici, a raportului 2/1 între naos și pronaos la Marinești, Bozioru, Hortopani, Cârțanești, Dealul Pietrișului, a raportului 1/2 între pronaos și pridvor la Marinești, Slăvuța, Nețești, Hortopani, Spineni, Dealul Ocii, Cârțanești, Nuciu etc.) și mai ales în folosirea aici a «dreptunghiurilor perfecte».

Geometria acestora ar reflecta cristalizarea reinnoită și adecvată a unor formule funcționale și constructive tradiționale, alimentate de cerințele și semnificațiile ecologice, estetice și etice, alăturate spațiului metric și scării umane, fiind percepute în final împreună cu proporțiile și traseele pe verticală («planurile verticale» care ar fi deformate vizual mult mai puțin), mai ales datorită privirii binoculare, contactului și mișcării care introduc și factorul timp.

Casele foarte vechi și cu o încăpere s-ar încadra în general în pătrate 4×4 m sau 4×5 m în fațada principală - devenind 5×5 m prin adăugarea prispei. Chiar și casele dezvoltate pe lungime ar avea cel puțin o cameră pătrată, pătratul fiind și forma cea mai frecventă a foișorului. Pătratul ar reveni și în planimetria caselor rurale urbane mai dezvoltate, cu coridor central și câte două camere (dintre care adeseori două pe plan pătrat, la rândul lor) pe fiecare latură a acestuia, eventualele prispă sau foișor fiind adăugate acestui pătrat general.

Casa Crănicean din Cimpofeni. Elevația se înscrie într-un pătrat

Pătratul s-ar regăsi în forme funcționale, constructive, ornamentale, în raport cu omul (ferestre, uși, foișor, mobiliere, covoare, icoane), o evoluție prezumată fiind de la încăperea la elevații și până la totalitatea planului casei.

Numărul de aur «1,618» apare într-o serie de «dreptunghiuri iraționale» ($1/\sqrt{2}$, $1/1,618$, $1/\sqrt{3}$, $1/\sqrt{5}$...) succedând ca dezvoltare unor «dreptunghiuri raționale» statice ($1/2$, $1/3$, $2/3$...). $1/1,618$ este adeseori rezervat încăperii principale. Foarte frecvent ar fi raportul secțiunii de aur la monumente începând din secolele XVI-XVII și mai ales la bisericile care au pronaosul mai larg decât naosul sau la planurile cruciforme.

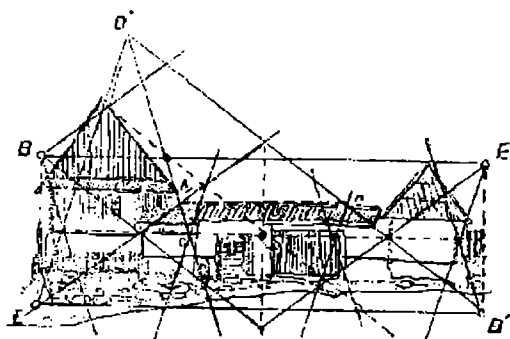
Combinățiile acestor elemente sunt extrem de variate prin combinatorică, dreptunghiurile apropiate de pătrat și cele iraționale permițând o modulare rațional interioară prin intermediul unor forme-modul.

Studiul traseelor geometrice ale dreptunghiurilor perfecte ar fi «condus la o compartimentare naturală cantitativă și calitativă, printr-o alegere a unui număr limitat de posibilități dar nu ar fi exclus alte grupe funcționale, mai mult sau mai puțin închise, de pătrate diferite» și ar fi putut «deschide» arhitectura spre abordări matematice mai moderne decât geometria clasică, așa cum ar fi *teoria grafurilor*. Analiza ar trebui extinsă și la case transilvane.

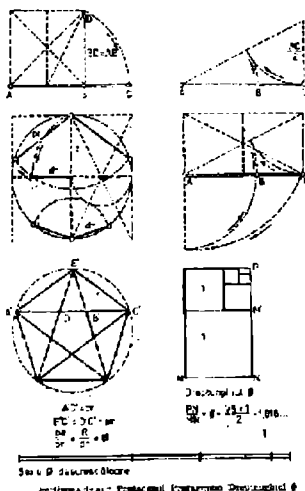
Existența în arhitectura populară românească a rapoartelor și proporțiilor pe verticală este deosebit de importantă, ele completând traseele geometrice planimetrice într-o percepție integrală a spațiului.

Numărul de aur «1,618» apare frecvent și în ritmarea pe verticală și ar introduce un anume echilibru sau armonie, putând să exprime «fie pitorescul fie monumentalitatea».

S-au identificat: trasee dreptunghiulare raționale $1/1$, $1/2$, $1/3$; trasee dreptunghiulare iraționale $\sqrt{2}/1$, $1/\sqrt{2}$, $1/\sqrt{5}$, $1/\text{numărul de aur}$; trasee triunghiulare frecvente în Transilvania; trasee pentagonale; trasee mai complexe, cum ar fi *eptagrama*; înscrierea fațadei într-un cerc al cărui diametru coincide cu orizontala streșinii.

Fațadă de gospodărie închisă la stradă din Poiana Sibiului. Încadrare în pentagramă asimetric-acoperitoare

În cazul nostru, mai interesant este să confruntăm accepțiunile simbolului în diferitele configurații.

Vedem deci un *symbolism matematic* și corespondențe cu *ermetismul* și *ezoterismul* din zona cultă.

În mod curent, *simbolul* (1, 2 și 3) poate să fie semn, obiect, imagine, convenție, tot ceea ce ar reprezenta în mod convențional sau prin analogie o notație, idee sau sentiment, dar și procedeu expresiv. Încă din aceste definiții este afirmată descendența din corespondentul grec pentru semn.

Acesta va fi, de altfel, și un *temei de absolutizare/esențializare* (4, 5) pentru estetica și filosofia moderne în definițiile de epocă, cu adaptările specifice pentru *istoria artei* (6) care are o metodică specifică bine consolidată în timp.

Adjectivul „*symbolic*” (7) evidențiază deja mijloacele vizuale sau sonore prin care ni se transmite mesajul aluziv.

Simbolica (8) are accepțiuni multiple, atât procedeu sau disciplină, cât și inventar al elementelor. Acesta din urmă a fost elaborat pentru arta și arhitectura populară, relevând și *diacronica*.

Symbolismul este mai puțin folosit ca termen, nișa fiind ocupată curent de curențele respective, dar *symbolismul culorilor* (9) are relevanță atât pentru arhitectura și arta populară, cât și în contextul mutațiilor moderne și contemporane.

Abordarea simbolului ca semn (10) începe să releve atât probleme specifice etnografiei și istoriei artei și arhitecturii populare, cât și probleme care au survenit pe parcurs în dezvoltarea esteticii semiotice (cu semantica și sintaxa). Recurgerea la noțiunea de *semn estetic* (11) a părut a spori gradul de adecvare tehnică, ca și cea de *semn iconic* (12) dar curând au apărut atât din dezvoltarea consecventă, cât și din dezvoltările divergente din cadrul domeniului de origine.

Semnificația, ca funcție a semnelor (13), se extinde și asupra simbolurilor, *raportul sens-semnificație* (14) cunoscând însă variații notabile. În ceea ce privește raportul *semnificat-semnificant* (15), acesta este esențial pentru nașterea operei de artă în viziunea structuralistă. *Semiotica* (16, 17) a generat mari speranțe de obiectivare în creația artistică (oamenilor le e greu să se resemneze că ar exista două căi distincte de cunoaștere: științifică și artistică), dar putem să comparăm dezvoltarea ei cu cea planturoasă a școlilor psihanalitice. *Dificultatea* sa esențială este similară cu *găsirea elementului esențial din estetică*, de aceea am văzut că se pendulează atât în abordarea artei și arhitecturii populare între „obiecte-simbol”, „ornamente-simbol”, „semne-simbol”. Extinderea viziunii asupra artei ca și comunicare și în arta și arhitectura populară au adus în studiul acestora *semantica* (18) și *semantica artei* (19).

Simbolurile din arta și arhitectura populară nu pot să oculteze interogația asupra *științei artei ca semiologie*, care să poată depăși *descriptivismul fenomenologic* și *aprehensiunea subiectivistă* de până atunci. Tentativele din domeniu au ambiționat să înglobeze nu numai structurile implicite din operă, ci și procesul de generare, înlocuirea contemplării statice a structurilor prin analiza genezei lor, cu accent pe productivitate și practică.

Abordarea *artelor vizuale ca limbaj* a pus probleme dificile în momentul în care s-a translatat pe acestea de pe textul literar.

De la Louis Martin încoace operează, de la pictură spre arhitectură, *distincția dintre limbaj-obiect și meta-limbaj* și, întrucât tablourile sau edificiile nu sunt lingvistice, este necesară *medierea limbajului verbal* (acesta dublează prin categoriile sale sistemul non lingvistic al artelor plastice – „lexicalizarea reprezentării”).

Lectura imaginilor grafice/picturale s-ar face în baza principiilor semiologice al totalității utopice și al narativității, pe doi versanți: parcursul vizual pe suprafața imaginii și descifrarea. Limbajul pictural ar fi unul deschis, degrevat de principiul de economie al limbii, lectura ar fi dinamică și recompoziția pe parcursul privirii ar genera figurile tablourilor.

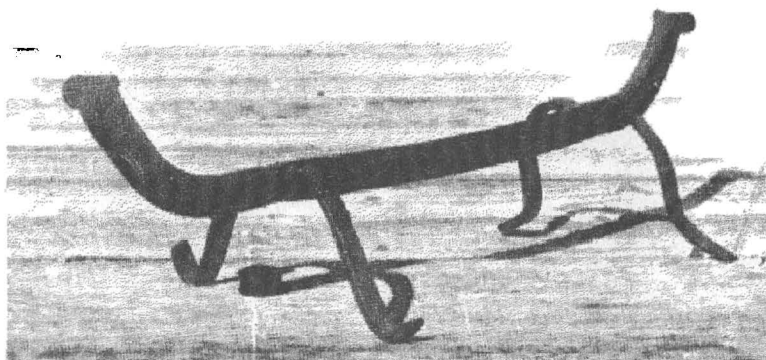
În cazul arhitecturii, procesul este și mai complex. Barthes, deja, a propus, în locul înșiruirii detaliilor la nivelul edificiului, studiul variațiilor de stil ale aceluiași element al unui edificiu. Lectura este mult mai complexă, nivelurile propuse pornesc de la minimum trei, iar timpul are o ambivalență (incluzând și parcursul interior-exterior). Analiza textului ar putea fi considerată unidimensională, pe când arhitectura ar viza multiplicitatea.

În domeniul artei și arhitecturii populare, certitudinea vizează inventarierea elementelor figurative, urmărirea raporturilor lor în cadrul unor structuri, stabilirea regulilor compoziționale, analiza mecanismului transformării textului în imagine, rolul textului în cadrul ansamblului semnificant al obiectului – producerea sensului.

Față de cei care am văzut până acum că *identificau semnul cu simbolul*, Gadamer afirmă că esența imaginii artistice se află la mijlocul distanței dintre extremele reprezentării: indicarea pură ca esență a semnului și reprezentare pură ca esență a simbolului. Dar, ca și semnul, simbolul nu

devine semnificativ din propriul conținut, ci trebuie să fie deja cunoscut pentru a fi înțeles. Ni se pare că din absolutizarea simbolului religios a decurs și ideea morții artei de la Hegel încoace. Oricum, apare și mai evidentă, și sub presiunea timpului și proceselor care afectează arta și arhitectura populară, necesitatea studierii simbolurilor acestora.

Mai liniștitor este dacă admitem că simbolul plastic și arhitectural ar stabili o legătură între imagine și sens.

Cal de sprijinit lemne de foc din Hunedoara, după P. Petrescu

De la Romulus Vulpescu încoace se vorbește de *etnoestetica* inclusă în estetica populară integrabilă în estetica generală. Simbolul ar fi apărut firesc în etnoesthetică întrucât *folclorul*, ca fenomen de cultură, descinde direct din religie – unii spun că la început ar fi fost chiar religie.

Ca aspecte metodologice, problematica simbolului în arta și arhitectura populară generează azi câteva interogații legitime: în ce măsură arhitectura populară a avut capacitatea de a simboliza și care au fost mijloacele de care a uzat în acest scop meșterul popular; dacă simbolurile populare inventariate de etnografie mai sunt operaționale sau ar trebui avută în vedere o resemantizare a lor în contextul contemporan; dacă simbolizarea arhitecturală e o problemă de stil popular arhitectural sau ar fi un atribut al mediului construit vernacular; în ce măsură intenționalitatea simbolică a meșterului popular a fost și este înțeleasă și percepută corect de receptor/utilizator; care au fost elementele cu capacitate mare de simbolizare și care au fost metodele specifice de realizare ale acestora?

Oricum, teoria social-cognitivă consideră comportamentul uman față de ambientul construit ca bazată pe capacitățile de simbolizare, autoreglare, autorefectare-autoreprezentare și pe experiențele substitutive. Capacitatea de simbolizare ar fi esențială pentru că prin simboluri experiențele ar putea fi prelucrate cognitiv și transformate.

Să nu uităm și faptul că simbolul a fost văzut adeseori ca un factor de eliberare de sub tirania funcției, iar în arhitectura și arta populară determinismele materiale, tehnice și funcționale sunt tradițional puternice.

Studii de caz

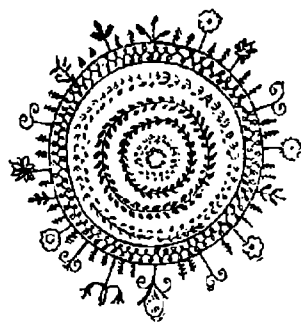
Există un cvasiconsens în sânul specialiștilor, conform căruia enorma diversitate a formelor decorative din arta populară s-ar grupa în câteva familii mari de motive, unele apropiindu-se de universalitate, nenumăratele forme ținând de diversitatea materiilor prime și a tehnicilor în care erau lucrate variind în raport cu stadiul de dezvoltare socială și istorică a popoarelor și așezarea geografică.

În mod frecvent, motivele decorative nu ar apărea singure, ci în combinații sau pe fondul ancestral se adaugă altele mai recente (precum crucea vegetalizată s-a adăugat rozetei solare luând chipul arborelui vieții). Am văzut că aceste motive au o încărcătură simbolică importantă, unele devenind efectiv simboluri.

Pe parcursul studiului nostru consacrat României și cu dorința de focalizare pe arealul Transilvaniei, analizele pragmatice, semantice și de sintaxă ale ornamenticii din arhitectura populară de lemn din zonă au și evidențiat: o unitate psihologică a omului și a popoarelor; o continuitate a fondului principal semantic al simbolurilor; o dezvoltare în cadrul celor continentale, regional; un caracter polivalent al ornamentației; o dezvoltare de la un decor geometric tradițional spre simbioza cu contemporaneitatea și desenul liber (păstrăm oarecare rezerve asupra acestui aspect datorită vechimii reprezentărilor antropomorfe din zonă).

Întrucât am văzut că încă nu s-a întocmit un repertoriu definitiv și consacrat al artei și arhitecturii populare românești, pentru momentul actual este oportun să recurgem la un anume număr de studii de caz.

SOARELE

Prezența simbolului solar din arealul românesc ar fi în conexiune cu trei grupe de probleme legate de: *vechimea cultului, zona de extensiune și forma semnelor solare.*

În arhitectura populară românească de lemn, semnele solare ar fi apărut pe porțiuni determinate din biserici, intrarea în gospodărie pe poartă sau chiar și pe porțile mici, frontul spre stradă a gardurilor din scânduri,

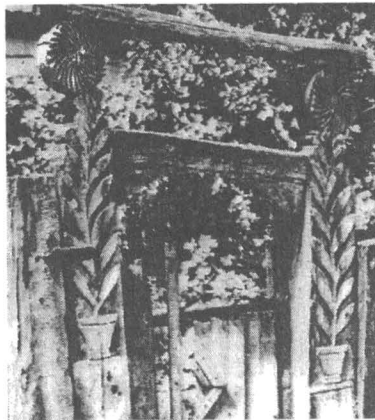
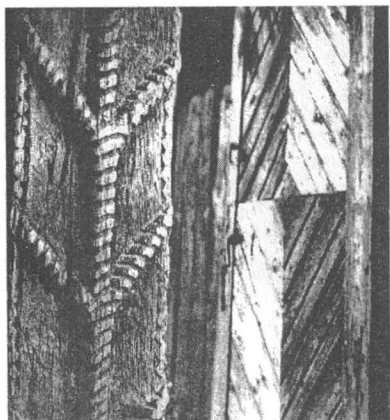
fațada și intrarea în casă (rozete deasupra ușii, la ferestre, pe tăblia ușii, cercuri înscrise în romburi la intrarea în bordeie sau funii torsadate, pătrate), pe stâlpi, troițe, cruci de mormânt. La interior, semnele solare apar pe grinda principală a casei, stâlpii de sprijin ai coșului de la cuptorul înalt, pe mobilier (lăzi de zestre, dulapuri, cuiere, mese, spătarul scaunelor în formă de roată), pe textile, ceramică, îmbrăcăminte. Uneltele sunt, la rândul lor, adeseori marcate cu acest semn.

Motivul soarelui este prezent în: aria agricolă slavă, ca dualitate a reprezentărilor zeităților din panteon – Marea Zeiță a Pământului și Soarele; emblemă a binelui la huțulii din Carpați; cultul solar european, care ar fi înlocuit pe cel al fecundității – Marea Mamă; roata asociată în epoca bronzului lui Apollo; fâșia ce înconjoară Pământul din insulele Britanice și Bazinul Mării Mediteraneene până în America Centrală și de Sud. Generalizarea cultului și simbolurilor solare în Europa se manifestă Minoian, civilizația danubiană, (cercuri și spirale), Europa vestică (cerc, cruce frântă, s-ul simplu și îmbinat, vârtejul, rozeta), recuperarea sa de către creștinism, de la Caucaz până la Pirinei.

În România, simbolul solar este frecvent reprezentat prin *ornamente cosmomorfe geometrice* (soare roată mică, soare și floare reprezentări tipice pe ceramică, în lemn, textile, sau vârtelnița succesiunii anotimpurilor), dar și *liber desenate* (pe furci de lemn, mobilier, ouă, ceramică). Pe parcursul timpului, au coexistat reprezentările *închise* (cerc, rozetă, romb) cu cele *deschise* (spirală, meandru).

Să nu ocultăm și momentul deosebit de important în care simbolul solar reprezentat prin cruce s-a confruntat cu creștinismul triumfător, acesta având, pe parcursul expansiunii, o tradiție consacrată, chiar și neiconică, de preluare a elementelor de cult local.

POMUL VIEȚII

Este un simbol ornamental care ar decurge din mitul străvechi uman al tinereții fără bătrânețe și al vieții fără de moarte.

Coroana și rădăcinile sale pot fi păzite de animale înfricoșătoare și ar exista două tipare plastice ale acestui motiv, elenistic și iranian, exprimate adecvat în fiecare populație băștinașă (este întâlnit cam peste tot după sec. V-VI e.n., inclusiv pe pietre funerare evreiești). *Pomul vieții* ca imagine plastică ar fi cristalizat în Europa credința în băutura miraculoasă dintr-o anumită plantă în două tipare: *Kantharosul* – butuc de vie cu două păsări și vas și *copacul iranian cu izvor la rădăcină*. Prelucrările sale îl pot face dificil de recunoscut pentru nespecialiști. O contribuție românească ar fi opțiunea pentru brad.

Din *tiparul elenistic* ar decurge motivele *vas cu flori* și *vas cu flori cu păsări*, iar din *tiparul iranian* forma *prescurtată simplă* (în nordul țării, definitorii rădăcina și absența păsării – stâlpii verticali ai porților din Maramureș Vad, Muzeul Satului, Țara Bihorului), forma *prescurtată cu păsări* (mai ales textile din numeroase zone transilvane), forma *integrală* (mai ales în Moldova) și forme *complexe* (în Transilvania femei cu capete romboidale păzind urne mari cu flori).

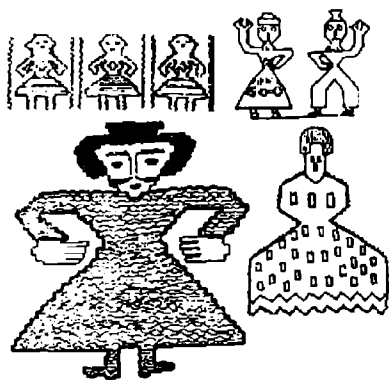
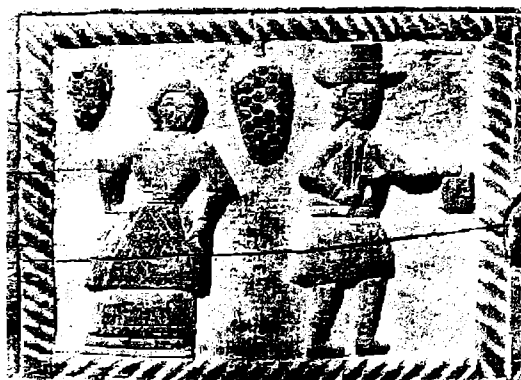
Lumea vegetală este reprezentată de *ornamentele fitomorfe*: flori, frunze, fructe, ramuri, arborele vieții etc.). Reprezentările merg de la geometrism spre figurativ, prin desen liber și mixt.

Motivul *pomului vieții* a operat în sincretismul îmbinării cu cultul solar și creștinismul triumfător într-o schemă tripartită sau în combinație cu spirala.

OMUL

Cu o mare tradiție în aria noastră, *imaginea omului* în arhitectura țărănească (mai puțin numeroase totuși decât simbolurile solare sau arborele vieții) ar îngloba o diversitate de construcții: case, acareturi, instalații tehnice, elemente de îngrădire și acces ale gospodăriei, stâlpi antropomorfi (magie, apărare), chiar și uluci ale gardurilor, iar din secolul XIX reprezentări în acord cu modalitățile moderne, capete de om-soare, fragmente cum ar fi fața sau ochiul, mâna, imagini antropomorfe pe fântâni și morminte.

Notabilă și demnă chiar de subliniat cu acest prilej este absența imaginilor antropomorfe în categoria importantă arhitecturală a bisericilor de lemn – iconografia pictată este suficientă și omul nu ar apărea niciodată în decorul sculptat și cioplit din lemn (după unii, semn al distincției clare între cadrul familial-domestic și lăcașul de cult în care nu și-ar găsi loc decât imaginile venerate).

Nici în decorația obiectelor de lemn din interiorul locuinței, a mobilierului și a uneltelor imaginea umană nu este frecventă (ladă celebră de zestre din Bucovina, cuier și blidare din Transilvania, păpușare de format cașul din Carei, căușe din Hunedoara, coșulețe, furci din Mărginimea Sibiului cu imagini stilizate). Obiectele cu cele mai numeroase reprezentări antropomorfe ar fi bastoanele și bătele și cornurile pentru praf de pușcă.

Dintre *obiectele religioase* din case trebuie să amintim crucile mici și icoanele de lemn zgâriate și colorate în două-trei tonuri și nu pictate.

Mai frecvente sunt reprezentările în ceramică și textile.

Imaginea omului este frecventă încă din arta antropomorfă românească de la Cucuteni, Cârna, Gumelnița, Verbicioara. Motivul ar fi legat și de menhirele europene, gânditorul din Peloponez asemănător ca poziție celui de la Cernavodă.

Măștile țărănești constituie o lume aparte.

Elementele antropomorfe ar fi în marea lor majoritate rezultatul unei *tipizări extreme* (motivul ochi, ochi cusuți pe dos, ochiți, patru ochi, cânel cu ochi, ochi cu sprâncene, ochi sau pupi, mâna – aceasta din urmă concentrând interesul pluridisciplinar antropogeografic, antropologic, etnocultural, mitologic, etnopsihologic și etnoestetic, palmele, mâini și soarele, inițiale și ani, chipul, cavalerul trac-danubian-carpatic vânător sau pașnic, zeița-mamă). Mai ales *motivul călărețului și al calului* a dobândit nenumărate variante, dar acestea evidențiază tocmai o evoluție de la sacru la profan și de la arhaic și tradițional spre nou.

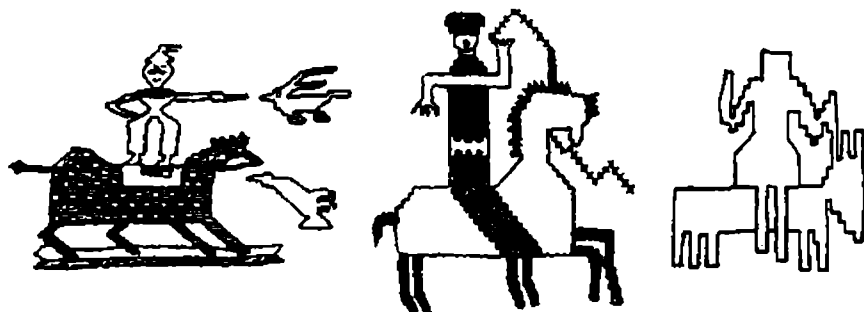
CALUL ȘI CĂLĂREȚUL

Ar fi reminiscențe ale unor mituri străvechi, la confluența lumilor vedică, celtă și slavă, adeseori atât de geometrize și stilizate încât devin dificil de descifrat.

Arta populară din România ar figura mai ales capul și nu calul integral (cu excepția zonelor danubiene). Cele *trei ipostaze principale* de reprezentare înregistrate ar fi:

- reprezentarea parțială, capul sau capul și gâtul calului;
- reprezentarea integrală a calului;
- reprezentarea unui călăreț.

Notabilă este o *străveche legătură mitologică a calului cu apa*, vizibilă în celebrele «fântâni cu cai», mici izvoare captate și adăpostite în construcții din scânduri de stejar ale căror laterale se termină cu capete de cai văzute din profil (frecvente în general în sudul țării, dar și în vest).

Termenul de «cai» definește și *bârne constructive* din compoziția caselor și bordeielor, care sunt fasonate astfel și străjuiesc de regulă intrările. «Cal» se numește și, în unele zone, *arcu prispei* și este și cioplit astfel.

Capete de cai apar și pe ușile masive ale grajdurilor din Maramureș.

Terminațiile încrucișărilor bârnelor de la bisericile de lemn din Moldova, Transilvania și Țara Românească (mai ales cele dinspre altarele poligonale) sunt adeseori cioplite în formă de cap de cal. Imaginea calului pătrunde și în interiorul lăcașurilor de cult din Maramureș, unde consolele pe care se sprijină arcele și capetele acestora sunt fasonate în capete de cal stilizat.

La interiorul locuințelor, imaginea calului cedează preeminența celei a călărețului.

Capul de cal mai apare la mobilier și, frecvent, ca terminație a unor obiecte sau unelte de lemn (căuce, mânere de coșuri, la mori).

Elementele zoomorfe au cunoscut o largă utilizare, atât în redarea geometrică, cât și în cea liber desenată și mixtă.

Ceramica și textilele cultivă de asemenea imaginea calului și călărețului.

Interesantă este prezența motivului la *monumente funerare evreiești* din România, mai ales în est.

ELEMENTUL ACVATIC ÎN ARHITECTURA POPULARĂ

Ideea de *fântână* este aproape întotdeauna prezentă în om, dar cunoaște o diversitate deosebită.

Faptul că apa condiționează existența vieții a făcut ca ea să se împletească dintotdeauna cu istoria umanității.

Un minimum de organizare socială și de stabilitate a condiționat trecerea de la aprovizionarea cu apă fără nici o amenajare, din surse naturale (izvoare, bălți sau cursuri de apă) a comunităților la săparea unui puț sau amenajarea captării sursei de apă, arhitectura populară rămânând purtătoare a ecurilor ancestrale.

În regiunile de munte cu precipitații abundente, cea mai simplă amenajare a unui izvor constă în improvizarea unui uluc din scoarță de copac.

Izvorul cu o consolidare mai importantă patruleteră din blăni puse în chei, înălțată deasupra apei și acoperită, devine o fântână. Exemplele din arhitectura noastră populară au peretele frontal ornamentat cu motive cosmice sau geometrice și pereții laterali prinși între caii fântânii (elemente datând din epoca fierului).

Este foarte greu de definit data exactă a apariției puțurilor cu cumpănă, roată sau scripete, într-atât forma lor este arhetipală.

Probabil că datorită calității sale de element vital (procentul din corpul uman, viața ca apă organizată, dependența de ea pe toată durata vieții etc.), apa a marcat din totdeauna conștiința umanității. Datorită acestui fapt, utilizările apei s-au desfășurat de-a lungul timpurilor pe un fundal mitic din care, odată cu desacralizarea, s-au desprins filioanele: poetic, filosofic, literar sau pur și simplu anecdotic.

Traversarea apelor a constituit, până nu demult, un act bogat în semnificații și cu posibile urmări importante, fiind suficient să amintim că într-un număr important de variante ale legendei Meșterului Manole, sau a jertfei zidirii, este vorba de un pod. De altfel, acesta se transformă el însuși, după moarte, în apă curgătoare – izvor.

Să nu mai vorbim de *botezul cu apă*.

Pe de altă parte, examinarea miturilor și legendelor populare relevă faptul că multe dintre ele erau destinate de a realiza, în scopul unei igiene elementare, protejarea apelor împotriva poluării (sacralizarea surselor, diversele interdicții și tabuuri, poveștile cu zâne și știte etc.).

Universul fântânii populare (cu cumpănă, cu roată, din fața casei sau de la răscruci etc.) are o expresie formală consacrată de o întreagă imagistică deosebit de pitorească, inclusiv în artele plastice.

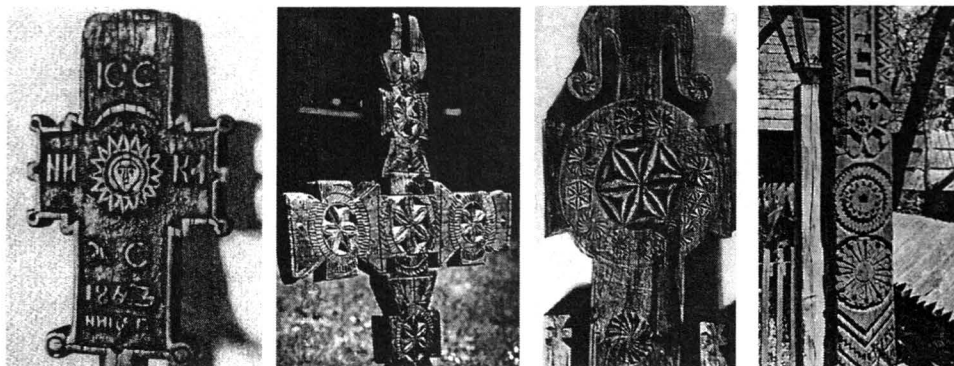
CRUCEA ȘI TROIȚA

Troița a fost identificată din interbelic ca și element definitoriu al identității naționale românești.

De la Romulus Vulcănescu încoace, s-a acceptat că, înaintea simbolisticii creștine curente, ar fi vorba de o evoluție prin *totemismul arboricol*, *cultul arborilor* și *dendolatrică*, fiind vorba deci de unul din simbolurile ancestrale din aria noastră, centru al lumii și loc de cult. Procesul nu s-a încheiat, fiind cunoscute și *troițele-fântâni*, iar în ultimul secol *troița* fiind asociată în România cultului eroilor. Această mutație face ca troițele

tradiționale să se mai păstreze în zonele submontane izolate, iar în zonele tradiționale dar supuse presiunii catoliciste s-a generalizat troița crucificantă. În unele cimitire au mai supraviețuit stâlpii funerari, fără confuzia cu riturile care nu acceptă simbolul cruciform.

Arborele cosmic, cu cele trei niveluri (infernă, pământesc și ceresc) s-ar fi continuat mai degrabă prin ea (probabil și datorită asocierii cu calvarul) decât prin pomul vieții. Interesantă ar fi asocierea și cu crucea funerară și stâlpii/coloane stilizate (mult timp cu altare alăturate), un timp protejați în incinte de tip *temenos*. Ofrandele, trofee, panglicile au supraviețuit până la începutul secolului XX, fiind asociate magiei.

Substituirea arborelui cosmic cu crucea s-ar fi produs abia în sec. XIV–XX, existând și azi încă stâlpi ai cerului placați cu imagini creștine, sinteză ad-hoc între structurile arhaice și creștine.

Regionalismul operează în domeniul troițelor astfel: lemne/cruce – Transilvania și Oltenia, răstigniri – Maramureș, rugă – ținutul Pădurenilor, cruce la răscruci – Moldova și Bucovina.

Conversia care s-a produs cu simbolul solar cruciform în momentul instaurării creștinismului este, în sine, un domeniu distinct de studiu. În Maramureș se mai păstrează cruce înscrise în cerc (roata valahă) și cruce celtice.

Frenezia actuală de ridicare de noi troițe și de amenajare în jurul celor existente, precum și tradiția amplasării troiței în spații civice sau la începerea edificării unei biserici ar merita un fundament conceptual.

Amplasamentele tradiționale erau în centrul (ancestral) și intrările/ieșirile așezărilor, intersecțiile (cruce la răscruci, văzute ca rabatere pe orizontală a crucii), hotare, vechile locuri consacrate divinităților religiilor anterioare sau practicilor oculte, înălțimi, promontorii, lângă fântâni, izvoare, cișmele, unele morminte sau locuri de salvare miraculoasă, foste locuri sacre (biserici sau cruce dispărute) cu spatele la soare și fața spre drum (uneori fețe duble). Mai recent, troițele ar evolua de la monumente comunitare spre obiecte familiale, uneori chiar capele private.

Evoluția materială ar fi fost lemn – piatră – zidărie – metal – tâmplărie – sticlă.

Dimensiunile sunt extrem de variate, dar ar avea ca modul înălțimea umană multiplicată cu 1,5-2.

Anexarea și creștinarea acestui monument arhaic a impus firesc ctitorirea, consacrarea troițelor, slujbele și sărbătorile din jurul lor. Puține monumente întrunesc valențe simbolico-mitologico-religioase cu stilistic-funcționalul precum troița.

Enorma *diversitate* a troițelor a pus și problema subsumării tiparului stilistic național, dar și a particular-zonalului. Ocultate aproape o jumătate de secol, troițele au revenit în ultimii 15 ani în cotidianul nostru, dar și în atenția cercetătorilor.

NOTE:

Simbol:

1 – Semn, obiect, imagine care reprezintă sau evocă o idee, o noțiune, un sentiment; procedeu expresiv în artă și literatură prin care se sugerează o idee sau o stare sufletească. Semn convențional folosit în știință și în tehnică pentru notarea anumitor noțiuni, operații, cantități etc. (BREBAN, Vasile, *DIȚIONAR AL LIMBII ROMÂNE CONTEMPORANE*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 552).

2 – 1. Tot ceea ce reprezintă, în mod convențional sau prin analogie, o noțiune, o idee, un sentiment... (În literatură și artă) Procedeu expresiv prin care se sugerează o idee sau o stare sufletească și care înlocuiește o serie de reprezentări. 2. Semn convențional folosit în diverse discipline științifice și plastice și care reprezintă sume, cantități, noțiuni, operații etc. (Colectiv, *DIȚIONARUL LIMBII ROMÂNE MODERNE*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1958, p. 769).

3 – (gr. *symbolon*, semn) Ființă sau obiect care reprezintă un lucru abstract, care este imaginea a ceva: *câinele este simbolul fidelității; balanța este simbolul justiției*. Rezumă adevărurile esențiale ale religiei creștine: *Simbolul apostolilor...* Orice semn convențional abreativ. Semn figurativ al unei mărimi, număr... (Colectiv, *NOUVEAU PETIT LAROUSSE en couleur*, Librairie Larousse, Paris, 1968, p. 899).

4 – Semn care, în limita unei convenții determinate, reușește să transmită aluziv o anumită cantitate de informație. Din perspectiva unei atari interpretări, simbolul reprezintă întotdeauna un semn referind aluziv, prin urmare incomplet vizual ori auditiv, despre ceva. Imaginația noastră este chemată să completeze cu elemente noi, indiferent de experiența deținută de fiecare, referința incompletă despre lumea din jur, proprie tuturor simbolurilor. Mihai Ralea, în *Psihologie și viață* (1938), de comun acord cu Charles Moriss, distinge două tipuri de simboluri: *deziderative*, trimițând la limitele recognoscibilității plastice, la realitatea despre care se referă și *expresive*, trimițând abstract, fără nici o posibilitate de recunoaștere a obiectului, o anumită realitate. Steagul, linioara, constituie un astfel de

simbol; numerele de asemenea. Charles Moriss e de părere că proprie simbolurilor, înțelese întotdeauna ca semne artificiale, ar fi capacitatea de a stimula un anumit răspuns la semnalul transmis, de a predis pune, într-un fel sau altul, la stabilirea și continuarea comunicației între membrii unui grup uman dat. (ACHIȚEI, Gheorghe, *DICȚIONAR DE ESTETICĂ GENERALĂ*, Editura Politică, București, 1972, p. 322).

5 - (gr. *symbolon* „semn de recunoaștere”), semn, obiect sau imagine concretă (a unui obiect, a unei ființe), care reprezintă sau evocă altceva decât ceea ce este (de obicei o abstracție sau o realitate complexă: ex. sceptru ca simbol al regalității, crucea ca simbol al creștinismului). Reprezentarea simbolică se bazează în general pe o convenție care trebuie cunoscută pentru a înțelege simbolul (de ex. simbolica culorilor diferă de la o cultură la alta). Există însă și simboluri cu un caracter evocativ intrinsec, care pot exprima, prin asociație de idei, un ansamblu întreg de gânduri sau de sentimente, o stare de spirit etc.; asemenea simboluri apar mai cu seamă în artă. În știință se înțelege prin simbol o literă sau un alt semn grafic special, folosit pentru a determina ceva independent de el. Aceste simboluri sunt indispensabile în alcătuirea unui limbaj formalizat sau în cazul utilizării unor formule pentru a reda structura formală a unor enunțuri. Ele au fost folosite pentru prima oară în logică de Aristotel. Simbolul are o largă utilizare în diverse științe, cum ar fi matematica, logica, fizica, chimia etc. (ex., în matematică, semnul + desemnează operația de adunare, în logică semnul - desemnează conectivul implicație, în fizică litera c simbolizează viteza luminii, în chimie litera H desemnează hidrogenul). Simbolurile, ca o varietate de semne, sunt studiate de *semiotică*... (Colectiv, *MIC DICȚIONAR FILOZOFIC*, Editura Politică, București, 1969, p. 334-335).

6 - Semn, obiect, fenomen sau persoană care este investit cu o capacitate specială de a transmite idei, concepte, chiar aluzii ideologice, mult mai complexe decât simpla lor reprezentare, în conformitate cu un cod acceptat în general sau care aparține unor grupuri, colectivități, societăți particulare, adesea închise. În artele plastice, simbolul este un semn vizual cu un caracter aluziv, referitor la o altă realitate de ordin material sau spiritual, decât cea pe care imaginea o înfățișează. În arta medievală, a Renașterii și barocului, simbolul se interferează frecvent cu alegoria... Simbolul, spre deosebire de alegorie, poate fi sesizat intuitiv, în unele cazuri, atunci când semnul și ceea ce el semnifică au ambele un caracter concret... Există însă și simboluri repertoriate de experiențe vizuale străvechi, cum ar fi simbolurile culorilor și cele numerice... (SINIGALIA, Tereza și PAVEL, Amalia, *Dicționar de artă*, vol. II, Editura Meridiane, București, 1998, p. 128).

7 - **simbolic**: ceea ce ține de capacitatea anumitor semne de a referi aluziv, pe cale vizuală sau auditivă, la o anumită realitate în cadrul diferitelor sisteme de convenții specifice oamenilor. (ACHIȚEI, Gheorghe, *DICȚIONAR DE ESTETICĂ GENERALĂ*, Editura Politică, București, 1972, p. 322).

8 - **SIMBOLICĂ** - 1. Explicare a unor idei sau a unor sentimente cu ajutorul simbolurilor; ansamblul simbolurilor proprii unui popor, unei religii etc., știință care explică simbolurile; carte în care se tratează această știință. 2.

(Logică) Teorie asupra simbolurilor, în care noțiunile logice și raporturile dintre ele sunt înlocuite prin semne convenționale. (Colectiv, *DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE MODERNE*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, p. 769–770).

9 – **SIMBOLISMUL CULORILOR** – Concept potrivit căruia culorile sunt purtătoare de informații ascunse, de semnificații sau mesaje cu caracter benefic, ori nu. Istoria simbolurilor cromatice debutează în vremuri imemorabile ajungând până în zilele noastre... Simbolurile cromatice sunt creații colective și variază în timp și spațiu, de la o cultură la alta. Diferă și căile lor de formare, fiind generate de evenimente istorice și sociale, de asocieri mentale, de portul popular, de meserii etc. Cunoașterea și fixarea lor se face prin învățare, prin tradiție și rutină. Cunoașterea simbolurilor folosite în arta epocilor vechi (...) este importantă pentru înțelegerea unor sensuri care altminteri ar rămâne obscure. În arta modernă simbolismul cromatic și-a pierdut considerabil însemnătatea. (LĂZĂRESCU, Liviu, *Dicționar de artă*, vol. II, Editura Meridiane, București, 1998, p. 129).

10 – **SEMN** – obiect, eveniment sau acțiune care indică un fenomen material, o stare afectivă, o stare volitivă sau un proces de ordin intelectual. Astfel se disting: *semne materiale* (ex. fumul ca semn al focului), *semne naturale* (ex. râsul, plânsul, gesturile care exprimă o stare afectivă sau volitivă), *semne instituite prin convenție socială* (ex. literele alfabetului), *semne formale* (ex. simbolurile elementelor componente ale unei expresii logice sau ale expresiei însăși). În această ultimă accepție, semnul se constituie într-un limbaj formalizat în cadrul căruia semnul apare ca un nume a ceva. Obiectul pe care semnul îl numește este *denotatul semnului*, iar conceptul denotatului, care este în același timp și înțelesul semnului, poartă numele de *sens*. Studiul semnelor a dat naștere unei discipline logice, numită *semiotică*, care în partea sa denumită *sintaxă* studiază raporturile dintre semne, iar în cea denumită *semantică* studiază raportul dintre semn și obiectele desemnate. Semnul este o verigă între obiectul și subiectul cunoașterii. Înțelegerea semnului ca fiind primordial în mod absolut față de semnificație și, în consecință, față de obiectul semnificat are drept rezultat un nominalism extrem și un empirism subiectivist de tip lingvistic... (Colectiv, *MIC DICȚIONAR FILOZOFIC*, Editura Politică, București, 1969, p. 334–335).

11 – **semn estetic** – 1. Unitate morfologică de bază a limbajului estetic și, în special, a celui artistic, similar cu concepte ca *monem*, *vestem*, *gestem*, *culturem* etc., utilizate în alte domenii ale cercetării semiologice (folosind aceeași modalitate de formare a cuvintelor, expresia semn estetic ar putea fi înlocuită cu cea de *estem*). Ch. E. Morris îl definește ca fiind „un semn iconic al cărui designatum este o valoare”, semnul estetic funcționând deci ca „apreciator iconic”. Ulterior el a revenit asupra acestei interpretări susținând că iconicitatea nu-i un criteriu al artei, că funcția apreciativă nu-i absolut necesară și nici exclusivă artei și trăgând concluzia că nu se poate determina o clasă specială de semne estetice (afirmație pe care unii cercetători ca A. Plebe, L. Russo ș.a. o consideră ca o recunoaștere a falimentului esteticii semiotice). Alți teoreticieni definesc semnul estetic prin unele însușiri pe care

le consideră tipice și predominante: polisemie, finalitate intrinsecă (semnul estetic funcționează ca scop, nu ca mijloc), non-referențialitate etc.; dificultățile în definirea semnului estetic izvorăsc din dependența sa mare de context, din imposibilitatea unei disocieri exacte, în limbajul artistic, între valoarea distinctivă și cea semnificativă a semnelor, din varietatea și variabilitatea gustului estetic etc. În realitate, semnul estetic este un semn complex, alcătuit din numeroase alte semne (este un suprasemn, un pluri-semn), modalitățile de construire (deci implicit structura semnului estetic) diferind de la o artă la alta, de la un curent artistic la altul etc. În acest sens, semnul estetic indică nivelul minim de complexitate a supra-semnului dat, necesar pentru ca acesta să poată mijloci un proces de semioză specific, proces a cărui ilustrare tipică o constituie actul artistic. 2. Orice latură, dimensiune specifică, componentă constitutivă a esteticului, considerată ca realitate semiologică... (RADU, Cezar, *DICTIONAR DE ESTETICĂ GENERALĂ*, Editura Politică, București, 1972, p. 317-318).

12 - **semn iconic** - semn ce se caracterizează printr-o anumită asemănare cu realitatea pe care o indică, prin existența unor proprietăți comune cu cele ale respectivei realități; aceste proprietăți trebuie să permită abstragerea unui *pattern* (model) comun atât semnului (ca ansamblu de elemente perceptibile), cât și semnificantul său (realitatea desemnată). Iconicitatea este simplă, evidentă, atunci când semnul funcționează ca semn tocmai în virtutea asemănării cu semnificatul (de exemplu fotografia, pictura figurativă, realistă), dar ea poate fi mediată, implicată subiacent, în cazul în care similitudinea privește anumite raporturi între părțile constitutive ale semnificantului și semnificatului) de pildă: două figuri geometrice de mărimi diferite indicând într-o diagramă creșterea producției, o ecuație algebrică întrucât face perceptibilă relația existentă între părțile vizate, expresia „veni, vidi, vici”, deoarece succesiunea cuvintelor oglindește succesiunea faptelor). Teoreticienii care au analizat și definit semnul iconic (Ch. S. Peirce, Ch. W. Morris, R. Jakobson, E. G. Ballard) îl opun în primul rând semnelor bazate pe convenție (de ex. simbolurile), dar semnificația rezultând din asemănările existente în cel de al doilea tip de iconicitate menționat este perceptibilă datorită unei reguli (sau obișnuințe) de folosire, deci presupune existența codului, a convenției (prin urmare distincția iconic-noniconic nu vizează esențe opuse, iconicitatea fiind mai curând o problemă de grad). Ch.W. Morris consideră semnul iconic ca fiind genul proxim al semnului estetic. (RADU, Cezar, *DICTIONAR DE ESTETICĂ GENERALĂ*, Editura Politică, București, 1972, p. 318).

13 - **SEMNIIFICAȚIE** - funcție a semnelor de a reprezenta ceva independent de ele. Același semn sau complex de semne poate avea diferite semnificații, în funcție de accepția care i se dă în diferite sisteme, dar nu poate exista lipsit de orice semnificație (ex. semnul A poate însemna fie prima literă a alfabetului, fie vocala respectivă, fie o judecată universal-afirmativă etc.). Studiul semnificației constituie obiectul *semanticii*. Sinonimă *denotație* ... (Colecțiv, *MIC DICTIONAR FILOZOFIC*, Editura Politică, București, 1969, p. 335).

14 - **sens-semnificație** - noțiuni larg răspândite în istoria esteticii, cu o circulație specială în structuralism, referitoare în genere la conținut sau

mesaj, la substanța operei de artă și nu la forma ei. R. Barthes distinge între ele atribuind semnificației un caracter procesual care unește conținutul de formă, iar P. Francastel subliniază că semnificația nu există decât în funcție de nevoile și convențiile colective, deci presupune unitatea creație-receptare. Într-un anumit tip de opere deschisă (U. Eco), semnificația se constituie în participarea activă a subiectului receptor care împlinește structura neîncheiată, valențele libere ale conștiinței artistice. Variația sensului și semnificației (adesea utilizate nediferențiat) are loc în funcție de factori istorici generali, culturali sau specific estetici astfel încât se poate vorbi de mai multe interpretări ale aceleași opere (ceea ce se desemnează îndeobște prin „ambiguitate estetică”). Variația sensului nu se datorează numai contextului în care se încadrează opera sau altor factori exteriori, ci și caracterului ilimitat-simbolic al artei, cum spunea Tudor Vianu. Sensul poate fi univoc (dar nu unic), plurivoc și echivoc, funcție de interpretarea la care se pretează opera, iar multitudinea interpretărilor critice adaugă operei fațete noi (M. Ralea). El are caracter axiologic, se constituie numai în raportul obiect-subiect, atât în creație cât și în receptare. Natura sa este determinată estetic și nu logic, astfel că ambiguitatea estetică este îngăduită chiar în cazul în care ea se bazează pe un sens aparent echivoc. Echivocitatea efectivă, incongruența, incompatibilitatea estetică, ultraermetismul ies din sfera artei. (PASCADI, Ion, *DICȚIONAR DE ESTETICĂ GENERALĂ*, Editura Politică, București, 1972, p. 319–320).

15 – **semnificat-semnificant** – noțiuni corelative introduse în lingvistică de F. De Saussure, pentru a fi extinse apoi în orice analiză semantică a unui limbaj reprezentând cei doi termeni ai relației reprezentate de semn. În viziunea structuralistă, semnificantul nu este un lucru ci reprezentarea psihică a acestuia, identificat uneori cu conținutul și neputând fi definit decât în interiorul procesului de semnificare. Semnificantul este cel care poartă sensul într-o formă constituită, având o structură determinată și reprezentând un mediator materializat între obiectul estetic (opera) și receptorul lui. Relațiile dintre semnificat și semnificant sunt cele care, după R. Barthes, în diferitele lor ipostaze, determină natura semnului: semnal, indice, icon, simbol, alegorie. Acestea sunt: 1) relația implică sau nu reprezentarea unuia dintre termenii ei; 2) relația implică sau nu o analogie; 3) legătura dintre cele două relate (stimul și răspuns) este imediată sau nu; 4) relatele coincid exact sau, dimpotrivă, unul îl depășește pe celălalt; 5) relația implică sau nu un raport existențial cu cel care o utilizează. Rolul analizei semantice a operei de artă este de a decodifica semnificantul pentru a ajunge la semnificat și a descoperi sensul, variabil, în funcție de sistemul în care are loc operația, refăcând deci, într-un fel, drumul invers al procesului semnificant care a dat naștere semnului. Întrucât opera se naște în procesul de semnificare, este evident că între semnificat și semnificant trebuie să existe o *distanță* a cărei creștere duce la un anumit arbitrar al semnelor. În arta modernă această distanțare poate fi destul de mare, fără însă ca legătura lor să poată fi ruptă... Este adevărat că specificitatea operei nu ține de semnificatul la care trimite ci de forma semnificantilor ei dar, dacă suntem consecvenți cu ideea unității lor,

nu putem să ignorăm critica surselor sau a ideilor, adică să facem abstracție de conținut. Forma este organizarea internă a unui conținut, ea nu există în afara acestuia și afirmația că literatura se reduce la tehnica ei legitimează orice formalism. Analiza semantică structurală a artei trebuie să pornească deci de la semnificant, dar atunci când apar alte perspective, cum ar fi de pildă cea antropologică, sau sociologică, trecerea acestora sub tăcere nu este posibilă, iar căutarea separată, în forma pură, a semnificantului este o greșeală echivalentă cu cea făcută în sens invers. (PASCADI, Ion, *DICȚIONAR DE ESTETICĂ GENERALĂ*, Editura Politică, București, 1972, p. 319).

16 - SEMIOTICĂ - (gr. *semeiotike*, de la *semeion* „semn”), ramură a logicii simbolice (matematice) care se ocupă cu studiul general al *semnelor*. A fost inițiată de filosoful american Ch.W. Morris prin lucrarea „Fundamentele teoriei semnelor” (1938). Semiotica are trei părți principale ce corespund celor trei dimensiuni ale semnelor: 1) *semantica*, care privește raporturile semnelor cu obiectele desemnate; 2) *sintactica*, cercetarea construcțiilor formale, adică a modului în care semnele se leagă între ele și 3) *pragmatica*, studiul modului în care omul înțelege și folosește semnele. Semiotica studiază tipologia semnelor, conceptele de sens și semnificație, sens eidetic și sens operațional, proces comunicativ, cod, algoritm, traducere etc. Procedeele semiotice (formalizarea, modelarea, simbolizarea etc.) sunt amplu utilizate în matematică, logică, lingvistică, cibernetică ... (Colectiv, *MIC DICȚIONAR FILOZOFIC*, Editura Politică, București, 1969, p. 334).

17 - **semiotică** (și estetică semiotică) - orientare larg răspândită în gândirea teoretică din secolul nostru, care studiază fenomenele și, în special, faptele de cultură ca sisteme de semnificare și procese de comunicație. Interpretând, după cum arată teoreticianul italian U. Eco, o „exigență difuză” din diverse discipline contemporane, perspectiva semiotică este prezentă în psihologie, logică, teoria culturii, biologie etc.; în „știința frumosului”, ea a determinat afirmarea unei orientări distincte, precumpănitor metodologică, denumită estetică semiotică (sau estetică semantică). Estetica semiotică continuă tradiția preocupărilor (inițiate încă în antichitate) de studiere a limbajului artistic. /.../ Utilizând un aparat conceptual preluat în bună parte din lingvistică (cod, subcod, mesaj, context, denotație, conotație etc.), utilizând metode (de ex. opoziția binară) sau principii metodologice (de ex. investigația intrinsecă a operei), adesea de asemenea împrumutate, estetica semiotică își legitimează existența, distinctă printre orientările actuale, printr-un raport specific la înțelegerea artei, pe care o studiază ca fapt de comunicare; astfel, ea pune în evidență particularitățile semnificației estetice, imanența acestora în expresie, specificitatea sintactică și funcțională a limbajului artistic, complexitatea structurii operei (ca mesaj), polisemia și ambiguitatea ei semantică, specificitatea proceselor de codificare (creația) și decodificare (receptarea) în comunicarea artistică etc. Fiind o perspectivă estetică particulară care aduce un spor de rigoare în analiza artei, tezele și concluziile esteticii semiotice sunt în mare măsură fructificabile și integrabile în viziunea mai largă, filozofică, asupra artei ... (RADU, Cezar, *DICȚIONAR DE ESTETICĂ GENERALĂ*, Editura Politică, București, 1972, p. 317).

18 – SEMANTICĂ – (gr. *semantikos*, de la *sema* „semn”), disciplină dezvoltată în cadrul logicii simbolice (matematice), constituind teoria interpretării unui anumit sistem formalizat prin alt sistem, de asemenea formalizat. Semantica se împarte în: a) *teoria desemnării*, care studiază raportul dintre expresiile lingvistice și semnificațiile lor; b) *teoria adevărului*, care se ocupă cu problema adevărului în limbajele formalizate; c) *teoria deducției logice*. Sistemul formalizat al semanticii cuprinde: 1) *tabela de semne*, care enunță toate semnele utilizate în sistemul respectiv; 2) *regulile de formare*, prin care se definește noțiunea de propoziție (expresie) a sistemului, construită din și numai din semnele sistemului; 3) *regulile de desemnare extensionale și intensionale*, care definesc semnificația semnelor și sensul propozițiilor; 4) *regulile de adevăr*, care stabilesc în ce condiții este adevărată o propoziție a sistemului. Sub acest raport, sistemele semantice pot fi concepute ca teorie a modelelor. Semantica se poate constitui și ca studiu general, neformalizat, al interpretării oricărui sistem, fie ele intuitiv, experimental sau de alt tip. Sub acest raport, ea este corelată cu *metateoria*. În sens restrâns, ca studiu al corespondenței dintre semne și ceea ce desemnează ele, semantica este o parte a *semioticii*. Dezvoltarea semanticii a îndreptat cercetările de logică matematică spre problemele filozofice ridicate de formalizare, cum ar fi: problema universalizării, natura judecării și raționamentului, problema adevărului ... (Colectiv, *MIC DICȚIONAR FILOZOFIC*, Editura Politică, București, 1969, p. 334).

19 – **semantica artei** – ramură a semanticii care se ocupă cu înțelesul cuvintelor folosite în limbajul literar. Semantica artei este în legătură cu semantica lingvistică, cu semiotica aplicată creației și receptării, ca și cu metodologia teoriei informației aplicată fenomenului estetic. Analiza semantică a textelor literare folosește metode cantitative și reușește să dea o imagine riguroasă construcției poetice sau structurii prozei, fără a putea da ea însăși judecăți de valoare; în acest sens larg, semantica artei poate fi aplicată și celorlalte arte care nu folosesc cuvântul, ci culoarea, formele, sunetele, desemnând atunci elementele care le compun, limbajul și înțelesurile pe care ele le transmit. (PASCADI, Ion, *DICȚIONAR DE ESTETICĂ GENERALĂ*, Editura Politică, București, 1972, p. 316-317).

Bibliografie

- PRAOVEANU, Ioan, *ETNOGRAFIA POPORULUI ROMÂN*, Ed. Paralela 45, Colecția Cursuri universitare, Pitești – Brașov – București – Cluj-Napoca, 2001.
- MIHU, Achim, *Antropologie culturală*, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca, 2000.
- BĂNĂȚEANU, Tancred, *Prolegomene la o teorie a esteticii artei populare*, Ed. Minerva, București, 1985.
- DUNĂRE, Nicolae, *Ornamentica tradițională comparată*, Ed. Meridiane, București, 1979.
- MARIAN, Sim. Florea, *Chromatică poporului român*, București, 1884.
- PAMFILIE, Tudor; LUPESCU, M., *Cromatică poporului român*, București, 1914.
- PETRESCU, Paul; IRIMIE, Cornel, *Meșteșuguri artistice în România*, Ed. Meridiane, București, 1967.

- ZDERCIUC, Boris; STOICA, Georgeta, *Arta creștărilor în lemn la români în „Muzeul Satului”*, Anuar, 1966.
- BERNEA, Ernest, *Cadre ale gândirii populare românești*, Ed. Cartea Românească, București, 1985.
- BLAGA, Lucian, *Spațiul mioritic*, în vol. *Trilogia culturii*, ELU, București, 1969.
- BUTURĂ, Valer, *Cultura spirituală românească*, Ed. Minerva, București, 1992.
- BUTURĂ, Valer, *Etnografia poporului român*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1987.
- HERSENI, Traian, *Forme străvechi de cultură populară românească*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1977.
- VLĂDUȚIU, Ion, *Etnografie românească*, Ed. Științifică, București, 1973.
- VUIA, Romulus, *Studii de etnografie și folclor*, vol. II, Ed. Minerva, București, 1980.
- OPRIȘAN, Ionel, *Troite românești: o tipologie*, Editura Vestala, București, 2003.
- MOLDOVAN, Mircea, *ESTETICA*, Universitatea Tehnică Cluj-Napoca, 1993.
- MOLDOVAN, Mircea, *Integrarea elementului acvatic în ambientul arhitectural*, Universitatea Tehnică Cluj-Napoca, 1994.
- ZAMFIR, Romulus; MOLDOVAN, Mircea, *Introducere în design*, UT Pres, Cluj-Napoca, 2002.
- RAȚIU, Dan-Eugen, *DISPUTA MODERNISM-POSTMODERNISM, O introducere în teoriile contemporane asupra artei*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001.
- URSACHE, Petru, *ETNOESTETICA*, Institutul European, Iași, 1998.
- MARCU-LAPADAT, Marius, *FEȚELE ORNAMENTULUI. Arhitectura bucureștenă în secolul XX*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2003.
- ILIESCU, Octavian-Alexandru, *SIMBOL ÎN ARHITECTURĂ. Aspecte ale simbolului în spațiul muzeistic*, Editura Universitară „Ion Mincu”, București, 2002.
- IONESCU, Grigore, *TIPOLOGIA CASEI POPULARE ROMÂNEȘTI ȘI CONTRIBUȚIA MEȘTERILOR POPULARI LA DEZVOLTAREA ARHITECTURII NAȚIONALE*, în volumul *ARHITECTURA ROMÂNEASCĂ. Tipologii, creații, creatori*, Editura Tehnică, București, 1986.
- GHEORGHIU, Adrian, *Proporții și trasee geometrice în arhitectură*, Editura Tehnică, București, 1991.

Die gegenwärtige Problematik der Symbole und Ornamente in der Architektur und die rumänische volkstümliche Art

- Zusammenfassung -

Der Studium geht, in eine systematische und strenge Maniere, Aspekten heran, bezüglich der symbolistik in der rumänische volkstümliche Art und Architektur. Nach eine kurze Einleitung, werden sehr interessante Themen diskutiert, wie: die ethnographische Ansprache, die antropologische Ansprache, die ästhetische und ethnoästhetische Ansprache. In dem letzten Teil sind einige Fallstudien präsentiert: die Sonne, der Lebensbaum, der Mesch, der Pferd und der Reiter, der aquatische Element, das Kreuz und die Kreuzigung.

GOSPODĂRIE ȘI ARHITECTURĂ POPULARĂ LA NĂSĂUD

Ioan Radu NISTOR

Oglindind o înțelegere pertinentă asupra problemelor ce țin de ansamblul arhitectural-gospodăresc năsăudean, funcțiunilor corespunzătoare cerințelor vieții locului, folosirii resurselor locale, inventivității constructive, simțului artistic în proporții și ornamentică, măiestriei în exprimare, concepțiilor și năzuințelor năsăudene, arhitectura locului Năsăud s-a înscris și a păstrat un caracter unitar de continuitate. Gospodăria năsăudeanului, cu toate componentele sale, nu înseamnă că nu a suferit și nu a progresat în decursul timpului. Arhitectura, în general, precum și organizarea gospodăriilor și interioarelor au înregistrat schimbări, influențe, înnoiri și adaptări la cerințele vieții de aici, la care vom adăuga și înrâuririle venite din afară. Dar, cu toate acestea, arhitectura și gospodăria locală au preluat și au prelucrat numai ceea ce a corespuns nevoilor și gustului în timp, ceea ce se potrivea și se integra specificului local. Caracterul diversificat și complexitatea elementelor din componența gospodăriilor năsăudene s-au păstrat în tradiția de bază a locului Năsăud.

Conform celor susținute de Valer Butura, caracteristica și originalitatea arhitecturii rurale, împreună cu amestecul arhitectural orășenesc, construcțiile realizate din diferite materiale au reținut și continuă să rețină atenția și astăzi. Arhitectura locală realizată din lemn, piatră (după influență săsească) sau cărămidă a fost și rămâne pentru trecut, dar ne oferă, fără îndoială, construcții reușite și de lungă durată. Ele sunt realizări tehnice și artistice desăvârșite¹.

Fenomenul arhitectural-gospodăresc localizat la Năsăud este cu siguranță o părticică din unitatea fostei zone grănicerești, din unitatea transilvană și, în ultimă instanță, din unitatea năsăudeană. Acestea le putem înscris în unitatea culturii populare românești. Deci, este explicabil faptul că arhitectura și gospodăria năsăudeană și-au creat, local și în zonă, un adevărat univers înscris în spațiul istoric-geografic. S-a respectat raportul direct cu modul de viață, cu nevoile și năzuințele locale. Explicabil este și faptul că nu au fost respinse influențele zonale, influențele străine venite în urma militarizării și cele ce s-au materializat prin arhitectura orășenească de interes public și mi-

¹ Valer Butura, *Străvechi mărturii de civilizație românească*, București, 1989.

litar, pe care nășăudenii, treptat, l-au îmbrățișat, atât pentru locuințe cât și pentru acareturile din gospodăriile proprii.

Evoluția în timp a vieții social-politice și-a pus amprenta în primul rând asupra organizării întregii gospodării locale. Casele de tip mai vechi din lemn și piatră au fost înlocuite cu altele noi, din cărămidă. De cele mai multe ori, casele din cărămidă nu au mai păstrat planul, nici organizarea generală a gospodăriei și interioarelor. Relevante sunt și schimbările intervenite la împrejuririle gospodăriilor și a întregii proprietăți din intravilan. Atât proprietatea individuală, cât și gospodăriile din hotarul Nășăudului au fost „mejduite” (delimitate) prin împrejuriri ce țineau de locul și mărimea proprietăților. Gospodăriile locale au cuprins treptat un număr mai însemnat de acareturi, locuințele au devenit mai încăpătoare, cu mai multe încăperi și anexe, cu mai multe funcționalități. Pentru a pune mai bine în lumină aceste aspecte și evoluția în tema deontologică a problemelor privind arhitectura locală, trebuie să mai amintim și rolul jucat de interferențele, nu prea complicate, între arhitectura țărănească, meșteșugărească, cea a intelectualității și cea de interes public local.

Ca așezare, Nășăudul, corespunde localităților compact-adunate din zona de deal, cu o arteră principală din care se ramifică puține ulițe de dimensiuni mari, cum ar fi pe cursul Văii Caselor, și o ramificație mai mare ce astăzi este strada Avram Iancu. Celelalte abateri de la ulița principală sunt mai scurte și abia în ultimele decenii s-au mai mărit. Beneficiind de această așezare la malul Someșului, de o natură destul de generoasă în ceea ce privește planeitatea luncii, precum și furnizarea de materii prime pentru construcții, în arhitectura locală putem recunoaște existența unor concepții spațiale clare. Acestea au determinat construirea unor structuri cu rigori geometrice. Se întâlnește la Nășăud o întreagă serie de structuri arhitecturale definite perfect spațiului și în ambianța peisajului, legate organic de mediul agrar, păstoresc, meșteșugăresc și cel intelectual, orășenesc. Distingem forme originale ale locuinței și ale acareturilor, toate legate în principiu de practicarea îndeletnicirilor populației și având o condiționare istorico-socială proprie a locului.

Nășăudul, spațiu ce îmbină șesul Someșului Mare cu zona de deal, rămâne totuși un teritoriu specific ca așezare compactă. Totuși, localitatea nu exclude o îmbinare și o completare a așezării de bază cu cea de tip mai răsfirat, de pe colinele și podireele de deal sau cele din capătul văilor: Valea Caselor, Valea Podului și Valea Crucii.

Factorii economici sunt cei mai importanți. Ei determină structura așezării, forma și mărimea gospodăriilor, numărul și felul clădirilor accesorii².

Nășăudul, situat într-o zonă în care viața agricolă are o preponderență mijlocie față de cea păstorească, se caracterizează ca o așezare compactă, cu netă diferențiere între intravilan și extravilan³. Având în vedere

² Romulus Vuia, *Satul românesc din Transilvania și Banat*, Cluj, 1945, p. 9.

³ Nicolae Dunăre, *Civilizație tradițională românească în Curbura Carpatică Nordică*, București, 1984.

acest aspect, trebuie precizat faptul că în Năsăud gospodăriile sunt dese, una lângă alta. În oraș, casele (indiferent de tip), grajdurile, șurile, cotețele și mai rar hambarele de cereale (coștele), sunt în cadrul curților împrejmuite. Deci, nu putem considera că Năsăudul, ca așezare, ar fi una de tranziție, de la o formă la alta, căci vatra lui este bine delimitată în cadrul proprietății, deși, pe lângă gospodărie și construcțiile aferente, întâlnim grădini și terenuri agricole („mălăiști” – loc pentru cultivarea porumbului, livezi, „baraboști” – loc pentru cultivarea cartofilor etc.). Se mai poate afirma că, datorită regiunii de deal, Năsăudul s-a înfighebat cu gospodării ce îmbină aspectul răsfirat cu cel adunat, păstrând totuși până și astăzi tendința de risipire. Toate acestea îi dau un caracter de așezare pe jumătate pastoral-agrară, pe jumătate urbană. Construirea și organizarea spațiului de locuit s-a realizat în funcție de necesitățile și posibilitățile practice ale locului, pe de o parte, iar pe de altă parte acestea au ținut cont și de structurile stilistice proprii ale zonei, în așa fel încât au exprimat mereu trepte de evoluție în gândirea, proiectarea și realizarea gospodăriilor și construcțiilor din cadrul lor.

Înființarea Regimentului II de Graniță Năsăudean aduce o primă mare schimbare și în domeniul arhitectural. Pentru o mai bună supraveghere și administrare, autoritățile militare, prin măsuri administrative, i-au determinat pe locuitori să-și părăsească gospodăriile răzlețe și să-și întemeieze altele noi, amplasate de-a lungul drumului principal⁴. Credem că la început acest aspect a determinat o împotrivire a locuitorilor în cauză, dar presupunem că măsurile administrative au fost mai puternice și locuitorii s-au conformat treptat. Considerăm că tot atunci a fost știrbită și supremația lemnului, ca principal material de construcție. Întăietatea lemnului a fost împărțită cu piatra din albia Someșului, de la Cepari și Mintiu, precum și cu zidăria din cărămidă. Schimbările aduse se datorează și faptului că influențele orășenești s-au simțit după anul 1700, la unirea bisericii cu Roma.

Năsăudul, situat relativ pe un teritoriu nu prea mare, aglomerat de evenimente și situații social-politico-administrative puternice, care s-au succedat destul de des, a dezvoltat forme arhitecturale funcționale și artistice variate. S-a plecat mereu de la prototipuri încetățenite aici de veacuri, sau de la altele, asemănătoare cu cele tradiționale locului. Desigur, cercetările noastre nu dispun întrutotul de date precise privind evoluția gospodăriilor și arhitecturii locale, dar se poate afirma pe baza unor materiale încă existente, precum și pe baza informațiilor că, legat de evoluția socială, structura gospodăriilor, arhitecturii, locuinței și a interiorului acesteia a fost și este una unitară, indiferent de transformările stilistice ale tipurilor de gospodării și ale construcțiilor din perimetrul intravilan al proprietăților. În sprijinul susținerii noastre, este relevant și faptul că proprietățile au fost bine definite, delimitate și înscrise în protocoalele de avere. Specificăm și faptul că îndrăzneala și fastul arhitectural nu contrastau atât de puternic ca astăzi; populația Năsăudului își crease un confort obișnuit în gospodărie și locuință, indiferent de starea materială și mărimea proprietății.

⁴ *** , *Istoria Românilor*, vol. III, București, 1969, p. 520.

În cadrul gospodăriei năsaudene, locul important îl are locuința, casa. În funcție de formă, poziție, dimensiuni și materiale de construcție, putem clasifica locuințele în două mari categorii: tipică și netipică⁵. La rândul lor, aceste tipuri s-au împărțit și ele în funcție de cele arătate de noi până aici, precum și de faptul că orașenismele au fost puternice prin legăturile cu orașele transilvane.

Gospodăria năsaudeană tradițională prezintă asemănări cu gospodăriile din întreaga regiune și din țară. Trăsăturile ce astăzi dau un specific Năsăudului și zonei sunt reprezentate prin acareturile gospodăriilor; aceste trăsături reies în primul rând din realitatea economică bazată pe creșterea animalelor. Dar, la Năsăud această îndeletnicire este pe picior de egalitate cu agricultura. Gospodăria năsaudeanului cuprinde, pe lângă locuință, o serie de anexe necesare pentru adăpostirea animalelor, uneltelor, atelajelor, pentru păstrarea alimentelor, furajelor și pentru pregătirea hranei. La acestea se mai adaugă împrejuririle (gardurile), fântânile, cotețele, cuptoarele pentru pâine și uscatul fructelor, atelierele meșteșugărești, staulele sau adăposturile acoperite din gospodăriile crescătorilor de oi (acestea se construiesc temporar pentru iernatul oilor, de obicei în grădinile din spatele grajdurilor).

Gospodăria tipică evidențiază două categorii:

1. Primul tip (tipul vechi), unde „celturile” (acareturile, anexele) fac corp comun cu locuința, și care înglobează următoarele forme:

a. cameră, șură, grajd;

b. cameră, tindă, șură, grajd;

c. cameră, tindă, cămară, șură, grajd;

d. cameră, tindă, cameră, cămară, șură, grajd.

Casele care fac parte din acest tip sunt mici, acoperite cu șindrilă (draniță). Ferestrele sunt mai reduse ca număr și dimensiuni. Casele sunt tencuite și văruiate, atât la interior cât și la exterior, dar la exterior pot fi și netencuite, aplicându-se tencuială din lut numai între bârne. Construcțiile de acest tip sunt în majoritate numai din lemn, foarte rar din alte materiale de construcție.

Despre forma a., la Năsăud informațiile sunt destul de vagi. Majoritatea celor care ne-au informat ne spun că această formă au practicat-o familiile mai sărace și, de regulă, cei veniți în localitate pentru a se angaja în diferite servicii la populația băstinașă. Aceste locuințe erau așezate spre marginea localității și la capete de uliță. Băstinașii și-au construit locuințe de tipul a. la casele din câmp (Bruhoia, Groși, Hălășteu, Hotărăle, Tinoasa etc.); la formele b., c. și d. întâlnim prisma, târnațul (gangul) și pivnița.

La forma b. pivnița (beciul) era situată sub tindă, iar la formele c. și d. putea fi și sub cameră. Accesul în pivnița de sub tindă se făcea printr-un „chepeng” (deschizătură săpată în pământ și prevăzută cu ușă și scară de coborâre). La forma d., accesul în pivnița de sub una din camere se făcea de afară, pe sub târnaț. Aceeași procedură o întâlnim și la locuințele de la al

⁵ I. Petrescu-Burloiu, *Tipuri de casă din comuna Șant - Năsăud*, în „Sociologie Românească”, anul III (1938), nr. 1-3, pp. 36-45.

doilea tip. Târnațul (sau gangul, cum îl mai denumesc năsăudenii) apare mai târziu la tipul vechi de locuință; treptat, el va înlocui prispa⁶.

2. Tipul al doilea se caracterizează prin următorul aspect: acareturile (celturile) nu fac corp comun cu locuința. Astfel, distingem următoarele forme:

a. cameră, tindă, cameră (foto 1);

foto 1.

b. cameră, tindă, cameră, cămară (foto 2);

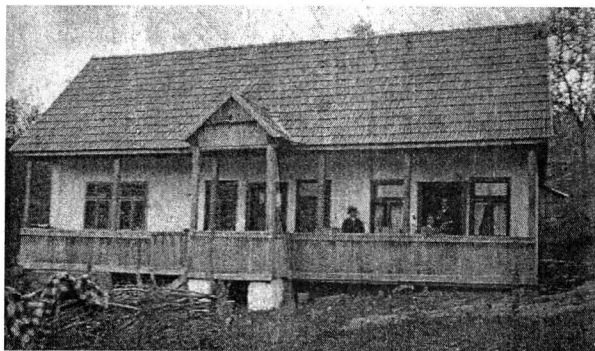

foto 2.

c. forme abatere - forme de tranziție⁷ (foto 3).

foto 3.

⁶ Informatori: Traian Vârtic, 82 de ani; George Ruleanu, 76 de ani; Dumitru Chitul, 72 de ani, George Nistor, 72 de ani, toți din Năsăud.

⁷ I. Petrescu-Burloiu, *op. cit.*

Pentru tipul al doilea, târnațul este la nivelul pereților, deasupra fundației, sprijinit pe „faleri” (stâlpi zidiți din piatră).

Evoluția în timp a societății năsăudene a dus la înjghebarea de gospodării și locuințe tot mai dese, mai aglomerate. Acestea nu se înscriu în cele două tipuri, ci sunt forme de tranziție - forme abatere⁸. Formele abatere le putem considera ca și îmbinări ale celor două tipuri, pe de o parte, iar pe de altă parte ele sunt îmbinate cu tipurile de gospodărie și arhitectură orășenească, ori cu tipurile din vecinătatea Năsăudului. Tehnica încetățenită în timp și materialul de construcție cel mai obișnuit a fost lemnul și pentru acest tip abatere. Caracteristicile construcțiilor de la tipul al doilea nu diferă esențial, respectând în mare parte planul și acoperământul; camerele sunt mai încăpătoare, ferestrele sunt mai mari, tavanele sunt tencuite, urcările în poduri se fac dinafară (din târnaț), unele din cămară, pivnița este situată de regulă sub una din camere cu intrarea pe sub târnaț, târnațul poate avea o verandă (un fel de antreu) și este construit pe trei laturi ale locuințelor. Pe latura dinspre grădină și acareturi, la capătul târnațului se construia grupul social, spre deosebire de casele de tipul vechi la care grupul social este construit aparte, lângă grajd, în vecinătatea ușii de evacuare a gunoiului de la animale. Tipul al doilea de construcții prezintă hornețe (unul comun pentru toate încăperile sau mai multe pentru fiecare încăpere). De obicei, primul tip nu prezintă horneț, evacuarea fumului făcându-se direct în podul casei (acest aspect nu mai necesita amenajări speciale pentru afumarea cărnurilor).

„În arhitectură, amploarea volumetrică, vastitatea spațială nu asigură neapărat o impresie de monumentalism. Mărima nu e în sine generatoare de măreție cu toate că ea posedă, pînă la un punct, un sens emotiv”⁹. În contextul celor de mai sus, arhitectura localizată la Năsăud și în împrejurimi nu a ținut de monumentalism și dimensiuni, ci ea a presupus în primul rând o armonizare între utilitate și mărime, între monumentalitate și gust estetic. Relațiile dintre acestea și realitatea arhitecturală existentă au dat naștere și unor ambiguități, acestea fiind determinate și de viața economică, de formele arhitecturale tradiționale, de cele învecinate, precum și de cele impuse în timp. Meșterii locali s-au găsit mereu în alte situații, comparativ cu predecesorii lor; permanent au fost treceri de la o arhitectură individuală spre o asamblare a acesteia în cadrul localității.

Evoluția social-istorică a determinat o periodizare în a prezenta arhitectura evolutiv, corespunzătoare unor etape ce s-au parcurs; aceste evoluții și etape au adus mereu modificări, unele chiar de structură. De aceea, în viziunea noastră și în baza informațiilor din teren, materialul ce-l prezentăm este o reproducere, un *restitutio* pentru caracterul lui documentar, aceasta având în vedere permanentele conflicte om-natură, om-tehnică, om-condiții de trai, om-problematici impuse și atunci problematica înjghebării gospodăriilor, arhitectura, locuința și toate celelalte acareturi au dat și pot da permanent soluții noi.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Jean Monda, *Monumente de arhitectură moderne*, București, 1982.

Casa și componentele ei locuibile sunt principalele obiective în tot complexul unei gospodării. Baza întregii structuri a locuințelor o constituie o ramă de lemn masiv așezată pe un plasament de piatră (fundația construcției). În această ramă (talpă) se așează vertical un număr variabil de stâlpi (șticuți). Partea de sus a șticuților se prinde într-o altă ramă, care corespunde dimensional cu rama inferioară, constituind cununa construcției. De-a lungul lor, pe două părți, șticuții au câte un uluc scobit (sub formă de șanț) în care intră capetele bânelor orizontale ce constituie pereții încăperilor. La colțurile construcției, bânele se prind de obicei în procedeul „coadă de rândunică”. Așezarea aceasta a bânelor poartă denumirea de „în șoș”. Se practică și procedeul de construcție a pereților în „potici”, adică bânele ce formează pereții sunt crăpate și se așează pe verticală prin câte două rânduri de șoși orizontali, formând astfel cununi intermediare între cununa mare și talpă. Se mai practică și așezarea tălpii pe stâlpi înfipti direct în pământ, numiți „boci”. De obicei, acest procedeu se aplica în situațiile în care terenul era mai apăsos.

De regulă, pereții se „puricesc” și se acoperă cu un strat de lipitură (tină) de lut amestecată cu pleavă, peste care se aplică o spoială de var colorat, așa-numita albăstreală sau albastrul de gută. La unele construcții nu se practica „puricitul”, tencuiala și spoitul. Acoperișul la locuințele de tip vechi era construit în patru ape, tehnică pe care năsăudenii o numeau „acoperiș rotund, sau slobozit la capete”¹⁰. În timp s-a trecut la acoperișul în tehnica „șut”, cu un pinion în formă de trapez, apoi la acoperișurile „drepte”, în două ape, care poartă și denumirea de „nemțesc”. Apele se mai numesc la năsăudeni și învelitori, una față, alta dos (spate). Acoperișul cu șut și cel drept are construit la capete un triunghi înclinat, o apă deasupra pinionului ce poartă denumirea de „apă mică în șut”, sau „învelitoare în șut”. Sub acest triunghi se construia din scândură „ghibălu”, prevăzut de obicei cu două ferestre pentru aerisirea podului. Structura acoperișurilor este cea obișnuită, formată din rânduri de corni cu căpriori, sprijiniți pe cununa construcției. Peste corni se bat rânduri de leături (lețuri), peste care se bate dranița (șindrila). Treptat dranița a fost înlocuită de țigla săsească (la început), apoi țigla normală și alte tipuri de învelitori¹¹.

Cel mai răspândit plan al locuințelor este acela format din câte 3-4 încăperi, tinda la mijloc, două camere și cămara. „Planul este condiționat de tipul de gospodărie predominant la Năsăud, cu o structură închisă și întărită”¹².

Tinda

Pentru ambele tipuri de construcții (locuințe), tinda este încăperea de trecere în camerele de locuit. La tipul vechi, formele a. și b., tinda, de obicei, nu prezintă tavan. Tinda, ca organizare interioară și funcționalitate, se înscrie

¹⁰ I. Petrescu-Burloiu, *op. cit.*; Valer Butură, *op. cit.*

¹¹ Informatori: Dumitru Anton, 76 de ani; Nicolae Mureșan, 82 de ani; Ioan Ionașc, 73 de ani; Veronica Nistor, 78 de ani.

¹² Nicolae Dunăre, *op. cit.*

și la Năsăud în trăsăturile caracteristice ale zonei. Întâlnim la tindă năsăudeană aceeași „vetriță” cu „poclaș” (hotă pentru evacuarea fumului) și cu „cujbă” (lemn în forma literei „L” pentru agățatul ceaunului sau căldării), căldarea cu lanț agățată direct la grindă sau în cujbă. Din inventarul unei tinde la locuințele de tip vechi vom mai aminti: vasele și obiectele folosite la preparatul și păstratul hranei, a laptelui și produselor lactate – berbinți, lacre de brânză, găleți, șustare pentru muls, „știoburi” (vase din doage) pentru mâncarea porcilor, cofe și găleți pentru apă, lăzi de cereale, hamuri pentru cai, „poclăzi” (țesături de lână, țoale vechi folosite la acoperitul cailor asudați și pe timp rece), haine de lucru și alte obiecte și unelte necesare gospodăriei¹³. La tipul vechi de locuințe, în special la acelea care nu aveau pivniță în tindă, se obișnuia să se sape într-un colț o groapă care se amenaja pentru a se păstra peste iarnă cartofii și fructele. La tipurile de locuință evoluate, sub tindă se construia pivnița, cu o intrare prin „chepeng” (deschizătură cu capac de nuiile sau scândură) și o scară de coborâre.

Casa de locuit – camera din față (de parade, cu cingeață sau dinainte)

Camera de locuit

Locuința tipică de la formele a., b. și chiar c. - de tipul vechi - are camera de locuit așezată la uliță; intrarea se face din tindă printr-o ușă lată și masivă. Tavanele nu sunt tencuite. Tavanul este format dintr-un rând de grinzi așezate pe cununa casei, cam din metru în metru, de obicei pe lățimea încăperii, peste care se așează scânduri geluite sau poște, modelate la margini cu unul sau mai multe „valuri” (geluiri pe marginea scândurilor) pe care meșterii le executau cu un tip de rindea zimțată. Peste aceste scânduri, în pod se bat „lătunoaie” (scânduri obținute prin tăierea marginilor buștenilor), peste care se aplică „muruială”. La casele de tip vechi, pardoseala (fața casei) nu se podea, ci era muruită (unsă) cu același tip de material folosit la fața podului. În general, pereții se „puricesc” cu vergele de draniță așezate oblic, peste care se aplică aceeași muruială, care apoi se vâruiește cu var și vopsea albastră (albăstreală, albastru de gută). La casele mai vechi, pereții din afară nu se „puriceau” și nu prezentau tencuială. Casele mai evoluate se tencuiau și pe dinafară cu lut amestecat cu pleavă și bălegar de grajd, iar unii obișnuiau să adauge și slatină¹⁴.

Peste această tencuială se spoia cu aceeași compoziție de var și albăstreală, dar se făcea o nuanță de albastru mai închis; practic această albăstreală este acel „albastru de gută”.

Locuința tipică, de forma: cameră, tindă, cameră, șură, grajd, casa dinainte (de parade sau cu „cingeață” - ștergare țesute) era destinată, de obicei, pentru păstrarea lucrurilor mai de preț ale gospodăriei. În timp, această cameră s-a podit, iar plafoanele s-au tencuit. Ea devenea locuință

¹³ Informatori: Vasile Catarig, 84 de ani; George Născuț, 93 de ani; George Putilean, 72 de ani.

¹⁴ Informator: Traian Vârtic, 84 de ani.

pentru noii căsătoriți ce urmau să moștenească întreaga gospodărie (fiu sau fiică ce rămânea în casă). În această încăpere se primeau colindătorii, se făcea nunta, mese ocazionate de anumite sărbători; aici avea loc nașterea și botezul¹⁵.

A doua cameră era camera de locuit. Aici se petreceau toate activitățile curente de interior ale gospodăriei. Atât camera dinainte, cât și cea de locuit au avut la început construite vetre pentru încălzit și pentru preparatul hranei. Treptat, acestea au fost înlocuite cu sobe din comerț (platane, șporuri) și mai nou cu sobe din cărămidă și teracotă. În camera de locuit, vatra sau cuptorul avea construit un „cobăr” (locaș construit după horn) și o laviță pe două laturi ale cuptorului, executată din poștă și care se sprijinea pe stâlpișori de lemn (unii stâlpișori erau ornamentați). Sub laviță se construia un locaș pentru lemne, așa-zisul „cotruș”. Locașul de după horn („cobărul”) se folosea pentru uscatul porumbului (pentru obținerea făinii de „pârgă” din porumbul proaspăt cules) sau ca loc de dormit pentru copii¹⁶.

Anexele locuinței

Prispa

Prispele le întâlnim la casele de tipul vechi, situate pe latura din față a locuinței, iar mai târziu și pe latura dinspre uliță. Construită pe zid de piatră pe prelungirea tălpii casei și pe o bârnă la fațadă, prispa era lată de 1-1,20 m. sub streșina casei. Prispa prezenta o umplutură de pământ până la nivelul peretelui; unii obișnuiau să o muruiască. În fața intrării, în tindă, prispa prezenta o porțiță din leături prin care se intra din curte pe trepte din lespezi de piatră. De pe bârna orizontală de la fațadă se ridicau un rând de „banduri” (stâlpi de lemn care uneori erau sculptați, iar numărul lor depindea de lungimea casei la fațadă). La o înălțime de aproximativ 2 m, între acești stâlpi se prindea o rudă pe care se întindeau haine la uscat, cununile de porumb, buchete de secară sau alte plante medicinale.

Treptat, prispele la casele mai evolute și cu mai multe încăperi s-au ridicat odată cu ridicarea fundațiilor pentru întregul complex de locuit. Totodată, prispele s-au mărit, ocupând și latura de la uliță a locuinței, adăugându-se și alți „banduri”. Pe această parte a prispei, rezemate de peretele locuinței, se păstrau „statevile” (război de țesut).

Târnațul - Gangul

Evoluția în timp a ansamblului de locuit a dus la transformarea prispei în târnaț (sau gang, cum îl numesc năsăudenii). Târnațul s-a construit obișnuit pe două laturi la locuințele de tip mai evoluat. La cele de tip vechi, s-a constatat numai la fațadă. La locuințele ce nu fac corp comun cu acareturile, se întâlnește târnațul construit pe trei laturi. Locuințele cu târnaț sunt construite pe fundații mai înalte, creându-se sub târnațuri spații pentru depozitarea lemnului de foc, bostani și alte bunuri din gospodărie. Târnațul

¹⁵ Informatori: George Chitul, 81 de ani; Dumitru Anton, 76 de ani; Florica Casian, 88 de ani.

¹⁶ Informatori: Rodovica Nistor, 82 de ani; Domnica Bodea, 76 de ani; Dumitru Istrate, 85 de ani.

se construia pe „faleri” (stâlpi zidiți din piatră) peste care se așezau bârne cioplite ce formau talpa târnașului. „Falerii” se „muriau cu mol” (pământ vânat) de la Valea Malului și malul Someșului (de la Șerban și Râpa lui Naiman). În talpa târnașului se așezau în „uluci” (cavități dreptunghiulare de dimensiuni diferite) un număr variabil de „bandurii” care se așezau cam din metru în metru. La aproximativ un metru de la talpă, pe verticală, „bandurii” se uneau cu grinzi de dimensiuni mai reduse. Între talpă și aceste grinzi se băteau scânduri crestate (dinte de ferăstrău), iar peste grindă se aplica o scândură care depășea la interior și exterior dimensiunea grinzii. Crestăturile aplicate în ele, prin modul de batere creau pe verticală impresia unei coloane formată din goluri. Pe marginile de sus și de jos ale peretelui târnașului se aplicau scânduri crestate (triunghi echilateral cu două laturi pline și o latură goală). Unii meșteri prindeau „bandurii” la partea de sus în contrafișe care creau ornamentul așa-zis „aripile vulturului”¹⁷.

Cămara

La tipul vechi de locuință, cămara apare mai târziu, funcțiunile ei fiind îndeplinite de pivnița săpată în tindă. La acest tip de locuință, cămara se construia în tindă, la peretele din spate al acesteia. Prin această cămară se făcea și accesul în podul casei, printr-o scară mobilă. La tipurile de locuință mai evolute, cămara se construia în camera de locuit și accesul în pod se muta afară, de pe prispă sau târnaș. Ambele tipuri de cămară au o singură fereastră de dimensiuni mici. În cămară se păstrează alimentele și anumite vase de trebuință la evenimente deosebite (sărbătorile de peste an, tăiatul porcului, „sâmbratul” – sâmbra oilor, nuntă, botez etc.), atunci când în gospodărie se prepara mai multă hrană și mai deosebită. În cămară se construiau una sau mai multe „stălaje” (rafturi), se depozita lada pentru făină și un lădoi de cereale, se construiau cuiere pentru păstrarea cărnurilor rămase după trecerea iernii. Aici se păstrau brânza și laptele acru în vase de dimensiuni mici, pentru a se evita acirea și iuțirea lor deoarece la aceste produse se umbla mai des decât la cele din pivniță.

Pivnița

Încăperea este destinată pentru păstrarea la loc răcoros a legumelor necesare pe timpul iernii (cartofi, sfeclă etc.), a fructelor (mere, pere etc.), vinului și țuicii, butoiului cu varză etc.

La locuințele mai vechi, pivnița se construia sub tindă, iar intrarea în ea se făcea prin „chepeng” (deschizătură săpată în pământ într-un colț din tindă, acoperită cu o ușă din nuiele sau din scândură). În pivniță se construiau „stălaje”, polițe, diferite alte suporturi și compartimente cu nisip unde se păstrau legume. În unele pivnițe, acolo unde să dădea de vreun „șfor” (sfor de apă, izvor) se construia o mică fântână¹⁸. La casele mai evolute, pivnița se construia tot sub tindă sau sub camera de locuit. Intrarea în aceste pivnițe se

¹⁷ Informatori: meșterii Toader Morari și Alexandru Bichigean din Năsăud.

¹⁸ Informatori: Traian Vărtic, 84 de ani; George Născuț, 93 de ani, ambii din Năsăud.

făcea pe sub târnaț, pe scări din lespezi sau confecționate din lemn. La unele gospodării, acolo unde terenul prezenta o ridicătură, se săpa în pământ o încăpere la care nu se zideau pereții. Pardoseala rămânea tot din pământ, iar plafonul se construia din bârne așezate una lângă alta, peste care apoi se așternea pământ. Intrarea în acest tip de pivniță se făcea printr-o ușă masivă, din poștă, mai groasă, pentru a se evita înghețul. În plafon se executa o mică deschizătură pentru a asigura aerisirea pivniței.

Temnicul

În gospodăriile în care membrii familiei erau mai numeroși se construia un „temnic” (o încăpere de dimensiuni mai mici, în spatele camerei de locuit, unde dormea o parte din familie). Cu timpul, „temnicul” a fost înlocuit cu o a treia cameră, care avea un perete comun cu camera de locuit, dând astfel planului locuinței forma literei „L”. Intrarea în această a treia cameră se făcea din târnaț sau din „verandă” (anexă de formă pătrată a târnațului, cu ieșire spre curte).

Șura

Locuințele din primul tip aveau șura cu un perete comun cu tinda. Se întâlnește și cazul în care șura avea perete comun cu grajdul. În această situație tinda avea perete comun cu grajdul.

Intrarea în șură se făcea printr-o poartă mare, care se deschidea pe două părți și care avea și o porțiță. Erau frecvente și porțile dintr-o singură bucată și cu porțiță. Poarta din două părți prezenta pe mijlocul ei o bară de lemn, fixă la un capăt, iar la celălalt capăt se prindea

într-un belciug de fier. Cei trei stâlpi ai porților de la șură se prindeau la partea de sus de grinda comună a grajdului și șurii în uluci, iar partea de jos a stâlpilor se îngropa în pământ. Perete șurii dinspre grajd prezenta o deschizătură (nișă) prevăzută cu oblon, prin care se dădea hrană la animale. Șura poate fi cu perete înfundat sau șură deschisă (fără perete în partea din spate, spre grădină). De obicei, șura nu prezenta plafon. Pe o porțiune din plafonul șurii se așezau pari, peste care se depozita nutrețul. Pe partea liberă a plafonului se făcea accesul în podul grajdului, pe o scară mobilă.

În șură se depozitau carul, căruța, plugul, grapa, „poclăzile” (țoale ce se foloseau la acoperitul cailor pe timp rece sau când asudau), hamurile, diferite unelte, nutreț și alte obiecte gospodărești.

Grajdul

La gospodăriile de tip vechi era alcătuit dintr-o singură încăpere. Era construit din bârne masive sau din piatră și podit pe jumătate cu lemn de plop sau de arin. Tavanul prezenta rânduri de grinzi, peste care se aplicau „lătunoaie” (scândură obținută din marginile buștenilor) sau scândură. Ieslea se construia pe peretele comun al grajdului cu șura, din poștă de molid. Deasupra poștelor orizontale ale ieslei se aplica o bârnă de diametru mic (10–15 cm), prevăzută cu „belciuge” (verigi de fier) din loc în loc, pentru legatul animalelor. Unele grajduri aveau amenajat într-un colț un coteț pentru porci, iar deasupra acestuia un altul pentru păsări. În alt colț al grajdului se practica o deschizătură în perete, prevăzută cu o ușiță (oblon) pentru evacuarea gunoiului. Nișa de evacuare a gunoiului se executa la colțul dinspre grădină, în spatele grajdului. Intrarea în grajd se făcea printr-o ușă masivă, confecționată din poștă. De o parte și de alta a intrării în grajd se practicau două ferestre de dimensiuni mai mici.

Gospodăriile la care „celturile” nu fac corp comun cu locuința, șura, grajdul și cotețele se construiau în spatele curții, spre grădină, permițând un spațiu liber între casă și acestea. Grajdurile confecționate din lemn nu erau tencuite, iar cele din piatră se „muruiau” cu lut amestecat cu bălegar, peste care se văruia cu albăstreală.

Cotețele

Se construiesc obișnuit din lemn, cu unul sau mai multe compartimente, podite cu lemn de esență moale. Pentru păsări, la casele de tip vechi (cameră, tindă, șură, grajd) se amenaja în tindă un loc pentru adăpostirea păsărilor, loc care avea intrare de pe prispă printr-o fereastră mică și o scăriță. În timp, acest adăpost al păsărilor s-a mutat în grajd și de aici în spațiul amenajat deasupra cotețelor pentru porci, ori se construia aparte. Tehnica de construcție și de îmbinare a elementelor la cotețele pentru porci este aceeași ca și la locuințe. Acoperișurile se construiau de regulă într-o singură apă, cu scurgerea spre grădină. Și poditura avea înclinație spre aceeași parte. Spațiul creat între acoperiș și podul cotețului se infunda cu scândură; aici se păstrau anumite obiecte și scule, în cazul în care nu servea drept coteț pentru găini¹⁹. În unele gospodării se întâlnesc și cotețe construite din zid de piatră, moloane și piatră amestecată cu cărămidă. La tipul vechi de locuință, cotețele se construiau numai din lemn, chiar și în cazul când se amenajau în grajd.

Fântânile

Sunt aproape nelipsite în fiecare gospodărie năsăudeană. Se construiesc în curte, la o depărtare cât mai mare de grajduri și cotețe, pe cât se poate mai aproape de locuință. Datorită așezării Năsăudului într-o zonă mai mlăștinoasă, pânza de apă freatică este mai ușor de captat. Din informațiile noastre reiese că locul unde urma a se face fântâna era ușor de stabilit. Informatorii noștri spun: „găseam apa de fântână cipăind prin ogradă cu

¹⁹ Informatori: Romulus Chitul, 78 de ani; Maria Crăiuț, 78 de ani, ambii din Năsăud.

două bețe de răchită; acolo unde bețele se apropiiau și se lăsau în jos, ne apucam de săpat”²⁰.

Tipuri de fântâni: **fântâna cu cârlig, cu cumpănă și cu roată**.

Câșta fântânilor se construia din bârne sau poște de stejar, îmbinate la colțuri în procedeul folosit și pentru locuințe: îmbinare în „coadă de rândunică”. Dintre tipurile amintite a predominat cel cu roată, pe care îl întâlnim destul de frecvent și astăzi. Fântânile se zideau cu piatră „bicași” de pe malul Someșului sau cu piatră adusă din râpe. Ziditura o făceau meșterii fântânari aduși din satele vecine: Salva, Rebrîșoara și Rebra. Din informațiile noastre privind meșterii locali, în jurul anului 1950 se amintește unul Toma din Tradam (Jidovița – cartier al Năsăudului), care mai construia hornuri²¹ și cuptoare. Ultimul fântânar local – Dumitru Bozbici – a venit la Năsăud din Rebrîșoara și s-a stabilit aici. El a decedat în anul 2005.

Cuptoarele

Se construiau din piatră, în curtea gospodăriei, într-un șopron deschis, cu acoperiș într-o apă, sprijinit pe patru stâlpi. Distingem două tipuri de cuptoare: **cuptorul de pâine** și **cuptorul combinat**. Cuptoarele se construiau fără plan, după priceperea meșterului. Ele se tencuiau și se spoiau. Cuptorul combinat prezenta, pe lângă cuptorul de pâine, o anexă. Această anexă era un locaș zidit în care se așeza, în loc de plită, o căldare de tuci sau de aramă pentru fiertul cartofilor, bostanilor, sfeclei, napilor furajeri etc.

În unele gospodării întâlnim și cuptoarele așa-zise „nemțești” sau „ungurești”. Este vorba despre cuptoarele de influență apuseană, cu mai multe anexe și funcționalități. În acest tip de cuptor se mai făcea afumatul cărnurilor, se preparau anumite alimente la sărbători și alte ocazii. Aceste cuptoare se construiau după un plan.

Cuptoarele construite în curți au apărut mai târziu; treptat, ele au luat locul celor din locuință. În locul cuptoarelor din locuință, tot treptat au apărut sobele din comerț („șporurile”) sau cele de cărămidă și teracotă.

Porțile

Dacă în mare parte cele relatate de noi până aici constituie un „așa cum a fost”, poarta de intrare în gospodăria năsăudeanului ne dovedește și în

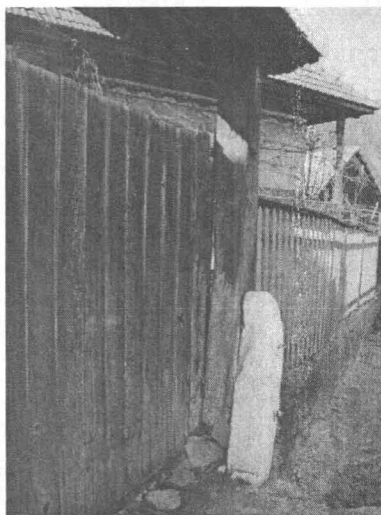
²⁰ Informatori: Emil Tinerean, 77 de ani; Terodor Budecan, 58 de ani, George Granciu, 85 de ani, toți din Năsăud.

²¹ Informatori: Vasile Bichigean, 82 de ani; Aurel Nistor, 93 de ani, ambii din Năsăud.

prezent: „că așa a fost, așa s-a făcut”. În contrast cu noua arhitectură locală, se mai păstrează câteva porți pe care le-am putea numi tradiționale.

Porțile sunt alcătuite din trei stâlpi de stejar, înfiți în pământ; partea de sus a stâlpilor se prinde într-o grindă orizontală, peste care se construiește „hăizașul” (acoperișul) în două ape, cu „ghibăle” (triunghiuri formate de cele două ape ale acoperișului la capete), acoperit cu dranițe. Prinderea stâlpilor de grindă se face în cep și uluc (gaură) și cu contrafișă triunghiulară. Contrafișele se prindeau în găuri săpate în stâlpi și grindă; ele aveau aplicate cuie de lemn sau șuruburi de metal cu piulițe pentru întărire.

Porțile de intrare în curtea gospodăriei prezentau și o portiță, care se deschidea, de regulă, spre interior. Poarta mare se putea deschide și înspre uliță, dacă spațiul permitea. În mare parte, poarta și portița se construiau ca și porțile de la șură. Micile deosebiri intervin în: la porțile de la gospodărie scândura este de calitate mai bună, unele contrafișe sunt crestate, stâlpii prezintă ornamente (bumbi, crestături triunghiulare sau semicercuri pe margini), pe grindă se inscripționează numele proprietarului, anul construcției și, eventual, numele meșterului²².

Sub acoperișul porților se aplica o scândură mai lată care din loc în loc era crestată, permițând intrarea în podul porții a păsărilor, în special a porumbeilor. „Ghibălele” aveau aplicate aceleași orificii pentru intrarea păsărilor. La unele porți, acoperișul era comun pentru poartă și portiță, iar la altele se construia acoperiș pentru fiecare în parte. Vom mai aminti în studiul nostru că pentru a întări stâlpii, pentru stabilitate și durabilitate mai mare a lor, se practica la unele porți îngroparea unor pietre de dimensiuni mari pe lângă stâlpi. La partea de sus, aceste pietre se prindeau de stâlpi prin platbande sau șuruburi cu piulițe²³.

²² La Muzeul Grăniceresc Năsăudean se păstrează grindă porții aparținătoare lui Toader Nistor din Năsăud, a cărui gospodărie a fost demolată în anul 2005.

²³ Ioan R. Nistor, *Pietre de hotar - semne și simboluri*, în „Studii și cercetări etnoculturale”, vol. VI, Bistrița, 2001, pp. 244–250.

Grupul social

Gospodăriile ale căror locuințe fac corp comun cu acareturile aveau amenajat grupul social la colțul grajdului, în imediata apropiere a locașului prin care se evacua gunoiul din grajd. Se construia din scândură, într-un plan pătrat, cu acoperiș într-o singură apă. Groapa era nezidită și era prevăzută cu o scurgere spre gunoiul de la grajd. Evoluția în timp, modificările și influențele arhitecturii orășenești au dus la schimbarea locului de amplasare a grupului social, precum și la modul de construire a lui.

Cercetările conduse de sociologul Dimitrie Gusti în zonă (1935-1936) au găsit gospodăria năsăudeană cu o arhitectură mai evoluată. Majoritatea locuințelor aveau acareturile aparte, târnațuri pe două sau trei laturi și case cu mai multe încăperi. Considerăm că, urmare a acestor cercetări, s-a ajuns și la schimbarea locului de amplasare a grupului social. Astfel, grupul social a fost amplasat în spațiul liber dintre locuință și acareturi, la colțul dinspre grădină, în spatele casei și, în unele cazuri, la capătul târnațului. Gropile s-au zidit cu piatră de râpă sau de râu pe părțile laterale, iar în spatele lor se mai făcea o groapă, de dimensiuni mai reduse, prevăzută cu capac din scândură, pentru a se înlesni curățirea gropii principale.

Împrejmuirile - Gardurile

Principalul rol al gardurilor este acela de a delimita proprietatea. Totodată, gardurile trebuiau să satisfacă cerințele estetice ale gospodăriei. La Năsăud distingem două tipuri de împrejmui, clasificarea făcându-se în funcție de rolul și acestora. Un tip de împrejmuire este acela de la locuință și curte, pentru care la construire se depunea un mai mare interes și se foloseau materiale deosebite. Al doilea tip de împrejmuire servea pentru îngrădirea restului proprietății. La gospodăriile mai vechi predominau gardurile din nuiele împletite în mai multe modele. Trecherile din curți în grădini și în grădinuțele din fața casei se făceau prin „pârleazuri” (acces construit din doi sau patru pârusei înfipti în pământ, peste care se aplica o bucată de scândură). Cu timpul, împrejmuirile din nuiele, cel puțin la fațadă, au fost înlocuite cu garduri din leături cioplite, așezate orizontal între doi pari, peste care se trec una sau două diagonale, tot de leaț cioplit (se formau așa-zisele „lese”, iar leăturile mai purtau și denumirea de „răslogi”), care se leagă una de alta de pari cu împletitură de mesteacăn (gânj) sau sârmă. Mai târziu, acestea au fost înlocuite cu scândură (așa-numitele „pălanturi”); în unele gospodării, aceste tipuri de garduri erau acoperite tot cu scândură, bătută în forma literei V, formând astfel un acoperiș în două ape. În alte gospodării întâlnim și garduri din piatră, peste care se aplică un acoperiș în două ape.

Urbanizarea a dus la înlocuirea tipurilor de împrejmui și a materialelor de confecționare cu plase de sârmă și de fier.

Alte acareturi

Așa cum arătam la început, gospodăria năsăudeană a trecut, în evoluția ei, prin numeroase transformări și influențe. De aceea, considerăm necesar să menționăm că, în funcție de anumite preocupări și practici, în unele

gospodăriei au apărut și alte construcții, cum ar fi: ateliere de fierărie și prelucrare a lemnului, stupini, „dubălării” (ateliere pentru prelucrarea pieilor), magazii pentru lemne, coșare pentru cereale, cotețe (cuști) pentru iepuri, porumbare etc.

Atât în gospodărie cât și în arhitectura locală se constată, în ceea ce privește regulile lor, o amalgamare destul de intimă între condițiile materiale, viața socială și cea spirituală. Credem că la realizarea mării majorități a construcțiilor care s-au mai păstrat a fost obligatoriu să se țină seama de etapele vieții, pentru ca ele să se păstreze în timp. Apariția numeroaselor întrepătrunderi și influențe a adus modificări, dar constatăm că, în ceea ce privește gospodăria și arhitectura locală, ele au fost interpretate după legile naturale ale locului și după cele ale întinderii proprietăților²⁴. De aceea ne permitem să afirmăm că a rezultat și a rămas în vigoare o estetică în ansamblul organizării gospodăriilor și, în cadrul lor, a construcțiilor.

Die Haushalte und die Volkstämlichearchitektur in Năsăud

- Zusammenfassung -

Der anwesende Studium wurde ausgearbeitet mit dem Zweck an der Studierung einiger sozialen Gesichtpunkte betreffs das Leben der Bürger aus Năsăud teil zu nehmen: die Platzbeschaffenheit, die sozial-politische Bedingungen und die Sagen verbunden mit der Erbaung der Haushalte und ihren Anhäge. Der Studium basiert sich auf die Informationen die während der Zeit gesammelt wurden. Die Bauart der lokalen Arhitektur, die Realisierungstechnik und die Funktionaltität der Haushalte wurden unterstrichen.

²⁴ H. R. Radian, *Cartea proporțiilor. Principii și aplicații în arhitectură și în artele plastice*, București, 1981.

RITURI FUNERARE ÎN ȚARA NĂSĂUDULUI

Gabriela SERMEȘAN

Moartea, ca fenomen existențial

Nouă, celor care murim fără a ști ...

Moartea, eternul blestem al viului, este o realitatea biologică, sociologică, cosmologică și existențială. Decesul fizic al corpului uman amenință înseși fundamentele societății. Moartea întrerupe echilibrul dinamic al vieții sociale. Persoana care cândva exista nu mai participă activ la viața socială, nu mai contribuie fizic la producția și reproducția societății. Astfel, moartea este profund nimicitoare. Fără discuție, este provocarea ultimă în a conferi sens existenței umane¹.

Moartea este o mare încercare pentru noi, oamenii. Ne încercă, mai întâi de toate, durerea despărțirii de cei apropiați ai noștri, de universul nostru familiar, de tot ce avem, de lucrurile pe care obișnuim să le facem ...

Ne încercă apoi teama de cum ne va fi dat să murim și cei mai mulți oameni nu se tem atât de moarte, cât de chinurile ei. Ne încercă spaima de necunoscut, pentru că nimeni nu știe ce-l așteaptă în lumea de dincolo. Nici un om nu știe care va fi soarta lui în veșnicie.

De fenomenul morții s-a ocupat atât filosofia creștină, cât și antropologia și psihanaliza.

Vom începe cu psihanaliza, abordând concepția freudiană asupra morții.

Pentru Freud, moartea pare a se situa în afara timpului. Freud a gândit moartea printr-un concept de excelență al originarului – pulsionea. Pulsionea de moarte este prototipul pulsionii și moartea este prototipul originarului. Moartea se află înaintea vieții iar pulsionea de moarte înaintea principiului plăcerii. Moartea pare a se constitui la interferența dintre pulsionea de moarte și Eros și, de aceea, există o „cultură” a morții.

În opera freudiană sensul evoluției culturale este cosubstanțial represiunii pulsionale².

Apare problema relației dintre feminin și mortifier. Femeia este pentru Freud, prin statutul ei biologic, purtătoarea unui tip de pulsionalitate.

¹ Gail Kligman, *Nunta mortului*, Iași, 1998, p. 108.

² Matei Georgescu, *Ipostaze ale morții, într-un timp al dorinței*, București, 2003, p. 14.

Biserica, mulțime prototip, este structurată de ordinea masculină, în care femeia este invitată numai cu unele precauții. Ordinea paternă este incompatibilă cu mortiferul de care se îndepărtează prin spiritualitate³.

Prima vocație a psihanalizei, după Freud, este aceea de „a ne permite să trăim și nu de a ne ajuta să murim”.

Psihanaliza ne permite să trăim și pentru că întemeietorul acesteia credea numai în „viața din viață”⁴.

De altfel, Freud afirmă: „Sunt total incapabil să cred în supraviețuirea personalității după moarte”⁵.

În principala sa lucrare în care teoretizează moartea, lucrare intitulată *Considerații actuale despre război și moarte* (1915), Freud justifică obiectul unei thanatologii psihanalitice: „lângă leșul persoanei iubite nu au luat naștere doar știința sufletului, credința în nemurire și o puternică rădăcină a conștiinței vinovăției umane, ci și primele sale porunci etice. Prima și cea mai importantă interdicție a conștiinței trezite este: «Să nu ucizi». Ea a fost dobândită ca reacție la satisfacerea urii ascunse în spatele doliului după morții iubiți și a fost în final extinsă asupra străinilor neiubiți și asupra dușmanului”⁶.

Cultura, morala, religia gravitează în jurul „leșului persoanei iubite”. Însă Freud a fost permanent interesat de realitatea psihică a acestei situații.

În 1919, perioadă în care preocuparea lui Freud pentru moarte va marca teoria psihanalitică, acesta afirmă: „Deoarece toți gândim, în această privință, asemenea primitivilor, nu este de mirare că frica față de morți este încă atât de puternică în noi și se manifestă ori de câte ori are prilejul. Ea și-a păstrat probabil vechiul sens: mortul a devenit dușmanul celor rămași în viață și intenționează să-i ia cu el, ca tovarăși, în noua sa existență”⁷.

Pentru Freud, moartea pare a se situa în afara timpului, pentru că „nu există nici un domeniu în care gândirea și simțirea noastră să se fi schimbat atât de puțin din vremurile străvechi, sau unde ceea ce este originar să se fi conservat atât de bine sub un înveliș subțire, ca atitudinea față de moarte”⁸.

Astăzi, ca și întotdeauna, inconștientul nostru refuză orice reprezentare a trecerii noastre într-un „dincolo” care, deși este mereu precizat, rămâne la fel de îndoielnic.

În perspectiva freudiană, atitudinea față de morți și de moarte este constantă, pentru că moartea este privită ca fenomen abisal, originar.

Care este relația pe care a avut-o Freud cu ritualul funerar?

Ființa umană este singurul antropoid care practică ritul funerar, pentru că moartea nu mai este numai o realitate biologică.

³ *Ibidem*, p. 16.

⁴ *Ibidem*, p. 19.

⁵ S. Freud, *Correspondențe, 1873–1939*, Paris, 1991, p. 364.

⁶ Idem, *Considerații actuale despre război și moarte*, în *Opere IV, Studii despre societate și religie*, București, 2000, p. 43.

⁷ Idem, *Straniul*, în *Opere I. Eseuri de psihanaliză aplicată*, București, 1999, p. 274.

⁸ *Ibidem*, p. 274.

În 1929, într-o scrisoare, Freud se referă la reacția sa vis-à-vis de moartea unei persoane apropiate: „Nu cunosc decât două modalități de consolare în aceste circumstanțe [de doliu]. Prima [a se plânge] este nepotrivită pentru că neagă pur și simplu viața și cealaltă [moartea], care este mai eficace, este rezervată numai persoanelor vârstnice”⁹.

Pentru Freud, ritualul de doliu constituie o sfidare a vieții. Unica modalitate de doliu se regăsește tot în moarte, ca și cum îți poți „petrece” mortul numai prin propria moarte. Freud nu a teoretizat ritualul de doliu, după cum nu a putut fi un practicant al acestuia.

Freud a purtat o adevărată luptă cu propria moarte și cu moartea celor din jurul său. În 1920, la mormântul fiicei sale Sophie, Freud a ținut următorul discurs funebru: „Poate că ne-am decis să acceptăm această ipoteză deoarece ea conține o cerință consolatoare. Întrucât fiecare dintre noi trebuie să moară și, înainte de aceasta, să-i piardă pe mulți dintre cei dragi, gândul că ești victima unei legi naturale implacabile, căreia nimeni nu i se poate sustrage, și nu unui accident evitabil, constituie o consolare. Dar poate această credință în necesitatea internă a morții, nu este decât una dintre iluziile create de noi înșine, pentru a suporta mai ușor povara existenței”¹⁰.

Pentru Freud, moartea este o lege naturală implacabilă care face ca un discurs funebru, rostit la moartea fiicei sale, să devină text științific.

Moartea devine, pentru Freud, o necesitate internă precizată: „individul în ansamblul său este destinat încă de la naștere să moară”¹¹.

În concepția freudiană există relația dintre feminin și mortifer. Această relație se regăsește și în concepția cercetătoarei americane Gail Kligman, care observă că moartea are și gen. Cuvântul „moarte” este de gen feminin. În consecință, se crede că moartea ar fi o femeie. Genul morții nu pare a fi obiect de dispută, dar există un dezacord considerabil în ceea ce privește înfățișarea și vârsta ei. Unii pretind că moartea ar fi o femeie tânără și frumoasă, o seducătoare; alții afirmă că e o scorpie bătrână. În orice caz, moartea este de sex feminin¹².

„Moarte, moarte, urâcioasă,
Ce-ai cătat în casa noastră ?
Ai venit de pe câmpie,
M-ai dus de lângă soție;
Ai venit din munți pietroși,
M-ai luat de lângă soți;
Ai venit de pe câmpii,
M-ai luat de lângă copii”¹³.

⁹ Idem, *Correspondențe complete*, vol. IX, Paris, 1998, p. 741.

¹⁰ Idem, *Dincolo de principiul plăcerii*, în *Opere III, Psihologia inconștientului*, București, 2000, p. 196.

¹¹ Idem, *Declinul complexului Oedip*, în *Opere VI, Studii despre sexualitate*, București, 2001, p. 213.

¹² Gail Kligman, *op. cit.*, p. 125.

¹³ Informator, Pop Iacob, 83 ani, Salva.

În concepția creștină, moartea este o urmare a păcatului strămoșesc. Cei dintâi oameni, Adam și Eva, au încălcat porunca divină de a nu mânca din pomul oprit și, astfel, Dumnezeu i-a pedepsit cu moartea, pe ei și pe urmașii lor. Porunca a fost: „Să nu mâncați din el, nici să nu vă atingeți de el (de pom), ca să nu muriți” (Facere 3, 3).

Sfântul Apostol Pavel zice: „Căci precum printr-un om a intrat păcatul în lume și prin păcat moartea, așa moartea a trecut la toți oamenii prin cel în care toți am păcătuit” (Romani 5, 13), iar în alt loc: „Pentru că plata păcatului este moartea” (Romani 6, 23).

Moartea a provenit din păcat, dar păcatul rezidă, de asemenea, din moarte. Păcatul și moartea sunt într-o interdependență reciprocă.

Citind textul scripturistic: „Dumnezeu nu a creat moartea și nici nu se bucură de nimicirea celor vii”. (Înțelepciunea lui Solomon 1, 13), Sfântul Grigorie Palama scrie că Dumnezeu nu numai că nu a creat moartea, dar nici nu este El creatorul grozavelor lucruri care i-au urmat morții: boli, neputințe și toate celelalte rele. Toate lucrurile cumplite de care suferă omul sunt din pricina păcatului care este comis din propria sa voie liberă. El spune: „Din pricina păcatului am fost noi îmbrăcați cu veșminte de piele acest trup bolnăvicios, muritor și chinuit și am fost exilați în această lume temporară și supusă stricăciunii și am fost condamnați să ducem o viață plină de suferințe și de nenorociri”¹⁴.

Dumnezeu nu numai că nu a creat moartea, dar a și împiedicat venirea ei pe lume. Deoarece omul posedă voință liberă și Dumnezeu nu vroia să-i suprimă această voință liberă, de îndată ce l-a creat și i-a dăruit viață, i-a dat și un sfat ce cuprindea în el nemurirea. Sfatul de a nu mânca din fructul oprit se numea poruncă de viață dătătoare, fiindcă l-ar fi condus pe om la viață, oprindu-l să se îndrepte spre moarte.

El nu i-a dat această poruncă în chip imperativ, ci l-a prevenit de ceea ce avea să se întâmple dacă nu făcea ascultare. Iar El a poruncit ca în ziua în care vor gusta din fructul oprit să moară, în așa fel încât să aibă grijă să nu se încalce porunca și să evite astfel întâlnirea cu moartea¹⁵.

Creștinul, în cadrul Bisericii, mai întâi ia aminte la existența morții. Nu numai că el nu caută să uite moartea și s-o arunce în zona inconștientului, nu numai că nu neagă realitatea și caracterul tragic al morții, dar el o poartă permanent în mintea sa și în acest chip el dobândește firescul ei, fiindcă simțământul morții și al decăderii reprezintă adevărul. Aducerea-aminte de moarte, care este începutul eliberării omului de caracterul său tragic, are o adâncă semnificație. Aceasta este realitatea morții și certitudinea sfârșitului vieții biologice. Această realitate, combinată cu existența sufletului după moarte, creează teamă și groază. Omul cugetă la păcat, se teme de păcat, fiindcă își dă seama că acesta îl îndepărtează de Dumnezeu și provoacă într-însul simțământul iadului¹⁶.

¹⁴ Grigorie Palama, *Omilia 31*, în *Omilii*, E.P.E. 10, pp. 276-278.

¹⁵ *Ibidem*, p. 270.

¹⁶ Hierotheos, mitropolit de Nafpaktos, *Persoana în tradiția ortodoxă*, Bacău, 2002, p. 302.

Concepția creștină despre moarte conține un adevăr indubitabil: moartea trupului nu este sfârșitul vieții, ci doar începutul unei noi condiții pentru personalitatea umană, care continuă existența sa departe de trup.

Învățătura creștină ortodoxă susține ideea că, fiind spirit de origine divină, sufletul este nemuritor. Această nemurire se datorează indestructibilității substanței spirituale simple din care e făcut sufletul. Sufletul, chiar după despărțirea de trup, deci după moartea trupească, își păstrează funcțiile sale: conștiința de sine, memoria, gândirea, imaginația, stările de bucurie sau de întristare, așadar el cugetă, dorește, voiește, se bucură sau se întristează¹⁷.

Așadar, atât sufletele celor drepti, cât și ale celor păcătoși, după moarte duc o viață pe deplin conștientă, aducându-și aminte de toți și de toate cele trăite în viață.

„Lumea ailaltă”: concepții sacre și laice despre moarte și morți

Înainte de a trece la ritualul funerar propriu-zis, este necesar să descriem organizarea „lumii de dincolo”, așa cum se crede că este ea.

Lumea morților cuprinde două nivele: raiul și iadul. Se crede că raiul este o grădină minunată, plină de flori și de îngeri. Raiul oferă fericire eternă, netulburată. Aici e locul unde nu mai este nici întristare, nici durere, unde nu sunt boli și patimi, unde nu mai este „al meu și al tău”. Încercând să descrie raiul, Dumitru Stăniloae spunea: „Aici e o viață trăită într-o sărbătoare fără de sfârșit, iar în loc de belșug de grâu, de orz, de fructe, e peste tot numai rodul Duhului: iubire, bunătate, blândețe; în loc de bărbați vestiți și frumos îmbrăcați, zeci de mii de îngeri, mii de arhangheli, cete de prooroci, adunări de drepti, iar în mijloc stă Împăratul, pe care cei de față îl văd neîncetat, pe cât pot ei să vadă, iar Acela îi împodobește pe toți cu strălucirea slavei Sale”¹⁸.

Raiul este populat de cei care nu au păcătuit sau, cel puțin, nu au făcut păcate grele. Unii merg direct în rai: copiii sub șapte ani, călugării, precum și cei care mor între Paști și Rusalii, deoarece se crede că atunci porțile raiului sunt deschise cu ocazia învierii lui Iisus Hristos și a urcării Sale la ceruri.

În opoziție cu raiul este iadul, locul de suferință și osândă. Iadul reprezintă destinația celor „fără de Dumnezeu”. Numirile ce i se dau de: focul gheenei, foc nestins, focul cel veșnic, întunericul cel mai dinafară, locul de chin și altele sunt imagini prin care se arată interferențele pe care le îndură cei ce se află acolo. Se crede că diavolii îi înțeapă continuu pe colocatarii umani cu furci ascuțite. Aici ajung cei care au comis păcate grele: prostituție, homosexualitate, crimă, sinucidere, vrăjitorie, furt nemărturisit etc.

Deși suferințele fizice ale celor aflați în iad sunt mari, mai mari totuși sunt cele spirituale, care constau în îndepărtarea de Dumnezeu și în lipsa de comuniune cu El, cu îngerii și sfinții, în traiul în societatea duhurilor rele și a

¹⁷ Isidor Todoran, *Teologia Dogmatică*, București, 1991, p. 367.

¹⁸ Dumitru Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III, p. 302.

sufletelor oamenilor răi, în muștrările de conștiință, arătate prin expresia „Viermele lor nu moare” (Marcu 9, 44).

Pe lângă cele două locuri, de fericire și de pedeapsă veșnică, amintite mai sus, doctrina romano-catolică susține că mai există un loc în care merg sufletele celor care au primit iertare pentru păcatele grele, fiind scăpați de osânda veșnică, dar n-au dat satisfacție prin împlinirea pedepselor temporare impuse de Biserică, sau au murit încărcăți de păcate ușoare, pentru care, însă, în viață n-au primit iertare. Acest loc este purgatoriul, unde aceste suflete se curăță prin pedepsele purificatoare pe care le suferă acolo și ele pot fi ajutate de Biserică să scape, mai curând, de aceste pedepse, prin rugăciuni, milostenie și alte acte de pietate făcute pentru ei, spre a se duce în locul fericirii veșnice.

Deci, cei care nu merg direct în rai, dar care au dus o viață creștinească, sunt ajutați corespunzător de rudele în viață și vor fi, în cele din urmă, admiși din purgatoriu în rai. La rândul lor, locuitorii raiului se roagă ca Dumnezeu să-i ierte pe cei care nu se află acolo și să le grăbească ieșirea din purgatoriu¹⁹.

Cei care nu merg direct în rai sau în iad, ajung în purgatoriu. Printre aceștia se află cei care au făcut păcate grele, hoții, crime, abateri sexuale de la normal, dar care au mărturisit și și-au corectat comportamentul în timpul vieții.

Purgatoriul este, de altfel, un loc neplăcut, în care focul arde continuu, însă este un foc curățător. Din când în când, sufletele din purgatoriu o zăresc pe Fecioara Maria, ca pe o licărire de speranță.

După ispășirea pedepsei, sufletele ies din purgatoriu și merg în rai.

Când vorbim despre „lumea ailaltă”, ne gândim la „lumea cealaltă”, aflată în opoziție cu lumea noastră.

Ceea ce diferă semnificativ în lumea morților este mediul natural și „stilul de viață” pe care aceasta îl promovează. Lumea morților reprezintă principala inversiune simbolică a lumii celor vii²⁰.

„Ailaltă lume” este tot ceea ce nu este lumea aceasta, lumea viilor. Timpul nu mai funcționează după legi cronologice, iar spațiul nu este cel cunoscut.

Timpul din lumea celor vii este caracterizat de progresiune temporală, ciclicitate (diurnă, sezonieră, anuală) și producție și reproducție socială, pe când, în lumea morților, timpul este staționar, caracterizat prin eternitate și liniște spirituală.

Spațiul lumii viilor este sub soare, iar cel din lumea morților este în pământ. Satul lumii viilor este similar cu cimitirul din lumea morților, iar casei, din lumea celor vii, îi corespunde groapa și sicriul din „lumea ailaltă”²¹.

Lumea celor vii este asociată cu vitalitatea și productivitatea, ambele putând avea loc doar sub soare. Tot ceea ce se află în pământ este misterios,

¹⁹ Gail Kligman, *op. cit.*, Iași, 1998, p. 115.

²⁰ *Ibidem*, p. 117.

²¹ *Ibidem*, p. 118.

întunecat. Acolo, în întunecimea pământului, se află moartea. Acest spațiu este necunoscut celor vii. Ei însoțesc mortul doar până la intrarea în această lume necunoscută.

Locul de îngropăciune este cimitirul satului, construit, de obicei, în jurul bisericii. Biserica reprezintă centrul moral și spiritual al lumii celor vii, iar cimitirul, satul morților, organizarea sa fizică asemănându-se cu organizarea socială a satului; adică familiile cu statut superior sau cu mijloace materiale sunt îngropate la intrarea în cimitir, în imediata vecinătate a bisericii, iar cei de condiție mai umilă sunt așezați către margini. Cimitirul devine un loc de rezidență, este o stație terminus către care oamenii pleacă, dar de unde nimeni nu se mai întoarce.

„Cimitire, cimitire,
Mult norod intră în tine
Câți în tine au intrat,
Înapoi n-au înturnat”²².

Rituri funerare

Conceptul de „rit” și locul lui în ceremonialul înmormântării

În limbaj obișnuit, ritul este o acțiune ce se caracterizează prin alura sa stereotipă. Repetiția aidoma e însăși esența ritului.

Cuvântul „rit” vine din latinescul „ritus”, care desemna ceremoniile legate de credințe vizând supranaturalul, cât și simplele obișnuințe sociale, uzajele, obiceiurile individuale sau de grup, înțelese a se repeta cu o anumită invariabilitate. Ritul propriu-zis se distinge de aceste uzaje, în primul rând prin caracterul particular al credinței în eficacitatea sa, apoi prin rolul mai important pe care îl joacă repetiția, reactualizarea schemelor²³.

Toate societățile umane, începând de la cele primitive, au rituri, deci ritul are o anumită funcție. Umanitatea nu ar putea să se accepte pe sine ca un dat pur. De aceea, ea nu se mulțumește doar cu perfecționarea tehnicii, de exemplu. Ceea ce îl separă pe om de animal e faptul că omul are conștiință. În timp ce comportamentul animal este dominat de instinct, cel uman trebuie să-și aleagă el regulile. Condiția umană, în raport cu condiția animală, se definește printr-o mai redusă condiționare. Omul, ca animal social, are, astfel, instinctul regulii. Totul se petrece ca și când umanitatea a simțit nevoia de a împărți libertatea prin reguli. Apare inevitabil întrebarea: „De ce oare?”. Psihologia modernă a insistat asupra importanței angoasei considerată una din caracteristicile umanității. Omul primitiv și cel modern încearcă un sentiment de angoasă, de vid, atunci când se simte înconjurat de mistere, când e obligat să lase fără răspuns o problemă care i se pune.

Ritul este cel care aduce soluții împotriva amenințării perpetue a numinosului. De exemplu, riturile de doliu sunt considerate, în mare parte,

²² Informator, Pop Iacob, 83 ani, Salva.

²³ Florentina Trifan, *Ritualuri*, în „Zestrea”, 2000, nr. 2, p. 71.

rituri de purificare, vizând înlăturarea numinosului cu care tabuul împiedică contactul, pentru că moartea a fost percepută ca o impuritate²⁴.

În societățile tradiționale, lumea sacrului domină lumea profană, înglobând aproape totul: nașterea, reproducere, moartea etc., care aparțin sacrului. În cadrul acestor societăți tradiționale, trecerea de la o condiție la alta ia aspectul unei treceri speciale, marcate prin rituri determinate (la botez, la nuntă, la înmormântare). Orice schimbare în starea unui individ comportă acțiuni și reacțiuni care trebuie reglementate și supravegheate, astfel încât societatea să nu sufere deteriorări. Când un om părăsește o categorie, aceasta se găsește dezechilibrată. Și categoria căreia i se atașează individul se dereglează, prin apariția acestuia ca novice. Riturile de intrare și ieșire vizează rezultatul schimbării. De exemplu, când cineva moare, se efectuează rituri de separare a mortului de cei vii, dar și rituri de integrare a lui în lumea morților.

Riturile de trecere

În cazul subiectului nostru, ceremonialul înmormântării presupune rituri de trecere, atât de separare (preliminare), de limită (liminare sau de prag), cât și de agregare (postliminare)²⁵.

S-ar părea că în cadrul obiceiului înmormântării ar domina riturile de trecere, cu precădere cele menite să perfecteze despărțirea mortului de comunitatea pe care o părăsește, îndeosebi de familie. Totuși, se arată a fi mai puternice riturile de trecere postliminare, adică cele de integrare în marea familie a morților. Acestora li se adaugă cele de apărare și cele apotropaice, adică cele menite să apere comunitatea de relele pe care le-ar putea pricinui decedatul prin revenirea lui mai ales sub formă de strigoi, dar și cele care ținesc să apere mortul de toți dușmanii care i se pot ivi în cale, atât cât ține marea lui trecere, până la locașul destinat.

Revenind la clasificarea făcută riturilor de către Arnold Van Gennep, aceasta precizează că „studiile demonstrează că riturile de separare la ceremoniile funerare sunt puțin numeroase și foarte simple, că riturile de prag au o durată și o complexitate care le conferă uneori, o anumită autonomie și că riturile care realizează agregarea celui decedat la lumea morților sunt cele mai elaborate, lor fiindu-le atribuită cea mai mare importanță”²⁶.

Indivizii pentru care nu s-au executat rituri funerare sunt sortiți unei existențe jalnice, fără a putea vreodată să pătrundă în lumea morților sau să fie agregați în societatea lor.

Printre riturile de separare amintim modul de transportare a cadavruului afară din casă, cu picioarele înainte, spre ușă, „gata de plecare”, „încotro îi e drumul”, „să nu afle drum de întoarcere”²⁷. De asemenea, de

²⁴ *Ibidem*, p. 72.

²⁵ Arnold Van Gennep, *Riturile de trecere*, Iași, 1998, p. 131.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Simion Florea Marian, *Înmormântarea la români*, București, 1995, p. 53.

îndată ce sicriul a depășit pragul casei, ușa este închisă cu putere, pentru a împiedica o eventuală întoarcere a mortului. Apa cu care este spălat cel decedat este aruncată într-un loc ferit, pentru a nu provoca nenorociri celor care ar putea veni în contact cu ea. Chiar actul spălării mortului poate fi considerat un rit de separare: este curățat de mizeria lumii acesteia, pentru a se putea înfățișa „primenit” în lumea cealaltă. Dar și alte acțiuni de pregătire a mortului sunt rituri de separare. Prin tăierea sau despletirea părului, văduvele rup legătura creată de căsătorie. Și vălul negru pe care îl poartă văduvele marchează separarea de soțul dispărut și de celelalte femei în perioada de doliu.

Bocetul, „acest limbaj privilegiat operând într-un context privilegiat”²⁸, menționează procesul separării de această lume și al încorporării în cealaltă. Există procedee materiale de separare: groapa, sicriul, cimitirul, împrejmuirea cu gard, pietrele puse pe mormânt, închiderea sicriului și a mormântului. Tot pentru a evita nenorocirile, pentru ca mortul să se despartă împăcat de această lume, viii sunt obligați să ofere pomană în numele lor („să fie de sufletu’ mortului”), de obicei sub forma meselor comemorative și a rugăciunilor.

Comensualitatea hrănește ființele acestei lumi și ale celeilalte, creând astfel relațiile sociale dintre vii și morți. Masa de pomană este nu numai un rit de separare, ci și unul de agregare. Ea semnifică asimilarea mortului în lumea de dincolo, dar și reintegrarea familiei îndoliate în activitățile zilnice din lumea socială.

Etapă următoare o constituie riturile liminare sau de prag. Doliul reprezintă o perioadă de prag pentru supraviețuitori, în care se intră prin rituri de separare și din care se iese prin rituri de reintegrare în societatea generală. În timpul doliului, rudele celui mort alcătuiesc o societate specială, situată între lumea celor vii, pe de o parte, și lumea morților, pe de altă parte. În intervalul de doliu, viața socială este suspendată pentru toți cei aflați în această situație. În riturile funerare, această perioadă de prag se marchează mai întâi din punct de vedere material, prin păstrarea, timp de trei zile, a cadavrului sau a sicriului în camera mortuară (priveghi). Însă cel decedat se află, în aceste trei zile, într-o perioadă liminară, deoarece sufletul lui nu a părăsit încă definitiv pământul. El nu se mai află nici printre cei vii, dar nu aparține încă nici lumii morților, până când nu vor fi efectuate toate gesturile ce se impun în asemenea momente.

Printre gesturile rituale executate cu scopul de a facilita integrarea mortului în lumea de dincolo se numără și aprinderea lumânărilor. Ele nu numai că îndepărtează spiritele rele și alte pericole ce pândesc corpul, dar au rolul de a lumina drumul sufletului celui mort spre lumea cealaltă. Același rost îl are și „lumina trupului”, o lumânare specială, din ceară, de lungimea corpului celui mort. Se crede că ea arde păcatele mortului, pentru a putea intra în lumea morților „fără de păcat”.

²⁸ Ovidiu Bârlea, *Folclorul românesc*, vol. I, București, 1981.

Faptul că rudele de sex feminin au părul despletit, iar bărbații sunt nebărbierii și cu capul descoperit se crede că ajută ca obstacolele din calea mortului să fie evitate. Și rugăciunile ajută mortul să se deplaseze în siguranță peste obstacole. Tot pentru a depăși piedicile ce i-ar putea apărea în călătoria sa spre lumea de dincolo, mortului i se pregătesc cele necesare, atât materiale (haine, alimente, bani), cât și religioase (cruce, iconiță). Astfel i se asigură, ca unui călător viu, un drum și o primire favorabilă.

Ca rituri postliminare sau de agregare, voi aminti, în primul rând, mesele de după funeralii și cele prilejuite de sărbătorile de comemorare (9 zile, 40 de zile, un an etc.).

Fie că sunt performate din teama față de mort, care ar putea deveni nefast, fie din grija față de el, pentru a-i asigura dincolo o viață din care să nu-i lipsească nimic, sau pur și simplu în virtutea tradiției, „pentru că așa-i obiceiul”, riturile sunt o constantă a ceremonialului impus de unul din momentele inevitabile din viața omului – moartea.

Repertoriul funebru

Repertoriul funebru de la noi cuprinde trei specii literare-muzicale distincte, atât pe plan funcțional, cât și pe cel tematico-stilistic: cântece rituale (și ceremoniale), bocete și versuri funebre.

Cântecele rituale funebre se disting de bocete printr-o seamă de caracteristici care relevă valoarea lor extraordinară. Astfel, cântecele rituale se cântă într-un anumit moment al scenariului funebru, îndeplinind o funcție riguroasă în cadrul riturilor de trecere. Ele sunt subordonate, aproape în întregime, practicilor legate de cele trei etape principale: separarea de cei vii, așteptarea în cadrul trecerii spre lumea morților și integrarea în comunitatea acestora.

Întotdeauna cântecele rituale sunt executate în grup, numai de către femei bune cunoscătoare ale repertoriului, acestea fiind plătite sumar și doar în natură (alimente și îmbrăcăminte). Cântecul ritual este întotdeauna supraindividual, în opoziție cu bocetul, care se acomodează totdeauna unui anumit caz funebru. Cântecul ritual permite doar inserarea numelui, apoi enumerarea categoriilor de rudenie, precum și schimbările gramaticale impuse de sex. El este cât mai obiectiv, pentru a se potrivi mortului în genere²⁹.

Nota caracteristică a cântecelor rituale pare a fi grandoarea, care trebuie să-i copleșească pe ascultători și să impresioneze cosmosul. Ascultătorului i se creează impresia de micime a sa, de pulverizare în fața destinului uman.

Cântecul de priveghi este răspândit în zona Năsăudului. Este cântat noaptea târziu, de cei adunați la priveghi, bărbați și femei. Cântarea lui, noaptea, când spiritele vrăjmașe ating culmea agresivității, pare a avea rol apotropaic, de apărare a mortului dar și a celor prezenți la privegherea lui.

Bocetul se deosebește fundamental de cântecul ritual funebru. El constituie o specie folclorică aparte. Pe când cântecul ritual este subsumat

²⁹ *Ibidem*.

riturilor de trecere, bocetul urmărește îmbunarea mortului și asigurarea echilibrului psihic al celor îndoliați prin descărcarea durerii exprimate cu atâta vehemență. Dacă în cântecul ritual, străbătut de o atmosferă de grandoare, durerea funebră este potolită, bocetul reprezintă, dimpotrivă, dezlănțuirea individuală de durere ajunsă la paroxism, a cărui exprimare necesită chiar gesturi violente, lacrimi abundente și țipete de durere³⁰.

Actul bocirii se reazemă și pe credința că mortul ar avea puțința de a percepe ce se petrece în jurul său, ca atare el s-ar bucura văzând regretele adânci pe care le-a stârnit dispariția sa și care îl vor asigura că legăturile cu cei vii vor fi trainice și întreținute cu prilejurile reîntâlnirilor prescrise de datinile funebre. Deci, bocetul e menit să cimenteze legăturile dintre vii și morți. Bocetul se realizează individual, întrucât numai astfel poate da curs torentului de idei și sentimente provocate în sufletul bocitoarei. Bocetul trebuie să exprime durerea bocitoare și afecțiunea determinată de relațiile speciale cu mortul. De aceea, bocetul duce, în chip obligatoriu, la evidențierea raporturilor bocitoare-mort.

Structura bocetelor se diversifică după prilejul în care sunt cântate. De obicei, bocirea se realizează de trei ori, în momentele cruciale ale zilei, iar în ziua înmormântării, bocirea crește în intensitate și frecvență, putându-se desfășura în intervalele îngăduite de serviciul bisericesc.

Versurile funebre, numite „vers”, sunt creații ale oamenilor de la sat, știutori de carte³¹. Aceste versuri le cântă numai diecii înainte de plecarea la cimitir sau la groapă, la sfârșitul slujbei. Ele circulă numai în Transilvania, iar în zona Năsăudului sunt foarte frecvent întâlnite. Tematica lor, de inspirație biblică, pune în lumină zădărniciile omenești în fața morții. Versurile funebre măresc fastul înmormântării, storcând lacrimi din sufletele atât de triste ale participanților la funeralii.

Funerals rites in the country of Năsăud

- Abstract -

For us, as ordinary people, death represents a great challenge. Along the centuries, Christian philosophy, anthropology and psycho-analysis have studied this phenomenon but they couldn't manage to find anything plausible, but suppositions.

The ordinary man is aware of the fact that this earthly life doesn't represent the end of his existence, it is only a passage to another world, which he simply calls "the other world", opposed to the real one.

In order to facilitate the passing from this world to the other one, humans use various.

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

GEORGE COȘBUC ȘI BASMUL PARODIE: PATRU PORTĂREI

Dan PRAHASE

Moto:

„... În șa se află un om – cei patru îl văd cu ochii lor, îi pipăie corpul cu mâinile – dar omul pare lipsit de viață.

... Iată-i, acum au ieșit în fișia luminată de lună. Cu un strigăt de spaimă, mexicanii se aruncă înapoi, aleargă bezmetic spre deșiful unde și-au legat caii, se azvîrle în șa și o tulesc mîncînd pămîntul. Ceea ce au văzut ar fi vîrit groaza și în alții mai curajoși decît ei: l-au văzut pe călărețul fără cap.

... Cei patru mustangeri mexicani, pătrunși de o groază nebună, nu se puteau dumiri cu nici un chip ce era cu acea arătare de pe altă lume”.

(Mayne Reid, *Călărețul fără cap*)¹.

Basmul *Patru portărei* apare în revista *Tribuna*, Sibiu, V, nr. 97, 30 aprilie/12 mai 1888, p. 385 și, după cum ne spune Gavril Scridon, se publică o singură dată în timpul vieții poetului. De asemenea, la B.A.R. din București se găsește o copie neautografă a respectivei creații².

Să vedem acum conținutul basmului.

Mai întâi ne este prezentată apariția șocantă a celor patru portărei, așa-zisii eroi ai basmului. Ei apar din „larguri de palată”³ călare, echipați cu coifuri, sulite și ceaprazuri și, galopând năvalnic, încep să profere amenințări la adresa cuiva. Astfel, portărelul de pe calul negru afirmă că-l va sorbi, cel de pe calul pătat spune că-l va strînge pînă ce nu-i va mai trebui fete, iar cel călare pe calul vînat dorește să îngroape sulita în el. În sfârșit, portărelul ce călărește calul roib este decis să-l facă el personal cenușă.

Apoi aflăm că țința amenințărilor celor patru portărei este un zmeu care a furat-o pe Saveta (numită mai des Veta), fata lui Trăsnet-Împărat. Răsplata pe care o oferă împăratul pentru voinicul ce-i va aduce fata din Țările măiestre este mîna ei și nouă țări ca zestre⁴.

¹ Mayne Reid, *Călărețul fără cap*, ediția a II-a, 1971, p. 186; p. 198.

² Gavril Scridon, *Note și variante*, în G. Coșbuc, *Opere alese*, vol. III, București, 1977, p. 560.

³ G. Coșbuc, *Patru portărei*, în *Opere alese*, vol. III, București, 1977, p. 175.

⁴ *Ibidem*, pp. 175-176.

Cei patru portărei pornesc năprasnic în căutarea fetei, de se topește pământul sub copitele cailor lor. Ajung la o mănăstire situată într-un crâng de fagi tineri. Acolo sunt povățuiți de către Sf. Vineri că vor avea de mers spre niște poduri argintate peste un râu „de mărgărint”⁵. Apoi vor trebui să se confrunte cu balauri și, dacă vor scăpa de ei, vor vedea niște palate de sticlă, după care vor da lupta cu zmeul.

Portăreii se reped ca niște șoimi spre răsărit, de parcă „deșteaptă tot iadul azi din somn”⁶. Ei trec în *Lumea-neagră*. Apoi povestitorul nu mai relatează ce s-a întâmplat în aventura lor, menționând doar că au trecut șapte zile.

În seara celei de-a opta zi se ivește în zare un călăreț galben la față; după el apar alți trei călăreți, nimeni alții decât cei patru portărei. Ei fug din toate puterile, căutând să se îndepărteze cât mai repede de târâmurile zmeului. Portărelul de pe calul negru geme înfricoșat de înălțimea adversarului, cel de pe calul pătat se cutremură și simte gheață în spate, posesorul calului vânat afirmă că nu-și va înfrunta potrivnicul chiar dacă va primi pe „Cosinteană” (probabil că se referă la Ileana Cosânzeana), iar cel cu roibul nu s-ar lupta nici pentru tot cerul⁷. Fugind astfel, ei trec prin apropierea casei Sf. Vineri care îi vede din tindă și deplânge moartea adevăraților viteji și așa-zisa voinicie a celor actuali care sunt „tari feciori la spusuri, dar slabi la făptuit”⁸. De asemenea, afirmă că singurul viteaz este cel numit Pipăruș⁹.

Menționăm că prin *portărel* (pl. *portărei*) se înțelege: 1. Funcționar ce primește sarcina să ducă la îndeplinire (să execute) sentințe judecătorești și 2. slujbaș domnesc care este subordonat portarului¹⁰. În domeniul juridic, denumirea de portărel nu mai este de actualitate.

În continuare, să analizăm câteva opinii critice privitoare la basmul de față.

După părerea lui Gavril Scridon, avem de-a face cu o creație ce ocupă un loc aparte în ceea ce privește prelucrările folclorice ale lui George Coșbuc. Făcând uz de anumite elemente populare întâlnite în basm, Coșbuc realizează o parodie¹¹. Adrian Fochi analizează acest aspect, încercând să reliefeze în ce sens se poate vorbi de o parodie. Astfel, el consideră basmul ca fiind „o compunere artistică avînd anume legi interne de dezvoltare a subiectului; cu personaje tipice noninterschimbabile, date o dată pentru totdeauna, cu un arsenal de mijloace tehnice, dictate de oralitate, ce nu pot fi trecute cu vederea. Numai anumite personaje pot îndeplini anumite acțiuni și orice

⁵ *Ibidem*, p. 176.

⁶ *Ibidem*, p. 176.

⁷ *Ibidem*, p. 177.

⁸ *Ibidem*, p. 177.

⁹ *Ibidem*, p. 178.

¹⁰ Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, DEX. *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, București, 1998, p. 826.

¹¹ Gavril Scridon, *op. cit.*, p. 560.

modificare a acestei scheme-model duce la degradarea și discreditarea basmului”¹².

În cazul de față schema-model este modificată semnificativ. Astfel, în căutarea fetei răpite de zmei, balauri, draci sau alte personaje malefice pleacă de regulă Făt-Frumos, Pipăruș-viteazul, băiatul cel mic al vreunui împărat sau cel mai sărac fecior al celei mai sărace văduve din sat. În alte cazuri se întâmplă să pornească în această periculoasă aventură trei feciori de împărat și doar unul – cel mezin – reușește să o ducă la bun sfârșit. Această ultimă situație se regăsește parțial și în basmul nostru, în sensul că nu o singură persoană pleacă în căutarea fetei de împărat, ci este vorba de patru portărei care nici măcar nu au nume bine precizate. Coșbuc pune în evidență mediocritatea lor în special prin faptul că le atribuie o *lăudăroșenie* aproape ieșită din comun, care ne amintește (revenind la schema-model) de *lăudăroșenia fraților mai mari ai eroului*: ei au cele mai frumoase haine, cele mai strălucite suite, cei mai buni cai, se poartă urât cu personajele cu aspect umil întâlnite în cale (bătrâni și diverse viețuitoare) fără a bănuși că, sub modestia lor, aceste personaje ascund deseori forțe supranaturale puternice de care ar putea beneficia și fără de care își sfârșesc aventura în chip jalnic și rușinos. Această *lăudăroșenie* a fraților mai mari constituie practic un clișeu prin care se scot în evidență trăsăturile pozitive ale mezinului (bună-cuviință, modestie, deseori milă etc.). După cum constată și Adrian Fochi, în poemul *Patru portărei* George Coșbuc renunță la situația cu totul specială a celui de-al treilea fecior și își finalizează creația cu momentul penibil al înfrângerii celor patru „eroi”. În plus, accentuează faptul că isprăvi de vitejie corespunzătoare basmului pot fi înfăptuite doar de acei eroi reprezentativi ai basmului (și este nominalizat aici Pipăruș)¹³.

Se pune întrebarea: cu ce scop a realizat George Coșbuc această parodie de basm? Să nu uităm că nu este singura creație ce ține de anecdotă a marelui scriitor; se pot aminti aici, în opinia lui Gavril Scridon: *Un Pipăruș modern, Pipăruș-viteaz, Profeție, Leac pentru drac, Dedesubt și deasupra, Pe pământul turcului, Dric de teleguță*¹⁴. Am putea să luăm în considerare și *Lordul John*. În mod cert, nu este vorba din partea poetului de o luare în derâdere a basmului în sine, deoarece basmele, cu tot ceea ce presupune lumea lor, l-au fascinat încă din copilărie pe Coșbuc. Ca dovadă – după cum remarcă Dumitru Micu – „elementele de feerie și miraculos prezente în întreaga sa operă, nemaivorbind de prelucrările de povești și legende, cu care se îndeletnicea în tinerețe”¹⁵. Așadar, poetul a respectat prea mult basmul – privit ca fenomen artistic și cultural – pentru a-l discredita¹⁶. Și atunci?

Se pare că George Coșbuc a urmărit să-i satirizeze pe acei creatori neinspirati de basme versificate de la publicația *Tribuna* (precum și de la alte

¹² Adrian Fochi, *George Coșbuc și creația populară*, București, 1971, pp. 119-120.

¹³ *Ibidem*, p. 120.

¹⁴ Gavril Scridon, *op. cit.*, p. 561.

¹⁵ Dumitru Micu, *Prefață*, în Coșbuc, *Versuri*, București, 1961, p. XXIX.

¹⁶ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 121.

publicații din acele vremuri). Acești creatori comiteau erori grave în elaborarea unor asemenea basme deoarece – conform lui Adrian Fochi – nu cunoșteau legițile interne ale acestui gen de creație. Deci, satira lui Coșbuc prezintă două aspecte: 1. luarea în răs a celor care erau buni doar să dea din gură și nu erau în stare de isprăvi concrete și 2. denunțarea producătorilor inabili ai basmului popular. Privind faptele din acest punct de vedere, George Coșbuc este un apărător al autenticității funciare a basmului, a specificității artistice a genului însuși¹⁷.

Gavril Scridon remarcă și alte aspecte legate de creația *Patru portărei*. Astfel, basmul diferă de celelalte realizări cu caracter folcloric ale lui Coșbuc și prin unele aspecte formale: în acest sens, se utilizează *distihul*. Eroii, mai exact pseudoeroii, vorbesc ca țărani, folosind chiar dialectul regional¹⁸.

Să încercăm acum să scoatem în evidență câteva aspecte mai interesante din această parodie.

1°. *Numele protagoniștilor*. Ni se amintește doar numele Trăsnet-Împărat, al fiicei sale Saveta (doar o singură dată este numită așa, în rest i se spune Veta) și al Sfintei Vineri. În plus, se amintesc accidental numele de Surgă (după cum spune unul dintre portărei, este un personaj zdrobit și sorbit de o pajură) și Cosinteană (probabil o altă formă a numelui Cosânzeana). Cel mai interesant este faptul că nu este amintit numele nici unuia dintre portărei. În basmele veritabile, eroii pozitivi au nume bine precizate, sunt individualizați în mod foarte clar. De exemplu: Făt-Frumos, Greuceanu, Prâslea cel voinic, Pipăruș Petru, Aleodor, Harap-Alb etc. În cazul de față nu! Nu ni se spune nici că vreunul din ei ar fi înzestrat cu vreun dar deosebit (cal năzdrăvan, paloș fermecat, încălțăminte de fier etc.). Iată, așadar, câte parale fac portăreii în fața autorului! Evident că, dacă nu sunt nominalizați portăreii, cu atât mai mult nu sunt nominalizați caii pe care îi călăresc. Spunem asta deoarece există basme în care calul eroului pozitiv poartă nume distinct, ca de exemplu *Galben-de-soare* (în basmul *Ileana Simziana* de Petre Ispirescu¹⁹) sau *Calul galbin de sub soare* și *Dalbul Dochilor* (în basmul *Din fată, fecior* de Ion Pop Reteganul²⁰). Nici zmeul nu are un nume bine precizat, doar ni se spune că „voinicii” îl caută „în Lumea-neagră”²¹. De altfel, „eroii” portărei sunt diferențiați – spre a respecta ironia – prin culorile diferite ale cailor ce-i poartă!

2°. Sf. Vineri locuiește la o mănăstire situată într-un crâng de fagi tineri. Comparativ, ea trăiește într-o împărăție în care e vreme de primăvară și este păzită de vântoase (în *Zâna Zorilor* a lui Ioan Slavici²²) sau trăiește într-un

¹⁷ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 120. Vezi și Gavril Scridon, *op. cit.*, pp. 560–561.

¹⁸ Gavril Scridon, *op. cit.*, p. 561.

¹⁹ Petre Ispirescu, *Ileana Simziana*, în *Opere*, vol. I, 1966, pp. 14–31.

²⁰ Ion Pop Reteganul, *Din fată, fecior*, în *Povești ardelenesti. Basme, legende, snoave, tradiții și povestiri*, București, 1986, pp. 97–106.

²¹ G. Coșbuc, *Patru portărei*, în *op. cit.*, pp. 176–177.

²² Ioan Slavici, *Zâna Zorilor*, în *Zâna Zorilor. Povești*, București, 1995, pp. 7–45.

palat situat într-o pădure întunecoasă (după cum analizează George Călinescu basmul lui Fundescu intitulat *Sînta Vineri*²³).

3°. Un aspect pe care merită să insistăm ceva mai mult: trecerea portăreilor spre *Lumea-neagră*. Desigur, ei pleacă în căutarea fetei de împărat și a zmeului răpitor. Plecând de la acest fapt, să analizăm mai atent figura zmeului:

După cum susține V. I. Propp, zmeul constituie un fenomen târziu, iar înfățișarea lui s-a stabilit ulterior, prin raportare la precizarea funcțiilor sale. Ca și sfincșii egipteni, centaurii din Antichitate ș.a.m.d., zmeul este o mixtură de diferite animale. Paralel cu tipul fundamental (reptilă + pasăre), în alcătuirea lui pot intra nu numai crocodilul (sau șopârla), ci și pasărea, pantera, țapul, leul, precum și alte animale²⁴. Concluzia la care ajunge V. I. Propp este că, privind „sub raport genetic, zmeul este corelat cu reprezentările morții”²⁵. Altfel spus, el ilustrează, din punct de vedere cronologic și nu numai, o formă ceva mai târzie a reprezentărilor morții; în mod concret, se are în vedere *moartea privită ca răpire*. Așadar, apariția morții are drept cauză faptul că sufletul unui mort a fost răpit de cineva, iar vindecarea și întoarcerea mortului sunt privite prin prisma faptului că sufletul său va trebui să fie răpit în sens invers și readus la locul lui²⁶.

Zmeul răpitor își duce prada în *împărăția morții*. După V. I. Propp, se deosebesc trei moduri de localizare a acestei împărății, și anume: se poate găsi în adâncimile pământului, departe, dincolo de zări și, respectiv cu mult deasupra pământului²⁷.

În cazul de față, *împărăția morții* este numită *Lumea-neagră* și în ea se găsesc o serie de movile. Este posibil ca, spre a-și respecta ironia, Coșbuc să înlocuiască munții, dealurile, mările, pădurile, pustiuurile, grădinile sau alte imagini ce pot fi întâlnite pe celălalt tărâm în basmele obișnuite cu movile. Problema care se pune însă este: unde se găsește situată această *Lume-neagră*? După cum remarcă Lazăr Șăineanu, *Lumea Neagră* se numește de regulă *tărâmul celălalt* și această expresie ilustrează regiunea de sub pământ în care accesul este permis doar printr-un puț sau o peșteră. Prin astfel de zone de acces descinde Făt-Frumos pentru a elibera fetele pe care le-au răpit zmeii, când îl urmărește pe piticul Statu-Palmă sau pe hoțul merelor de aur.

În basmele rusești se întâlnește o expresie analoagă – *terem* –, expresie ce are însă sensul de *locuință înaltă, aeriană*, deci geografic opusă înțelesului expresiei *tărâmul celălalt* din basmele românești²⁸.

George Coșbuc nu pomenește însă nimic de nici o descindere în *lumea subpământeană* și nici de vreo ridicare în vreo *locuință aeriană*. Portăreii trec pur și simplu în *Lumea-neagră*! Atât și nici un alt amănunt în plus despre

²³ G. Călinescu, *Estetica basmului*, 1965, p. 96.

²⁴ V. I. Propp, *Rădăcinile istorice ale basmului fantastic*, București, 1973, pp. 308-309.

²⁵ *Ibidem*, p. 311.

²⁶ *Ibidem*, pp. 311-312.

²⁷ *Ibidem*, p. 310.

²⁸ Lazăr Șăineanu, *Basmele române*, București, 1978, p. 283.

modalitatea de trecere efectivă pe celălalt tărâm! Faptul că nu putem preciza unde este situată *Lumea-neagră* în raport cu suprafața Pământului îngreunează mult clasificarea acestui basm.

Dacă ni s-ar preciza în mod clar că portăreii descind (*coboară*) în *Lumea-neagră*, basmul s-ar apropia mult de tipul *Teseu*. Acest tip (alături de tipul *Hesperidele* și tipul *Deceurilor*) face parte, conform clasificării întocmite de Lazăr Șăineanu, din ciclul *Descinderilor Infernale*. Caracteristic tipului *Teseu* sunt următoarele secvențe:

a. O fată de împărat este răpită de un zmeu, care o duce în locuința lui *de sub pământ*.

b. Făt-Frumos coboară pe celălalt tărâm, omoară zmeul și eliberează fata de împărat.

Variantele corespunzătoare acestui tip se pot grupa astfel:

Basmul-tip este *Băiet sărac* de Ioan Slavici, iar acest basm prezintă cinci variante:

- prima variantă munteană: *Cei trei frați* de Stăncescu;
- a doua variantă munteană: *Zorilă Mireanu* de Stăncescu;
- varianta moldovenească: *Cei trei feciori ai babei* de Gorovei;
- varianta ardeleană: *Împărăteasa furată* de Mera;
- varianta bucovineană: *Sucnă-Murgă* de Sbiera.

În afară de variantele amintite, acest motiv al *descinderilor* apare într-un mare număr de basme ce aparțin de ciclul *Celor trei frați*²⁹.

Dar, repetăm, nu ni se precizează că „eroii” ar descinde în vreun *ținut subpământean*! De asemenea, nu putem încadra basmul nici în ciclul *Ascensiunilor Aeriene*, deoarece nu este vorba de așa ceva. Singura precizare pe care o face Coșbuc este că *Lumea-neagră* ar fi situată în partea de Răsărit a pământului. Comparativ, să spunem că în basmul lui Coșbuc *Un Pipăruș modern*, Achim Cotor al lui Ignat (căutându-și nevasta răpită – crede el – de zmei) este îndrumat de Crai-din-Peșteri să plece „spre răsărit de vară” spre țara craiului Poloboc³⁰.

Să mai notăm că V. I. Propp, vorbind despre *împărăția de peste nouă țări și nouă mări* (pe care o numește și *țara cealaltă*), ia în calcul (printre altele, alături de variantele *împărăției subpământene* și, respectiv *aeriene*) faptul că *împărăția* respectivă poate fi legată și de *orizont*³¹. Și acest aspect poate fi discutat pentru basmul *Patru portărei*.

4°. Întoarcerea „glorioasă” din luptă a portăreilor este ilustrată tot ironic: în primul rând sunt scoși în evidență caii, și abia după aceea călăreții. Imaginea celor patru cavaleri este edificatoare pentru tonul general al basmului:

„Ei fug mîncînd pămîntul, ar soarbe-n gură marea
Căci nu-i încapе șesul și nu-i cuprinde zarea”³².

²⁹ *Ibidem*, pp. 281–288.

³⁰ G. Coșbuc, *Un Pipăruș modern. Parodie*, în *op. cit.*, vol. III, pp. 224–227.

³¹ V. I. Propp, *op. cit.*, pp. 355–360.

³² G. Coșbuc, *Patru portărei*, în *op. cit.*, p. 177.

Spre deosebire de amenințările pline de ifose proferate la începerea expediției, acum „eroii” gem, suspină și oftează. Portărelul de pe calul corb îl descrie pe zmeu (sau, cine știe, poate se referă chiar la balaurul care străjuiește, poate nici nu ajunseseră să-l vadă măcar pe zmeu, basmul neprecizând aceasta) ca fiind înalt cât cerul și cât iadul de orb (posibil că prin orb se referă la culoarea neagră sub care este prezentat de regulă iadul!). De altfel, în basmul *Un Pipăruș modern* Achim Cotor nu ajunge la zmeu, ci întâlnește un balaur care îl bagă în sperieți³³. Aceste hiperbolizări ne amintesc de modul în care Pașa Hassan îl vede pe Mihai Viteazul³⁴. Ceilalți trei nici măcar n-au putere să-l descrie, vorbind doar de frica groaznică pe care o resimt și de renunțarea – cu orice preț – la a o elibera pa fata de împărat. În fine, comentariul revoltat dar și totodată resemnat al Sfintei Vineri la vederea portăreilor fugari nu aduce aminte de partea a doua din *Scrisoarea III* a lui Mihai Eminescu³⁵.

Referința la Pipăruș din ultimul vers poate fi privită însă și ca o manifestare supremă a ironiei, dacă ne gândim la faptul că la scurt timp după apariția basmului *Patru portărei*, poetul va publica parodiile *Un Pipăruș modern* și *Pipăruș-Viteaz*³⁶ (ambele în *Tribuna*, Sibiu, 1889³⁷).

În fond, ceea ce iese în evidență până și pentru cititorul cel mai neavizat este *puternica notă de ironie și lăudăroșenie* ce impregnează basmul. Nu putem să nu ne gândim la Don Quijote de la Mancha și la faimoasele sale aventuri. Atitudinea belicoasă a celor patru portărei până la trecerea în *Lumea-neagră* aduce în multe privințe cu cea a lui Don Quijote, iar reîntoarcerea lor rușinoasă ne amintește de fricosul Sancho Panza. În celebrul roman există însă scene de un umor mult mai acid decât în basmul lui Coșbuc. Vom exemplifica doar cu una.

La un moment dat, Don Quijote și Sancho Panza se găsesc – după ce tocmai mâncaseră – pe o pajiște, în timp de noapte. Pornind la drum, încep să audă niște zgomote foarte ciudate care proveneau – unele – de la niște căderi de ape, iar celelalte erau necunoscute (Cervantes va dezvălui mai târziu că sursa lor era câteva maiuri de piuă care emiteau niște pocnete alternative). Curajos, Don Quijote decide să pornească la drum, dar temătorul Sancho, spre a nu fi lăsat singur, leagă pe furiș picioarele iepei cavalerului, astfel încât acesta din urmă, neștiutor, se vede obligat să rămână pe loc. Spre a le trece timpul mai repede (până la ivirea zorilor), cei doi istorisesc aventuri. După un timp, Sancho simte că trebuie să-și facă nevoile dar, fiind atât de fricos nu se putea depărta de stăpânul său (de fapt, stătea lipit de calul lui Don Quijote). El găsește până la urmă soluția, și anume: își dezleagă cu o singură mână brăcinarul nădragilor, își scoate fundul în afară și își face lipsurile. Apoi dă drumul unui sunet deosebit de zgomotele care-l speriaseră, iar acest sunet

³³ G. Coșbuc, *Un Pipăruș...*, în *op. cit.*, pp. 240–242.

³⁴ G. Coșbuc, *Pașa Hassan*, în *op. cit.*, vol. II, 1972, pp. 341–343.

³⁵ M. Eminescu, *Scrisoarea III*, în *Poezii*, București, 1975, pp. 119–121.

³⁶ G. Coșbuc, *Pipăruș-Viteaz*, în *op. cit.*, vol. III, pp. 245–249.

³⁷ Gavril Scridon, *op. cit.*, pp. 566–567.

(probabil un vânt!) reușește să-i atragă atenția lui Don Quijote. Iată, așadar o situație hilară! Și, pentru ca tacâmul să fie complet, Cervantes relatează că aburii fecalelor evacuate de Sancho Panza urcă în linie dreaptă până la nasul lui Don Quijote care, spre a-și proteja organul olfactiv, ajunge să-și strângă nările cu degetele³⁸! Deci, s-ar putea sugera că atitudinea atât de temătoare a lui Sancho Panza aduce – parțial – cu reacția portăreilor la întoarcerea din *Lumea-neagră* (numai că nu făceau pe ei de spaimă!).

Ca o paranteză, scene relativ asemănătoare cu cea descrisă în romanul lui Cervantes se întâlnesc acum și în basmele populare românești. Spre deosebire de stilul obișnuit în care erau prezentate creațiile binecunoscute (Creangă, Ispirescu, Reteganul etc.), basmele culese în zilele noastre prezintă numeroase influențe ale modernității. Nu vom insista în mod deosebit în studiul de față asupra acestui aspect, ci vom aminti doar un exemplu, care ne va indica faptul că ironia poate fi deviată spre relatări mai „delicate”.

Ne referim la basmul *Vaporistu*, cules de I. Opreșan. Cel care i l-a relatat, se numește Gheorghe Molfa, este născut în 1947 în satul Scheiu de Sus, comuna Ludești, jud. Dâmbovița. Basmul a fost înregistrat la data de 4 ianuarie 1989, pe caseta nr. XCIV. Povestitorul l-a auzit de la tatăl socrului său³⁹. Aici apar scene demne de reținut, de un comic pendulând între moderat și grotesc, și cu personaje pe măsură.

Astfel, avem de-a face cu o fată răpită (cam la 14–15 ani) de trei zmei. Împăratul (la început este numit boier) promite că-i va da împărăția și fata de soție celui ce i-o va aduce înapoi; în caz contrar, îi va tăia gâtul și-i va atârna capul într-un par ascuțit. Pretendenții semnează condica înainte de a pleca în căutarea ei! Împăratul îi cere tatălui eroului să-i „tipărească” fata din creion (probabil s-o deseneze!) și apoi „să i-o tragă în fotografie”⁴⁰. Tânărul erou pleacă în căutarea fetei, iar pe măsură ce trece dintr-o țară în alta (va trece peste nouă mări și nouă țări) își pierde puterile. Ajunge într-o pădure și, fiind foarte slăbit, adoarme. Pe la ora 12 noaptea apare un milițian care-i trage un picior și-i cere să-l urmeze. Deodată, fără să știe cum, se pomenește împreună cu milițianul într-o cameră fără uși și fără ferestre, formată doar din patru pereți și un tavan, în întregime din ciment. Laolaltă cu ei mai erau douăzeci și trei de hoți. Aceștia, împreună cu milițianul, se transformă în douăzeci și patru de draci. Dracul ce fusese milițian îi cere tartorului să-l judece, pentru ca apoi el să-i taie capul. Nervos, tartorul îi spune „milițianului” că el comandă și că s-ar putea că băiatul să fie al său. Apoi, povestitorul relatează că tartorul fusese un cetățean român prins în pădure de cei douăzeci și trei de draci; pentru ca dracii să nu se mai certe, îl puseseră pe acest român tartor peste ei. Drept urmare, băiatul este „repartizat” la bucătărie, pentru a se ocupa de gătit⁴¹.

³⁸ Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*, vol. I, București, 1965, pp. 245–260.

³⁹ I. Opreșan, *Vaporistu*, în: *Basme fantastice românești*, vol. III, *Inimă putredă*, București, 2003, pp. 157–173.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 160.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 160–163.

Aici, nedumerirea băiatului provine din faptul că nu știe pe unde pleacă dracii, având în vedere că în jur sunt numai ziduri. El nu putea părăsi deloc încăperea și, durându-l burta, avea nevoie de W.C. În consecință, îi cere tartorului să-i arate unde e W.C.-ul, dar acesta îl tot amână cu vorba. Băiatul este nevoit să-și facă lipsurile în aceeași încăpere unde și gătește. Tartorul îl sfătuiește după aceea să-și facă nevoile tot în acea cameră, pentru că așa fac și dracii și își duc excrementele singuri. Problema mare a băiatului este faptul că, odată cu venirea dracilor, rahatul lor dispare din încăpere iar al lui nu!

La un moment dat, când tartorul îl anunță că dracii se vor duce cale de trei luni, tânărul (care stătuse trei săptămâni închis cu rahatul lângă el și nu mai putea rezista în acea duhoare) amenință că se va spânzura dacă nu i se va permite să meargă la W.C. Tartorul îl sfătuiește să dea de trei ori cu piciorul într-o podină și-i înmânează apoi cheile camerelor din coridorul în care va ieși. Băiatul iese în coridor, trece printr-o mașinărie de cuțite, de doi câini din fier și oțel și de două baionete și ajunge la fata de împărat. În cele din urmă evadează amândoi și (spre deosebire de basmele obișnuite, când eroii se grăbesc – în situația existenței posibilității unei evadări – să se îndepărteze cât mai rapid de locul necurat) se ascund într-un șanț mare de lângă ieșire, sub niște bălării. Venind dracii și negăsindu-i pe cei doi, tartorul îi trimite să-l omoare pe băiat (și pe tatăl său, dacă au ajuns la casa părintească), dar fata s-o aducă înapoi spre a fi soția unui dintre ei. Însă diavolii încep să joace cărți pentru a afla cine o va câștiga pe fată. Apoi o caută prin mări și prin toate colțurile țării, dar n-o găsesc⁴².

După încetarea căutării, fata și băiatul pleacă din șanț și doresc să treacă Marea Neagră spre a ajunge acasă. Ei recurg la ajutorul unui vaporist (un fost hoț!) care se întreabă ce-au căutat cei doi pe meleagurile dracilor, învecinate cu România. Băiatul îi povestește fetei prin ce a trecut, iar vaporistul trage cu urechea și reține. A doua zi, vaporistul îl aruncă în apă pe tânăr, iar pe fată o amenință cu cuțitul și o obligă să-l prezinte pe el ca fiind salvatorul ei și, deci, să devină moștenitorul împărăției⁴³.

Băiatul este înviat cu apă moartă și apă vie de către trei porumbești și, zăgrăvind camerele castelului fetei de împărat cu întâmplările pe care cei doi le trăiseră în castelul dracilor, face să fie recunoscut și să iasă adevărul la iveală. Apoi îl aruncă în văzduh pe vaporist iar acesta, căzând, se face fărâme⁴⁴.

Ne-am permis să insistăm asupra acestui basm cules de I. Opreșan pentru a observa diferența între comicul ilustrat prin lăudăroșenie și apoi prin frică din basmul *Patru portărei* și comicul caracterizat prin întâmplări foarte ciudate, cu iz de vulgaritate din *Vaporistu*. De fapt, într-o anumită perioadă băiatul și cei douăzeci și patru de draci par să alcătuiască o adevărată „frăție a rahatului” doar că, spre deosebire de eroii lui Tolkien, ei nu urmăresc să distrugă vreun inel primejdios, ci să evacueze niște fecale!

⁴² *Ibidem*, pp. 163-166.

⁴³ *Ibidem*, pp. 166-169.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 169-173.

Interesant este, din punctul nostru de vedere, că pare a fi primul basm întâlnit în care motorul acțiunii propriu-zise (căutarea fetei de împărat) se declanșează având drept punct de pornire evacuarea unor fecale din motive „mirositoare”. Sau poate că este o variantă modernă a testării fizice și psihice a eroului pozitiv, probele de punere în valoare a vitejiei și istețimii acestuia fiind înlocuite de „proba rahatului”! De fapt, ținând cont că băiatul stătuse timp de trei săptămâni închis într-o cameră împreună cu urina și fecalele sale, ne putem gândi la starea în care fusese găsită nefericita domnișoară Mélanie Bastian, al cărei caz a fost relatat de către André Gide în *Sechestrata din Poitiers*⁴⁵.

Nu putem să nu facem o comparație – vorbind ironic – între plecarea năvalnică al luptă a celor patru portărei și plecarea la Londra a celor patru mușchetari ai lui Alexandre Dumas. Sau, având în vedere că expediția portăreilor are drept finalitate eliberarea unei fete, se poate lua în discuție năvalnica goană călare a lui Athos, Porthos, Aramis și d'Artagnan pentru a o salva pe Constance Bonacieux⁴⁶.

În acest ultim caz, portăreii ar echivala – ironic vorbind, menționăm încă o dată – cu mușchetarii, fata împăratului (Saveta) ar fi doamna Bonacieux iar zmeul necruțător ar fi reprezentat de Milady. Și cine știe dacă George Coșbuc n-a scris *Patru portărei* și cu scopul de a oferi o replică umoristică pentru celebrii mușchetari. Curios este însă și un alt aspect: ambele expediții se încheie cu eșecuri! Într-adevăr, cei patru mușchetari nu reușesc să ajungă la timp pentru a o salva pe Constance, în timp ce portăreii se întorc în totală degringoladă, renunțând repede (și definitiv) la salvarea fetei lui Trăsnet-Împărat!

Fără a fi neapărat una dintre creațiile de prim-plan ale lui George Coșbuc, basmul parodie *Patru portărei* reușește totuși să ne arate – o dată în plus – aplecarea poetului asupra motivelor prezente în literatura populară, motive care pigmentează în mod deosebit întreaga sa operă.

George Coșbuc and the parody-fairy-tale: *Four bailiffs*

- Abstract -

This work begins with the presentation of the content of the fairy-tale *Four bailiffs* written by George Coșbuc. It is followed by a discussion about some special aspects from this story. In its final part, the study presents a comparative analysis to other creations. It is especially insisted on various forms of irony in literature.

⁴⁵ André Gide, *Sechestrata din Poitiers*, în: *Amintiri de la curtea cu juri. Sechestrata din Poitiers*, București, 1972, pp. 83-147.

⁴⁶ Alexandre Dumas, *Cei trei mușchetari*, vol. I-II, București, 1999.

RESTITUIRI. MEMORII

PAGINI DE AMINTIRI

- partea a II-a* -

Virgil ȘOTROPA

ANII TINEREȚII (continuare)

Năsăud

În acest an de profesură s-a serbat jubileul de 25 de ani de la înființarea liceului, fiind director titular Ioan Ciocan, iar după ce el trecu la fonduri ca prezident, a fost suplinat de Dr. Paul Tanco.

La serbare guvernul ungar a fost reprezentat prin consilierul Ministerial Klámárik și faimosul prefect baronul Bánffy. Gimnaziul fiind privit ca, confesional gr. catolic a luat parte la serbări și episcopul Szabo din Gherla, căruia înspre sară i-am aranjat o serenadă cu o fanfară de studenți, compusă în două zile, și condusă de mine. A doua zi fanfara studenților a cântat la banchetul festiv; la înjghebarea în grabă a fanfarei, în lipsa basistului, l-am instruit la bas pe Cassiu Maniu, care cânta ceva la vioară, însemnându-i cu cretă pe gâtul gordunei notele.

În acest an am intrat în divergență cu unii colegi și mai ales cu directorul Ioan Ciocan, pe tema grănicerismului și apoi pentru asta am plecat, ca să-mi termin studiile la universitatea din Budapesta.

Budapesta

Acolo am început a intra mai cu dinadinsul în mijlocul societății românești și a veni în atingere cu mulți bărbați frunțași din întreaga țară și a cunoaște și mai de aproape mersul politicii române și politicii generale europene.

În Pesta atunci se găseau afară de studenți foarte mulți intelectuali români în diferite Ministere, birouri și instituții, ba chiar și meseriași români. Locul principal de întâlnire a tuturor era cafeneaua hotelului Jägerhorn (Cornul de vânătoare). Aici am învățat a cunoaște persoanele marcante din societatea română. Cafeneaua era cercetată de mulți politicieni maghiari cu care ai noștri în mod confidențial și adeseori glumeț și fără patimă. Acolo era permanent o masă de joc de cărți la care luau parte juzii de tablă Comănescu și Atanasie Marinescu (membru al Academiei române), inginerul Țăranu de

* Partea întâi a memoriilor lui Virgil Șotropa a fost publicată în „Arhiva Someșană” seria a III-a, III, 2004, pp. 495-505.

la Căile ferate de stat, Danielo asemenea controlor suprem la Căile ferate, Dr. Dumitrean medicul primar al orașului, Iuliu Pușcariu, Judele de Instrucție din Budapesta și fratele său tânărul diplomat, viceconsul în Tiflis, Iuniu Pușcariu, când se afla în concediu în Budapesta, cu care conversam adeseori și-mi povestea interesante episoade din cariera sa. Și de multe ori venea și chibița și bătrânul jude de la Curtea de Casație, Ion Pușcariu, tatăl acestora pe care aveam să-l cunosc mai bine ca redactor la Gazeta Transilvaniei împreună cu colegul Grigore Maior vizitându-l la moșia sa din Bran, unde-și petrecea vacanțele în timpul verii. Acolo ne povestea multe din viața sa bogată în evenimente. Observ aici că peste tot familia Pușcariu s-a distins cu numeroșii săi membri jucând un rol de frunte în viața socială și culturală a Românilor.

Mie încă mi-a plăcut, să petrec întotdeauna cu bătrânii așa că am intrat în societatea lor la Jägerhorn unde se întâlneau regulat sâmbătă seara la preferențe sau alte jocuri de cărți.

Într-o seară, după sfârșitul jocului de cărți, fiind timpul ploios, rece, judele Comanescu îmi spune la ureche, ca să petrec pe Marienescu până acasă, căci ședea departe și ușor poate să alunece pe caldarâm. Plecând cu bătrânul judecător în piața Szervita-tér, tocmai îmi povestea despre greutățile ce le întâmpină în serviciu și cum Ministrul Szilágy nu-i dă concediu ca să plece la București, la Academia care-și ținea ședințele plenare tocmai atunci. Eu privind înainte, observai o figură de om gras, cu burtă mare, care venea din direcția opusă. Era tocmai ministru Szilágy pe care îl recunoscui și care avea obiceiul de a se plimba singur prin ploaie. Nu știam să-i spun sau nu lui Marienescu, care-și continua plânsoarea la adresa ministrului. Acesta, înțelegând românește și auzind vorbele lui Marienescu, după ce trecurăm, se opri privind în urma noastră. Despre acest Szilágy și fratele său, savantul profesor oculist de la Cluj se zicea că sunt descendenți ai unui protopop român sălăgean. Acum complet maghiarizați, jucau un rol însemnat în societatea maghiară. Szilágy, ministrul era mare jurist, orator distins și temut de toți politicienii fruntași ai maghiarilor. În sâmbăta următoare nu m-am putut răbda să nu-i spun cazul lui Comanescu, care încă nu s-a reținut să nu-i spună lui Marienescu, care - impresionat - aștepta acum urmările episodului.

Împreună cu Tempea, care pare-mi-se a fost mai târziu profesor de muzică, obișnuiam să mergem uneori; la un consilier ministerial Suciu, unde cântam la vioară și Tempea mă acorda la pian.

Eram un vizitator regulat, când aveam bani, al operei mai ales la reprezentațiile la care figurau artiști europeni mai de frunte.

Când se anunțau ședințe mai importante și de multe ori furtunoase, mergeam adeseori la ședințele parlamentare. Odată am fost chiar în audiență la ministrul de finanțe de atunci, mai târziu ministru prezident Wakerle, într-o chestie familiară. Murise adevărat tatăl meu și rămăseserăm trei orfani de tată. Legea dispunea că trei sau mai mulți frați minori au dreptul să capete ajutor de subzistență până la majorat. Eu eram însă major, minori erau numai doi și l-am rugat pe ministru să le acorde ajutor celorlalți doi frați ai mei. Ministrul surâse și zise ironic: „Dumeata ca filosofter (student în litere) ai cetit și

cunoști legea". Voi repartiza, zise apoi chestiunea consilierului Borosnyai, să merg deci la el. După câteva zile m-am prezentat la consilier și acolo secretarul acestuia, înainte de a intra la dânsul îmi comunică, că consilierul este ardelean și binevoitor față de toate chestiunile ardelen. După expunerea chestiei, consilierul, îmi răspunse, că-i vorba de un caz special neobișnuit, însă ministrul i-a dat un aviz binevoitor și prin urmare va rezolva cauza așa că frații mei într-adevăr au căpătat încă vreo câțiva ani ajutorul amintit.

Eram prieten cu Bogoevici, pe atunci secretar al Fundației Gojdu, unde locuia influentul deputat Serb. Mai târziu Bogoevici devine preot și chiar episcop ortodox în Budapesta chiar în timpul când se duceau discuții între guvernul român și maghiar privitoare la averile Fundației Gojdu. Cu Bogoevici locuia împreună și Ordace din Parva, amplotat la Poșta Centrală din Budapesta. La ei mergeam adeseori și beam câte un ceai.

Adaug că într-o zi am făcut o călătorie de studii la Văez spre a cunoaște modul de instrucție al surdo-mușilor de acolo. Am stat două zile la un profesor care locuia chiar în Institut și acolo am văzut lucruri surprinzătoare, cum spre pildă elevii plimbându-se, vorbeau făcând semne din degete, ceea ce profesorul îmi spuse că este interzis; cum acesta de la etaj a vorbit cu o fetiță de 15-16 ani și a întrebat-o că unde pleacă în vacanță iar ea de jos a știut că ce spune numai văzându-i mișcarea buzelor și, când ea răspunse că merge acasă, iar el adaugă că o petrece, toată se înroși. Am văzut desene foarte frumoase de ale lor, am văzut cum decurge ora de muzică, unde ei învață fără auzi prin compensația simțurilor, dezvoltându-li-se simțurile celelalte în locul celor ce le lipsesc. Seara am intrat în contact cu alți profesori din institut și o mulțime de preoți de la Episcopia di localitate și cu această ocazie m-am convins că ei nu aveau idee de situația noastră, a Românilor din Ardeal. De pildă aproape nu voiau să mă creadă că populației noastre nu-i e permis să se folosească de limba sa în oficii publice și altele.

Întors din Budapesta înainte de a-mi lua diplomă m-am hotărât să-mi fac anul de militărie la Regimentul 63 din Bistrița, urmaș, împreună cu Regimentul 50, al fostului Regiment grăniceresc Năsăudean. Am fost repartizat la Batalionul care era detașat în Cluj și acolo am făcut școala teoretică. Avem cunoscuți ofițeri Români chiar și un conșcolar, pe Locot. Bob. La școala practică mi-a făcut multă îndemână Sergentul Guț din Bârgău, care trăiește și azi în Bistrița. Examenul de ofițer l-am făcut sub prezidenția generalului Dillmann Von Dilmont (Românii-i ziceau „De la munte”) un extrem de sever în serviciu, care însă și cu acea ocaziune și mai târziu când îl întâlneam, mi-a arătat multă simpatie.

Întors acasă în Năsăud, am aflat aici pe Dr. Victor Mihailaș care tocmai terminase medicina la Viena și cu care am legat prietenie iarăși prin muzică. Cu el împreună cu fostul meu conșcolar, candidat de preot, Corneliu Anca, făcui mai multe excursii între care și la popa Sângeorzan din Parva. Sosise chiar în vacanța de vară fiul acestuia, Vasile Sângeorzan, revizor școlar în vechiul Regat. Am mers să-l vizităm pe acesta în modesta casă parohială situată romantic lângă bisericuță pe o mică colină și la murmurul apei

limpede ca cristalul al Rebrei, am petrecut acolo o seară plăcută, ascultând cum Mihailaș cu Sângeorzan vorbeau despre anii petrecuți la Universitatea din Viena.

Între râsete pomeniră despre cazul interesant, când la aniversarea căderii Plevnei, ei aflându-se în bună dispoziție, iluminară în Viena fereastra odăiei lor. Stăpâna casei mirată întrebă pentru ce și cu ce prilej fac asta, intervenii și poliția și ei se scuzară că tatăl uneia din ei are chiar onomastică.

Cluj

După terminarea anului de militărie urma să mă gândesc acum la terminarea formelor de profesor, însă comisiunea examinatoare de la Universitatea din Cluj m-a avizat să mai fac un semestru de universitate, fiindcă n-am ascultat îndeșt cursul de Pedagogie la Budapesta.

Stând aproape un an în Cluj am intrat și aici în societatea bătrânilor pentru care aveam predilecție pentru că puteam auzii multe și învăța multe. Am fost primit cu plăcere în cercul bătrânului profesor Gr. Szilași, Ioan Petran avocatul orașului, avocatul Emeric Pop, și prezidentul de Sedrea Orfanală Ladislau Pop (toți pensionari) care se adunau în fiecare Sâmbătă pe rând unul la altul și acolo la o cină modestă și un pahar de vin cu jocuri de cărți se petreceau în mod colegial. Spunea Ladislau Pop cum în lumea de mai demult nu mai era nevoie de obligații și cambii „Ții minte, frate Grigore (adresându-se lui Szilași) când mi-am clădit și am avut nevoie de două mii floreni, cerându-i împrumut de la tine, n-a fost nevoie nici de o scrisoare ci numai de o strângere de mână, când ți-am plătit datoria”.

Zicea Emeric Pop către Szilași: „Rău tușești, Excelență!”. Iar acesta răspunde: „Tușește tu mai bine!”.

Odată îmi povesti Ladislau Pop întâmplarea cu țiganii de pe timpul când era szolga birău, descrisă mai târziu în amintirile lui Dozsa Entre scriitor și parlamentar maghiar. Era pretorul unui cerc din apropierea Clujului cu sediul în oraș într-un sat unde curgea „Valea dracului” el dete poruncă primarului că în trei zile să fie curățat păraul care de obicei exsundase și făcu mari pagube, în vederea inspecției ministrului de Interne, din Budapesta. Deoarece era tocmai în timpul lucrului la câmp și românii fiind foarte ocupați, primarul cu asistența plutonierului de jandarmi scoase țiganii din sat să facă ei lucrul. Prezintăndu-se țiganii, Bulibașa lor declară numele țiganilor: „Românii să-și curețe păraul lor, că noi nu l-om curăța”. La toate avertizările primarului și ale Sergentului, țiganul zise că nu sunt obligați să le facă lucrul românilor. Atunci primarul zise: „Iacă, eu și domnul sergent încă sântem români și nu vom curăța păraul ci numai voi țiganii”. Atunci Bulibașa continuă: „Atunci ne-om plânge domnului fisolgabirău” primarul: „Măi, fisolgabirăul încă-i român ca și noi”. Țiganul: „Ei bine, ne-om duce atunci la comitat (adică la județ)”. Primarul: „Referentul în cauza păraielor e Domnul Truța, care încă-i român”. Țiganul: „Apoi atunci mă duc la Domnul Ministru”. Chiar atuncia se apropria trăsura cu primpretorul (fisolgabirăul),

care mirat ce discuții au cu țiganii. Raportându-i primarul despre controversa lui, primpretorul surâzând îi zise: „Domnul ministru, care vine mâini încă-i român. Vă puneți la lucru, că de nu, vă ia dracu!”. Era adică ministru de Interne chiar Hieronimi despre care se spunea că-i descendent din români din Ungaria de nord și de religie orientală și-și păstrase confesiunea ortodoxă. La această țiganul, consternat, zice: „E adevărată zicala ungurească: A murit regele Matei, a murit dreptatea”. Atunci pretorul: „Măi țigane, apucați-vă numai decât de lucru nu vă scapă nici Han-tătar de el. De altcum îți spun și ultima vorbă: „Și regele pe care-l pomenști, să știi că încă a fost român”. Țiganul: „Vai de capul nostru, s-o isprăvit cu toate!”. Și țiganii fură nevoiți să curețe păraul.

Cu această ocazie am auzit și următoare confesiune a lui Petran. De origine din Somosfalău și-a făcut studiile tot la școli maghiare până și cele universitare, singur susținându-se pe sine și pierzând aproape complet contactul cu locul natal și chiar cu părinții (s-a maghiarizat). Ajuns în Budapesta într-un timp la cea mai mare mizerie a plecat la Lánchid (podul de lanțuri), ca să sară în apă, să se sinucidă. În momentul acela simți o mână pe spatele lui, se întoarse și văzu pe un domn, care-l întrebă ce intenționează, observându-l probabil că are vre-un gând rău. Atunci el i-a mărturisit starea lui de disperare întâmplător un magnat din Ardeal l-a adus la el acasă l-a făcut instructorul băieților săi, unde a dus-o foarte bine și salvatorul lui i-a mijlocit să intre și într-o funcțiune a Statului, când mai târziu apoi a fost numit fisc al orașului Cluj.

- „Și aci, zise el, întorcându-se către Szilași, recunosc că tu ai meritul, că mi-ai trezit conștiința națională și m-ai făcut iarăși român”.

Cum se știe, Petran și-a lăsat toată averea fundației la „Astra”.

Spre București

Văzând atunci situația neprielnică a candidaților de profesură din Ungaria, după terminarea cursului impus în Cluj, m-am hotărât să plec la București, să cunosc împrejurările de acolo și eventual să văd dacă n-ar fi cazul să ocup o catedră de profesor.

S-a întâmplat însă altfel. Trecând prin Brașov, redactorii de la Gazeta Transilvaniei, Grigore Maior și Traian Pop m-au întâmpinat la gară, m-au dus la proprietarul foii, Dr. Aurel Mureșianu și încercau în tot chipul să mă angajeze redactor la „Gazetă”. Le-am răspuns, că deocamdată vreau să cunosc capitala României „de unde răsare soarele Românilor”, apoi voi vedea ce voi face. Mi-am continuat drumul și sosind în capitala României, am stat vreo două săptămâni în care am făcut experiențe interesante.

Mai întâi, îndată după sosire m-am prezentat la boierul Ionel Grădișteanu, bărbat distins cu vederi politice extraordinare, cu o scrisoare din partea prezidentului Comitetului Național care mi-o dăduse avocatul Iuliu Coroianu din Cluj, secretarul Partidului. De la acest bărbat distins, Ionel Grădișteanu, am auzit multe lucruri confidențiale, care m-au frapat, de

exemplu cât cheltuiesc unii bărbați politici din Ardeal din banii primiți din România și altele. Comunicându-i intenția cu profesura mea din România, îmi spuse că el bucuros intervine la Ministerul de Instrucție, însă ar fi de părere că mai bine să rămân deocamdată în Patrie.

Cu prietenul Coșbuc m-am întâlnit la liberarii Frații Sfetea, în piața Sf. Gheorghe. Acolo ne-am înțeles ca să ne întâlnim seara la restaurantul Caragiale, undeva prin Gabroveni. Era pe vremea când Caragiale făcea pe crâșmarul în București ca și Gherea în restaurantul Gării din Ploiești. Am învățat a cunoaște cu acest prilej în toate serile petrecute în crâșma lui Caragiale, la masa scriitorilor – o mulțime de jurnaliști, poieți, prozatori etc. dintre care cu deosebire mai plăcută am conversat cu poetul „Sensitivelor” Traian Demetrescu, o fire într-adevăr foarte sensibilă, plină de fantezie. Îmi povestea de zilele frumoase cele petrecea vara în Moldova la Mănăstirile Agapia, Secu, și Neamțu. La acea masă servea adesea Caragiale în persoană și curgeau încontinuu glumele și discuțiile pline de spirit. Odată, intrând Filipescu, primarul capitalei cu o mare suită, Caragiale nu voia să iasă spre întâmpinare și numai la îndemnul celor ce stăteau la masa noastră, se hotărî să-l primească. Îmi făcu odată observarea Caragiale: „Măi ce limbă românească aveți voi! Când auzi, mării Ioanee, Ioane, adă-mi o oiagă de holircă”, observarea glumeață. De altădată folosi eu termenul de amicabil, zise el: „Ce dracu vă place vouă Ardelenilor sufixa bilis? Pentruce amicabil și nu amical?” Atunci îi răspunsei: „Așa dară să nu mai zicem posibil, ci posibil, formidabil, ci formidal, și nu explicabil ci explical”. Și atunci am avut pe cei ce râdeau de partea mea împreună cu criticul Gherea, care sta la o masă alături și asculta discuția noastră.

După câte mi-aduc aminte, în piața Sf. Gheorghe avea farmacia Munteanu, un ardelean care sprijinea pe toți studenții veniți din Ardeal și-i și ocrotea câțva vreme până ce se putea așeza. Acesta m-a invitat a doua zi de Crăciun la masă. Cu acea ocaziune mă prezentă soției sale care era nepoata renumitului savant Vienez profesor universitar Hirtl precum și Dnei Lucaci și fetelor sale, cu care am fost invitat la masă împreună. Munteanu avuse pe lângă farmacie o lăptărie la șosea și o fabrică de sodă condusă de părinții lui. Tatăl său fusese preot într-un sat din Ardeal.

Tot atunci am vizitat școalele catolicilor unde era profesor Radu mai târziu episcop în Oradea-Mare. Mi-a plăcut mult biserica Domnița Bălasa, la care pe atunci dirigintele corului era chiar Petrișor probabil fost elev al Liceului din Năsăud, care s-a bucurat mult auzind de cunoștii săi de aici. Într-o zi l-am vizitat pe Aurel C. Popovici, publicist și politician care adera la ideea Prințului Moștenitor Franz Ferdinand, de a crea o federalizare a tuturor popoarelor din Estul Europei în cadrul unei Austrii Mari, în care România avea să intre ca parte integrantă. Cu acest prilej Popovici mi-a arătat biblioteca lui și mi-a vorbit multe despre principiile sale politice.

În timpul liber am cutreerat atunci tot Bucureștiul, pe lângă cunoștințele avute reînoind alte cunoștințe și prieteni care m-au călăuzit în toate părțile, chiar și în mahalale. Observ ce mult s-a schimbat Bucureștiul de

atunci până a ajuns la dezvoltarea celui de azi. Masa o luam adeseori la „Ghiță Berbecu”, în spatele hotelului France, unde nu puteam cheltui un leu întreg pe mâncare și băutură, pâinea albă era gratuită.

Într-acea, mă tot bombardau cu telegrame de la Brașov ca să mă întorc la ei, și în sfârșit mă hotărâi să dau ascultare chemării, să fac și cariera gazetărească, să intru la Redacția Gazetei din Brașov.

Din anii trăiți în Brașov

Pâlpaie focul în sobă. Am rămas singur acasă și întins într-un jilt privesc siluetele ce se desprind din zarea flăcărilor. Îmi reamintesc zile de mult trecute, petrecute cu soții de muncă în Redacția Gazetei „din Brașov”.

Văd pe Grigore Maior, pe cel mai blând și optimist om, care tot de bine visa, tot binele-l aștepta, deși sărmanul avuse destule decepții și văd pe Traian Pop, fire impulsivă, pară și foc și totuși moale la inimă, dacă începea să-și vibreze coarda sentimentală. Lucram la mesele noastre în liniștea întreruptă din când în când de o întrebare ce ne-o punea bătrânul administrator Fluștureanu ori expeditorul Spuderea. Iar când intra în redacție proprietarul ziarului, vecinic agitatul luptător Aurel Mureșianu începeau discuțiile și debaterile când mai moderate, când mai vehemente se schimbau păreri și se făureau planuri, inspirate și nutrite de cel mai cald și curat sentiment național al șefului nostru.

Mai mult se lumina bătrâna redacție cam posomorâtă de altădată, când o vizita soția șefului, Doamna Elena, vecinic vioaie și veselă, plină de înclinații artistice și alături de ea doi copilași dintre cari publicistul de azi Aurel A. Mureșianu, care a rămas să continue activitatea literară a părinților și predecesorilor săi.

Apoi câțiva colaboratori interni, externi și de ocazie sau perindat în timpul cât am stat la Gazetă, de la 1892-1896, ca Ion Crișan, Cloșca-Juga, profesorii Bârsan, Panțiu, Vlaicu și alți, iar dintre cei mulți care ne cercetau mai des ori mai rar, ca bătrânii profesori Glodar, Popea, Dima și Bodiu, apoi frații Braniște, profesorul Nic. Bogdan, preoții Voinea și Saftu etc. Cei mai credincioși vizitatori erau: eroul veteran Axentie Severo și reputatul scriitor Nic. Petra-Petrescu cu dragălașul său copil Horea, care încă de pe atunci iubea literatura și începea să mânue condeiul.

Afară de prietenii și cunoștii Brașoveni se învârtteau prin redacția noastră, mai ales în zile de târg, aproape toți preoții și învățătorii satelor împrejmuitoare; apoi la ocazii mai rare veneau persoane marcante din viața publică ardeleană și ungară, ca Alexandru, Eugen și Zeno Mocioni, Vichentie Babeș, Aurel Isac, Amos Frâncu, Fr. Hossu-Login ș. a. iar din vechiul regat aproape în fiecare săptămână ne cercetau publiciști, parlamentari, cunoștii care plecau în străinătate. Erau zile vesele când veneau să-l vadă pe șeful nostru frații săi profesorul de muzică Iacob din Blaj ori altă dată artistul cântăreț Traian. După ce-și isprăveau chestiile familiare, apoi fiind noi doi sau trei adepți ai muzicei, într-o cameră ascunsă la taifas, cântece și veselie.

Mai rar venea la Brașov cumnatul lui Mureșianu, Generalul Moise Grozea, pe care bucuros îl puteai asculta ceasuri întregi când își povestea amintirile din războiul pentru Independență și mai ales năvala asupra Griviței, unde compania sa dete pilda cea mai înaltă de eroism, în lupta crâncenă cu Turcii lui Osman Pașa.

În vara anului 1896 steteam într-o zi singur la masă în redacție. La 10 ore intră regretatul Valeriu Braniște, care ne vizita redacția când stătea acasă în concediu, și zicându-mi că vrea să ne scrie ceva pentru „Gazetă”, se așează la o măsuță într-un colț al camerei, cu spatele spre ușă. Nu trece mult și eu auzind ceva mișcare în expediție spre care se deschidea ușa camerei noastre, zăresc prin geamul ușii pe fostul Ministru Tache Ionescu însoțit de prietenul său, protopopul Voina. Tache Ionescu, care fusese pare-mu-se patru ani Ministru de Culte în cabinetul Lascăr Catargiu, până în Octombrie 1895, venea și trecea adesea prin Brașov, interesându-se totdeauna de soarta școlilor românești ardeleni și mai cu seamă de cele Brașovene. Îi întâmpin pe musafiri la intrare, îi poftesc să șadă și Tache Ionescu mă întreabă grăbit despre una alta din redacție. Îi răspund cu fraze obișnuite, dar voind să atrag și atenția lui Braniște, care sta aprofundat peste scrisul său și nu se sinchisea de vizitatorii care intrau și ieșeau, îi zic ministrului că Ardelenii admirăm avântul și progresul mare ce se observă în timpul din urmă pe terenul instrucției publice în Regat. La vorbele acestea deodată tresare Braniște și cum era miop, fără de a încerca să întoarcă capul de tot spre noi, explodează: „Ce avânt, ce progres? Mai are să treacă multă apă până vor ajunge cei de dincolo la un nivel European în instrucție”. Căzuse bomba și stăteam buimăcit, însă Tache Ionescu cu surâsul său fin adaugă: „Cred că s-a făcut și la noi ce s-a putut și se va face și mai mult”. În clipa aceea penibilă spre norocire se deschide ușa și un băiat din tipografie anunță că dl. Mureșianu, care era cam indispus, s-a sculat din pat și-i poștește pe domnii veniți să-i viziteze. Se ridică ambii musafiri și cu un scurt salut pleacă grăbiți cum au venit. „Cine dracul a fost acesta?” Mă întreabă atunci Braniște sculându-se de la masă. „Măi, omule, îi zic măcar să fi întors bine capul să-l vezi. A fost Ministrul Tache Ionescu”. Tablou. „Al naibii, nu trebuia să i-o zic așa, zise cu bonomie Braniște, cu care râdeam mai apoi de scena hazlie.

Mult timp am luat masa la „Pomul verde” unde în serile frumoase de vară grădina era plină de oaspeți localnici și veniți din regat. Aici am stat de două trei ori, ascultând muzica împreună cu Caragiale, în berăria căruia petrecusem în București serile neuitate în Societatea lui Coșbuc, și tot aici am făcut cunoștință cu actualul Ministru Mihail Popovici. Altfel la „Pomul verde” era pe vremuri totdeauna public românesc select și desigur își aduc aminte cu plăcere de serile vesele toți cei ce pe atunci au stat la masa întinsă în societatea familiilor Voina, Nastasi, Navrea, Braniște, Ilasievici ș. a. cu cuconițele care de care mai drăguțe și mai frumoase. Îmi aduc aminte că odată un ofițer husar de la o masă vecină îmi spuse extaziat că el în viața lui n-a văzut deodată la un loc atâtea tipuri de frumusețe feminină; și ce întâmplare, acela era nepotul colonelului baron Iovich, care fusese în 1848 comandantul Regimentului nostru grăniceresc Năsaudean.

La „Pomul verde”, Schwarzburg, Împăratul roman, la frații Eremia și la crâșma nenii Sterică se aduna publicul român la veselie și felurite discuții. Acolo polemizam prietenește cu părintele Saftu, care-mi zicea că iar părea bine să se poată înțelege și cu alți „păpistași” ca și cu mine; acolo ascultam povestirile lungi ale căpitanului Popa „Tunarul de la Dumbrău”, care are meritul că a scris o broșurică despre dansul „Romana”, cu cele cinci figuri ale sale. Amintesc aici faptul acesta, deoarece dansurile care se obișnuiau atunci ca romana, cadrilul, valsul, polca-mazur, polca-franceză au dispărut cu totul și astăzi se dansează alte dansuri. E întrebare că mai estetice? Acolo ascultam sfaturile bătrânești și poveștile glumețe ale octogenarului pururi tânărului avocat Lengher și arareori în cerc mai restrâns doina „A pornit Moșul la țară” cântată de simpaticul avocat Damian, ori muzica tarafului Gălușcă, când cânta discret Sfințiilor Sale starețului Dionisie Simionescu și protopopilor Voina și Traian Mețioanu ori cântă de dans tineretului chemat de familia Pușcariu cu oarecare prilej, când la un pahar de șampanie vedeai numai ochi frumoși și auzai numai muzică dulce.

La Împăratul roman” – unde iarna covea tineretul Bogdan, Roșca, Sotir, Pompei Dan, aproape toți profesorii burlaci, dar și familiști și mai bătrâni ca frații Mihailovici, Cîrcu, Chelaru, Dariu, Moș Corbu și mulți alții, – românii steteau în camera din dărât, iar în camera din față conveneau sașii tineri în frunte cu Lutz Korodi, Lurtz și Neugeboren, cu care ne întâlneam și ne mai ciorovăiam în coridorul despărțitor. După ce și sașii tineri (Jungsachsen) și răsboinici au obosit și împreună cu bătrânii s-au acomodat ideologiei maghiare devenind oportuniști, singur Korodi a persistat în opoziție și mai bine s-a expatriat în Germania, iar Lurtz a devenit aderent a lui Tisa Pista, obținând un notariat public și ceilalți alte beneficii transitorii. Și pe atunci ca și azi nu ne prea aveau la suflet. Țin minte că într-o seară, stând cu mai mulți prieteni între care și cu contabilul Ūveges dela „Albina” pe terasa de la „Schütze haus”, la masa vecină în mijlocul unei societăți săsești un individ vorbea în mod trivial și detestabil despre stările sociale din Regatul român. Ūveges merse la masa sașilor și-i somă ca imediat să înceteze cu discuțiile ofensatoare și atunci am aflat, că respectivul individ era un farmacist sas care în România făcuse în scurt timp avere mare și acum trăia ca rentier în Brașov. Astfel mulțumea el țării care l-a nutrit și l-a chiaburit.

Merită amintite seratele care se aranjau în pensionul doamnei Kertsch, în grădina căreia avusem într-o seară interesante discuții cu George Moroianu și Ovidiu Densușianu, întorși din orașele Apusului Paris, Bruxelles și Lonvain. Venise într-o zi la Brașov în viligeatură dna Dunca Schian cu amabila și talentata ei fiică Alma, care în Budapesta se zice că fermecase și pe faimosul grof Apponyi. Toți bărbații din elită, între care și un consul turcesc, se învârtteau tot pe lângă ele și luau parte la seratele muzicale aranjate în vila Kerts. Și cu toată sumedenia de admiratori, sărmana Alma n-a fost norocoasă când și-a ales de soț pe milionarul american, care n-a apucase nici să o ducă, căci îndată după cununie ea a murit în drum spre America, în Teritet-ul Elveției.

La restaurantul lui Soria se veseleau în acei ani, după ce-și țineau conventiculele aranjate cu mult tărașoi, tinerii „Tribuniști” a căror gardă o formau Dumitru Pop, Lemenyi, Oniș, Blaga, Goldiș și încă câțiva în frunte cu I. Rusu Șirianu și cu faimosul Mangra, până ce în sfârșit acesta i-a păcălit pe toți bine trecând în suita lui Tisza. Cunoscând bine din Brașov aiurelile și rodomontadele lui Mangra i-am zis lui Zosim Chirtop în catedrala Sibiului cu prilejul alegerii aceluia de Mitropolit: „O quae mutatio rerum!”. Noi cei de la „Gazetă” cu toate divergențele de păreri privitoare la lupta națională, întrețineam cu tribuniști ca persoane destul de amicale raporturi și în polemicile gazeterești nu eram așa agresivi ca aceia.

Tot în bune raporturi am stat în acei ani cu ofițerii Regimentului românesc No. 50 și mai cu seamă cu căpitanii Biju, Musteș și Visoina. Acest din urmă transferat ca maior la Zara ne trimise la redacție un uriaș rac de arme din carnea foarfecilor căruia dna Mureșianu ne-a gătit o cină excelentă. La regimentul acesta trecuse la desființarea graniței Năsăudene medalia de aur cu care fusese decorat de Împăratul Franz Iosef steagul batalionului I. Năsăudean pentru ținuta sa în 1848/1949 și cu prilejul unei părazi de Bobotează la Biserica Sf. Niculae, la rugarea mea colonelul ordonă să iasă trupa la biserică cu steagul împodobit cu acea medalie, care în cursul războiului recent am auzit că a dispărut. N-ar fi nici acum prea târziu ca să se anchezeze chestia și măcar să se constate locul și circumstanțele dispariției.

În Brașov s-a cultivat întotdeauna muzica și arta dramatică și aproape toți artiștii de renume se opreau cel puțin pentru o seară acolo. Așa violonistul Ondricek, celista Leontina Gärtner cu celebrul ei dascăl Popper, pianistul Sauer și Adela de Heldemberg ș. a. Dar cea mai frumoasă primire din partea Reuniunii de cântări Brașovene, care cea dintâi reprezentase „Craiul nou” a lui Ciprian Porumbescu – i se făcu celebrei tragediene Agata Bârescu, care alături de Chalota Wolter era privită și apreciată nu numai la Burgteater în Viena ci pretutindeni ca o artistă de primul rang cu rolurile ei neîntrecute mai cu seamă în tragediile lui Grillparzer.

În zilele agitate ale procesului memorandumului în Mai 1894 soții din redacție pleaseră la Cluj și numai Maior împreună cu mine rămăseserăm să publicăm știrile. Oamenii grupați în jurul gazetei Transilvaniei, ca Pușcariu, Mocionești, Babeș, Hossu Login avocat și Frâncu, Isac etc., cu toate că au fost de păreri opuse cu privire la procedeu în chestia Memorandumului, totuși au arătat destul cavalerism că au mers la proces și au făcut serviciul de apărător ai acuzațiilor. Cu acea ocazie a avut un rol precumpănitor nobilul boier Ioan Grădișteanu care a stat în Cluj tot timpul procesului și împreună cu Aurel Mureșianu, Frâncu și Isac a îmbărbătat și a sfătuit pe memorandiști. Ei au fost și autorii intelectuali ai faimoasei declarații cetite de președintele partidului Național al românilor Dr. Ioan Rațiu care culminează cu fraza: „Drepturile unui popor nu se discută, ci se afirmă. Noi nu suntem aici acuzați, suntem acuzatori!”. Curioși și impaciențați, tineri și bătrâni așteptam la poartă sosirea depeșelor senzaționale și între timp curgeau discuțiile, părerile și profețiile, dar mai bucuros ascultam cu toții vorbele inimosului bătrân negustor

Diamandi Manole, om cu puțină carte, însă cu mare inimă și multă experiență, care în mod mișcător ne povestea despre acte memorabile de la care a luat parte și mai ales despre proclamarea Unirii Principatelor, când – cum zicea – plângea lumea de emoție la renunțarea patriotică a principilor români pretendenți la tron.

Unul dintre cei mai valoroși bărbați ai societății Brașovene era mult regretatul Valeriu Bologa, directorul Sucursalei „Albina”, pe care moartea l-a răpit prea de timpuriu. Fost ofițer, om cult, manierat Bologa era o fire deschisă, un caracter ferm și adevărat prieten al aceluia pe care-l simpatiza. Locuia pe cetățuie în casa proprie, cu amabila-i soție, dna Lucia și copilașul Mocu. În casa ospitalieră deschisă prietenilor, ori cine trebuia să se simtă bine mai cu seamă în serile de iarnă când venea din vila de alături la un pahar de vin tatăl dnei Bologa, venerabilul și glumețul avocat Iosif Pușcariu, tatăl lui Sextil Pușcariu, care de pe atunci din preajma bacalaureatului desvelea pe viitorul student. Aici două episoade caracteristice pentru felul de a fi a lui Bologa.

Veni într-o zi dis de dimineață la el acasă un boernaș maghiar (hétzilvafár) din secuime și-l rugă să-i împrumute din bancă o sumă de bani pe care din anumite pricini nu o cere de la conaționali voind să rămână lucrul secret, și oferind pentru acest serviciu lui Bologa un bun bacșiș. În zadar îi spuse acesta că chestia nu atârna numai de la el, căci nemeșul nu voia să plece fără ispravă. Atunci Bologa îl chemă pe la ora 10 în biroul băncii. Când nemeșul se prezentă la ora fixată, era Bologa singur, dar în camera de alături cu ușa întredeschisă stătea membrii din consiliul băncii, notarul public Nemeș și avocatul Damian, informați de director că nemeșul posedă destulă garanție pentru suma cerută împrumut. După împărtășirea că împrumutul este acordat, Bologa întrebă pe nemeș dacă stă însă și promisiunea cu bacșișul, la care nemeșul răspunse ca și ofensat că el știe ce înseamnă cuvântul de onoare. Atunci Bologa deschide de tot ușa spre camera vecină chemă pe numiții doi domni și spre spaima boernașului maghiar, îi împărtășe acestuia, că domnii sunt prietenii lui înaintea cărora nu are nici un secret, deci declară că primește bacșișul oferit, dar numai în forma și cu condiția ca boernașul să scrie cu mâna proprie declarația conform căreia suma oferită e de-a transpune ca dar Asociațiunii din Sibiu pentru Școala ei de fete cu rugarea ca lucrul să rămână în secret. Boernașul maghiar speriat că altfel nu capătă împrumutul, somă declarația și afacerea se rezolvă spre mulțumirea ambelor părți.

De altă dată Bologa comandă de la Sucursala din Budapesta a firmei germane Arnheim o cassă mare de fier pentru bancă. Între alte garanții vestita firmă dă asigurarea în scris că placa de oțel a cassei nu se poate găuri ori distruge de către hoți decât în timp de 12 ore. Bologa îi împărtășe firmei că el pune mare pond pe condiția aceasta și când mandatul firmei sosi cu aceasta în gara Brașov, acolo îl aștepta energicul director înconjurat de mai mulți cunoscuți invitați să asiste ca martori, între care și scriitorul acestor știri ca reprezentant al „Gazetei”. Neamțul sosit cu cassa stătu un moment

zăpăcit când Bologa directivă cassa spre un șopron al gării, unde un maestru și furnizor de casse din Sibiu, împreună cu două calfe, stăteau gata cu sfredele să facă proba cât poate rezista cassa. Mandatarul firmei, reculegându-se, declară că-i convine să se înceapă cu sfredelitul de probă. Între răsetele celor prezenți începu lucrarea serioasă și până ce invitații ne delectam la șunca și vinul bun cu care eram tratați, sfrederile se vede că în timp de o oră au intrat prea afund, căci îndată după o oră și jumătate, delegatul firmei declară că abstea de la furnizarea acestei casse și plecă îndărăpt cu ea. Conveni însă cu directorul Bologa că aduce altă casă care are să corespundă în toate privințele. Firma a plătit cheltuieli de dublu transport și pe deasupra și dejunul celor ce au stat la proba hazlie dar instructivă.

În timpul cât am stat la Brașov, fiind acesta nu numai un centru cultural de primul rang pentru Români, dar având și împrejurimi atât de pitorești, am făcut o mulțime de excursiuni.

Pe atunci trăia în Câmpina cunoscutul și ospitalierul Gustav Peicici, proprietar și funcționar la Întreprinderile petrolifiere de acolo, la care venea adesea poetul George Coșbuc în lunile de vară. Gustav Peicici era fiul unui ofițer din granița Năsăudeană și el însuși locotenent în armata Austriacă, trecut ca locotenent în vechiul Regat. Cu ocazia sfințirii băilor de la Predeal, la construirea cărora el contribuise în cea mai mare parte, ne-am trezit numai cu o invitație și-am plecat într-un vagon special multe familii din Brașov, familii de ale profesorilor, tineret și o mulțime de domnișoare etc. Peicici s-a bucurat atunci, putând povesti cu mine despre Năsăud și neamurile (două surori) ce le avea aici. Seara după sfințire a fost o petrecere animată la care am luat parte și o masă prezidată de prefectul Ploieștilor, Luca Elefterescu, cu care ocazie am văzut ceva curios: adică, când prefectul a ținut primul toast pentru Rege, atunci toți funcționarii care îl însoțeau, s-au ridicat de la masă, un obicei respectat în vechiul Regat, cum ni se spusese. Tot atunci am observat și un alt obicei: la dans, damele sta separate de domni în grupuri deosebite. Am văzut acolo o pereche la care toți ne-am uitat: dansatorul, un ofițer de călăraș, elegant, cu ciobote de lac dansa un baston în mod admirabil.

De altă dată directorul Valeriu Bologa m-a invitat să-l însoțesc la Satul-Lung spre a vizita preoții de acolo Verzea și Popea. Am avut cu acest prilej ocazia să iau masa la părintele Verzea, unde preoteasa ne-a gătit vestitele sarmale. Preotul ne-a spus și ne-a arătat, că gătitrea renumitelor sarmale se face așa, că în oala mare în care fierb, în diferite locuri se așează săcuțe cu condimente care le dau un gust special, așa că ele figurează și pe masa regală din Sinaia și Peleş. Apropos: păstrăvii livrați de învățătorul Proca din Râșnov. La acest Proca îi directivam pe toți aceia care veneau la redacție și mă rugau să le fac cu puțință să treacă clandestin granița spre vechiul Regat, pe atunci păzită cu mare severitate. Erau persoane cu cusururi, de nu puteau obține pașaport. Așa și fratele meu Emil, azi farmacist în Cluj, fiind încurcat cu milităria Austriacă, a fost nevoit să treacă granița, atașat de Proca unui grup de contrabandiști într-o noapte de iarnă foarte aprigă, pe la „Vama Cucului” la sfatul și îndrumarea lui Proca, și a pățit-o căci fiind finanții

maghiari pe urma lor cu arme, contrabandiștii au scăpat cu fuga, împrăștiindu-se, iar fratele meu a căzut într-o groapă cu zăpadă și cu chiu cu vai a putut să se refugieze până la prima comună de peste graniță unde a căzut mai mult timp grav bolnav.

Cu ocazia sfințirii bisericii din satul Doboli, situată pe un teritoriu locuit de români ce și-au uitat limba maternă și acum au căpătat un popă tânăr, energic cu numele Puian, am fost invitat să mă alătur și eu la suita Mitropolitului Miron Romanul. După sosirea Mitropolitului din Sibiu în gara Brașov de aici am plecat spre Doboli în mai multe trăsură cu marea suită, în care era Arhimandritul Pușcariu, asesor consistorial Matei Văileanu directorul băncii „Albina” Cosma Partene ș.a. În tot cursul drumului, chiar și în satele săsești, Mitropolitul a fost întâmpinat de preoți și de popor și bineventat. În Doboli m-am convins că într-adevăr Românii aceia și-au uitat de limbă și în biserică au rostit numai Tatăl nostru în românește. La întoarcere am luat masa comandată în restaurantul gării Brașov, unde înainte de plecare spre Sibiu, Mitropolitul m-a chemat la o parte pe peronul gării și mi-a făcut propunerea să primesc catedra de profesor pentru limbile moderne la liceul din Brașov. La observarea mea, că n-aș putea servi ca gr. cat. la liceul ortodox, unde erau exclusiv profesori ortodoxi, mitropolitul a răspuns că se va aranja lucrul cumva, la ceia ce eu am adăugat că și la liceul din Năsăud cu toate că e un liceu gr. cat. servește un preot ortodox ca prof. de filozofie și română, Grigore Pletos. Ca să întrerup conversația în mod delicat, am adăugat că n-aș putea promite să vin și din motivul, că am o obligație cvasi morală, ca să merg ca profesor la Năsăud, dacă va fi cazul să ocup o catedră, unde am legături familiare și am primit ajutoare de bursă de la fondurile grănicerești Năsăudene.

Într-o zi de vară profesorul Nastasi mă invită la excursie la castelul Bran, pe care o vom face cu o persoană interesantă. Prezentându-mă la locul plecării, erau trei persoane: Nastasi, ginerele său Uveges, și pe al treilea mi-l recomandă ca pe prietenul său de studii de la Viena prietenul și însoțitorul lui Eminescu în timpul boalei sale, Chibici – Râvneanu, acela care a condus pe Eminescu și a stat cu el în cele mai grele momente din viața poetului. Am avut o călătorie foarte plăcută, cu lungi discuții mai ales amintiri despre Eminescu, apoi cântări studențești din Viena executate de bătrâni și acompaniate de noi cei mai tineri, eu și Uveges. Am cunoscut în prietenul marelui poet un jovial și un bun povestitor. La Bran am vizitat frumosul castel, pe care orașul Brașov l-a dăruit Reginei Maria, a României, după ce am aflat că spre stupefacția pricepătorilor, l-au văruiat în alb.

Îmi aduc aminte cu plăcere de drumul ce l-am făcut însoțindu-l pe prietenul și colaboratorul de la „Gazetă”, Traian Pop și pe unchiul acestuia, judele de tablă Petru Pop la Boziaș, lângă Mediaș, unde Traian s-a logodit cu Leontina, fiica tribunului din 1848/1949, Vasile Moldovan. Aici am petrecut trei zile, ducând și vioara cu mine, cântând și plimbându-ne până către Diciosânmartin împreună cu preotul local, cunoscut poet de pe vremuri, Muntenescu. Mai cu seamă îmi amintesc povestirile interesante ale bătrânului

prefect despre evenimentele din timpul revoluției, pe care ginerele său Traian Pop le-a publicat după moartea bătrânului într-o broșură.

Nu pot încheia șirurile acestea fără de a mai aminti încă odată despre Taica Axentie Severu cu care aproape zilnic conveneam sau în redacție sau în plimbări și aveam ocazia să aud atâtea lucruri din viața bătrânului erou. Vreau să amintesc aici numai două momente. Venind vorba odată despre un nepot al său ce concurase la o bursă a Soc. Transilvania din București, odată cu mine și generalul Adrian fiind prezidentul Societății, cu care Axentie era prieten încă din timpul revoluției, bursa i s-a conferit, cum se poate înțelege nepotului vestitului prefect. Atunci Axentie a zis adresându-mi-se: „Măi nepoate, mai bine ți-o acorda ție decât mișelului aceluia”. Alt caz: maghiarii i-au făcut după revoluție multe imputări lui Axentie în legătură cu preținse cruzimi și nelegiuiri comise de dânsul, între care a fost și un episod pe care l-am auzit și cetit și vroiam să mă conving despre exactitatea lui. Probabil cu ocazia înaintării lui spre Alba-Iulia ocupată de trupe Austriece, pentru a o debloca, traversând el șoseaua ce duce la Teiuș, întâmpinăm acolo o ceată de români, soldați și săteni, care duceau câțiva prizonieri maghiari; se spune că ar fi zis: „Ce vă mai năcăjiți cu ăștia și-ar fi făcut un gest ca și când ar zice că nu merită să mai trăiască. La întrebarea mea despre veracitatea cazului, Axentie mi-a răspuns cu fața serioasă, că-i o calomnie ca multe altele aduse în contra lui.

Un credincios vizitator al redacției Gazetei noastre era Badea Cârțan, veșnicul călător prin întreagă Europa și colector de cărți destinate poporului. Totdeauna, în trecere prin Brașov se oprea cel puțin o zi, intra cu desăgii în spate la redacție, îi descărca după ușă și se așeza pe ei, așteptând momentul când puteam să începem conversația, să-l întrebăm de unde vine, pe unde a fost, ce are de gând să mai facă ș.a.m.d.

Din nou la Năsăud

În timpul acela mi-am luat licența la Universitatea din Cluj și în 1896 Eforia Școalelor din Năsăud mă alege profesor la liceu. Cu greu mă puteam hotărî să plec din Brașov și Mureșianu voia să mă rețină cu tot prețul la Gazetă. În sfârșit, toamna târziu, după ce începură cursurile, totuși plecai și fui rece primit de directorul Ioan Ciocan și acoliții săi. Dimpotrivă însă vicarul Dr. Ioan Pop și alți binevoitori, pedagogul Petri, Ioachim Mureșianu etc. mă primiră cu drag și cu mari nădejdi pentru viitor. Eu nu dădui importanță diferitelor păreri asupra venirii mele, ci îmi văzui de serviciul meu ca profesor, căutând să-mi îndeplinesc toate îndatoririle cu conștiințiozitate. Pe lângă aceasta fui numit ca secretar al despărțământului Năsăud al Astrei, al cărei președinte era vicarul și împreună cu el am lucrat pe acest teren. Am creat două biblioteci populare ambulante, care circulau din comună în comună și mi-am început mai cu dinadinsul activitatea pe teren istoric, scriind și publicând articole în diferite reviste.

În anul 1899 Eforia fondurilor grănicerești m-a ales în unanimitate director al liceului. N-aș da publicității cazul acesta deoarece alegerea unui director de liceu în timpuri normale nu învovă în sine o importanță așa de mare. Dar, fiindcă alegerea aceasta a făcut vâlvă în public, fiind tratată pro și contra în presa română, maghiară și germană din Patrie, ba chiar și în ziarele din vechiul Regat, cum reiese din ditirambul comic primit din partea poetului George Coșbuc:

Șotropa,
Tu sperii Europa
Cu plângerile tale!
Ești tu la Rahova,
Ești tu la Grivița,
Ești tu la Alexe, cârciumarul?
Ori unde ești?
Țipă guvernul, și Țara țipă
Că ești director
La Năsăud.

Așa că toată afacerea a căpătat și un pronunțat caracter politic. De aceea insist mai mult asupra ei și comunic aici între multe amănunte trei dintre conversațiile mele avute la insistența repetată a membrilor Eforiei școlare care cu tot prețul voia să reușească, apărându-și dreptul de alegere, în această chestiune cu organele superioare de Stat, folosind fidel notițele mele personale de atunci.

Astfel, în 18 August 1899 am fost primit în Beclean la 10 ore înainte de amiază chiar înainte de a fi plecat la biserică, unde se oficia serviciul devin pentru ziua onomastică a Majestății Sale Împăratului Austriei și Regelui Ungariei Franz Iosif, la locuința sa privată de către fișpanul județului Bistrița Năsăud, contele Bethlen Pál, care era totodată și organul de control al Eforiei, prin mâinile căruia treceau toate actele înaintate la guvern. Iată discuția dusă de el:

Eu: „Ilustre Domnule Conte și Fișpan, în 22 iulie am fost ales din partea Comisiei administrative a fondurilor școlare din Năsăud unanim director al liceului de acolo. Ca organ de supra inspecție al acelor fonduri, te rog, Ilustrissime, să supui cu recomandare Înaltului Guvern actele alegerii mele”.

Prefectul: „Aceasta deja s-a întâmplat. Îmi pare bine că te cunosc. (Mă poștește să șed și-mi oferă o țigară). Acum e întrebarea, că ce se va întâmpla cu Gheție? Nu-i va părea lui ofensator să rămână tot în Năsăud ca profesor, dacă Dta ai fi întărit de Guvern?”.

Eu: „Cred că nu-i nimic ofensator, după ce postul de profesor a fost destul de cinstit și onorific. De altmintealea am auzit ca el să fie permutat de la noi la alt liceu. Însă aceasta-i o afacere particulară a lui ...”.

Prefectul: „Da, desigur aceasta nu ne privește; destul că eu nu pot ști cum vor concepe în sus toată afacerea după ce Gheție a fost numit director de către Ministru, director substitut. Nu știu mai departe cum va fi cu

conducerea administrativă a liceului, deoarece Ciocan a înțeles lucrul acesta foarte bine, iar Gheție i-a stat în ajutor și el a condus lucrările și mai departe și după îndepărtarea lui Ciocan”.

Eu: „Vă rog, lucrul nu stă așa, căci după îndepărtarea lui Ciocan a condus afacerile liceului Dr. Paul Tanco cu secretarul”.

Prefectul: „Da, partea pedagogică, însă partea administrativă o făcea Gheție”.

Eu: „Nu, ambele le-a făcut Tanco. Și apoi, Domnule Prefect, cât privește administrarea unui liceu, îmi permit să observ, nu acesta-i lucrul de căpetenie, este însă lipsă de alta, mai ales la liceul nostru, unde doi-trei ani domnesc stări extraordinare și nefavorabile. (Făcui cu aceasta aluzie la faptul că Ciocan era director și deputat și sta puțin în Năsăud, era tot pe drumuri ceea ce bine a știut Fispanul). Este lipsă însă de o conducere, care să știe susține ordinea în învățământ și disciplina”.

Prefectul: (După o pauză, ne făcând nici o observare la cuvintele mele din urmă). „Este acolo o necesitate de un internat pentru elevi; voi eu lucra și eu în direcția aceasta, doar îl vom putea înființa”.

După aceea m-am recomandat și am plecat.

În 20 August prezentându-mă la Kuncz Elek, director suprem al școalelor medii din cercul Clujului, vizita mea n-a avut un caracter oficial, căci el m-a primit ca și când m-ar fi așteptat și am stat la el peste o oră, discutând pe lângă chestia alegerii despre multe altele, după cum urmează:

Eu: „Scuză, Magnifice, poate am venit la timp nepotrivit, dar sunt chiar la manevre ca ofițer de rezervă în Bistrița și numai cu greu am putut căpăta concediu pentru astăzi, ziua Sfântului Ștefan”.

Directorul: „Dimpotrivă, îmi pare bine că ai venit. Am cetit și eu în foi despre alegerea D-tale ca director al liceului. Îți mărturisesc că faptul, precum îl prezintă „Tribuna” din Sibiu, nu-mi prea place; te pune față în față cu Gheție ca pe un Naționalist român înfocat, numindu-l pe el renegat”.

Eu: „Se poate Magnifice, că laudele la adresa mea sunt cam exagerate, însă pe mine nu mă privește aceasta; fapt e că Eforia fondurilor Năsăudene m-a ales unanim director și acum vin să vă rog, ca - întrebat fiind asupra acestei chestiuni - să nu dați răspuns nefavorabil”.

Director: „Voi vedea ce voi face, însă -cum zic- presa n-a lucrat nicidecum bine...”.

Părându-mi-se mie că numai am zice, fiind ambii în rezervă, am voit să plec. El însă mă opri zicând deodată: „Fii bun, stai; să vorbim sincer și deschis”.

Eu: „Bine, vă stau la dispoziție și-mi permit și eu să vorbesc deschis. Știu că sunt descris ca un om periculos și Naționalist maghiarofag, din partea unor oameni mie dușmani. Nu știu întrucât dați crezământ celor auzite, eu însă vă pot asigura, că și îndatoririle de profesor mi le-am îndeplinit întotdeauna cu conștiinciozitate și politică în școală n-am făcut”.

Directorul: „Apoi și eu vin să-ți spun. Da, ai fost descris cum zici. M-am interesat și eu, însă n-am putut afla nimic pozitiv agravant pentru D-ta. Faptul

că ai lucrat la un ziar român înainte de a fi profesor, sau și de când ești profesor, că ai scris contra cuiva, înaintea mea nu poate trece ca dovadă agravantă. Ai fost insinuat însă că ai scris contra liceului la care servești. N-am putut însă afla nimic și de aceea toată acuza n-are nici o valoare”.

Eu: „Acum, permiteți să ne lămurim. Știu că toate acestea pornesc de la clica, așa numită, a lui Ciocan, care vrea să aibă în slujba lui pe toți oamenii din Năsăud. Eu niciodată nu m-am supus acelei clii și de aici atâtea persecuții și defăimări”.

Directorul: „Da, îți voi spune totul. Te rog însă să rămână între noi. E drept, de ce s-o neg? Pe Dta te-a ponegrit înaintea mea în tot chipul Ciocan, însă eu încă bine știut că cine-i el”.

Eu: „Îmi pare bine că-l cunoști și te-ai putut convinge și din purtarea lui față de Dta”.

Directorul: „Da, un om răutăcios, pe cuvintele căruia nu dau nimic. E fățarnic și de aceia trebuie să se ferească omul de el”.

Eu: „De când a fost baronul Bänffy prefect în județul nostru, Ciocan s-a știut linguși pe lângă el, și-au făcut împrumutat servicii și stă în raporturi bune cu dânsul; astfel a ajuns deputat și profesor universitar, ne având o calificare pentru aceasta”.

Directorul: „Adevărat și de aceea îți spun acum: Ce e drept, eu am stat pe lângă Gheție mai înainte, după ce văd însă resentimentele față de dânsul în ținutul Dvs., deoarece n-a putut căpăta nici un vot la alegere ...”.

Eu: „Ceea ce s-a știut înainte”.

Directorul: (Continuând) „Și alegerea s-a făcut în mod rafinat politic, căci îndată ce Gheție primea numai două voturi, îți mărturisesc că azi ar fi director. Destul că văzând eu toate acestea și nevoind al sprijini cu forța eu pe Gheție l-am abandonat, și la întrebarea ce mi-a face-o în curând ministerul în această chestie, am să-i scriu următoarele: Nou alesul director Șotropa este un profesor destoinic, cel mai apt dintre profesorii tineri din Năsăud, vorbește perfect trei limbi, din punct de vedere pedagogic răspunde deplin, cu un cuvânt corespunde în toate privințele noului post, dar fiind cam tânăr încă, după părerea mea ar fi a se numi pentru început director provizoriu, așa cum se îndătează la alte gimnazii de Stat. Iată, aceasta va fi propunerea mea. Se înțelege, eu ți-o comunic sub cea mai mare discrețiune. Știu că cu Primpretorul Bodo și judecătorul Vasile Pop nu prea stai bine. Dar cu profesorii?”.

Eu: „Nici cum. Prietenie deosebită n-am cu nici unul. Drei Schritt von Leib”.

Directorul: „Bine, așadar. La Fișpanul ai fost?”.

Eu: „Am fost și el m-a asigurat că nu e contra”.

Directorul: „Foarte bine, acum rămâne să ai pe cineva în Budapesta, care să contrabalanseze machinațiunile lui Ciocan, căci acesta cu mâini cu picioare va lucra în contra dumitale și apoi vorba rea poate strică, căci ca fost director și actual deputat sigur că va fi întrebat oficial despre Dta”.

Eu repet din parte-mi, sunt prea mulțumit cu Dta, și cred și sper că vom duce-o bine împreună; în sfârșit cred că Ministrul totuși va da ascultare propunerii mele. Am convingerea că nu mă ții de șovinist, eu nu fac politică și-mi văd numai de școală. Vezi însă Dta, că astăzi din sus se face mare presiune, trebuie mult învățat la limba maghiară, de care elevii de altmintrelea au lipsă mai târziu în viață. Chemarea Dtale ca director nu va fi ușoară. Vei vedea că chiar oamenii Dtale îți vor sări în cap când va trebui să duci la îndeplinire ordinele Guvernului maghiar. În școală va trebui să se învețe mai mult, vor trebui reparate multe scăderi, căci actualmente în Năsăud școlarele zac în paragină”.

Eu: „Vă rog, Magnifice, să-mi permiteți să vă întrerup. De câte ori ne-ai vizitat, totdeauna ne-ai lăudat și acum mă mir că te aud vorbind astfel”.

Directorul: „Da, da. Acolo nu poate vorbi omul așa. Chiar și disciplina sub Ciocan la elevi și profesori a decăzut foarte mult. Unul ca Lupoaie nu mai poate fi tolerat. Deci și în această privință vei avea dificultăți. În convictul ce se va înființa va trebui să se vorbească obligat limba maghiară și așa o mulțime de chestiuni grave își așteaptă rezolvare. Cum zic, însă toate acestea comunicări ale mele, fii bun le ții în secret ți-le spun cu toată încrederea. Cum am mai amintit, departe să fii șovinist și să încerc a făuri maghiari, însă și eu trebuie să ascult ordinele de sus și să le pretind inferiorilor. Îți dau însă sfatul să te ferești de oameni ca Petri, care ar fi rău să aibă influență asupra școlarei”.

Eu: „Petri nu poate avea influență directă asupra Liceului. De altmintrelea nu-i nici el așa rău, cum e descris. Din contră e un om cuminte și cu multă experiență”.

Directorul: „Bine, eu vorbesc numai în interesul Dtale și al școlarei. Mureșian de pildă pare a fi om mai chibzuit și cu principii mai sănătoase. Gheție va putea rămâne profesor în Năsăud, căci în fine lucrul acesta nu cred să-l jeneze. H. e profesor slăbuț și nu știe nici acum vorbi limba maghiară, P. e ceva mai bun, ceilalți sunt cam rămași de spiritul timpului”.

Eu: „Îți mulțumesc de încrederea arătată și sfaturile date”.

Directorul: „Cum am zis, așa am să-mi fac raportul la Minister și tot așa-l făceam și dacă nu veneai în persoană la mine. Te rog însă încă odată ține totul secret ce-am vorbit împreună”.

Cu aceasta am plecat.

Văzând că aprobarea alegerii de director nu mai vine nici după patru luni, tot membrii Eforiei mă rugară să fac o ultimă încercare și să plec la Budapesta, să cer audiență direct la Minister. Eu eram informat despre toți pașii făcuți contra numirii, cu toate acestea mă hotărâi să le împlinesc dorința.

Sosind în Budapesta în 18 noiembrie 1899, aflai acolo, că tocmai atunci se discuta cu violență în camera deputaților o chestiune de controversă între guvernul maghiar și cel austriac, așa că se puse la cale și o mare demonstrație de stradă; Parlamentul era blocat de publicul care vocifera în continuu. În Parlament se discuta de asemeni zgomotos și guvernul sta în permanență în ședință. Eu văzând că nu pot ajunge la o audiență, am recurs la un truc. Și

adică, într-o scrisoare scrisă într-o cafea din apropiere, mă adresai Ministerului de război maghiar, baron Fejérváry Géza, prieteni intimi cu generalul baron Leonida Pop, unchiul soției mele, cerându-i o audiență. Băgai scrisoarea într-un plic mare, și ținând plicul în mână încât puteau ceti adresa, reuși să trec printre demonstrații și polițiști, care văzând numele lui Fejérváry credeau că cine știe ce veste importantă îi aduc. La intrarea în edificiul parlamentului, unde stăteau mai mulți ofițeri, încă-mi succese să trec neconturbat. În culoarele parlamentului nu era suflet de om, dar se auzeau discuțiile aprinse ale deputaților și miniștrilor. Aici rugai pe un om de serviciu să ducă imediat scrisoarea cu adresa ministrului. Omul, mirat că am putut intra și cetind adresa, o duse în sala în care era ministrul, iar eu mă așezai pe un scaun în așteptarea celor ce aveau să urmeze. Deodată văd că se deschide ușa prin care iese mai întâi bătrânul Tisza Kálmán, fost ministru prezident, care cu mirare se uită la mine singurul om strein prezent pe culoare. După o clipă ieși ministrul Fejérváry și rostindu-mi numele, mă cuprinse de după gât și întrebându-mă repede ce mai face sora generalului Pop (care era soacra mea) intrară într-o saletă, unde el crezând că vin cu ceva afacere la dânsul, mă întrebă că ce am să-i spun. Eu îi răspunsei să mă ierte că m-am folosit de trucul acesta fără de care nu puteam ajunge la audiența intenționată și-l rugai să-mi mijlocească ca să mă primească ministrul de atunci al Educației Publice Dr. Wlassics Gyula. El, surâzând îmi zise: „Prea bucuros ... Iacă, vino să-l căutăm ...”. Tocmai când ieșirăm pe culoar Wlassics venea spre noi. Atunci Fejérváry îi zise: „Domnul acesta chiar pe tine te caută. Te rog să-i acorzi o audiență”. Ministrul, frapat cum am ajuns prin tumult îi răspunse lui Fejérváry: „Bucuros”, iar mie: „Poftește cu mine” și intrară ambii în altă saletă unde ședea și cetea singur Horanschi Nándor, pe care-l cunoșteam din vedere, deputat din partidul grofului Appony și care avea să fie în curând ministru de interne. Acesta, voind să se depărteze, Wlassics îl opri, probabil să asculte și el ce are de vorbit cu mine. Începui astfel: „Excelență, am onoarea să mă prezint. Sunt profesorul Virgil Șotropa din Năsăud”. El, cum îmi auzi numele, mă întrerupse zicând: „A, ai venit în chestia directoratului, pe care o cunosc și am studiat-o foarte bine”. Atunci eu nu mă putui răbda să nu-i răspund: „Nu, Domnule Ministru n-am venit să te rog de aprobare, ci să aflu că cine și cu ce mă acuză, ca să zădărnicească aprobarea”.

Ministrul, schimbând o privire plină de tâlc cu deputatul Horansky, pe atunci în opoziție: „Ba, nicidecum, pe Dta nimeni nu te-a ponegrit și nici nu te-a putut ponegri înaintea mea, căci doară eu nu voi crede insinuărilor ne adevărate. Cauza directoratului din Năsăud am studiat-o complet și te asigur că împotriva Dtale nu subversează nimic potrivit. Eu nu pot avea nimic contra calificării și purtării Dtale căci m-am informat despre aceasta prin organele mele, nici din punct de vedere politic nu e dovedit nimic contra Dtale. Deci eu n-am motiv să zic ceva. Dacă nu te-ai aproba ca director, singurul motiv ar fi că ești prea tânăr și sunt acolo o mulțime de profesori bătrâni, iar eu la gimnaziile de stat din principiu nu numesc directori care n-au

25 sau minimum 20 ani de serviciu. E foarte frumos că Eforia fondurilor Năsăudene te-a ales unanim din prietenie și simpatie. Cum zic însă, să nu crezi că am ceva personal contra Dtale. Nu ascult de nimeni chiar dacă mi-ar sugera ceva ci judec singur numai din acte. De altmintealea cariera Dtale cred că nu-i legată de Năsăud. Înțeleg așa, că Dta ca om tânăr și ambițios, la caz dacă voiu numi pe altul director acolo, poți aștepta încă puțin și apoi să concurezi la un post de director vacant la vreun gimnaziu de stat, și eu te asigur că te numesc”.

Eu: „Mulțumesc Excelență, de bunăvoința arătată, dar eu sunt legat de Năsăud prin interese familiare și personale și nu mă pot muta de acolo”.

Ministrul: „Da, dacă acele interese te împiedică să poți avansa, atunci repet încă o dată, să nu te superi crezând că aș voi să te neîndreptățesc de altmintealea îmi pare foarte bine, că ți-am făcut cunoștință”.

Am făcut un compliment și am plecat, petrecut până la ușă de ministru.

Toate s-au dovedit false însă, căci neaprobarea mea care a sosit după două săptămâni de la această audiență, a fost provocată de intrigile lui Ciocan căruia i-a succes să pună în mișcare pe patronul său Bánffy. Acesta cu patru ani înainte îl făcuse pe Wlassics ministru din profesor universitar, iar Wlassics, deși acum în cabinetul Széll, totuși asculta de Bánffy. Baronului Bánffy, care era și atunci încă foarte puternic, și aparatului său îi succese să determine guvernul ca să nu mă aprobe ca director, pe motiv că aș fi prea mare și activ naționalist român și aș căuta să împiedic maghiarizarea liceului Năsăudean, iar pe Ciocan, omul lor, l-aș face aproape imposibil în ținutul nostru.

*

Acum intrasem în secolul XX-lea despre care s-a vorbit mult atunci în foi și în conversații private, deoarece unii susțineau greșit că secolul a început cu 1 Ianuarie 1900, că cifra anului 1900 prin inițialele 19 (adică mie și sută) caracterizează secolul următor, al XX-lea; iar alții afirmau corect, că dacă primul secol după Christos a început cu 1 Ianuarie anul I atunci și secolul XXI începe cu prima 1 Ianuarie 2001, deci secolul XX cu 1 Ianuarie 1901, așadar, ziua ultimă a secolului XIX-lea nu este 31 Decembrie 1899, cum s-ar părea, ci 31 Decembrie 1900...

Eu continuam să-mi duc viața liniștită și retrasă. Nu ieșeam în localuri publice decât de foarte rare ori, după isprăvirea ocupațiilor școlare zilnice, sau mă plimbam până în satele învecinate pe lângă Someș sau stăteam acasă și mă îndeletniceam cu cetitul și scrisul. Eram la curent cu toate produsele literale apărute și eram abonat la mai multe foi și reviste. Distracția zilnică o aveam către seară, când familiile cumnaților Gavrilă Scridon, Iulian Marțian, a boemului Ulrich a neamțului Kronenfeld și a nepoților Tanco ne adunam cu toții, cu copii cu tot la soacra mea, fiica maiorului Leon Pop care în 1849 a condus batalionul grăniceresc în Ungaria și a trecut acolo printr-o mulțime de

peripeții cunoscute. La ea în grădină jucam popice, cărți, șah etc., băieții cu jocurile lor copilărești, mamele cu conversații, ceteam sau cu deosebire le cântam la vioară și soția mea mă acompania la pian.

Soacră-mea era soția unui german filo-român, Friederich Goldschmidt, care se identificase întru toate cu păsurile românilor. Lunile de vară aproape regulat le petrecea în Năsăud, locuind cu altă soră a sa, fratele lor, generalul Leonida Pop. Mult mă miram cum s-a putut să ajungă într-o vreme, când toți demnitarii Curții erau descendenți din familii nobile seculare, el, fiul unei modeste familii române, la rangul de general de brigadă, conferindu-i-se și titlul de baron, șeful cancelariei militare a Împăratului; îndată după un an adjutant general și mai apoi consilier intim a lui Franz Iosif, căruia i-a fost recomandat de arhiducele Albrecht, unchiul împăratului, ca om și ofițer energic, caracter ferm și conștiincios.

Soacră-mea mi-a amintit odată că atunci când tatăl ei, maiorul Pop, l-a dus pe fiul său să-l prezinte împăratului Ferdinand, antecesorul lui Franz Iosif, după cum era obiceiul ca să fie primit ca fiu de ofițer și să fie crescut în școala militară (reală inferioară) ieșind din audiență și trecând prin sala de așteptare printre demnitari, a zis tatălui său pe românește: „Ce caizeruț mic!” vorbind despre Ferdinand care era – se știe – de statură mică.

A stat generalul la curtea împărătească în serviciu aproape 10 ani și-a părăsit postul numai din cauză că-i slăbise auzul. Împăratul l-a ținut totuși în disponibilitate timp de trei ani, crezând și așteptându-l să revină în serviciu și acordându-i pentru cură 3000 florini anuali din cassa împărătească. Cât îl stima împăratul reiese și din faptul că într-o dimineață, când intră generalul în birou, cum însuși mi-a povestit, află pe masa de scris autograful lui Franz Iosif prin care îi conferă demnitatea de consilier intim, spunându-i mai târziu, când au stat față în față: „Sunt foarte mulțumit cu dumneata și cred că Dta ești mulțumit cu mine”.

Când venea generalul la Năsăud în fiecare seară jucam *préférence* cu el, cu socrul meu și un căpitan pensionar, Nicolae Anton. Unchiul nostru generalul era rezervat și cumpănit la vorbă, nu povestea nimic nici chiar în familie, din viața de la curte și numai mie îmi comunica arareori câte ceva, convingându-se că știu păstra secretul. Așa l-am întrebat odată cum își petrece împăratul serile amintind de Bierabend-Urile împăratului Wilhelm, care obișnuia să invite din când în când la curte demnitari civili și militari petrecând cu ei în intimitate. Împăratul se retrage, se culcă devreme iar dimineața se scoală îndată după cinci și la ora șase trebuie să fiu gata să-i raporteze despre toate întâmplările și chestiunile interne și externe curente, făcându-i chiar extrase din toate gazetele ce apăreau peste noapte. Urmează apoi începutul activității zilnice, iar la ora șapte după un scurt dejun și o plimbare de jumătate de oră prin grădina Schönbrunn, de unde Franz Iosif se întoarce urcând scara și dictând din mers ora și minutul audiențelor, intrând în Burg continua apoi rezolvarea actelor curente. Generalul vorbea despre puterea de muncă uriașă a Împăratului, care deși n-a fost un geniu deosebit în cursul lungii sale domnii și-a câștigat experiență de a-și alege oamenii de

pe lângă sine, ca și bătrânul Wilhelm, era punctuos și nu suferea nici o abatere sau neglijență nici față de alții și nici față de sine. La curte domnea un sever ceremonial spaniol. La Împărat nu aveau intrare liberă decât cei doi unchi ai săi Arhiducele Albrecht și Arhiducele Rainer, toți ceilalți membrii ai familiei chiar și Kron prințul (Prințul de coroană Rudolf), trebuia să ceară prin generalul adjutant audiență. Despre treburile din Ungaria nu era permis să se vorbească nimic la curte ci toate acestea trebuiau să treacă pe la Ministerul Ungar „axa a latere” din Viena sau prin guvernul maghiar din Budapesta. De aceia chiar și Memorandumul românilor ardeleni a fost respins, deoarece în mod demonstrativ a fost dus direct la Viena. Întrebându-l altădată pe baron despre ofițerimea înaltă românească i-a laudat mult pe generali Guran, Trapșa și Doda, toți trei din Banat, iar dintre prelații români îmi spunea că Împăratul simpatiza mai ales pe Mitropolitul blăjan Vancea. Într-o vară m-a luat de braț de pe drum dinaintea „Rahovei” și a zis că vrea să ne viziteze în vila noastră din grădina de pe colină. Cu acea ocazie și-a deschis sufletul. Era cu puțin înaintea morții și ne-a povestit mie și soției lucruri despre care nu l-am auzit vorbind în cercul familiei noastre niciodată. Între multe altele a spus că e un noroc pentru monarhie că prințul de coroană și-a aflat sfârșitul murind misterios în micul castel de la Mayerling în cursul unei nopți petrecute în orgie cu grecoica Vecera, pentru că el era – spunea generalul – un om mincinos, lipsit de caracter, stricat moralicește, precum a dovedit-o de atâtea ori în orgiile și chefurile sale făcute în societatea prințului englez de atunci de Wels (mai târziu regele Angliei Eduard VII) și a unor magnați maghiari ardeleni în pădurile Gurghiului unde veneau la vânatoare. Și mai ales români, pe care nu-i iubea se puteau aștepta la un tratament de stat și mai neomenos.

Odată am avut ocazia de a călători cu el împreună de la Budapesta la Năsăud, unde venea de obicei pe timpul verii. Ajuns în gara Cluj solemn pavoazătă, nu întâlnim pe peron țipenie de om, afară de câțiva funcționari. Coborâm, intrăm în restaurant (spre a schimba trenul) unde într-un colț stăteau în picioare trei generali, care – după cum observai din privirile lor – îl recunoscuseră pe baronul Pop deși era îmbrăcat în civil și nu-l opriră. „Doi dintre aceia mi-au fost elevi”, zise generalul făcându-mi un semn fără să se uite înspre ei. Am ocupat o masă de lângă ieșirea din spate și văzând compania de onoare de lângă peron, am înțeles că e vorba de o primire oficială. Se dă signalul sosirii unui tren special și atunci coboară cu o suită numeroasă un personaj primit de generali cu solemnitate și când treceau în drum spre ieșire pe lângă noi, auzii pe un general de divizie cum îi șopti celui ce venise: „lată, acolo la masă stă generalul Pop”, iar respectivul răspunde: „Da, dar e cam surd. Nu aude bine”. Unchiul își bea cafeaua ne dând atenție celor ce treceau și-mi zise cu o voce mai ridicată fără a privi pe nimeni în jur: „lată acesta e Arhiducele Leopold. Un Habsburg militar mai conștiincios”.

Generalul Pop a murit în Baden, lângă Viena în anul 1908 și conform voinței sale trupul său a fost incinerat în orașul Ulm.

Alte amintiri

În primii ani de profesură mi-am făcut și manevrele militare ca ofițer în rezervă. Pentru serviciul meu, care-mi impune o viață sedentară aceste manevre cu strapațiile lor îmi prinseră bine și mai cu seamă ultima manevră care am făcut-o ca ofițer de honvezi, și nu ca ofițer în armata comună austro-ungară în drumul din Bistrița până la Oșorhei și după o pauză spre Sighișoara tot timpul pe jos, petrecând nopțile prin sate, de multe ori dormind pe coceni. Cu batalionul meu detașat în Bistrița sosind morți de osteneală și rupți de foame într-un sat de pe câmpie, Nadășul Săsesc, unde ne aștepta ofițerul român Popovici (care a devenit colonel în armata Română și a stat ca pensionar în Năsăud) cu aprovizionarea cu o tocană bună și vin răcit, iată - înainte de a ne așeza la masă - se prezintă un aprod de la curtea boierească din localitate cu invitația domnilor ofițeri la masă. Întreb pe comandantul batalionului meu, maiorul francez Forge de Barst, că cine ne invită, el mi-a răspuns contele Bethlen Aurel. Atunci eu, râzând, îi spun că mai bine să rămânem lângă tocana lui Popovici. Îl cunoșteam pe contele acesta cam bețivan ce-și prăpădise moșia din Chiuza aproape de Năsăud, și acum trăia pe moșia ce-i mai rămăsese la mama sa. Spre supărarea lui Popovici, dâșii neînchipuindu-și cum ar putea refuza invitația contelui maghiar, totuși plecară. După o jumătate de oră se întoarseră, mirați că eu știusem ce-au să pățească. Contele adică nu comunică soției sale că are să primească atâția oaspeți la masă și nu le servi decât o potârniche rece și niște vinars. Contele acesta a avut un sfârșit trist la un an după aceea, s-a dat pe întrecute cu trăsura sa cu patru cai cu un tren, a căzut din căruță rupându-și picioarele.

După ce ofițerul s-au așezat după mâncare la cărți și beut, eu cu Popovici am ieșit prin comună și mi s-a spus că există o singură familie română și anume a lui Flore Dan. Am mers la dânsul, se vedea că e în situație bună, fiul său era notar în sat. Mai întâi când ne-a zărit că mergem doi ofițeri de honvezi spre casa lui, am observat că femeile s-au ascuns dară după ce am strigat de la poartă în românește că suntem români, îndată ne întâmpinară cu bucurie, ne poftiră în casă și masa se umplu de mâncări iar noi stând la un pahar de vin și povestindu-i eu că sunt din Năsăud, românul nostru mă întrebă că nu cumva cunosc în apropiere într-un sat un bătrân cu numele Scridon. Răspunzându-i că locuiește în Feldru și suntem pe departe înrudiți prin fostul prefect din Bistrița, Dr. Leon Scridon, începu să lăcrimeze și mă rugă să-i spun salutări intime de la el, cu care nu se văzuseră de câteva zeci de ani și au fost cei mai buni prieteni din cătunie petrecând prin căzărțile Vienei.

Colonelul regimentului Weber venea adeseori în localitatea unde staționa batalionul meu mai ales la cină și mă ruga să-i cânt din vioară, comunicându-mi în mod confidențial multe din tainele regimentului, cum unii ofițeri din Statul major sunt cufundați în datorii, mai ales Locot. Col. francez marchizul Casternau, pe care am văzut cu ochii cum într-un rând l-a

dăscălit. M-am mirat cum doi ofițeri de vița franceză au ajuns să servească în regimentul din Târgu-Mureș purtându-și aici și titlurile nobilitare!

*

În 1905 a venit savantul Iorga cu soția la Năsăud; chiar lucra la volumele sale privitoare la românii din toate provinciile. I-am arătat liceul din Năsăud, unde au fost încartiruiți, biblioteca liceului muzeal natural, biserica românească etc. Elevii, aflând despre venirea lui, erau entuziasmați. Într-o pauză l-am dus în cl. VIII-a, l-am prezentat elevilor și aceștia i-au făcut ovații. Văzând o carte de limba elenă pe o bancă, observă răsând că prin asta numai se îngreunează instrucția în liceu. Seara cinaram împreună la „Grivița”, unde povestiram despre multe de toate între care și despre Brașov, unde o cunoscusem pe Dna Iorga ca Dșoară prin fratele său G. Bogdan Duică. Iorga ne povestea incidente comice din viața lui, așa despre ministrul Vlădescu, care afirma despre sine, că el a făcut toate în România, legând tot ce se amintea în fața lui, tot ce se făcea, de numele lui, punând mâna pe piept și zicând „Eu, eu”. Seara, târziu după întoarcerea la locuință, Iorga dicta Dnei despre toate celea văzute. Din Năsăud a plecat spre Maramureș. Mai târziu ocazional i-am făcut observarea că dacă, cum și scriitorii contemporani constată, în călătoria ce a făcut Iorga are și observări cutezate și necontrolate ascultând de informatori falși și s-au strecurat în volumele lui despre Românii din liceul din Năsăud, de tabla de la intrare, pe care ungurește scria „Allapitvány fögimnőázium” – întreba cum de au suferit profesorii să se puie tabla. Apoi cum se puteau opune profesorii români puterii de Stat maghiare, care a ordonat să se așeze tabla. Iar, vorbind despre Maramureș scrie despre preotul Stefju, că vorbește cu soția numai în limba maghiară și că în bibliotecă nu are nici o carte românească. Atunci informându-l că i se face o nedreptate acestui preot, că el vorbește cu soția românește și că posedă cărți românești, Iorga indispus mi-a mărturisit că are informații de la dr. Onișor din Bistrița. În fine tot atunci am observat, că vorbind despre profesorii liceului pare-mi-se din Târgu-Măgurele, că nu cetesc nici o carte, eu i-am făcut observarea că ce vor zice elevii care citesc cărțile lui.

În timpul acesta adeseori călătoream cu trăsura, cum nu era tren pe atunci nici cursă, câte într-o sâmbătă la Rodna, ca să-l vizitez pe unchiul Porcius, modestul bătrân despre care nici nu știu oamenii cât a lucrat în interiorul acestui ținut, la care stam până luna. Aici găseam recreația cea mai plăcută, pe care o puteam avea, vorbind cu bătrânul acesta cu multă experiență despre nenumărate episoade din viața lui. Îmi spunea cum, ca învățător, a devenit botanist autodidact, cum pe încetul în curs de decenii a intrat în corespondență cu botaniști iluștri din Europa, dintre care mulți, mai ales cei din ținuturi apropiate au început a-l vizita și cu ei împreună cutreiera vara prin munții Rodnei. Astfel a fost și episodul catolic ardelean dr. Ludovic Haynald, mai târziu cardinal și arhiepiscop de Calocia.

Odată făcând singur o excursie botanică pe muntele Corongiș, Porcius a dat spre marea lui uimire de o plantă necunoscută. Îndată a chemat niște

păcurari din apropiere să îngrădească locul pe care se aflau exemplare din planta respectivă. După întoarcerea acasă a determinat-o, aflând că ea se găsește numai în Islanda. Cum a ajuns în munții Rodnei? Nu se poate numai pe calea aerului, sămânța adusă de un uragan sau de un vânt mare. Atunci pe cale epistolară a făcut numaidecât cunoscut episcopului Haynald, care a treia zi a și sosit în Rodna din Alba Iulia. Urcarăm împreună pe Corongiș și când acolo ce să vezi? Locul împrejmuit dispăruse cu totul și planta fusese păscută. Întristați s-au întors ambii fără nici o ispravă. După ce Haynald deveni cardinal și arhiepiscop, Porcius fu invitat odată la un congres al botaniștilor la Budapesta. Auzind că Haynald încă este în Budapesta la o ședință importantă a prelaților din Ungaria, merse la Palatul primatului și întrebară de portar, dacă ar putea să se prezinte cardinalului. Acesta-i răspunse că Haynald tocmai prezidează ședința, fiind primatul bolnav și că ar fi aproape imposibil să vorbească cu dânsul - văzându-l pe Porcius, un civil simplu îmbrăcat și aproape neprezentabil în fața unui personaj atât de sus pus. Când Porcius vroia cu regret să plece, atunci portarul se răzgândi și-l rugă să-i deie o carte de vizită și să aștepte până se întoarce. Nu trecură nici cinci minute, portarul se întoarce și-l rugă reverențios să urce scările. Îl conduse prin câteva culoare până la sala de ședințe, unde Haynald suspendă ședința prelaților, îl invită pe Porcius imediat în sală și acolo Haynald cu brațele ridicate îl primi și-l sărută în fața episcopilor uimiți care se întrebau cine poate fi omul acesta pe care cardinalul îl primește atât de ostentativ. Apoi se retraseră într-o cameră laterală, unde își vorbiră nestingheriți. De aici se poate vedea cum iubirea de știință și ocupația comună poate apropia și chiar împrieteni oameni atât de heterogenți ca situație socială și sentimente naționale diametral opuse.

Îl vizitau pe moșul Porcius toți oamenii de știință, care treceau prin Bistrița și Năsăud și peste tot aproape toți intelectuali călători prin ținutul nostru. Astfel, trimiși la mine de moșul Porcius într-un rând m-am trezit în Năsăud cu frații Sbiera, fiii academicianului și profesorului universitar Sbiera din Cernăuți. Toți patru erau în situație frumoasă și lipsea dintre ei numai al cincilea, care era judecător; cu acesta am făcut o cunoștință surprinzătoare în 1906 cu ocazia călătoriei la expoziția din București. Într-un restaurant din Sinaia unde eram cu tovarășii mei în capătul unei mese lungi, veni vorba întâmplător de vizita fraților Sbiera la mine și spunând eu că numai pe unul nu-l cunosc care-i judecător, din colțul opus al mesei se ridică un domn zicând: „Eu sunt al cincilea”, întinzându-mi mâna și recomandându-se.

Într-un rând găsi la moșul Porcius pe profesorul Gherghel din Botoșani, mai târziu profesor la liceul Cantemir din București. Acesta făcuse a treia oră cu bicicleta drumul din Viena până la Botoșani. Dimineața când era să plece din Rodna, nu-l lăsau cucoanele îmbiindu-l cu țuică și cu dulceturi. Numai după ce le-am spus să înceteze, că nu va fi bine, a putut pleca Gherghel peste podul Sf. Nepokum, unde trebui să-și dea avânt ca să-l poată trece. Abia îl trecu. La amiază, întorcând lucrătoarele de pe câmp la mâncare ne povestiră că au văzut o minune nemaipomenită. Adică un domn pe o roată mergea ca fulgerul (bicicletele în ținutul nostru nu prea erau

cunoscute). Apoi ce s-a întâmplat? întrebare verisoarele mele. La aceasta lucrătoare povestiră cum de odată la un loc strâmt, pe unde se putea trece cu greu, pe lângă Someș, poate sărind peste o piatră roata căzu cu un domn cu tot în apă și între hohotele lor de râs, la întrebarea ce s-a întâmplat apoi, ele răspunseră că domnul se dezbracă în pielea goală și-a pus hainele la uscat, și sta așa lângă pe roată.

Vizitatori permanenți erau toți viligiaturistii care petreceau lunile de vară la băile din Sângeorz și Valea Vinului și alți mulți oaspeți din localitățile din împrejurimi, dintre care profesorii Constantin Pop din Rodna, frații Haliță și Alexandru Pop din Sângeorz, cu care împreună venea din vechiul Regat, unde erau în serviciu, profesorul și deputatul Frățilă, persoană marcantă din Galați, apoi avocații bistrițeni Tripon, Ciuta, Linul, Login etc. și preoții Avram din Maieru, Domide din Rodna, Grapini din Șanț etc., și figura cunoscută a folcloristului Ioan Pop Reteganul, cu care eu mă întrețineam cu mare plăcere și mă consultam în multe chestiuni de folclor pe când servea ca învățător în Rodna.

Fiind în apropiere de Năsăud băile de la Sângeorz și Valea Vinului le-am cercetat aproape în fiecare an singur sau cu familia. De aici mi-aduc aminte mai ales de o discuție interesantă din anul 1906 cu inspectorul Solomon Haliță, cu Nerva Hodoș de la Academie și cu avocatul dr. Amos Frâncu din Cluj privitor la cultura și civilizația germană și franceză.

Erinnerungsseiten - Zusammenfassung -

Der erster Teil dieses Studiums wurde in den zweiten Band der Zeitschrift „Arhiva Someșana“ im Jahr 2004 publiziert. Hier werden Aspekte aus das Leben von Virgil Șotropa präsentiert, wie zum Beispiel: die Periode der Studentenzeit in Budapesta und Cluj,, das Leben als REDakteur einer Zeitung in Brașov und die didaktische Aktivität in Năsăud. Eenfalls, sind Erinnerungen aus das militärische Leben und die Treffen mit dem General Leonida Pop, Nicoale Iorga und Florian Porcius wiedergegeben.

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE PRIVIND ISTORIA COMITATULUI BISTRIȚA-NĂSĂUD - 1876-1899 (I)

Adrian ONOFREIU

Perioada ce a urmat organizării administrative a Transilvaniei în anul 1876 este foarte puțin cunoscută pentru nou înființatul comitat Bistrița-Năsăud. Creat prin unirea forțată a zonei compact românești a fostului District Năsăud cu Districtul Bistriței și părți din fostul comitat Solnoc-Dăbâca acesta va exista, în structura aproximativă din anul 1876 până la aplicarea în practică a legii de unificare administrativă din 1925. Puține sunt sursele bibliografice pentru acest areal spațial și temporal care stau la îndemâna cercetătorului și care să permită cunoașterea acestei perioade¹.

Alături de acestea, o sursă documentară de primă importanță este reprezentată de arhiva fostei instituții administrativ-teritoriale².

Și unele și altele - din sursele menționate - au ca principală caracteristică faptul că sunt scrise în limba maghiară, ceea ce s-a constituit într-o barieră pentru cercetarea istorică.

De aceea redăm în continuare un manuscris în limba română, care se înscrie pe linia efortului nostru de a reconstitui trecutul zonei³.

Conținutul reflectă lupta permanentă între reprezentanții românilor năsăudeni și autoritatea centrală a comitatului, personificată după anul 1883

¹ Menționăm cu titlu de exemplu lucrări mai vechi - ca manualul de geografie pentru ciclul primar elaborat de Sebesteyn Josef și Mihali Gábor, *Foldrajza Besztercze-Naszod a Hegyeihez fűződő*, Besztercze, 1906, 110 p.; statute ale instituțiilor, *Statutul Sedriei Orfanale a comitatului Bistrița-Năsăud* (ediție trilingvă, maghiară, germană și română), Besztercze, 1880, 49 p.; *Szabályrendelet Besztercze-Naszód vármegye tisztviselőinek, segéd és kezelőszemélyzetének, útbiztosoknak, szolgáinak nyugdíjazásáról, ezek özvegyei és árvoi ellátásáról* (Statut privind pensionarea funcționarilor comitatului), 1887, 15 p.; o sinteză a experienței acumulate în domeniul legislativ local, *Statute a Comitatului Bistrița-Năsăud*, Besztercze, 1895 (ediție trilingvă) sau recente, Szilágy Zoltán, *Besztercevidék. A népek és a hegyek Szorításában. Történelmi áttekintés*, EMKE - Besztercze, 2006. Amintim - pentru comitatul Bistrița-Năsăud - că nu s-a finalizat monografia proiectată cu prilejul serbărilor milenare (1896), când asemenea monografii au fost realizate pentru toate comitatele din Ungaria; cu titlu de exemplu, cea pentru comitatul Solnoc-Dăbâca, în 7 volume.

² Vezi Protocoalele de ședință ale congregației comitatense din perioada 1877-1891, la Direcția județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, fond *Prefectura județului Năsăud*, registre inv. nr. 1-12. La acestea se adaugă și informațiile din presă - „Gazeta Transilvaniei”, „Federațiunea”, „Tribuna” - cu referire la zonă.

³ Manuscrisul continuă de fapt relatarea evenimentelor dintr-o perioadă anterioară; vezi Adrian Onofreiu, *Contribuții documentare privind istoricul Districtului Năsăud (1861-1876)*, în „Arhiva Someșană”, IV, 2005, p. 361-396.

de noul comite suprem, Dezideriu Bánffy. Tendințelor autoritare și politici de maghiarizare promovate de către acesta i-au răspuns românii prin numeroase acțiuni de apărare, atât la nivelul comitatului, cât și al autorităților centrale de la Budapesta și Viena. Chiar și în epocă s-a utilizat de către presa românească sintagma de „*pașalâcul sau comisariatul lui Bánffy*” pentru a sublinia purtarea discreționară și atitudinea vădit potrivnică față de români a acestuia. Rezistența se datora și acțiunii tenace și perseverente de schimbare – din partea autorității comitatensă – a caracterului și modului de administrare/gestionare a fondurilor grănicerești de la Năsăud. De asemenea, se regăsesc și alte aspecte ale vieții comitatului la nivel administrativ-politic, care aveau ca scop realizarea *omogenizării* populației unei zone românești în conceptul de *națiune maghiară*.

Precizăm că am utilizat aceleași norme⁴ în publicarea documentului, cu păstrarea specificului limbajului din epocă. Intervențiile noastre în text s-au datorat doar necesității de actualizare a unor denumiri de localități și termeni, ca și pentru traducerea unor pasaje din limba germană. Alături de acestea, am lărgit aria bibliografică și informativă prin detalii subliniate consistent în notele de subsol.

Structura materialului, ca și extensia sa ne-au determinat să optăm pentru publicarea primei părți – *delimitată cronologic între anii 1876–1888* – urmând ca restul perioadei până în anul 1889 să apară într-un număr viitor. De asemenea, anexele menționate în note vor putea fi consultate în partea a doua a studiului, la sfârșitul documentului.

Cu aceste precizări metodologice, să purcedem – alături de cronicar – la descrierea perioadei, reținând că „de comite suprem a nou creatului comitat Bistrița-Năsăud s-a denumit fostul comite suprem al Zarandului, Ferdinand Hössler. Sub președinția acestuia s-a ținut în 26 septembrie 1876 cea dintâi ședință a congregației generale a împreunatului comitat Bistrița-Năsăud. Cu această ocazie s-a împărțit comitatul în 6 cercuri, și adică: a) cercul Năsăudului; b) al Rodnei Vechi; c) al Borgo Prundului; d) al Șieului Mare; e) al Beșineului⁵; al ladului⁶.

Cercurile Sângeorzului și Zagra din fostul District al Năsăudului s-au șters de tot.

Toți funcționarii care au fost aplicați⁷ la vreun post sistematizat⁸ au rămas timp de un an și trei luni în disponibilitate, și în acel timp și-au tras⁹ și salariile lor din casa comitatensă, însă au fost obligați, ca dacă vor fi împărțâșiți la vreun oficiu spre a servi, a primi acel serviciu asupra-și, fiindcă în caz contrar, li se vor sista salariile de disponibilitate.

În timpul cât a administrat Hössler comitatul, limbile germană și română au fost, în sensul legii respectate, ce a avut asupra reprezentanților influență bună.

⁴ Vezi *supra*, nota 3.

⁵ Vișoara.

⁶ Livezile.

⁷ În funcție.

⁸ Desființat.

⁹ Au primit.

De funcționari politico-administrativi și a Sedriei Orfanale s-au ales, și adică: Gottfried Lani, de vice-comite comitatens;

Nicoale Beșuan, de proto-notar;

Florian, cavaler de Porcius, pe lângă susținerea caracterului de vice-căpitan, de președinte al Sedriei;

Ioachim Mureșan, de fiscal;

Dorothei Cimbulea, Toader Ionașc și Gottfried Kuales, de asesori la Sedria Orfanală;

Gottfreid Haupte, de fizic comitatens;

Nistor Ganea, de perceptor;

George Ștefănuț, de cancelist controlor;

Ioan Mureșan, de esactore comitatens;

Florian Marian, de jude al cercului Năsăudului; Ioan Isip, de jude al cercului Rodnei Vechi; Bodo Sandor, de jude al cercului Șieului Mare; Nicolae Rusu, de jude al cercului Borgo Prundului; Friedrich Schuller, de jude al cercului Beșineului; Samuel Schiffbäuer, de jude al cercului Iadului.

Nicolae Bota Pop, Friedrich Wagner, de vice notar;

Dr. Ștefan Pop, de medic al cercului Năsăudului, rămânându-i titlul de fizic districtual;

Elia Burduhos, de arhivar;

Dimitrie Lazăr, de protocolist;

Ioan Pălăgieș și Inocenție Clein Porcius și Inocenție Iulian, de canceliști;

Simion Stoica, de veterinar și chirurg.

Funcționarii sus amintiți au funcționat până la finea lunii decembrie 1877, pentru că în 27 decembrie 1877 s-au ales alți funcționari, fiindcă cu finea aceluia an a trecut ciclul de șase ani, pentru care ei au fost aleși.

1877. În acest an s-a organizat comitatul din nou și s-a împărțit în cinci cercuri politico-administrative, și adică: 1) cercul Năsăudului; 2) cercul Rodnei Vechi; 3) cercul Șieului Mare, 4) cercul Beșineului; 5) cercul Iadului.

Cetatea Bistriței, care are un magistrat regulat, și așa fiind autonomă, nu s-a împărțit la nici un cerc politico-administrativ, administrându-se prin magistratul ei.

Comunele din fostul District al Năsăudului s-au împărțit la cercurile politice Năsăud, Rodna Veche, Iad și Șieul Mare. În cercul Năsăudului corespund fostele comune grănicerești românești.

În cercul Rodnei Vechi este totalitatea compusă din fostele comune grănicerești.

Comunele din Valea Bârgăului au un număr de 11.800 suflete și se țin de cercul Iadului. Comunele din așa numitul vechi cerc al Monorului au un număr de 6.900 de suflete și se țin de cercul Șieului Mare.

În privința religiei, se țin comunele greco-catolice din fostul District al Năsăudului de Vicariatul episcopesc al Rodnei Vechi cu reședința în Năsăud. Comunele greco-orientale¹⁰ din Valea Bârgăului se țin de protopopiatul Bistriței cu reședința în Borgo Joseni.

¹⁰ Ortodoxe.

În privința administrării fondului școlar central, a fondului de montur sau de stipendii, sustau toate cele 45 comune foste grănicerești sub Comitetul administrativ al fondurilor școlare grănicerești românești din Năsăud, ori sunt respectivele comune greco-catolice, ori greco-orientale.

În privința învățământului sustau școlile populare greco-orientale sub protopopul greco-oriental al Bistriței, cu locuința în Borgo Joseni.

Fondurile școlare locale a așa numitelor școli locale confesionale sustau sub administrarea senatului școlar confesional.

Până la finea anului 1877 s-au folosit toți juzii de cerc, a căror comune s-au ținut de oficiile cercurilor Năsăud, Rodna Veche și Borgo Prund, în toate afacerile lor, exclusiv de limba română, care în Districtul Năsăudului a fost limba oficială; comunele din fostul cerc al Monorului au susținut oficiul cercual Șieul Mare. Acest oficiu și-a purtat afacerile, după ce judele cercual a fost de naționalitate maghiară, în limba maghiară; comunele însă și-au purtat toate afacerile lor în limba română, și de la toate oficiile cercuale, toate ordinațiunile și dispunerile li s-au trimis în limba română; de la Sedria Orfanală districtuală încă s-a corespondat cu toate comunele românești în limba română.

De funcționari comitatensi s-au ales în congregațiunea ținută în 27 decembrie 1877 sub prezidiul comitelui suprem Hössler Ferdinand următorii, și adică:

Lani Gotfried, de vice-comite;

Beșan Nicoale, de proto-notar;

Schuller Friedrich, de președinte la Sedria Orfanală;

Man Gabriel, de fiscal comitatens;

Cimbulea Dorotei și Anton George, de asesori orfanali;

Haupt Gottfried, de fizic districtual;

Vărarrean Ștefan, de perceptor;

Elek Ioan, de esactore comitatens;

Bota Pop Nicolae, Wagner Friedrich și Wagner Dănilă, de vice-notari;

Stoff Toma, de veterinar;

Schiffbauër Samuel, de jude procesual al Beșineului;

Beraum Iosif, de adjunct;

Kuales Gotfried, de jude procesual al Iadului;

Pop Simion Andron, de adjunct;

Rusu Nicolae, de jude procesual al cercului Năsăudului;

Marțian Samson, de adjunct;

Isip Ioan, de jude procesual al cercului Rodnei;

Hosu Emil, de adjunct;

Bodo Sandor, de jude procesual al cercului Beșineului;

Larionesi Emil, de adjunct;

Dr. Ștefan Pop, de medic cercului Năsăud, totodată și de fizic districtual;

Vladar Adalbert, de arhivar comitatens;

Lazăr Dumitru, de protocolist;

Dr. Marzfert Arnold, Koos Friedrich, Stoica Simion, Onigaș Petru s-au denumit de chirurghi.

1878¹¹. Din 10 septembrie 1878 până în 6 octombrie 1878 s-au emis, pe baza ordinațiunii înaltului minister regesc unguresc de interne dtto. 31 august și 6 septembrie 1878 nr. 34.704 și 37.299/1878 din partea împreunatului comitat Bistrița-Năsăud protonotarul Nicolae Beșuan și inginerul suprem regesc unguresc Ianosy, iar din partea guvernului Bucovinei, căpitanul de cerc Kohanowsky din Câmpulung, spre a efectua oculațiunea¹² în privința satoririi graniței, adică a liniei de graniță de-a lungul liniei hotarelor și respectiv, munților comunelor Borgo Tiha și în special a comunei Borgo Joseni, încât privește Muntele Tamen din Ardeal și a comunei Dorna Candreni din Bucovina, prin care comisie s-a efectuat oculațiunea liniei de graniță între ambele țări, însă o împăciuire nu s-a putut face, pentru că din partea comisarului esmis de către guvernul Bucovinei nu s-a recunoscut linia din 21 septembrie 1821, satorită între comanda fostului regiment al doilea național românesc și între administrația din Câmpulung, de linia cea adevărată între cele ambele țări, ci comisarul bucovinean pretindea o linie prin care o mare parte din munți cădea apoi în partea Bucovinei. Actele pertractate s-au așternut apoi înaltului minister regesc unguresc de interne spre decider.

Majestatea Sa împăratul rege al Austro-Ungariei, asistând la manevrele militare de la Brück și văzând cu acea ocazie purtarea regimentului românesc nr. 63 zise: „*Românul e un soldat excelent, ținuta lui ca militar e marțială și impunătoare*”. (s.n.).

1879. În anul 1879 s-a emis din partea înaltului minister regesc unguresc de interne o comisie ministerială spre a constata adevărata linie de graniță între Transilvania și Bucovina; încât privește acea linie de la Priporul Candri până la Pietrile Roșii, din partea cesaro-regescului minister unguresc de interne, din Viena încă s-a emis o comisie ministerială, și așa în luna iunie 1879 s-au întrunit în Poiana Stampi ambele comisii. Din partea Ungariei, respectiv a ministerului unguresc au fost esmiși domnii: Vehrebeczky Sandor, comisar ministerial ca președinte, Hössler Ferdinand, comite suprem al împreunatului comitat Bistrița-Năsăud, vice-comitele Lani Godofried, fiscalul comitatens Man Gabriel, inginerul suprem Ianosy, judele cercului Iad Kuales Godofried și ca apărător a comunei Borgo Joseni a funcționat avocatul de țară Lica Dănilă.

Comisionarea a durat din luna lui iunie până la finea lunii septembrie 1879 în fața locului, însă și această comisiune, deși s-a constatat linia ca adevărată, ce are a exista între ambele țări, totuși o împăciuire nu s-a putut face și așa, toate actele pertractate, în câte două exemplare s-au așternut la înaltul minister spre a se esopera prea înalta decizie împărătească.

În acest an 1879 prelații români au luat parte în Casa Magnaților la dezbaterea proiectului de lege pentru introducerea limbii maghiare în școlile

¹¹ Starea generală după desființarea Districtului Năsăud este descrisă în articolele *Din fostul District al Năsăudului*, 5 iulie 1878, în „Observatorul”, an I, nr. 52/1878 și *Din fostul District al regimentului român de graniță de la Năsăud*, în *Ibidem*, nr. 69/1878.

¹² Trasarea.

populare și, prin cuvântări inspirate de cea mai profundă iubire, gelozie și îngrijire națională, au arătat inoportunitatea, impracticabilitatea acestui proiect de lege.

1880. În anul acesta s-au statorit cercurile notariale în comitat, și adică:

1. În *cercul Năsăudului*: 1. *Notariatul Rebrîșoarei*, de care se țin comunele Rebrîșoara, Parva și Rebra Mare; 2. *Notariatul Salvei*, de care se țin comunele Salva, Bichigiu și Hordou; 3. *Notariatul Telciului*, de care se țin comunele Telciu și Romuli; 4. *Notariatul Mocodului*, de care se țin comunele Mocod, Runc și Mititei; 5. *Notariatul Zagrei*, de care se țin comunele Zagra, Găureni, Poieni și Suplai; 6. *Notariatul Nimigei Ungurești*, de care se țin comunele Nimigea Ungurească¹³, Tăure și Nimigea Românească¹⁴; 7. *Notariatul Luștei*, de care se țin comunele Lușca, Mititei, Prislop și Entradam; 8. *Notariatul Năsăud*, de care se ține numai comuna Năsăud.

2. În *cercul Rodnei Vechi*: 1. *Notariatul Ilvei Mari*, de care se țin comunele Ilva Mare și Măgura; 2. *Notariatul Sâniosifului*, de care se țin comunele Sâniosif¹⁵, Leșu și Ilva Mică; 3. *Notariatul Feldrului*, de care se țin comunele Feldru și Nepos; 4. *Notariatul Rodnei Noi*, de care se țin comunele Rodna Nouă¹⁶, Coșna și Cârlibaba; 5. *Notariatul Rodnei vechi*, de care se ține comuna Rodna Veche; 6. *Notariatul Maierului*, de care se ține comuna Maieru.

3. În *cercul Iadului*: 1. *Notariatul Borgo Tiha*, de care se țin comunele Borgo Tiha și Borgo Mureșeni; 2. *Notariatul Borgo Prund*, de care se țin comunele Borgo Prund și Borgo Suseni; 3. *Notariatul Borgo Joseni*, de care se țin comunele Borgo Joseni, Borgo Suseni și Borgo Rus; 4. *Notariatul Pietrișului*, de care se țin comunele Cușma, Pietriș, Uifalăul de Sus¹⁷; 5. *Notariatul Jelnei*, de care se țin comunele Jelna, Orhei, Dumitrița; 6. *Notariatul Budacului Săsesc*, de care se țin comunele Budacul Săsesc¹⁸, Ghinda și Malomarca¹⁹; 7. *Notariatul Iadului*, de care se țin comunele Iad și Dorolea; 8. *Notariatul Aldorfului*²⁰, de care se țin comunele Aldorf și Pintic²¹; 9. *Notariatul Borgo Bistriței*, de care se ține comuna Borgo Bistrița.

4. În *cercul Beșineului*: 1. *Notariatul Dumitrei Mari*, de care se țin comunele Dumitra Mare și Cepari; 2. *Notariatul Târpiului*, de care se țin comunele Târpiu și Sigmir; 3. *Notariatul Beșineului*, de care se țin comunele Beșineu și Crainimăt; 4. *Notariatul Vermeșului*, de care se țin comunele Vermeș, Tonciu, Bungardul Săsesc; 5. *Notariatul Brașfalăului*²², de care se țin comunele Brașfalăul de Sus, Caila, Brașfalăul de Jos; 6. *Notariatul Herinei*, de

¹³ Nimigea de Jos.

¹⁴ Nimigea de Sus.

¹⁵ Poiana-Ilvei.

¹⁶ Șanț.

¹⁷ Satu-Nou.

¹⁸ Budacul de Jos.

¹⁹ Monorul.

²⁰ Unirea.

²¹ Slătinița.

²² Blăjeniului.

care se țin comunele Sărățel, Galați, Nețeni și Herina; 7. *Notariatul Dipșei*, de care se țin comunele Dipșa, Ferihaz²³ și Jeica; 8. *Notariatul Sas Sângeorzului*²⁴, de care se ține comuna Sas Sângeorz.

5. *În cercul Șieului Mare*: 1. *Notariatul Monorului*, de care se ține comuna Monor; 2. *Notariatul Șieului Mare*, de care se țin comunele Sântioana și Șieul Mare; 3. *Notariatul Șieutului*, de care se țin comunele Șieut, Sântioana, Bârla și Nușfalău²⁵; 4. *Notariatul Sebeșului de Sus*, de care se țin comunele Sebeșul de Sus, Sebeșul de Jos, Friș²⁶ și Gledin; 5. *Notariatul Budușului*, de care se țin comunele Buduș, Șoimuș, Ardan, Budacul Românesc și Ragla; 6. *Notariatul Bileagului*, de care se țin comunele Bileag²⁷, Sărățel, Simotelnic²⁸ și Șirling²⁹.

6. *În cetatea Bistriței, cu magistrat regulat.*

1881. În urma mandatului primit în cale prezidială, de la Excelența Sa domnul ministru de interne Coloman Tisza, domnul comite suprem Ferdinand Hössler, cu ordinațiunea prezidială din 24 februarie 1881 nr. 26 a demandat la juzii procesuali ca să provoace pe reprezentanțele comunale a tuturor celor 44 de comune foste grănicerești din fostul regiment al doilea național român transilvan ca să-și aleagă câte doi reprezentanți comunali, și totodată în caz de lipsă, și un avocat ca reprezentant din partea comunelor, în cauza pretențiilor ce voiește a face familia comitesă și baronesă Kemény la mai mulți munți de ai fostelor comune grănicerești românești, făcându-le comunelor cunoscut cum că adunarea reprezentanțelor comunale se va ține în opidul Năsăud, sub prezidiul comitelui suprem a comitatului Marmăției³⁰ Lonyay, și că în acea adunare va fi a se căuta un mijloc, ca în ce mod s-ar putea face vreo împăciuire între sus numitele comune și între sus amintita familie.

Ținând toate cele 44 reprezentanțe a comunelor foste grănicerești din fostul regiment al doilea românesc ședințe, au luat acest obiect la dezbatere și apoi au adus următoarea concluzie:

„Noi, reprezentanții fostelor comune grănicerești din fostul regiment al doilea român transilvan confiniar, mai târziu din Districtul Năsăudului și acum împreunatul comitat Bistrița-Năsăud știm, cum că nu avem cu nimeni nici un proces față cu munții noștri, nu cunoaștem nici un pretendent care ar avea vreun drept asupra acelor munți, căci munții care-i avem astăzi în posesiune și în proprietate, apoi în folosință neconturbată, îi posedăm din timpuri nepomenite, și i-am folosit peste 110 ani neconturbați de cineva, și fără ca să fi ridicat cineva vreun proces asupra comunelor noastre în timpul sus amintit; acei munți au fost sub timpul graniței încorporați în cărțile

²³ Albeștii-Bistriței.

²⁴ Sângeorzul-Nou.

²⁵ Mărișelul.

²⁶ Lunca.

²⁷ Domnești.

²⁸ Simionești.

²⁹ Măgurele.

³⁰ Maramureșului.

funduare a fostelor comune grănicerești românești pe numele acestor comune, și cu ocazia facerii cărților funduare cele noi, s-au încorporat în acele cărți pe numele fostelor comune grănicerești; *deci dar, dacă familia Kemény ar avea vreo pretenție asupra vreunor munți ai comunelor noastre, atunci îi este liberă calea competentă a legii, și nu calea politică, ci calea judecătorească, pentru că pe cale politico-administrativă nu se poate decide asupra drepturilor de posesiune și proprietate.* (s.n.).

De jurist consult, respectiv de avocat au ales comunele pe domnul Dănilă Lica, care cunoaște referințele comunelor cu munții, și în special referințele de pe timpul graniței, care a mai reprezentat în această cauză comunele și la cartea funduară, când aceiași familie Kemény ceruse rectificarea de posesiune.

Și așa, neputându-se face vreo înțelegere sau măcar proiectul unei înțelegeri între ablegatul³¹ ministerului de interne și între reprezentanții comunali, a rămas această întrebare în stadiul de mai înainte, pentru că familia Kemény nu a putut, nu poate și, și în viitor, nu va putea documenta că a posedat dânsa vreodată acei munți și pretenția ei se bazează numai pe niște povești și presupuneri, din care cauză foștii grăniceri români nu au putut a se baza cu ablegatul ministerului de interne la nici o pertractare și așa, încercarea ministerului a rămas fără de vreun rezultat.

Fiind un membru din familia Kemény ministru regesc unguresc, a fost ministrul de interne Koloman Tisza de fermă convingere ca să facă în cale politică presiune asupra foștilor grăniceri și, spre a-și putea ajunge scopul său, lăsând de o parte pe comitele suprem Ferdinand Hössler, a încredințat cu această afacere pe favoritul său, comitele suprem al comitatului Marmăției, pe Lonyay.

1882³². Comunele Monor și Năsăud au început în acest an a-și clădi edificii de biserici de material solid; comunele Budacul Românesc și Ragla au făcut pașii necesari spre a începe și ele la clădirea de atare biserici, adunându-și materialul necesar pentru acele clădiri, încât au fost obligate ele de a da gratis acel material.

Asemenea pași au făcut și comunele Ilva-Mare și Mititei.

În acest an s-au pus în stare bună mai multe drumuri comitatense, între care și drumul de la cetatea Bistriței peste Budacul Săsesc, Buduș, Șieu Mare, Șieuț și Monor, către Batoș – Reghinul Săsesc³³.

Asemenea s-au clădit în acest an și mai multe poduri pe drumul comitatens Rodna Veche – Cârlibaba, spre a se susține calea de comunicație între împreunatul comitat Bistrița-Năsăud cu ducatul Bucovinei, care drum

³¹ Delegatul.

³² Caracterizarea generală este cuprinsă în articolul *Valea Rodnei*, în care sunt acuzați membrii români ai congregației comitatensă pentru atitudinea lor de pasivitate față de politica agresivă a guvernului maghiar, concluzionând că „de când puternicul și marele nostru filo român (sic!) Tisza a venit ca nănaș și ne-a cununat cu Bistrița, ne merge din zi în zi mai rău (s.n.)”, în „Observatorul”, anul V, nr. 53/1882.

³³ Reghin.

duce prin cei mai sălbatici munți carpați, și se susține în stare bună cu puterile comitatului.

La drumul Telciu-Romuli-Săcele încă s-a lucrat mult și corespunzător.

1883. În acest an s-a împărțit împreunatul comitat Bistrița-Năsăud din nou, și încă în 4 cercuri, adică în 4 oficii cercuale; cetatea Bistrița, care are un magistrat regulat, a rămas de sine stătătoare, cu drepturile de atare cetăți.

Împărțirea comitatului s-a făcut în modul următor:

1. *Cercul Năsăud, cu pretoriul*³⁴ *în Năsăud*: 1. Năsăud: 2.453 locuitori; 2. Rebrîșoara: 2.375; Rebra Mare: 1.017; 4. Parva: 683; 5. Salva: 1.412; 6. Hordou: 680; 7. Bichigiu: 766; 8. Telciu: 2.410; 9. Romuli: 649; 10. Mocod: 801; 11. Mititei: 607; 12. Runc: 928; 13. Zagra: 1.127; 14. Poieni: 495; 15. Găureni: 270; 16. Nimigea Ungurească: 1.004; 17. Nimigea Românească: 353; 18. Tăure: 519; 19. Lușca: 334; 20. Prislop: 353; 21. Mintiu: 837; 22. Entradam: 269; total: 20.745 locuitori.

2. *Cercul Rodnei Vechi, cu pretoriul în Rodna Veche*: Rodna Veche: 3.088; Ilva-Mare: 2.280; Măgura: 1.005; Sânosif: 690; Ilva-Mică: 1.097; Leșu: 1.105; Feldru: 1.753; Nepos: 1.051; Rodna Nouă: 1.206; Cărlibaba: 450; Coșna: 418; Maieru: 2.331; Sângeorgiu: 2.611.

3. *Cercul Iadului, cu pretoriul în Bistrița*: Borgo-Tiha: 1.793; Borgo-Moroșeni: 878; Borgo-Prund: 2.011; Borgo-Suseni: 685; Borgo-Joseni: 1.108; Borgo-Mijloceni: 936; Borgo-Rus: 789; Borgo-Bistrița: 1.782; Cușma: 616; Ghinda: 515; Orhei: 624; Jelna: 541; Dumitrița: 763; Pietriș: 1.082; Uifalău: 874; Aldorf: 595; Pintic: 689; Iad: 1.425; Dorolea: 825; Dumitra Mare: 1.668; Cepari: 671; Târpiu: 1.000; Sigmir: 548; Ragla: 428; Budacul Român: 948; Șoimuș: 260; Brașfalău de Sus: 493; Brașfalău de Jos: 516; total: 25.520.

4. *Cercul Beșineului, cu pretoriul în cetatea Bistriței*: Herina: 723; Sărățel: 323; Galați: 834; Nețeni: 266; Bungardul Săsesc: 410; Ardan: 762; Sebeșul de Sus: 859; Sebeșul de Jos: 521; Friș: 375; Gledin: 985; Șieuf: 822; Sântioana: 513; Bârla: 397; Nușfalău: 768; Șirling: 316; Bileag: 645; Șomfalău: 643; Șieul Mare: 1.499; Monor: 1.240; Beșineu: 680; Crainimăt: 487; Dipșa: 662; Ferihaz: 536; Jeica: 609; Vermeș: 685; Tonciu: 376; Sângeorzul Săsesc: 1.001; Lechința: 1.708; Malomarca: 388; Budacul Săsesc: 358; Buduș: 806; Șimotelnice: 407; total: 21.604.

5. *Cetatea Bistrița*: 8.063.

Suma totală a populației comitatului: 95.017.

1883. În acest an a murit comitele suprem Ferdinand Hössler, după un morb greu în cetatea Cluj, unde s-a fost dus și așezat pe timpul concediului ca să se vindece. Hössler a fost crescut militar, a servit în armată ca și căpitan, a intrat ca și comisar de cerc în anul 1849 în serviciul civil; în anul 1854 cu ocazia organizării Transilvaniei s-a denumit de întâiul comisar prefectoral la prefectura din Brașov; după desființarea dregătoriilor în

³⁴ Reședința.

Silvania în anul 1861, a servit ca și comite suprem în mai multe comitate și în urmă în Zarand și Bistrița-Năsăud. El a fost om riguros, în serviciu însă drept, s-a îngrijit ca poporul să nu fie îngreunat cu aruncături³⁵ și așa, să fie în stare a plăti contribuția regească și alte dări erariale, care în urma dispozițiilor ministeriale ungurești, din zi în zi se tot sporeau și se tot înmulțeau; el a guvernat comitatul ca un părinte bun, ce chiar și poporul a recunoscut.

Cu ocazia organizării comitatului în anul 1877 s-a îngrijit ca atât românii, cât și sașii, să fie reprezentați după putință în toate ramurile administrative și la toate posturile cardinale. Încât se ține de purtarea sa față de foștii grăniceri români, adică cu locuitorii din Districtul Năsăudului, a avut grijă de s-a administrat fondul școlar central, din care se susține gimnaziul superior din Năsăud, școala normală și de fete din Năsăud, școlile normale din Monor și Borgo Prund, apoi școlile triviale din Sângeorgiu Românesc, Telciu și Zagra, mai încolo, fondul de montur sau de stipendii, din a cărui venituri se dau stipendii³⁶ la tinerii grăniceri spre a studia la universități și academii și alte școli înalte, și în urmă, fondurile școlare locale confesionale cât se poate de bine; el a supravegheat, însă a respectat autonomia acelor fonduri și nu s-a amestecat nici de cum în afacerile comitetelor școlare districtuale și a comisiei școlare, adică a respectat întru totul Instrumentul fundațional sancționat de Majestatea Sa.

În locul lui Hössler a fost denumit de comite suprem a comitatului Bistrița-Năsăud, comitele suprem a comitatului Solnoc-Dăbâca, *baronul Bánffy Dezideriu*³⁷, care după cum a spus dânsul, a fost trimis spre a introduce în comitate ideea de stat maghiar. Îndată după primirea oficiului ca și comite suprem a și început a se arăta către români și în special către foștii grăniceri români cu o ură nedumerită, care din ce în ce s-a dezvoltat tot mai tare (s.n.), și pe care cu ocazia restaurării funcționarilor comitatului în 30 decembrie 1883 a dat-o pe față, eschizând³⁸ pe foștii grăniceri români de la toate posturile cardinale de la oficiile comitatense centrale (s.a.), și în urmă începând a persecuta pe toți funcționarii români din centru, aducându-și mamelucii săi din comitatul Solnoc-Dăbâca și înlocuind posturile devenite

³⁵ Impozite.

³⁶ Burse.

³⁷ Bánffy Desideriu, baron. Născut în 1843; bărbat de stat maghiar, și-a făcut studiile la universitățile din Berlin și Leipzig, completându-și cunoștințele prin lungi călătorii. De la 1875-1892 a fost comite suprem în comitatul Solnoc-Dăbâca; în decursul câtorva ani a administrat și comitatul Bistrița-Năsăud și a fost comisar ministerial pentru administrarea fondurilor grănicerești năsăudene. La 1892 a fost ales președinte al parlamentului, iar în ianuarie 1895 a ajuns în fruntea cabinetului maghiar. În 1896 a condus alegerile parlamentare în vederea încheierii pactului vamal cu Austria, pentru care a fost aspru combătut din partea opoziției. Ca și comite suprem a fost cel mai hotărât adversar al naționalităților nemaghiare (C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, tomul I, Sibiu, 1898, p. 391). Pentru activitatea politică vezi Révai Nagy Lexicon, II kötet, p. 541-543.

³⁸ Înălăturând.

vacante cu aceia (s.a.), ca în acest mod să le dea substituția³⁹ cea de toate zilele⁴⁰.

În 16 septembrie 1883 s-a sfințit edificiul bisericii greco-catolice române din opidul Monor de Ilustritatea Sa și Sfințenia Sa, domnul episcop din Armeniopolis sau Gherla, Ioan Szabo. La consacrarea bisericii au luat parte domnul canonic Dimitrie Coroian și dintre preoții districtului, domnul vicar foraneu Grigore Moisil, vice protopopul din Nusfalău, Iacob Pop, mulți alți preoți, precum Avram Harșaian din Gledin, Cirilă Deac din Șieut, Dumitru Olteanu din Morăreni, Maximu Popu, catehet și profesor gimnazial din Năsăud, Simion Tanco, capelan parohial din Monor, G. Boca din Rușii Munți; parohul local Petru Tanco a fost morbos⁴¹ și așa nu s-a putut împărtăși la consacrarea bisericii, și, vreo 3000 de locuitori din-prejurul Monorului, de ambele rituri, adică atât de religie greco-catolică, cât și greco-orientală, chiar și locuitori de religie evanghelică, reformată și unitariană, încă au luat parte.

Clădirea a durat 3 ani, spese nu s-au cruțat, ca să se facă un lucru bun; Sfinția Sa, domnul episcop a fost în 15 septembrie 1883 întâmpinat de o deputăție la granița fostului cerc al Monorului, apoi din sus de opidul Monorului, de o altă deputăție și de un locuitor trimis din Monor. Ilustritatea Sa în ambele locuri a ascultat cuvintele de bineventare⁴² și a răspuns ca un adevărat următor al apostolilor. În capul Monorului din sus a fost ridicată o poartă triumfală cu inscripția: „Bine ați venit”. Aici notarul opidan cu mai mulți inteligenți din Monor și din comunele învecinate, cu corpul învățătoresc a primit pe Ilustritatea Sa, care și-a exprimat mulțumirea pentru buna primire și alipirea arătată de către popor către sfânta religie greco-catolică. Tot în acea zi, adică 15 septembrie 1883 a făcut Ilustritatea Sa vizite la toți curatorii bisericești și la membrii primăriei.

În 16 s-a început la 8 ore solemnitatea consacrării, care a îndeplinit-o Ilustritatea Sa, însoțit de un număr de preoți cât se poate de mare. După citirea evangheliei a ținut o cuvântare către public, în care a vorbit despre însemnătatea religiei apostolico-creștinească. După finirea sfintei liturghii, cam la 1 ½ ore s-a început prânzul, în decursul căruia au toastat Ilustritatea Sa pentru Sfinția Sa, Pontiful, pentru Majestatea Sa, împăratul, pentru principele și principesa de coroană și toată familia domnitoare și pentru

³⁹ Pâinea; hrana.

⁴⁰ În 21 ianuarie 1883 când s-au „restaurat” funcționarii municipali (ai comitatului, ca municipiu) baronul Bánffy și-a arătat adevărata sa față; de aceea ziua era considerată ca „ziua înmormântării limbii române, ca ceea ce a fost, mult sau puțin, respectată până acum”; de asemenea au fost răpite două posturi „cardinale” pentru români, acelea de protonotar și al doilea asesor la Sedria Orfanală. La postul de protonotar, dintre cei doi candidați, Ioachim Mureșan și Pânczel din Dej, a fost preferat ultimul; la postul de asesor a fost ales Alexandru Bodo, în acest mod administrația comitatului căpătând „prin acești doi domni, două confesiuni administrative, care de care mai mari și mai simțitoare pentru toți și în special, pentru români”. Nota redacției menționează, vizavi de atitudinea față de aceste numiri că „acțiuni politice n-au de preponderență simpatiile și antipatiile, ci interesul reciproc... în orele alegerii sașii și românii s-au purtat față cu prefectul, ca mămăligarii”. („Observatorul”, anul IV, nr. 101/1883).

⁴¹ Bolnav.

⁴² Bun venit.

înaltul regim. Reverendisimul domn vicar foraneu Grigore Moisil pentru Excelența Sa, mitropolitul Vancea, proto notarul comitatens Nicolae Beșuan pentru Ilustritatea Sa episcopul și pentru tot poporul ce a luat parte la acest sfânt act.

Dintre inteligența mireană⁴³ au luat parte la consacrare Toader Tanco, jude opidan, Simion Beșuan notar opidan și curator bisericesc suprem, Dimitrie Moldovan, tutore public, Petru Neagoș medicul cercual comunal, Isidor Titieni directorul școlii normale, Ignat Seni, Eremia Tahiș, Vasile Onigaș, docenți normali, Mihăilă Pantea, docente confesional local, Elia Cincia jude procesual. Din partea oficiului cercului Șieul-Mare a luat parte ca și comisar politic, Alexa Larionesi.

Vice comitele comitatens Leni Godofried încă a luat parte la consacrarea bisericii, precum și la prânz.

Înainte restaurării funcționarilor comitatensi, cu vreo câteva zile mai înainte sub presiunea comitelui suprem, baronul Banffy Dezderiu s-a statorit că care (sic!) indivizi și la ce posturi să fie candidați, eschizându-se din candidațiune toți acei indivizi, pe care nu i-a vrut comitele suprem să-i candideze, și așa, de la posturile cardinale a oficiolatului comitatens au fost eschiși dintre aceștia mulți juriști, vorbind și scriind în toate limbile patriei, adică românește, germană și ungurește și având și praxa⁴⁴ prescrisă în lege.

Deci s-au ales ca funcționari comitatensi în 30 decembrie 1883 următorii indivizi, și adică:

1. Lani Godofried, de vice comite;

2. Panczel Ianos, mai înainte fost proto-notar onorariu în Dej, de proto-notar.

Acesta-i unealta baronului Dezideriu Banffy, nu posedă nici o calificare, nici teoretică, nici practică, îi e dedat beției, însă sprijinit puternic, deși nu a zis nimeni nici o vorbă când a fost candidat, totuși s-a scris în protocolul congregației, că cu unanimitate de voturi s-a ales. Bravurile lui în batjocorirea poporului se vor auzi mai târziu;

3. De vice-notar în centru, Carol Schankenbak, fost vice notar și mai înainte;

4. De președinte la Sedria Orfanală, Schuller Friederich;

5. De fiscal comitatens, Man Gavril;

6. De asesori orfanali: George Anton și Bodo Sandor;

7. De fizic comitatens, Nussbacher Friederich;

8. De perceptor municipal, Vărăreanu Ștefan;

9. De esactore comitatens suprem, Nicoale Beșuan;

10. De al doilea esactore, Schustre Adolf;

11. De jude procesual a Beșineului, Schiffbaumer Sammuell;

12. De jude procesual a Iadului, Kuales Godofried;

13. De adjunct al judeului cercului Iadului, Simion Pop Andron;

14. De jude procesual a cercului Năsăudului, Nicolae Rusu;

15. De jude procesual a cercului Rodnei Vechi, Ioan Isip;

16. De arhivar s-a denumit Adalbert Vlader;

⁴³ Laică.

⁴⁴ Experiența.

17. De protocolist, Lazar Demeter;

18. De vice notar la Sedria Orfanală, Doroteiu Cimbulea;

19. De adjunct la cercul Beșineului, s-a ales mai târziu Friederic Storch, jurist, și abdicând, apoi Bodo Sandor pe postul de asesor orfanal, s-a ales apoi Storch de asesor orfanal⁴⁵.

1883. În toamna acestui an s-a pus fundamentul la edificiul cancelariei comitatense. Locul pe care s-a clădit acest edificiu l-a donat comunitatea cetății Bistrița la toate comunele comitatense. Spesele clădirii s-au urcat la 86.000 florini v.a., de cumva în timpul clădirii nu se va documenta⁴⁶ că-i de lipsă, ca să se facă lucru mai mult, ca precum este preliminar.

1884. În acest an s-au făcut de mai multe comune și de mai mulți privați subscripțiuni banale⁴⁷ spre a se putea clădi calea ferată de la Bistrița la Dej. Directorul acestei căi ferate și respectiv întreprinzătorul clădirii acestui drum de fier este comitele suprem Baron Dezideriu Bánffy⁴⁸.

În acest an a încercat Baronul Dezideriu Bánffy, comitele suprem provizoriu a comitatului Bistrița-Năsăud a scoate pe încet-încetul în un mod nevădit la ochi limba română și limba germană de a fi folosită în actele oficiale.

Până la finea acestui an încă s-au mai scris edictele oficiale și toate exhibitale⁴⁹ comisiunii permanente în toate 3 limbile, adică în română, germană și maghiară; cu finea acestui an însă folosirea limbii române și germane a încetat cu totul. (s. n.)⁵⁰.

Până în finea lunii lui ianuarie 1884 în afacerile orfanale și curatorale partidele au primit toate ordinațiunile, rezoluțiunile și alte încunoștiințări în limba ungurească, cât și în limba naționalității sale, adică ungurul le-a primit în limba ungurească, românul în limba ungurească și românească, și sasul în limba ungurească și nemțească; din 1 februarie 1884 însă în urma expresiei demandări a comitelui suprem Baron Bánffy, atât notarii comunali și cercuali, cât și partidele au primit toate scrisorile oficiale numai în limba ungurească.

⁴⁵ Redăm și mărturia unui contemporan al evenimentelor, cunoscutul tipograf Gustav Zikeli, care arată în *Amintirile sale* că „sașii conduceau politic și cultural în Bistrița. Și în viața publică și privată, între atâtea feluri de locuitori ai orașului, domnea un spirit de tolerare. Acesta a fost tulburat numai de măsurile de maghiarizare ale guvernului, care totuși nu au avut o mare influență asupra conviețuirii locuitorilor (s.n.). (A.N.BN., fond Gustav Zikeli, d. 5, p. 41). În completare redăm și mărturia altui contemporan, Victor Moldovan, care arată că „în afară de oraș, conducerea administrativă nu mai era a sașilor. Puterea politică trecuse de partea națiunii dominante, a celei maghiare. Fișpanul (comitele) era ungur, toți funcționarii superiori județeni, pretorii, judecătorii, procurorii, notarii publici, administratorii financiari, percepatorii, funcționarii poștei și a căilor ferate aproape toți unguri. Chiar și administrarea averilor grănicerești era în mâna inginerilor silvici unguri Leiter, Lesény, Bitai (s.n.). (Victor Moldovan, *Memorii*, vol. I, p. 32, manuscris la A.N.BN.).

⁴⁶ Susține, argumenta.

⁴⁷ În bani.

⁴⁸ Detalii în *Căile de comunicație și transporturile din județul Bistrița-Năsăud*, Ed. Mesagerul, Bistrița, 1999, p. 122-131.

⁴⁹ Actele oficiale ale comitatului.

⁵⁰ A se vedea protocoalele de ședință de după acest an și lupta reprezentanților românilor în congregația comitatensă pentru utilizarea limbii române în actele oficiale în fondul *Prefectura județului Năsăud*, registre cu protocoale de ședință.

Rațiunile orfanilor de tutori s-au mai făcut încă în limbile concernentelor partide, însă rezoluțiunile asupra cenzurării s-au dat numai în limba ungurească.

Ce se ține de scrisorile oficioase a juzilor cercuali către oficiile comunale și de către notari, acestea s-au emanat în urma dispunerii comitelui suprem numai în limba ungurească.

Cam în luna lui august 1884⁵¹ a început comitele suprem Baronul Bánffy – folosind de unealtă pe ad-latusul⁵² său, protonotarul Panczel János – a persecuta pe funcționarii de naționalitate română, ori lucra diligent⁵³, ori nu, nu folosea nimic, și apoi, ca să bage în toți funcționarii comunali frică și cutremur, a început a suspenda mai întâi pe funcționarii comitatensi de naționalitate română din oficiu și beneficiu, investigările le-a amânat de pe o zi pe alta, ca să dureze jumătăți – și precum s-a documentat ani întregi, înainte de a decide comisia disciplinară asupra concernentului caz sau obiect, își da comitele suprem opiniunea, și făcea asupra membrilor, care erau funcționari de stat presiune, dându-le de priceput, că în care direcție voiește a se decide, și așa, neluând în considerare propunerile fiscalului comitatens, dacă nu sunau spre a se demisiona concernentul funcționar din postul său, se decidea după placul comitelui suprem, dejudecându-se⁵⁴ toți funcționarii de naționalitate română la pierderea posturilor lor, până când funcționarii de naționalitate ungurească sau dacă erau unelte comitelui suprem, tot pentru asemenea învinovățiri, li se da numai câte o reprobare⁵⁵.

Dacă dejudeca vice-comitele pe vreun funcționar la o probează sau la o mulctă banală⁵⁶, comitele suprem lucra la comisiunea disciplinară întru acolo, de se dejudeca concernentul, dacă era român grănicer, la pierderea oficiului; în deșert recurgea cineva la ministerul de interne, pentru că acesta la propunerile comitelui suprem, ridica sentințele comisiei disciplinare și decidea după propunerile comitelui suprem, ce totdeauna față cu funcționarii români, cuprindea în sine delăturarea concernentului funcționar din postul său.

Funcționarii comitatensi, după ce s-au convins că Baronul Bánffy, în însușirea sa ca comite suprem poate face ce vrea, au început a se supune orbește poruncilor lui, și acolo unde erau în detrimentul poporului, nu se cutezau a face vreo propunere, ca să fie poporul ușurat, ci împlineau toate ordinele lui cu orbească rigurozitate, chiar de s-ar fi adus la sapă de lemn familii sau comune întregi; servilismul a început a domni între funcționarii comitatensi, care acum nu erau alta decât plecații supuși, servitori ai comitelui suprem; ei au început a-și pierde cunoștința de sine, care a dat

⁵¹ În același an presa acuza atitudinea năsăudenilor care intenționau să aleagă un deputat guvernamental, spărgând astfel *unitatea națională* (pasivismul); „Gazeta Transilvaniei”, anul XI.VII, nr. 90/1884.

⁵² Inspiratorul, cel care inspiră.

⁵³ Corespunzător, conștiincios.

⁵⁴ Cercetându-se disciplinar și sancționându-se.

⁵⁵ Mustrare, sancțiune disciplinară.

⁵⁶ Pedeapsă pecuniară.

poporului ansă⁵⁷ a nu le mai crede și a-i privi ca pe niște persoane care lucră de multe ori în contra conștiinței lor.

1884. În 19 octombrie 1884 a serbat poporul greco-catolic din Năsăud una din cele mai mari sărbători ce s-au putut serba de când exista acest opid. În această zi s-a consacrat⁵⁸ edificiul bisericii greco-catolice românești din Năsăud de Illustritatea Sa domnul episcop greco-catolic al Gherlei, Dr. Ioan Szabó⁵⁹.

Illustritatea Sa domnul episcop sus numit a fost de poporul din Năsăud și din satele vecine, precum și din depărtări mari, primit cu inimi deschise; la capătul din jos al Năsăudului a fost ridicată o poartă triumfală cu inscripțiunea „Bine ați venit!”. La 3 ½ ore după amiază-zi s-a început prânzul, în decursul căruia s-au ținut mai multe toaste pentru Majestatea Sa Împăratul și casa domnitoare, pentru Excelența Sa Mitropolitul Dr. Vancea, episcopii Pavel și Mihali, pentru domnul canonic Coroian și vicarul episcopesc Grigore Moisiș și alții.

1885. Încă în anul 1884 a făcut comitele suprem Baron Dezideriu Bánffy o relațiune prezidială la ministerul de interne cât și la ministerul de agricultură, în care arăta, cum că pădurile fostelor comune grănicerești s-ar prăda de foștii grăniceri români și, spre a-și putea documenta aserțiunea sa a provocat pe toți forestierii, ca în privința conservării pădurilor de foștii grăniceri români să aștearnă relațiuni detaliate și acestea, după ce mai înainte li s-a imputat că pădurile nu ar fi bine conservate, învinuindu-i că nu-și împlinesc datorințele lor, precum este prescrist, și-a așternut relațiunile lor conform voinței comitelui suprem, aruncând toată vina că se întâmplă prevaricațiuni⁶⁰, pe foștii grăniceri români.

Pe baza acestor relațiuni a forestierilor și a unor juzi de cerc s-a denumit comitele suprem Baronul Bánffy de comisar forestial silvanal, dându-i-se o putere extraordinară spre a regula în un mod arbitrar – fără de a asculta pe comunele proprietare – personalul forestier, și a dispune în privința folosirii pădurilor după propria sa voință, și, în adevăr, că el s-a folosit de puterea dată lui, nu spre a conserva pădurile, ci spre a batjocori pe foștii grăniceri români.

Mai întâi a oprit pe locuitorii din comunele Văii Bărgăului de tot de la folosirea pădurilor, neconcezându-le⁶¹ batăr ca să scoată din păduri copacii tăiați și țițați⁶² jos de vânt. După aceea le-a conces, ca lemnele ce zac pe jos în păduri să le scoată și folosească, însă pe lângă plățirea unei taxe cât se poate de exagerate; însă concesiunea s-a extins numai până în finea lunii august 1885.

Pentru dejudecarea prevaricanților de păduri din comunele foste grănicerești române ce se țin de cercul ladului, a creat un oficiu de cerc provizoriu lateral numit al ladului – unul nemaiauzit în vremuri normale – denumind un individ adus din

⁵⁷ Motiv, prilej.

⁵⁸ Sfinții.

⁵⁹ Pentru detalii vezi Gavril Bichigean, *Istoricul bisericii catedrală din Năsăud*, f. a; „Observatorul”, anul VII, nr. 80/1884, p. 324.

⁶⁰ Devastări, încălcări ale normativelor silvice.

⁶¹ Fără a le permite.

⁶² Doborâți.

comitatul Solnoc-Dăbâca de jude de cerc onorariu, și pe alt individ, asemenea din menționatul comitat, de cancelist cercual, și acestor două persoane fără de vreo calificare le-a dat poporul pe mână, funcționând – după cum s-a exprimat comitele suprem – de sine stătător, adică sub nici un control.

Aceasta s-a făcut spre a da judeului cercual Kuales Godofred un ajutor, ca să se rezolve actele sunătoare despre prevaricațiunile de păduri, pentru că acest jude cercual în timp de trei ani nu a dejudecat pe nici un prevaricant, ca în acest mod să fie scutit de răspundere.

Ca să se poată acoperi spesele oficiului cercual extraordinar, respectiv spre a se plăti salariile funcționarilor cei noi provizoriu substituiți, s-a dispus ca fiecare prevaricant să plătească câte 1 fl. speze de pertractare. Au venit multe cazuri înainte, de pentru o prevaricațiune în preț de 30 cr. s-au plătit speze de pertractare 1 fl.

Spre a batjocori și mai tare pe borgoveni, nou creatul oficiu cercual s-a așezat cu locuința în cetatea Bistriței, însă nu în comuna Borgo-Prund, ca în acest mod, fiind citați locuitorii la pertractare în cetatea Bistrița, să piardă cu mersul la Bistrița o zi, și retur o altă zi.

După ce au crescut sentințele în putere de drept, s-a exmis judele de cerc provizoriu pe sine de executor, computând⁶³ pentru fiecare călătorie la Borgou câte 16–26 fl; de sine se înțelege, că după ce a durat acel oficiu 8 luni, și după ce funcționarii aceuia și-au umplut buzunarele cu banii scoși de pe săracii locuitori din Valea Borgoului, apoi a fost acel oficiu extraordinar desființat. Lemnele care au mai rămas în pădurile din Valea Borgoului, cu finea lunii august 1885 nescosate, în urma dispunerii comitelui suprem Baronul Bánffy, s-au vândut în licitație publică. De comisar licitator a denumit comitele suprem pe avocatul Jakab, asigurându-i din venitele lemnelor vândute câte 5 fl. diurnă pe zi, și pentru călătorii câte 20 fl. pe kilometru.

Cel ce cumpăra lemnele licitate, mai ales dacă era român fost grănicer, trebuia să aștepte câte 2–4, câte o dată și 6 zile, până ce se marcau și predau lemnele cumpărate; toate le-au suferit poporul român, ca să nu dea însă la punerea de execuțiuni militare, cu ce mai în toată ziua erau amenințate.

Comisiunea licitatoare avea cu sine și o patrulă de jandarmi – după cum se zice – spre asigurarea persoanelor comisionante, în adevăr pentru a băga frica în popor. Locuitorii români cei mai săraci nu s-au putut împărtăși la licitare și cumpărare de lemne, pentru că s-a statorit, că numai pe bani gata să se vândă; străinii aveau mare preferință, pentru că le era ușor a depune banii gata, și acestora numai decât li se marcau și predau lemnele cumpărate, nu umblau batjocoriți ca borgovenii. Licitățiunea a durat cam două luni, din care cauză au ajuns spesele pentru comisar și pentru membrii comisiei licitatoare la o sumă însemnată. La mulți locuitori, care au fost – mai înainte de introducerea sistării folosirii pădurilor – depus taxele normate, încă li s-au vândut lemnele. Locuitorii Văii Bârgăului au făcut pașii necesari ca să se

⁶³ Decontând.

ridice ordinațiunea cu care și s-a oprit folosirea pădurilor, însă toți pașii făcuți nu au avut nici un rezultat.

Cam în luna august a mai emanat Baronul Bánffy o ordinațiune, cu care a oprit la toate comunele române foste grănicere, folosirea pădurilor de speculațiune, până atunci, până când se va convinge el că acea folosire nu este în dauna comunelor; în adevăr însă până când nu-și va da el învoirea. A făcut apoi tot el un statut despre folosirea pădurilor – fără de a asculta sau bată a întreba pe reprezentanțele comunale – tot în mod arbitrar; toate câte le-a dispus și ordonat Baronul Bánffy le-a întărit și ministrul de interne Koloman Tisza, respingând toate recursurile și toate memorandumurile locuitorilor.

Sub administrarea căpitanului suprem Alexandru Bohățel și a comitelui suprem Ferdinand Hössler au clădit foștii grăniceri români mai multe edificii bisericești; și după ce comunele române foste grănicerești ca comune politice sunt tot unele și aceleași comune, au votat comunele politice române grănicerești din casele comunale sume frumoase spre a se folosi la clădirea edificiului bisericilor, și conclusele făcute de congregația generală districtuală sau comitatensă nu s-au alterat de ministrul de interne, după ce însă s-a denumit de comite suprem Baronul Bánffy Dezideriu și primind conducerea administrațiunii, a pus piciorul bine în scară, a făcut ministrului de interne o relațiune în care arată, că comunele românești foste confiniare au votizat sume frumoase pentru clădirea de biserici greco-catolice, și că-i de lipsă, ca acelor comune să se oprească o dată pentru totdeauna ca să nu mai poată vota sume banale pentru clădirea de biserici, și mai ales comunelor române grănicerești.

Ministrul de Interne Koloman Tisza fără de a se mai întreba de cineva pe baza acelei relațiuni și propuneri a emanat o ordinațiune, cu care oprește pe comunele române foste grănicere, adică pe comunele din fostul District al Năsăudului ca să nu îndrăznească altul a vota din casele comunelor lor sume banale spre a se clădi biserici greco-catolice. Acea ordinațiune s-a emanat de ministrul de interne în forma unui directiv în 20 iulie 1885 sub nr. 14.872 și s-a publicat în toate comunele comitatense; totodată însă s-a impus notarilor acelor comune riguros, ca să se ferească de a aduce concluse⁶⁴, cu care în comunele românești foste grănicerești s-ar vota sume banale din casele concernentelor comune pentru clădiri de biserici greco-catolice, pentru că vor fi trași în cercetare disciplinară.

Comunele române foste grănicerești, adică din fostul regiment român național al doilea sunt de familia conților și baronilor incusați⁶⁵ pentru niște munți; și, deși nu poate acea familie documenta că ar avea vreun drept legal la acei munți, totuși au început proces cu ele, și așa comitele suprem Baronul Bánffy Dezideriu, care încă se ține de acea familie, spre a se putea împiedica purtarea aceluși proces din partea comunelor române foste grănicerești, și-a dat toată silința a lua acelor mijloacele de a putea purta acel proces cu rezultat.

Ordinațiunea în această privință s-a emanat de Baronul Bánffy în 12 septembrie 1885 sub nr. 1161, sub punctul 13.

⁶⁴ Hotărâri.

⁶⁵ Acuzate, aduse în judecată.

Spre a-și ajunge scopul, cu ordinațiunea din 28 septembrie 1885 nr. 1109 ex. 1886 a demandat comunelor, ca toate sumele banale care incurg în lăzile comunale⁶⁶ a fostelor comune grănicerești române, ca arenzi pentru prețul de pădure de pe munții arendați și pentru pășunile din păduri, din ziua emanării ordinațiunii sus amintite, să nu se mai perceapă în casele comunale, ci să se administreze la casa municipală, susținându-și el dreptul de a dispune despre sumele incurse⁶⁷ spre a se plăti personalul silvanal și în alte scopuri.

Cu atâtea încă nu i-au fost destul, ci a demandat totodată, ca toate sumele incurse și în anii trecuți din arenzile pentru pădurile arendate în casele comunale, de ar fi acelea cât de mari, numaidecât să se administreze la casa municipală spre păstrare și dispunere din partea sa. Însă nici cu atât nu i-a fost destul, ci încă a mai dispus, ca toate arenzile care incurg în casele comunale din dreptul de crăsmărit anual, încă să se administreze imediat la casa municipală; cu un cuvânt, a concentrat toate venitele cele mai mari și mai sigure în casa municipală, ca să poată el dispune în mod arbitrar de ele.

Ca să pună Baronul Bánffy coroană apăsărilor, cu ordinațiunea din 28 septembrie 1885 sub nr. 1109 a dispus, ca suma de 11.500 fl. pe care a votat-o comuna Monor încă în anul 1878/1879 pentru clădirea edificiului bisericii greco-catolice din Monor, și care concluz s-a întărit de congregațiunea generală a comitatului, să o administreze la casa municipală.

Acestea toate le-a făcut Baronul Bánffy spre a lua din mâna comunelor mijloacele de a purta procesul civil pentru munți cu familia Kemény, adică el le-a făcut ca interesat și, deși a avut ministrul de interne Tisza cunoștință despre acestea fapte ilegale, totuși a conces⁶⁸ lui ca să lucreze Baronul Bánffy după al lui plac și să apese pe românii foști grăniceri, eshaurându-le⁶⁹ casele comunale și aducând în acest comunele la sărăcie.

Tot în acest an s-a făcut un statut de pensiune spre a da funcționarilor municipali pensiuni, aruncându-se⁷⁰ pe comune spre a crea acest fond suma de 29.200 fl. valută austriacă.

Continuând Baronul Bánffy apăsările românilor foști grăniceri și persecutările funcționarilor de naționalitate română, și mai ales pe descendenții de grăniceri români, a suspendat pe fiscalul comitatens⁷¹ Gavrila Manus din oficiu și beneficiu, din singurul motiv, pentru că el cu avocatul Dănilă Lica au apărut în procesul cu familia Kemény pe românii foști grăniceri și, pentru că a recurs în contra mandatului dat de el, ca să nu mai fie avocat la comune și la oameni săraci, și deși a recurs Gavrila Manus la ministrul Tisza și, deși a fost el în sensul statutului comitatens și a legii municipale îndreptătit de a purta pe lângă fiscalat și avocatura, totuși nu a putut recuza nimic, pentru că Tisza a pus recursul ad-acta⁷².

⁶⁶ Casieriile comunale.

⁶⁷ Vărsate, virate.

⁶⁸ A permis, a îngăduit.

⁶⁹ Golindu-le.

⁷⁰ Punându-le impozit.

⁷¹ Jurist.

⁷² Se respinge.

1886. Cu ordinațiunea vice-comitelui comitatens din 6 februarie 1886 nr. 478 ex. 1886 s-a ordinarat pe baza ordinațiunii comitelui suprem Baronul Bánffy Dezideriu din 19 ianuarie 1886 nr. 75 ex. 1886 ca toți banii încuși pentru pârul de pădure vândut atât de comuna Monor cât și de comuna Gledin să se administreze numai decît la casa municipală comitatensă spre imediata dispunere a comitelui suprem, avînd comunele acelea, dacă le-ar trebui vreo sumă banală din sumele depuse la casa municipală, dreptul a se ruga de comitele suprem, ca să le conceadă a li se estrada concernentele sume din acei bani.

După ce comuna Monor a întrebuițat suma de 11.000 fl. pentru clădirea din nou a edificiului bisericii greco-catolice din Monor, s-a esmis în fața locului în comuna Monor în luna lui aprilie 1886 protonotarul comitatens Panczel János⁷³, ca să se convingă din ce cauză nu s-a administrat acea sumă la casa comitatensă; Panczel deși i-a fost cunoscut că acea sumă era întrebuițată cu concesiunea congregației comitatensă pentru sus amintitul scop și, deși a avut la mîna toate actele care au dat deslușirile necesare, totuși a ieșit la fața locului și a făcut investigațiune despre folosirea acelei sume, însă dîndu-i-se din rațiunul bisericesc cenzurat de comitetul bisericesc greco-catolic și supra cenzurat de exactorele ordinariatului greco-catolic din Gherla o copie, s-a convins despre exacta întrebuițare a acelei sume pentru scopul destinat.

În comuna Gledin încă a fost protonotarul Panczel János și a provocat pe judele comunal ca să-i predea cărticica despre suma de 25.000 fl. depuși în casa⁷⁴ de păstrare „Aurora” din Năsăud, ca să poată ridica – adică scoate acea sumă din memorata casă de păstrare și să o administreze el la casa municipală comitatensă; însă judele comunal în coîntelegere cu comitetul comunal nu a vrut să-i predea acea cărticică, spunîndu-i cum că acea sumă-i cu învoirea congregațiunii generale comitatensă destinată spre a cumpăra cu ea un domeniu ce zace în hotarul comunei vecine Sebișul de Sus, deci nu poate pricepe că din ce cauză să se scoată acea sumă din sus menționata casă de păstrare, deoarece acea casă-i o casă solidă, prin urmare nu este de temut ca comuna Gledin poate vreodată avea vreo daună.

Protonotarul Panczel încredințându-se că nu poate nimic isprăvi, s-a reîntors la Bistrița și a raportat despre rezultat comitelui suprem Baronul Bánffy. Acesta a dat alt mandat din nou tot în acea privință judeului de cerc Schiffbäumer. Acesta încă a ieșit în fața locului în Monor, a trimis o patrulă de jandarmi la Gledin ca să aresteze pe casierul ce ținea în păstrare amintita cărticică și să-l aducă sub escortă la Monor. Jandarmii s-au dus cu mare precauțiune la Gledin, au arestat în tăcere pe casier și l-au dus sub escortă, atât pe el cât și pe alți doi membrii a comitetului reprezentativ din Gledin la Monor unde se afla judele cercual sus amintit. Acesta a provocat pe aceștia trei ca să-i predea acea cărticică, fiindcă la din contră se va pune în comuna Gledin execuțiune militară pe spesele comunei, ceea ce ar fi pentru locuitori

⁷³ La 4 august 1886 acesta a fost decorat în congregația extraordinară a comitatului ca „adjutantul lui Bánffy Pașa, pentru zelul ce în calitate sa de funcționar l-a dovedit în persecutarea și amărarea Românilor” („Gazeta Transilvaniei”, nr. 174/188).

⁷⁴ Banca.

cu multe speze și neplăceri împreună. Convingându-se acești trei membrii că trebuiau să se supună forței, au predat acea cărticică, pe lângă o adeverință formală estradată de amintitul jude cercual, fiindu-le bine cunoscut că comitele suprem Baronul Bánffy – care de abia aștepta ca să poată pune execuțiune militară în fostele comune grănicerești românești sub ori și ce pretext – le va și pune execuțiune militară sub pretext că nu au vrut să dea ascultare ordinului său ca și comite suprem și comisar ministerial investit cu putere extraordinară; reprezentanța comunală a insinuat și așternut recurs la ministerul regesc unguresc de interne, așteptând rezoluție, ce însă timp de un an nu a urmat, deși a urgat⁷⁵ comuna Gledin de mai multe ori rezolvarea recursului.

Școlile românești greco-catolice din fostul District al Năsăudului au fost comitelui suprem Baronul Dezideriu Bánffy totdeauna un spin în ochi, pentru că el nu putea pricepe că, cu ce drept posed fostele 44 comune grănicerești un gimnaziu de opt clase, adică superior, trei școli normale de câte 4 clase, 4 școli triviale de câte trei clase și 44 de școli locale române, toate susținute din fondurile create de foștii grăniceri români din al doilea regiment național românesc. Deci, ca să poată dispune el peste gimnaziu și peste școlile normale și triviale în însușirea sa de comisar regesc școlar în un mod imperativ a decretat cu ordinațiunea din 11 februarie 1886 nr. 224 că acele școli nu sunt a se privi de școli române confesionale, ci de școli fundamentale, fondate de societăți, prin urmare – vezi bine după părerea sa rătăcită – trebuia să stea sub supra inspecțiunea comitelui suprem și încât privesc școlile elementare populare, sub supra inspecțiunea inspectorului școlar regesc unguresc, însă nici de cum sub supra inspecțiunea consistoriului școlar greco-catolic a Gherlei.

Așa în un mod arbitrar și în cale imperativă a detras comisarul regesc Baronul Bánffy acele școli de sub supra inspecțiunea numitului consistoriu, deși în sensul cartei fundamentale⁷⁶ sancționate de Majestatea Sa acele școli stau sub supra inspecțiunea consistoriului greco-catolic din Gherla.

După aceea a denumit imperativ pe directorul gimnazial Ioan Ciocan de director fundamental peste fondul școlar central și peste fondul de stipendii, ce sunt o proprietate nedisputaveră a foștilor grăniceri români din fostul al doilea regiment român confinier transilvănean, mai târziu din Districtul Năsăudului și a sistematizat⁷⁷ pentru amintitul director fundamental un salariu anual de 1.200 fl. din fondul școlar central; pe profesorii gimnaziali și pe învățătorii populari i-a delăturat din comisiunea școlară și în locul lor a denumit alți membrii, fără de a întreba pe comitetul școlar districtual, a pus arbitralminte pe învățătorii de la școlile greco-catolice române în pensiune, posturile de învățători devenite vacante le-a înlocuit imperativ în mod arbitrar, fără de a escrie concurs cu creaturi de ale lui, a emanat directive din nou în privința școlilor, care au fost diametral opuse instrumentului fundamental sancționat de

⁷⁵ A solicitat rezolvarea urgentă.

⁷⁶ Instrumentu fundamentale pentru institutele de învățământ și educațiune de în districtulu Năseudului în Transilvania, Cluj, 1872.

⁷⁷ Fixat.

Majestatea Sa Ces. Reg. și Apostolică; cu un cuvânt, dânsul a lucrat volnicește ca un pașă turcesc – ba și mai rău – pentru că pașii turcești batăr reflectează rescriptele emanate de la sultanii turcești; toate acestea s-au întâmplat cu știrea și cu învoirea ministrului regesc unguresc de culte și de învățământ Treffort, care este cel mai mare inamic a tuturor școlilor române confesionale și care tot într-acolo a lucrat și lucră, ca să închidă și desființeze toate școlile cu limba de propunere română.

Convingându-se din cele de mai sus enumerate foștii grăniceri români cum că comitele suprem Baronul Dezideriu Bánffy are de scop a lucra – și în adevăr și lucra în acolo – ca pe încet, încet să se desființeze sus enumeratele instituțiuni de învățământ, au hotărât ca să se adune în 30 mai 1886 reprezentanții tuturor 44 foste comune române grănicerești în opidul Năsăud și să facă pașii necesari la prea înaltele locuri spre a se pune stavilă ilegalităților comise și încă făcânde de Baronul Dezideriu Bánffy, pentru că de la ministrul de interne Koloman Tisza nu s-a putut spera nici un ajutor, pentru că acesta întărește toate dispunerile silnice și ilegale ale Baronului Bánffy, și după experiențele făcute, **tare se rugau foștii grăniceri români la parul gardului** (s.n.), tare se rugau de ministrul de interne Koloman Tisza – tot atâta folos sau mângâiere aveau, cu un cuvânt foștii grăniceri români au fost dați pe mâna Baronului Bánffy, ca acesta să-i batjocorească după al lui plac, având puternic sprijin în ministrul de interne Koloman Tisza și August Treffort.

Înțelegând Baronul Dezideriu Bánffy de la mamelucii săi despre sus amintita proiectată adunare a foștilor grăniceri români a emanat către vice-comitele comitatens Godofred Lani o ordinațiune, ca numaidecât după primirea aceleia să facă acelor reprezentanți cunoscut, cum că nu le este iertat⁷⁸ a se aduna pentru sus amintitul scop în Năsăud și, la juzii cercuali să se impună a opri numaidecât pe reprezentanți de a lua parte la acea adunare, amenințându-i cu punerea de execuțiune militară și în caz de adunare, arestarea concernenților reprezentanți.

Vice-comitele comitatens a corespons întru toate ordinului comitelui suprem Baronul Bánffy și așa proiectata adunare și consfătuire nu s-a întâmplat; totuși, ca să nu se piardă cauza s-au încredințat avocații Dănilă Lica și Gavril Manu, cărora purtarea proceselor comunelor românești foste grănicerești le-a fost mai înainte concrezut⁷⁹, ca în această privință să facă toți pașii necesari spre a delătura ori și ce daună de la institutele de învățământ sus amintite; și, în adevăr, sus amintiții avocați au și făcut în această privință toți pașii, care deocamdată au fost consult a se face⁸⁰.

Dispunerile și pașii care i-a făcut comitele suprem Baronul Dezideriu Bánffy spre a detrage școlile înființate de foștii grăniceri români – adică gimnaziul și școlile populare superioare – de sub supra inspecțiunea deregătoriilor bisericești greco-catolice române documentează ura lui cea nedumerită și neîmpăcaveră față cu foștii grăniceri români, care ură până acolo a mers, încât a demandat la referenții comisiunii școlare a fondurilor, ca încât numai se

⁷⁸ Nu le este permis, îngăduit.

⁷⁹ Încredințat.

⁸⁰ Necesari a se face.

poate cuvintele: foști grăniceri români să se înconjure și să nu se folosească în concepte [s.n.].

Comisiunea școlară a fondurilor devenind prin delăturarea profesorilor și a învățătorilor știrbată⁸¹, a întregit-o Baronul Bánffy prin denumirea de membrii noi în locurile cele vacante – de sine înțelegându-se că eschizând⁸² pe un membru, **toți ceilalți membrii sunt uneltele lui, mameluci cu urechile ciulite [s.n.].**

Fondurile școlare confesionale comunale locale române le-a luat de sub administrarea școlară și le-a predat unei nou înființate așa numită comisie episcopoească spre administrare, fără ca să fi întrebat pe comitetul districtual școlar, adică el a făcut de acele dispuneri, ca să încurce adevărata stare a lucrului și, pe nesimțite să ia din mâna foștilor grăniceri administrarea acestor fonduri școlare înființate de ei cu multe jertfe, fiind ei ca fondatori îndreptățiți a-și administra acele fonduri în interesul școlilor lor populare confesionale în sensul patentelor, rescriptelor, statutelor și ordinațiunilor emanate și întărite de Majestatea Sa Ces. Reg. și Apostolică, administrând pe baza aceloră în timp de 36 de ani acele fonduri.

Tendința principală a comitetului suprem Baronul Bánffy este de a scoate limba română și germană din toate afacerile oficioase [s.n.], și încă în un mod, ca asupra opririi folosirii sus menționatele limbi în suplici așternute de privați să decidă concernentele comisiuni; spre a-și ajunge scopurile sale face impresiune pe concernenții membrii, și mai ales pe deregătorii regești ungurești, care nu votează după voia lor, adică nu votează în contra conștiinței lor, și propune la concernenții miniștrii ca din interesul serviciului, să fie numaidecât transferați la alte oficii sau să-i pună în pensiune; dovada despre aceasta este inginerul suprem regesc unguresc Alberti, pe care, pentru că în o ședință a comisiunii administrative nu a votizat după voia comitetului suprem în contra legii despre naționalități – ca partidelor private să nu le fie iertat a așterne comisiunii administrative suplici și recursuri în limba română și germană – în urma propunerii comitetului suprem, l-a transferat ministerul regesc unguresc de comunicațiune în nordul Ungariei, deși este un inginer foarte apt și capace.

Cu ocazia așternerii statutelor făcute pentru administrarea fondului școlar central și a fondului de montur, respectiv de stipendii a fost ministerul regesc unguresc de culte și învățământ rugat ca să aștearnă acelea la Majestatea Sa ces. reg. și apostolică spre prea înaltă sancționare, însă *acel minister, în loc de a așterne acelea Majestății Sale, în esmisul său din 10 august 1886 nr. 31.507 ex. 1886, cu care retrimite acele statute, s-a exprimat întru acolo, că fondurile nășăudenilor nu compun altul în sensul instrumentului fundațional sancționat de Majestatea Sa proprietatea fostelor comune grănicerești române, ca acelea să nu se administreze altul numai de adevărații proprietari, adică de foștii grăniceri români, ca din fondul de stipendii să nu se dea stipendii și alte ajutoare numai la fii descendenților acestora, ca acelea să se administreze de*

⁸¹ Incompletă.

⁸² Exceptând.

comunele politice de acum, ca regimul să denumească un anumit număr de membrii în comitetul școlar, și să denumească pe directorul administrativ, și așa influențând asupra membrilor comitetului școlar districtual, să detragă acelea de sub administrarea fundatorilor, adică a foștilor grăniceri români și a descendenților acelora și să dispună după plac peste fondul școlar central și de stipendii, spre a putea apoi din banii grănicerești români împărtași pe străini cu stipendii și cu alte ajutoare și, în urmă zice în acea ordinațiune ca, comitetul școlar districtual prin propunerile sale din statute voiește a crea un stat în stat, prin care s-ar periclita existența statului unguresc.

În contra sus amintitului esmis a făcut comitetul școlar în ședința sa ținută în Năsăud în 3 octombrie 1886 o reprezentațiune la ministerul regesc unguresc de culte și învățământ, în care răsfrânge argumentele celui minister, documentând cu documente (sic!) contrariul din aceea ce a susținut acel minister, declarând totodată că rămâne statornic pe lângă statutele compuse și rugându-se ca să se așternă Majestății Sale spre sancționare.

Pe lângă toate, că s-a așternut acea reprezentațiune sus amintitului minister de culte și învățământ, totuși neavând comitetul școlar în comitele suprem Baronul Bánffy încredere că va concomita⁸³ acea reprezentațiune în sensul adevărului fără de a scâlția adevărata stare a lucrului și așa ușor se va putea întâmpla, ca acel minister să compună alte statute în detrimentul fondurilor școlare, a rugat pe domnii avocați Dănilă Lica și Gavril Manu ca să se informeze în Pesta despre opiniunea ministerului regesc unguresc de culte și de învățământ Treffort și apoi în caz de lipsă să întreprindă toate cele necesare chiar și la prea înaltul tron. Umplându-se cupa asupririlor și a volnicilor comise de comitele suprem Baronul Dezideriu Bánffy față cu fondurile școlare române grănicerești și cu alte averi de a acestora, au aflat juriștii-consulți ai grănicerilor români, adică avocații Dănilă Lica și Gavril Manu ca bărbați ieșiți din sânul statului român confiniar, a compune o suplică despre toate gravamintele⁸⁴ foștilor grăniceri români și, în o audiență a așterne acea petițiune Majestății Sale, cu rugămintea ca să binevoiască grațios a ridica pe sus numitul comite suprem atât din postul său ca atare, cât și din acela de comisar de regim și de comisar regesc și să anuleze toate dispozițiunile făcute de acel comite suprem în detrimentul fondurilor școlare și averilor foștilor grăniceri români. În 11 noiembrie 1866 au așternut sus menționații deputați și plenipotențiați acea petițiune Majestății Sale Împăratului și Apostolic Rege în Budapesta⁸⁵.

⁸³ O va înainta fără modificări.

⁸⁴ Cerințe, postulate.

⁸⁵ În continuare în manuscris urmează textul german al petiției. A fost publicată sub titlul *A șasea suplică către Majestatea Sa a foștilor grăniceri din al II-lea regiment românesc de graniță în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 256-261/1886* (vezi în anexa nr. 1, publicată în partea a II-a din prezentul studiu). A fost urmată de *adrese de adeziune a comunităților grănicerești din Valea Bârgăului: „ca nu cumva în ochii lumii românești și străine să apărem ca oameni timizi, mici de inimă și săraci de suflet, nevrednici de marea viță din care am odrăslit, nevrednici chiar de glorioșii noștri moși și părinți, nedemni de bravii noștri apărători”* (*Ibidem*, nr. 282/1886; adeziunile și în nr. 283) și *cercul Rodnei „cele expuse în acea plânsoare sunt efluxul adevărat al simțămintelor noastre, sunt copia fidelă a durerilor și necazurilor noastre, ce ne bântuie în o*

[...]»⁸⁶ „În ora a unsprezecea

Sub titlul acesta primim de la un brav fiu de grănicer un important articol, pe care îl recomandăm deosebitei atențiuni a Românilor din fostul District al Năsăudului.

Pentru însemnătatea cauzei dăm loc acestui articol în fruntea foii cu deplină convingere că admonițiunile⁸⁷ ce le conține izvorăsc din inima unui adevărat și neinteresat fiu de grănicer. Iată articolul:

„Averea și existența locuitorilor din fostul al II-lea regiment român de graniță din Ardeal este în mare pericol.

Cauzele sunt: pofta de avere a lui Bánffy și consorți, indolența grănicerilor, indiferentismul regimului față cu nemaghiarii și dorul lui de a nimici și a maghiariza.

Familia Kemény și consorții, de care se ține și Bánffy au intentat un proces de proprietate și desdăunare contra grănicerilor, un proces care țintește la totala stărpire a grănicerilor și urmașilor lor.

S-a convins Bánffy la început, că grănicerii nu sunt un popor așa destrăbălat, după cum poate a cugetat și a venit la concluzia că numai așa va putea lucra cu rezultat pentru scopurile sale, dacă se va vârf între dânsii.

A făcut să fie numit comite suprem. Cunoaștem cu toții din articolele apărute în foi procedurile ilegale și abuzurile de putere ce le-a comis călcând legile.

Ca comite suprem a făcut tot soiul de rapoarte nedrepte la regim, a descris cu culori false starea comitatului și, prin aceasta a influențat de s-a numit mai întâi comisar ministerial peste toate pădurile grănicerilor, apoi peste toate fondurile școlare și de stipendii.

I-a venit la cunoștință după aceea, că pădurile și fondurile - proprietatea grănicerilor, care mai înainte au fost sub administrația militară grănicerească - după încetarea graniței au trecut în administrarea foștilor grăniceri și că aceștia, în loc să le împartă între sine le-au consacrat spre scopuri bisericești și școlare și, în fine, că actul de consacrare este întărit nu numai de regim, ci și de Majestatea Sa.

Având în vedere că foștii grăniceri se vor plânge la Majestatea Sa și pot să cauzeze delăturarea lui, a influențat prin regim ca și Majestatea Sa să-l denumească comisar regesc, ceea ce s-a și întâmplat.

măsură neexprimabilă; aderăm în totul și aprobăm cu trup și suflet modul de procedare”. (Ibidem, nr. 284; adeziunile și în nr. 286-287; 289; 291-292/1886). A fost republicată în „Tribuna”, nr. 80-85; 87-89/1889. Vezi textul și în broșură separată cu titlul *Allerunterthänigstes Bittgesuch der ehemaligen Grenzbevölkerung des bestanden 17 Grenz - Regiments, numehr im Bistritz-Nassoder Comitete, die nassoder Schul - ind Stipendien - Fonde, die Waldungen und überhaupt die Forstverwaltung und den durch die Familie Br. Kemény wegen Eigentumsrecht an einigen Gebirgen angestregten Process betreffend*, 38 Beilagen, Unterbreitet in der Audienz vom 11 November 1886 durch die Gefertigten, Bistritz, 1886, 30 p.

⁸⁶ Pentru caracterizarea regimului instaurat de baronul Bánffy reproducem articolul din „Gazeta Transilvaniei”, nr. 201, 19 sept (1 oct.) 1886.

⁸⁷ Observațiile.

Durere! S-a întâmplat aceasta, și s-a putut întâmpla cu atât mai ușor, cu cât foștii grăniceri au stat cu mâinile în sân și n-au informat nici pe regim, nici pe Majestatea Sa despre pașii greșiți și despre nelegalitățile ce se comit.

Nefericita epocă în care trăim se caracterizează și prin aceea că, oamenii de la putere (întregul minister) *absolut nu-și dau silința a cunoaște relațiunile din țară și împrejurările locale ale ținuturilor* (s.a), ci orbește decid și ordonează bazați singur numai pe informațiile, în cele mai multe cazuri false și tendențioase, ce le primesc de la unii comiți și de la alte organe neconștiincioase.

Despre această fatală împrejurare s-au convins toți locuitorii țării, fără deosebire de naționalitate.

Procedarea lui Bánffy Dezső în calitate de comite suprem (prefect) comisar ministerial și comisar regesc peste pădurile și fondurile școlare grănicerești, abuzurile de tot soiul, persecutarea Românilor, în genere și, a amplexațiilor în special, este tuturor cunoscută. Mai de aproape se poate vedea în nr. 81-85; 117-118 al „Gazetei” din anul acesta, iar a le descrie din nou în detaliu ar însemna a face să se revolte mintea și nobilele simțuri, și să se consterneze până la dispreț și cel mai flegmatic om.

Din articolul intitulat „Din fostul al doilea regiment român de graniță” apărut în nr. 205, 210 ai „Tribunei” se mai vede că prin abuz Bánffy a schimbat caracterul școlilor din fostul regiment, adică a comis o ingerință, neiertată de lege, în școlile noastre confesionale.

Nici foștii grăniceri, nici preoțimea, nici consistoriul nu au făcut vreun pas pentru delăturarea abuzurilor.

Necontrazicându-l nimeni, a mers și mai departe și anume voiește a despuia pe foștii grăniceri pe calea ordonanței de dreptul de proprietate a fondurilor. Iată cum:

Comitetul fondurilor grănicerești a revăzut, completat și conformat recerînțelor timpului statutul despre administrarea fondurilor, l-a așternut – firește prin Bánffy – ministrului de culte spre aprobare.

Bánffy l-a înaintat, se înțelege, cu observațiile sale.

Comitetul a dorit a trimite din sânul său o deputațiune la ministru, ca să-i dea unele informații. Bánffy a oprit aceasta, zicând că nu-i de lipsă, va da el informațiile, iar de va fi de lipsă, va trimite el pe directorul Ciocan. Unii din comitet insistând pe lângă trimiterea deputațiunii, Bánffy a răspuns că dânsul nu va concede⁸⁸ pentru aceasta fie din fonduri, fie din casele comunale ca speze de călătorie nici un crucer⁸⁹.

Statutul s-a trimis îndărăt cu multe reflexiuni. În una din ele dreptul exclusiv de proprietate al grănicerilor la fonduri se atacă, fondurile se decretează de proprietate a tuturor locuitorilor de astăzi din teritoriul fostului regiment – va să zică și a jidovilor veniți din Galiția după desființarea graniței – adică de avere comună. În alta se zice, că comitetul să se aleagă de

⁸⁸ Permite.

⁸⁹ În cazul acesta de ce n-au strigat grănicerii că mai bine se vor duce cu cheltuiala lor, decât să riște a se da despre ei informații neexacte? - Red. (nota redacției).

reprezentanțele politice ale comunelor. Mai sunt și alte reflexiuni, din care rezultă că lucrul a ajuns la marginea prăpastiei.

Însuși ungurii mai cu minte dezaprobă unanim acești pași și se miră cum de regimul nu se informează despre starea lucrurilor și cum de nu împiedică procedarea violentă și provocatoare.

Ar fi foarte dureros ca într-un stat constituțional, în urma plângerilor pentru abuzuri, să nu afli nici o mângâiere.

Din aceste puncte de vedere, rog pe toți foștii grăniceri și pe descendenții lor, în special pe comitetul fondurilor, ce-și va ține adunarea în 3 octombrie a.c., să facă în cauza proprietății fondurilor și în chestiunea caracterului școlilor o reprezentanță la înaltul regim și la Majestatea Sa, să le aștearnă prin deputați aleși din sânul lor, care tot odată și verbal să dea informațiile și deslușirile necesare.

Dacă Bánffy nu ar concede, cum zice el, speze de călătorie nici din fonduri, nici din casele comunale, să se facă spre acest scop colecte, la care vor trebui să contribuie cei ce trag salarii și onorarii din fonduri, vor contribui bisericile, vom contribui noi întregul popor, vor contribui toți Românii și oamenii de omenie, cărora le zace la inimă cultura și existența noastră⁹⁰.

Cereți intervenția consistoriilor, pentru că au obligația morală să-și apere turma și institutele acum când e lipsă. Cereți și ajutorul deputaților Vizoli și Flugger și a altora, pentru că dacă grănicerii s-au dezbinat de corpul național și au voit să fie cu doi bani în trei pungi, să aibă cel puțin atâta folos din fapta aceasta. Informați regiunile superioare atât prin foile române, cât mai vârtos prin foile germane și franceze de renume european.

Este ora a unsprezecea! Nu e iertat a pierde nici un minut, iar cei ce trăiesc din fonduri sunt obligați a dezvolta cea mai mare activitate fiind periclitată existența lor!”.

Comitele suprem Baron Bánffy a continuat asupririle sale față cu poporul român fost grănicer și mai încolo, dând vice comitelui comitatens Godofred Lani aspră poruncă, ca comunelor române foste grănicerești să le oprească de a mai da ajutor banal la comunele bisericesti spre a-și clădi biserici, ori ca sumele care s-au votat pentru școlile confesionale românești în bugetele comunale să nu se estrădeze senatelor școlare greco-catolice și greco-orientale românești spre a se folosi spre scopuri școlare, care ordin din partea vice comitelui comitatens a și făcut cu toată rigurozitatea, ba, ce-i mai mult, chiar sumele votate spre acele scopuri din decenii și aprobate de la deregătoriile competente fiind preliminate în preliminariile comunale, s-au șters simplu de esactorul comitatens⁹¹.

Rugărilor așternute la ministrul de interne pentru delăturarea dispunerilor arbitrară a Baronului Bánffy nu au avut nici un rezultat, pentru că amintitul ministru a dat suplicanților rezoluțiune, cum că el nu se amestecă în afacerile

⁹⁰ Așa se cade să procedeze României în toate chestiunile mari pretutindeni, și mai ales când e vorba de averea și existența lor - Red. (nota redacției).

⁹¹ Contabil.

Baronului Bánffy Dezső, ca comisar al regimului, un răspuns pe care pașa turcesc din Vidin nu l-ar fi dat nici o dată la vreo raia, care i-ar fi cerut ajutorul.

Ca să-și arate comitele suprem Baronul Bánffy Dezső trecerea sa de om încrezut la deregătoriale centrale din Buda-Pesta a făcut ministrului președinte regesc unguresc Tisza Koloman propunerea, ca pe vice-comitele comitatens Lani Godofred să-l propună la prea înaltele locuri spre a fi ridicat în statutul de nobil ungar, și după ce acesta în adevăr a fost ridicat în statutul de nobil ungar cu ocazia ținerii jubileului pentru serviciul său de 50 de ani, i-a înmănat înaintea congregației generale diploma regească.

Tot odată a propus sus menționatul comite suprem pe proto notarul comitatens Pánczel Janos, pe prea plecata sa slugă și fidel mameluc, ca și acesta încă să fie decorat după cum se zice pentru îndelungatele sale servicii, și în adevăr, deși acesta nu a avut nici un fel de merite, că nu știa compune nici protocolul despre ședințele congregației, nu citește nimic și a rămas cu știința tare îndărăpt de duhul timpului prezent, totuși adscriindu-se⁹² lui niște merite fungate – adică neexistând – fiind recomandat și de ministrul de interne Koloman Tisza, s-a decorat cu crucea de aur cu coroană, ce a surprins pe toți membrii congregației generale comitatensă și pe toți indivizii inteligenți, care au fost de față cu ocazia decorării lui.

Aceasta s-a făcut de comitele suprem cu scopul, pe de o parte, ca să micșoreze meritele vice comitelui comitatens Lani Godofred, iar de altă parte, ca să demonstreze publicului, că ce vază și influență mare are el la înaltele și prea înaltele locuri, și că el, în privința administrației publice politice e alfa și omega, adică întrunește în persoana sa toate trei instanțele ce sustau pentru activitățile politico administrative, prin urmare, că numai acela poate la minister reuși cu cererile sale, fie acelea drepte, fie nedrepte, care se va închina lui tocmai așa, precum se închinau sclavii din fostele state barbare stăpânilor lor, de la care atârna viața și moartea lor, precum și o tratare, sau de tot barbară, sau întru atâta mai favoritoare, că le era iertat a lucra fără de a avea lanțuri la picioare.

Ca să poată batjocori pe foștii grăniceri români și mai rău, a amânat semnarea secțiunilor de pădure, a lemnelor de foc până târziu în luna decembrie 1886, pe anul 1886/1887, fiind locuitorii siliți să de a-și arde gardurile de la grădini și ocoale, sau a-și da crucerul cel de pe urmă spre a-și cumpăra lemne de foc, și vai de acela care ar fi cutezat a tăia un car de lemne în pădure, pentru că ar fi umblat pedepsit cu una mulctă⁹³ de la 20 florini până la 40 valută austriacă pentru un car de lemne.

Foarte-i bătător la ochi, că toate arătările pentru prevaricațiuni⁹⁴ de păduri, ori au fost acelea adevărate, ori neadevărate, pertractându-se⁹⁵, concernenții indivizi arătați au umblat dejudecați, ori de și unii fiind pe nedrept arătați, totuși recursurile lor s-au receptat de comisiunea

⁹² Atribuindu-i-se.

⁹³ Pedepsă.

⁹⁴ Încălcări ale legii; delict.

⁹⁵ Dezbătându-se; analizându-se.

administrativă, și recurând la a treia instanță, adică la ministerul de interne, și de acolo simplaminte s-au respins, făcându-se aceasta anumit cu scopul, ca să bage în românii foști grăniceri frica și spaima, și așa să-i facă plecați voinței cea netrebnice a numitului comite suprem.

La cât a degradat ministrul de interne Koloman Tisza deregătorii politico-administrativi, parte aleși de congregațiunile generale, parte, denumiți de comiții supremi se vede și din aceea că, până în anul 1875, în care an el a fost denumit de ministru de interne, deregătorii politico-administrativi în sensul unei ordinațiuni împărătești rămasă încă de sub timpurile absolutismului în valoare, erau obligați și îndreptați a apăra drepturile populației cercului lor încredințat spre administrare; cu articolele de lege din anii 1876 și 1886 însă s-a decretat că deregătorii politico-administrativi sunt obligați de a da ordinațiunilor emanate de la mai marii lor orbească ascultare, nefiind iertat a aduce la cunoștința înaltelor locuri acele părți a ordinațiunilor emanate, care dau ansă⁹⁶ la asuprirea și apăsarea poporului.

Dacă făcea congregațiunea generală vreo reprezentare la ministerul de interne în privința apăsării poporului, ministrul de interne da crezământ propunerilor comitelui suprem Baronul Bánffy Deszö și respingea acele reprezentațiuni.

Deregătorii politico-administrativi trebuia să voteze după cum le era dată porunca de comitele suprem, adică în contra binelui poporului; dacă unii nu votau după placul comitelui suprem, se destituiau din posturile lor; legea disciplinară rămânea neconsiderată, pentru că da tot dreptul în mâna comitelui suprem și, în deșert declara pe cineva de nevinovat, sau să i se dea o probă, pentru că făcându-și comitele suprem propunerea sa de destituire la ministerul de interne, concernentul deregător, de ministrul de interne se declara destituit.

Ca să mai poată comitele suprem Baronul Bánffy Desiderius pune pe mamelucii săi în posturi publice, văzând cum că din partea statului nu se mai poate concede⁹⁷ înmulțirea personalului statului funcționarilor politico-administrativi, a aflat el alte mijloace de a înmulți numărul acelor, adică a propus la comisiunea administrativă comitatensă, ca să se creeze posturi noi, de câte un tutore public cercual pentru fiecare cerc politic, după cum s-a zis, spre mai buna administrare a averilor pupilare⁹⁸; comisiunea administrativă, fiind în ziua ședinței funcționarii regești ungurești și deregătoriile municipale în majoritate, a primit propunerea lui, după aceea s-a ales acea propunere la dezbatere și în congregațiunea generală comitatensă, unde au fost asupra acestei întrebări mari dezbatere, însă deși nu s-a primit crearea acelor posturi în principiu, totuși, în urma propunerii sus numitului comite suprem, de la ministrul de interne regesc unguresc, Koloman Tisza s-a primit propunerea comisiunii permanente, de sine înțelegându-se cu adausul că sumele necesare pentru salarizarea acelor patru tutori publici cercuali să se acopere prin facerea unei aruncături⁹⁹ pe popor după contribuția directă.

⁹⁶ Permit, dau posibilitate.

⁹⁷ Permite.

⁹⁸ Averile orfanilor aflați sub tutelă.

⁹⁹ Impozit, taxă.

Ca salariu s-a statorit pentru fiecare tutore public cercual pe an 500 florini și ca paușal¹⁰⁰ de călătorie câte 100 florini și așa, se va face pe tot anul câte o aruncătură de 2400 florini pe popor, de sine înțelegându-se că la fondul de pensie a funcționarilor acestora noi vor avea comunele, respectiv toată populația comitatensă a contribui. Aceste patru posturi s-au creat ca, pe de o parte, să se dea pâine la niște nemernici și neemiți, mameluci ai comitelui suprem, care nu au cu ce trăi, parte, ca să fie întrebuințați ca corteși prin comune și să lucre întru acolo, ca acei indivizi să se aleagă de deputați dietali, pe care-i voiește comitele suprem în sensul instrucțiunii primite de la ministrul de interne regesc unguresc, *adică cu aceste patru posturi de funcționari s-a creat patru perini de odihnă pentru patru mameluci netrebnici* [s.n.] și cu aruncăturile ce se fac pentru ei se mai spoliază poporul de bieții cruceri ce-i mai are, toate numai ca să-și poată comitele suprem așeza toate uneltele sale în posturi spre a le da pâine.

De aici se vede și este nerăsturnabil constatat, cum că concluziile congregațiunii generale comitatensă, și atunci când se fac în favoarea poporului, dacă nu-i plac comitelui suprem, se anulează și în locul aceluia se substituie propunerile lui, *adică congregațiunile generale comitatense sunt degradate la arbitrarul comitelui suprem, și astăzi sub guvernul ministrului de interne Koloman Tisza nu sunt altceva decât niște formalități spre a îmbăta poporul cu apă rece, spunându-i că el decide asupra treburilor interne a comitatului, însă în adevăr nu-i așa, că hotărârile cele bune a congregațiunii aduse în favoarea poporului, dacă nu-i plac comitelui suprem și nu sunt făcute după placul lui – în urma propunerii făcută de el – se ridică, *adică anulează de ministrul de interne și se dispune contrariul; apoi la dietă dacă recurg, încă nu pot recuza nimic, pentru că deputații dietali așa numiți liberali, toate apelările la dietă, dacă apelanții sunt de naționalitate nemaghiară, întăresc dispozițiile apăsătoare ale ministrului de interne.**

*În 22 decembrie 1886 s-a ținut ședința congregațiunii generale sub prezidiul comitelui suprem Baronul Desiderius Bánffy, în care ședință a propus dânsul ca, în comisiunea administrativă centrală verificatoare a celor – în sensul legii îndreptățiți a se împărtăși la alegerea deputaților dietali – să se aleagă persoane propuse de el, însă congregațiunea generală nu i-a primit propunerea lui ci, a făcut cunoscut cum că membrii ei voiesc a se folosi de dreptul lor legal de a alege ei pe membrii acelor comisii; neprimind candidatura făcută de comitele suprem și votând cu jidule¹⁰¹, au ales pe acele persoane care le-au convenit lor, *adică o dată în o perioadă de doi ani a pășit congregațiunea generală și în privința alegerilor acelor comisii cu energie și a ales bărbații ei de încredere, însă nu de aceea care sunt dregători și votează după comanda și placul comitelui suprem, ci după convingerea lor proprie și încă, în favoarea poporului. În această congregație a primit Baronul Bánffy Desiderius un vot de neîncredere, ce l-a meritat* [s.n.].*

¹⁰⁰ Sume pentru decontarea deplasărilor.

¹⁰¹ Bilete.

Comitele suprem Baronul Desiderius Bánffy, la care i-au fost școlile române naționale locale un spin în ochi a propus ministrului regesc unguresc de culte și de învățământ August Treffort ca, în scopul înaintării maghiarizării românilor foști grăniceri din al II-lea regiment românesc național, astăzi ținători de comitatul Bistrița-Năsăud, să înființeze școli locale comunale în mai multe comune care s-au ținut de teritoriul aceluia regiment, la care să se denumească atari indivizi de învățători, care să propage maghiarismul la copiii de ambele sexe și care totodată să fie folosiți și de polițiani, adică spioni asupra învățătorilor confesionali, a juzilor și a notarilor comunali.

Și, în adevăr, *ministrul de culte și de învățământ regesc unguresc Treffort, un inamic neîmpăcaver a tuturor școlilor române confesionale* [s.n.], deși a știut că școlile confesionale se numără între cele mai bune școli din patrie, totuși a încuviințat toate propunerile Baronului Desiderius Bánffy spre a lăți acea idee de maghiarizare și în acest ținut, și a începe cu propagarea maghiarizării.

Ca să-și ajungă scopul de a putea înființa școli comunale și a lucra întru acolo, ca copiii să frecventeze acele școli, a demandat comitele suprem la oficiile comunale ca, provocărilor senatelor școlare de a adrage¹⁰² pe copii ca să frecventeze acele școli să nu satisfacă, ci să îndrume pe copii ca să frecventeze școlile comunale înființate din nou, laudând pe învățătorii comunali, cum că aceștia sunt mai calificați și mai dexteri în propunere, ca învățătorii confesionali.

Pe lângă toate, că în comunele Telciu, Salva, Măgura, Borgo Tiha s-au înființat școli comunale și că învățătorilor s-au dat salarii cât se poate de bune, totuși locuitorii nu au lăsat copii lor ca să cerce niște școli care au de scop deznaționalizarea românilor și prefacerea lor în maghiari.

Atât ministrul regesc unguresc de interne Koloman Tisza, cât și fôispanul¹⁰³ Baron Desiderius Bánffy susțineau că, *patrioți buni pot numai acei indivizi fi, care vorbesc limba maghiară* [s.n.], însă istoria Imperiului Austriei ne documentează că, de s-au și numit regimentele confiniare române de regimente române naționale și, deși s-au trecut în adevăr ca atare de la prea înaltele și înaltele locuri, totuși în apărarea prea înaltului tron, a integrității monarhiei și a patriei, apoi a eroismului înaintea inamicului, s-a numărat întotdeauna între trupele cele mai brave ale armatei cesaro-regești austriece, documentând nerăsturnabil, că fanfaronadele fôispanilor, a ministrului de interne Koloman Tisza și a servitorilor acestuia scornite spre a se putea susține în posturile lor împreunate cu salarii grase nu merită nici un crezământ.

Spre a împiedica Baronul Bánffy Desiderius pe foștii grăniceri de a învăța limba germană, care este pentru armata cesaro-regească limba oficială și de comandă, a dispus prin inspectorul comitatens de școli regesc unguresc ca în școlile triviale și normale, în care până acum se propunea limba germană, de la 1 octombrie 1886 să nu se mai propună altu; asemenea, s-a

¹⁰² De a-i retrace.

¹⁰³ Comitele suprem.

demandat de ministrul de culte și de învățământ Treffort ca în prima și secunda clasă gimnazială încă să nu se propună altu limba germană, și aceasta s-a făcut cu scopul ca, neavând școlarii ocazia de a învăța limba germană bine în primele patru clase gimnaziale, să nu poată fi primiți în școlile de cadeți și să nu poată avea cunoștințele necesare spre a putea fi înaintați în rangul de ofițeri.

În acest an a dat ministrul unguresc de justiție Teofil Fabini o ordinațiune, ca toate contractele încheiate între partide private în cauză de vânzări de pământ, dacă acele contracte nu sunt compuse în limba ungurească, ci în limba nemțească ori românească, să se traducă în limba ungurească și după aceea să se întăbuleze, statorindu-se¹⁰⁴ o taxă anumită pentru traducere, care taxă o plăteau concernentele partide, fiind aceste partide obligate a plăti anticipat acea taxă, pentru că la din contră, concernentele contracte nu se întăbulau.

1887. În 4 aprilie 1887 s-au adunat membrii fondului școlar central și de stipendii a foștilor grăniceri români din regimentul român al II-lea confiniar transilvan spre a decide asupra supra cenzurării rațiunilor despre veniturile și erogatele¹⁰⁵ sus amintitelor fonduri în decursul anului 1886 și spre a alege spre acest scop comisiunea supra cenzurătoare, precum și a decide asupra altor obiecte în privința acestor fonduri.

Mai întâi s-au luat în dezbatere supra cenzurarea rațiunilor memoratelor fonduri; după ce acestea însă nu au fost supra cenzurate, s-a ales o comisie supra cenzurătoare, care să supra cenzureze rațiunile fondului școlar central, fondului de stipendii, fondului de pensiune, fondului de clădit edificiul gimnaziului român greco-catolic superior din Năsăud, fondul de clădiri mai mici, fondul de rezervă și în urmă, conspectele despre depozitele fondului școlar central și de stipendii.

De membrii ai comisiei supra cenzurătoare s-au ales: Nicolae Beșan, Dr. Ioan Mălai și Atanasiu Ușieri.

După ce s-a ales comisia supra cenzurătoare, cerând membrul comitetului și avocatul Dl. Dănilă Lica cuvântul, a pus directorului fondurilor școlare întrebarea că, pe ce bază s-a ales de comisia fondurilor școlare centrale de perceptor a acelor fonduri oficialul judecătoresc pensionat Ioan Pavel, deoarece alegerea perceptorului fondurilor școlare nu cade în sfera de activitate a comisiei școlare, ci în sfera de activitate a comitetului școlar, prin urmare efectuind acea comisie școlară alegerea perceptorului a comis o ilegalitate, fiindcă procedarea comisiei ce-i ilegală îi diametral opusă Instrumentului fundațional sancționat de Majestatea Sa, din care cauză trebuie să protesteze și, și protestează în contra acelor pași ilegali, rămânând răspunzători aceia care au comis acea ilegalitate.

Venind din relațiunea secretarului Ioachim Mureșan la cunoștință comitetului școlar districtual cum că ministrul regesc unguresc de culte și de învățământ, în loc de a da fondului de stipendii tot ajutorul și a-l apăra ca deregătorie centrală superioară, a emanat către comisiunea școlară o ordinațiune ca, pentru repararea bisericii și a școlii romano-catolice, apoi

¹⁰⁴ Fixându-se.

¹⁰⁵ Cheltuielile.

îmbunătățirea salariului parohului și a învățătorului din Rodna să se dea, încât privește trecutul, o sumă de 800 florini și de aici înainte în tot anul o sumă de 800 florini din fondul de stipendii și că, deși se ține această afacere de sfera de activitate a comitetului fondurilor școlare, totuși domnul comisar regesc Baronul Desiderius Bánffy nu conde a se aduce acest obiect în ședința comitetului școlar districtual spre dezbatere și decider e ci, insistă ca ordinul ministerial numaidecât întru totul să se efeptuiască, *prin care dispozițiune se dăunează fondul de stipendie foarte tare care, de almintrelea nu este obligat a purta sus amintitele greutăți – a pretind Lica –, ca acest obiect important să se ia în ședința de față la dezbatere și că, în cazul când aceasta nu s-ar conde, să-i dea lui de pe concernenta ordinațiune ministerială și din protocolul comisiei școlare în care s-a pertractat acest obiect copie, care a le cere, ca membru a comitetului școlar districtual îndreptățit, rugându-se totodată ca această cerere a lui să se ia la protocol.*

De abia a finit membrul Dănilă Lica vorbirea sa și numaidecât s-a sculat de pe scaun comisarul regesc Baronul Bánffy Desiderius declarând că el nu va suferi ca acest obiect să se ia în dezbatere în ședința comitetului școlar districtual și că prin aceasta, pe baza puterii sale în însușire de comisar regesc închide ședința, provocând pe membrii comitetului ca să înceteze de a mai continua mai încolo dezbaterile, prin care dispunere s-a împiedicat comitetul școlar de a lua în dezbatere și celelalte obiecte.

În urma acestei dispuneri a fost și comisiunea supra cenzuratoare a rațiunilor împiedicată de a-și continua lucrările sale de supra cenzurare, făcându-se membrilor aceleia prin directorul fundatiional cunoscut, cum că spre a se putea continua supra cenzurarea rațiunilor tuturor fondurilor școlare centrale se va defige¹⁰⁶ de comisiunea școlară, cu învoirea comisarului regesc un termen din nou, despre care vor fi toți membrii prin decrete încunoștințați, precum mai târziu s-a și întâmplat.

Acum vine întrebarea că, din ce motive nu a suferit comisarul regesc Baronul Bánffy Desiderius ca să se pertracteze în această ședință a comitetului școlar districtual obiectul despre ajutorul ce a se da din fondul de stipendii a românilor foști grăniceri din regimentul al II-lea român național confiniar transilvan și a dispus ministrul de culte și de învățământ regesc unguresc August Treffort, fără de a se întreba de comitetul școlar districtual grăniceresc și fără ca să se dea acestuia ocazia de a putea face asupra dispunerii ministrului reflexiunile sale.

Acum se pune întrebarea că, din ce motive nu a suferit comisarul regesc Baronul Dezideriu Bánffy ca să se pertracteze în această ședință a comitetului școlar districtual despre ajutoarele ce au să se dea din fondul de stipendii a românilor foști grăniceri din regimentul al doilea român național confiniar transilvan a dispus ministrul de culte și învățământ regesc unguresc August Treffort, fără de a se întreba de comitetul școlar districtual grăniceresc, și fără ca să se dea asupra acestuia ocazia de a putea face asupra dispunerii ministrului reflexiunile sale.

¹⁰⁶ Fixa, stabili.

La această întrebare e foarte ușor de răspuns.

Erariul montan ținea de la fondul de stipendii unele terenuri, parte de pășune, parte, de pădure în arendă, și are de a plăti pentru aceste terenuri pe fiecare an o arendă în sumă de 913 fl. 13 cr. Această arendă nu s-a plătit de acel erariu montan mai mulți ani, deși în sensul pactului încheiat în anul 1872 între erariu și între comunele române foste confiniare este el obligat de a plăti acea arendă atât pe timpul trecut, adică până la finea anului 1871, încât ar fi rămas în restanță cu plățirea pe acel timp, cât și pe viitor, adică pe timpul din 1 ianuarie 1872 până inclusiv finea anului 1886, din care cauză tangentele cu care restează¹⁰⁷ erariul montan la fondul de stipendii au ajuns cu finea anului 1886 la suma de 15.523 fl. 21 cr. Ca să nu plătească erariul montan toată această sumă cam însemnată și, că cât se poate să se împiedice înmulțirea fondului de stipendii, au lucrat funcționarii montani într-acolo, ca din arenda anuală, ce are de incurs¹⁰⁸ în tot anul în fondul de stipendii să se detragă anualiteru¹⁰⁹ suma de 800 fl. spre a se efectui din acea sumă reparaturile necesare la edificiile bisericești și școlare romano-catolice din Rodna Veche și a se îmbunătăți salariile parohului și a învățătorului romano-catolici tot din acea comună, adică să poarte acest fond niște greutatea care nu le-a purtat nici sub timpul cât a susținut institutul militar confiniar transilvan, nici după desființarea acestuia în anul 1851 până în ziua de astăzi, din care toate se vede, că ministrul de culte și de învățământ August Treffort, în loc de a apăra acest fond de stipendii, lucră sistematic în detrimentul lui; pentru că el e un inamic neîmpăcat a tuturor instituțiilor de învățământ fondate de națiunile nemaghiare, lucrând din toate puterile și cu toate mijloacele, ca să le nimicească, ori sunt instituțiile acestea înființate pe instrumente fundamentale sancționate de Majestatea Sa Cesaro Regie și Apostolică, ori nu?; cu un cuvânt, menționatul ministru lucra mai arbitrar ca, chiar un pașă turcesc sau un satrap persan.

Pe lângă acestea a avut Baronul Bánffy Dezideriu de scop, ca solvind¹¹⁰ se sus amintitele sume din fondul de stipendii, fără știrea și învoirea comitetului școlar central la erariul montan, să iasă cu fapte împlinite înainte, pe baza acelora să se detragă în tot anul câte o sumă de 800 fl. din venitele amintitului fond de stipendii, adică să se folosească această sumă pe baza unui uz creat din nou în calea secretă pentru alte scopuri, însă nu pentru scopul destinat de a se stipendia din acest venit la descendenții foștilor grăniceri români din al doilea regiment român național confiniar, ce afacere nu i-a succes comisariului regesc Baron Dezideriu Bánffy, pășind în cazul de față membrul Dănilă Lica energic în apărarea fondului de stipendii și a comitetului școlar districtual grăniceresc.

În 11 mai 1887 s-a adunat comitetul școlar districtual iar în opidul Năsăudului și a ținut o ședință, la care a fost de față și comisariul regesc sus amintit.

În această ședință s-a citit relațiunea comisiei esmisă spre a supra cenzura rațiunile de pe anul 1886 și, pe baza propunerii aceleia a decis

¹⁰⁷ Este restant; sume restante de plată.

¹⁰⁸ De vărsat; de achitat.

¹⁰⁹ Să se scadă anual.

¹¹⁰ Plătindu-se.

comitetul ca, capitalele alocate din fondul central școlar precum și interesele restante după acele capitale să se încaseze, ca să fie bani disponibili pentru clădirea edificiului gimnazial. Tot în această ședință s-a decis ca interesele restante după capitalurile elocate¹¹¹ din fondul de stipendii încă să se încaseze fără amânare și în privința arenzilor neincurse încă, să se facă pașii necesari spre a se încasa numaidecât.

Mai încolo s-a decis asupra locului unde să se clădească edificiul gimnaziului român greco-catolic din Năsăud, și s-a aprobat din partea comitetului școlar districtual și protocolul licitației ținută în scopul edării¹¹² spre clădire a edificiului gimnazial sus amintit.

Congregația generală a comitatului Bistrița-Năsăud în ședința sa ținută în Bistrița în 4 mai 1887 a adus la lumină cât de mare e corupția acelor funcționari comitatensi, pe care i-a importat comitele suprem Baronul Dezideriu Bánffy în acest comitat, înlocuind cu ei posturile cele cardinale la oficiul central comitatens.

Precum s-a amintit și în anii trecuți, comitele suprem Baronul Dezideriu Bánffy e cel mai mare inamic a tuturor instituțiilor de învățământ înființate și susținute de naționalitățile cele nemaghiare, lucrând într-acolo, ca să le detragă la toate mijloacele de susținere, aducând așa necesitatea după sine, ca pe încet, neavând mijloace necesare, să se desființeze.

Așa s-a oprit din partea lui, fiind sprijinit de ministrul de interne Coloman Tisza, ca reprezentanții comunelor politice să nu mai cuteze a vota din casele comunale sume banale pentru ajutorarea și adică mai întâi a școlilor greco-catolice și greco-orientale române, și mai în urmă, și a celor evanghelice.

Vai de acel notar cercual ori comunal, care nu ar fi lucrat într-acolo, ca să nu se voteze ajutoare din casele comunale pentru bisericile și școlile greco-catolice și greco-orientale ortodoxe române. Cel puțin umbla destituit din postul său. Recursurile ce le-ar fi așternut la ministrul de interne nu ar fi ajutat nimic, pentru că sunt dovezi nerăsturnabile, unde funcționari trași pentru mai nimic în cercetare disciplinară, de au și fost, de comisia disciplinară dejudecați, ca să li se dea numai o admonițiune¹¹³, sau să plătească o mică sumă banală, dacă au fost de naționalitate română, în urma recursului și propunerii comitelui suprem, Baronul Dezideriu Bánffy, au fost, de ministrul de interne Coloman Tisza dejudecați la pierderea postului și asta, din cauză că Baronul Dezideriu Bánffy și ministrul Tisza numai prin întrebuițarea de mijloace apăsătoare și terorizatoare sunt după părerea lor în stare a guverna, pentru că numai în acest mod pot înfinge frica și cutremurul în popor precum și în funcționarii comitatensi, la care astăzi nu le este iertat a vorbi pentru binele și interesul poporului și care astăzi sunt numai unelte ale comitelui suprem.

Acestea au trebuit să premeargă și să le aduc înaintea până a nu pași la obiectul care a dat în sesiunea congreghției generale comitatensă din 4 mai

¹¹¹ Cuvenite; care revin.

¹¹² Atribuirii.

¹¹³ Avertisment.

1887 ansă¹¹⁴ la o dezbatere înfocată și care a dat publicului dovezi nerăsturnabile de corupția ce domnește între funcționarii cardinali comitatensi, că adică, dacă ei nu-și pot ajunge scopurile lor țesute în detrimentul poporului și un mod ordinar și pe o cale onestă, apoi lucră spre a-și ajunge scopurile lor prin o informare sinistă și falsă a membrilor comisiei permanente comitatensă și prin aceasta a congregațiunii generale comitatensă.

În ședința congregațiunii generale din 20 Decembrie 1886 s-au pertractat între alte obiecte și preliminarile comunelor pentru anul 1887.

Comunele din comitatul Bistrița-Năsăud au votizat încă de decenii ajutoare banale anuale pentru biserici și școli din casele lor comunale; concluzele comunale aduse în această privință s-au întărit întotdeauna de congregațiunea generală comitatensă sau districtuală și mai ales la acele comune, care posedă destulă avere spre a-și acoperi speșele comunale.

Ce privește pe comunele din fostul district al Năsăudului, adică a comunelor ce s-au ținut de raionul fostului regiment al doilea român național confinar, ajutoarele votate din casele comunale pentru școli se bazează pe prea înalte rescripte împărătești și regești emenate de Maiestate Sa împăratul și Apostolicul Rege și de glorioșii antecesorii a Majestății Sale atât de pe timpul susținerii institutului militar confinar în Transilvania, cât și din anul 1851 încoace până în anul prezent emenate în această, privință; deci a opri pe comune a da acele ajutoare în prezent și în viitor bisericilor și școlilor nu este nici pe o lege bazat, din contră, legea comunală concede¹¹⁵ comunelor politice ca să contribuie și la susținerea instituțiilor de învățământ confesionale și să dea ajutoare banale pentru clădirea de edificii bisericesti și școlare confesionale.

Direct nu s-au putut opri a se da pentru biserici și școli confesionale acele ajutoare, pentru că, congregațiunea generală comitatensă tot ar fi votizat acele sume, din care cauză s-au căutat și folosit de mijloace indirecte, adică a se șterge de supremul exactore¹¹⁶ comitatens toate sumele votizate pentru biserici și școli din preliminarile comunale și apoi, s-a relaționat comisiei permanente comitatensă, în privința preliminarilor comunale, ca în privința preliminarilor comunale nu au obvenit¹¹⁷ obiecțiuni și așa, se propune a se întări fără însă, ca din partea supremului exactore să se fi împărțășit membrilor acelei comisii, cum că dânsul, în urma mandatului primit de la superiorii săi, s-au numai din propriul său îndemn, a șters din toate preliminarile comunale sumele votizate de reprezentanțele comunale ca ajutoare pentru biserici și pentru școlile confesionale române și germane pe anul 1887; comisia comitatensă permanentă fiind dusă ad absurdum prin referatul cel fals al supremului exactore comitatens Ioan Panczel a primit ca sume de venite și speze pe anul 1887 sumele rectificate de supremul exactore în coințelegere cu protonotarul comitatens și aceasta, pe baza referatelor false

¹¹⁴ Motiv.

¹¹⁵ Permite.

¹¹⁶ Echivalent pentru contabil șef.

¹¹⁷ Nu s-au prezentat obiecții.

a ambilor memorați funcționari și referenți și așa, primindu-se sumele rectificate pe baza propunerii comisiei permanente și congregațiunea generală comitatensă în ședința sa ținută în 20 decembrie 1886, s-au detras bisericilor și școlilor toate sumele votizate de reprezentanțele comunale ca ajutor la biserici și la școli pe anul 1887 din casele comunale.

În semestrul întâi al acestui an au mers casierii bisericilor și ai școlilor confesionale la casierii caselor comune și s-au întrebat că au în casele comune sume banale disponibile spre a le da acele sume banale, ce le-au votizat reprezentanțele comunale pentru biserici și pentru școli, însă li s-a făcut din partea juzilor comunali și a casierilor cunoscut că congregațiunea comitatensă a șters din preliminarile comunale pe anul 1887 toate sumele votate pe acest an din casele comunale spre scopuri bisericești și școlare confesionale, prin urmare pe acest timp nu pot primi nici un crucer.

Această perfidie comisă de doi funcționari cardinali comitatensi a cauzat mare consternare în membrii comitetului comitatens, văzându-se în un mod așa eclatant duși ad absurdum, și bisericile greco-catolice și evanghelice, precum și școlile confesionale scurtate în tragerea acelor venituri ce li s-au votat din casele comunale și care le complet legalmente.

20 de membrii ai comitetului comitatens au compus o reprezentațiune la congregațiunea generală comitatensă pretinzând că concluzia congregațiunii din 20 decembrie 1886 nr. 193 să se reasumeze¹¹⁸ și, după lămurirea stării lucrului cel adevărat, să se decidă din nou asupra acestui obiect.

Această propunere s-a pus la votizare. 63 de membrii au votizat pentru reasumare, 47 în contra reasumării; cei ce au votizat în contra reasumării, au fost toți funcționari comitatensi, atât din centru cât și de la oficiile cercuale, atât politico-administrative, cât și de la inspectoratul de contribuție regesc ungar și inspectoratul de școli regesc unguresc, apoi notarii comunali.

În contra acestei concluzii a insinuat comitele suprem Baronul Dezideriu Bánffy recurs la ministerul de interne regesc unguresc, ca să se anuleze această concluzie; acesta a făcut-o, ca să scape pe supremul exactore Boer Janos și protonotarul Panczel János de la tragerea lor în cercetare disciplinară.

Ce poate aștepta poporul român și sas de la atare dregători, care înadins și cu un scop răutăcios lucră în un mod așa perfid și neconștiincios în contra bisericilor și în contra școlilor lor confesionale? Numai lucruri rele și în detrimentul poporului.

Propunerea de sine stătătoare a d-lor. Filkeni, Loew și consorții, așternută în termenul prescriș în lege, sună precum urmează¹¹⁹:

„Prea-onorată Congregație a Comitatului!

Subsemnații membrii ai Congregației Comitatului Bistrița-Năsăud au înaintat următoarea cerere:

¹¹⁸ Să se rediscute.

¹¹⁹ Text tradus din limba germană.

Prea-onorata Congregație a Comitatului să binevoiască a hotărî: hotărârea adusă de către ea în congreția comitatului din 20 decembrie 1886 despre propunerile comunelor comitatului Bistrița-Năsăud trebuie să fie reasumată, aceste propuneri să fie retrimise la comisia permanentă pentru reînnoirea cererii și să fie meritoriu dezbătut despre cererea în această direcție în următoarea adunare generală ordinară a comitatului Bistrița-Năsăud, și anume din următoarele motive:

Despre locul și modul alcătuirii propunerilor comunelor, precum și ingerința municipiului, sunt decisive hotărârile paragrafelor 125 și 126 ale G.A. 22 din anul 1886.

Aceste hotărâri sună astfel: propunerilor comunelor vor fi prezentate spre examinare în termen de 15 zile de către adunarea generală în casa comunală:

„Adunarea generală este obligată să citească și să dezbată observațiile aduse de către plătitorii de taxe comunale. Votul separat al minorității va fi anexat protocolului. Bugetul împreună cu votul separat al minorităților și observațiile ridicate de singuraticile persoane vor trebui prezentate municipiului. Municipiul ia la cunoștință bugetul și nu poate împiedeca adoptarea acestuia:

a. dacă corespunde condițiilor amintite în paragrafele de mai sus;

b. dacă toate plățile din veniturile proprietăților comunale sunt făcute fără taxe comunale;

c. și dacă nu s-a ridicat nici o obiecție împotriva bugetului.

În caz contrar acesta revizuieste bugetul amănunțit, poate să oprească în general aprobarea acestuia, nu comunică observațiile sale comunei, poate să oblige comunele la pregătirea unui nou buget, respectiv la rectificarea acestuia, și comunelor care refuză rectificarea să le stabilească bugetul pentru noul an prin căi administrative, la care totuși în ambele cazuri va fi ținut cont de dreptul de apel al comunei.

După aceste extrem de clare hotărâri legale, municipiul va avea simplu de luat la cunoștință și nu poate să interzică aprobarea acestuia în toate acele cazuri în care bugetul unei comune corespunde prin alcătuire și dezbateri, condițiilor formale prescrise, dacă toate plățile sunt acoperite din veniturile proprietăților comunale fără taxe comunale, și dacă nu s-a ridicat nici o obiecție.

La dezbaterile și hotărârile despre propunerile comunelor comitatului Bistrița-Năsăud hotărârile legale luate au fost încălcate de către prea-onorata adunarea generală a municipiului comitatului Bistrița-Năsăud în ședința din 20 decembrie 1886, ședință în care municipiul a aprobat modificările efectuate propunerilor acestor comune, cu toate că acestea cel puțin în cele mai multe cazuri corespundeau condițiilor legale prevăzute, modificări făcute în mod arbitrar și nelegal de către protonotar, cu sau fără ordin de sus, de a căror existență municipiul trebuie doar să ia la cunoștință și, nu are nici un drept să interzică aprobarea.

Dar deoarece nu s-a făcut nici o comunicare către adunarea generală, cum că la bugetul prestabilit au fost făcute modificări arbitrare, care sunt

acestea și în ce constau, aceasta a luat hotărârea de a aproba cu bună-știință bugetul așa cum scrie legea, socotind că este așa cum l-au prezentat comunele.

Abia mai târziu subsemnații au ajuns la cunoștință că la bugetul aprobat au fost făcute modificări arbitrare și contrare legii, și că congregația comitatului a sancționat aceste încălcări ale legii prin hotărârea sa, că la dezbaterea acestor lucruri s-a ajuns la o eroare, că despre aceste modificări nu i s-a făcut nici o comunicare în adunarea generală, cu toate că aceasta ar fi fost obligată prin lege.

Aceste anulări se referă de exemplu:

a. în comuna Monoriu suma preliminară pentru construcții și reparații la școala populară confesională;

b. în comuna Viișoara suma de 6 fl. pentru lemnele de foc ce sunt de expediat preotului orașului Bistrița;

c. în comuna Sângeorz-Băi suma preliminară pentru scopurile școlii confesionale;

d. în comuna Jelna plata învățătorului în părți repetate cu 31 fl. 20 cr., sumă plătită din totdeauna din casa alodială personalului școlii pe oră ca și persoana morală în valoare de 2 fl. pe an, suma preliminară de 50 fl. pentru întreținerea clădirii școlii și procurarea de obiecte de învățământ;

e. în comuna Dumitrița plata organistului, contribuția pentru gimnaziul din Bistrița, suma preliminară de 35 fl. pentru văruirea școlii și în general pentru scopuri școlare confesionale;

f. în comuna Livezile suma preliminară de 100 fl. pentru necesitățile cancelariei și suma pentru gimnaziul bistrițean;

g. comunei Lechința plata celor trei învățători cu 85 fl., contribuția de 126 fl. pentru gimnaziul bistrițean, contribuția de 124 fl. pentru procurarea de lemne de foc pentru școală, plata groparilor cu 80 fl.;

h. în comuna Viișoara plata organistului cu 40 fl., contribuția de 130 fl. și 50 cr. pentru gimnaziul bistrițean, plata celui care acționează foala orgii și a trasului clopotelor cu 3 fl.;

i. în comuna Vermeș contribuția de 10 fl. și 50 cr. pentru gimnaziul bistrițean, plata organistului cu 13 fl și 65 cr., taxele pentru terenurile școlii și ale organistului de 7 fl. și 88 cr.;

j. în comuna Pietriș plata organistului cu 4 fl. 50 cr. și cel al clopotarului cu 40 fl.;

k. în comuna Albeștii-Bistriței plata celor doi învățători cu 81 fl., taxa pentru învățători de 30 fl. pentru școala de perfecționare, suma preliminară de 120 fl. pentru reparații la clădirea școlii și alte sume plăți pentru școală în valoare de 20 fl.;

l. în comuna Unirea plata organistului cu 72 fl., contribuția pentru gimnaziul bistrițean cu 52 fl. și 50 cr. precum și celelalte plăți preliminare în favoarea școlilor populare confesionale;

m. în comuna Unirea îmbunătățirea pensiei preotului cu 100 fl. și contribuția pentru gimnaziul bistrițean;

n. în comuna Dumitra îmbunătățirea plății învățătorului;

o. în comuna Budacul de Jos plata organistului precum și taxa pentru cel ce acționează foala orgii;

p. în comuna Vișoara suma preliminară pentru văruirea și curățirea încăperilor școlii cu 14 fl., pentru procurarea de rechizite școlare cu 20 fl., pentru reparații la școală și biserică cu 10 fl. și pentru procurarea de lemne de foc pentru școală cu 41 fl. 99 cr.;

q. în comuna Dipșa costurile pentru întreținerea clădirii școlii și costurile pentru îmbunătățirea plății învățătorului.

Subsemnaților le este cunoscut că aceste anulări ce încalcă legea au fost făcute din bugetul propus doar la aceste comune, însă nu apare ca fiind exclus ca acest incident să fi fost observat și la alte comune, astfel că subsemnații văd cazurile enumerate numai în mod demonstrativ și nu într-unul general valabil.

Din cele spuse reiese că la dezbaterile acestor lucruri a fost făcut un joc murdar atât cu comisia permanentă cât și cu congregația, joc în care amândouă corpuri legislative au fost conduse la adoptarea acestei hotărâri nelegale prin inducere în eroare din partea referenților respectivi.

Dar chiar și în cazul în care bugetele de mai sus nu ar fi corespuns socotelilor, care exclud orice amestec meritoriu al congregației comitatului, nu ar fi fost permis ca în cazurile enumerate aceste plăți să fi fost șterse deoarece:

a. pe de o parte, susținerea școlii populare confesionale este stabilită prin lege de către comunitatea politică în sensul paragrafului 25 a legii XXXVIII din 1868 și pentru că:

b. pe de altă parte contribuțiile pentru gimnaziul bistrițean sunt donații care au fost făcute de către reprezentanții acestor comune în anul 1853 și care au fost aprobate de către locotenența cesaro-regească cu numărul 20.680/855 din 1854.

Amintind aceea că printre cele mai frumoase scopuri ale congregației comitatului face parte și acela de a avea grijă ca autonomia comunelor și a municipiului stabilită legal să nu fie încălcată; amintind aceea că noi dovedim că congregația comitatului însăși, chiar dacă de bună credință, prin hotărârea din 20 decembrie a anului trecut a încălcat autonomia mai multor comune la stabilirea bugetului lor; amintind aceea că este de prevăzut ca prea-onorata congregație a comitatului își va oferi de bună voie mâna pentru a corecta greșelile făcute din eroare; noi subsemnații recomandăm prea-onoratei congregații a comitatului cererea prezentată la început – de reasumare – spre luare la cunoștință”.

La satele române încă s-au șters toate sumele votizate pentru biserici și pentru școlile confesionale în anul 1886 cât și 1887; preoții români însă nu au făcut nici un pas; ar putea lua bună învățătură de la preoțimea evanghelic-lutherană, care în adevăr veghează ca drepturile bisericii ei și a școlilor confesionale să nu se știrbească.

1887. În acest an împlinindu-se ciclul dietal de trei ani, dieta s-a închis de Majestatea Sa și s-a ordonat alegerea de deputați dietali noi pe timpul de cinci ani.

În 20 iunie 1887 s-au săvârșit alegerile dietale pentru cercul electoral al Năsăudului în capitala fostului district al Năsăudului. Candidați au fost doi: unul, Dr. Jelenek Arthur din Pesta, guvernamental și un jidov botezat cu nume Fischer și totodată și opozițional.

Cel de al doilea a candidat, nu doar ca să-l aleagă, ci mai mult să joace rolul de jidan, ceea ce cred că i-a și succes, pentru că duminica în 19 a lunii curente la patru ore și-a retras candidatura pe cale telegrafică. Așa dar a rămas numai guvernamentalul. Alegerea s-a început la opt dimineața.

Președintele alegerii a fost profesorul de gimnastică din Năsăud Maxim Pop, substituit de președinte, Iacob Prădan, primarul opidan, notar profesorul Ioan Lupoai, substituit notar, Ioan Jarda, directorul Școlii Normale din Năsăud; membrii de încredere profesorul Dr. Ioan Mălaiu și Elia Burduhos.

Nefiind contra candidat, s-a proclamat Jelenek cu unanimitate de comisiunea candidatoare de deputat dietal pentru cercul electoral al Năsăudului. La proclamare au asistat alegătorii de sași, jidovi și unguri.

Românii inteligenți de pe Valea Someșului n-au participat nici unul, afară de notari și de niște învățători amărâți, care se vede, și așa au bătut calea măgarului până la Năsăud.

A urmat după aclamarea mamelucului tiszatist un banchet, care era aranjat în trei hoteluri.

În hotelul cel mai de rând erau: *nemeșii* din Nimigea Ungurească, în frunte cu popa lor cel reformat; dâșșii, cât ce au ajuns la hotel, n-au așteptat până li se va pregăti banchetul cum se cuvine la niște *nemeși* desculți și cu cioareci ruși, ci numaidecât au strigat: „no, dă-ne popă de băut, că ne-ai adus aici”.

În al doilea hotel au fost alegătorii sași din Dumitra și Cepari în frunte cu notarul Negel.

În al treilea hotel a fost banchetul *elitei*, membrii comisiei alegătoare, ampoliații, forestierii și oficianții de la baia statului din Rodna.

Onoare însă merită românii și, cu deosebire conducătorii românilor de pe Valea Bârgăului, căci, afară de doi notari și doi primari, care mai mult de frică s-au prezentat, nimeni n-a participat.

Oare profesorii gimnaziului român din Năsăud n-au putut să-și caute de treburile lor, ca și ceilalți colegi ai d-lor?, oameni independenți, care nu atârănă nici de la grația lui Bánffy, nici a lui Tisza, nici a nimănui? Nu văd ei cum aceștia stau cu securea la capul românismului să-l reteze. De la atari profesori slabe perceptive și puțină moralitate, tărie de caracter și simț românesc pot învăța discipolii lor.

Laudă și onoare merită toți aceia care au rămas fideli programului național românesc din Sibiu, dar rușine și blam asupra fățarnicilor.

Tot în 20 iunie 1887 s-a săvârșit alegerea de deputați dietali și în cercul electoral al Bistriței.

În acest cerc au fost doi candidați sași: sasul Flugen cu programul guvernului și avocatul din Bistrița Dr. Filkeni, cu programul național săsesc.

Aici frecarea între alegătorii celor doi candidați a fost mare și presiunea pe partea candidatului guvernamental și-a ajuns culmea: însuși foșpanul¹²⁰ Bánffy ba, și a comitatului în persoană a supravegheat alegerea și se întrecea cu creaturile sale în a aduce pe alegători de spate la urne pe partea candidatului guvernamental.

După multe eforturi și după aplicarea tuturor mijloacelor folosite de cei de la putere în nefericitul nostru stat, poreclit liberal-constituțional la astfel de ocazii, candidatul guvernamental Fluger a fost ales cu o majoritate de 140 voturi. Mare bucurie în Israel și o beție: „pe pontu” – pușcături de veselie „cu treasuri” – înscenată de cei cu musca pe căciulă, în frunte cu atotputernicul pașă comitatens în onoarea celui ales și spre chefuirea celor ce și-au vândut conștiința!

Abstrăgând¹²¹ de câțiva am ploiați comitatensi și comunali și tineri duși cu fila. Ceilalți alegători români – laudă lor – și-au văzut de afaceri și au respectat deciziunile Conferinței de la Sibiu.

Tot în decursul acestui an s-a încercat comisia politico-administrativă comitatensă și respectiv slugarnicul mameluc a bazei – foșpanul Bánffy, inspectorul regesc școlar Dr. Havasy a înființa în un mod fin o școală comunală neconfesională în comuna Monor, ca așa să aibă ocazie a închide școala română confesională greco-catolică din această comună. Aceasta s-a evitat numai prin pășirea cea energică și cu tact a unor membrii din comitetul școlar local greco-catolic din loco, având grijă ca membrii reprezentanței comunei politice să nu fie de deregătorii politico-administrativi comitatensi seduși a subscrie vreo declarație, că comuna ar avea lipsă de o școală comunală neconfesională, precum s-a întâmplat în unele comune de pe Valea Someșului.

Tot în acest an s-a pus fundamentul la edificarea gimnaziului greco-catolic din opidul Năsăudului, care se clădește pe speșele Fondului școlar central a românilor foști grăniceri din regimentul al doilea român național confiniar nr. 17 și, respectiv, din Districtul Năsăudului.

Este cunoscut că, comitele suprem Baronul Dezideriu Bánffy din toate puterile a lucrat într-o acolo, ca să scoată pe românii foști grăniceri din toate posturile municipale cardinale și să înlocuiască acelea cu indivizi adunați din toate părțile țării. Așa a înlocuit postul de protonotar cu un individ cu minte mediocră, pe care-l folosește de spion; postul de fiscal sau jurist consult comitatens l-a dat unui avocat care având puțină practică, nu avea cu ce subzista, făcându-l așa o unealtă oarbă a sa; postul de exattore suprem l-a dat la un individ uns cu unsoare de drac, care relaționând fals, prin scâlcirea adevăratei stări a lucrului a înșelat congregațiunea generală; postul de director de cancelarie l-a conferit unui student eliminat din școli pentru purtare indecentă față cu superiorii săi; posturile de manipulațiune le-a dat la

¹²⁰ Prefectul.

¹²¹ Făcând abstracție, ignorând.

indivizi care, necăpătând în comitatele lor vreun post, nu aveau cu ce subzista.

Delăturând așa Baronul Bánffy pe românii foști grăniceri din toate posturile cardinale, a pășit apoi fără de vreo sfială la ruinarea materială a poporului român, dispunând peste zeci de mii de florini după al lui plac, apăsând în acest mod pe români mai rău ca pașii turcești pe creștini și satrapii persani pe vechii perși.

Toate plângerile și arătările asupra acestor apăsări la ministrul președinte Tisza și la ministrul de interne Baronul Orczy au rămas fără de vreun rezultat.

Multe dintre suplicile așternute acestor doi miniștrii, nici s-au protocolat, ci s-au aruncat simplaminte în corfa în care se țipau cuvertele¹²² scrisorilor oficioase.

Ministrul președinte Tisza și cu partida sa liberală din dietă și-au propus ca să topească într-una toate națiunile din Ungaria și din Transilvania și să facă din toate numai o națiune tare și mare, adică națiunea ungurească, și un remn¹²³ tare și mare, remnul unguresc. Nu a fost dietei și ministerului unguresc de ajuns că s-a introdus în toate școlile locale naționale românești – susținute toate cu bani românești – limba ungurească, ci a mai dat încă ordin, ca din orele de propunere să se propună numai în limba ungurească.

Spre a putea lăfi limba ungurească și mai tare a emanat ministrul de culte și învățământ Trefort August o ordinațiune: ca din toate puterile să se lucreze a se ridica în toate comunele „institute de apărarea pruncilor”; în aceste institute să intre toți copiii de ambele sexe până la inclusiv al șaselea an sub conducerea de învățători și învățătoare, care pricep bine limba ungurească; și în aceste institute să nu audă copiii altă limbă decât cea ungurească; în al șaptelea an apoi să intre în școala locală comunală sau confesională, unde vor putea apoi învăța mai mult ungurește. Aceste institute le privesc miniștrii unguri de acelea prin care să facă mare dobândă, fiind convinși că fără aceste așezăminte maghiarizarea românilor va rămânea fără de efect.

Locuitorii comunei Poiana Stampi din Ducatul Bucovinei și mai ales forestierii pădurilor fondului religiosar greco-catolic al Bucovinei¹²⁴ au început de vreo câțiva ani încoace a trece granițele țării, a cuprinde terenuri din munții comunei Borgo-Tiha sub pretextul că linia graniței între Ducatul Bucovinei și între Marele Principat Transilvania nu ar fi aceea pe care o arată locuitorii comunei Borgo-Tiha, ci ar fi cu mult mai înlăuntrul Transilvaniei, adică ar fi acolo pe unde o arată forestierii menționatului fond religiosar și unii locuitori din comuna bucovineană Poiana Stampi.

¹²² Plicurile, materialul de expediție.

¹²³ Neam.

¹²⁴ Fondul religiosar gr.-ort. Bucovinean înființat în virtutea prea înaltului ordin al împăratului Iosif II din 26 aprilie 1786, din bani gata și din veniturile mișcătoare și nemiscătoare ale preoțimii și ale mănăstirilor secularizate în 1785; era destinat pentru susținerea religiei, iar veniturile lui se întrebuintau numai pentru binele clerului, al religiei și al omenirii, „după ce se vor scoate din el mai întâi speșele pentru subzistența preoților și a școlilor”. În 1870 a căpătat o administrație proprie, separată de administrația politică a statului, sub titlul de *Administrațiunea bunurilor fondului religiosar gr.-or. Bucovinean*. În anul 1897 dispunea de 9.826.810 fl. și din diverse moșii mari și mici, toate cu un areal de 273.705 ha, din care păduri de 227.558 ha; munți și pășuni: 18.623 ha. (C. Diaconovich, *op. cit.*, tomul II, Sibiu, 1900, p. 444-445).

Spre a da aserțiunilor lor efect au început în acest timp a pemnora¹²⁵ vitele locuitorilor comunei Borgo-Tiha de pe pășunea munților, ce zac lângă linia graniței țării și a le mâna la Dorna unde se țineau săptămâni întregi fără ca să se fi restituit proprietarilor acelora. Cu pemnoraarea nu le-a fost destul, ci ei au început a prinde pe păzitorii vitelor și pe alți locuitori, ba chiar și pe un geometru și pe mai mulți membrii a comitetelor comunale, a-i escorta la Dorna și a-i ținea acolo detenționați¹²⁶ în arest judecătorec mai multe săptămâni, sub pretext că au trecut peste granița țării și au conturbat pe fondul religios greco-oriental și posesiunea sa.

Indivizii ținută în temnițele judecătoriei din Dorna mai multe săptămâni detenționați, numai după o plângere așternută Majestății Sale C. R. și Apostolică s-au eliberat din temniță și pus pe picior liber. Deși s-a decis de judecătoria de primă instanță ces. reg. din Dorna în această cauză de ceartă în favorul fondului religios sus memorat totuși, în urma recursului așternut de avocatul de țară Gavril Manu în numele comunei Borgo-Tiha judecătoria supremă ces. reg. din Lemberg cu sentința sa din 16 februarie 1887 nr. 1922 a ridicat sentința judecătoriei prime pentru că certele pentru liniile de graniță între două țări nu se decid în calea judecătorească unilateralminte numai prin o judecată, care ea însuși s-a declarat de competență, ci se decid în cale politică prin o comisie mixtă delegată atât din partea ministerului regesc unguresc, cât și din partea ministerului cesaro-regesc austriac.

Acestea două ministere au și esmis o comisie mixtă în fața locului spre a pertracta și, în caz de învoire între ambele părți spre a-și trage linia cea nouă de graniță între ambele țări. Președintele din partea ministerului unguresc a fost denumit comitele suprem Baronul Dezideriu Bánffy.

În 13 august 1887 s-a ținut sub prezidiul comitelui suprem din ansa venirii Împăratului și Regelui Francisc Iosif în Transilvania și anume la Cluj și la Deva, ce se va întâmpla în 23 septembrie 1887, o congregațiune generală extraordinară, în care s-a ales o deputațiune de 12 membrii și anume: 1. Gottlieb Budaker, decan evanghelic lutheran în cetatea Bistriței; 2. Carol Hüller, paroh evanghelic lutheran în Iad; 3. Dr. Teodor Filkeni, avocat de țară în Bistrița; 4. Dănilă Lica, avocat de țară din Bistrița; 5. Gavril Manu, avocat de țară din Bistrița (români); 6. Dr. Alexi, profesor la gimnaziul românesc din Năsăud; 7. Ioachim Mureșan, avocat și secretar la Fondul școlar central și de stipendii a foștilor grăniceri români din Năsăud; 8. Gottfried Ziegler, cetățean din Bistrița (sas); 9. Martin Bayer (sas); 10. Georg Bidner (sas); 11. Ion Andron (român); 12. Basil Terente (român), ca să se ducă la Cluj să bineventeze pe Majestatea Sa în numele populației românești și săsești și a puținilor unguri, a împreunatului comitat Bistrița-Năsăud și să-și exprime credința și alipirea acestui comitat către Majestatea Sa și către prea înaltul tron.

Tot odată a mai decis congregațiunea generală ca fiecare membru a congregațiunii generale este îndreptățită a se alipi la sus amintita deputațiune aleasă spre a putea lua parte la bineventarea Majestății Sale. Această

¹²⁵ Sechestra.

¹²⁶ Deținuți, încarcerați.

deputațiune va fi condusă de comitele suprem Baronul Bánffy și de vice comitele comitatens Lani Godofred.

Cu ordinațiunea comitelui suprem din 20 iulie 1887 nr. 1364 s-a oprit oficialilor cercuali ținerea rapoartelor săptămânale, la care luau parte juzii și notarii comunali și în care se pertractau multe obiecte și agende verbalmente, rezolvându-se în acest mod mai multe cauze bagatele în cale scurtă, fără multă scrisoare.

Prin sistarea rapoartelor săptămânale și rezolvarea tuturor agendelor în scris, se amâna tare rezolvirea treburilor politico-administrative bagatelarie și vor trece quartale¹²⁷ și jumătăți de ani până ce vor fi rezolvate. Cu sistarea rapoartelor nu s-a făcut poporului nici o ușurațiune.

Întru aceea apăsările de tot continuau de comitele suprem, care pătimește de vanitatea mării.

El se ține, adică-și închipuiește, că e cel mai învățat și înțelept; el își ascunde neajunsurile sale făcând în afaceri oficiale multă larmă; el se arată că ar pricepe toate, ar ști toate, ar lua la toate inițiativa și ar face toate. Firește că din aceasta iese „multă larmă pentru nimic, multă larmă fără ispravă”, și ceea ce-i mai rău: „conturbare în oficiu și în mașina administrării comitatului”.

El se exprimă că a pus prin dispozițiile sale cele brutale în lucrare maghiarizarea românilor și a sașilor din acest comitat și că i-a succes în a scoate din toate posturile cardinale de funcționari pe români.

De funcționari denuște indivizi debili la minte; spre a se alege de atari, propune indivizi fără conștiința de sine, de un caracter slab, care fiind degradați la nulitate se supun mandatelor lui cu un servilism dobitocesc, executând toate ordinațiunile emenate de el spre dauna poporului român cu o orbească ascultare.

Cele ce le face el susținut și apărât de miniștrii Tisza și Treffort le face numai un barbar.

El nu voiește a cunoaște nici legea, nici umanitatea, ci numai silniceasca sa voință; plângerile așternute miniștrilor nu se iau în considerațiune, toate dispozițiunile și propunerile lui, fie cât de apăsătoare și diametral opuse legilor, le întăresc miniștrii regești ungurești, ca în acest mod pe încet, încet, să aducă poporul la sapă de lemn, pentru că după expresia comitelui suprem, mai întâi trebuie aruncat poporul în mizerie, care apoi aduce după sine supunerea acestuia la ori și ce fel de dispozițiuni ale regimului, fie acelea cât de apăsătoare și degradante pentru popor.

Deputațiunilor care merg la dânsul cu suplici pentru ușurarea greutăților și delăturarea abuzurilor funcționarilor comitatensi și comunali le amenință tot într-una cu punerea de execuțiune militară și introducerea de stări excepționale.

Amenințările le-a și efectuat, pentru că:

a) Miniștrii regești ungurești de interne și agricultură l-au denumit pe el de comisar forestier de regim, investindu-l cu puteri extraordinare spre a denumi pe toți funcționarii forestieri, fără de a asculta pe proprietarii de păduri, a le sistematiza aceleora salarii mari, după placul său și a arunca sume

¹²⁷ Un sfert de an.

banale mari pentru salarizarea acelor în cale imperativă, aruncând numai pe cele 45 comune române foste grănicerești o sumă anuală de peste 35.000 fl., destinată expres pentru salarizarea personalului forestier.

De forestieri supremi a denumit favoriții lui adunați din toată lumea, cărora le asemnează diete după plac și care, neavând grijă de oficiul lor, duc spre scandalizarea poporului, o viață sardanapalicească¹²⁸.

b) Pe baza propunerii ministrului de interne și de culte regesc unguresc e denumit de comisar regesc peste fondurile centrale și de stipendii a românilor foști grăniceri, dispunând despre aceste fonduri după plac. Concluziile comitetului școlar le ignoră schimbându-le arbitralmente, adică decidând în cale imperativă în prima și în ultima instanță.

c) Dreptul comitetului școlar român districtual de a alege pe învățătorii de la școlile normale și triviale susținute din fondul școlar central l-a suspendat din puterea sa proprie, denumind de învățători indivizi pe care-i folosește de spioni, degradând în modul acesta pe învățătorii la starea, adică la calitatea de polițiani, mai bine zis, spioni.

d) A oprit pe toate comunele ca pentru biserici și școli confesionale să nu se mai votizeze ajutor din casele comunale și cele votizate de reprezentanțele comunale și aprobate de congregațiunea generală comitatensă, le-a șters simplaminte, și ministrul regesc unguresc de interne în urma propunerii comitelui suprem, de au și recurat comunele și congregațiunea generală comitatensă în contra dispunerii arbitrare a comitelui suprem, pe baza căreia s-a efectuit ștergerea acelor sume destinate pentru biserici și școli confesionale, totuși a întărit toate dispunerile comitelui suprem, respingând recursul comunelor și reprezentațiunea congregației comitatensă, argument nerăsturnabil, că ministrul regesc unguresc de interne este cu apăsările comise de comitele suprem Baronul Bánffy întru toate înțeles.

Precum s-a amintit mai în sus, pe baza concluzului congregației comitatensă ținută în luna lui mai a.c. s-a așternut un recurs la ministerul de interne spre a se concede reviziunea preliminarilor comunelor rurale pe anul 1887 din cauza pentru că concluzul concernent în privința acelor preliminarii s-a adus pe baza informațiilor false date congregațiunii generale de exactorele suprem Boer și de protonotarul Panczel; după ce însă ministrul de interne, în urma propunerii comitelui suprem Bánffy pe lângă toate că i s-a făcut cunoscută adevărata stare a lucrului nu a dat loc sau ascultare propunerii și concluzului congregațiunii generale, a propus membrul avocatul Loew în congregațiunea din 12 octombrie 1887 ca să se facă de comisia permanentă până la proxima ședință a comitetului reprezentativ comitatens, ca să se țină în luna decembrie a.c. o reprezentație din nou la domnul ministru de interne în care să se facă din nou cunoscută adevărata stare a lucrului și să se insiste la aceea, că amintitele preliminarii să se ia la o verificare din nou și pe baza adevărului și dreptății să se decidă de comitetul reprezentativ din nou.

Această propunere justă s-a combătut din toate puterile de comitele suprem și a dat ansă la o dezbatere înfocată. În urmă a trebuit să se facă

¹²⁸ Imorală.

votizare nominală spre a se constata, că, care din ambele propuneri are majoritate. Prin votizare nominală s-a constatat că propunerea avocatului Loew are o majoritate de 11 voturi, adică că 66 voturi au majoritate pentru și 55 voturi contra propunerii lui.

Nu este de mirat că propunerea avocatului Loew s-a primit față cu impresiunea comitelui suprem asupra membrilor comitetului reprezentativ numai cu o majoritate de 11 voturi, *pentru că funcționarii comitatensi, atât din centru cât și de la oficiile cercuale, funcționarii regești, apoi amployații comunali și unii membrii ai comitetului reprezentativ, care au fost întreprinzători cu ocazia clădirii drumului de fier Bistrița-Năsăud¹²⁹, ce sunt obligați comitelui suprem, au votizat contra propunerii avocatului Loew; funcționarii comitatensi, regești, funcționarii comunali sunt degradați la nulitate, nu posedă conștiința de sine și votează în sensul poruncii primite sau imediate de la vice comitele suprem sau și de la protonotarul comitatens; funcționarilor comitatensi nici că le iertat a avea opinia și convingerea lor proprie, ei sunt slugi plecate.*

Demoralizarea funcționarilor comitatensi și celor comunali a ajuns culmea, ei și-au pierdut la popor toată încrederea, pentru că acesta s-a convins că dânsii nu lucră pentru binele poporului, nici le este iertat a lucra pentru binele acestuia, ci numai spre a îndeplini orbește demandările primite de la comitele suprem, de la vice comite și de la protonotar.

E tare bătător la ochi că sub sistema absolutistică¹³⁰, în instrucțiunea pentru funcționarii cesaro-regești era expres cuprinsă îndatorirea acelor funcționari, ca să apere drepturile populației cercului lor și ca în cazuri când, prin executarea ordinațiunilor primite de la deregătoriile superioare s-ar apăsa populațiunea sau ar suferi materialminte, înainte de a se publica atare ordinațiuni, să se facă la locurile mai înalte propuneri bine motivate, că ce modifi cațiuni să se facă la menționatele ordinațiuni, ca poporul să nu fie apăsat și să nu sufere nici materialminte, pe când în viața constituțională de astăzi se pretinde și impune funcționarilor publici ca, lăsând de o parte convingerea și conștiința lor, să lucre după placul comitelui suprem. Ministrul Tisza după ce a apucat frânele în mână ca ministru de interne, a lucrat întru acolo, ca să se stârpească de tot drepturile municipiilor, adică guvernarea de sine a acestora și, în acea stă intenție a sa a fost întotdeauna sprijinit de dietă, în care ca membrii prin folosirea mituirii cu bani și întrebuițarea tuturor mijloacelor de corupție se alegeau în cea mai mare parte numai partizanii și adoratorii lui, și dacă prin întrebuițarea mijloacelor de corupție s-au demoralizat funcționarii, ce atârna de la ministrul de interne și defraudările banilor publici și a orfanilor din zi în zi se înmulțesc în un mod înspăimântător, numai ministrul Tisza poartă vina, pentru că prin comiții supremi baza de se delăturau funcționarii cu conștiința de sine, care lucră necurmat și voiesc a ține ordine și echilibru în averile comunale și publice, să se înlocuiască cu

¹²⁹ Autorul vrea să exprime ideea referitoare la construirea căii ferate Dej-Bistrița, în accepțiunea de a fi realizată pe teritoriul comitatului Bistrița-Năsăud între anii 1884-1886; între 1885-1888 s-a construit calea ferată Luduș-Bistrița; între 1887-1897, calea ferată Bistrița-Bistrița-Bărgăului; vezi pentru detalii Căile de comunicație și transporturile din județul Bistrița-Năsăud, Bistrița, 1999, p. 117-142.

¹³⁰ Sistemul (regimul) absolutist, urmând perioadei de după Revoluția de la 1848-1849 până în primăvara anului 1861.

persoane corupte, care nu se sfiesc a informa pe comitetele reprezentative sinistru, pentru a le seduce, ca să decidă după voia lor pe care funcționari apoi îi apără, atât comiții supremi, cât și miniștrii, batăr că știu bine că sunt vinovați. De la cap se împute peștele.

Precum s-a amintit mai în sus, comitele suprem în însușirea sa comisar de regim a pus comunelor române foste grănicerești piedici mari în vinderea perului¹³¹ de pădure din pădurile lor proprii de pe munți, ba, a mers și mai departe de a propus ministrului de agricultură ca unele contracte încheiate între acele comune și întreprinzători, deși au fost prețurile de vânzare cât se poate de mari, și de au și fost acelea întărite de comitetul reprezentativ comitatens, și luate de acel minister spre știință și, deși au fost acele comune prevăzute cu planuri de economizare peste toate pădurile lor¹³², întărite de acel minister, după o durare de trei ani să se anuleze, care propuneri din partea ministerului sus memorat s-au și încuviințat, adică acel minister a anulat contractele legale, o procedură ca aceasta numai sub regimul unguresc s-a putut întâmpla.

Pe alte comune le-a împiedicat în facerea de contracte pentru vinderea perului de păduri până atunci până când planurile despre economizarea pădurilor vor fi întărite de minister, deși au avut planuri de economizare conform ordinațiunilor existând mai înainte de emanarea ordinațiunilor celor noi, pe baza cărora s-au putut vinde unele secțiuni de păduri fără de a se cauza acelora vreo daună.

Neavând din această cauză comunele bani disponibili spre a plăti pe ingineri și forestieri, care au de a compune planurile de economizare a pădurilor lor, au fost necesitate de a face împrumuturi mari, ca să poată purta spesele pentru facerea planurilor de economizare a pădurilor, pentru că la acele comune, care nu au încheiat contracte cu ingineri și forestieri spre a face planurile de economizare a pădurilor li se dicta pedepse mari banale, de la 200 până la 1000 fl., care sume apoi se încasau în favoarea statului.

Așa a împrumutat comuna Telciu 8000 fl., Ilva-Mare 5000, Borgo-Prund 6000, Măgura 5000, Sângeorgiu 2500, Sânosif 2500, și altele mai multe. Aceasta a dat ansă de mai multe comune au căzut în datorii, din care cu mari greutate vor scăpa.

Întru aceea a expirat convențiunea de negoț ce a fost încheiat Austro-Ungaria cu România, vămile s-au urcat din partea aceasta și așa de tare încât s-a făcut imposibilă exploatarea¹³³ materialului de lemn în România; din această cauză a scăzut prețul unui jugăr de pădure de la 90 fl. la 35 și de la 60 la 25, și neaflându-se neguțatori de lemne spre a cumpăra perul de pădure, pădurea a rămas nevândută și comunele fără de venit, spre a purta spesele pentru facerea planurilor de economizare de păduri.

Insistând însă ministrul ca până în finea anului 1888 să fie planurile despre economizarea pădurilor finite, au fost comunele silite a face pe singuraticii contribuienți aruncături¹³⁴ după darea directă câte 40 până la 60 creișari pe florinul de dare, spre a acoperi de atâtea ori numitele spese.

¹³¹ Parchete.

¹³² Planuri de exploatare potrivit normativelor silvice.

¹³³ Exportul.

¹³⁴ A stabili taxe noi.

Suma pentru facerea planurilor de economizare a pădurilor pentru cele 44 comune foste grănicerești face 240.000 fl. (adică două sute și patruzeci de mii florini valută austriacă), care sumă au trebuit acele comune a o plăti în anii 1884, 1885, 1886 și 1887 și vor trebui încă să mai plătească și în anul 1888, adică pe an face 48.000 fl., o sumă foarte însemnată.

Aruncăturile comitatense și comunale încă s-au urcat din an în an pe comune tot mai mari, începând din anul 1883 încoace, adică din timpul în care domnește în comitatul Bistrița-Năsăud ca comite Baronul Bánffy, și aceste aruncături trebuiau să se plătească pentru că se scot de la locuitori prin executori trimiși de la juzii de cerc, care fără de cruțare și considerare le încasează. Comunele române din fostul District al Năsăudului, care în urma diligenței locuitorilor lor s-au bucurat de o stare mai bună, după împrejurările de acum se află într-o stare în toată privința excepțională; peste păduri au un comisar de regim, care dispune peste acelea după arbitrarul său; peste școlile susținute din Fondul școlar central au un comisar regesc, peste fondul de stipendii au asemenea un comisar regesc, peste veniturile ce au să incurgă în casele comunale dispune comitele suprem după al lui plac; peste sumele banale ce le-au detras din casele comunale și incurg în casa comitatensă dispune el arbitralminte, fiind scutit de ori ce fel de control; și acestea toate numai ca se dea ministrului unguresc dovezi, că el poate face și dispune cu românul cum vrea, ori sunt dispunerile lui bazate pe legi, ori nu? Toți pașii făcuți la minister, ba și la prea înaltele locuri au rămas până acum fără de vreun rezultat; ce se întâmplă astăzi în comitatul Bistrița-Năsăud nici în Turcia înainte de anul 1829 nu s-a întâmplat, suferințele și batjocurile sunt mari și mai nesuferibile.

Comitele suprem a tot continuat persecutarea funcționarilor de naționalitate română, care toți erau spionați chiar și de notarii comunali folosiți de deregătorii cardinali comitatensi de naționalitate maghiară în secret de spioni și de martori în contra juzilor cercuali de naționalitate română.

El nu a suferit ca acei indivizi, care sunt descendenți de grăniceri români să se ia în candidațiune pentru posturi de notari comunali, ci numai indivizi din comitatele străine, fie și cu talente mediocre.

La acești indivizi le este comitele suprem tată bun pentru că fiind nulițăți fără de caracter, îi folosește de denunțători și de spioni.

Comitele suprem și-a întocmit treburile așa, ca pe încet, încet să delătore pe românii foști grăniceri din toate posturile cardinale de la deregătoriile politico-administrative, pregătindu-și dispozițiunile sale așa, încât cu ocazia venirii de posturi vacante să denumească și să propună în candidațiune numai indivizi de naționalitate maghiară, care pregătiri le și efeptuează. Indivizi servili se află destui, și după ce jumătate din membrii comisiunii candidatoare îi denumește el, care totdeauna mai înainte de candidare se obligă a candida după placul lui, alăturându-se el la voturile date de membrii denumiți, reiese totdeauna cu propunerea sa.

Dacă se vor lua în considerare și în dreaptă cumpănă relațiunile comitelui suprem Baronul Bánffy în care dânsul totdeauna a scâlciat adevărata stare a lucrului, atât în privința administrației fondurilor școlare și de stipendii, cât și în privința administrării și conservării pădurilor, precum și a averilor comunelor foste grănicerești așternute la înaltele și la prea înaltele locuri spre a documenta cum că,

este în interesul unei administrații bune ca să se facă el investit cu o putere excepțională, consecvent urmează că relațiilor lui celor nebazate pe adevăr, deși au documentat românii foști grăniceri că acelea sunt false, fiind sprijinite de concurenți miniștrii, totuși s-a dat și la prea înaltele locuri crezământ, și abuzurilor lui strigătoare la cer nu s-a pus capăt.

Ce relațiuni false și înadins rău informatoare se vor așterne în urma demandărilor lui de funcționarii de naționalitate maghiară ori de jidovi și de bastarzi botezați și nebotezați, întăriți și aleși în urma influenței lui se poate cu siguranță, pe baza experiențelor de până acum cu tot dreptul presupune; toate vor ținti într-acolo, ca pe românii foști grăniceri să-i înnegrească pe la înaltele și prea înaltele locuri și calea prezidială, prin care informațiuni false și neconștiincioase apoi se face românilor imposibil a veni la cunoștință despre suspicionarea lor și a putea de timpuriu informa prea înaltele locuri despre adevărata stare a lucrului.

Miniștrii ungurești și comitele suprem, respectiv comiții supremi, lucrau din toate puterile și cu întrebuițarea tuturor mijloacelor ca să stingă în români simțul național, din care cauză îi și defăimează unde numai pot, înlocuind nulități în funcții și propunând la prea înaltele locuri spre a fi acele nulități fără de merite decorate cu decorațiuni pentru merite, prin care procedeu ordurile¹³⁵ și-au pierdut tot prestigiul înaintea poporului, care bine pricepe, că aceia umblă decorați, care nu se disting nici prin diligență¹³⁶, nici prin moralitate și nici prin fapte, care în adevăr ar merita vreo recunoștință.

Cu delăturarea românilor din posturi cardinale, ba chiar inferioare nu-i este comitelui suprem Baronul Bánffy destul, ci el lucra din toate puterile spre a despuia pe români de averile lor proprii, adică de fondurile școlare, punându-le piedici chiar și în purtarea proceselor judecătorești spre a-și putea apăra bunurile lor comunale, oprind în tot modul spre a-și putea renumera avocații care lucrau pentru ei; despre aceasta are ministrul de interne știre, însă nu dispune nimic, pentru că poporul ce se despoaie de propria sa avere-i de naționalitate română.

Nu numai la deregătorii politico-administrative, ba chiar și la judecăți are comitele suprem Bánffy influență; în urma propunerii lui s-a desființat judecătoria din Borgo-Prund, în urma propunerii lui s-a denumit sub judele Solymosi, care a decis în treburile civile și penale pe mita luată de la părțile litigante și incusate¹³⁷, batăr că asupra acestuia au fost intrate plângeri multe și adevărate, dispunând a se face investigări în cale prezidială, punând apoi actele concernante ad acta, adică spre a se rezolvi poate la a doua venire.

Cu toate apăsările miniștrilor ungurești, a comiților supremi și a tuturor deregătorilor salarizați de la stat, călcând în picioare legile existente și chiar umanitatea, de dreptate dumnezeiască la comiții supremi nici vorbă nu poate fi; românii nu și-au pierdut conștiința de sine, nu și-au pierdut speranța că puternicii zilei și ai timpului de acum vor rămâne de rușine, și publicul începe a se convinge că minciuna poate un timp aduce rezultate, însă în urmă totuși numai probitatea și adevărul apărute cu tenacitate înving.

¹³⁵ Ordinele, decorațiile.

¹³⁶ Conștiinciozitate, punctualitate, respect față de funcția îndeplinită.

¹³⁷ În litigii și proces.

Din toate se vede lămurit că aristocrația ungurească, care acum de 13 ani guvernează țara după placul ei, trăiește tot cu ideile din evul mediu.

Din experiențele trecute nu au învățat ceva, nici va învăța, pentru că guvernarea ei cea rea și coruptă a aruncat țara în datorii, a degradat funcționarii la nulități, a dat ansă la miseria industriei și a poporului țăran, cu un cuvânt dânsa duce țara dându-i și cântând între sunetele trâmbițelor și a muzicii la pîiere.

După ce poporul român își prețuiește și iubește limba națională, datinile sale religioase și naționale și nu suferă, ca în locul acestora, niște nemernici, niște nulități, niște indivizi fără conștiință de sine, corupți până în măduvă, dedați a se supune la toate în un mod dobitocesc, să substituie altele, adică să substituie datini barbare – are viitor și va rezista și acum și în viitor, precum a rezistat secole întregi și până acum, și așa cu atâta mai tare cu cât a pășit în cultură și în știință.

Ministrii ungurești propagă din toate puterile ungurismul, ca în acest mod să orbească toată națiunea ungurească și ca aceasta să nu cunoască că visteria statului nu se folosește pentru țară și pentru popor, ci pentru a umplea buzunarele la niște aristocrați demoralizați și fără avere, adică spre a da pâine tuturor nemernicilor și prăpădiților, ca așa să-i poată mai ușor folosi de unelte oarbe, și-n adevăr servilismul ce-l arată aristocrația astăzi constată totala lipsă de energie și moralitate la dânsa, supunându-se la toate ce vreau miniștrii, ori sunt bune, ori sunt rele, numai ca să se nutre¹³⁸ în posturi cu salarii.

Dacă vine vreun post în vacanță¹³⁹ la vreo deregătorie, atunci nu se întreabă că, care dintre competenți posedă calitățile cerute, ci se întreabă că, care dintre competenți are lipsă de ajutor, ca să poată subzista, și că ungur este, sau de nu este ungur de naționalitate, s-a lepădat de națiunea sa, ori nu? Și dacă constată că, concurentul a rămas statornic pe lângă națiunea sa, atunci nu este considerat, ci i se dă o rezoluțiune, că de astă dată nu s-a putut considera, pentru că postul s-a conferit altuia.

Ministrul de justiție a mers și mai departe și a demandat la președinții tribunalelor regești, ca pe indivizii de naționalitate română să nu-i pună în tabelele calificăionale *primo loco*, ci *primo loco* să se pună totdeauna un ungur sau un individ ce s-a maghiarizat întru atât, încât în societate trece de bun ungur.

Pe lângă toate apăsările, dau deregătorii români ce stau în serviciul judecătoresc dovezi, că sunt imparțiali, și ungurii țărani se bucură că procesele lor judecătorești vor fi pertractate de juri de naționalitate română. Ceea ce nu voiesc miniștrii ungurești a recunoaște românului, recunoaște poporul unguresc țăran, adică mintea cea sănătoasă a țăranului recunoaște virtutea deregătorului român.

Se vorbește mult de deregătorii ministerelor despre lipsa de bănci, spre a ajuta poporul, ca să nu cadă în mâna cămătarilor, însă în adevăr banii destinați spre a ajuta poporul țăran se dau ca ajutor familiilor aristocrate spre a se ajuta ele, și poporul rămâne descurajat și neconsiderat, multă vorbă frumoasă, dar puțin rezultat, toate se vorbesc spre a înșela țările externe, ca să gândească că regimul unguresc are grijă de țăran, ce în adevăr însă nu există.

¹³⁸ Să se hrănească.

¹³⁹ Disponibil.

Rezultatul supracenzurării rațiunilor din anul 1886 se vede din următorul protocol¹⁴⁰.

Protocol

Susceput în Năsăud în 25 aprilie 1887.

Prezenți: Nicolae Beșan¹⁴¹, Dr. Ioan Mălăiu și Atanasie Ușieriu.

Obiect: *Este supra cenzurarea rațiunilor Fondului școlar central a foștilor grăniceri români din Districtul Năsăudului, astăzi împreunatul comitat Bistrița-Năsăud, din anul 1886 despre venitele și speșele cele adevărate precum și despre starea întregului acest fond.*

Rațiunile memorate s-au așternut de perceptoratul amintitului fond școlar la comisiunea administratoare a Fondurilor școlare din Districtul Năsăudului, care le-a predat comisiei cenzurătoare aleasă prin și dintre membrii comitetului școlar districtual administrator spre a cenzura aceste rațiuni, și care în adevăr le-a cenzurat, provăzută cu clauză de cenzurare prescrisă și apoi, le-a așternut sus menționatei comisii școlare districtuale administrative.

Din partea de atâtea ori amintitei comisii școlare administratoare districtuală s-au așternut aceste rațiuni onoratului comitet școlar administrator districtual, și acesta a esmis în ședința sa extraordinară din 4 aprilie 1887, la numărul protocolului 2, o comisie supra cenzurătoare constătătoare din sus menționații membrii, spre a supra cenzura acele rațiuni, despre care esmitere s-au și încunoștințat membrii aceleia cu ordinațiunea comisiei administratoare districtuale din 9 aprilie 1887 sub nr. 319/1887.

În 19 aprilie 1887 s-a prezentat sus amintita comisie cenzurătoare în cancelaria fondurilor școlare și a primit atât rațiunile fondurilor școlare din anul 1886, dimpreună cu toate acluzele¹⁴² lor, cât și toate jurnalele și adnotațiile ținătoare de acele rațiuni.

Numaidecât după aceea a pășit comisiunea supra cenzurătoare la supra cenzurare, servindu-i de bază la supra cenzurare următoarele cărți, jurnale și notițe, și adică:

1. Manualul sau cartea principală;
2. Jurnalul despre percepțiuni¹⁴³;
3. Jurnalul despre erogațiuni¹⁴⁴;
4. Cartea de evidență despre venite și speze;
5. Cartea de evidență despre capitalele alocate;
6. Jurnalul despre anticipațiuni;

¹⁴⁰ Deși dă impresia de ruptură, textul urmează numerotarea autorului, după coala 87 urmând coala nr. 88.

¹⁴¹ Menționarea numelui acestuia întărește concluzia că el este participant activ la evenimentele descrise și, în același timp, și autorul acestei retrospective istorice. Pentru valoarea materialelor rămase de la acesta vezi și corespondența lui Nestor Șimon cu Ioan Pop Reteganul, documentele 125-129; Florian Porcius, documentul 130, în *Nestor Șimon. Corespondență (1915-2005)*, 2005, (volum îngrijit de Adrian Onofreiu) p. 200-204. A se vedea și prima parte a studiului, publicat de Adrian Onofreiu în „Arhiva Someșană”, IV, 2005, p. 361-396.

¹⁴² Anexe.

¹⁴³ Venituri.

¹⁴⁴ Cheltuieli.

7. Jurnalul despre interesele capitalurilor alocate;

8. Inventarele;

9. Alte notițe și conspecte.

După ce s-au cenzurat sus numitele cărți de rațiuni și jurnalele exact atât cu documentele de percepțiuni, cât și cu documentele de eroğațiuni, apoi în privința consunării¹⁴⁵ între sume și s-a constatat că, nu numai documentele de percepțiuni și de eroğațiuni consună cu concernentele jurnale, ci și acestea între sine încă consună întru toate, se arată următorul bilanț de rațiuni, și anume:

A. Bilanțul percepțiunilor și eroğațiunilor celor adevărate, adică a sumelor percepute și erogate în decursul anului 1886.

1. *Suma percepțiunilor face: 89.227 fl. 39 cr.*

2. *Suma eroğațiunilor face: 89.160 fl. 39 cr.*

Prin urmare cu finea anului se arată în casă rest de: 67 fl.

B. Bilanțul banilor gata și apoi a tuturor activelor și pasivelor acestui fond cu finea anului 1886.

a) *Suma banilor gata, adică incursă și a activelor face: 136.627 fl. 90 cr.*

b) *Suma eroğațiunilor și a pasivelor 167.983 fl. 06 cr.*

c) *Prin urmare cu finea anului 1886 se arată un pasiv de 31.355 fl. 16 cr.*

După ce în anul trecut s-a conclud de comitetul școlar districtual ca spre a avea la dispoziție bani de clădit edificiul gimnaziului, să se încaseze sumele elocate¹⁴⁶ la privați și activele ce mai au să incurgă în fondul școlar central, s-a mai adăugat la rubrica percepțiunilor și rubrica: „În adevăr au avut să incurgă în anul 1886 – în care rubrică s-au inferat în cocernentele rubrici toate sumele ținătoare de titlurile percepțiunilor, care sunt a se încasa succesiv spre sus numitul scop. Aceasta s-a făcut spre a avea despre adevărata stare a Fondului central școlar, cu finea anului 1886 o evidență clară și în detaliu.

Între pasivele rămase cu finea anului 1885 îi cuprinsă și suma de 38.125 fl. ce este de Fondul central școlar a se plăti înaltului erariu conform pactului din anul 1872, și care se depurează¹⁴⁷ plătind în fiecare an câte 7.625 fl.

Rata pe anul 1886 s-a solvit la perceptoratul regesc.

Asemenea se află între pasive și suma de 1.685 fl. 85 cr., care pe anul 1885 a fost a se da comunelor foste grănicere, însă nesolvindu-se pe anul 1885, s-a solvit comunelor în decursul anului 1886.

În privința încasării intereselor după capitalele elocate la privați ar fi să se facă pași energici. Cei ce au primit anticipațiuni, pe lângă depunerea de rațiuni, ar fi a se adrage a așterne rațiunile concernente, care apoi după așternerea lor în timp de patru luni, să fie de comisia cenzurătoare cenzurate și așternute spre definitivă rezolvare.

În decursul anului 1886 s-au așternut multe rațiuni de atare natură, și s-au și cenzurat; rațiunile așternute însă până acum necenzurate ar fi de a se cenzura fără amânare. Cărticelele de la diferite case de păstrare, la care s-au

¹⁴⁵ Concordanței.

¹⁴⁶ Alocate, împrumutate.

¹⁴⁷ Micșorează.

elocat bani de ai Fondului școlar central, se află păstrate în casa Wertheiminiană și cu ocazia supra cenzurării rațiunilor s-au luat de comisiunea supra cenzurătoare vedere în ele, și sumele înferate în concernentele jurnale.

După ce sus amintitele rațiuni s-au aflat de comisiunea supra cenzurătoare de bune și de corecte, se face din partea aceleia propunere, ca onoratul comitet administrativ a Fondului școlar și de stipendii se declară aceste rațiuni de definitiv lichidate și perceptorului Basiliu Vârtic precum și controlorului Teodor Anton să se dea absolutoriu¹⁴⁸.

După aceea s-a citit acest protocol, s-a primit de toți membrii comisiei supra cenzurătoare și apoi s-a încheiat și subscris. Năsăud, în 25 aprilie 1887.

Din banii Fondului școlar central a românilor foști grăniceri din fostul regiment al doilea român confiniar transilvan s-au cumpărat de la civele din Armenopolis¹⁴⁹ Todorffy Bogdan domeniul de la Ceanul Mare cu o arie¹⁵⁰ de 1035 jug. a 1600 orgi pătrate¹⁵¹ și de 538 orgi pătrate, dimpreună cu partea dreptului regal de cârciumărit ținător de acel domeniu, cu prețul de cumpărare de 49.500 florini austrieci. Contractul încheiat despre această cumpărare s-a întărit de regescul Guvern Transilvan cu ordinațiunea din Cluj în 2 aprilie 1868 nr. 6604/1868.

Tot pentru acest fond s-au cumpărat de la Iosif Foldvary din Cepari 48 jug. și 110 orgi pătrați de pădure, și de la Samuel de Foldvary 68 jug. și 1359 orgi pătrate asemenea, pădure. Ambele contracte adică din Năsăud în 12 decembrie 1872 și 29 martie 1871 s-au întărit de înaltul ministru regesc unguresc de culte și de învățământ cu ordinațiunea din 23 octombrie 1875 nr. 25.732/1875 și 23 iulie 1874 nr. 18.218/1874.

Toate aceste realități s-au întăbulat în concernentele cărți de întăbulare de concernentele judecătorii și respectivele oficii de cărți funciare pe numele Fondului central școlar a românilor foști grăniceri din regimentul al doilea român confiniar transilvan.

Pentru fondul de stipendii s-au cumpărat din banii incurși pe obligațiunile de stat a acelui fond vândute, domeniul de la Ciceu-Cristur, precum documentează ordinațiunea ministrului de culte și de învățământ regesc unguresc nr. 28.225 din Budapesta, în 2 noiembrie 1878.

Din acestea se vede lămurit și clar că, comitetul Fondului școlar central și de stipendii a administrat sus memoratele fonduri cât se poate de bine și de conștiincios.

Ca să ne putem convinge de ideile ministrului președinte Koloman Tisza despre naționalitate scriem aici o ordinațiune dată de dânsul după denumirea sa de ministru președinte și ministru de interne în anul 1875, tradusă corect din limba ungurească în cea nemțească.

„Nr. 1508/1875

Către toate jurisdicțiile!

După ce, având în vedere că unei mari părți a asociațiilor exercitarea aceluiași statute a fost prevăzută cu clauza de aprobare, așa cum

¹⁴⁸ Să fie descărcați de gestiune.

¹⁴⁹ Gherla.

¹⁵⁰ Suprafață.

¹⁵¹ Notația întărește suprafața în jugăre; 1 jug = 1600 orgi pătrate.

acestea, din punctul de vedere al controlului superior exercitat de interesele statului, aparține de sfera de activitate a ministerului ce se află sub conducerea mea, eu consider ca fiind necesar ca atât autoritățile cât și aceia care au înființat asociații, și care vor dori să înființeze asociații, să fie corespunzător înștiințați despre tot ceea ce trebuie făcut pentru a finaliza principalele puncte de vedere, pe care eu le urmez în această direcție.

Dreptul de asociere este unul dintre cele mai neprețuite drepturi ale cetățeanului și de aceea eu consider ca fiind de datoria mea să ușurez uzufructul acestui drept cât mai mult, și să aduc la viață astfel de hotărâri, cărora, din considerente de guvernare, nu li se pot aduce obiecții, hotărâri conform cărora asociațiile să nu fie împiedicate în existența lor pe o perioadă nedeterminată de către nici o neglijență.

În acest scop hotărâsc ca, deosebit de practica de până acum, fiecare asociație care s-a anunțat până acum la ministerul aflat sub conducerea mea, la 40 de zile după înmânarea statutelor să poată să-și înceapă activitatea, dacă în acest timp nu sunt făcute observații împotriva acesteia.

Însă, după cum doresc să ușurez îndreptățita activitate a asociațiilor, la fel socot ca fiind de datoria mea să împiedic orice abuz în sfera mea de activitate.

În acest scop, pentru ca asociațiile și membrii acestora, precum și aceia care doresc să înființeze asociații să știe dinainte ce trebuie să facă, comunic în anexă acele puncte principale pe care eu, referitor la măsurile de control superior pe care le exercit asupra respectivelor asociații și referitor la constituirea și controlul asociațiilor ce vor lua ființă în viitor, doresc să le am în fața ochilor și pe care, în propria mea sferă de activitate, le voi ține în fața ochilor.

Prin aceea că eu îndrept atenția jurisdicțiilor asupra acestor puncte în scopul ca acestea atât asociațiile existente pe teritoriul lor, cât și aceia care în viitor doresc să înființeze asociații, să fie făcuți atenți cu această ocazie asupra celor stabilite în aceleași, eu doresc pe lângă acestea să prezint încă două puncte de vedere.

Unul constă în aceea că hotărârile ce sunt conținute în punctul 9 al anexei conțin cerințe care au fost ținute în fața ochilor și până acum în cazuri incontestabile ce au avut loc și consider cu atât mai mult ca fiind de datoria mea ca aceleași proceduri consemnate să fie urmate cu cea mai mare conștiinciozitate, eu fiind convins că, din punctul de vedere al garantării dreptului de asociație pentru cetățean, procedura exclusiv cea mai potrivită este cea conform căreia este permisă exercitarea acestui drept cu adevărată libertate; în același timp orice abuz, care ar putea fi făcut prin aceasta, să fie pedepsit cu cea mai mare severitate a legilor.

Celălalt constă în aceea că eu aștept, [deteriorat] atât în interesul statului cât și în interesul averilor membrilor asociațiilor, ca jurisdicția să exercite controlul asupra asociațiilor existente sau asupra celor care se vor înființa în raionul ei, cu deosebită considerație asupra punctelor de vedere exprimate de către mine, control care aparține direct de sfera lor legală și, oricât de des află despre depășirea din partea asociațiilor a sferei legale

prevăzută în statute sau de existența unui procedeu antistatal ce încalcă legea, să acționeze înainte de toate în sensul existențelor dispoziții ale legilor și a ordinelor din propriile lor cercuri de activitate și nu este îngăduit să nu fiu înștiințat în astfel de cazuri pentru dispunerea de alte dispoziții.

Budapesta, 2 mai 1875, K. Tisza.

Anexa

Referitor la rezolvarea problemelor asociațiilor în legătură cu concesionarea și controlul, sunt hotărâte următoarele:

Cerința principală a constituirii oricărui fel de asociații este de a supune proiectul de statute spre aprobare guvernului regal ungar. Dacă în timp de 40 de zile de la depunerea de facto spre aprobare a unui astfel de proiect de statute la guvernul regal ungar nu a fost făcută nici o observație despre respectivele statute ale asociației, asociația poate să își înceapă provizoriu activitatea, însă fiecare asociație este de privit ca fiind constituită numai atunci când statutul acesteia supus spre aprobare este prevăzut cu sigiliul guvernului regal ungar.

Eventuale diferite scopuri urmărite de către asociații nu pot fi constituite sub un singur titlu împreună cu statutele, deci trebuie să fie prevăzute cu statute separate: politice, umaniste, cele ce urmăresc scopuri de câștig, asociații culturale și pe localități. O asociație națională poate fi constituită numai ca fiind una literară și culturală.

Membru al asociațiilor politice și muncitorești poate să fie numai un cetățean ungar. La asociațiile științifice și cu scopuri literare, care, conform punctului 2, se numără și printre asociațiile naționale, pot să fie membrii de onoare și cetățeni ai altor state, dacă alegerea a fost aprobată de către guvernul regal.

Asociațiilor politice și muncitorești nu le este permisă constituirea de filiale. La asociații de alt fel se va hotărî în acest sens în funcție de natura statutelor, cu considerație asupra scopului, menirii și naturii asociației.

Ca asociații muncitorești sunt privite doar acelea care sunt constituite în baza prevederilor legii comerțului din 1872. Asociații de alt fel, chiar dacă sunt alcătuite din muncitori, cad în categoria asociațiilor respective, neînființate de muncitori.

Folosirea titlului de *națională* le este interzisă asociațiilor.

Asociațiilor din țară nu le este permisă folosirea blazoanelor și a culorilor de embleme străine.

Dacă comunitățile și corporațiile – cu excepția asociațiilor pe acțiuni – conform statutului doresc să primească ca membru vreo asociație, aceasta va fi strict urmărită de către reprezentanți.

Budapesta, la 18 martie 1885, Tisza, m.p.

În acest an a fost recolta grâului foarte bună; a cucuruzului mai mult de mijloc decât bună; a secarei, orzului, alacului și ovăzului bună; a fânului, de mijloc.

Lipsa fânului s-a acoperit cu paie de grâu și de ovăz, apoi și cu tulen¹⁵² de cucuruz.

Între vitele mari și mici nu s-au arătat boli; vitele s-au vândut cu prețuri mici; cumpărători au fost în număr mai mic ca în alți ani.

Deși sunt dările regești cât se poate de mari, și deși se urcă acestea din an în an, tot mai tare, totuși poporul român din acest comitat învățat fiind a purta greutatea mari, s-a silit a le plăti, încât s-a putut, la timpul lor.

Aruncături comitatense sunt multe și mari, și nu atât contribuțiunea regească, ci aruncăturile comitatense, făcute de multe ori pe popor și fără de vreo necesitate imperativă, apasă poporul tare. Asemenea apasă pe popor aruncăturile comunale, pentru că și acestea se înmulțesc din zi în zi tot mai tare, și la o scădere a aceloră până când guvernează regimul de față, nu poate fi vorba.

Fiind școlile locale, adică cele confesionale mai ales în comunele din fostul regiment al doilea confinar transilvan bune, poporul a propășit în moralitate, și propunându-se în acelea și economia câmpului, a propășit și lucrarea pământului, respectiv în cultivarea atât a pământului, cât și a vitelor domestice.

Școlile românești după sistemul până în anul 1884 au fost bune și au corespuns scopului pentru că au crescut bărbați și femei cu frica lui Dumnezeu și morali, dedați a-și câștiga pâinea cea de toate zilele în sudoarea feței sale, adică au crescut o generațiune morală, credincioasă religiei sale, Domnitorului țării și patriei; școlile de astăzi populare nu au destinul spre a înainta cultura în popor, ci destinul lor este numai – adică exclusiv – de a stârpi simțul de naționalitate în român, deși sunt numai școli de limbă spre a înainta maghiarizarea, însă nici de cum spre a înainta cultura în poporul țărănesc.

Poporul țărănesc cu mintea sa cea sănătoasă s-a convins că învățământul din școlile locale – adică comunale – nu țințește nici de cum într-acolo, ca să învețe copiii sfânta religie și moralitatea, nici ca să învețe studii de care să se folosească în viața practică ci, că toată învățătura stă în învățarea limbii ungurești, și așa nu se pune pe școli vreo ponderozitate, ci le privesc ca pe niște instituțiuni ale regimului actual, *a unui regim inamic neîmpăcaver națiunii române*, spre a-și ajunge scopurile sale cele neumane, spre a stârni în tinereime simțul de ambiție spre a se maghiariza, batăr că din maghiarizare nu se poate trage nici un folos, pentru că toate foloasele le trag vreo câțiva indivizi, care susțin miniștrii; chiar ungurii cetățeni și țărani nu au nici un bine de la regimul actual, ci numai apăsări în ori și ce privință.

Koloman Tisza îi un maestru în tactica parlamentară, însă pricepe puțin din administrația practică; el și-a asigurat totdeauna în dietă o majoritate mare și tare prin o corupție sistematică.

Pe comiții supremi îi privește de instrumente oarbe pentru scopurile sale de a se susține în postul său de ministru. La comiții supremi care sunt aliații lui, le lasă în toate lucrările lor mână liberă. Aceștia se folosesc de aceste prerogative și administrează comitatele ca niște satrapi. *De dreptate în administrația politică nu-i vorbă. Voința lui Tisza și a comiților supremi servește de*

¹⁵² Tulpina porumbului.

*cinosură*¹⁵³ la toate deciziile comisiunilor administrative. Comiții supremi întrunesc în sine a I-a, a II-a și a III-a instanță. Propunerile lor, ori sunt bune, ori sunt rele, ori sunt drepte, ori sunt nedrepte, se întăresc de concernenții miniștrii; mai rău batjocorit ca în prezent nu a fost poporul nici o dată ca în prezent, și cu atât mai tare este de compătimit, cu cât toate cărările-i sunt oprite, spre a-și căuta dreptul, punându-i-se tot felul de piedici, ca plângerile lui să nu ajungă la cunoștința înaltului Domnitor.

Cu toate acestea poporul își lucră pământurile, nu se mai îngrijește de administrație, ci numai de interesul său propriu, spre a putea plăti dările cele grele și alte danii, mângâindu-se cu proverbul: „pietrele rămân, apa se duce” – adică apăsătorii se vor duce, și vor rămânea ei, pre cum s-a întâmplat și în secolele trecute. Apoi Atotputernicul mai taie firul vieții la câte un așa numit „preaputinte” – alinând durerile poporului.

Koloman Tisza cunoaște bine interesele cele adevărate ale țării, însă nu le înaintează, nici le sprijinește, pentru că acestea nu se unesc cu dorințele sale de ambiție; el a introdus mai întâi în era nouă sistemul de corupție și de apăsare a poporului. El îi un inamic neîmpăcater a tuturor contrariilor săi, și numai bunătății prea înaltului Domnitor este de mulțumit că nu-i succede a-i aduce pe contrarii săi la funie și închisoare pe viață, că și arestările le-ar efectui el fără de vreo considerațiune.

Eschiderea indivizilor de naționalitate nemaghiară din jurii, apoi încercarea de a ridica dreptul presei libere pentru toate gazetele de nemaghiari spre a apăra drepturile acestora, documentează în destul că Tisza posedă toate calitățile unui crud tiran. Totuși îi încă atât noroc, că trebuie să-și subordoneze voința sa părinteștii voințe a prea înaltului Domnitor.

Apoi ce se poate aștepta de la o persoană ca Tisza, care toate câte le-a vorbit în dietă despre libertate, despre egala îndreptățire a naționalităților, despre drepturile municipiilor, despre ocuparea posturilor de funcționari calificați și cu praxă în administrație, numai decât, după ce a încăput ministru președinte și de interne, le-a dat deoparte, și a lucrat în contra, adică în detrimentul aceloră; apoi, ce se poate aștepta mai încolo de la un bărbat care, cele ce le-a susținut din anul 1861 până în 1867, apoi de aici până în 1870, și din acest an până în 1876, deodată le neagă, și lucră de tot din contră, nimic alta decât numai rău se poate aștepta, precum s-a și întâmplat. De a înșelat cineva poporul vreodată cu vorbele sale cele măiestrite, apoi Tisza a ajuns în această privință culmea, din care cauză poporul și-a pierdut toată încrederea în toți funcționarii, atât politico-administrativi, cât și judecătorești și financiari, care asemenea prin vorbele lor cele dulci, numai au sedus poporul; departe au ajuns treburile, când funcționarii nu mai au nici o vedea¹⁵⁴ la popor, privindu-i acesta numai de orbească unealtă a unui ministru frângător de vorbă.

Cu toate acestea poporul încă nu-i corupt, numai capii din centrul țării, dimpreună cu mamelucii lor de deputați dietali au început a cam putrezi la cap; aici se documetează proverbul: „că de la cap se împute pește” – poporul de jos încă-i sănătos, putreziciunea încă nu l-a cuprins până acum, și vor trece decenii

¹⁵³ Orientare, îndrumare, mod de a proceda.

¹⁵⁴ Vază, în sensul de încredere.

până când și el se va inficia de conducătorii oficioși ai destinului său; religia încă-i dă mângâiere și-l ține încă în moralitate, care însă, după ce în toate școlile de stat așa numite comunale nu se pune nici un pond¹⁵⁵ pe religie și pe moralitate – urmată din aceasta – pe încet, încet, va începe a se clătina; față cu administrația din comune nu se întreprinde nici un lucru bun, spre a se administra averea comună bine și în folosul comunei; toată năsuința exactorelui merge întracolo, a supraveghea ca, pentru biserici și școli confesionale să nu se voteze nici un crucer și, de cumva s-au votizat pentru acestea ceva, să se șteargă din preliminarii concernentele sume și, ce nu se poate șterge înainte de congregațiune, să se șteargă sub diferite pretexte în congregațiune sau să se propună în caz de primire ministrului de interne spre a nu se încuviința concernentul concluz a reprezentanței comunale.

Miniștrii de comunicațiune și de interne se îngrijesc de aceia, ca pe cuvertele scrisorilor oficiale a comunelor, școlilor și a oficiilor parohiale să se scrie adresa în limba ungurească; ministrul de culte și de învățământ se îngrijește de modul cum se pot sparge și stârpi școlile confesionale, însă nu are grijă ca să se propună în școli așa încât să se crească un popor cu minte sănătoasă și cu gândire normală.

Școlile comunale se frecventează de câte 2–6 copii, pentru a căror învățare trage¹⁵⁶ învățătorul câte 400–500 fl. și quartir liber¹⁵⁷, bani aruncați pe comune spre a le săraci, însă nu spre a le folosi.

Cum că ministrul Tisza lucra din toate puterile ca și actele comisiunii permanente să se conceapă numai în limba ungurească documentează și ordinațiunea lui dată în Budapesta în 18 martie 1885, emanată către congregația generală a împreunatului comitat Bistrița-Năsăud, care tradusă corect în limba germană sună precum urmează:

Ministrul de interne regal ungar

După ce eu am verificat hotărârea nr. 189/2 luată de congregația comitatului în ședința sa din 10 februarie anul curent, în care este enunțat că proiectul statutului de pensie pentru funcționarii comitatului a fost multiplicat într-un număr considerabil în afară de limba națională și în limba germană și română, pentru a fi aduse la cunoștința generală în modul arătat acolo, în legătură cu reclamația exprimată de către comite în hotărâre, respectiv proiectul ajuns la mine, consider că instrucțiunile dispozițiilor legate de aceasta ale art. XIII /1868 nu corespundeau, cum și mă opun obiceiului existent până acum în comitat, conform căruia actele unui obiect important al negocierilor a congregației comitatului ce necesitau un studiu mai aprofundat, erau expuse pentru luarea generală la cunoștință în biroul notarului principal și, deoarece în afară de aceasta prin plăți inutile, casa comitatului, însărcinată pentru economie, este neîntemeiat împovărată, eu ordon:

Ca proiectul statutului de pensie să fie expus pentru luare la cunoștință în biroul notarului principal înainte de discutarea lui în congregația comitatului și în legătură cu aceasta membrii congregației vor fi înștiințați la timp.

¹⁵⁵ Accent.

¹⁵⁶ Primește.

¹⁵⁷ În sensul de locuință de serviciu.

Apoi doresc să menționez că pentru cazul statutului de pensie despre care este vorba, luând în considerare marea importanță a faptului că congregația comitatului dorește să se abată de la obiceiul de până acum, în acest caz, în mod excepțional, nu am nimic de obiectat împotriva hotărârii mai sus luată, legale referitoare la multiplicarea totuși numai într-o limbă și anume în limba națională.

După ce mai departe eu am luat la cunoștință din rapoartele provenite din actele înaintate de către comite despre aceea că în acest comitat protocoalele sunt înregistrate în afară de limba națională și în alte două limbi, cer congregației comitatului în urma acestui insuficient demers – deoarece prin deseori citata lege protocolul congregației comitatului îi este permis numai retroactiv ca acesta să fie înregistrat în alte limbi – ca ea să însărcineze comisia permanentă, ca pe viitor demersurile supuse congregației comitatului spre dezbatere, respectiv protocolul luat comisiei permanente despre dezbatere, să fie cuprins numai și numai în limba națională, iar îndeplinirea acestei sarcini să fie strict supravegheată.

Budapesta, la 18 martie 1885, Tisza, m.p.

Această ordinație documentează destul că ministrul președinte și de interne Koloman Tisza, din ziua primirii portofoliului său de două ministere, a ținut totdeauna întru acolo ca vorba „Națiune” să o șteargă din toate legile și ordinațiunile, încât privește aceasta pe naționalitățile nemaghiare, adică pe români, sași, sârbi, ruteni, germani, croați, ce însă pe lângă toate opintirile lui nu i-a succes, nici că-i va succede vreodată.

Protocoalele comisiei permanente sunt baza protocoalelor congregațiunii generale comitatensă și, dacă legea concede purtarea protocoalelor congregațiunii generale în comitatul Bistrița-Năsăud în trei limbi, adică în limba ungurească, românească și germană, de sine se înțelege că și baza acestora – protocoalele comisiei permanente – trebuie să se poarte în menționatele trei limbi.

Începând din anul 1861 încoace până în anul 1876¹⁵⁸, adică în anul în care s-au împreunat districtele Năsăudului și Bistriței în un comitat, respectiv în o jurisdicțiune, și din anul 1876 până luna martie 1885 s-au purtat neîntrerupt protocoalele comisiei permanente comitatensă tot în cele trei limbi sus amintite și, deși a fost această procedură cunoscută ministrului de interne și, deși i s-au așternut asemenea protocoale în copie vidimate¹⁵⁹. Totuși până în luna lui martie 1885 nu a oprit purtarea acelor și în limbile protocolare a congregațiunii generale.

Din anul 1885 s-au oprit apoi de comitele suprem atât oficiului central comitatens cât și oficiilor cercuale, apoi inspectorilor de contribuțiune, școlari și forestieri, precum și forestierilor, folosirea limbilor română și germană în vreo afacere oficioasă.

¹⁵⁸ Pentru existența Districtului Năsăud (1861-1876) autorul face o eroare; în această perioadă protocoalele de ședință ale comitetului reprezentativ s-au redactat numai în limba română, ca expresie a autonomiei locale a acestuia (vezi *Districtul Năsăud (1861-1876). Contribuții documentare...*).

¹⁵⁹ Legalizate.

Din acestea se vede lămurit și clar că, apăsarea naționalităților și anume a națiunii române, apoi delăturarea tuturor scrisorilor scrise în limbile naționalităților, adică în alte limbi și nu în limba ungurească, îi proiectată în consiliul miniștrilor regești ungurești, și apoi aceștia au impus-o funcționarilor politico-administrativi, judecătorești, financiari, poștali, de jandarmerie și de honvezi, cu un cuvânt, tuturor deregătoriilor publice, ca să nu primească alte scrisori, decât cele scrise în limba ungurească și, să silească pe partidele private a se folosi numai de scrisori scrise în limba ungurească.

Ca să se poată astă¹⁶⁰ intențiune infernală executa mai riguros, au dat toți miniștrii ordinațiuni ca, la orice post numai acei indivizi să se propună și să se întărească, care cunosc bine limba ungurească, și această dispunere se efectuează de comiții supremi cu mână de fier, cu un cuvânt miniștrii calcă legile în picioare și fac ce vreau, și națiunile trebuie să sufere, pentru că partida de astăzi de la cârmă are puterea în mână, și poate dispune precum îi place, ori sunt dispunerile ei bazate pe vreo lege, ori nu? Toată cârmuirea-i o guvernare pașalico-satrapească”.

Contributions documentaries sur l'histoire du district Bistrița-Năsăud 1876-1889 (I)

- Résumé -

L'auteur continue la publication d'un manuscrit relativement à la période 1876-1889 de l'histoire du district Bistrița-Năsăud.

Le manuscrit - dans la langue roumaine - complète les sources documentaires existants jusqu'à présent, la grande majorité, écrites dans la langue hongrois.

Le contenu reflète la lutte permanente de la région de Năsăud et l'administration centrale du district personnifiée après l'année 1883 par le baron Dezideriu Bánffy - pour l'opposition à idée d'homogénéisation de la population d'une zone roumaine dans le concept de nation hongrois.

¹⁶⁰ Această.

IZVOARE MONOGRAFICE BÂRGĂUANE

- partea a II-a* -

Niculae VRĂSMAȘ

Comuna Tiha Bârgăului

Cele mai vechi date monografice cunoscute pentru această comună au fost întocmite la 6 februarie 1865, prin grija notarului G. Salvan, a judeului comunal Larion Socină și a membrilor de comitet Gabriel Județiu și Tănase Gorea, care au completat chestionarul solicitat de Guvernul Transilvaniei¹.

Redăm în continuare textul care face referire la localitatea Tiha Bârgăului, așa cum a fost preluat din documentul menționat.

„Comuna Borgo Tiha se află sub teritoriul cercului Borgou în Prund și se ține de districtul Năsăudului. Se numește între popor o parte a comunei și Satul Nou sau Tiha Nouă, căci aceasta s-au înființat mai târziu și o fac locuitorii de la Puste și Turiac, a căror descrieri mai apriate va urma mai la vale; însă numele ei de comun cunoscut de toată țara este Tiha, ce nu au fost strămutat altmintrelea și nu s-au schimbat nici până în momentul de acum.

Populațiunea acestei comune vine de acolo după cum au fost așezate coloniile romantice aduse de Traian în anu 105, cari, parte au venit de prin Marmăția, România și, parte de prin Banat și Basarabia, despre care istoria românilor transilvani nu dă deslușiri mai apriate. Apoi încât este despre poporul acesta, sunt greco-cath. și au fost până la deființarea graniței din anul 1852, soldați credincioși monarhului și iubitori de patrie, a căror nume de comun au fost și este grănițeri sau militari.

Această comună în privința pusețiunei sale se află în așa numita Vale a Borgoului, învecinată de către răsărit cu comuna Moroșeni, de către amiazăzi cu comuna Bistricioara, de către apus cu comuna Prund și în urmă de către miazănoapte cu muntele Heniu, dimpreună cu ramurile sale, care despare, face granița între Valea Borgoului și a Someșului, zisă și a Rodnei.

Este așezată de ambele părțile drumului împărătesc ce duce de la Bistrița la Vatra-Dorna, Câmpu-Lung și mai încolo.

Și când cineva ar voi ca să își facă o întipuire chiară despre starea comunei interne, călătorească numai prin dânsa, căci atunci condus să zicem de telegraful cel maestros, ce trece prin comuna, va ajunge la capătul satului, unde va vedea scris pre o tablă mieră (albastră n.n.), asigantă pre un stâlp colorat în forma culorilor naționale

* Prima parte a lucrării, cu referire la localitățile Bistrița Bârgăului și Mureșenii Bârgăului, a fost tipărită în „Arhiva Someșană”, IV, 2005, p. 413-431.

¹ Simion Retegan, *Satele năsădene la mijlocul secolului al XIX-lea*, 2002, Cluj-Napoca, pp. 76-78.

române, cu litere galbene „Borgo Tiha, Districtul Năsăudului” și așa, pășind în comună, va vedea sistemul cel frumos, cel închipue casele acestei comune, aflătoare în șire frumoase de ambe părțile drumului; va vedea cancelaria comunală, mintea căruia stă alt semn scris „Judele comunal”; cam cătră mișlocul satului școala și beserica și așa mai multe edificii frumoase; trecând prin comună de cătră apus spre răsărit și la un spațiu de 3/4 mile va eși din comună, care numără... de numere a caselor.

Apoi încât este pentru numirea locurilor din giurul [ei], care sunt atât arătoare cât și puține rături și cel mai mult este de pășunat.

Căutând de-amăruntul spre amiazăzi vedem o vale curgând pre la fundul (capătul) grădinilor a sus menționatei comune, care se numește apa Tiha, de la care și comuna își posedă numele acesta, care este însemnată pentru morile cele de firez și poține de făină, cari sunt un comerț bun în sfera activității poporului de acum. În această vale se mai varsă pe malul drept al ei și altă vale numită Strâmba, unde au fost mai întâi așezată comuna Tiha și locurile aflătoare pre acest loc sunt, parte arate, parte nearate și [se] numesc „Râtu Vădenilor”, „Valea Siucenilor”, „Pe Vale” și „Preste Vale”.

Dincolo de esplicata apă se rădică un dâmbuț și deasupra lui un poderei, numit Podereiul Pliscului, loc de pășunat; face granița între hotarul Bistricioarei și Tihei, dară de însemnatate pentru sângele cel mult vărsat pre dânsul pentru împărat și patrie. Se află pre acest poderei și un monument frumos a unui domn cătunesc (rus), lovit din tun în anu 1848, care însă se află mai mult în partea Borgo Bistriței, cari apoi vor ști da dovezi mai chiare despre acest monument.

Încât este partea de cătră miazănoapte a acestui hotar, este estensiunea cea mai mare, cari sunt multe și numeroase dealuri ce formează un șir de cătră apus spre răsărit. Pășind din hotarul Borgo Prundului trecem „Dialu Ciomagului”, „Dialu Ușierilor”; între ambe aceste dealuri se află așa numita valea „Clapii”; aceste dealuri sunt mai mult pentru pășunat și hucig.

Mai spre răsărit, în direpțiune cu mai sus amentita comună se află altă vale, numită „Valea Leordișului”. Trecând „Dealul Pavelenilor” și „Părăul Gorei” ajungem în „Prisăcile” și „Dealul Bombii”, „Dialu Pecintienilor” (Pecinginelor?), „Dealul Gușii”, „Poiana Talii”, „Dialu Halosta”, „Valea Oneștilor”, „Praporu Tăluții”, „Dialu Ursului”, „Vârul Prislopului”, „Cheosu”, „Porcoiu”, „Valea Iliuța”, „Dialu Senenilor”, „Vârful Ciosii” și „Cohana”, „Merediurile” și „Prislopașiu”, „Frumușiaoa”, „Dialu Calului”, „Praporu Candrii” și „Zimbru”.

Dacă am numărat noi acestea dealuri și numit să aruncăm și o privire mai aproape despre ele.

Celea mai dentăi numite, afară de puține, sunt loc de pășunat, fânaț și de puțin agru, pre care se află răsfirate aci și coalea câte una casă, pentru acea că își hrănesc vitele pre acestea dealuri. Pre acestea se află pădure cu lemne de foc și de alte trebuințe însă cești mai din urmă se privesc mai cu samă ca munți și margini de munte și sunt un izvor de venite după lemnele ce se află pe ele, vânzându-le, sau ca scânduri, sau ca lemn cioplit și alte forme.

Pre lângă acestea numiri a locurilor amintite aicea, mai sunt și altele care, dacă s-ar fi numit, atuncea ne-ar trebui să scriem o carte întreagă.

Descriind părțile de cătră amiazăzi și amiazănoapte și partea de cătră răsărit, mai este în urmă și partea de cătră apus, care însă nu este de atâta însemnatate, aflându-se puțin loc de arat și rât însă fără numire.

S-au fost amintită despre o Tiha Nouă și un Turiac; acestea va să însemneze următoarele: de la anu 1852 s-au înființat multe edificii nouă, afară de comuna mai dinainte aflătoare, până ce în datul de astăzi stă comuna Tiha mai într-o legătură cu comuna Moroșeni. Cei ce se află pre lângă drumul țării curgător și pre de ambe părțile apei Tiha se numesc Pustași și cei aflători pre Valea Tureacului numită, se numesc Turecani și acestea ambe numiri fac Tiha Nouă.”

Și în cazul localității Tiha Bărgăului, prima scriere cunoscută, ce s-a dorit a avea un caracter monografic, aparține învățătorului Ilarion Bosga². La începutul lucrării se face referire la denumirea localității care, în opinia autorului, ar putea data din epoca romană. Redăm în continuare textul după manuscrisul original:

„Numele comunei Tiha e remarcabilă în Sicilia, unde se afla un Borgo pe timpul romanilor, o a treia parte din Siracuza (cetate în Sicilia) se numea Tiha (Ticha), cu un templu al Fortunei, de unde își avea și numele (vezi Cicero M. T. 4. 53. 119, T. Livius 24. 21. 7. 25. 25. 5.).

Cu această numire ocură și unele părți de munți, precum e Tihul și Tiheul. Cu asenenea numire mai aflăm în Transilvania comuna Tiha pe unde Torma Carol a descoperit acel „Val roman”, care se începe la Sebeșul Mic (Kis-Szebes) și se întinde spre nord est pînă la Tiha, unde se finește în Someș. Torma Karoly – Adalek es eszak nyugoti Dacia fold es holyirato hoz – pag. 35 cu o mapă. Tot la Borgotihă e o vâlicică numită „Valea Corbată”. Oare să nu fie această numire italiană?”.

Despre locul primelor așezări ale locuitorilor, I. Bosga menționează, la fel ca și predecesorii săi, preotul Vasile Pavel, cu referire la Bistrița Bărgăului și învățătorul George Georgiță, pentru Mureșenii Bărgăului, faptul că vechea așezare, din care s-au format ulterior actualele localități, a fost pe Strâmba. De aici, probabil pe măsură ce numărul familiilor a crescut, s-a produs o deplasare de populație, la început pe terasa înaltă și ferită de năvălitori de sub Piatra Bridereiului, unde sunt menționate cele mai vechi biserici. Extinderea gospodăriilor a continuat apoi spre vest, pe o altă terasă situată în versantul drept al văii Tiha, respectiv pe actualul platou al Bozganilor de la Tureac. Acești locuitori trăiau în gospodăriile lor, situate în zone ocrotite natural din calea năvălitorilor, dar și asupritorilor. Străvechile așezări submontane au constituit rădăcina din care s-au format, odată cu militarizarea, comunele din Bărgăul superior: Bistrița Bărgăului, Mureșenii Bărgăului, Tiha Bărgăului și chiar Prundu Bărgăului.

Prezentăm în continuare însemnările din manuscrisul lui I. Bosga:

„Comuna Tiha Bărgăului a fost întemeiată mai întîi pe dealul Strîmbii, unde se văd urmele bisericii într-o vâlicică către Bistrița Bărgăului. De acolo s-a mutat la Piatra Bredereiului, apoi la Tureac pe grădina economului Larion Duca (Cucoșul). Comuna Tiha a existat mai întîi de la Tureac spre est, care astăzi se numește pustă. La anul 1838 un ofițer de sub granița regimentului I român numit Besmann, maior, a poruncit să se spargă toate casele care se află la puste și locuitorii să se mute unde e astăzi biserica pe ambele laturi a străzii țării. Acolo erau păduri de arin și răchiți,

² I. Bosga, *Monografia comunelor din Valea Bărgăului (comuna Tiha Bărgăului)*, 1931, mss.

proprietăți a locuitorilor din Josenii Bîrgăului, mai ales a familiei Busuioc, care în schimb pentru acestea a căpătat alte moșii în Paltin și în rîtul lui Bosîioc (la Tureac), vizavi peste vale.

Familiiile cele mai vechi din Tiha au fost a Popenilor și Bozganilor (care se numesc Pop Bosga), apoi familiile Ilieș. Observ familiile Ilea și Ilieș au fost nobile, însă statul nu le-a dat averi (pămînt, etc.), numai diplome, pentru că au fost români. Se amintește și de acea împrejurare, că dacă cineva se însura pe moșia soției sale, nu purta connumele avut, ci acela a cui era moșia.

Un fecior din familia Bozganilor s-a însurat în comuna Bistrița Bîrgăului la moșia familiei Frumos, și din aceia pe la anii 1883 un individ numit Dumitru Frumos, care a trecut în România regat și a fost înaintat controlor a tuturor poștelor din România, a vizitat în 2 rînduri neamurile din Tiha, familia Bosga Sulhac și familiile Bosga Corlă. El posedă o bibliotecă mare, care cu ocaziunea morții sale s-a înstrăinat.

Din întâmplare, atunci s-a născut Aurora Bosga și dânsul a botezat-o.

Cele dintâi biserici din Tiha erau clădite în locuri ascunse (pentru invaziunea barbarilor ce veneau pe la pasul Bîrgăului). Așa a fost biserița de sub Piatra Bredereului, o biserică la Tureac pe moșia lui Gancea.

Comuna Tiha Bîrgăului are circa 2300 locuitori cu puțină excepție sași, români de religiune greco-catolică, se ocupă cu economia de pămînt și creșterea vitelor, care avere este condusă foarte primitiv din lipsă de instrucțiuni, de oameni destoinici și dispozițiuni luate de către stat. Din cauza aceasta locuitorii sînt în genere săraci, mereu suferă lipsa de bucate și trăiesc tare anevoie, pentru că nu au din ce să cîștige și nefiind circulație înlesnitoare în tren, trenul nu este așa întocmit să poată mai aproape comunica cu țara mamă, așa locuitorii mereu se luptă cu existența familiilor. Observ, au munți și păduri cîștigate prin lupte, dar acele nu sînt economizate pentru a se folosi poporul, fără economizare e în detrimentul lui.

Comuna Tiha posedă următorii munți: „Gruicul” în mărime de 100 jugere, însă e cumulativ cu comuna Mureșeni, „Zimbru”, „Dealul Calului”, „Priporul Candrii”, „Ciosa”, „Merezuri”, „Braniște”. Hotarul privaților are cam 593 jugere arătură, 37 jugere – 643 grădini, 722 jugere pășune, 2612 jugere finaș și circa 12.000 jugere păduri.

Școala și învățătorii din Tiha Bîrgăului.

Școală din Tiha și în celelalte comune s-a înființat în anul 1834. Învățătorii nu erau așa calificați, nici nu aveau așa simbrie din care să-și poată îndeplini toate trebuințele. Ei erau siliți ca să poată trăi, să lucreze și totodată propuneau și învățau copiii cum puteau. Nu aveau cărți, ci niște tăblițe pe care era scris alfabetul cu nescari vorbe. Pe acestea arăta învățătorul sau nescari școlari mai buni și ceilalți ziceau după ei. Copiii umblau la școală tare cu greu, pentru că nu aveau educație casnică, erau sălbățiți.

Învățătorii care au funcționat au fost:

1. Nechita Pop, acesta a ținut prelegeri 3 ierni la casa unui sătean Magior, care casă a fost a lui Andrei Greab, iar după aceea a lui Vasile Duce. El îmblătea în tindă, iar copiii învățau pe laiță și la vatră, apoi:

2. Învățător a fost Vartolomei Coriazat.

3. Învățător a fost Alexandru Ilieș, acesta a servit o iarnă.

4. Învățător a fost Ion Ilieș, tatăl lui Iacob Ilieș din Tiha Bîrgăului, care a fost inspector silvanel în Năsăud.

5. Învățător a fost Ion Dologa, cantorul din Tiha Bîrgăului. El a servit 15 ani, avea salariu anual 40 florini. Acesta în anul 1852 a fost decorat de maiestatea sa Francisc Iosef I, împăratul Austro-Ungariei, personal cu medalie de aur pentru spionaj contra ungarilor în răscoala din 1848. Decorarea a fost primit-o în Bistrița. Acesta după timpurile acelea a fost un om harnic, vorbea latinește.

6. Învățător a fost Mihai Domide din Rodna Nouă. Acesta a fost un învățător tare harnic. El a servit în urmă în Sîngeorș Băi, la școala trivială se afla atunci ca director.

7. Învățător a fost Toader Frunzică din Tiha. A fost un învățat. harnic. El a servit foarte puțin, avea talent mare în cânt. Pătinea de tuberculoză, a murit în anul 1866. La acest învățător a început a învăța Ilarie Bosga. Era plăcut învățătorului, așa că și la moartea lui a fost lângă el.

8. Vasile Pop din Feldru, care a servit 2 ani, a murit în Năsăud.

9. Niculai Rău din Rusul Bîrgăului, care a murit ca preot gr.or. în Mijlocenii Bîrgăului.

10. George Georgică din Tiha. A servit din anul 1873-1884. El avea salariu 200 florini la an. Acesta a fost un învățător foarte bun, înțelept, prietenos și în timpul ce a funcționat a descris întâmplările din comună și din comuna Mureșenii Bîrgăului.

11. La anul 1884 la 24. II. s-a denumit învățător provizor Niculai Cioanca a lui Ilie. El a fost denumit mai târziu brigadir silvic.

12. În anul 1885 a fost denumit Danilă Mureșan și a servit pînă la anul 1886 cînd a murit.

13. În anul 1886 s-a denumit învățător suplent Ion Daloga (a Tomii), teolog absolvent. El a servit și ca instructor de casă la Ion Major.

14. În anul 1886 în decembrie a fost ales ca învățător Ion Boar din Săcel (cîmpie). În anul 1888 Ion Boar trece denumit ca învățător comunal în Nepos (Vărară). El n-a fost stabil în stadiu de învățător, el a abzis de carieră și [a] trecut în Moldova.

15. Iuliu Belciug din Șintereag, care a servit pînă în anul 1901/2, cînd a părăsit postul de învățător și s-a aplicat ca diurnist la judecătore.

16. Virginia Grivase a servit din anul 1902-1907. Aceasta a fost o învățătoare foarte diligentă. De la școala aceasta a fost aleasă în comuna Nepos.

17. De la anul 1907-1919 a fost ales Nicolau Someșan din Tiha, cînd a fost denumit în Prundul Bîrgăului la școala primară de stat românească.

18. Emilia Rus a lui Iacob, fiica preotului din Mureșenii Bîrgăului, a servit din anul 1906/7, cînd s-a măritat după teologul Ghelner.

19. Laura Epure, a servit din anul 1907 pînă în 1913, cînd s-a strămutat în Mureșenii Bîrgăului, măritîndu-se după teologul Victor Lazăr, preot acolo, unde servește și astăzi. Aceasta a fost învățătoare tare diligentă și a făcut spor cu copii.

20. În anul 1920 a fost reactivat învățătorul Victor Avram din Tiha Bîrgăului, care a servit pînă în anul 1930, cînd a fost pensionat.

21. Tot în anul 1920-1923 a fost denumit Emil Butaci învățător acolo.

22. Din anul 1923–1926 a fost denumită ca învățătoare Paulina Butaci din Tiha Bîrgăului.

23. În anul 1926 a servit învățătoarea Lucreția Pop din Odorhei Șieu.

24. În anul 1927/8 a fost detașată Ana Duca.

Tabloul și istoricul școlii de la Tureac.

În anul 1890 la 11 aprilie senatul școlar confesional din Tiha Bîrgăului a cumpărat una bucată de pământ lângă podul Tureacului de la Ion Dologa ca să clădească pe ea școală eventual biserică confesională acolo.

În anul 1890 toamna regiunea silvica din Bistrița a cumpărat încă o parcelă de pământ de la podul Tureacului spre vest a clădit acolo o școală, care a predat-o comunei politice Tiha pentru o suma de 4.000 fl. care atunci se chema școală comunală, iar astăzi este edificiul școlii existente.

În comuna aceasta școala comunală era decretată din anul 1887, ca învățător era numit Ion Mureșan din Coci, județul Someș, dar nu avea școlari, căci românii nu-și dau copiii bucușori la școală și apoi mai contribuia și confesiunea, preotul greco-catolic, ca să nu frecventeze copiii școala comunală, unde se propunea mai mult ungurește.

În anul 1887 Ion Mureșan a fost ales învățător confesional în Mureșeni Bîrgăului, iar în locul lui a fost denumit Sever Drăgan la școala din Tureac, care a servit pînă la anul 1900 cînd a murit și urmează ca învățător provizor Niculai Someșan din Tiha. După Niculai Someșan a fost denumit ca învățător

3. Ananie Sas din județul Someș, care moare în război.

4. A fost detașată Aurelia Lazăr din Tiha, care a servit un an.

5. Petru Tomoroga din Mureșeni a servit din anul 1919–24.

6. Emil Butaci din Tiha servește un an, apoi a urmat ca învățător suplinitor provizor:

7. Niculau Hângan din Bistrița Bîrgăului.

8. Viorel Cantor din Telci și în anul 1926/27 a servit

9. Liviu Mănarcă din Mijlocenii Bîrgăului

10. Veturia Danci

În anii 1927/28 sînt detașați

11. Gavril Purcel din Tiha Bîrgăului și

12. Mina Moişan din Prundul Bîrgăului.

Bărbați însemnați în comuna Tiha Bîrgăului au fost:

Axente Bosga, locotenent pensionat de sub graniță. Acesta era mare istoric, maestru în duel și soldat tare dextru în afacerile belice. El a compus în anul 1872 cartea funduară a comunei. El era și econom, rațional, mai ales în creșterea vitelor, posedă în Iliuța Bozgii pământ mult și în economie avea 200–300 oi și cai de preț.

Iacob Rîzniș, locotenent pensionat de sub graniță.

Axente Ilieș, poștar în Țihuta, Ion Ilieș, popa Chifor Cioanca, Ion Dologa, cantor, care era decorat pentru spionaj în contra ungarilor de către împăratul Austriei Francisc Iosef I personal. Era un om harnic, vorbea limba latină. Toma Dologa, fratele lui era pensionat din război, mare vîinator. Familia Cioncanilor se spune că a venit din Bucovina de la Ciocănești, un sat cu baie de aramă și plumb.

Iacob Greab, notar în Tiha Bîrgăului, cam la anul 1866, apoi a urmat un Bratiș, apoi Toader Șut Brișcu, apoi Simeon Trif, apoi Ambrozie Lazăr, Alexandru Vlaic și dr. Carol Viragh.

Statul preoțesc din comuna Tiha Bîrgăului

După poveștile locuitorilor bătrâni din comună și după puținele însemnări din matriculele comunei la noiembrie 26 anul 1812 a servit:

1. Popa Toader, apoi

2. Popa Maței și popa Grigore. Aceștia s-au perindat în serviciu pînă la anul 1826. De la 1826 28. III, se evidențiază:

3. Popa Vasile, popa Lup și popa Ilieș Popann, apoi un popă Grigore Rus, un popă Axente a Luchii. În anul 1836 în august avură preot:

4. Vasile Pavăl, preot ortodox din Borgo-Bistrița. Un bărbat de statură mică, frumos și tare moral, precum și econom bun.

5. Din 1836 – 21.VIII Eremie Pop, apoi în august venea

6. Popa Luca Avacom, apoi iară Axente Ilieș și Grigore Rus. În anul 1837 ianuarie 17 venea un popă Lica. În aprilie 1838 un popă Bazil Dolha. În anul 1837 – 13.V. venea popa Iohann Vârtic, se subscrie și Ion Vârtic. Aceștia au funcționat afirmativ ca administratori. La anul 1841 ca preot a funcționat Chifor Cioanca, care era din comună, fost caporal sub graniță.

După evidența din matricule preotul cel dintîi ce s-a putut găsi a fost:

1. Miron Ilieș Popanu, apoi

2. Maței Ilieș, moșul lui Axente Ilieș. Un fecior al său era cantor și avea moșie unde a astăzi casa parohială, după aceea a urmat popa:

3. Toader Ilieș, sub care s-a mutat biserica de la Tureac pe grădina parohială de astăzi, la sud de casa parohială, care biserică în anul 1860 s-a cinstit comunei Serețel. Acest popă avea moșie unde e astăzi moșia lui Vasile Ilieș a lui Ionică. El a avut un fecior la preotul Ion Urîtu din Strîmba, unde asemenea era o biserică a lui Ion Urîtu. El se trăgea din familia Taluțenilor, care s-a mutat cu biserică cu tot în comuna nouă a Mureșenilor Bîrgăului.

4. Popa Vârtic din Mocod, care se subscrie Iohann Vârtic și Ion Vârtic.

5. Axente Ilieș, care apoi s-a mutat în Tradam și acolo a și repauzat.

6. La anul 1841–1859 a urmat Grigore Moisil din Rodna Nouă. Sub acest preot s-a început edificarea bisericii de astăzi la anul 1852. Pe atunci era vicar Anchidim Pop și comandantul Transilvaniei principele de Schwarzenberg Carol în Sibiu. Episcop era Ion Alexi în Gherla.

Edificarea și în genere biserica greco-catolică din Tiha Bîrgăului a fost ajutată mult de repausatul episcop romano-catolic contele Zichy Dominicus, care locuia în Maieru și pentru că ungurii răsculați în anul 1848 i-a omorît un frate, a abzis de episcopie și s-a mutat în Maieru între români, de unde biserica din Sîngeorgiu Băi, Ilva Mică, etc, au fost ajutate la edificare de el.

Biserica a mai fost ajutată și de veteranul Iacob Nacuț (Spuru). El a înfrumusețat biserica cu icoanele de la fruntar, cu veștminte preoțești și cu 500 florini, cu care sumă s-au solvit speșele edificatorului Lindorf din Bistrița. Preotul de atunci Grigore Moisil, care în anul 1848 fiind în funcțiune preoțească în Tiha cu ocaziunea invadării honvezilor unguri, a fost căutat să-l ucidă și a scăpat în hotarul comunei numit „Dealul Ursului” la un parohian, unde a stat ascuns cu familia sa.

La anul 1859 preotul Grigore Moisil a fost înaintat la rangul de vicar foraneu a Rodnei și transferat la Năsăud.

7. Moisa Pop a fost denumit preot la anul 1859 noiembrie 17 pînă în anul 1890 la 13 februarie cînd a decedat.

Acesta a fost un preot tare harnic, om de caracter, mereu s-a îngrijit de binele poporanilor și de educația școlară. El a fost înaintat la rangul de protopresbiter. Acest protopresbiter a servit ca și catihet la școala centrală din Pundul Bîrgăului și la alegerea învățătorului Ilarion Bosga la acea școală mare protector, fiindcă pe vremea aceea învățătorii de la școlile centrale erau mai bine salarizați și așa cu ocaziunea alegerii definitive a fost mulți candidați. În vremea aceea un învățător era inamovabil din locul unde se denumea numai prin cercetări disciplinare se putea transfera aiurea. E de observat și aceea că un învățător se eloca mai cu de-adinsul acolo unde avea voia și mai alea în comuna sa natală.

8. Ion Dologa a Tonmi s-a denumit la anul 1890 la 18. I. pînă la 12. X. 1927. A fost protopresbiter onorar".

Comuna Prundu Bârgăului

Cu ocazia anchetei toponimice din 1864–1865³, despre această localitate se spune că „...din vechime să numea Prundu Săcului deducțiune de la Isvorul „Săcu”, loc prundos; acest izvor isvorăște din mișlocul muntelui Heniu și curge de-lungu opidului și să escurge în apa Tiha, la podul ce trece la comuna Bistrița”. În privința vechimii localității se scriu următoarele: „Această comunitate s-au împopulat pe încet, din tempii cei barbari, pre când locuitorii acestei patrii ce-au fost limpede romani (coloniști de-a romanilor veniți sub împărăția lui Traian), goniți fiind de tot soiul de inimiți s-au tras în munți și printre păduri, căutându-și scăparea vieții și scutire în contra pradelor celor crâncene a popoarelor sălbatice ce năvălea în patrie adeseori”.

Originea numelui localității este, încă o dată, atribuită romanilor: „Numirea „Borgo” dovedește cum că în tempi, romanii singuri era locuitorii acestei patrii, au adus cu sine acest nume din Italia, deoarece aflăm prin Italia mai multe locuri care astăzi poartă încă numele „Borgo”; apoi cuvântul „Borg” mai are și în limba franciesă însemnătatea sa, adecă oraș sau cetate”.

Teritoriul aparținător comunei Prundu Bârgăului, în 1865, este descris cu următoarele „... numiri: „Pre Săcul”, pentru că zace pe lângă isvoru așa numit, apoi „Brujeni” pentru că cele mai multe familii ce locuiesc în acea parte poartă numele Brujiu și „Preste Vale” căci un dărab a opidului își are estensiunea sa și preste apa ce curge de cătră Tiha și Bistrița. Afară din sat să numește: „Zăvoiuil Vrăsmășenilor”, loc arător de soiul cel mai bun pre aice, „Rātu Frijenilor”, loc cositor, „Intre Văi”, locuri de grădini, „Gura Văii Ciorii”, „Coasta Luncii”, „Gura Părăului Sucilii” cu locuri ce umblă mai mult cosite decât arate și se află mai multe case, care tot mereu sunt locuite prin stăpânii lor. „Dealul Mondii” cu „Coastele”, loc cuprins cu tușiș, „Coasta Cârștii”, „Săcăturile”, de la locuri saci, „Dealul Gancii” și „Dealul lui Tănăsă”; toate aceștia numiri cuprind locuri de diversă culturi, adică arătoare, cositoare, pășcătoare și cu pădure; preste ele trec numai cărări și drumuri de câmp

³ S. Retegan, *op.cit.*, p. 65–70.

foarte rău conservate; din aceste ținuturi isvorăsc pâraele: „Valia Cioara”, „Sărata din Sus”, „Sărata din Jos”, „Părăul Dăcioiului” și „Parau lui Tănasă”; pe „Dialu lui Tănasă” în vâru înceată estinderea hotarului, parte de cătră sud și miazăzi și de acolo iarăși cătră opid întorcând trecem preste „Zăpodia lui Șofron”, „Zăpodia Căineștilor”, „Poiana Lungă”, „Poiana Tanchii”, „Dialu Annii”, „Papău” [?], „Buha”, „Părău Greabului”, „Runcu Mare”, „Runcișoru”, „Fundu Văii Ciorii”, „Dosui Râpei”, „Valea Malului”, „Coasta Huciului”, încetează partea hotarului de cătră miazăzi și aceste numiri cuprind în sine tot culturile de mai sus zisă, la care să observează că pădurile se află pe vărvouri și picioare de dialuri și constau numai din lemne subțiri de fag, mesteacăn și sălcii; în aceasta parte de hotar să află și un izvor sărat, unde are comuna fântâna sa de slatină, din care în toată luna și vinerea capătă fiecare locuitor al opidului slatină cât e de lipsă gratis.

Trecând apoi partea hotarului de cătră miazănoapte, începem la „Dialu Bodescanilor”, apoi urmează „Dialu Furdui”, „Dialu Șdeburoși”, „Podereiul Șdeburoși” și „Dialu Acului”; aceste numiri cuprind locuri de soiul cel mai puțin roditor și sunt cuprinsă de huciag de mesteacăn și să asămînă numai locurile ce să pasc; locuri arătoare și de cosit să află numai prin așezături, însă foarte puține; de aici încolo să începe „Fața Muntelui Heniu”. „Cheile Săcului”, „Târnița Parângului” și „Muncelu”, pe a căror dungă sau culme să formează granița cu comuna Leșiu; aceste preste tot sunt crescute cu arbori mari; mai pe poalele muntelui cu fagi, apoi cătră vâru cu molizi și brazi; din aceste părți de munte curg izvoarele: „Valea Brujenilor”, „Șdeburoasa”, „Săcu”, „Valea Cicerii”, „Părăul Curtianului”, „Valea Clapii”, „Valea Trișcașului” și „Valea Gârlea”; tot terenul muntelui are o stare costisă și să folosește ca pășune și adică prin păduri să pășunează cu oi și capre iar prin poieni și goliște cu vite mari; iar lemnu să aduce, parte spre clădiri economice, parte spre vânzare. Coborând din partea muntelui iarăși cătră opid, mai avem numirile următoare, adecă: „Tărnicioarele”, „Dialu Ciomagului”, „Dialu lui Forfota”, „Dialu Filișcăului”, „Dialu Rusu”, „Cicera”, „Podereiul Cicerii” și „Ploștina Tanchii”; lângă ridul opidului aceste din urmă numiri cuprind mai cu deolaltă locuri de pășunare, cu huciag mult și să află numai unde și unde câte un loc de arat și cosit e pentru starea lor cea costisă foarte mai nu să pot cultiva; drumurile și cărările de câmp sunt rău conservate.

În capătul opidului din sus să afla un pod mare, ce trece preste apa Bistrița și lângă el stă ridicat în on[oarea] lui Friederich Pampel, care au căzut în bătălia ce au avutu-o regimentul român al II-lea de frontiere grănițaresc din Ardeal cu rebelii magyari în anu 1849, un monument de piatră cioplită căruia îi lipsește toată inscripțiunea. Apoi de-a lungu opidului trece strada țării ce duce cătră Bucovina și în ținutul lui se află de present, în partea industriară, una mașină de hârtie, 2 mori de fărină maiestroase, apoi 9 mori de fărină, mai simplu construite, și 7 mori de firez, una boltă cu tot feliul de negoț și l'ospătărie; este și stațiune poștală și residenția deregătorii de cerc; are numai una biserică de confesiunea greco-orientală, cu o școală națională pentru prunci și prunce și alta trivială, în care se introduce (se predă, n.n.) și cea germană. Din strada țării, pe lângă podul Săcului, începe drumul de comunicațiune cătră Borgo-Bistrița, la care delaolaltă sunt pusă trei poduri ce trec preste apa Tihii; cam în mișlocul opidului să escurge apa Tihii în Bistrița, de unde apoi poartă ambe numele apa Bistrița; piața târgului se află lângă strada țării și lângă biserica opidană și târgul să ține în toată sâmbăta.

Tot în opidul acesta se află din sus de Isvorul Săcului, de-a stânga stradei, șanțurile ce le-au rădicat magyarii în anul 1849, spre scutirea lor, în contra inamicilor lor. Tot hotaru se mărginește către răsărit cu hotaru comunii Borgo-Tiha și Borgo-Bistrița, către miazăzi cu a comunii Dorolea, către apus cu a comunii Suseni și către miazănoapte cu hotaru comunii Leșiu din Valea Rodnei.

Opidu zace între nește dialuri sau munți, înzestrați cu păduri și tufișuri, într-o vale romantică și are o stare în schimbătoare, nu prea netedă; locu e cam petros și preste tot puțin roditor, din care cauză nici în anii cei mai roditori nu se fac atâtea bucate cât să poată îndestuli populațiunea preste tot anul.

De hotarul opidului se mai țin încă doi munți, care sunt despărțiți atât de locurile sus înșirate, cât și aceștia din urmă unul de altul. Cel dintâi este Zîmbroaia, care se află de la hotarul comunei Borgo-Moroșeni în sus și se împarte în următoarele numiri: „Valea Cicerii”, „Prislopul Moldovanului”, „Prislopul Vršmășenilor”, „Fața Zîmbroii”, „Dosu Zîmbroii”, „Optioara”, „Dealul Tihuții”, „Fântânelele”, „Cicera Corhii” și „Piatra Fântânelelor”. Preste acest munte trece strada țării ce duce către Bucovina și să mai află încă și strada cea veche; de partea „Dealul Tihuții” numită, se află prediu Tihuța, unde are locuința sa măiestru de poștă și cel de drum; apoi să află rădicată 1 casarmă de gendarmi și mai multe încăperi pregătite pentru transportele militare; afară de aceasta, să află pre lângă strada țării 1 oada, unde este netezitoriul de drum, 2 condace, gata spre a ține ordinea în privința executării drumurilor, ce însă de present se află fără atari prisme; apoi sunt 3 mori de ferez și [în] prediu „Tihuța” să află una ospătărie pentru drumeții ce trec pe stradă; lângă stradă se află în 2 locuri nește piramide cu inscripțiuni în limba latină și magyară, care sunt rădicate deodată cu clădirea drumului și anume cea dintâi se află în ținutul pre lângă „Fântâna Iancului”, de-a stânga stradei, zidită de peatră asupra unui șdeab și întemeiată pe o stâncă; inscripțiunea e următoare: „Ferentz Utya. Felseges Ferentz T.S.S.K. Ditsö Uralkodása G. Bänffy György orszâg. Kormäya alat T.S.S.K. Ingenieur Oberstlieut. Doczy Antal Intezese. G. Bisztos Ujfali Şam. Szorgos Kudos [?] által Erdely Orszâg Költsegevel Epitetet 1812-1820” și cea de-a doilea să află din sus de prediu Tihuța, iar pe partea stângă și are următoarea inscripțiune: „Via Francisca, Gloriose Regnante Caesare Franciso I Publico M. Transilvaniae Principatus. Aere Provam. Gubernate. Georg. corn. Bänffy A.B. Anno 1812 usq. 1820 Constructa. Opus moderante Rec. Archicae Mittris. Pro. Colonello Aut. A Doczy. Primro C. Cossio. Şam. A Ujfalye Scuipei. Ivanolsz”.

Tot terenul acestui munte e foarte cu multe dealuri, nu are șesuri nemic și locurile cele de cositură se află printre păduri împrăștiate tare, a căror proprietari siliți fiind a nutri fânul câștigat de pre ele, pe acele locu[ri] au clădit ici și colea câte o căsuță și grașduri; apoi mai pretutindenii să află cărări și drumuri de câmp, însă foarte rău conservate, ce poartă numele poienilor încotro duc, pre carele le folosesc, afară de proprietarii poienilor, și alți locuitori a văii Borgoului, spre aducerea negoțelor de lemn, ce le câștigă prin păduri.

Pădurea e cea mai mare parte de molid și brad apoi și de fag și acest munte se mărginește către răsărit și miazănoapte cu muntele comunei Tiha, către miazăzi cu muntele comunei Suseni și Moroșeni și printre acesta din urmă comună formează granița Valea Tihuții sau mai bine zis Valea Strajei, apoi către apus tot cu muntele comunei Moroșeni; preste dânsu curg pâraiele: „Lăzăroaia”, „Pârăul Prislopului”, „Parau Postii”, „Iliuța”, „Parau Tihuții”, „Dornișoara” și „Isvoru Ungurului”.

Al doilea munte să numește „Dalbidan” și „Piatra lui Orban”, care să număra între munții cei mai mari și are următoarele numiri: „Tărha”, „Sgârciu”, „Vârșu Ghiicioroi”, „Vârșu Dalbidanului”, „Picioru Țiganului”, „Tomnatecul”, „Prislopu Dalbidanului”, „Poiana Blaghi”, „Prelucile”, „Dealul Blaghi”. Prestele aceste numiri și anume până la Tomnatecul sunt locuri de pășune și cu pădure; în celelalte numiri se află și locuri cositoare; din numitele locuri curg izvoarele: către răsărit „Sgârciu”, către mieznoapte „Isvoa Lung”, „Șdeabu Sterpelor”, „Valea Blaghi”, „Colbu” și „Aurariu”, unde se află rămășițele de baie ce-au existat în tempi vechi, trecuți și în anul 1854 până în 1859 s-au cercat a deschide acestea băi Gotlieb Haltrich et comp., însă nesuccedându-li-să a afla metal de ajuns, s-au părăsit iarăși; de aici pășim la partea de munte „Piatra lui Orban”; aceasta mai are următoarele numiri: „Gura Isvoarălor”, „Poiana Slatinii”, „Colibița”; ape isvorăsc din aceste numiri și anume: „Pănulețiu” și „Repedele”, care ambe formează granița împrejurul acestor numiri, până ce se escurg în apa Bistriței; pre așezăturile acestor numiri se află locuri cositoare și câși de câmp ce se locuiesc periodice. Pădurea este molid și brad; să află și puțini fagi; drumuri de câmp sunt în toate părțile însă foarte rău conservate și cu anevoie a umbla pe ele și poartă numele locului încătrău duc ele; starea locului e foarte muntoasă și cu stânci mari.

Borgo-Prund, în 27 faur 1865

Judele opidan: xTheodor Ușieriu, Atanasie Ușieriu, notar”.

Manuscrisul lui I. Bosga reprezintă și pentru comuna Prundu Bârgăului prima încercare cunoscută, destinată a avea caracter monografic. În lucrare se face referire la originea satului, numărul locuitorilor și religia acestora, fiind relatate și o serie de evenimente petrecute în timpul graniței militare. Cu deosebire, sunt prezentate unele fapte din timpul războiului civil, când Prundul și împrejurimile au fost principalele scene de luptă, evenimentele rămânând adânc întipărite în memoria locuitorilor. Să vedem însă ce spune textul original⁴:

„Comuna Prundul Bîrgăului este elocată la estul comunei Susenii Bîrgăului sub poalele muntelui Heniu, care zace spre nord, și prin mijlocul ei se extinde ca stradă principală „Strada Națională”, are cam 2700–3000 locuitori, cei mai mulți români de religie greco-ortodoxă și jidovi. De această comună se ține și cătunul Țihuța cu locuitorii care locuiesc stabil pe acel hotar. Comuna a luat ființă aproximativ de prin veacul al 12-lea după analele ce s-au putut cîștiga. În timpul serviciului militar de graniță s-a destinat ca centrul companiilor de pe Valea Bîrgăului. Acolo era locuința maiorului, a medicilor și locul pentru exercițiul soldaților de pe timpul acela”.

Mai departe, lucrarea lui I. Bosga ne relatează: „Prundul Bîrgăului este de însemnat de la răscoala ungarilor din anul 1848 în contra Austriei și a împăratului ei Francisc Iosef I, adică din războiul civil. Împăratul pentru domolirea războiului în contra ungarilor, a cerut ajutor de la împăratul Rusiei și acesta a trimis o oaste de 200.000 soldați. Dintre care 100.000 soldați au intrat în Ardeal pe la pasul Bîrgăului și în Prundul Bîrgăului s-a întâmplat ciocnirea cu ungurii. Aici s-a fost săpat prin iobagii români aduși din prejur un șanț de apărare în comună și altul pe Dealul Beciului. Înainte de ciocnire, aceste șanțuri visitându-le generalul Bohm a

⁴ I. Bosga, Monografia comunelor din Valea Bîrgăului (comuna Prundu Bârgăului).

spus ungurilor că acele șanțuri sînt moartea lor, așa s-a și întîmplat, că venind rușii au bombardat soldații de sub poalele Heniului și de pe podereiul Piscului și mai toți soldații honvezi aflători în ele i-au omorît, căci teritoriul era pietros și pietrele iau lovit mortal. Locul aceluia teritoriu se cheamă „Baterie” (denumire devenită astăzi „Pătărie”, n.n.).

Explicația acestei denumiri o găsim și în scrisoarea lui Iacob Onoae, director al școlii fundamentale din Prundu-Bârgăului, către Nestor Șimon, datată 7 decembrie 1892, pe care o reproducem în continuare⁵: „... D-voastră ziceți: „Valea Borgoului a fostu în 1848/1849, teatrul mai multor lupte”. Despre acele lupte avem și astăzi urme concrete. Așa, în Borgo-Prund stau și astăzi niște șanțuri afunde, numite pătării, făcute de unguri, spre a se apăra contra armatei rusești, venită într-ajutorul armatei imperiale.

Se află încă astăzi, bătrâni care ne potu erera despre bătăliile întîmplate în acele șanțuri.

Se mai află apoi, și monumente de piatră, așa, la podul cel mare din Borgo-Prund, precum și în tîntirimul din Borgo-Rus, unde au căzut în resbelu, comandantii ruși. Sunt inscripțiuni slave și nu le pot traduce. Abia se poati ceti numele defunctului.

Dacă veți dori, vă promit că, încât timpul îmi va concede, voi umbla pre la bătrânii care au luptat și-i voi ruga să-mi ererede despre bătăliile întîmplate peste totu, în Valea Borgoului.

Voi culege și numele celor ce au purtat rolele și s-au distinsu.

La aceasta î-mi trebuie însă timp, pentru că trebuie să merg din comună, în comună.

Astfel, eu cred că de la bătrânii în viață, aş putea culege multe date”.

Ne întorcem, încă o dată, la manuscrisul lui I. Bosga: „A doua ciocnire s-a întîmplat din Prund către Susenii Bîrgăului (la cimitir). În acest atac rușii da în unguri din Brujeni (Prund) cu obuze și avea un ofițer rus tunar mare maestru în țință și aceasta observînd ungurii din cimitirul Susenilor l-au luat pe el în țință, omorîndu-l pe loc. S-a chemat Pampel. Fiind acel ofițer genial și de acasă un om bogat, familia i-a ridicat monumentul lîngă podul Susenilor, care există și astăzi, însă e puțin conservat”.

Monumentul în discuție, dispărut astăzi de la locul în care a fost ridicat inițial, este cel amintit și în scrisoarea lui Iacob Onoae. Bătrânii își mai amintesc însă de existența lui și se știe exact locul în care a fost, respectiv lîngă piciorul drept al podului, la intrarea dinspre Prund spre Suseni, în mica parcare existentă azi.

Dintr-o informație recentă, primită de la profesorul nonagenar Matei Albu, actualul președinte de onoare al veteranilor de război de pe Valea Bârgăului, fost elev al lui I. Bosga, am aflat că în prezent acest monument se găsește în curtea garnizoanei din Bistrița.

Mai departe, în textul lui I. Bosga, sunt prezentate date despre averea comunei și unele observații critice, pe bună dreptate, privind modul de administrare: „Comuna Prundul Bîrgăului posedă cam 14 mii jugere pămînt

⁵ Adrian Onofreiu, Nestor Șimon-istoric al graniței născădune, în „Arhiva Someșană”, I, seria III-a, 2002, Cluj-Napoca, p. 385.

comună, care constă din păduri, pășuni, dar nu este economizat rațional, altfel ar fi o comună bogată. Pășunile nu sînt împărțite așa cum s-ar putea folosi rațional. Prăsierea vitelor se exercită în mod primitiv. Toate acestea din lipsă de oameni destoinici și disciplinați.

De însemnat este că pînă la anul 1848 în coastele muntelui Heniu s-au scos minerale, precum cositor, fier, aramă, plumb și argint. Acestea se transportau la Baia Mare și se topeau.

Mai departe în muntele Dalbidan încă din timpurile vechi se aflau băi da aur. Au fost lucrate de slavi mai întîi, apoi de romani, dar cu ocazia invaziunilor popoarelor barbare s-au sistat lucrările. De la băieșii aceștia s-a erezit cloșca de aur cu puii, care au ascuns-o în muntele Pietrosu. Acest scul pînă la războiul mondial a fost în posesiunea țării românești (1914). În anul 1917 cînd România constrînsă de oștile germane, care au ocupat-o pînă la Prut și au dus prețioasele statului între care și Cloșca cu puii de aur în Rusia, la Moscova, de unde s-a furat aproximativ de către acei ruși.

Minerii aceia, ce au folosit baia de aur, au astupat locul de unde extrăgeau metalele conținătoare de aur. Acel loc nu l-au mai putut afla căutătorii după metale de aur, așa un sas din Beșeneu numit Haltrich și-a spesat toată averea căutînd după aur, apoi Simeon Popandron, fost pretor a plasei Bărgăului încă și-a spesat averea scrutînd locul de unde se extrăgea aur.

Simeon Popandron a fost un om științific, a avut culese multe date istorice și științifice din Valea Bîrgăului, dar acelea au ajuns în mîna unor neamuri, care erau țărani fără știință și le-au nimicit".

În privința bogățiilor minerale exploatate din coastele Muntelui Heniu, afirmațiile par să fie exagerate. Dovezi certe privind practicarea mineritului nu există, lăsînd, totuși, la o parte vechile cariere de rocă vulcanică, de natură andezitică. Despre exploatarea metalelor menționate se poate afirma, cu certitudine, că acestea se găsesc doar slab diseminate, în masa unor andezite alterate hidrotermal, și au concentrații slabe, fără interes economic, în imediata apropiere de suprafață⁶.

În legătură cu afirmațiile privind mineritul din Muntele Dălbidan, chiar dacă autorul nu oferă informații suplimentare, faptul poate fi privit, totuși, ca o certitudine. În zona Colibița s-au executat numeroase lucrări miniere, care au exploatat în mod rudimentar aur, argint, plumb și zinc, în cantități reduse. Cercetările geologice detaliate, efectuate în anii '80 în zona Colibița-Dornișoara, nu au condus la exploatare rentabile din punct de vedere economic⁷.

Chiar dacă unele informații pot fi puse sub semnul întrebării, faptul nu diminuează valoarea lucrării lui I. Bosga. Ea furnizează, pe lângă informațiile despre regimentul grăniceresc, o serie de date despre oamenii de valoare din Prundu Bărgăului, despre biserică și preoții care au slujit la altar,

⁶ Nicolae Vrăsmaș, Sultana Vrăsmaș: *Prospecțiuni și studii geologice în perimetrele: Muntele Heniu (1983–1984); Valea Leșului–Valea Bărgăului (1985–1986); Miroslava (1986–1987); Dornișoara–Aurari-Colibița*, Arh. S.C. Prospecțiuni S.A., București.

⁷ *Ibidem*.

dar mai ales despre istoria școlii, enumerând în ordine dascălii care s-au succedat.

Continuăm cu cele scrise de I. Bosga: „La anul 1849 fiind reședința regimentului din Năsăud din cauza războiului civil al ungarilor contra împăratului Austriei mutată în Galiția, cu ocaziunea domolirii acelei răscoale s-a înapoiat și așezat în Prundul Bîrgăului.

Oameni intelectuali mai însemnați în comună au fost:

Ferdinand Vlad – ofițer superior, Macedon Pop de Macedonfi – ofițer superior, Iacob Oanea – director de școală, Teofil Morar – învățător, Todor Vrăsmaș – preot protopresbiter, George Ciott – jude regesc, Dr. Niculau Hângănuț – medic, Albert Wachsmann – apotecar.

Preoții din comuna Prundul Bîrgăului:

1. Andrei Țifu – a servit din 1794–1799
2. Administrator Alexandru Buzdug în anul 1799
3. Administrator Gavril Andreșel 1799–1800
4. Timoftei Sigmiren 1800–1801
5. Ștefan Vrăsmaș 1801–1835
6. Administrator Terente Bogat 1836
7. Danilă Bogat a servit de la 1836–1844
8. Administrator Vasile Pavăl în 1845
9. Toader Câmpean 1845–1854, fost preot în Șieul Mare
10. Fiul său Niculai Câmpean în anul 1854
11. Ion Hasnăș din anul 1855–1857

12. Toader Vrăsmaș din anul 1857–1903. Acesta a absolvit gimnaziul inferior din Bistrița, vorbea perfect nemțește. În afacerile preoțești și politice se știa afla foarte bine. El știa a conduce poporul, care îl și asculta. Despre autoritatea dînsului înaintea poporului din tot Bîrgăul amintesc că în comuna Tiha Bîrgăului a repausat un Iacob Năcuț, om bogat de confesiune greco-catolică. Acesta, avea multe neamuri, pînă cu o vorbă, era om însemnat și cu ocaziunea înmormântării fiind ceva interzicere de al înmormînta în cimitirul bisericii, s-au trimis jandarmi pentru oprirea aceea, dar poporul s-a răscurat asupra jandarmilor și cînd s-a comandat foc să împuște mulțimea, preotul Toader Vrăsmaș, care era în ornate ca preot și la îngropare a ținut un discurs celor revoltați, că nu s-a întîmplat moarte. Pentru vredniciile sale a fost ridicat la rang de protopresbiter. Todor Vrăsmaș a avut numai o fiică, Lucreția, care s-a căsătorit cu Iuliu Suceava, preot în urma lui tot acolo.

13. Iuliu Suceava servește din anul 1887. Are copii: Toader Suceava – inginer, Ana – măritată cu Nicolau Șoner – profesor în Dej, Zoie – măritată cu Dumitru Țigănetea – profesor în Dej, Elena – măritată cu Ioan Costea – învățător, Ionel Suceava – primpretor în Toplița, Ștefan Suceava – student în drept, Nicolau Suceava – student la politehnică, Maria Suceava – studentă în economie, Marta – studentă la școala profesională.

14. Niculau Șoner din 1907–1919 – după aceea a plecat ca profesor la gimnaziul din Dej.

Statul învățătorilor confesionali din Prundul Bîrgăului:

Sub împăratul Iosef al II-lea al Austriei, care a dat și confesiunii gr.or. drept să își deschidă școli. Astfel comuna Prundul Bîrgăului la anul 1788 cînd a absolvit din școala grănicerească:

1. Ștefan Vrăsmaș, caporal și a servit ca învățător pînă în anul 1793, apoi s-a sfințit ca preot în comună. După aceea nefiind pregătire de personal învățătoresc, școala confesională din Prundul Bîrgăului s-a condus de către cantori și anume:

2. Andron Pop, 3. Miron Burbulea.

Mai tîrziu s-a edificat școala. Tot în comuna Prundul Bîrgăului s-a edificat școală trivială, care era frecventată de copii din toate 8 comunele bîrgăuane. La această școală s-a numit învățător:

4. Simeon Rus, care a servit și la școala confesională gr.or. ca învățător pîna la anul 1884. După aceea vicarul Marian din Năsăud a trimis ca învățător la școala confesională pe,

5. Domide Morar din Prislop, care a fost ca învățător foarte activ și a instruit copiii bine. La anul 1868 s-a ales al 2-lea învățător:

6. Ștefan Vrăsmaș, care după servit de un s-a mutat în Mijlocenii Bîrgăului, unde primea ca salar 200 florini, cuartir și lemne de foc. Din anul 1873–1880 iară a fost instituit la comuna Prundul Bîrgăului, cînd a fost pensionat pentru că nu știa ungurește. Pensia i s-a hotărît 10 florini la lună.

7. Iacob Boizeșan a servit 2 ani.

8. De la 1889–1901 a servit ca învățătoare Maria Bosga născută Turturean.

9. Petru Tomoroga de la 1884–1896.

10. Ion Șut de la 1896–1899.

11. Maria Cioban 1899–1900.

12. George Ghișa din Mijlocenii Bîrgăului 1900–1902.

13. Mihai Pascu din Simionești 1902–1903.

14. Ion Man.

15. Nicolau Șoner, profesor în Dej.

16. Nicolau Șoner – teolog.

17. Toader Rânea, care a servit pînă în anul 1913.

Statul învățătorilor de la școala trivială.

Școala aceasta s-a înființat în anul 1784 sub administrația regimentului al II-lea de graniță. Această școală din 1784–1837, în baza rescriptului cesaro-regescului consiliului aulic belio dtdo Viena 3o.III. 1337 B.1239 a propus în limba germană și română, dar mai mult în limba germană, că învățătorii se sileau să facă destul poruncilor guvernului, care era german. De la 1837 pînă la 1870 s-a propus numai nemțește. După anul 1870 s-a propus limba germană numai cetit și puțină gramatică cu vocabulă. La anul 1771/2 s-a introdus la această școală în clasa a III-a și a IV-a și limba maghiară în citit și scris, așa de atunci, pînă la anul 1884/85 s-au propus în 3 limbi studiile școlare.

Din anul 1885/6 s-a introdus la această școală, ca primul for școlar curatoratul școlar. În acest curatorat a funcționat ca președinte dr. Nicolau Hângănuț, medic, care a lucrat foarte mult pentru bunul interes al școlii și numai de atunci se află arhiva sistematizată, iar manipulația s-a purtat românește și ungurește paralel. Ca notar a funcționat învățătorul Ilarion Bosga.

Membrii curatoratului constau din 7-9 persoane, denumite de guvern.

De la anul 1896 acela s-a schimbat în senat, care se alegea de reprezentanții comunei pe termen de 3 ani. Cel dintâi președinte a senatului a fost Todor Vrăsmăș, protopresbiter, ca notar a funcționat Iacob Vanca, învățător director școlar. După moartea acestora a urmat președinte Iuliu Suceava, protopresbiter și notar Ilarion Bosga, învățător director. Școala s-a numit fundațională. De la anul 1884-1886, pe atunci era comisar regesc baronul Bânffy Dezideriu și prefect a județului. În acest interval școalele fundaționale și toate jurisdicțiunile din ținut au fost vizitate și examinate de acest comisar și de vicecomitele Albei inferioare, Veres, care erau călăuziți de directorul gimnazului din Năsăud, Ion Ciocan, care era și președintele fondurilor. La examinare a pus mai mare pond pe limba maghiară. În urma acestora s-a eliminat planul de pînă atunci și s-a introdus prelegerile paralel ungurește și românește, iar limba germană s-a eschis din școală.

În anul 1907 la 3 noiembrie învățătorul Pompei Bujor s-a îndepărtat din oficiu și la 12 noiembrie 1907 și-a trimis abdicarea de la postul de învățător, după care școlarii în număr da 193 au fost instruiți numai de 3 învățători.

În anul 1908/9 anul școlar s-a început numai cu 3 învățători. În anul 1909 la 20 ianuarie învățătorul Clement Janu s-a îndepărtat din post fiind ales în post la școala comunală din Ilva Mare. În anul 1909 la 22. IV. comitetul fondurilor din Năsăud cu 12 voturi contra 7 voturi a conchis sistarea școlilor fundaționale din Borgoprund și Monor cu finele anului 1908/1909. În contra acestor dispozițiuni, unii membrii ai comitetului fondurilor (cei de pe Valea Bîrgăului) au înaintat recurs la ministru unguresc de atunci. În 15. IX. 1909 sub nr. 667/1909 (c.a.f.sc.g.) comisiunea fondurilor a adus spre cunoștință rescriptul Ministerului de cult și instrucțiune ungar din 18. VIII. 1909 de sub nr. 91793/1909 prin care sistarea școlii fundaționale din Borgoprund și Monor a fost aprobată. Tot atunci s-a dat concediu învățătorului director Ilarion Bosga pînă la 31 decembrie 1909. Tot cu această ocaziune sub nr. 667/1909 s-a provocat învățătorul director Ilarion Bosga să-și înainteze suplica de pensionare în timp de 8 zile. Sub acest număr în 19 noiembrie 1909 este provocat de comisiunea fondurilor centrale colastice, ca să completeze la timp și în regulă la toate posturile de învățători, ce ar deveni vacante în țară pînă atunci pînă cererile sale vor avea rezultat.

În 15. IX. 1909 -Eugenia Greavu, învățătoare, a fost transferată la școala de fete în Năsăud.

În urmarea acelei împrejurări că învățătorul Ilarion Bosga, ca cel din urmă rămas fără post și îndrumat după un serviciu de 30 ani să-și caute serviciu la recomandarea lui Albert Wachsmann și a altor domni străini de naționalitate, a fost recomandat și așa în ianuarie 1910 a fost denumit ca învățător la școala de stat din Prundul Bîrgăului, unde a servit pînă la 1 octombrie 1911, cînd a fost pensionat de statul unguresc.

Se notează că la școala de stat de aceea nu a servit mai departe pentru că părinții copiilor de jidovi se amestecau în afacerile clasificățiunilor copiilor ce frecventau școala și așa a avut neplăceri cu ei, i-a îndrumat din edificiul școlar cu forța, ei însă și-au luat avocați și au început contra lui acțiuni, ceea ce l-a determinat a se pensiona înainte de pertractarea ocupațiunilor.

La actul pensionării l-a ajutat foarte mult inspectorul regesc unguresc Mirțse Lajos, care îi era prieten din vremea studierii preparandii.

Din ianuarie 1912 pînă în noiembrie acel an a servit ca funcționar la societatea „Hebe” în Sîngeorzul românesc (Băi). În decursul acestui serviciu, care a fost numai o improvizare de afaceri, fiindcă societatea nu avea bani și era administrată rău, și-a pierdut tot capitalul care îl avea și s-a retras iară la sediul său în Prundul Bîrgăului.

Membrii care au participat la comitet din Bîrgău la administrarea fondurilor din Năsăud au fost:

1. Din comuna Mureșeni Bîrgăului dr. Niculau Hăngănuț, medic cercual, un stilp și apărător vrednic a școlii fundationale, precum și a tuturor întreprinderilor culturale.
2. Din comuna Borgotiha – Ion Dologa, paroh și protopresbiter încă a fost un membru tare activ.
3. Din comuna Borgobistrița – Pantilimon Zagrai, paroh gr.cat.
4. Din comuna Borgoprund Ilarion Bosga, cel din urmă director de la școala fundatională.
5. Din comuna Borgosuseni – Eliseu Iulian Dan, paroh și protopresbiter gr. or. de acolo. Acesta mereu a apărut școala și drepturile borgovanilor cu mare rîvnă și a sbiciuit toate concluzele aduse de comitetul fondurilor în contra drepturilor comunelor comproprietare.
6. Din comuna Borgomijloceni dr. Vasile Pahone, avocat, care încă a lucrat întru susținerea școlii centrale din Prundul Bîrgăului, s-a întrepus cu mare vehemență suspendării școlilor în genere, din care motiv și din felul ce a dezvoltat pentru cauzale grănicerești i se atribuie mare laudă.
7. Din comuna Borgoșeni – Simeon Pahone, învățător, care încă în toate cauzele grănicerești a arătat interes viu.
8. Constantin Flămînd, paroh acolo în Borgorus, încă a arătat vrednicie în cauzele școlare și finutuale.

Numele învățătorilor care au fost aplicați la școala trivială:

1. Alexandru Ilieș din Tiha Bîrgăului. Acesta a fost descendent de nobil, vorbea limba română, germană și latină. El a servit din 1784–1796. În Valea Bîrgăului familiile Ilea și Ilieș a avut diplome de nobili cîștigate în războaie. Nobilii primeau și pămînt, dar la români nu le da guvernatorii de atunci, așa a fost baronul Urs din Sibiu, care a făcut bravuri militare și încă numai titlul i-a dat fără avere.
2. Ștefan Vrăsmaș din Prundul Bîrgăului a servit din anul 1790–1807.
3. Sabas Pop din Monor a servit din 1807–1816.
4. Georga Ursu din Gledin a servit din 1816–1818.
5. Grigore Bejan din Monor a servit din 1818–1821.
6. Simeon Rus din Bistrița Bîrgăului a servit 52 ani, a fost un învățător foarte harnic.
7. Grigore Tămaș din Josenii Bîrgăului a servit din 1870–1873. Acesta a fost director, ca învățător tare agil. El a murit în coleră.
8. Iacob Oanea, învățător director, a servit din anul 1873–1903. Ca învățător a fost tare zelos și conștiincios.
9. Teofil Morar – a lui Domide – a servit din anul 1873–1879. A fost un învățător tare harnic. A murit în tuberculoză.

10. Pavăl Beșa, învățător și preot, a servit din 1878-1904. A propus mai ales religiunea cu mare perfecțiune.

11. Macedon Flămînd, a servit din 1871-1880.

12. Ilarion Bosga din Tiha Bîrgăului a servit din anul 1880, 20 septembrie, pînă la 31.VIII.1925.

13. Simeon Monda din Bistrița Bîrgăului, a servit ca preot și învățător din 1874-1884.

14. Eliseu Dan, ca preot și învățător, a servit din 1884-1897.

15. Sever Drăgan și Beniamin Dan, cel dintîi din Mintiul român, al doilea din Cusdrioara, au fost detașați în anul 1893, pe cînd Pavăl Beșa, Eliseu Dan și Iacob Oanea erau suspendați pentru un articol scris în gazetă.

16. Pompei Bujor din Ardan a servit în anul 1903/4 și în anul 1907.

17. Grigore Băloi a fost detașat în anul 1904/5.

18. Clement Ianul din Năsăud a servit în 1905-1909.

19. Eugenia Greavu a servit din anul 1897-1909, atunci s-a desființat școala fundațională și a fost înlocuită cu școala ungurească de stat pînă la anul 1918, cînd după războiul mondial prin pacea de la Trianon țara Ardealul a devenit a României și școala ungurească s-a sistat, deschizîndu-se școala primară de stat românească cu învățătorii Niculai Someșan, Leontina Beșa, Simeon Pahone, Catinca Pal și Ilarion Bosga ca director".

În manuscrisul învățătorului director Ilarion Bosga, există o serie de notări autobiografice care se pot întregi, prin completare, cu numeroase alte date și relatări ale celor care l-au cunoscut. A fost o mare personalitate, care s-a sacrificat pentru școala bîrgăuană; a avut o viață extrem de zbuciumată, plină de persecuții, dar și de mulțumiri. Despre Ilarion Bosga trebuie să se mai scrie, pentru ca figura lui să fie mai bine conturată, iar ceea ce a realizat să rămână în memoria posterității.

Des source monographiques de Bârgău

- Résumé -

L'idée de cet ouvrage (IIème partie) consiste dans le demarche d'identifier et amaser, chronologiquement, des document et donnés sur Bârgău pour rédiger une monographie. J'ai utilisé les documents publiés par Simion Retegan en les comparant avec autres monographies écrites par le prêtre Vasile Pavel et les instituteurs Ilarion Bosga et Geoge Georgiță.

PERSONALITĂȚI

ACADEMICIANUL FLORIAN PORCIUS - OM AL CETĂȚII -

Liviu PĂIUȘ

Academicianul Florian Porcius n-a fost numai botanist, chiar dacă domeniul botanicii l-a făcut cunoscut în lumea științelor naturale. Faptul că a deținut înalte funcții politice și administrative, puse în slujba neamului său din Ținutul Năsăudului, i-a adus nu numai aprecierea năsăudenilor, dar „i-au pus pe piept din grația Suveranului <<Coroana de fier>> clasa a III-a, cu rang de cavaler, pe o formă rămânând bun patriot și bun român și neclintit apărător al drepturilor, atât de amenințate, ale grănicerilor”¹.

Florian Porcius s-a născut la 16 august 1816, ca fiu al lui Precup și al Ioanei Șteopan. În anul 1824 este adoptat de bunicul său, preotul Gherasim Porcu, primind numele bunicului.

Florian Porcius a beneficiat de o temeinică pregătire școlară: după ce învață cu un dascăl bătrân primele noțiuni, despre care spune că n-a făcut mare spor, el trece la școala deschisă de preotul romano-catolic Saroszy, unde deprinde primele noțiuni ale limbilor maghiară, germană și latină; urmează apoi patru clase la școala militară normală, clasele gimnaziale la Cluj și Blaj, apoi cursul preparandial de la Năsăud.

Un fapt cu puternice conotații asupra vieții sale se petrece în 1837. În anul 1836, bătrânul tată adoptiv, preotul Gherasim Porcius (a adoptat numele de „Porcius” în 1834²) moare din cauza holerei și tânărul rămâne fără ajutor, situație în care întrerupe studiile. Deoarece studiasse la liceele din Năsăud, Cluj și Blaj, poporenii rodneni îl cer ca preot în locul preotului Gherasim Porcius, dar tot rodnenii îl mai doreau pe Ion Bota, care era „strajameșter” la compania grănicerească din Rodna, pe când a treia partidă așteptau „cuvântul stăpânirii”. În această situație, vicarul Ioan Marian era într-o situație delicată, mai ales că și el avea doi candidați de preoți pentru acest post. La memoriul pe care-l fac rodnenii la comanda regimentului, Ioan Marian se deplasează la Rodna, în iulie 1837, unde ține o aspră cuvântare, reproșându-i lui Florian Porcius că nu are studiile necesare: „Florea, dacă vrea să fie preot să meargă să gate învățăturile, că i-a rămas avere de la moșu-so, cât poate trăi numai din camătă la școli”³. Exigentul vicar își arată

¹ Delacruce, *Florian Porcius*, în „Răvașul”, Cluj, nr. 2, 1909, p. 81-87.

² A se vedea, Nicolae Albu: *Florian Porcius întâmpină opoziția lui Ion Marian*, în „Plaiuri năsăudene”, nr. 22-23-24, 1-20 septembrie 1944, p. 1.

³ *Ibidem*, p. 4.

nemulțumirea pentru faptul că îl cer pe Florian Porcius ca preot pentru „vrednicile lui moșu-so”, căci: „preoția se dă omului numai pentru hărnicia și vrednicia sa, nu pentru a /lui/ moșu-so”⁴.

În această situație, el se înscrie în toamna aceluiași an la școala deschisă de Ioan Marian, la Năsăud, pentru viitori învățători, devenind învățător.

După o perioadă de cinci ani ca învățător, unde este evidențiat printre cei mai destoinici învățători din ținut, „În toamna anului 1844 am fost trimis din partea Comandei regimentului la Viena pentru ascultarea cursurilor de pedagogie superioară și de educațiune, obținând din toate materiile notă eminentă.

În decursul acestor studii, (în timp de doi ani) am mai ascultat – la universitate – și prelegerile de economie rurală, apoi ca benevol auditor și prelegerile de botanică. Afară de acestea am mai frecventat în duminici, de la 11-12 ore, prelegerile populare și experimentale fizicale ale renumitului profesor Dr. Ettingshausen”⁵.

Întors de la studii, își reia activitatea de învățător la Rodna, apoi la Zagra, fiind remarcat de superiori: „Un raport al Comisiei școlare, din 3 decembrie 1847, evidențiază ca deosebit de activ pe învățătorul Florian Porcius la Rodna”⁶. Tot de acum datează prima colecție de plante: „După întoarcerea mea din Viena, în 1845, am început a mă ocupa stăruitor cu studiul botanicii. Mica mea colecție, ce o făcusem până la finea anului 1848, a fost nimicită deodată cu cărțile și alte scule cu prilejul invaziei trupelor maghiare în Năsăud, în ianuarie 1849”⁷.

Revoluția de la 1848 n-a lăsat indiferent Ținutul Năsăudului, mai precis populația celui de al doilea Regiment de Graniță, care se înscrie în programul de luptă enunțat la Blaj. Aici elita intelectualității a lansat mai multe manifeste: Simion Bărnuțiu, la 2 martie 1848, la Sibiu, lansează manifestul „Provocațiune” în care „se respingea ideea unirii Ardealului cu Ungaria, atâta vreme cât românii nu erau recunoscuți ca națiune cu drepturi politice și făcea apel la solidaritatea națională a tuturor claselor și forțelor sociale și politice”⁸; al doilea manifest, intitulat „Proclamație”, a fost lansat la începutul lunii aprilie de profesorul de la Blaj Aron Pumnul care „relua ideea recunoașterii națiunii române, enunța principii precum egalitatea, libertatea și fraternitatea pe baza cărora românii doreau să colaboreze cu maghiarii, secuii și sașii”⁹. În procesul mișcării naționale se înscrie apoi celebrul discurs al lui Simion Bărnuțiu „Românii și ungurii”, un adevărat program al Marii Adunări Naționale de la Blaj din 3/15-5/17 mai 1848, discurs care a servit ca

⁴ *Ibidem*, p. 4.

⁵ Florian Porcius, *Autobiografie*, publicată de V. Șotropa în „Arhiva Someșană”, nr. 20, Năsăud, 1936, p. 417.

⁶ Lazăr Ureche, *Fondurile grănicerești năsădene 1851-1918*, Cluj-Napoca, 2001, p. 31.

⁷ Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, *Revoluția de la 1848-1849 în zona regimentului grăniceresc năsăudean*, Cluj-Napoca, 2003, p. 9.

⁸ *Ibidem*, p. 9.

⁹ *Ibidem*, p. 11.

bază pentru programul revoluției românești din Transilvania, în 16 puncte, numit „Petiția Națională”.

Programul era deosebit de important deoarece la punctul 1 „solicita independența națională a națiunii române și egalitatea în drepturi cu celelalte națiuni din Transilvania. Se cerea apoi desființarea iobăgiei... libertăți economice și politice, desființarea cenzurii, învățământ în limba română...”, iar la punctul 16 se prevedea „convocarea unei adunări constituante a provinciei, în care să fie reprezentate toate națiunile (inclusiv românii), unde să se discute problema unirii Transilvaniei cu Ungaria”¹⁰.

La lucrările adunării de la Blaj din 3/15-5/17 mai 1848 a luat parte și vicarul Năsăudului, Macedon Pop, așa cum aflăm dintr-un document datat 10 iulie 1848, în care se arată: „Vicarul Macedon Pop, după ce s-a întors de la adunarea de la Blaj, înțelegând de la mai mulți bărbați demni, că grănicerii ar avea dorința de a ținea o conferință la Năsăud spre a-și descoperi gravaminele și a cere ușurarea, a mijlocit prin comandantul de regiment... ținerea acelei conferințe pe 10 iulie 1848”¹¹. La această adunare se alcătuiește o petiție cu doleanțele grănicerilor, care urma să fie depusă la Viena. Autoritățile vremii au zădărnicit deplasarea delegației grănicerilor la Viena.

În acest context, la 13-14 septembrie 1848 se convoacă o nouă adunare a grănicerilor năsăudeni la care participă circa 300 de delegați, adunare la care va participa și Florian Porcius, pe atunci învățător la școala normală din Năsăud. Protocolul acestei adunări cuprinde principii enunțate la adunările de la Blaj din mai și septembrie 1848; în primul rând nerecunoașterea guvernului ungar și nerecunoașterea unirii cu Ungaria, dar și doleanțe legate direct de regimentul grăniceresc: batalionul I, care refuzase să lupte împotriva sârbilor răsculați căci „Feciorii, fără coînțelegere cu ofițerii, de care nici nu putea fi vorbă, se înțelesesă între sine și declară în unanimitate, că ei în contra sârbilor nu se vor bate, prin urmare, nici în castelele ungurilor nu vor merge, căci sârbii au tot același steag împărătesc și deci nu pot pușca în propriul lor steag... deci, în dimineața de 13 august, în loc de a pleca la Becia, se reîntoarseră pe podul Tisei către Banat în sunetul muzicii până la Beba”¹², era supus unei anchete judecătorești, fiind pasibil ca tot al zecelea grănicer să fie împușcat pentru nesupunere la ordine militare; se cerea apoi ca batalionul al II-lea, care era acasă, să fie unificat cu primul și pus la dispoziția suveranului și nu guvernului maghiar.

Această petiție a fost trimisă împăratului Ferdinand I, la Viena, de o „deputațiune” care cuprindea pe Gavril Pop, locotenent pensionar, Vasile Nașcu, învățător în Năsăud și Florian Porcius, tot învățător la Năsăud. Cuprinderea lui Florian Porcius în delegație era o recunoaștere a activității sale pusă în slujba cauzei naționale, dar vom vedea că va avea grave urmări. Au fost aleși persoane din diferite generații, dar buni cunoscători ai limbilor

¹⁰ *Ibidem*, p. 51.

¹¹ *Ibidem*, p. 60.

germană și maghiară, cu o bună pregătire teoretică și istorică, care să fie în măsură să argumenteze împăratului doleanțele năsăudenilor. Delegația n-a putut fi primită la Viena din cauza evenimentelor revoluționare, împăratul retrăgându-se la Olmütz. Aici, delegația fost primită în audiență în data de 16 noiembrie, așa cum reiese din răspunsul dat:

„Olmütz, 20 octombrie 1848. Delegaților grăniceri ai regimentului II valah transilvan grăniceresc Nr. 17.

Pentru a vă legitima în fața mandanților d-voastre, certific că Maiestatea Sa preagrațiosul nostru monarh în audiența din 16 c(urent) s-a îndurat a vă da următorul răspuns: Rugarea așternută de către delegații regimentului grăniceresc pentru ușurarea raporturilor care le apasă starea am primit-o cu afecțiune și cu plăcere m-am convins despre sentimentele de credință și alipire care îi însufleșește atât pe mandatari cât și pe mandanți. Dar sunt nevoit să-mi exprim regretul că împrejurările actuale îmi fac imposibilă examinarea singuraticelor puncte ale petiției cum și luarea măsurilor corespunzătoare. Intenția mea nestrămutată însă este să iau în considerare cât de în grabă și cu proximalul prilej amintite rugări și expuneri, și spre acest scop să fac pregătirile trebuincioase.

Olmütz în 20 octombrie 1848

La prea înalt ordin: Prinț Lobkowitz, aghiotant general”¹³.

După un drum obositor prin Galiția, în plină revoluție, unde ajung în 2 noiembrie, la Liow, se întorc la Năsăud, „făcând mari servicii regimentului și populației românești someșene asuprite de rebelii maghiari, care în 2 ianuarie 1849 ocupaseră teritoriul grăniceresc”¹⁴. Florian Porcius era urmărit de către revoluționarii unguri pentru activitatea sa pusă în slujba năsăudenilor și în luna ianuarie, pe când se afla în Rodna la locuința sa, este anunțat în plină noapte de o persoană cunoscută din Maieru, Mihăilă Pop, că a sosit ordin de arestare. Trece în aceeași noapte peste Dealul Durnii la Ilva Mare și de aici peste munți ajunge la Dorna, în Bucovina. De aici se va întoarce cu trupele austriece la Rodna, în luna februarie 1849. Este arestat împreună cu alți frunțași ai comunelor Maieru și Șanț și trimiși la Cluj, unde au fost închiși până la intrarea trupelor ruso-austriece în Transilvania, adică timp de 18 săptămâni.

În perioada detenției se îmbolnăvește și ajunge la spitalul militar. Bun cunoscător al limbilor maghiară și germană, Florian Porcius face la început servicii de cancelarie apoi, datorită cunoștințelor sale, este numit inspector superior la un alt spital din Cluj. Pentru această comportare primește de la „comisarul guvernial” Carol Szentivany o adresă prin care se arată că: „Florian Porcius din Rodna și Alexandru Șotropa din Maieru... după ce nu sunt calificați pe mai departe pentru pușcărie, îndată ce districtul lor va fi

¹³ Virgil Șotropa, *Adaose la biografia lui Florian Porcius*, în „Arhiva Someșană”, nr. 20, Năsăud, 1936, p. 429.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 429–430.

curățit de dușmani, au să fie liberați să plece acasă, îndrumându-i comănduirea ca, după alungarea dușmanului din ținutul lor natal, să se prezinte la comănduirea pieții spre a obține pașapoarte”¹⁵. Sunt eliberați la 24 iulie 1849 și se întorc acasă.

În perioada aceasta tulbure, Florian Porcius, cunoscut înainte de revoluție de populația grănicerească, însuflă încredere și speranță în schimbarea situației, sfătuiește pe grăniceri să nu predea toate armele revoluționarilor lui Bem și informează autoritățile retrase în Bucovina despre intențiile insurgenților maghiari. Se prezintă la Sărățel, unde erau trupele ruso-austriece, la generalul Pavlov, și este numit în cancelaria „adiutantului loc.” Pantilimon Domide.

După înăbușirea revoluției, este numit la 14 septembrie 1849 ca învățător și „va fi răsplătit pentru serviciile sale prestate între mari pericole”¹⁶.

În 21 septembrie 1849 se face o împărțire administrativă a Transilvaniei în șase districte militare, unul dintre ele fiind Reteagul, care cuprindea și ținutul Regimentului al II-lea de Graniță Năsăud¹⁷.

Cunoscut deja pentru activitatea sa nu numai pentru cauza grănicerilor, dar și pentru cea administrativă, Florian Porcius intră definitiv în viața administrativă, pe care nu o va părăsi până la pensionare, cunoscând o ascendentă cale în acest domeniu până la funcția deosebit de importantă de vicecăpitan al Districtului Năsăud. Astfel, la 9 noiembrie 1849 este numit adjunct subcercual la Benediug (azi: Mănăstirea, lângă Reteag), apoi la Reteag și la Coldău până la 11 iunie 1850. De aici trece la Turda și în 10 iulie 1851 devine conducător al subcercului Beclean, cu sediul în Șieu Odorhei, iar în decembrie comisar subcercual la Săliște.

Despre activitatea desfășurată de Florian Porcius ca subcomisar cercual la Reteag „avem o declarație semnată în Beclean la 24 decembrie 1852 de către protopopul Vasile Silași, împreună cu 31 reprezentanți ai comunelor din acest cerc și întărite cu sigilele satești, în care, între altele, la adresa lui Porcius se zic următoarele: <<Domnul Florian Porcius în anii în care ne-a guvernat ca subcomisar cercual, în tot felul de oficii care se țin de a sa sferă și putere, adică precum în cele politice, așa și în cele ale cultului, a fost cel mai drept, bun și activ. Sub a M.O.D. guvernare poporul și-a zidit multe, bisericile ni s-au sprijinit după cădintă și școlile de predecesor pornite, s-au dus la perfecție. Dl. Porcius a fost bărbatul doririlor, așa cât de D-sa sau bătr de unul asemenea, totdeauna suntem cei mai doritori>>”¹⁸.

Tot din această perioadă el continuă acțiunea de culegerea a plantelor din aceste zone, dovadă a dragostei sale pentru studierea florei Transilvaniei:

¹⁵ *Ibidem*, p. 431.

¹⁶ *Ibidem*, p. 432.

¹⁷ Publicarea Nr. 15 a Guvernului civil și militar din 21 septembrie 1849 privitoare la provizoria împărțire a Transilvaniei în șase districte militare, în *Culegere de prea înalte patente împărătești pentru Transilvania, cursul anului 1851, mănușchiul I*, pp. 76-77.

¹⁸ Virgil Șotropa, *op. cit.*, pp. 431-432.

„În timpul cât am stat în Benediug, Reteag, Coldău, Șieu-Odorhei și Săliște am scrutat flora din aceste ținuturi și mai cu seamă la Săliște am întreprins multe excursii botanice pe munții învecinați cu România”, va vorbi Florian Porcius în „Autobiografia” sa.

O perioadă frământată din viața acestui ținut apare la 1851 când „cu Prea Înalta rezoluție din 22 ianuarie 1851, (împăratul) a ordonat desființarea așezământului militar de graniță în această țară de coroană”, arătând mai departe că „obștile ambelor regimente de graniță, în formă de excepție, să se poată folosi de munții recâștigați și de azi înainte”¹⁹.

Tot acum se face o nouă împărțire administrativă, în 1852, ca rezultat al desființării regimentelor grănicerești și înființării de comitate; teritoriul regimentului al II-lea grăniceresc formează împreună cu districtul săsesc al Bistriței, Comitatul Bistrița-Năsăud²⁰.

Vechile nemulțumiri dintre populația Văii Rodnei și magistratul bistrițean izbucnesc din nou. Dar acum apar și alți factori. Proprietățile grănicerilor sunt revendicate atât de magistratul bistrițean, pentru cele din Valea Rodnei, cât și de familia Kemény, pentru cele din Valea Bârgăului, în procesul de transpunere de la administrația militară a regimentului la cea civilă. Administrația financiară a nou înființatului district Bistrița-Năsăud în 1851 pretinde a i se preda spre administrare și perceperea taxelor printre alte bunuri grănicerești:

„a) a i se transpune toate acele entități erariale, sub care înțelegea acele obiecte și drepturi care au stat pe timpul graniței în administrarea organelor militare, precum: restul fondului de provente, drepturile regalelor fondul de montur deodată cu izvoarele sale de venituri, toate edificiile ofițerilor și de cancelarii ale acestora, cu ocoalele, curțile, ogoarele, grădinile și alte pământuri aparținătoare, toate sesiile vacante și toate acele posesiuni teratice, care pe timpul de graniță s-au tractat ca avere a erariului militar;

b) a se separa posesiunile teratice și drepturile după starea lor înainte de militarizare și numai acele entități să se transpună comunelor care pe acel timp au fost comunale, iar toate celelalte, deși pe timpul graniței au stat în fapta posesiune a comunelor, să se transpună definitiv organelor financiare, ca avere erarială;

c) și până la urmânda segregare să se transpună administrației financiare, cu titlu provizoriu, fără destingere toți munții, toate pădurile și toate pășunile comunale, pentru fondurile școlare, precum și toate veniturile comunale de la munți și păduri”²¹.

În această situație, Florian Porcius redactează în limba germană „un memoriu cam fulminant, în care, între altele, se spunea că în caz de lipsă comunele vor uza de <<jus repulsionis>>”²².

¹⁹ Foaia legilor provinciale și a Guberniului nostru pentru țara de coroană Transilvania, cursul anului 1851, *mănunchiul I*, pp. 76-77.

²⁰ Idem, *mănunchiul XII*, pp. 324-327.

²¹ Florian Porcius, *Istoricul Ținutului Grăniceresc al Năsăudului*, p. 84.

²² Idem, *Autobiografie*, p. 421.

La împărțirea administrativă din 1854²³ care pune capăt stării provizorii din 1851, principatul Transilvaniei se împarte în 10 prefecturi, printre care și prefectura Bistrița care cuprindea și teritoriul fostului regiment de graniță. La rândul ei, Prefectura Bistrița avea ca subdiviziuni preturile: Bistrița, Șieu, Năsăud și Rodna.

Cu această ocazie năsăudenii au cerut o jurisdicție proprie cu sediul la Năsăud, dar s-a opus baronul Kemény, ajuns cancelar al Cancelariei Aulice a Transilvaniei, care a argumentat că „nu se află consult ca un popor constător numai din români deprinși în arme și aflător tocmai la granița cu Moldova, unde comunicarea cu principatele dunărene e și de prezent așa de bine, să fie de sine stătător sub conducerea și inspecția de oficanți proprii naționali fiindcă, deși această împrejurare de prezent nu s-ar arăta periculoasă, totuși ar putea fi mai târziu, rămâne ascunsă în întunericul viitorului și drept aceea dânsul nu se încumetă a lua asupra-și răspunderea împreună cu o asemenea propunere”²⁴.

Deorece era cunoscută activitatea lui în domeniul administrației, Florian Porcius este numit la 15 noiembrie 1854 ca actuar cercual cls. I în Orlat, lângă Sibiu.

În același an face schimb cu bucovinenul Bănescu și vine la Rodna ca jude comunal la pretura Rodna de care aparțineau „comunele Șanț, Cârlibaba Nouă, Coșna, Ilva Mare, Măgura, Poiana Ilvei, Leșu, Maieru, Sângeorz, Ilva Mică, Feldru și Nepos”²⁵.

În această perioadă cât a activat la Rodna el se ocupă de buna funcționare a aparatului administrativ al comunelor de sub jurisdicția sa, iar desele deplasări le va folosi pentru continuarea activității de studiere a florei acestor locuri, culegând plante pentru imensul ierbar pe care-l va alcătui mai târziu: „După mutarea mea la Rodna în 1854 și la Năsăud în 1862, am scrutat flora Districtului Năsăudului”²⁶, cercetând văile și munții de la Țibleș până în pasul Bărgăului, precum și ținutul Coșnei și al Cârlibabei care făceau parte din 1769 din Ținutul Năsăudului, deși nu au fost militarizate.

De acum încep relațiile cu unii botaniști din imperiu, cum este botanistul Czech Antal, care venea adesea la băile de la Rodna, unde stătea câte două sau trei luni. În vara anului 1860, Florian Porcius și botanistul maghiar Czech Antal l-au însoțit pe episcopul romano-catolic, mai târziu cardinal și episcop de Caloccea, primat al Ungariei, dr. Ludovic Haynald într-o excursie pe Ineu. Episcopul a fost încântat de splendoarei florii Ineului, spunând: „Trebuie să mărturisesc adevărul c-am fost pe munții din Germania, Tirol, Elveția și alte țări, dar o floră atât de bogată și felurită ca aici n-am mai văzut”²⁷.

²³ Ordonanța Nr. 136 din 4 iunie 1854 a miniștrilor de interne, justiție și finanțe a marelui Principat Transilvania, cursul anului 1854, I secțiune, mănunchiul V, pp. 254-262.

²⁴ Nestor Simon, Vasile Nașcu. *Viața și faptele lui, Năsăud*, 1911, p. 304.

²⁵ Liviu Păiuș, *Monografia comunei Rodna Veche*, vol. I, Bistrița, p. 62.

²⁶ Florian Porcius, *Autobiografie*, p. 422.

²⁷ *Ibidem*, p. 425.

Pe linie administrativă ia măsuri pentru respectarea legilor statului luând atitudine împotriva unor manifestări ostile împăratului, cum este cea din 19 august 1861 când, în timpul slujbei zilei de naștere a împăratului, mai mulți „magnați” veniți de la Cluj la „scaltele minerale” s-au manifestat necorespunzător „până când, mai pe urmă fură împrăștiați prin D. jude cercual Florian Porcius”²⁸.

Perioada în care-și desfășoară activitatea la Rodna ca jude cercual corespunde unei perioade de intense frământări politice, dar și cu „Debutul <<regimului liberal>> (care) a însemnat pentru provinciile imperiului restaurarea vechilor autonomii, anterioare anului 1848, adaptate însă la cerințele timpului”²⁹; în acest sens, năsăudenii își întefesc acțiunile revendicative și, în adunarea din 2 august 1860, hotărăsc trimiterea unei delegații care să susțină la Viena recunoașterea și restituirea proprietăților ce au aparținut grănicerilor pe timpul graniței, iar în 30 decembrie 1860, printr-o cerere „adresată cancelarului Kemeny, în care se cerea ca ținutul fostului teritoriu militar cu reședința în Năsăud să se organizeze în forma unui district, numit Districtul Năsăud”³⁰.

În 4 martie 1861 o nouă delegație compusă din Grigore Moisil, vicarul Năsăudului, Teodor Buzdug, protopop în Bârgău, Maxim Lica, Florian Marian și Florian Porcius au argumentat în fața împăratului, de data asta și din punct de vedere economic, că în noua împărțire administrativă „regiunea celui de al II-lea regiment românesc de graniță - dizolvat la noua împărțire a țării - să nu mai fie despărțită din nou și încorporată la alte comitate și districte, ci să formeze o regiune unică, nedivizată, un căpitanat propriu, de altfel, cu aceleași instituții de care va avea parte întreaga țară”³¹.

La 21 martie 1861 împăratul Francisc Iosif emite receptul privind reorganizarea politică și administrativă a Transilvaniei în scaune săsești și secuiești, cetăți libere regești și opide privilegiate, dispunând: „ca teritoriul care cuprinde raionul fostului al doilea regiment de graniță român cu reședința statului /major/ la Năsăud, urmează ca pe viitor să formeze un district propriu, Districtul Năsăud, cu o jurisdicție proprie, în care administrația va trebui să fie organizată în toate privințele ca cea din /Districtul/ Făgăraș... Pentru aceasta stabilesc data de 15 aprilie a anului curent să fie ziua, până la care dată trebuie să fie îndeplinită reorganizarea, pentru ca în aceeași zi, odată cu încetarea activității oficiale a autorităților administrative de până acum, să poată începe activitatea lor comitatele, scaunele și districtele, împreună cu cel nou Năsăud, apoi orașele libere regești și târgurile privilegiate”³².

În 18 aprilie 1861 are loc la Năsăud o adunare a reprezentanților comunelor foste grănicerești, unde îi întâlnim printre delegați ai cercului

²⁸ „Gazeta Transilvaniei”, anul XXIV, nr. 65 din 19 august 1861, p. 275.

²⁹ Adrian Onofreiu, *Organizarea administrativă a Districtului Năsăud 1861-1876*, în „Centru și periferie”, 2004, p. 249.

³⁰ *Ibidem*, p. 250.

³¹ A.N.D.J.BN., fond Vicariatul Rodnei, dosar 157/1861, f. 92-93.

³² S. Lupșan, A. Onofreiu, *Districtul Năsăud 1861-1876. Contribuții documentare*, Năsăud, 2003, p. 88.

Rodna pe Florian Porcius și pe preotul Clemente Lupșaiu; în adunare s-au discutat: „denumirea căpitanului suprem; pașii de urmat, dacă demersurile în această direcție nu ar fi dus la rezultatul dorit; crearea unui comitet pentru apărarea intereselor întregului district; măsurile necesare pentru soluționarea favorabilă a cauzei fondurilor și proprietății; recunoașterea hotărârilor Conferinței Naționale de la Sibiu din 13 ianuarie 1861; activitatea comitetului pentru administrarea fondurilor școlare. Cu referire la limba ce urma să fie utilizată în administrarea districtului după ce se reaminteau <<ordonațiunile mai înalte>>, în această privință s-a decis unanim ca <<de aici înainte, în acest district, în toate afacerile sus menționate, să se întrebuițeze exclusiv numai limba română>>”³³.

Pe lângă acestea, s-a aflat că prefectul din Bistrița ar intenționa un alt fel de organizare, pe care adunarea nu o poate concepe: „adunarea nu poate cuprinde cu mintea cum în contra sus menționatele scrisori împărătești ar putea fi cu modru, ca abătându-se de la terenul constituțional, să curgă pe alte căi abnorme”³⁴.

Tot în această adunare se hotărăște să se trimită „o suplică motivată” la Viena și alta la guvernatorul Transilvaniei, contele Emeric Miko de Hidveg, printr-o delegație care cuprindea reprezentanții cercului Rodnei: „domnul actuar Florian Porcius, preot Clemente Lupșaiu”. Pentru o mai mare operativitate în luarea unor hotărâri urgente, s-a simplificat convocarea adunării tuturor reprezentanților grănicerilor, formată din circa 215 reprezentanți, prin constituirea unui comitet însărcinat cu rezolvarea problemelor curente până la denumirea căpitanului suprem, din acest comitet făcând parte reprezentanții grănicerilor rodneni: căpitan Pantilimon Domide, Florian Porcius, actuar și Clemente Lupșaiu, preot. Rezoluția adunării este semnată, pe lângă cei 215 reprezentanți ai celor 44 comune grănicerești, și de Florian Porcius „proprietar”, ceea ce dovedește încă o dată implicarea lui în evoluția evenimentelor politice și administrative ce a cuprins întreaga națiune română din Ținutul Năsăudului.

Implicarea lui Florian Porcius în vârtejul evenimentelor privind organizarea Districtului Năsăud se dovedește cu ocazia instalării căpitanului suprem la 18 iunie 1861. La această adunare, după depunerea jurământului de către căpitanul suprem Alexandru Bohățel, s-a trecut la probleme de buna funcționare administrativă, având în vedere că vechea administrație numită de guvern își încheia activitatea. Căpitanul suprem Alexandru Bohățel propune alcătuirea unui comitet numit de el care să conducă Districtul. Această propunere a fost combătută de Florian Porcius, care cerea ca până la stabilirea organelor de conducere ale Districtului prin votul tuturor reprezentanților celor 44 de comune foste grănicerești, acestea să fie rezolvate de „congregațiile marcanale”, adică de acele adunări ale reprezentanților

³³ Adrian Onofreiu, *Organizarea...*, pp. 251-252.

³⁴ S. Lupșan, A. Onofreiu, *op. cit.*, p. 95.

grănicerilor aleși în mod democratic de comune, căci „el nicidecum nu ar da drepturile autonome ale districtului în mâna căpitanului suprem”³⁵.

A doua zi, în 19 iunie 1861, aceeași adunare a împărțit Districtul Năsăud în 6 cercuri, al patrulea fiind cercul Rodnei, care era prezentat pe scurt: „Cercul Rodnei: Coșna, Stânișoara [sub această denumire a existat comuna Cârlibaba³⁶, n.n.], Rodna Nouă, Rodna Veche, Ilva Mare, Maieru, Măgura, cu 5.505 locuitori se extinde pe un teritoriu de 13 mile patrute, prin munți împrăștiate și foarte depărtate. Comunicația mare și drumul de țară către Bucovina în două părți, băi și calde, târg de săptămână în Rodna”³⁷. În aceeași adunare Florian Porcius este ales jude cercual pentru cercul Rodnei, iar ca ajutor Iosif Georgiță. Un moment important este și acela că se declară ca limbă oficială în Districtul Năsăud limba română, ceea ce face ca de acum înainte toate lucrările oficiale să fie întocmite în limba română.

Florian Porcius, care cunoștea bine situația economică și starea faptică a cercului Rodnei, doarece din 1854 până în 1861, a fost „actuar” la Rodna, întocmește la 10 octombrie 1861 „Document despre starea pădurilor din Districtul Năsăudului”, în calitatea sa de jude cercual, cu referire la cercul Rodnei. Materialul arată că în perioada de după desființarea graniței s-au produs mai multe delictе în pădurile comunale decât în perioada graniței și din cauza intenției Oficiului Silvanal din Năsăud care a dus o politică de spoliere a proprietarilor de păduri care, renunțând la taxa pentru inspectarea pădurilor, au ales calea pentru taxa pentru folosința pădurilor, dar care „după trecerea mai multor ani, s-au urcat speșele... la o sumă așa de însemnată, cât locuitorii, care acum erau constrânși a plăti totul deodată, au fost siliți *nolens volens*- a subscrie alt revers, că din cauză că nu pot plăti, se leapădă de păduri”³⁸.

De numele lui Florian Porcius se leagă și înființarea, în anul 1861, a „Casinei” sau „Societatea de Cultură Rodna”, un adevărat centru de cultură nu numai pentru cei din Rodna, dar și pentru intelectualii din comunele din jur, indiferent de naționalitate, căci această Casină avea ziare și reviste în limbile maghiară și germană: „pulsul la această societate o dădu bravul jude cercual Florian Porcius și zelosul paroh local Clemente Lupșaiu, cela cu provocarea cea sinceră, cesta prin sfatul lui amicabil. Și-au procurat: *Gazeta Transilvaniei, Felegraful român, Concordia, Amicul școalei, Stugoniu, Öersteressiche zeitung, Ost unwest, Kikeriki, Figaro*. Acest meritat jude comunal a făcut încă și mai mult. El prin vorbele sale cele blânde a îndemnat pe fiecare comună din

³⁵ *Ibidem*, p. 119.

³⁶ Simion Retegan, *Satele năsăudene la mijlocul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2002, p. 101. Aici este redat răspunsul dat de această comună: „Comunitatea se numește Ludvigdorf, Cârlibaba, Stânișoara [...] Comunitatea asta s-a numit la urzirea ei, acum la anul 1804 Colonia Stânișoara; minten după aceea s-a numit Cârlibaba, după numele comunei vecine Cârlibaba ce e așezată în valea de același nume, de partea Bucovinei [...], iar la întrebarea privind: de unde s-au înpopulat”, se răspunde: „Cea mai mare parte din Ardeal, apoi o parte din Ungaria; acum se află 66 numere [de casă n.n.], 73 de familii și 400 suflete și se vorbeimba română și, puțin, cea germană”.

³⁷ S. Lupșan, A. Onofreiu, *op. cit.*, p. 154.

³⁸ *Ibidem*, p. 180.

cercul Rodnei ca, din cutiile comunale [caseriile n.n.] să sprijinescă ieșirea foilor noastre naționale, precum plătită ele sub sistemul adormită (neoabsolutism) din lăzile comunei *Mesagerul transilvan* din Sibiu și sămânța de D-sa semănată a prins rădăcini, căci după cum înțelesei, fiecare comună din cercul său s-a abonat mai pe toate jurnalele naționale din patrie.

Pe notarii comunali i-a provocat ca fiecare să citească *Gazeta* înaintea comunei, cum se citea odată sub timpul miliției ordinațiunile militarești. Eu din parte-mi optez la astfel de juzi ani îndelungați!

Să trăiască pentru luminarea poporului!"³⁹.

La data de 26 februarie 1862 Florian Porcius este numit de guvernul transilvan ca judecător la Sedria Generală a Districtului Năsăud, cu care ocazie va începe o nouă perioadă a activității sale administrative și de om al cetății care-și va pune de acum înainte întreaga putere de muncă în folosul celor din rândul cărora s-a ridicat. Încep de acum alte acțiuni ale foștilor grăniceri, la care Florian Porcius va participa cu toată capacitatea sa intelectuală, fiind un participant activ la revendicările națiunii române.

La Congregația Districtului Năsăud din 22 septembrie 1862 se constată o nedreptate istorică din Transilvania. Națiunea română, deși cea mai numeroasă din Transilvania „dânsa nicăieri nu e privită ca atare, nefiindu-i dată până acum ocazia de a se reprezenta ca națiune română și nefiind până acum prin lege declarată de națiune regnicolară și numărată între națiunile patriei prin lege recunoscute”⁴⁰.

În paralel cu activitatea pe cale administrativă, Florian Porcius ia parte la viața culturală a Transilvaniei, dar continuă și activitatea de culegere a plantelor din întreaga Transilvanie pentru ierbarul său din care va dona pentru Expoziția organizată de ASTRA la Brașov în 18/26 iulie 1862 un ierbar în 64 de secțiuni pentru Muzeul din Cluj⁴¹.

În perioada cât a funcționat la Năsăud, a fost și membru în Comitetul și Comisia fondurilor grănicerești, iar un an a fost și președintele acestei comisii care avea ca scop apărarea drepturilor câștigate de grăniceri în timpul graniței, precum și a bunurilor pe care le aveau „ab antiquo”.

Împotriva comisiei reglatoare numită pentru a rezolva problema proprietăților grănicerești, dar care a nu a satisfăcut doleanțele și drepturile grănicerilor, în calitate de membru al Comitetului și al Comisiei fondurilor grănicerești, precum și de membru în congregația districtuală, a conceput două petiții în limba germană, una către Guvernul Transilvaniei și alta pentru a fi prezentată împăratului:

- *Script de apărare a poprațiunii din fostul al II-lea regiment român confiniar Nr. 17, acum Ținutul Districtului Năsăud din Transilvania, împotriva proiectatei reîmpărțiri a unor terenuri;*

- *Petiția populației fostului regiment grăniceresc românesc al II-lea Nr. 17, actualul District Năsăud din Transilvania, în privința sechestrului politic decretat*

³⁹ „Gazeta Transilvaniei”, XXV, nr. 5 din 17 ianuarie 1862, p. 19-20.

⁴⁰ S. Lupșan, A. Onofreiu, *op. cit.*, p. 255.

⁴¹ „Gazeta Transilvaniei” XXV, nr. 72 din 12 septembrie 1862, p. 288.

ilegal în anul 1851, asupra pădurilor acestei populații înaintat pe cale oficială către înaltul Guberniu cezaro-crăiesc provincial transilvănean. Viena 1865⁴².

Petiția este scrisă de Florian Porcius așa cum rezultă din „Autobiografia” sa, dar însușită și semnată de reprezentanți legali ai celor 44 comune foste grănicerești. Această petiție dovedește realitatea faptică a proprietăților grănicerești, dar și o temeinică pregătire juridică prin indicarea articolelor de legi prin care Florian Porcius își susține punctul de vedere. Această petiție a fost prezentată împăratului printr-o delegație din care făceau parte: Macedon Pop, Florian Porcius, Maxim Lica, Vasile Nașcu și Vasile Buzdug. Cancelaria Aulică nu a acceptat cererile formulate de grăniceri și a dispus aplicarea deciziilor comisiei separatoare. Petiția are la bază 68 de documente originale prin care reprezentanții grănicerilor năsăudeni și-au susținut drepturile lor.

S-a pus problema: de ce năsăudenii au avut de luptat pentru câștigarea averilor lor, în special a munților și pădurilor, împotriva patriciatului bistrițean după anul 1475 și împotriva considerării lor ca iobagi?

În primul rând, la Rodna exista din vechime o proprietate a regelui sau a reginei maghiare: minele de aur și argint, a căror proprietate este dovedită prin documentele cele mai vechi⁴³. Aceste mine erau un teren de dispută fie între urmașii reginei, fie între diferiți comiți care râvneau bogatele mine ale Rodnei, așa cum rezultă din unele documente: „*cu adeverat, ea ni s-a adresat plângându-se printr-un sol special al prea iubitului nostru fiu Intru Cristos Bela, strălucitul rege al Ungariei, tatăl tău, tu, neținând cont că disputele purtate între alții nu trebuie să lezeze <<pe al treilea>>, sub pretextul unei înțelegeri de între tine și regele, tatăl tău, fără învoirea reginei, ai încălcat în contra dreptății și <<continui să>> stăpânești întru prejudiciul și paguba acestei regine niște sate și pământuri numite în limba poporului Bistrița, Rodna, Zelna și Crainimăt, pe care această regină a Ungariei și altele care au precedat-o le-au stăpânit în liniste și pace din vremuri a căror amintire s-a pierdut*” (1264, iulie 16, Scrisoarea Papei Urban IV din 1264)⁴⁴. Pe lângă aceste mine, magistratul bistrițean dorea să acapareze și restul locuitorilor cu pădurile și munții acestora, care reprezentau o bună sursă de venituri la bugetul orașului.

În această situație, grănicerii întocmesc un nou memoriu care are darul de a amâna executarea deciziilor comisiei separatoare.

În ședința „Oficiolatlui District Năsăud” din 26 ianuarie 1866 se adoptă „Instrumentul fundațional pentru institutele de învățământ și educațiune din Districtul Năsăudului în Transilvania”, la elaborarea căruia și-a adus aportul și Florian Porcius. Se hotărăște ca fondurile acumulate în timpul graniței, denumite „Fondul de montur” și „Fondul de provenite”, care

⁴² A.N.D.J.BN., fond Virgil Șotropa, dosar 156, în traducere românească în colecția autorului.

⁴³ Despre vechimea minelor la Rodna vezi: Florian Porcius, *Istoricul Ținutului Grăniceresc al Năsăudului* (editat de prof. Liviu Păiuș), Cluj-Napoca, 2005; Liviu Păiuș, *Zona minieră Rodna. Minele și mineritul*, în „Studii și cercetări” (*Geologie-Geografie*), nr. 7, Bistrița, 2002, pp. 149-173; Ing. M. Piasceski, *Istoricul mineritului rodnean*, în „Revista minelor”, anul XXIV, București, 1973.

⁴⁴ Apud Florian Porcius: *Istoricul Ținutului Grăniceresc al Nădăudului...*, p.135.

pe timpul graniței se utilizau pentru buna funcționare a regimentului, acum, după desființarea sa, să rămână ca fonduri ale comunităților grănicerești sub denumirile de „Fondul de stipendii” și „Fondul școlastic”, menite să asigure burse pentru elevii merituosi la școlile înalte și să asigure buna desfășurare a învățământului românesc.

Acest act este semnat de juzii comunali, de directori de școli, de membrii Comitetului districtual, ai Comitetului grăniceresc școlar, dar și de Florian Porcius. Din funcțiile lui enumerate sub semnătură, ne dăm seama de marea implicare în viața politică, administrativă și științifică, el fiind: „Asesor judecător, membru al Comitetului fondurilor grănicerești și președinte al comisiei administrative ale acestor fonduri, membru al „Asociațiunii transilvane pentru literatura și cultura poporului român”, membru al Reuniunii transilvane din Sibiu pentru științele naturii și membru al Asociațiunii c.r. zoologico-botanice din Viena”⁴⁵.

Pentru implicarea sa în viața Districtului Năsăud, a modului exemplar de rezolvare a problemelor administrative ce le ridica ținutul Năsăudului după desființarea regimentului, Florian Porcius este ales la Congregația din 5-10 august 1867 vicecăpitan districtual, funcție în care va fi reales și la congreagația din 22-23 ianuarie 1872.

În statutul de organizare a districtului nu figura căpitanul suprem; acesta era numit de guvern și avea o funcție de reprezentativitate la guvern, Dietă sau în relațiile cu alte unități administrative ale Transilvaniei. Astfel, tot greul administrației cădea în sarcina vicecăpitanului, care primea un salariu anual de 1100 fl și 100 fl. pentru servitor.

Din statul de funcționare rezultă că: „vicecăpitanul este primul ofițer municipal și ca atare conduce în Districtul Năsăudului administrația publică în numele acestui municipiu, dânsul este totodată Președinte la Sedria Orfanală”⁴⁶. Dintre multiplele atribuții ale vicecăpitanului redăm câteva:

- „îngrijește ca pacea și ordinea publică, precum și siguranța personală și de proprietate să se susțină nevătămăte, iar în cazuri obveniente dispune cele necesare pentru restabilire susținând „status quo” până la intervenția judecătorească;
- dă concesiune politică pentru clădiri de locuit și de economie în opidul pretorial Năsăud;
- îngrijește asupra drumurilor de țară și jurisdicționale, apoi a podurilor și podețelor și a cursurilor de apă din District;
- dă sau denegă aprobarea politică la contractele de cumpărare și vânzări, de schimb sau de donațiune, ce se referă la parcelarea sesiilor țărănești;
- dă licență politică pentru meseriile, industriile și negustoriile concesionabile pentru stabilimente de sticlă, de porțean, de țigla;

⁴⁵ S. Lupșan, A. Onofreiu, *op. cit.*, p. 304.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 460.

- exercetează suprainspecția statului asupra instituțiilor de învățământ și de educație sanitară, umanitare și de binefacere, cât nu se află date în competența altor organe;

- ordonă cele de lipsă la conumărarea poporului, adună și compune datele statistice și le așterne la autoritățile competente”⁴⁷.

Fiind un organ de conducere ales de adunarea generală a reprezentanților comunelor, el este răspunzător în fața acestora de modul cum își desfășoară activitatea, de aceea: „vicecăpitanul va fi dator a așterne un raport detaliat în scris în fiecare adunare generală a comitetului municipal de primăvară și de toamnă care să cuprindă, în genere, starea și cursul administrației în toate cazurile și îndeosebi despre starea sanitară, despre starea averii orfanale și despre alte afaceri mai importante și altele, ce se țin de sfera de activitate a comunelor.

La raportul de toamnă este a se așterne preliminarul municipiului pentru anul viitor, iar la cel de primăvară rațiunile finale a perceptoratului municipal, peste depozite și peste manipularea averii orfanale și curatorale de pe anul trecut”⁴⁸.

Imediat după instalare, se implică în vechea problemă a restituirii proprietăților grănicerești. În toamna anului 1867 a fost în delegație la Pesta, împreună cu Vasile Buzdug, unde a colaborat la întocmirea unui memoriu, tradus în maghiară, ce a fost înaintat Dietei. Demersul lor a avut ca rezultat instituirea unei comisii ministeriale și începerea discuțiilor privitoare la această problemă, Districtul Năsăud fiind reprezentat în această comisie de Florian Porcius și Ioan Florian.

Anul 1869 și începutul anului următor vor fi marcate de efectuarea recensământului, adică „numărarea populației și a animalelor domestice (de casă) după statutul din 31 decembrie 1869”, Florian Porcius fiind președintele comisiei de statistică. Recensământul era unul complex, dacă avem în vedere că acesta cuprindea nu numai numele celor care locuiesc cu datele de naștere, știința de carte, dar el mai cuprindea și inventarul locuințelor, iar la rubrica „adnotațiuni” la fiecare membru al familiei mai era trecut „indigen în comuna Rodna”, „indigen în comuna Davideni, în Bucovina”⁴⁹.

Tot legat de comisia de statistică a Districtului Năsăud este circulara Nr. 715 din 10 martie 1870, prin care se cereau unele date despre comune. Cu această ocazie, în continuarea circularei se cere a se compune o monografie a comunei respective, cerându-se: „vei mai compune istoria fiecărei localități” cuprinzându-se în cele trei puncte marcate prin literele a, b și c, dar și prin celelalte puncte de la 4 la 12, o adevărată fișă pentru întocmirea unei ample monografii. Față de chestionarul din 1864 al istoricului maghiar Pesti Frigyes, chestionarul lui Florian Porcius este mult mai amplu, cuprinzând întrebări privind comunitatea în ansamblul ei punând accent și pe latura istorică⁵⁰.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 461–462.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 465.

⁴⁹ A.N.D.J.BN., *Coala de recepțiune Florian Porcius*, în fond *Florian Porcius*.

⁵⁰ Simion Retegan, *op. cit.*, pp. 9–10.

Ca răsplată a meritelor științifice, dar, cred, și a activității sale în domeniul administrativ, la 13 ianuarie 1870, prin înaltă hotărâre împărătească, Florian Porcius este decorat cu Ordinul Coroanei de Fier cl. a III-a și titlul de cavalier.

Pentru întărirea independenței Districtului Năsăud, frunțașii năsăudeni, în frunte cu Florian Porcius, care era președintele Sedriei Orfanale (Tribunal) din Năsăud încă de la înființarea sa în 1869, protestează împotriva mutării acesteia la Bistrița, cerând în 10 februarie 1870 ca ministerul: „să binevoiască a esopera la Reprezentanta țării, punerea și ținerea Sedriei Generale din Năsăud, între acele judecătorii colegiale regești care se vor înființa conform legilor fundamentale ale statului”⁵¹.

Anul 1872 este un an fructuos pentru urmașii grănicerilor năsăudeni. După ce ani la rând au trimis memorii privind drepturile grănicerilor asupra bunurilor grănicerești sau au trimis delegații la Viena, în cadrul cărora un rol important l-a avut vicecăpitanul Florian Porcius, la 22 martie se va semna un contract, iar apoi, la 18 iunie 1872, un protocol de predare a bunurilor grănicerești care vor stabili bunurile ce se vor restitui grănicerilor⁵².

Prin contractul din 12 martie 1872, statul maghiar „cedează pentru totdeauna și irevocaveru:

a. Fondul școlastic central al Districtului Năsăud, acele edificii militare grănicerești, sesiuni intravilane și deșerte cu apartenențele lor, care de prezent se află încă în posesiunea erariului:

b. Fondului de stipendii al Districtului partea de munte numită „Dosul Poienii Rotunde” și terenul montan de la Rodna.

c. Tot dreptul la acele posesiuni de fânețe, păduri și munte care zac pe teritoriul aceluia district (cu deosebire în cercurile Prundul Bârgăului și Monorului) și care s-au adjudecat în anii 1864–1865 și 1866 prin deciziile comisiei reglatoare emise spre aceasta... se cedează acelor comune, care de prezent se află în faplica posesiune și folosința acestora.

d. Dreptul de crâșmărit, morărit și regalele cele mai mici de ori ce numire, care erariul ca domn terestru le-a exercitat sau a putut să le exercite, se cedează asemenea fondului școlastic central, cum acelea au fost adjudecate prin comisia reglatorie, cu acea stipulare însă, ca decumva s-ar ordina prin legislație răscumpărarea sau sistarea acestor drepturi (deoarece în atare caz aceste foloase cad ca și numai în favoarea comunelor, eventual a locuitorilor acelor) atunci din aceasta poate cădea pe sat și erariu nici una sarcină și desdăunarea fondului școlastic se va îndeplini prin comune, eventual prin locuitorii acelor”⁵³.

Această predare s-a făcut în condițiile în care erariul a impus unele condiții pentru aceste cedări. Aceste bunuri au fost luate în primire de Florian Porcius vicecăpitan și Ioan Florian, președintele tribunalului din Năsăud.

⁵¹ S. Lușan, A. Onofreiu, *op. cit.*, p. 371.

⁵² *Ibidem*, pp. 154–155.

⁵³ *Ibidem*, p. 384.

Remarcabilă este implicarea lui Florian Porcius în viața administrativă a Districtului Năsăud, interesul său pentru buna funcționare a organelor comunale, așa cum reiese din „Raportul vicecăpitanului Florian Porcius privind administrația, afacerile politice și orfanale ale Districtului Năsăud”⁵⁴.

Documentul demonstrează capacitatea de a sintetiza relațiile administrative și politice, gradul înalt de cunoaștere a realităților Districtului Năsăud și stăpânirea tuturor problemelor pe care le ridică buna administrare a acestuia. Acest raport poate fi folosit cu folos la studierea activității administrative și economice a Districtului Năsăud. În cele 15 puncte, Florian Porcius face o radiografie politică, administrativă și economică a districtului, la mijlocul perioadei sale de existență.

Raportul lui Florian Porcius începe cu „afacerile politice” în care sunt incluse cererile grănicerilor adresate conducerii districtului, dar și recrutările, precum și acte cu caracter juridic „ce ating interesele corpurilor morale”.

Aflăm că la 16 noiembrie 1871 s-a deschis linia telegrafică între Năsăud și Bistrița, la 1 noiembrie o nouă linie de poștă între Beclean și Năsăud și în același an s-a deschis un oficiu de poștă la Cârlibaba.

Recâștigarea dreptului de proprietate asupra pădurilor a dus la reorganizarea personalului silvic în componența unui „maistru silvanal”, „10 supravigili silvanali” și „80 de vigili silvanali”.

După ce analizează modul de încasare a dării regești, Florian Porcius trece la analiza drumurilor și apoi analizează recolta anului 1871, de unde aflăm nu numai calitatea recoltei, dar vedem că în District se cultiva: grâu, secară, orz, alac, hrișcă, orez, cucuruz, cânepă, in, crumpeni; el constată că „agricultura e la noi în starea cea mai primitivă”, propunând „a se alege o comisie specială din bărbați de specialitate, care să elaboreze un proiect prin care să se arate căile și mijloacele cele mai corespunzătoare pentru înaintarea agriculturii și a economiei de vite din acest District”⁵⁵.

Apoi face o recapitulare a proprietăților grănicerești care au fost restituite și transpuse în baza pactului din 12 mai 1872, Florian Porcius participând efectiv la predarea și preluarea lor: „Transpunerea clădirilor din Valea Rodnei și cercul Monorului a urmat încă în anul trecut, iar a realităților și a drepturilor regale cuprinse în pactul de la Buda din 12 mai a. c. a urmat în zilele din 18 până în 26 iunie a. c. la care am luat și eu parte, ca ofițier politic”⁵⁶.

Tot acum s-a rezolvat delimitarea proprietăților individuale de cele ale Fondului de stipendii de pe raza comunei Cârlibaba unde „am tras o linie demarcatoare între teritoriul comunei Cârlibaba și între pădurea Fondului de stipendii, pe care s-au pus 43 de mete statornice, s-au constatat posesiunea fiecărui proprietar din Cârlibaba... Cu această afacere am petrecut timpul de al 17 octombrie până în 7 noiembrie a. c.”⁵⁷.

⁵⁴ *Ibidem*, pp. 435–453.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 445.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 448.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 448.

În acest an s-a trecut la ierarhizarea comunelor în comune mari și comune mici și gruparea lor în cercuri notariale, toate aceste măsuri fiind făcute la propria alegere a comunelor: „La această organizare s-au luat declarații comunelor despre aceea că, care voiesc a se organiza în comune mari și care ca comune mici și, relativ la aceste comune, cum voiește a se grupa în cercuri notariale”⁵⁸.

Astfel cercul Rodnei s-a organizat: „Comuna opidană Rodna Veche s-a organizat ca comună mare; comuna Maieru ca comună mare; comunele Șanț și Cârlibaba s-au organizat ca comune mici formând ambele un cerc notarial; comunele Ilva Mare, Măgura și Coșna, s-au organizat ca comune mici, formând tustrele al II-lea cerc notarial”⁵⁹. Rezultă de aici că în comunele mari era un notar și numai comunele mici se grupau 2 sau 3 pentru a forma un cerc notarial cu un notar în fiecare cerc. Pe întreg Districtul Năsăud, pe cercuri avem această organizare: „în cercul Rodnei: 2 comune ca comune mari și celelalte 5 ca mici, grupate în două cercuri notariale; cercul Sângeorzului: 1 comună mare și celelalte 4 comune ca mici, grupate în un cerc notarial; în cercul Năsăudului: 1 comună ca mare, celelalte 8 comune ca mici, grupate în 2 cercuri notariale; în cercul Zagrei: toate cele 7 comune ca și comune mici grupate în 2 cercuri notariale, în cercul Borgo-Prundului: 1 comună mare și celelalte 7 comune ca mici, grupate în trei cercuri notariale; în cercul Monorului: 1 comună ca mare și celelalte 8 comune ca mici, grupate în două cercuri notariale”⁶⁰.

Ca președinte al comisiei statistice, Florian Porcius a dispus în 1872 efectuarea unei statistici a morilor din Districtul Năsăud după un formular care cuprindea: necesarul anual de bucate pe fiecare om calculate câte 10 mierțe, felul proprietății morii, forța de mișcare, numărul pietrelor, cantitatea anuală a bucatelor măcinate, în mierțe, cantitatea anuală de făină măcinată și personalul lucrător⁶¹. Această statistică este revelatoare nu numai pentru a arăta cum erau prelucrate bucatele, dar și prin faptul că este o primă evaluare a potențialului agricol al Districtului care este mai mic decât necesitățile populației. Astfel, la un necesar de 526.880 mierțe necesare unei populații de 52.688 de locuitori se măcinau numai 348.896 mierțe, deci trebuiau aduse din afara Districtului 177.984 mierțe de bucate.

În cadrul aceleași comisii statistice se înscrie și chestionarul trimis de Florian Porcius la 21 februarie 1875 juzilor procesuali „pentru compunerea și litografierea unei mape cadastrale peste întreg Districtul Năsăud, din care un exemplar să se dea la fiecare comună gratis, precum și spre a putea folosi aceste acte și pentru comisia statistică districtuală”⁶².

În același an 1875, Florian Porcius prezintă, prin comisia statistică a Districtului, un „Conspect statistic” care cuprinde „date statistice referitoare la starea

⁵⁸ *Ibidem*, p. 450.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 450.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 451.

⁶¹ A.N.D.J.BN., fond *Florian Porcius*, dosar 15, f. 123–124.

⁶² *Ibidem*, p. 71–72.

culturală și sanitară în District și circulația actelor oficiale”⁶³. Această lucrare vine să completeze tabloul general al Districtului Năsăud enunțat în raportul din 1872, care se ocupa numai de administrație, afaceri politice și orfanale.

Aflăm din acest raport că evidența populației creștine se ține de preoții acestei confesiuni, iar pentru evrei, care au obținut dreptul de așezare în District numai după desființarea graniței, se ține de persoane din această confesiune. Populația Districtului, în afara minerilor din Rodna și a unor meseriași și negustori care s-au așezat după 1851, se „ocupă cu agricultura și ținerea de vite, ca ramură principală de câștig pentru întreținerea sa, de unde rezultă că în District predomină clasa de mijloc a posesorilor de pământ”⁶⁴. Se observă în District o creștere a populației într-un an cu 304 persoane, dar aflăm că numărul morților este foarte mare la copiii sub 10 ani, de 913 persoane „cea mai nefavoritoare proporție rezultă în comunele Monorului”.

Deosebit de amănunțită este descrierea situației sanitare din District, unde avem 7 medici și anume: „în Năsăud un medic gradat, doi submedici, ambii magistrii de chirurgie veterinară, dintre care unul este aplicat și salarizat ca medic veterinar districtual, iar celălalt este aplicat ca medic onorar comunal în Sângeorz, un submedic e patron de chirurgie și se află aplicat și salarizat ca atare pentru cercul politic al Sângeorzului și al Rodnei, în Rodna Veche, un submedic montan, care e patron de chirurgie și se află aplicat și salarizat ca atare, și care deodată e și medic onorar districtual în Borgo-Prund, un medic care e patron de chirurgie și se află aplicat și salarizat ca atare pentru cercul Monorului. Apotece (farmacii) se află la Năsăud, Rodna Veche și Borgo-Prund”⁶⁵. Este descrisă clima și influența ei asupra agriculturii, industria și negustoria, în special cea din exploatarea produselor din lemn, situația învățământului⁶⁶.

În această perioadă s-a intensificat politica de lichidare a formelor autonome de organizare administrativă și cuprinderea Transilvaniei și sub aspect administrativ la Ungaria, formând ceea ce voiau guvernanții: „națiunea maghiară”. Pentru aceasta, mai întâi au desființat un număr de tribunale din Transilvania, dintre care și cel de la Năsăud în baza Ordonanței Guvernului nr. 2722 din 31 iulie 1875, iar apoi, prin legea XXXIII din 1876, s-a făcut o nouă organizare administrativă a Transilvaniei prin care s-a desființat Districtul Năsăud și s-a format comitatul Bistrița-Năsăud cu reședința la Bistrița. În acest fel ia sfârșit activitatea de vicecăpitan a lui Florian Porcius.

Noua formă de organizare era subîmpărțită în 4 plase: Năsăud cu toate comunele de la Nepos în jos, plasa Rodna cu localitățile de la Feldru în sus (nu mai apar comunele Coșna și Cărlibaba), plasa Prundul Bărgăului cu toate comunele de pe Bărgău (mai puțin plasele Viișoara și Livezile, care cuprindeau localitățile negrănicerești), plasa Șieu cu Budacul de Sus, Gledin, Monor, Ragla, Șieuț, Sântioana, Mărișelu (localitățile Rușii-Munți și Morăreni au fost incluse comitatului Mureș-Turda).

⁶³ S. Lupșan, A. Onofreiu, *op. cit.*, p. 560.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 563.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 565.

⁶⁶ *Ibidem*, pp. 566–570.

Importanța formei de organizare a Ținutului Năsăudului sub forma de District autonom, autonomie relativă dar intens exploatată de elita ce a condus acest ținut, „a marcat profund evoluția ulterioară a raporturilor din zonă. Prin gimnaziu sprijinit de instituția *fondurilor grănicerești* – rezemată pe averile câștigate de la erariu – prin activitatea inteligenței laice și mirene s-a reușit păstrarea acelei atât de mult apreciate *mentalități de grănicer*. În același timp, *achizițiile* din scurta perioadă de ființare a districtului – limba română ca limbă oficială, alegerea funcționarilor, forme specifice de organizare – vor deveni principii călăuzitoare pentru cei ce vor urma, individualizând în acest mod o conștiință și un mod de comportament, în devenirea istorică a unei entități care își câștigase toate acestea sacrificii și pretindea recunoașterea acestora, indiferent de autoritățile vremelnice și principiile generale, cărora le erau ascultătoare”⁶⁷.

După desființarea Districtului în toamna anului 1876, Florian Porcius a fost numit ca președinte la Sedria orfanală a noului comitat Bistrița-Năsăud, până la sfârșitul anului 1877, când iese la pensie și se mută la Rodna. Încă la Năsăud fiind, ia parte la sărbătorirea victoriilor repurtate de armata română la Smârdan și Rahova.

Ajuns la Rodna, se ocupă în liniște cu activitatea științifică, publicându-și cele mai importante opere ale sale.

Activitatea sa științifică este recunoscută nu numai în Transilvania sau în Austro-Ungaria, unde va fi în corespondență cu cei mai cunoscuți botaniști, dar și în România. În ședința din 10 martie 1882, prezidată de Titu Maiorescu, este ales membru al Academiei, rostindu-și cuvântul de recepție în ședința din 19 martie 1885, „Flora din fostul district românesc al Năsăudului, în Transilvania”. În altă ședință a Academiei Române, la 3 martie 1893, Florian Porcius prezintă lucrarea sa „Diagnozele plantelor fanerogame și criptogame vasculare, care cresc spontan în Transilvania și nu sunt descrise în opul lui Koch „*Synopsis florae germanicae et helveticae*”, lucrare care va fi publicată în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii științifice” din 1893.

La împlinirea a 80 de ani, în 1896, Florian Porcius este sărbătorit de toată obștea năsăudeană, întocmindu-se o „Carte de aur” semnată de toți reprezentanții comunelor grănicerești.

În perioada cât a trăit la Rodna s-a implicat în viața obștească a comunității, luând parte activă și la viața culturală a acestei comunități, unde se adunau intelectuali din satele din jur și chiar de la Năsăud sau Bistrița, căci: „Viața culturală a Rodnei în perioada la care ne referim (1886–1892 n. n.) era marcată de remarcabile figuri cum sunt: Florian Porcius, Gherasim Domide, Silvestru Mureșianu, Clement Lupșaiu, Zaharie Pop, la care se va adăuga Ion Pop Reteganul”⁶⁸.

Cu o sănătate de fier, Florian Porcius se implică între 1901–1904 în acțiunea de a duce ca preot la Rodna pe vestitul memorandist Vasile Lucaciu, după ce Gherasim Domide, alt memorandist de frunte, este ales ca protopop

⁶⁷ Adrian Onofreiu, *Organizarea administrativă...*, p. 262.

⁶⁸ Liviu Păiuș, *Activitatea lui Ion Pop Reteganul la Rodna*, în „Revista de etnografie și folclor”, tom 40, nr. 5–6, 1995, pp. 575–588.

la Bistrița. Florian Porcius va prezida ședințele senatului bisericesc gr.-cat. în care se va cere aducerea lui Vasile Lucaciu la Rodna și va întocmi nenumărate memorii adresate Episcopiei gr.-cat. din Gherla, în care va demonstra necesitatea aducerii unui preot la Rodna așa cum era Vasile Lucaciu⁶⁹.

La 30 mai 1906 Florian Porcius moare la Rodna, fiind înmormântat în cimitirul din comună și condus de întreaga suflare din Rodna, la care s-au adăugat vechi prieteni sau colaboratori, dintre care remarcăm pe avocatul Gavril Tripon (prieteni vechi, memorandist) care spunea la mormântul lui Florian Porcius: „Plâng ierburile și florile munților noștri că a plecat pe vecie dintre ele cel ce atât de mult le-a iubit”⁷⁰.

În ședința din 1 iunie 1906, președintele Academiei Române, anunțând vestea morții lui Florian Porcius colegilor de Academie, spunea: „Am durerea să vă anunț încetarea din viață a iubitului nostru coleg Florian Porcius. Mult regretatul răposat s-a stins în al 90-lea an al vârstei și al 26-lea de când a fost ales membru al Academiei noastre, pentru care a avut totdeauna o inimă caldă, ca și pentru neamul său, pe care l-a servit ca profesor și mai târziu ca funcționar superior administrativ. Atras de frumusețile naturii s-a dedat din tinerețe studiului botanicii ocupându-se mai cu seamă de plantele din ținutul Năsăudului, de unde era originar și unde și-a petrecut mai toată viața. Asupra acestora a publicat o lucrare de valoare care a îmbogățit flora Transilvaniei cu multe specii nouă. De atunci a mai dat la iveală câteva lucrări și a colaborat la flora Dobrogei a neuitatului nostru coleg Dr. Brândză... Depărtarea locului, greutatea drumului, scurtimea timpului împiedecând mergerea unuia dintre noi acolo, mâine, pentru jalnica ceremonie. Trimitem omagiile Academiei Române la mormântul colegului venerat, care trăi o viață lungă dedicată științei și virtuții”⁷¹.

Der Akademiemitglied Florian Porcius – Der Mesch der Burg

- Zusammenfassung -

In der Arbeit sind das Leben und die Aktivität eines besonderen Menschen von Năsăud präsentiert: der Akademiemitglied Florian Porcius (1816-1906). Es wird, ins besondere, auf einige sehr wichtige Momenten besteht, wie: seine Aktivität während der Revolution von 1848, seine Wahl als lokaler Stellvertretender Hauptmann (Vice-Hauptmann, Vice-Gespan; 1867, beziehungsweise 1872) und alle Probleme die er in dieser Qualität gelöst hat. Der Studium handelt auch über seine didaktische (Lehrer, Bothaniker), juridische (Richter), administrative und kulturelle Aktivität.

⁶⁹ Liviu Păiuș, *Din istoria bisericii românești din Rodna Veche. Memorandistul Vasile Lucaciu și Rodna*, în „Cetatea Rodnei”, revista socio-culturală și religioasă a comunei Rodna, anul I, nr. 1-4, ianuarie 2004, pp. 25-31.

⁷⁰ Virgil Șotropa, *Adaose la biografia lui Florian Porcius*, în „Arhiva Someșană”, nr. 20, 1936, p. 434.

⁷¹ *Ibidem*, p. 435.

ACADEMICIANUL DUMITRU PROTASE – LA 80 DE ANI

Floare VAIDA

D. Protase

Renumitul istoric și profesor universitar Dumitru Protase s-a născut la 1 februarie 1926, în satul Mocod, la 11 km de Năsăud, capitala ținutului grăniceresc. În localitatea natală a urmat și cursurile școlii primare. În tradiția satului a rămas ca model de copil care și-a dorit cu ardoare să învețe carte. Se povestește și astăzi că părinții îl trimiteau să îndeplinească anumite sarcini gospodărești, așa cum făceau toți copiii din vremea aceea, iar când îl căutau pentru a-i da altceva de lucru îl aflau ascuns cu o carte în mână ori dacă era zi de școală, sala de clasă era locul unde putea fi găsit. Văzând că nu o pot scoate altfel la capăt, la insistențele sale și ale învățătorului din sat, părinții au acceptat să-l

trimită mai departe la școală, la Năsăud, permițându-i astfel să-și îndeplinească destinul, deși din punct de vedere material era clar că urma o perioadă grea pentru o familie cu patru copii.

Debutul elevului Dumitru Protase la liceul „George Coșbuc” din Năsăud a avut loc în anul 1938. La acea vreme liceul năsăudean era considerat unul dintre cele mai bune din țară. Foarte apreciați erau și profesorii care își desfășurau aici activitatea. Valoarea dascălilor și buna lor pregătire au fost stimulate și de retribuția substanțială pe care o primeau, aceștia beneficiind, pe lângă salariul prevăzut de la stat, și de o indemnizație din partea Fondurilor grănicerești, dar și de alte facilități. Ca urmare, au fost atrași în oraș profesori deosebit de merituoși. Cu mare plăcere și admirație, Dumitru Protase își aduce aminte de Octavian Scridon (profesor de limba și literatura română), Mihail Lipan (geografie), Heinrich Oczko (limba germană) și nu în ultimul rând, de directorul liceului, Aurel Șorobetea, înlocuit în 1940, după cedarea părții de nord a Ardealului. De altfel, în perioada care a urmat Dictatului de la Viena, majoritatea profesorilor titulari s-au refugiat în România, fiind înlocuiți cu persoane numite de noul regim. Toți profesorii care au urmat erau de origine maghiară, excepție făcând doar

cei care predau limba și literatura română și religia. Chiar dacă liceul din Năsăud a rămas singurul din Ardealul de Nord cu predare în limba română, acesta respecta programa școlară maghiară, tot aici fiind prevăzută zilnic o oră de limba maghiară.

Pe toată perioada liceului, Dumitru Protase a fost premiantul clasei, fapt reflectat în cartea sa matricolă, păstrată la Muzeul Grăniceresc Năsăudean, care este plină de calificative maxime. Din primul an de liceu, când examenul a fost dat pe baza cunoștințelor din clasa primară, și până în ultimul an, a beneficiat în permanență de bursă de studii. Cu banii din bursa pe un an, atunci se puteau acoperi cheltuielile de întreținere și școlarizare pe o perioadă aproximativ 4-5 luni, restul fiind completat de către familie. Datorită rezultatelor excelente obținute, elevul Dumitru Protase a fost și singurul bursier neplătitor de taxe.

Amintirile domniei sale privitor la perioada petrecută la Năsăud sunt numeroase și frumoase, în special pentru perioada de după eliberarea Ardealului de sub administrația horthystă. Năsăudul fremăta de elevi și se bucura de o viață școlară deosebită, fiind considerat un mic Heidelberg. Românii erau bucuroși că au scăpat de ocupația maghiară și aparțineau din nou României, nefiind simțită încă apăsarea comunistă. Se făcea iarăși școală după programa română și cu profesori români, se organizau petreceri și se bucurau cu toții de libertate. Dumitru Protase se simte sufletește legat de acele momente și le povestește cu plăcere ori de câte ori are ocazia. Printre clipele cele mai așteptate din viața liceenilor era Maiatul elevilor năsăudeni, când fetele și băieții (domnișoarele și domnișorii cum se spunea atunci) se întâlneau la dans după spectacolul din timpul zilei. Specific liceului a fost și echipa de călușari din care după eliberare a făcut parte și Dumitru Protase (în timpul Dictatului astfel de activități fiind întrerupte). La Lăsata secului se organiza balul elevilor din societatea literară *Virtus Romana Rediviva* (VRR), la care participau elevii claselor a VII-a și a VIII-a, alături de care asistau și profesorii. Înaintea balului avea loc un frumos program artistic. Tinerii purtau cocarda cu însemnele VRR, de care erau deosebit de mândri. Coordonator al societății era profesorul de limba română Octavian Scridon, iar secretar al acesteia în clasa a VII-a și președinte în clasa a VIII-a, îl regăsim pe elevul Dumitru Protase.

După definitivarea studiilor liceale, în anul 1946, datorită rezultatelor școlare pe toată perioada petrecută la Năsăud, obține din partea Fondurilor grănicerești năsăudene o bursă de întreținere totală la Universitatea din Cluj, dar condiționată de întoarcerea la școala care l-a format, în calitate de profesor de limbi clasice, respectiv limba latină. Contractul a fost semnat de părinți și avea prevăzută o specializare la Roma după încheierea facultății. A beneficiat doi ani de bursă după care, în urma desființării Fondurilor grănicerești, contractul a fost anulat, iar tânărul Protase și-a continuat cariera la Cluj.

A urmat Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Cluj, în 1946 numită încă „Regele Ferdinand”, iar mai apoi „Victor Babeș”. A frecventat cursurile de istorie și în paralel și filologia clasică (la care obține o licență). S-a înscris și la Facultatea de Drept, dar după doi ani a fost nevoit să

renunțe, noul regulament școlar din 1948 interzicând urmarea mai multor facultăți concomitent. Chiar și așa, cei doi ani și mai cu seamă cunoștințele de drept roman dobândite îi vor fi de mare folos mai târziu, ca arheolog și epigrafist, în cercetarea civilizației romane. La absolvire, datorită calităților sale, este reținut în cadrul Universității clujene, la Facultatea de Istorie, pe postul de preparator (1948–1950), iar mai târziu ca asistent (1950–1951). Mentori i-au fost Theodor Naum, latinist de talie europeană, Constantin Daicoviciu, eminent istoric al antichității daco-romane, dar și lingvistul și istoricul I. I. Russu.

Între 1953–1974, își va desfășura activitatea la Institutul de Istorie al Academiei din Cluj, în calitate de cercetător științific principal. În 1963 își susține teza de doctorat la

Universitatea din București, sub îndrumarea lui Constantin Daicoviciu, cu tema *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatiei*, lucrare publicată trei ani mai târziu. Legat de subiectul abordat, avea să declare mai târziu: „Pentru mine, istoria și civilizația dacilor, în faza finală a independenței lor, epoca romană și postromană, cu toate trăsăturile și mutațiile majore ale devenirii istorice în formarea unui popor neolatin în sud-estul Europei, au constituit magnetul puternic care m-a atras și m-a reținut în orientarea cercetării și elaborării lucrărilor de specialitate”. (Cristian Colceriu, *Personalități clujene contemporane*, interviu).

Excursie în Munții Rodnei, în timpul cercetărilor arheologice de la Rodna, anul 1955

În 1972 și 1973 efectuează stagii de specializare la Roma și la Frankfurt pe Main. În 1974 obține gradul de conferențiar și revine în învățământul superior, pentru care avea vocație. Din 1990 devine profesor universitar titular, la disciplina *Istoria veche a României* și șeful catedrei de Istorie Antică și Arheologie din cadrul Facultății de Istorie și Filozofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. A predat cursuri de Istorie universală antică (1974–1984) și de Istorie veche a României (1984–1991). După 1992 se retrage pentru a lăsa locul celor mai tineri, devenind profesor consultant și conducător de doctorate. De-a lungul carierei a întreprins călătorii și studii de documentare în Bulgaria, Ungaria, Italia, Grecia, Turcia, Egipt, Austria, Germania, Franța, Spania, Belgia, Olanda.

Cunoscător a mai multor limbi, atât clasice (latina și greaca veche), cât și a celor în circulație (franceza, italiana, engleza, germana, rusa, maghiara), a

impresionat dintotdeauna prin vastele sale cunoștințe de cultură generală, dar și prin umorul și talentul dovedit în povestirea unor întâmplări. Înzestrat cu tact pedagogic și talent oratoric a reușit să facă plăcută și interesantă audierea cursurilor de istorie veche, combinând cu deosebită măiestrie cunoștințele istorice cu aspecte anecdotice despre subiectele abordate. A fost și rămâne un profesor model printr-o înaltă ținută morală și prin atitudinea sa aristocratică. Pe parcursul carierei a arătat un foarte mare respect pentru semenii săi, fapt pentru care a fost apreciat de colegi, prieteni și studenți. Această calitate este subliniată foarte bine prin cuvintele profesorului universitar Mihai Bărbulescu: „a respectat întotdeauna părerile altora, inclusiv a celor mai tineri, chiar și atunci când nu corespundeau pe de-a întregul propriilor opinii” (Mihai Bărbulescu, în *Fontes Historiae. Studia honorem Demetrii Protase*).

Pe tărâmul științific a avut o activitate prodigioasă, ca istoric, arheolog, numismat și epigrafist, domenii în care a publicat numeroase lucrări de referință, precum: *Riturile funerare la daci și daco-romani* (București, 1971), lucrare pentru care a fost distins de Academia Română cu premiul „Vasile Pârvan”; *Autohtonii în Dacia (Dacia romană, vol. I, București, 1980 și vol. II, Dacia postromană până la slavi, București, 2000)*; *La continue daco-romane* (Cluj-Napoca, 2001); *Obreja. Așezarea și cimitirul daco-roman, secolele II–IV. Dovezi ale continuității în Dacia* (Cluj-Napoca, 2002); *Țaga - două așezări din perioada finală a etnogenezei românilor* (Cluj-Napoca, 2003); *Cimitirul slav de la Ocna Sibiului (sec. VIII–IX)*, (Sibiu, 2004); *Orizonturi daco-romane* (vol. I, 1995, urmat de vol. II, în 2005). Are contribuții importante în numeroase lucrări colective precum: *Inscripțiile Daciei Romane, Dicționarul Enciclopedic Român* (vol. I–IV, 1962–1966); *Enciclopedia civilizației romane* (1982); este coordonator și autor la volumul II din tratatul de *Istoria Românilor* (București, 2001), realizat sub egida Academiei Române. Colaborează la lucrări cu caracter internațional, precum *Tabula Imperii Romani* (Budapesta, 1968 și București, 1969) și *Fasti Archaeologici* (Roma, 1990), ambele sub egida UNESCO; *Enciclopedia arheologico-istorică cehoslovacă* (Praga, I, 1966 și II, 1969); la care se adaugă peste 2030 de articole publicate în diverse reviste de specialitate.

În semn de prețuire pentru întreaga activitate, Academia Română îl alege Membru de Onoare, în Adunarea generală din 21 iulie 2003, intrând astfel în rândurile nemuritorilor spiritualității românești. O recunoaștere a meritelor civice și științifice este și acordarea unor distincții precum: „Veteran din războiul

La tribuna Academiei Române

atifascist" (1964); „Ordinul Meritul Științific” (1966); „Omul anului”, la American Biographical Institute (North Caroline – S.U.A., 1997), este inclus în Internațional Biographical Centre Cambridge (1998); „Cetățean de onoare” al orașului Năsăud și „Cetățean de onoare” al municipiului Cluj-Napoca (2000); Ordinul Național „Pentru Merit” în Rang de Cavaler (2002). A primit titlul onorific de *doctor honoris causa* al Universității de Vest din Timișoara (1999) și al Universității „Lucian Blaga” din Sibiu (2003).

Pe plan familial, și-a găsit jumătatea în persoana Arianei, cadru didactic la Facultatea de Medicină din Cluj-Napoca, șefă la catedra de biologie, care i-a fost alături tot timpul. Doamna Protase își amintește cu plăcere verile petrecute pe șantierele arheologice și este foarte mândră de locul de baștină a soțului său, lucru dovedit și de plăcerea cu care îmbracă în fiecare an, la Mocod, cu ocazia sărbătorilor de Paște, costumul popular din zonă.

Data fiind menirea de pionier în domeniul pe care și la ales, s-a întors cu drag ori de câte ori a fost solicitat de către cei aflați pe meleagurile de origine, să îi ajute în aflarea adevărului istoric al locurilor. A făcut numeroase cercetări de teren în zona Bistriței și a Năsăudului, sondaje și săpături arheologice sistematice, precum cele de la Orheiul Bistriței, Archiud, Ilișua, Livezile, Rodna Veche. A colaborat eficient cu cei care au pus bazele Muzeului Județean Bistrița-Năsăud, respectiv cu Ștefan Dănilă, primul director al muzeului, și ulterior cu Gheorghe Marinescu. A participat și participă cu mare plăcere la manifestări culturale în Țara Năsăudului. În prezent conduce colectivul care coordonează redactarea monografiei orașului Năsăud, lucrare colectivă de mare amploare, a cărei prim volum urmează să vadă în curând lumina tiparului.

Fam. Ariana și Dumitru Protase

În 2005, la Năsăud, cu ocazia zilelor orașului

Bibliografie

Anuarul gimnaziului regal ungar de stat cu limba de predare română din Naszod, din anul școlar 1942/1943 și 1943/1944.

Ruxandra Hurezeanu, *Personalități în papuci de casă*, Cluj-Napoca, 2004.

Cristian Colceriu, *Personalități clujene contemporane*, vol. I, Cluj-Napoca, 2005.

Teodor Tanco, *Academia Română 1866–2006. Academicienii născuți și bistrațeni*, Cluj-Napoca, 2006.

Corneliu Gaiu, Cristian Găzdac, *Ad Maiorem Magistri Gloriam, în vol. Fontes Historiae. Studia in honorem Demetri Protase*, Cluj-Napoca, 2006, p. 17–41.

Ioan Mitrea, *Interviu cu Prof. Univ. dr. Dumitru Protase, Membru de Onoare al Academiei Române*, în „Ateneu” (revistă de cultură), nr. 2 (438), Anul 43 (serie nouă).

Ioan Mitrea, *Prof. Univ. dr. Dumitru Protase la 80 de ani*, în „Zargidava”, p. 30–49, Bacău, 2006.

L'académicien Dumitru Protase

- Résumé -

Cet article présente quelques aspects qui se réfèrent à la vie à l'activité historien et professeur universitaire Dumitru Protase. Celui-ci a développé une activité scientifique prodigieuse, en publiant de nombreux études et articles d'histoire, archéologie, numismatique et épigraphie, appréciés sur le plan national et aussi sur le plan international. Grâce à ses mérites, dans l'année 2003, il a été reçu comme membre de l'Académie Roumaine.

VARIA

„MEMORIALUL REUNIUNEI ÎNVĂȚĂTORESCI GR.-CATH. «MARIANA» ÎN NĂSĂUD. 1876-1901”

Ironim MARȚIAN

A fost o publicație a cărei apariție a fost ocazionată de împlinirea unui sfert de veac de la aprobarea statutelor numitei reuniuni, la 29 ianuarie 1876, apariție hotărâtă de adunarea generală a acesteia desfășurată în Rodna Veche, la 21-22 octombrie 1900. Evenimentul fusese marcat, după un an, printr-o adunare generală festivă a reuniunii, ținută la Năsăud în 20-21 octombrie 1901, în fapt un bilanț prezentat în fața membrilor săi, a școlii și întregului ținut fost grăniceresc.

Este o continuare peste timp, după un hiatus de 17 ani, a celui „Calendariu Pedagogicu pre anulu ordinariu 1885. Urmatu de Almanachulu Reuniunei Mariane”, Edit. „Reuniunei Mariane”, Impr. „Aurora” p. A. Todoran, Gherla 1884. A fost editat de comitetul său de conducere, în următoarea alcătuire: vicarul foraneu episcopal dr. Ioan Pop (președinte), Ignat Seni (vicepreședinte), Clement Grivase (secretar I), George Mihalca (secretar II), Antoniu Hangea (casier), Macedon Linul (controlor - bibliotecar), Romul Densușianu, Ioan Mureșan, Iuliu Bugnariu, Andron Petri, Demian Nechiti, Ioan S. Pavelea, Iuliu Chita (membri), Nicolae Catarig și Octavian Doci (membri supleanți)¹.

Apărut la Năsăud, tot în Edit. „Reuniunei Mariane” (Tip. Carol Csallner, Bistrița), „memorialul” avusese scopul de a concentra pe cele 162 de pagini ale sale istoria învățământului împreună cu slujitorii lui de pe cele „trei văi” (Valea Rodnei, Bistriței și a Budacului), de a aborda probleme legate de înființarea, organizarea și dezvoltarea „Reuniunei învățătoresci gr.-cat. MARIANA” în răstimpul parcurs, cu inerentele greutăți cauzate de condițiile social-politice vitrege în care activase, căci „Districtul românesc autonom al Năsăudului” (1861-1876) își încetase existența. Cu toate acestea, reuniunea nu s-a abătut de la menirea ei, consfințită în Cap. II, Paragr. 3 din statut: „a). Promovarea culturii generale a învățătorilor prin înmulțirea cunoștințelor lor din sfera educațiunii și instrucțiunii; b). Discuțiuni asupra disciplinei scolastice; c). Propagarea adevăratelor principii metodice prin

¹ Vezi *Memorialul reuniunei învățătoresci gr.-carh. „Mariana” în Năsăud. 1876-1901*, Năsăud 1901, p. 35-36.

ținerea de prelegeri practice; d). Deșteptarea interesului comun pentru cauza educațiunei poporale”².

Punctul c) ne amintește de ideile pedagogice și metodice ale lui Vasile Petri, reluate în „memorial” sub forma acelor „axiome”, din care reținem doar două, mai semnificative, din prima desprinzându-se și principiul care l-a inspirat pe Titu Maiorescu privind „împărăția învățătorului pe pământ”: „Școala să-i fie împărăția sa pe acest pământ; aici să se simtă el mai acasă, mai mulțumit, bunăstarea și prosperarea ei să fie gândul lui de toate zilele”, respectiv a doua, din care transpare mulțumirea dascălului față de respectul impus în urma activității sale școlare de-o viață: „Nu pot să-mi închipuiesc o imagine mai admirabilă decât un învățător bătrân, încărunit în serviciul școlii, stimat și venerat de toată comuna, cu deosebire de generația mai tânără, care toată a absolvat școala sub părințeștiile sale îngrijiri și care oriunde-l întâmpină, aleargă la el și-i sărută mâna în semn de mulțumire și venerațiune”³.

Asemenea „axiome”, alcătuite de membrii reuniunii, dar nu numai din rândul slujitorilor școlii, îi conferă „memorialului” un loc aparte, singular, în publicistica pedagogică românească. Fie că erau inspirate din „lecturi și autori clasici”, fie că reflectau originalitatea gândirii intelectuale, ele dovedesc fără tăgadă înaltul grad de cultură al autorilor, iar învățămintele pe care le degajă au bătaie lungă, până în zilele noastre, după mai bine de un secol: „Ferice de națiunea ce are școale bune și bravi învățători” (dr. George Linul, avocat Bistrița), „Puterea unui popor stă în școala lui. Ar trebui să cumpănim mai bine acest adevăr, dacă-i dorim viață și prosperare” (George Todoran, înv. Monor), „Numai îmbrățișând cu mai multă căldură școala, vom putea noi economii să ajungem la o stare mai bună” (Toader Scridon, țăran, primar comunal Feldru), „Nimic mai divin decât educațiunea, căci fiind junimea educată bine și cum se cuvine, călătoria prin viață e fericită” (Petrut Tofan, înv. Năsăud), „Mare greșală comite acel părinte, carele cu sau fără cauză clevește înaintea pruncilor persoanele concrezute cu crescerea acestora” (Clement Grivase, înv. Năsăud) și încă altele⁴. Cât adevăr și înțelepciune! Câtă bogăție intelectuală!

Cu prilejul celui memorabil eveniment, renumitul părinte Pamfilu Grapini din Rodna Nouă (Șanț) a scris o lungă *Odă festivă*, alcătuită din 283 de

² *Ibidem*, p. 11; 131-132. Inițiată la 17 decembrie 1872, aici se menționează că „statutul”, cu modificările cerute de ministerul de resort a sosit la Năsăud *abia* în data de 15 februarie 1876, cu „clausula de aprobare” nr. 1893/29 ianuarie 1876, dată considerată oficial de întemeiere a reuniunii. În perioada 1889-1891 activitatea reuniunii fusese sistată, iar la reluarea ei, în 29 aprilie 1891, statutul a suferit modificări substanțiale, restrânse fiind datorită prevederilor lui „prea naționale”! Vezi Teodor Tanco, *100 de ani de la înființarea Reuniunii învățătoresci „Mariana”*. Importanța ei în epocă, în „Virtus Romana Rediviva”, vol. III, Bistrița 1977, p. 49 și urm.; Iosif Naghiu, *Aspecte culturale*, în „Arhiva Someșană”, nr. 18, Năsăud 1936, p. 472-473.

³ Vasile Petri, *Axiomele intrate de la membri din incidentul serbării jubiliare de 25 ani ai Reuniunei*, „Memorialul ...”, p. 102.

⁴ *Ibidem*, p. 103-117.

versuri, publicată în „memorial” (p. 96–99)⁵, un elogiu adus „conștiincioșilor învățători, ce-s a poporului sori”, din care reproducem fragmente prezentând adânci semnificații:

„Când pe urmele lui Marte,
De sânge străbun udate,
Până și-n străin pământ
De viteji, ce nu mai sunt –
În aurora libertății,
Și sub cumpăna dreptății,
S-a aprins întâi lumină
De-a muzelor farmec plină,
A pus Minerva la cale
Și-n a Someșului vale,
Cu tăria ei de divă
O virtute redivivă,

.....
Că virtutea reînviată
N-a fost rău încredințată;
Și ogorul e lucrat
Ba și fruct bun secerat.

.....
Și azi puterea cea brută
Prin știință-i combătută,
Că azi școala-i purtătorul
Fericire-i, viitorul.
Cine n-are astăzi carte
N-are nici de-un bine parte.

.....
Reuniune „Mariană”
Înainte cu-a ta pană!
Din trei văi te-ai adunat
Azi, sub steagul, ce-ai jurat.
Din cărarea apucată
Nu te-ndepărta nicodată
Și patronul, ce-ai ales [Ioan Marian, n.n.]
Lumineze al tău mers,

.....
Mie-acum vă rog a-mi zice,
Condeiu-mi să nu se strice,
Ca la a doua convenire
Rămânând toți în unire.
Auriul jubileu
Să vi-l cânt mai mândru eu”⁶.

⁵ Este republicată de Florea Grapini, *Cartea vieții părintelui Grapini*, Suceava, 2003, p. 79–82.

„Memorialul” se deschide cu cele două rapoarte, *Raport general despre activitatea de 25 ani a Reuniunii învățătoresci gr.-cat. Mariana* (p. 5-41)⁶ și *Raport general anual [...] pe anul 1901* (p. 42-49), urmate de o suită de 14 biografii condensate, începând cu cea a patronului spiritual al reuniunii, reputatul pedagog luminat și vicar foraneu episcopal al Rodnei Ioan Marian (1799-1846; p. 51-52) și continuând cu personalitățile aflate în fruntea ei: prof. Maxim Pop (1838-1892; p. 55-57), vicarul foraneu episcopal al Rodnei Grigore Moisil (1816-1891; p. 57-59), înv. Ioan Jarda (1847-1893; p. 60-63), înv. Iacob Pop (1841-1904; p. 63-65), vicarul foraneu episcopal al Rodnei dr. Ioan Pop (1859-1901; p. 66-68), înv. Cosma Anca (1831-1886; p. 69-71), înv. Mihail Domide (1842-1898; p. 71-73), înv. Isidor Titieni (1840-1910; p. 73-74), înv. Ștefan Utelea (1843-1899; p. 74-75), protopopul gr.-cat. al Tractului Bistriței Alexandru Silași (1834-1901; p. 75-76), înv. Teodor Rotariu (1833-1887; p. 77-78), înv. Petru Tofan (1845-1920; p. 78-80) și înv. Iuliu Pop (1860-1896; p. 80-82).

În dubla sa calitate, de vicepreședinte al reuniunii și de președinte al Filialei Năsăud (I) a acesteia (constituită la 30 noiembrie 1878), înv. Ignat Seni (1847-1923) va prezida adunarea generală aniversară din 20-21 octombrie 1901, ilustrând-o cu un memorabil „cuvânt de deschidere” (p. 143-145), bilanț al realizărilor și neîmplinirilor reuniunii în răstimpul de 25 de ani al ființării ei, dar și printr-un „cuvânt de închidere” (p. 161-162), de concluzii pentru viitor. Surprinde lipsa din „memorial” a microbiografiei vicepreședintelui.

„Statutul reuniunii” MARIANA este, de asemenea, inserat în „memorial” (p. 131-142), ca și „conspectul membrilor” săi la sfârșitul anului 1901 (p. 118-130), rezultând de aici următoarele date privind categoriile acestora: 10 membri de onoare – Grigore Moisil, Vasile Petri, Ioan Sabo, Timotei Cipariu, Ioan Pop, Ioan M. Moldovan, Mihail Șerban, Victor Mihali de Apșa, George Munteanu și Ioan Papiu, 48 membri fondatori, inițial „extraordinari” (printre care profesori gimnaziali, 15 comune și Banca „Fortuna” din Rodna Veche), 127 membri ordinari (cadre didactice) și 9 membri ajutători (din toate categoriile sociale).

⁶ Dorința i s-a împlinit căci, după 50 de ani, părintele Pamfiliu Grapini (1855-1945), viitor arhidiacon onorar și asesor consistorial (1927), va scrie un „Prolog”, însoțit de „Oda Jubileului de Aur al Asociației «Mariana» a învățătorilor din Județul Năsăud”, la 26-27 octombrie 1927, cu prilejul adunării generale jubiliare ținute în Bistrița și publicate în „Buletin Școlar”, Organ oficial al Revizoratului școlar, al Comitetului școlar județean și al Asociației „Mariana” a învățătorilor din Județul Năsăud (redactor-responsabil Ioan Pavel – revizor școlar, secretar de redacție și administrator Eduard A. Chencinschi – subrevizor școlar), An II, Nr. 21-22, Bistrița, 10 noiembrie 1927, p. 141-143. Cf. și Florea Grapini, *op. cit.*, p. 82-87.

⁷ Din raportul prezentat se desprinde, mai întâi, că principală activitate a reuniunii se desfășura în adunările generale (23 la număr), în care s-au ținut 33 prelegeri practice și s-au prezentat 51 disertații, apoi în cele 4 filiale înființate spre sfârșitul anului 1878: I (a Năsăudului), II (a Sângheorzului), III (a Bistriței) și IV (a Monorului), aici prelegerile practice fiind în număr mult mai mare decât cel al disertațiilor. O serie de autori și titluri ilustrează acest aspect pozitiv (p. 12 și urm.).

Nu lipsesc apoi informațiile despre bibliotecă. Sub titlul semnat de înv. Macedon Linul (controlor-bibliotecar, 1869-1946, și microbiografia acestuia lipsind din „memorial”), *Biblioteca Reuniunii învățărești gr.-cat. MARIANA în Năsăud, anul 1901* (p. 84-95)⁸, suntem informați că deținea 522 volume, în lb. română și germană, în majoritate cu conținut pedagogic sau manuale școlare, dar și de literatură română și universală, din autori ca Vasile Gr. Borgovan, Alexandru Odobescu, George Coșbuc, Timotei Cipariu, Vasile Alecsandri, Alexandru Vlahuță, Grigore Alexandrescu, Ion L. Caragiale, Johann H. Pestalozzi, Herbert Spencer, Aldous L. Huxley, Johann W. Goethe și mulți alții. Biblioteca posedă principalele reviste pedagogice românești, achiziționate prin abonamente. Fondurile necesare procurării de cărți și reviste de specialitate erau constituite, în principal, din cotizațiile membrilor reuniunii, în anul 1901, sub formă de numerar, averea ei cifrându-se la 3521 coroane (*Starea cassei Reuniunii*, p. 83).

În sfârșit, „memorialul” mai publică *Președinți ai adunării generale* (p. 55-68), *Protocol al adunării generale aniversare* (p. 146-156), *Scrisori și telegrame de felicitare* (p. 157-160) și fotografii individuale sau de grup ale conducătorilor reuniunii în perioada 1876-1901.

Scris într-un stil sobru, în vădit progres prin acceptarea ortografiei instituite de Academia Română, „memorialul” rămâne o apariție unică în peisajul publicistic literar-pedagogic local și național, reușind să-și îndeplinească menirea, aceea de a înfățișa viitorimii istoricul trecut și prezent al învățământului românesc de pe aceste meleaguri. Păcat de întreruperea unor asemenea publicații..., până în anul 1935.

Și totuși, după 50 de ani de existență, „Asociația MARIANA a învățătorilor din Jud. Năsăud” a marcat jubileul de aur nu la Năsăud în anul 1926, cum s-ar fi convenit, datorită unui incendiu pustiitor care s-a abătut asupra localității, ci la 26-27 octombrie 1927 în Bistrița, ocazie cu care s-a editat numărul festiv al amintitei publicații „Buletin Școlar”, cuprinzând următoarele comunicări: Iosif Costea, *Jubileul de 50 ani al Marianei* (p. 115), Gavril Bochiș (președinte), *Cuvânt de deschidere* (p. 117), Macedon Linul, *Din trecutul activității cultural-naționale de o jumătate de veac a Asociației învățătorilor Mariana* (p. 118), Ioan Pavel (revizor școlar), *Învățământul primar din Județul Năsăud înainte și după războiul mondial* (p. 125), *Discursul D-lui Dr. Vasile Meruțiu* (p. 140), Pamfilu Grapini, *Prolog către adunarea festivă a Asociației „Mariana”* (p. 141), *Proces-verbal luat în ședința adunării generale jubiliare* (p. 144) și *Partea oficială* (p. 149)⁹.

⁸ După ani, înv. Macedon Linul va și publica lucrarea *Catalogul bibliotecii Reuniunii învățătorilor „Mariana”, Bistrița 1910*.

⁹ Vezi Ironim Marțian, *Revizorul școlar Ioan Pavel (1874-1970), organizator de învățământ românesc transilvan*, în „Figuri de dascăli năsăudeni și bistrițeni”, Cluj 2002, p. 113-127. Președinții Reuniunii învățărești gr.-cat. „Mariana” din Năsăud, respectiv ai Asociației „Mariana” a învățătorilor din Județul Năsăud, de-a lungul timpului, au fost: președinte provizoriu prof. Maxim Pop (1872-1876-1878) și președinte (1878-1885), președinte de onoare vicarul foraneu episcopal al Rodnei Grigore Moisil (1878-1885) și președinte (1885-1891), înv. Ioan Jarda (1891-1893), înv.

Însă *VATRA* va constitui revista continuatoare a tradițiilor pedagogice nășăudene.

Iacob Pop (1893-1897), vicarul foraneu episcopal al Rodnei dr. *Ioan Pop* (1898-1901), protopopul gr.-cat. al Tractului Bistriței *Gherasim Domide* (1902-1905), vicarul foraneu episcopal al Rodnei *Ciril Deac* (1906-1912); înv. *Gavril Bochiș* (1925-1933), înv. *Ioan Barna* (1934-1937) și înv. *Aurel Groze* (1937-1940). O încercare de revigorare a activității „asociației” a avut loc în anul 1992, când președinte a fost ales prof. George Vasile Rațiu, fără să fie cunoscută până acum vreo acțiune a ei. Mulțumiri se cuvin prof. Traian Pavelea din Năsăud pentru unele informații în acest sens.

**Das Memorium der griechisch-katolische Union „Mariana“
der Lehrer in Năsăud 1876–1901**

- Zusammenfassung -

Der Studium präsentiert zu erst der Gehalt an Materialien die in dieser Publikation erscheinen: didaktische Angelegenheiten, kurze Lebensreibungen, Informationen über die Bibliothek der Union, usw. Ebenfalls, werden auch die Mitglieder und die Satzung dieser Union erwähnt. Am Ende werden die präsentierten Artikel mit der Gelegenheit der Erfüllung von 50 Jahren der Existenz dieses Verband präsentiert.

DESPRE ACADEMICIENII NĂSĂUDENI LA CEAS ANIVERSAR – 140 DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA ACADEMIEI ROMÂNE

Ioanela Alis SENI, Ioan SENI

Academia Română s-a înființat la 1 aprilie 1866, sub numele de „Societatea literară română”, denumită mai târziu „Societatea Academică Română”, având la bază unitatea limbii vorbite de întregul nostru popor, valorificând ideea fundamentală de a cuprinde reprezentanți din toate țările de limbă română, și cu dorința de a deveni organul central al dezvoltării culturii unitare a întregului neam românesc¹.

De altfel, Decretul Locotenenței Domnești a Principatelor Unite din 22 aprilie 1866, prevedea ca în componența Academiei Române să intre membri din toate provinciile locuite de români, așa precum s-a și întâmplat: Ion Heliade Rădulescu, C. A. Rosetti, A. T. Laurian din Muntenia; Vasile Alecsandri, C. Negruzzi, V. A. Urechia din Moldova; Iosif Hodoș, Al. Roman din Maramureș; Timotei Cipariu, George Munteanu și George Barițiu din Transilvania; și alți români din Banat, Bucovina, Basarabia și chiar Macedonia. Națiunea română conștientiza poziția care i se cuvenea între națiunile Europei, iar Academia Română urma a se îngriji ca limba română, istoria românilor, științele și artele să conserve și mai mult unitatea românilor în toate provinciile locuite de aceștia și urmașii lor².

Nu vor trece prea mulți ani de la înființarea Academiei Române și au început să coboare spre București, pentru a fi primiți în acest înalt for științific, și bărbați luminați originari din ținutul Năsăudului sau foști elevi eminenți ai școlilor năsădene.

Preocupările viitorilor academicieni au fost relevate încă din perioada în care se aflau pe băncile școlilor năsădene, prin publicarea unor studii și lucrări de cercetare în periodicele locale: „Muza Someșană”, „Magazin Pedagogic”, „Școala Română”, „Școala Practică”, „Anuarul Liceului”, „Arhiva Someșană”, iar mai târziu și în reviste din Iași, București, Sibiu, Brașov, Blaj etc., sau chiar din străinătate, publicații în care deseori aminteau și despre profesorii formatori pe care i-au avut la Năsăud, orașelul fascinat de puternicul spirit cărturăresc al vremii³.

¹ Alexandru Husar, *Academicienii Năsăudului*, în „Științe și cercetări etnoculturale (*Spiritualitatea năsăudeană: Academicienii*)”, II, ediție revăzută (în continuare SCE), Bistrița, 2001, pp. 11-19.

² *Ibidem*.

³ Gheorghe Pleș, *Năsăudul academicienilor și fascinantul spirit cărturăresc*, în SCE, pp. 24-29.

Înainte de a fi primiți în Academia Română, intelectualii Țării Năsăudului au activat cu rezultate remarcabile în cadrul *Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA)*, creată în anul 1861. În ASTRA și-au probat intelectualii năsăudeni virtuțile privind cultivarea și promovarea limbii române, cercetarea istorică, păstrarea și valorificarea documentelor, promovarea literaturii naționale, progresul economic și social al neamului românesc⁴.

Pleiada acestor intelectuali a organizat și susținut manifestări culturale prin care a fost stimulat progresul economic, învățământul și artele, emanciparea celor mulți și nevoiași. Ca urmare, s-au înființat biblioteci proprii, publicații proprii, au fost organizate expoziții industriale, agricole, etnografice; au fost susținute numeroase prelegeri și conferințe pe teme de larg interes pentru fiecare comunitate; a fost stimulată activitatea înființării de bănci și reuniuni de întraajutorare; au fost acordate burse elevilor buni la carte, dar nevoiași material, fapt ce a contribuit la creșterea numărului de intelectuali, economiști, ingineri, juriști și buni „economi” (gospodari); au fost premiate scrierile literare, istorice, medicale, economice, pedagogice etc. elaborate de intelectualii năsăudeni. Activitatea cultural-științifică a membrilor ASTREI era frecvent consemnată în revista *Asociațiunii ASTRA, Transilvania*⁵. Cu mari greutăți, dar cu împliniri remarcabile, ASTRA și Academia Română s-au completat substanțial pe tărâmul culturii și al educației.

Ideea de a realiza un volum complet, cuprinzând date din viața și opera fiecărui academician năsăudean, a fost mai veche, dar primii care o materializează sunt publicistul Teodor Tanco din Cluj-Napoca (1966, 2006) și prof. Mircea Prahase, actualul director al Muzeului Județean Bistrița-Năsăud (1996, 2001). Dacă Teodor Tanco a realizat de unul singur imaginea academicienilor în portrete⁶, Mircea Prahase a valorificat în acest sens colaborarea cu Despărțământul Năsăud al Astrei, prin organizarea mai multor sesiuni de comunicări, în cadrul cărora au fost prezentate studii referitoare la fiecare academician, concretizate ulterior într-o valoroasă lucrare colectivă (*Spiritualitatea năsăudeană: Academicienii*, în „Studii și cercetări Etnoculturale”, I, Bistrița, 1996; 2001 – ediție revăzută).

Trebuie menționat că în lucrarea lui Teodor Tanco se face referire la toți membrii Academiei Române care aparțin, potrivit autorului, județului Bistrița-Năsăud, ajungând să fie incluse nu mai puțin de 23 de nume. În ceea ce privește pe academicienii năsăudeni, volumul coordonat de Mircea Prahase cuprinde 17 personalități la care trebuie adăugați, pe bună dreptate, Dumitru Protase și Tiberiu Morariu, primiți în Academie în anul 2003. Uneori această listă a fost lărgită în mod forțat, argumentele folosite pentru nominalizare nefiind pe deplin convingătoare.

⁴ „Transilvania”, XXXVII, 1906, pp. 90–93.

⁵ Ioan Seni, *Academicienii năsăudeni și ASTRA*, în SCE, pp. 20–23.

⁶ Teodor Tanco, *Academia Română (1866–1966). Academicienii năsăudeni și bistrițeni*, Cluj, 1966; Idem, *Academia Română (1866–1966). Academicienii năsăudeni și bistrițeni*, ediție revăzută, Cluj-Napoca, 2006.

Cine sunt academicienii năsăudeni?

1. Nicolae Bălan⁷ (n. 27 aprilie 1882, Blăjenii de Sus – m. 6 august 1955, Sibiu). Urmează școala primară și liceul la Năsăud, după care se înscrie la Facultatea de Teologie din Cernăuți, urmată de cursuri de specializare la Breslau (Wroclaw). Tot la Facultatea de Teologie din Cernăuți își va susține și doctoratul, în anul 1905. În același an, este numit profesor la Seminarul Pedagogic-Teologic „Andreian” din Sibiu, unde, timp de 15 ani (1905–1920), și-a câștigat o binemeritată reputație. La 27 februarie 1920 a fost ales mitropolit al Ardealului, funcție pe care o va deține timp de peste 30 de ani. A fost primit în Academia Română la 10 iunie 1920, ca membru de onoare.

2. George Coșbuc⁸ (n. 20 septembrie 1866, Hordou – m. 9 mai 1918, București). A urmat cursurile primare la școlile din Hordou, Salva, Telciu și apoi la Năsăud, unde va absolvi și „Gimnaziul superior grăniceresc”. La Gimnaziul năsăudean va pune accent pe studiul limbilor străine, iar în cadrul Societății de lectură „Virtus Romana Rediviva” a scris aproape 200 de poezii, publicate în revista școlii, „Muza Someșană”.

După susținerea examenului de maturitate (1884), se va înscrie la Facultatea de Filozofie și Literatură a Universității din Cluj. Va pleca înainte de absolvire la Sibiu, ca redactor la revista „Tribuna”. Din anul 1889 se mută la București, unde va lucra la Ministerul Cultelor, la Serviciul arhitecturii urbane, la Casa Școalelor și la redacțiile mai multor periodice: „Albina”, „Foaia interesantă”, „Lumea ilustrată”, „Semănătorul”, „Vatra”, „Viața literară”. A colaborat la „Amicul familiei”, „Amicul tinerimii”, „Familia”, „Flacăra”, „Convorbiri literare”, „Viața Românească” ș.a.

Opera literară a lui George Coșbuc se concretizează în mai multe volume de poezii: *Blade și idile*, *Fire de tort*, *Ziarul unui Pierde-vară*, *Cântece de vitejie*; sau de proză: *Povestea unei coroane de oțel*, *Războiul nostru pentru neatârnare povestit pe înțelesul tuturor*, *Dintr-ale neamului nostru*; dar și în traducerea unor lucrări din literatura universală: *Eneida*, de P. Vergilius Maro; *Mazeppa*, de Byron; *Antologie sanscrită*; *Sacotala*, de Kalidasa; *Don Carlos*, de Schiller; *Divina Comedia*, de Dante Aligheri; *Odiseea*, de Homer.

Academia Română i-a acordat în anul 1897 marele premiu *Năsturel-Herescu* pentru întreaga activitate literară, iar la 1 aprilie 1900 este primit în rândul membrilor corespondenți ai Academiei Române. Ca membru activ a fost primit în ședința Academiei din 16/29 mai 1916, sub președinția lui Barbu Ștefănescu Delavrancea.

3. Elie Miron Cristea⁹ (n. 18 iulie 1868, Toplița – m. 6 martie 1939, Cannes, Franța). A frecventat „școala poporală” din satul natal, urmând apoi

⁷ Leon Pop, Nicolae Bălan, în SCE, pp. 30–35; Traian Pavelea, *Năsăudul. Repere istorice și culturale*, Bistrița, 2001, pp. 193–195; Ioan Seni, *Mitropolitul Nicolae Bălan și „ASTRA”*, în „In aeternum Nicolae Bălan arhiepiscop și mitropolit”, Bistrița, 2001, pp. 107–111; Teodor Tanco, *op. cit.*, pp. 48–50.

⁸ Ioan Lăpușneanu, George Coșbuc, în SCE, pp. 36–47; Traian Pavelea, *op. cit.*, p. 198; Teodor Tanco, *op. cit.*, pp. 42–44.

⁹ Ilie Șandru, Valentin Borda, *Patriarhul Miron Cristea*, Târgu-Mureș, 1998, p. 26; Mircea Păcurariu, *Ilie Miron Cristea*, în SCE, pp. 48–53.

patru clase la „Gimnaziul Grăniceresc din Năsăud”. S-a înscris la Institutul Teologic din Sibiu, pe care-l absolvă cu rezultate remarcabile. Lucrează un an ca învățător la „școala poporală” din Orăștie, apoi, cu o bursă oferită de Mitropolia din Sibiu, se va înscrie la Facultatea de Filozofie din Budapesta, unde va obține și doctoratul, la 15 mai 1895, cu lucrarea: *Eminescu, Viața și opera. Studii asupra unor creații mai noi din literatura română*. A colaborat la ziarul ctitorit de marele ierarh Andrei Șaguna – „Telegraful Român”, apoi la „Tribuna”, „Țara Noastră”, „Gazeta Transilvaniei”, „Românul”, „Libertatea”, „Biserica Ortodoxă Română”, „Apostolul”.

La 30 ianuarie 1900 este hirotonisit ca diacon, iar în anul 1902 se călugărește la Mănăstirea Hodoș-Bodrag (Arad), sub numele de Miron, ca un gest de recunoștință adus binefăcătorului său, mitropolitul Miron Românul. În anul 1909 va fi ales episcop de Caransebeș, iar la 31 decembrie 1919 a fost promovat în scaunul de mitropolit primat al României. La 4 februarie 1925, Sinodul țării a aprobat *Actul de înființare a Patriarhatului Românesc*, iar mitropolitul primat Miron Cristea devenea primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, fiind înscăunat la 1 noiembrie 1925. Lui i se datorează Palatul Patriarhal de la București, schitul de la Toplița, dar și sute de lăcașuri de cult din întreaga țară, printre care și biserica cu hramul „Constantin și Elena” din Năsăud.

A îndeplinit funcția de regent al tronului în timpul vacanțării acestuia (1927–1930), și funcția de prim ministru al țării (1938–1939), în timpul regelui Carol al II-lea, funcție deținută până la moarte. A fost primit în Academia Română, ca membru de onoare, în data de 7 iunie 1919, la propunerea istoricului Ioan Lupaș.

4. Leon Daniello¹⁰ (n. 2 noiembrie 1898, Budapesta – m. 27 martie 1970, Cluj). Între anii 1909–1917 urmează Școala primară la Salva și studiile liceale la „Gimnaziul grăniceresc” din Năsăud. În continuare, s-a înscris la Facultatea de medicină din Cluj, pe care o termină în 1922. În anul 1923 este numit preparator la Clinica condusă de Iuliu Hațieganu, unde un an mai târziu va fi avansat asistent. Între anii 1926–1927 lucrează ca asistent stagiar la Clinica „Charitte” din Paris, apoi la Institutul Pasteur din Calmette. În anul 1928 își susține cu succes la Cluj concursul de docențiat, după care pleacă la Viena, Paris și Oslo pentru desăvârșirea studiilor. Reîntors la Cluj, înființează Clinica fiziologică din Cluj, Dispensarul studențesc T.B.C. și Dispensarul antituberculos al Clujului. După studii de specialitate la Viena, apoi la Munchen, va aborda tratamentul chirurgical în tuberculoză. Pentru rezultatele binefăcătoare în combaterea silicozei, medicul Leon Daniello a primit titlul de Laureat al Premiului de Stat (1953).

A publicat peste 300 de lucrări în țară și străinătate și alte peste 200 de comunicări au fost prezentate la diferite congrese, simpozioane, colocvii și conferințe de specialitate, susținute în limbi de circulație mondială. Se va

¹⁰ V. Moisescu, *În memoriam: prof. dr. doc. Leon Daniello*, în „Clujul medical”, LXIII, Cluj, 1970, nr. 3, pp. 461–463; Traian Pavelea, *op. cit.*, p. 199.

implica activ și în cadrul Asociațiunii ASTRA, în calitate de președinte al Secțiunii medicale a Despărțământului Cluj.

În sesiunea din 1-4 februarie 1965, Academia Română l-a ales membru corespondent, la propunerea președintelui I. Murgulescu. De asemenea, a fost membru al Academiei de Medicină, membru al Societății Franceze de tuberculoză, membru al Societății de pneumoftiziologie din Germania de est, membru consilier al Uniunii Internaționale contra Tuberculozei, membru al Academiei de Științe din New-York etc.

5. Nicolae Drăganu¹¹ (n. 18 februarie 1884, Zagra - m. 18 decembrie 1939, Cluj-Napoca). A făcut Școala primară în comuna natală, iar cursurile liceale la Gimnaziul din Năsăud. Urmează cursurile Facultății de Litere din Budapesta, obținând și doctoratul în filologie la foarte scurt timp (1906), cu tema *Compunerea cuvintelor românești*. Începând cu anul școlar 1906-1907, a lucrat ca profesor la Gimnaziul Superior Românesc din Năsăud, iar în 1917 este numit docent (conferențiar) la Catedra de Limba și Literatura Română de la Universitatea Maghiară din Cluj.

După Marea Unire din 1918, se va afla în centrul vieții politice și publice clujene, ocupând importante funcții: *decan* al Facultății de Litere și Filozofie, *rector* al Universității din Cluj, precum și *președinte* al Secțiunii literare al Asociațiunii ASTRA, *membru* în Comitetul Central al Asociațiunii, *președinte* al Societății române de lingvistică, *primar* al Clujului.

S-a dedicat cercetării științifice. În perioada petrecută la Năsăud a realizat câteva studii lingvistice și filologice importante: *Limbă și istorie, Asperități sintactice, Principiile care ne-ar servi de bază la studierea și clasificarea cuvintelor compuse, Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțianu*. Este coautor la *Istoria Școalelor năsăudene* din 1913, la care a mai lucrat și Virgil Șotropa. Rămâne în cultura și istoria românească prin *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, 1933; sau *Elemente de sintaxă a limbii române și Istoria sintaxei*, tipărite postum în 1945. În *Toponimie și istorie* a dorit să stabilească originea lingvistică a toponimelor din Valea Someșului.

A colaborat la numeroase reviste: „Transilvania”, „Luceafărul”, „Pagini literare”, „Orientul român”, „Solia satelor”, „Revista Bistriței”, „Dacoromania”, „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, „Revista filologică”, „Buletinul Societății numismatice”, „Arhiva Someșană” ș.a. Pentru meritele sale a fost răsplătit și cu Ordinul „Coroana României” în grad de Mare Ofițer și Comandor (1920). Primește calitatea de membru corespondent al Academiei Române, în 4 iunie 1923, și pe cea de membru activ, la 20 mai 1939.

6. Emil Isac¹² (n. 17 mai 1886, Cluj - m. 25 martie 1954, Cluj). Clasele primare și o parte din studiile secundare le urmează la Cluj, la Școala

¹¹ „Analele Academiei Române, Dezbatere”, Tomul LIX, 1938-1939, București, 1940, pp. 181-182; „Arhiva Someșană” (în continuare AS), nr. 28, Năsăud, 1940, pp. 464-490; Dumitru Protase, *Nicolae Drăganu*, în SCE, pp. 59-65.

¹² „Raportul al XL-lea despre Gimnaziul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlar 1902/1903”, pp. 105-106; „Raportul al XLI-lea despre Gimnaziul superior fundațional din

Elementară Evanghelică Germană, respectiv la Liceul Piarist (1892-1902). Clasele VII-VIII le continuă la Gimnaziul superior fundațional din Năsăud, ca elev „privatist”. Se înscrie la Facultatea de Drept și Științe de stat a Universității maghiare din Cluj, pe care o absolvă în anul 1910.

Încă de pe băncile școlii se afirmă publicistic și literar. Debutează cu poezii în revista „Familia” (*La umbra plopilor*), în anul 1903, iar în anul 1908 îi va apărea la Cluj și primul volum, *Poezii. Impresii și senzații moderne*. Devine un om de presă, colaborând la reviste și ziare românești și maghiare: „Telegraful român”, „Rampa”, „Cuvântul liber”, „Avântul”, „Voința”, „Izbânda”, „Adevărul”, „Universul”, „Universul literar”, „Flacăra”, „Patria”, „Gândirea”, „România liberă”, „Ellenze”. Face parte din biroul de presă al Marii Uniri din 1918, de la Alba Iulia, apoi al Consiliului Dirigent. Va fi numit „comisar” al Guvernului român pe lângă Opera Română și Teatrul Național din Cluj și secretar artistic al Astrei. Tipărește *Cartea unui om*, în 1925; *Poeze și Poezii*, ambele în 1936. Alte volume publicate: *Ardealule, Ardealule bătrân; Poeze în proză*.

După război se dedică publicisticii și literaturii, contribuind la înființarea Filialei din Cluj a Uniunii Scriitorilor din România. Propus de academicianul Emil Petrovici, va primi calitatea de membru corespondent al Academiei Române, la 2 noiembrie 1948.

7. Simeon Florea Marian¹³ (n. 1 septembrie 1847, Ilișești (Suceava) – m. 11 aprilie 1907, Suceava). Începe Școala primară în satul natal și o continuă la Suceava, acolo unde frecventează și o parte din studiile gimnaziale. În anul școlar 1869-1870 este elev în clasa a VII-a la Gimnaziul Superior Român Greco-Catolic din Năsăud. Clasa a VIII-a o face la Gimnaziul din Beiuș, unde-și susține și examenul de maturitate. Urmează studii superioare la Cernăuți, la Facultatea de Teologie (1871-1875). După absolvire va fi numit preot în Poiana Ștampei (Bucovina), apoi la Voloca și Siret, unde va activa ca preot și profesor. Se stabilește la Suceava (1883), unde va lucra ca profesor de religie și științele naturale la Gimnaziul din localitate.

Se afirmă ca un iubitor de folclor, pe care a început să-l culeagă încă din vremea când se afla în zona Năsăudului grăniceresc. În 1869, la Botoșani, va tipări întâia sa carte: *Poezii populare din Bucovina. Balade române culese și corese*, iar la Sibiu, în 1878, va edita *Tradițiuni populare române*. Întreține relații științifice cu alți folcloriști: B. P. Hașdeu, V. Alecsandri, P. Ispirescu, I. Pop Reteganul. Ține corespondență cu colaboratorii din sate și editează: *Poezii populare despre Avram Iancu* (Suceava – 1900); *Tradiții poporane române din Bucovina* (1897); *Sărbătorile la români*, vol. I-III (1898-1901).

Alte volume îi vor încununa opera: *Poezii populare român; Hore și chiuuituri din Bucovina; Descânțete poporane române; Vrăji, farmece și descânțete;*

Năsăud pentru anul școlar 1902/1903”, p. 121; Traian Pavelea, *op. cit.*, pp. 211-212; Florea Bucur, Ironim Marțian, Emil Isac, în SCE, pp. 66-71.

¹³ S. C. Stroescu, *Dicționarul folcloristic – Folclorul literar românesc*, București, 1979, p. 272; Traian Pavelea, *op. cit.*, pp. 13-215; Grigore Marțian, Simeon Fl. Marian, în SCE, pp. 72-74; Teodor Tanco, *op. cit.*, p. 38-40.

Satira poporană română; Păsările noastre și legendele lor; Legendele Maicii Domnului; Nunta la români; Nașterea la români; Însmormântarea la români; Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor; 250 Căntece ostășești ș.a. Multe dintre cercetările și studiile sale le-a publicat în diferite periodice, la care a colaborat. Pentru lucrarea *Ornitologia populară română*, vol. I-II, publicată în 1883, la Cernăuți, va primi, un an mai târziu, premiul „Năsturel-Herescu”.

Pentru meritele sale, în ședința din 26 martie 1881, sub președinția lui Ion Ghica și a secretarului Alexandru Odobescu, este primit în Academia Română. Discursul său de recepție s-a numit *Cromatică poporului român*.

8. Iulian Marțian¹⁴ (n. 23 iunie 1867, Mintiu – m. 26 octombrie 1937, Năsăud). Școala primară o parcurge în satul natal și apoi la „Norma” din Năsăud, unde va continua și clasele de gimnaziu. Devine cadet al Școlii Militare din Sibiu, îmbrățișând cariera militară, în care va avansa până la gradul de maior. În anul 1904 abandonează armata, după care se stabilește la Năsăud. La finele anului 1918 se va implica activ în evenimentele care au precedat Marea Unire, fiind comandantul Gărzii Naționale din Năsăud și președinte al Consiliului Național Român.

S-a preocupat în egală măsură și de cercetarea istorică și arheologică, în special în zona Someșului Mare, de unde a colecționat documente, manuscrise, cărți, opere de artă și alte obiecte legate de viața materială și spirituală a ținutului năsăudean. Alături de Iuliu Moisil și Virgil Șotropa, la 2 august 1931, a creat *Muzeul năsăudean*, instituție care în 1937, împreună cu *Biblioteca și Arhiva*, vor forma Subdirecția Arhivelor Statului.

Iulian Marțian a publicat numeroase studii în diferite publicații sau ca lucrări separate: *Contribuții la istoricul Rodnei*; *Castrul Rodna*; *Contribuție la istoria descălecătorii*; *Fata, tradiție și istorie*; *Acte și documente*; *Țara Năsăudului înaintea instituirii regimentului de grăniceri*, Năsăud, 1933; *Repertoriu arheologic pentru Ardeal, Bistrița*, 1920; *Urme din războaiele Romanilor cu Dacii*, Cluj, 1921; *Ardealul. Constatări și lămuriri*, Bistrița, 1925; *Ardeal. Istorie și toponimie*, Bistrița, 1924; *Contribuții la heraldica vechiului Ardeal*.

A fost ales membru corespondent al Societății de Antropologie din Viena; membru al Comisiei Monumentelor Istorice (*secția pentru Transilvania*); membru corespondent al Societății Numismatice Române, membru pe viață al Astrei. A fost primit în Academia Română la 27 mai 1933, ca membru de onoare, la propunerea lui Alexandru Lapedatu.

9. Constantin C. Moisil¹⁵ (n. 8 decembrie 1876, Năsăud – m. 22 octombrie 1958, București). Școala primară a făcut-o la „Norma” din Năsăud, după care a absolvit și Gimnaziul năsăudean. A urmat Facultatea de Litere din București, secția istorie, unde studiază cu profesori de renume: Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul, V. A. Urechia etc.

¹⁴ Teodor Tanco, *op. cit.*, pp. 54–56; Ionim Marțian, *Iulian Marțian*, în SCE, pp. 76–81; În anul 1992, pe fațada casei în care a locuit Iulian Marțian la Năsăud, *Despărțământul năsăudean* al Astrei a dezvelit o placă comemorativă. Discursul omagial a fost rostit de către academicianul Dumitru Protase.

¹⁵ Teodor Tanco, *op. cit.*, pp. 46–48; Gheorghe Pleș, *Constantin C. Moisil*, în SCE, pp. 82–88.

După terminarea facultății va lucra ca profesor la Focșani, apoi la Tulcea și în cele din urmă la București, la liceul „Matei Basarab”. Și-a susținut doctoratul la Cluj, cu o lucrare de numismatică (*Monetăria Țării Românești în timpul dinastiei Basarabilor*), rezultat al activității de conducător al Cabinetului de numismatică a Academiei Române. A organizat Școala românească de arhivistică și a inițiat prima revistă de specialitate, „Revista Arhivelor”. A fost director general al Arhivelor Statului, dedicându-se publicării a numeroase studii de istorie, arheologie, numismatică, medalistică, sigilografie, heraldică etc., în total peste 570 de titluri.

În 7 iunie 1919, la propunerea istoricului Vasile Pârvan, a fost primit în Academia Română ca membru corespondent, iar la 12 august 1948 i s-a acordat calitatea de membru titular.

10. Iuliu Moisi¹⁶ (n. 19 mai 1859, Năsăud – m. 28 ianuarie 1947, Năsăud). Urmează Școala primară și Liceul grăniceresc la Năsăud, apoi se înscrie la Politehnica din Viena, unde studiază arhitectura, chimia industrială și științele naturale. A fost membru activ al Societății studențești „România Jună”. Se întoarce în anul 1885 la Năsăud, apoi trece Carpații în Bucovina, iar din 1886 îl întâlnim ca profesor la Liceul „Radu Greceanu” din Slatina.

În anul 1894 este transferat la Liceul „Tudor Vladimirescu” din Târgu Jiu. În acest oraș va întemeia revista „Amicul tinerimii”, va conduce Banca populară „Cerbul”, și va fonda Muzeul Gorjului. A înființat și prima școală de ceramică românească. În anul 1905 se mută la București, unde va pregăti Expoziția generală română (1906), după care va lucra ca secretar la Muzeul de etnografie și artă populară (1906–1910). Tot la București, a condus Muzeul Pedagogic al Casei Școalelor.

A colaborat la numeroase periodice: „Buletinul Societății Române de Geografie”, „Convorbiri literare”, „Arhivele Olteniei”, „Arhiva Someșană”, „Vatra”. A fost onorat cu titlul de „Cavaler al Ordinului Coroana României” și a fost ales ca membru de onoare al Academiei Regale Italiene Internaționale „La Stella d'Italia”.

În anul 1931 se întoarce la Năsăud, unde împreună cu Virgil Șotropa și Iulian Marțian vor pune bazele Muzeului grăniceresc, a Bibliotecii Academiei și a Arhivelor Statului, filiala Năsăud. Până la sfârșitul vieții va fi directorul Despărțământului Năsăud al Astrei, perioadă în care va redacta și o bună parte a valoroasei opere „Figuri grănicerești”, tipărită în două volume: 1937 – vol. I, 1939 – vol. II.

Alte lucrări: „Conștiința națională și eroismul grănițerilor năsăudeni, Bistrița, 1938; *Catalogul detaliat al diapozitivelor (fotografii diafane pe sticlă) a Muzeului pedagogic*, București, 1914; *Arta decorativă în ceramica românească*, București, 1931; *Românii ardeleni din vechiul regat și activitatea lor până la războiul întregirii neamului*, București, 1929; a tradus Roy Chapman Andrews,

¹⁶ Teodor Tanco, *op. cit.*, pp. 63–66; Gavrilă Tomi, *Iuliu Moisi*, în SCE, pp. 89–95. În anul 1992, Desp. Astra Năsăud a dezvelit o placă comemorativă pe casa în care Iuliu Moisi a locuit la Năsăud.

Pe urmele omului primitiv; Elena Keller, *Memento mori*. A lăsat peste 1000 de texte pe diverse teme, fapt ce-i va atrage renumele de „enciclopedistul”.

A fost primit în Academia Română la 24 mai 1943, ca membru de onoare, la propunerea lui Dimitrie Gusti.

11. Tiberiu Morariu¹⁷ (n. 26 septembrie 1905, Salva – m. 30 noiembrie 1982, Cluj-Napoca). A început școala primară în localitatea natală, continuându-și studiile la Școala Germană din Bistrița, și apoi la Năsăud, unde va promova bacalaureatul în anul 1924. Urmează cursurile Universității din Cluj, Secția geografie și științele naturale, obținând licența în anul 1929.

Și-a continuat pregătirea științifică la Paris, unde va ajunge în anul 1930. Întors în țară, a fost numit preparator, apoi asistent și șef de lucrări la Catedra de geografie a Universității din Cluj. În anul 1935 își ia doctoratul cu tema *Păstoritul în Munții Rodnei*, după care se dedică misiunii de profesor universitar, ajunge șef de catedră și ulterior decan. A participat la numeroase acțiuni internaționale – Paris (1929, 1968, 1972), Moscova (1955), Londra (1964), New-Delhi (1968), Liege (1965), Cracovia (1966). Activitatea de cercetare se concretizează în numeroase cărți, sute de studii, articole, comunicări, cronici, recenzii sau cursuri.

Între cele peste 700 de studii, cursuri și tratate se numără: *Oieritul evreilor maramureșeni*; *Despre aurăritul din Valea Someșului Mare*; *Despre stânele din Carpații românești*; *Material etnografic și folcloric ciobănesc din Munții Rodnei*; *Obiceiuri, credințe și superstiții legate de focul viu*; *Note relative la valahii de pe coasta dalmatină*; *Păstoritul în Alpii francezi și în Carpați*; *Despre distribuția populației în Transilvania, Banat și Crișana*; *Despre migrările maramureșene în Transilvania*; *Păreri germane și maghiare asupra structurii etnice a orașelor Transilvaniei, Banatului și Crișanei*. A contribuit la redactarea monumentalei lucrări *Monografia geografică a României*.

A fost ales președinte al Comitetului Național de Geografie (1958), este numit membru de onoare al Societății de Hidrologie din Ungaria și membru corespondent al Uniunii Internaționale de Geografie. În anul 1969 i s-a acordat titlul de „doctor honoris causa” al Universității din Strasbourg. A fost primit în Academia Română în 29 ianuarie 1955, ca membru corespondent, la recomandarea lui Gh. Macovei.

12. Iacob Mureșanu¹⁸ (n. 27 noiembrie 1812, Rebrîșoara – m. 17 septembrie 1887, Brașov). Școala elementară o face la „Triviala” din Năsăud, iar Gimnaziul superior la Blaj, unde-și continuă și studiile superioare de filozofie și teologie. Va lucra ca profesor la Gimnaziul din Brașov, unde o lungă perioadă de timp va deține și funcția de director.

În anul 1837, obține de la Viena aprobare pentru a înființa „Gazeta Transilvaniei”, unde va lucra un timp împreună cu istoricul George Barițiu, apoi singur, până în 1878. A tipărit „Pronunciamentul” de la Blaj, a sprijinit

¹⁷ Vasile Tutula, *Tiberiu Morariu*, în SCE, pp. 96–99; Ana Filip, Ioan Morariu, *Salva Repere monografice*, Bistrița, 2005, pp. 503–509; Teodor Tanco, *op. cit.*, pp. 78–80.

¹⁸ Traian Pavelea, *op. cit.* pp. 229–230; Leon Muti, *Rebrîșoara – mărțurii pentru eternitate*, vol. II, Cluj-Napoca, 2004, pp. 91–112; Teodor Tanco, *op. cit.*, pp. 36–38.

Reuniunea femeilor române din Brașov și Banca Albina, a activat cu folos în Asociațiunea Astra. A stimulat viața culturală prin organizarea de spectacole de dans și teatru, găzduindu-le chiar în propria-i casă. A creat dansul *Romana*, în stilul cadrilului francez, compus din motive românești, jucat și la Năsăud, în special de Maia. În

În data de 17 septembrie 1877, a fost primit în Academia Română ca membru de onoare, la propunerea lui George Barițiu. În prezent, școala din localitatea Rebrîșoara poartă numele celor doi Mureșeni – Iacob și Ioachim, iar Asociațiunea Astra le-a dezvelit o placă comemorativă cu ocazia adunării anuale a Despărțământului Năsăud (26 octombrie 1997).

13. Florian Porcius¹⁹ (n. 16 august 1816, Rodna – m. 30 mai 1906, Rodna). Școala primară o face în localitatea natală, după care frecventează Școala Normală din Năsăud (1827–1831). Începe Gimnaziul la Cluj și-l termină la Blaj. În anul 1838 urmează cursul preparandial al lui Ioan Marian, iar din 1839 a funcționat ca învățător comunal la Rodna. Pleacă la Viena pentru a studia la Școala Superioară de pedagogie (1844–1845), în paralel urmând la Universitate cursuri de botanică, economie și caligrafie.

Va lucra ca învățător la Zagra, apoi se va transfera la Școala Normală din Năsăud, de unde, în anul 1848 și 1865, va pleca în delegații la Viena pentru revendicarea unor drepturi ale românilor. În anul 1861 va ocupa postul de pretor pentru cercul Rodna, din 1862 va fi jude la Sedria generală (tribunal) a Districtului autonom românesc al Năsăudului, iar din 1867 va ocupa funcția de vicecăpitan al acestuia, până la desființarea sa în 1876.

În lumea științifică se va face cunoscut ca un strălucit botanist. Cele mai multe dintre lucrările sale se păstrează la Cluj și la București. Între principalele sale lucrări se rețin și *Enumeratio plantarum phaerogamicarum districtus quondam assodiensis*; *Diagnosele plantelor fanerogame și criptogame*. A contribuit la lucrarea lui Dimitrie Brândză, *Flora Dobrogei*. A corespondat cu numeroși specialiști din țară și străinătate, cărora le-a prezentat noutățile sale: *heracleum carpaticus*, *centaurea carpatica*, *pulmonaria dacica*, *festuca Porcii* etc.

Academia Română l-a primit printre membrii săi în ședința din 10 martie 1882, la propunerea lui Dimitrie Brândză și sub președinția lui Titu Maiorescu. Prin hotărâre imperială a fost distins cu ordinul *Coroana de Fier* clasa a III-a și cu titlul de *cavaler*, pentru meritele sale științifice. În anul 1905 regele Carol I a României i-a conferit medalia „Bene Merenti clasa I”.

14. Iuliu Prodan²⁰ (n. 29 octombrie 1875, Chiochiș – m. 27 februarie 1959, Cluj). Urmează școala primară în satul natal, iar studiile secundare la Gherla. Între anii 1890–1894 îl întâlnim ca elev la Gimnaziul din Năsăud.

¹⁹ Florian Porcius, *Autobiografie*, în AS, Năsăud, 1928, nr. 8, pp. 62–69; Virgil Șotropa, *Adause la biografia lui Florian Porcius*, în AS, Năsăud, 1928, nr. 8, pp. 69–75; Ștefan Buzilă, *Adause la biografia lui Porcius și date despre Rodna*, în AS, Năsăud, 1929, nr. 10, pp. 123–125; Silvestru Mureșan, Liviu Păiuș, *Florian Porcius*, în SCE, pp. 108–113; Liviu Păiuș, *Monografia comunei Rodna veche*, vol. II, Bistrița, 2003, pp. 135–139; Traian Pavelea, *op. cit.*, pp. 231–233; Teodor Tanco, *op. cit.*, pp. 40–42.

²⁰ Traian Pavelea, *op. cit.*, pp. 234–235; Romulus Berceni, *Iuliu Prodan*, în SCE, pp. 114–118; Teodor Tanco, *op. cit.*, pp. 74–76.

Urmează Facultatea de geografie și științe naturale din Cluj, după care va preda ca profesor la Gherla, Eger (Ungaria) și Zombor (Iugoslavia). În anul 1919, Consiliul Dirigent îl va numi profesor la Academia Agricolă din Cluj, unde va preda fitopatologia și botanica agricolă.

Elaborează numeroase lucrări de specialitate, cunoscute atât în țară cât și în străinătate: *Contribuții la flora României*; *Flora pentru determinarea și descrierea plantelor din România*; *Cele mai rentabile plante medicinale din România*; *Centauree României*; *Flora Câmpiei Ardelene*; *Flora mică ilustrată*; *Dușmanii pomilor roditori*; *Fânețe și pășuni în nordul Transilvaniei*. A contribuit la Herbarul Florei URSS, la Herbarul de la Viena sau cel din Ungaria. În cadrul colectivului care a lucrat la *Flora României* a prelucrat 23 de genuri și trei familii de angiosperme. A identificat specii noi de plante: *rosa napocensis*, *rosa sabedensis*, *rosa timisorensis*.

A fost primit în Academia Română ca membru de onoare, în data de 2 iulie 1955. În anul primirii în Academie, Institutul Agronomic din Cluj i-a făcut cadou un album cu poze din activitatea sa, în care se menționează: „*Prin opera d-voastră științifică ați pus bazele botanicii în țara noastră, iar prin activitatea de mare dascăl, ați educat generații de agronomi și botaniști care vă poartă o caldă recunoștință ...*”.

15. **Liviu Rebreanu**²¹ (n. 27 noiembrie 1885, Târlișua – m. 1 septembrie 1944, Valea Mare, Argeș). Clasele elementare le frecventează la Maieru, urmând mai departe două clase de liceu la Năsăud, după care face Școala civilă maghiară din Bistrița. Despre anii petrecuți la Năsăud va vorbi cu recunoștință într-o scrisoare adresată directorului acestuia, Aurel Șorobetea, în anul 1939: „*Liceul grăniceresc din Năsăud pe care-l conduceți și reprezentați cu atâta înțelegere și însuflețire, mi-a dăruit primele îndrumări de literatură românească. Amintirile cele mai dragi, acele ale copilăriei, mă leagă indisolubil de instituția d-voastră ...*”.

În continuare, urmează Liceul militar din Șopron, iar la absolvire se înscrie în Academia militară din Budapesta (1903–1906). Rămâne 2 ani la Gyula ca ofițer de honvezi, după care se retrage în Valea Someșului, unde va lucra ca ajutor de notar la Nimigea, Nepos și Măgura Ilvei. În anul 1909 va trece Carpații în România, nu înainte de a participa la adunarea Despărțământului Năsăud al Astei de la Ilva Mare și Adunarea anuală a Asociațiunii de la Sibiu.

Se va angaja reporter la „Ordinea”, iar mai târziu secretar de redacție la „Falanga literară și artistică”. Ajunge secretar literar la Teatrul Național din Craiova, oraș în care se va căsători cu Fanny Rădulescu (1912). Revenit la București, scoate revista „Scena”, va publica proză scurtă: *Frământări* – 1912; colaborează la „Rampa”, „Ziua”, „Scena”, „Universul literar”, „Viața românească”, „Adevărul”, „Sburătorul”. Refuză mobilizarea în război și se refugiază la Iași, unde este privit cu suspiciune. Aici se va naște romanul-jurnal *Calvarul*. Inițiază „Mișcarea literară” și „România literară”.

²¹ Traian Pavelea, *op. cit.*, pp. 236–238; Gavril Istrate, *Liviu Rebreanu*, în SCE, pp. 119–123; Teodor Tanco, *Academia Română ...*, pp. 61–63.

A fost director al Teatrului Național din București; secretar, vicepreședinte și președinte al Societății Scriitorilor. A condus Direcția pentru Educarea Poporului, timp în care era și președinte al Secțiunii literare Astra. Va publica pe rând: *Golanii* – 1915; *Mărturisiri* – 1916; *Răfuiala* – 1919; *Calvarul* – 1919; *Ion* – 1920, roman răsplătit cu premiul „Năsturel-Herescu” al Academiei Române; *Pădurea spânzuraților* – 1922; *Adam și Eva* – 1925; *Ciuleandra* – 1927; *Crăișorul* – 1929; *Răscoala* – 1932; *Jar* – 1934; *Gorila* – 1938; *Amândoi* – 1940. A scris și teatru – *Plicul*; *Cadrilul*; *Apostolii*; *Osânda*.

În anul 1929 primește Premiul Național pentru proză. La propunerea lui Mihail Sadoveanu a fost ales membru activ al Academiei Române, în sedința din 25 mai 1939. Discursul de recepție s-a intitulat *Laudă țăranului român*, o adevărată pledoarie pentru calitățile statornice ale neamului românesc, reflectate în comportamentul și atitudinea țăranului român.

16. Grigore Silași²² (n. 25 ianuarie 1836, Beclean – m. 17 ianuarie 1897, Năsăud). Școala primară o urmează în localitatea natală, apoi „norma” la Năsăud, iar studiile secundare la Dej și Cluj. Se înscrie la Academia teologică greco-catolică din Blaj și continuă, ca bursier, Seminarul Central „Sf. Barbara” din Viena, unde se integrează în activitatea societăților studențești românești, în special „România Jună”. În anul 1862 obține doctoratul în teologie la Universitatea din Viena, unde rămâne ca vicerector.

Din 1865 tipărește „Sionul românesc” – revistă bisericească, literară și școlară. Între 1872–1884 a funcționat ca profesor la Catedra de limba și literatura română de la Universitatea maghiară din Cluj. Tot acolo, în anul 1881, obține doctoratul în filozofie. Inițiază societatea studențească „Iulia” și ține conferințe culturale în cercurile Astrei. A susținut Banca „Economul”. A întemeiat Reuniunea Sodalilor (meseriași și comercianți) din Cluj, a fost directorul Băncii Aurora și președinte al Despărțământului Astra Cluj.

Pentru activitatea culturală și publicistică românească este persecutat de regimul dualist austro-ungar prin acuze, procese și prigoniri, până la excluderea din Universitate (1884) și pensionare forțată, la numai 49 de ani. I se remarcă lucrările: *Apologii* (discuții filologice și istorice maghiare privitoare la Români), 1879; *Renașterea limbii române în vorbire și scriere*; *Dialectul macedo-român în paralel cu cel daco-român*; *Despre însemnătatea literaturii române tradiționale*; *Românul în poezia populară*; *Abecedar român din secolul al XXVII-lea*. A colaborat la publicațiile: „Transilvania”, „Familia”, „Erdely Museum”. Era poliglot, cunoscând: greaca, latina, franceza, maghiara, germana, araba și câteva limbi semitice.

A fost primit în Academia Română la 13 septembrie 1877, ca membru de onoare, președinte fiind Ioan Ghica.

17. Virgil Șotropa²³ (n. 5 decembrie 1867, Gheorgheni – m. 1 aprilie 1954, Năsăud). Școala primară o face în limba maghiară la Gheorgheni, după

²² Virgil Șotropa, *În amintirea lui Grigore Silași*, în AS, Năsăud, 1930, nr. 13, pp. 239–242; Traian Pavelea, *Grigore Silași*, în SCE, pp. 124–132; Teodor Tanco, *op. cit.*, pp. 34–36.

²³ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 155/1899; nr. 235/1899; Arhivele Statului Bistrița, fond Virgil Șotropa, pach. XXIX, d. 406, f. 48; Vasile Bichigean, *Omagiul profesorului Virgil Șotropa trecut la*

care continuă la Năsăud, la Gimnaziul grăniceresc, ultima clasă fiind parcursă la Liceul nemțesc din Bistrița. Studiile superioare le frecventează la Universitatea din Cluj, Facultatea de Litere, ca bursier al Fondurilor grănicerești.

Din anul școlar 1888–1889 va lucra ca profesor suplinitor la Gimnaziul năsăudean, predând limbile română și maghiară la clasele I–IV, iar din 1898 a fost confirmat ca profesor suplinitor definitiv. A fost propus ca director al Gimnaziului grăniceresc, pentru „o cultură superioară și moralitate ireproșabilă”, dar guvernul maghiar l-a respins ca fiind „prea mare naționalist român ... care căuta să împiedice maghiarizarea liceului năsăudean”.

A scris numeroase articole de istorie, vizând îndeosebi Regimentul grăniceresc de la Năsăud și revoluția de la 1848–1849; o altă temă preferată fiind școlile năsădene. Publică frecvent în revista *Astrei*, „Transilvania”. La 1 ianuarie 1913 „cere” ieșirea la pensie, dar se va reîntoarce la catedră după Marea Unire, la 1 noiembrie 1919, când va preda germana, româna, istoria, filosofia, dreptul; pensionându-se pentru a doua oră la 1 septembrie 1933.

Între anii 1924–1940 a condus revista „Arhiva Someșană”, tipărind 28 de numere, în care sunt publicate peste 70 de articole și studii. Se numără printre fondatorii Muzeului năsăudean și a filialelor năsădene a Bibliotecii Academiei și a Arhivelor Statului. Printre lucrările sale valoroase se numără: *Istoria școalelor năsădene*, 1913, în colaborare cu dr. Nicolae Drăganu; *Năsăudul*, monografie, în colaborare cu dr. Alexandru Ciplea, 1924; *Tătarii în Valea Rodnei*, 1924, în „Arhiva Someșană”; alte zeci de articole și studii în diferite publicații.

Om cu o aleasă și bogată activitate, a fost primit în Secțiunea istorică a Asociațiunii *Astra*, Institutul de Geografie din București, Despărțământul năsăudean al *Astrei* etc. Va fi primit în Academia Română la 24 mai 1943, ca membru de onoare, la propunerea lui Silviu Dragomir.

18. Dumitru Protase²⁴ (n. 1 februarie 1926, Mocod). Urmează școala primară în satul natal, după care continuă la Năsăud, la Liceul „G. Coșbuc”. În anul 1946 se înscrie la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității clujene, unde va fi reținut după absolvire. A scris peste 250 de cărți, studii, lucrări și articole care vizează în special istoria Daciei romane și postromane. Este coautor la *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei. A condus numeroase șantiere arheologice de importanță majoră. A fost numit *Cetățean de Onoare* al orașelor Cluj și Năsăud. A primit titlul de *Doctor Honoris Causa* din partea mai multor Universități din țară. Este primit în Academie în vara anului 2003, ca membru de onoare;

pensiune cu începere de la 1 sept. 1933, în Anuarul Liceului Grăniceresc „G. Coșbuc”, an școlar 1932–1933, pp. 19–20; Ion Rusu, *Filiala Arhivelor Statului, Județul Bistrița-Năsăud*, București, 1981, p. 20 și următoarele; „Plaiuri năsădene”, nr. 2–3, 1943, p. 3; Lazăr Ureche, *Virgil Șotropa*, în SCE, pp. 133–139; Teodor Tanco, *op. cit.*, pp. 61–62.

²⁴ Vasile Tutula, *Recunoștință și prețuire. Laudașio*, în „Virtus Romana Rediviva”, nr. 4, Cluj-Napoca, 1999, pp. 5–11; Teodor Tanco *op. cit.*, pp. 90–93.

19. **Tudor Drăganu**²⁵ (n. 2 decembrie 1912, Năsăud). Este fiul renumitului lingvist și filolog Nicolae Drăganu. Școala primară o urmează la Năsăud, iar liceul la Cluj, unde s-a stabilit împreună cu familia. Se înscrie la Facultatea de drept a Universității clujene, unde va obține și titlul de doctor, la numai 22 de ani (1934). Se dedică carierei universitare, devenind în anul 1946 profesor, titular de disciplină. A primit titlul de *Doctor Honoris Causa* al mai multor Universități din țară. A ținut conferințe la Paris, Sorbona, Viena, Budapesta, Bruxelles, Washington, Alger, Malta etc. Este autorul *Tratatului de Drept Constituțional* (1972); *Actele de drept administrativ*; *Supremația legii*; *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România*; *Introducere în teoria și practica Statului de drept*; *Declarațiile drepturilor omului și repercursiunile lor în dreptul internațional public*. A fost președinte și vicepreședinte al mai multor foruri internaționale de drept, iar pe plan comunitar a primit calitatea de *Cetățean de Onoare* al mai multor orașe din țară, printre care și orașul Năsăud, unde s-a născut. A fost primit în Academia Română la 21 iulie 2003, ca membru de onoare.

**Über die rumänischen Akademiemitglieder
- 140 Jahre von Gründung der rumänischen Akademie**

- Zusammenfassung -

Von den Schülern die in die Schulen aus Năsăud gelernt haben, viele haben, nach mehrere Jahren, es geschafft, dank ihrer Verdienste, in der rumänischen Akademie einzutreten, der höchste wissenschaftlicher Forum des Landes. Auf der Liste befinden sich, unter Anderen, der Prosaschriftsteller Liviu Rebreanu, der Dichter George Coșbuc, der Botaniker Florian Porcius, der Arzt Leon Danniello oder der Erzbischof Nicolae Bălan. Der anwesende Studium ist diesen Persönlichkeiten gewidmet, mit dem Anlaß der Erfüllung von 140 Jahre seit der Gründung der rumänischen Akademie.

²⁵ Ioan Mihai, *Laudație în onoarea profesorului Tudor Drăganu*, în ziarul „Răsunetul” din 11 ianuarie 2006; Teodor Tanco, *op. cit.*, pp. 78-80.

CONTRIBUȚIA DOCUMENTELOR DE ARHIVĂ LA CUNOAȘTEREA GEOGRAFIEI JUDEȚULUI BISTRIȚA-NĂSĂUD

Ioan BÂCA

Considerații generale

Documentele de arhivă, ca formă de păstrare a informației, reprezintă o sursă importantă de cunoaștere a istoriei și geografiei spațiului situat la interfeța coroanei muntoase (corona montium) Țibleș-Rodna-Suhard-Bârgău-Călimani cu dealurile transilvane.

Aceste documente pot fi clasificate după cum urmează:

a) *după perioada de redactare* există: documente contemporane cu evenimentul descris (elaborate de instituții sau persoane fizice) și documente ulterioare evenimentului (sinteze, statistici, manuscrise tematice, descrieri geografice etc.);

b) *după genul documentului* se deosebesc: rapoarte, dări de seamă, certificate de atestare a proprietăților, adeverințe, memorii privind realitățile social-economice și politice, monografii în manuscris, materiale cartografice (hărți, schițe de hărți) etc.;

c) *după teritoriul de referință* se pot menționa: documente referitoare la întreg ținutul județului Bistrița-Năsăud, în diferite etape de organizare administrativ-teritorială (regiment de graniță, district, comitat, județ) și documente care tratează areale mai restrânse, cum ar fi unități geografice (munți, văi) sau unități administrative (cercuri, comune);

e) *după emitent* există: documente redactate de instituții locale (primării, sedria generală, comisia statistică, vicariate, biserici, școli) și documente întocmite de persoane particulare (învățători, profesori, preoți, ofițeri etc.), care se pot constitui în fonduri personale.

Aspecte metodologice

Pentru a stabili rolul documentelor de arhivă la cunoașterea geografiei județului Bistrița-Năsăud am parcurs următorul demers metodologic:

- identificarea unor documente în manuscris;
- analiza, prelucrarea și interpretarea conținutului acestora;

- clasificarea informațiilor cu caracter geografic, în funcție de problemele abordate;
- elaborarea unor concluzii.

Contribuții documentare la cunoașterea geografiei județului Bistrița-Năsăud

Pe baza cercetărilor efectuate asupra mai multor materiale documentare existente în cadrul Arhivelor Naționale Bistrița, am stabilit două categorii de documente cu relevanță pentru cunoașterea geografiei județului:

a) ***documente cu caracter geografic***, reprezentate prin:

- 1) documente scrise (lucrări monografice, descrieri geografice);
- 2) documente cartografice (schițe, hărți);

b) ***documente cu caracter divers***, care conțin informații variate, din domeniul social-economic, politic și etnocultural.

Documentele cu caracter geografic, analizate de noi, sunt redactate de către persoane particulare sub forma unor monografii, dedicate fie întreg județului, fie anumitor zone, cum ar fi părți de munți, văi intens umanizate sau comune. Din conținutul acestora se desprind numeroase *informații fizico-geografice*, referitoare la trăsăturile cadrului natural (relief, climă, rețea hidrografică, covor vegetal, animale sălbatice), *social-istorice*, legate de evoluția populației și așezărilor, *economico-geografice* (activități economice), precum și *informații cu caracter etnocultural* privitoare la obiceiuri, tradiții, meșteșuguri, structura și inventarul gospodăriei țărănești etc. Pe lângă informațiile științifice conținute, această categorie de documente are și *valoare metodologică* pentru geograf, întrucât oferă numeroase modele de tratare a diferitelor aspecte de ordin geografic. Spre exemplu, este interesantă descrierea și discutarea limitelor sau hotarelor unor entități geografice (munți, văi, comune), a căror traseu a fost stabilit pe lângă condiționările fizico-geografice și într-un anumit context social-istoric. De asemenea, se poate remarca îndemânarea cu care autorii acestor lucrări utilizează anumite metode de cercetare cum ar fi: analiza, sinteza, comparația, inducția și deducția etc.

Documentele cu caracter divers (rapoarte, statistici, adevărinite, memorii etc.) sunt redactate atât de persoane particulare, dar și de diferite instituții, iar conținutul lor se referă la o multitudine de fenomene și evenimente social-economice, politice și culturale dintr-o anumită perioadă de timp. Cu toate acestea, informațiile deținute în paginile lor pot avea conotații geografice, mai ales dacă sunt prelucrate și interpretate ca atare. Fie că este vorba de relații sociale, de evenimente istorice, de memorii, de practici agricole sau de statistici, ele oferă perspective asupra fenomenelor geografice din zonele sau vremurile respective.

Analizând în detaliu documentele de arhivă putem specifica câteva din problemele de amănunt cu caracter geografic pe care acestea le vizează,

cu referire la teritoriul actual al județului, la localitățile componente sau la anumite areale:

- localizarea și descrierea analitică minuțioasă a unor entități geografice (forme de relief, ape curgătoare, comunități umane etc.);
- delimitarea anumitor subunități geografice, descrierea și discutarea hotarelor acestora;
- denumirea fenomenelor geografice urmărite (locuri, ape, evenimente), fapt care arată gradul mare de umanizare a zonei, legătura strânsă dintre locuitori și mediul lor de viață, precum și dorința autorilor de a localiza și defini precis diferite aspecte geografice;
- ilustrarea prin date statistice a unor fenomene social-economice (structura populației, utilizarea terenurilor, volumul de masă lemnoasă exploatat, cantitatea de fân obținută, capacitatea nutritivă a pășunilor exprimată prin numărul de animale suportat etc.);
- evoluția spațio-temporală a unor fenomene și entități geografice (relief, drenaj, așezări, activități economice, rețeaua de drumuri, modul de utilizare a terenurilor, raportul dintre suprafețele împădurite și cele ocupate cu pășuni și fânețe, structura și forma vetrelor de sat, organizarea administrativ-teritorială, mentalități și comportamente etc.);
- reconstituirea mediului natural, social, economic și cultural din perioada respectivă;
- consemnarea unor hazarde naturale (inundații, epidemii), sociale (conflicte, războaie, revolte) și tehnologice (incendii), petrecute pe teritoriul județului.

Studii de caz

Pentru exemplificarea rolului pe care îl au documentele de arhivă la cunoașterea geografiei județului Bistrița-Năsăud și contribuția lor la dezvoltarea geografiei, pe plan științific și metodologic, am luat în discuție patru lucrări, aflate în manuscris, pe care le vom analiza în continuare.

Descrieri geografice și topografice. Nestor Șimon, sfârșitul secolului al XIX-lea¹.

Colecția de documente semnate de către Nestor Șimon este mare, preocupările sale sunt diverse, iar contribuția domniei sale la cunoașterea geografiei Comitatului Bistrița-Năsăud și la dezvoltarea geografiei românești ca știință sunt deosebit de importante. Manuscrisele studiate de noi și redactate de către Nestor Șimon la finele secolului al XIX-lea, când se puneau de fapt bazele geografiei în România, se reunesc într-o veritabilă Geografie a Comitatului Bistrița-Năsăud, care urmează demersul logic al descrierilor geografice regionale: așezare geografică, limite, caracteristicile cadrului natural, populația și comunitățile umane, activități economice. Cel mai bine s-au

¹ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud (în continuare A.N.D.J.BN.), colecția *Iulian Marțian*, dosar 10, ff. 1-79.

păstrat manuscrisele dedicate zonei montane a comitatului, din care se desprind o serie de aspecte geografice, după cum urmează:

a) aspecte geomorfologice:

- regionarea zonei montane pe criterii geomorfologice, legate de configurația de ansamblu a reliefului (noduri orografice, masive, culmi și vârfuri, sisteme de văi), rezultând următoarea taxonomie: unități montane (Munții Rodnei, spre exemplu), subunități de rangul I (Muncel, din M. Rodnei, de exemplu) și subunități de rangul II sau părți de munte (cum ar fi Piciorul Fântânei, din Muncel);

- stabilirea limitelor subunităților montane și precizarea relațiilor geografice cu subunitățile vecine; iată, spre exemplu, cum sunt descrise limitele sau hotarele masivului Bistricioara [astăzi Bistricior, n.n.], din Munții Călimani: *„granița acestui munte se începe la Tăul Zânelor și merge în dreapta de aici prin pădure drept până în Prislopul Scurt, de aici pre culme până în Tarnița Capu Muntelui de Jos, de aici pre culme lângă muntele Fața Neteadă până în Piatra Bistricioarei, de aici mai departe până în vârful Strunișorului [azi Strunior, n.n.], de aici în stânga pre Izvorul Aurului în jos lângă Dălbidan până în Colb, de aici până în râul Panu, de aici până în râul Bistrița, de aici prin pădure în linie dreaptă până la punctul numit Tăul Zânelor”*; se observă aici că limitele propuse de autor se bazează pe criterii geomorfologice și hidrografice, urmând aliniamente de culmi, vârfuri, văi și pâraie;

- descrierea caracteristicilor orohidrografice ale reliefului, respectiv sistemele de culmi și văi din cadrul subunităților geomorfologice; este des utilizat termenul de „picioare” pentru a desemna culmile prelungi care sprijină edificiul unor masive, mai ales de origine magmatică (Miroslava, Țibleș);

- precizarea unor aspecte legate de configurația reliefului: pantă (prețipiș), vârfuri, înșeuări (tarnițe), culmi înguste, suprafețe plane; iată cum este descris muntele Dălbidan din Călimani: *„acest munte are o porțiune îngustă, o porțiune petroasă, o parte plană și o parte prețipișă, dar un munte foarte plăcut, cu apă deajuns”*; sau muntele Buba din Bârgău: *„mai mult petros decât curat, prețipiș și ploios, cu apă deajuns”*; sau muntele Corni [Măgura Corni, n.n.] de lângă Ilva Mare: *„parte e curat, parte petros, parte cu tarniță și parte podiș”*;

- descrierea sumară a reliefului de amănunt și a unor procese morfosculturale (suprafețe pietroase, cu grohotișuri și stâncării, suprafețe cu drumuri de care, supuse eroziunii); iată spre exemplu acest fapt descris în cadrul masivului Bistricioara din Călimani: *„plaiurile din cauza prețipișurilor sunt peste tot rele”*, datorită șiroirii și proceselor de ravenație;

b) aspecte hidrografice:

- menționarea arterelor hidrografice care drenează subunitățile de relief respective; sunt precizate râurile mari, afluenții, obârșiile acestora și orientarea cursului;

c) aspecte legate de structura vegetației care acoperă zonele montane, cu relevanță în plan economic; iată un exemplu pentru muntele Miroslava din Bârgău: *„10 părți pădure de brad și de fag, din care 4 părți nu sunt de pășune”*; sau pentru muntele Bucșoaia din Bârgău: *„dacă din 12 părți e pădure de brad și*

numai puțină pădure de fag, dar care însă a patra parte din 12 nu e de pășune pentru că și e stâncos și plin cu cădețuri de vânt”;

d) *aspecte de ordin practic*, legate de posibilitatea practicării defrișărilor, a extinderii pășunilor, a numărului de animale alocat pe pășuni, a cantităților de furaje obținute pe fânețe sau a amenajării de drumuri; câteva exemple în acest sens sunt relevante: în cadrul masivului Bistricioara: „pădurile nu sunt dese și-s bune de pășunat, fiindcă suprafața teritoriului de la Tăul Zânelor până la Gura Izvoarelor e frumoasă și se pot face așa multe extirpațiuni așa încât întreg Borgoul să poată câștiga iernaticul pentru oile sale”; sau în zona muntelui Zâmbroaia din Bârgău: „de-a lungul drumului principal în mai multe locuri se pot face extirpațiuni și să se mărească calea de până acum”; pe muntele Miroslava „pășunea este pentru 800 oi”; pe muntele Ineu „pășunea este pentru 3000 de oi, 600 de boi, 300 de cai”; pe muntele Șuvăroasa din Bârgău „în partea comunei Nepos se pot face 52 care cu fân, iar a Rodnei vechi 56 care de fân”; aprecieri importante se fac și în legătură cu profilul economic al zonelor montane din cadrul comitatului: „fiind aceste ținuturi muntoase și mai puțin apte spre agricultură, cu atât e mai acomodat pentru economia de vite, care și constituie sorigintele principal a subsistenței poporului ce le locuiesc”;

- într-un document despre muntele Cibleş [Țibleș n.n.], Nestor Șimon descrie în termeni metaforici priveliștea văzută de pe culme, sugerând potențialul turistic al acestei zone: „acela care a petrecut o dată aici pe acest vârf mai 6000 urme înalt peste nivelul mării și a vădut aici răsărind soarele, a vădut marea de negură sub petioarele sale, apoi împrăscind-se negura a vădut de cătră Maramureș fata morgana, orașă, râuri, arătând grădini măiestre în tablouri de vâul de măgură și a vădut sub petioarele sale șerpuind fulgerile – numai acela pote înțelege, cum au locuit aici dînele, cum a putut rămâne aici numele unei grădini, pe care poporul până în ziua de azi o numește grădina vrăjitoarelor”; în zilele noastre localnicii numesc „Grădina Zânelor” relieful ruiniiform, deosebit de atractiv, de sub vf. Arcer [culmea Grohot, obârșile Izvorului Rău], sculptat în roci magmatice și sedimentare cornificate;

e) *aspecte toponimice* referitoare la bogăția de denumiri (oronime, hidronime și fitonime în special), utilizate pentru formele de relief și apele curgătoare, fapt care îl transpune pe cititor într-un univers familiar și care indică, pe de-o parte buna cunoaștere a locurilor de către autor, iar pe de altă parte strânsa legătură dintre populația comitatului și natură, materializată prin denumirea, și astfel, umanizarea fiecărui loc;

2. *Comitatul Bistrița-Năsăud. Tratat orografic, hidrografic și etnografic.* Victor Onișor, student cls. VII gimnazială, 1892².

Lucrarea este redactată în formă monografică, fiind alcătuită din cinci părți. În partea I, intitulată *Situațiunea*, se precizează așezarea geografică, vecinii, întinderea, poziția matematică și limitele comitatului. Partea a II-a, *Orografia*, este dedicată reliefului și urmărește încadrarea regională a unităților de relief la Carpații Estici și descrierea unitățile de relief muntoase

² Ibidem, dosar 23/C, ff. 60-75.

de pe teritoriul comitatului (M. Rodnei, M. Bârgăului, M. Călimani, M. Budacului și Șieului), menționându-se limitele acestora, orientarea și configurația orohidrografică, vârfurile principale (toponime, altitudini). În partea a III-a, numită *Hidrografia*, se arată orientarea rețelei hidrografice în corelație cu configurația generală a reliefului și se descriu râurile importante (Someșul Mare, Bistrița, Budacul, Șieul, Dipșa, Bistrița Aurie), precizându-se obârșiile acestora, caracteristicile cursurilor și afluenții mai importanți și se menționează iezerele din M. Rodnei și tăurile din zona de deal (Tăure, Zagra). Partea a IV-a, *Etnografia*, se referă pe scurt la câteva trăsături geodemografice ale populației de pe teritoriul comitatului: număr de locuitori, structura națională, lingvistică, religioasă, fapt care arată utilizarea datelor statistice în descrierea unor fenomene geografice. Partea a V-a, *Descriere specială*, este dedicată descrierii cercurilor Năsăud, Rodna, Iad și Beșineu, precizându-se localitățile componente, așezarea geografică, numărul de locuitori, structura națională și diferite aspecte sociale (școli, judecătoria) și economice (târguri, activități).

Din punct de vedere metodologic se observă orientarea demersului științific de la general (teritoriul comitatului) la particular (cercurile componente), realizându-se, astfel, legătura dintre întreg și părțile sale, cu evidențierea unor aspecte specifice.

Analizând mai detaliat partea a II-a, *Orografia*, se observă preocuparea autorului pentru regionarea fiecărei unități muntoase de pe teritoriul comitatului. Astfel, în cadrul Munților Rodnei, numiți și Alpii Rodnei sau Alpii Bastarnici, sunt separate următoarele subgrupe morfologice transversale, desfășurate între Someș-Teșna și Ilva (actualmente atașată M. Bârgău); între Someș și Izvorul Băilor; între Izvorul Băilor și Anieș; între Anieș și Cormaia; între Cormaia și Rebra; între Rebra și Salva; între Salva și Apa Zăgrii (actualmente atașată la M. Țibleș). Munții Bârgăului, numiți și Munții Bistriței Transilvane, sunt împărțiți în trei subgrupe longitudinale: subgrupa dintre Ilva și Leșu, mai scundă; subgrupa dintre Leșu și Tiha, dominată de vf. Heniu și subgrupa dintre Tiha și Bistrița, cu vf. Buba, Bucșoia și Căsariu. Munții Călimani, delimitați între râul Dorna și Bistrița Transilvană, aliniază câteva vârfuri, dintre care doar Bistricioara aparține astăzi județului Bistrița-Năsăud, formând limita cu județul Suceava și Mureș. În sfârșit, Munții Budacului și ai Șieului (care fac parte din Platoul Călimanilor) sunt încadrați între Bistrița Transilvană și Dipșa, fiind divizați în trei subgrupe, desfășurate între Bistrița și Budac, între Budac și Șieu și între Șieu și Dipșa (aceasta din urmă atașată actualmente Dl. Bistriței).

3. *Descrierea teritoriului, hotarului și originii comunei Borgo-Bistrița, Bârgăului și altor locuri însemnate din Bârgău, atât pe bază de documente, cât și pe bază de traducțiuni și legende, apoi deducțiuni vechi din gura poporului.* Simion Nica Pop Andron, pretor pensionar, 1905³.

³ *Ibidem*, dosar 23/C, ff. 85-90.

În acest caz este vorba de o lucrare cu caracter monografic, în manuscris, dedicată unei unități administrativ-teritoriale din cadrul Comitatului Bistrița-Năsăud, respectiv comuna Bistrița Bârgăului. Titlul sugerează pe de-o parte *problemele urmărite* (teritoriul, hotarul, originea comunei), iar pe de altă parte *sursa materialelor bibliografice* folosite în realizarea acestei lucrări (documente, traduceri, legende și informații de la localnici). Se îmbină, astfel, din punct de vedere metodologic, cercetarea de teren întreprinsă de un om al locurilor, cu cea de tip documentarist, având ca scop redarea cât mai fidelă a realităților geografice din spațiul respectiv.

Lucrarea este vastă, fiind structurată pe douăsprezece capitole. În *primul capitol* este descrisă rețeaua stradală a comunei sau sistemul de uliți, apoi este explicat toponimul Borgo-Bistrița, este amintită rețeaua de râuri care drenează teritoriul comunei, sunt menționate instituțiile bisericești și fabrica de lemnărit, precum și căile de comunicație care asigură legăturile comunei cu localitățile învecinate. *Al doilea capitol* se ocupă de descrierea hotarelor comunei și a relațiilor geografice dintre aceasta și zonele vecine, urmând ca în *capitolul trei* să se facă unele observații la descrierea hotarului. În *capitolul patru* se trece la împărțirea hotarului comunei în teritorii, iar în *capitolele cinci și șase* sunt descrise posesiunile montane ale comunei de pe vremea regimentului de graniță (munții Strunior, Dălbidan, Bistricioara, Mărișelu, Grui). *Capitolele șapte și opt* sunt dedicate descrierii originii bisericilor și locuitorilor din comuna Borgo-Bistrița, iar în *capitolul nouă* autorul face o descriere succintă a Văii Bârgăului, de la Borgo-Prund până la Tihuța (limite, istoricul așezărilor de pe vale, forma vetrelor de sat, traseul râului). *Capitolele zece și unsprezece* sunt destinate unor „*observări și adause la diferite lucruri mai însemnate din toate comunele adică din valea Borgoului*” (monumente, poduri, moara de hârtie și moara artificială de făină de la Borgo-Prund, legende etc.). Ultimul capitol, *al doisprezecelea*, tratează pe scurt istoricul Regimentului Grăniceresc.

Din multitudinea de informații geografice oferite de această lucrare monografică se desprind câteva aspecte mai importante, cu relevanță în plan științifico-metodic:

- stabilirea sistemului de uliți principale și secundare în cadrul comunei, cu dispunere rectangulară;
- parcelarea și geometrizarea terenurilor din vatră sub formă de „grădini quadrate” și conturarea unui anumit peisaj agricol;
- prefigurarea planului comunei și a structurii vetrei: „*aședându-se casă lângă casă în direcțiune oblă, pre lângă ulițele principale; – încât să pote argumenta că nici orașă nu au această situațiune regulată și romantică*”; iar prin această așezare a caselor „*s-a format 4 fronturi de casă în linie oblă și la dosul casălor afară de ogrăzi se află grădinile cu pometuri*”;
- precizarea factorilor care au condiționat apariția și evoluția așezării;
- descrierea căilor de comunicație care leagă comuna cu localitățile învecinate Borgo-Prund, Borgo-Tiha, Borgo-Moroșieni, Colibița și Cușma: „*legăturile de drumuri strategice, economice, comerciale și alte plaiuri sau cărări, se*

află din comună cătră vest la opidul Borgo-Prund, mergând din sânul comunei pe drumul principal – apoi de la biserici e drumul ce duce din ulița bisericii trecând podul cel mare ... peste râul Bistrița spre sud peste Bîrdireasa de sus cătră comuna Cușma – care leagă comerțul cu Valea Budacului și a Șieului, – în parte și comuna Dorolea”;

- descrierea minuțioasă a hotarelor comunei și discutarea acestora în legătură cu istoricul stabilirii lor, cu proprietarii terenurilor care se înscriu pe hotar și cu alte evenimente petrecute pe traseul lor (certuri, defrișări etc.);
- organizarea teritoriului pe cele două unități administrative, *„intravilanul sau aședămintele pe șesu lângă râul Bistrița”* și extravilanul sau teritoriile din afara vetrei;
- precizarea modului de utilizare a terenurilor din spațiul comunei (arături, grădini, fânețe și păduri);
- menționarea resurselor naturale din subsolul așezării (ape sărate, ape minerale, turbă, roci de construcție);
- descrierea evoluției geodemografice și administrativ-teritoriale a comunei sau a comunelor învecinate: *„din această comună (Tiha n.n.) sa estins locuințele pe la puste și moșii pe luncă în sus și așa după familia Moroșianu din Tiha și alte familii având posesiuni pe luncă în sus, în cele din urmă sa format și regulat comuna Borgo Moroșieni circa 80 de ani încoace”;*
- menționarea unor elemente atractive din cadrul comunei și din comunele învecinate (monumente, obiective economice, legende, fortificații din timpul invaziei tătare și războaielor mondiale etc.), fapt care anticipează dezvoltarea laturii turistice a geografiei județului Bistrița-Năsăud;
- utilizarea intensă a toponimelor, astfel că fiecare loc din cuprinsul comunei are nume, fapt care indică gradul mare de umanizare a zonei, relațiile strânse dintre populație și natură și precizia autorului pentru localizarea unor fenomene geografice.

4. Chestionar cerut de Comisia Statistică, 1875⁴.

Dintr-un chestionar cerut la 1875 de Comisia Statistică pentru *„compunerea și litografierea unei mape cadastrale peste întreg Districtul Năsăud”*, se desprind o serie de informații privind structura terenurilor și toponimia utilizată în cadrul acestui areal geografic. Per ansamblu, în structura fondului fiiliar se disting următoarele categorii de terenuri: terenuri pentru arătură, terenuri pentru fânaț, terenuri pentru pășune, terenuri pentru pădure și terenuri neproductive (stâncării, drumuri, mlaștini etc.).

Pe comune, structura terenurilor diferă în funcție de condiționările geomorfometrice. Astfel, în comunele cu relief deluros predomină terenurile arabile și fânețele (Șieuș, Sântioana, Gledin, Monor, Zagra, Mititei, Mocod, Salva, Ragla, Mărișelu, Năsăud, Rusu Bârgăului, Josenii Bârgăului), iar în cele cu relief muntos ocupă suprafețe mari pășunile, fânețele și pădurile (Rebrișoara, Rebra, Rodna, Sângeorz, Ilva Mică, Ilva Mare, Leșu, Tiha Bârgăului, Mureșenii Bârgăului, Bistrița Bârgăului).

⁴ Idem, fond Florian Porcius, dosar 15, f. 71-72.

Teritoriul comunelor era alcătuit din două unități administrativ-funcționale, respectiv hotarul satului și părțile de munte, specificate pe foi cadastrale. *Hotarul satului* cuprindea intravilanul și moșia, iar *părțile de munte* erau situate în afara satelor, așa cum au fost ele moștenite din vremea Regimentului de graniță, fiind repartizate în arealele muntoase din apropierea comunelor, pentru a facilita paza și gestionarea pășunilor și pădurilor grănicerești. Astfel, comunele Mocod, Mititei, Zagra, Runcu Salvei, Rebrîșoara, Rebra, Salva, Hordou, Bichigiu și Năsăud aveau părți de munte în Munții Rodnei, comunele Poienile Zăgrii și Zagra aveau părți de munte în Munții Țibleșului, comunele Monor, Gledin, Șieuș, Sântioana, Mărișelu și Budacu de Sus dețineau părți de munte în Munții Călimani, iar comunele de pe valea Bârgăului aveau proprietăți în Munții Bârgăului și în Călimani. Atât hotarul satului cât și părțile de munte erau împărțite în riduri sau părți de hotar, exprimate prin diferite toponime (morfonime, hidronime, bionime, antroponime).

Iată din acest exemplu cum un simplu chestionar poate să ofere atâtea informații cu caracter geografic referitoare la un areal întins, precum Districtul Năsăudean.

Concluzii

Documentele prezentate mai sus, precum și alte documente cercetate de noi în cadrul Arhivelor Naționale Bistrița, conțin numeroase informații care, prin specificul lor, își aduc contribuția la cunoașterea geografiei județului Bistrița-Năsăud. Pe lângă documentele redactate de instituții, se observă preocuparea unor persoane particulare, cu știință de carte, de a descrie și clasifica anumite fenomene geografice din cadrul județului, fapt care, din punct de vedere metodologic, a contribuit și la dezvoltarea geografiei în țara noastră.

Documentele strict geografice sunt redactate pe principii monografice și au caracter descriptiv, bazându-se pe observații de teren, pe preluarea și interpretarea unor date istorice și pe informațiile de la localnici. Aceste lucrări pun, de fapt, bazele geografiei regionale și a geografiei istorice.

În cadrul descrierilor geografice, se insistă foarte mult pe toponimie, pe enumerarea unor fenomene, pe discutarea anumitor aspecte (hotare, forme de relief, hidrografie, evenimente istorice legate de anumite locuri) și pe sublinierea unor aspecte social-economice și administrative din cadrul județului sau a comunelor componente. Lucrările, prin conținutul lor, reflectă gradul de dezvoltare a geografiei la vremea respectivă, iar limbajul folosit este destul de accesibil și utilizează terminologia geografică a epocii, în combinație cu cea literară și istorică.

Din punct de vedere metodologic fenomenele și entitățile geografice sunt tratate analitic și sintetic, sunt comparate și raportate mereu la contextul social-istoric și economic al vremurilor respective, dând posibilitatea cercetătorului să descifreze mecanismele relațiilor dintre locuitori și mediul lor de viață.

The contribution of archived documents to the geography awareness in the district of Bistrița-Năsăud

- Abstract -

The archived documents, as a form of storage of information, represents an important source of knowledge of the history and geography within the space situated at the confluence between the mountain crown Țibleș-Rodna-Suhard-Bârgău-Călimani with the transilvanian hills.

These documents can be classified as follows:

- by the writing period;
- by the genre of the document;
- by the reference territory;
- by the emitting authority.

Based on the research conducted over several documents existing within The National Archives Bistrița, we established two relevant document categories to affect the geographical awareness for the district of Bistrița-Năsăud:

a) *documents of a geographic character*, represented by written documents (monographies, geographic descriptions) and cartographic documents (sketches, maps);

b) *documents of diverse characters*, which contain various info, from the social-economic, political, and ethno-cultural field.

So as to explicit the role that archived documents holed for the geography awareness for our district and their contribution to the development of the geography, on a scientific and methodological plan, we considered four works, on a manuscript stage, that we analysed in the present study.

Adrian Onofreiu, Ioan Bolovan, *Contribuții documentare privind istoria regimentului grăniceresc năsăudean*

- PREZENTARE DE CARTE -

Florina POP

Manuscrisul căpitanului Karl Klein intitulat „Istoria de arme a Regimentului cezaro-crăiesc de infanterie nr. 17 național român transilvănean” este invitația la lectură pe care ne-o adresează Adrian Onofreiu și Ioan Bolovan în volumul „Contribuții documentare privind istoria Regimentului grăniceresc năsăudean”. Această ultimă apariție editorială, lansată la începutul lui noiembrie 2006 în aula Colegiului Național „George Coșbuc” din Năsăud în prezența istoricului Liviu Maior, constituie un omagiu închinat soldatului Paul Petru, la împlinirea a 30 de ani de la trecerea în neființă.

Cartea, apărută în anul 2006 la editura clujeană „Accent”, se bucură de un succint cuvânt înainte semnat de profesorul universitar doctor Liviu Maior. Astfel, din prezentarea acestui istoric, aflăm că autorii Adrian Onofreiu, cercetător la Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, și Ioan Bolovan, conferențiar universitar doctor la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, sunt deja recunoscuți pentru calitatea demersurilor lor istoriografice de până acum și studierea sistemului militar din Transilvania nu este un subiect străin pentru cei doi.

Având drept pavază cuvintele lui Mihail Kogălniceanu despre istoria noastră într-o „epohă așa de materială, așa de egoistă”, Adrian Onofreiu și Ioan Bolovan își încep discursul istoriografic cu un citat din scrisoarea lui Nestor Șimon din Năsăud adresată preotului Ștefan Buzilă din Poiana (Sâniosif). Fragmentul exemplificat ilustrează istoria aparte dată de identitatea acestor oameni și locuri din Țara Năsăudului: „Frate Buzilă! La noi, în ținutul de graniță avem atâta material de exploatat, încât numai o societate științifică ar fi în stare să ne exploateze totul, și nu un om singuratic. În fine îți mai adaug cum că avem o istorie atât de frumoasă, atât de strălucită și atât de avută în bravuri, încât stau bun că, nici un popor nu se poate lăuda cu o istorie mai sublimă, decât acest district”.

Volumul „Contribuții documentare privind istoria Regimentului grăniceresc năsăudean” este conceput sub forma unei *restitutio*, autorii publicând pentru prima oară integral, fără a modifica textul, manuscrisul în care căpitanul Karl Klein alcătuiește o istorie a Regimentului începând cu primul an de existență (1763) și până la 1866, perioadă definitorie pentru

trecutul acestor meleaguri fără de care nu ar fi fost posibilă crearea unei mentalități și conștiințe aparte cunoscută de contemporani drept mentalitatea grănicerească.

Intervalul de timp 1763-1866 constituie o treaptă evolutivă care a marcat profund și decisiv viața oamenilor din zonă, o perioadă istorică care a făcut obiectul unor numeroase studii și cercetări de specialitate. Despre acest subiect s-a scris enorm. Aceasta ne-o confirmă chiar autorii lucrării de față prin exemplele oferite, nu numai cele semnate de români, ci și prin documentele de arhivă depozitate în sediile Direcțiilor Județene ale Arhivelor Naționale din Cluj, Sibiu, București și Bistrița-Năsăud, dar și la Viena sau Budapesta, unde mii de file de documente își așteaptă cercetătorii ca să le descopere și să le valorifice prețiosul conținut.

Lucrarea căpitanului Karl Klein, tradusă din limba germană de bistrițeanul Lucian Moise, este editată în întregime cu respectarea structurii inițiale, autorii considerând util să reproducă drept anexe patru file din manuscrisul original pentru observarea caracteristicilor de limbă și a celor de paleografie gotică de la mijlocul secolului al XIX-lea. Deși au optat pentru o traducere liberă, fără a urma *ad litteram* versiunea originală, autorii au căutat să păstreze câte ceva din „parfumul lingvistic” al epocii, intervenind cu diverse explicații sau trimiteri bibliografice redată sub forma notelor de subsol. Respectând linia originalului, textul publicat menține o serie de sublinieri, extrem de numeroase.

Intitulată „Istoria de arme a Regimentului cezaro-crăiesc de infanterie nr. 17 național român transilvănean”, lucrarea lui Karl Klein dorește, după cum sugerează și titlul, să fie o sinteză militară a Regimentului, întocmită însă cu pregătirea și mijloacele de care dispunea autorul în secolul al XIX-lea.

Ca modalitate de redactare, Karl Klein a ales stilul folosit de istoricii evenimentiali, structurându-și informațiile culese pe ani. În preambulul manuscrisului, căpitanul plasează în timp și spațiu ținutul grăniceresc al „cătanelor negre”, cum a fost denumită zona Năsăudului, realizând o prezentare a cadrului geografic cu specificul formelor de relief, a climei, dar și a căilor de comunicație din zonă. Karl Klein nu uită să amintească despre originea, „caracterul național” și religia locuitorilor, despre care vorbește cu o deosebită stimă și pe care-i consideră fără dubiu „descendenți ai vechilor romani”.

Trecând de la trăsăturile fizice plăcute, completate de caracterul moral deosebit al năsăudeanului, istoricul militar creionează un portret al grănicerului, acel erou anonim care și-a dovedit de nenumărate ori loialitatea față de Coroană în timpul campaniilor militare descrise în manuscris. „Grănicerul român s-a evidențiat în toate războaiele prin curaj, îndrăzneală, rezistență, sânge rece și vitejie, calități frumoase care au fost recunoscute de către marii conducători de oști ai secolului al XIX-lea: împăratul Napoleon I și arhiducele Carol”, se arată în prima parte a „Istoriei de arme a Regimentului cezaro-crăiesc de infanterie nr. 17 național român transilvănean”.

În preambul mai sunt amintite instituțiile de învățământ din districtul Regimentului II grăniceresc, dar și detalii de genul procurării îmbrăcăminte

pentru soldați, întrucât menirea grănicerului nu era „numai serviciul de cordon și menținerea siguranței naționale interioare” ci, în timp de război, el trebuia să se alăture soldatului din armata de linie pentru apărarea Imperiului, cum s-a întâmplat de altfel în campaniile prusacă, turcească și franceză.

„Istoria de arme ...” începe cu anul 1763 când, în urma „preaînaltei Ordonanțe” din 16 aprilie a luat ființă Regimentul cezaro-crăiesc de infanterie II național român, dar și Regimentul de cavalerie ușoară-dragoni român. Alcătuit dintr-o majoritate românească covârșitoare - 97% -, regimentul se întâlnea pe platoul „mai sus de comuna Salva” pentru executarea de exerciții, „comuna” Năsăud - cum i se zicea pe atunci - fiind aleasă ca stație-post de stat major a Regimentului de infanterie român. Din manuscris mai aflăm că 3000 de soldați compuneau Regimentul, dar și detalii tehnice precum situația existentă la nivel de stat major, organizarea pe campanii și batalioane, atribuțiile fiecărui comandant, respectiv componența echipamentului unui grănicer etc.

Original dintr-o familie bucovineană de burghezi cu o oarecare stare materială, Karl Klein punctează în lucrarea sa câteva dintre momentele mai deosebite din istoria Regimentului din care a făcut parte începând cu 9 august 1848. Dintre acțiunile care fac cinste regimentului amintim: bătălia de pe podul de la Arcole (în urma căreia Napoleon a pomenit în raportul dat Directoratului de „vitejia unui batalion imperial”), vizita la Năsăud a împăratului Francisc I și a Carolinei Augusta pe 16 august 1817, momentul Revoluției de la 1848, luptele de pe Valea Bârgăului și de la Monor împotriva insurgenților (sfârșitul lui februarie 1849), hotărârea împăratului din 22 ianuarie 1851 (care transformă Regimentul II grăniceresc de infanterie în Regimentul 50 cezaro-crăiesc de infanterie de linie), premiarea în 1852 a Regimentului cu medalia de onoare pentru vitejia dovedită și loialitatea față de Coroană, „tratarea blândă a populației” din Muntenia (1854), bătălia de la Custoza (24 iunie 1866; batalionul s-a remarcat în mod deosebit pe câmpul de luptă).

Un moment mai aparte asupra căruia căpitanul Karl Klein insistă este data de 20 august 1863, când Regimentul a împlinit 100 de ani de la înființare. Sărbătoarea centenarului, una de mare fast, a avut loc la Ceneda unde, la rugămintea corpului de ofițeri, împărăteasa Elisabeta (reprezentată de contesa Hunyadi) și arhiducesa Sophie au acceptat să fie nașele Regimentului. După sfințirea drapelului acordat Batalionului I și Batalionului II s-au ținut cuvântări în limba română, s-a dansat *Călușarul*, iar soldați îmbrăcați în costume populare au cântat melodii tradiționale. Datorită amplitudinii pe care a căpătat-o, manifestarea a avut și un caracter național.

„Istoria de arme a Regimentului cezaro-crăiesc de infanterie nr. 17 național român transilvănean” a fost finalizată la 16 februarie 1867, autorul acesteia beneficiind de un scurt portret din partea istoricilor Adrian Onofreiu și Ioan Bolovan. Superiorii săi îl privesc drept harnic și perseverent, un bun comandant al companiei sale, excelent ținător, călăreț și înotător, dar și un om cu o personalitate fascinantă prin realizările sale militare. Prima sa zi în rândurile Regimentului II cezaro-crăiesc a fost 9 august 1848, Karl Klein

remarcându-se repede în ochii superiorilor - fruntaș (10 octombrie 1848), caporal (1 aprilie 1849), plutonier, locotenent clasa a II-a (1 august 1851), locotenent clasa I (16 iunie 1853), locotenent major (1 ianuarie 1859), căpitan clasa a II-a (5 mai 1864), căpitan clasa I (1 iunie 1866). Deși nu a mai avansat, a îndeplinit funcții de conducere precum comandant de companie sau comandant interimar de batalion.

Ceea ce l-a determinat pe Karl Klein să pună pe hârtie faptele și întâmplările mai aparte din trecutul Regimentului năsăudean, fără a cărui existență Năsăudul ar fi astăzi mai sărac, ar fi contactul său permanent cu românii, susțin autorii în introducerea volumului. Ca sursă de inspirație, Karl Klein a apelat și la listele de conduită ale ofițerilor din arhivele militare vieneze, consultate probabil în perioadele când urma diverse cursuri de instruire. Cum sinteza militară a căpitanului Klein dă dovadă de o bună cunoaștere a evenimentelor în care a fost implicat Regimentul din care făcea parte, ea nu poate să nu aibă la bază o temeinică documentare, cunoștințele de limba română, maghiară și germană fiindu-i de mare ajutor în perceperea realităților politice, economice și sociale din Transilvania vremii.

Precizia unor informații din „Istoria de arme a Regimentului cezaro-crăiesc de infanterie nr. 17 național român transilvănean” nu era posibilă fără consultarea jurnalelor de operațiuni, a altor documente care nu se găseau decât în arhivele militare vieneze sau locale, unde accesul civililor era fie restricționat, fie interzis, după cum se știe. O altă sursă ar fi putut fi documentele din arhivele Regimentului II grăniceresc care au fost salvate din incendiul izbucnit în timpul Revoluției de la 1848. Autorii nu exclud că apelul adresat de vicarul greco-catolic al Rodnei, Grigore Moisil, de a se colecta informațiile necesare unei viitoare lucrări de sinteză despre istoria Regimentului ar fi stat la baza „Istoriei de arme ...”.

Apelul vicarului n-a fost în van, dorința acestuia împlinindu-se, iar istoria Regimentului grăniceresc a fost întipărită în paginile unui manuscris al cărui autor a rămas până în zilele noastre necunoscut.

Cum există similitudini între manuscrisul anonim și cel al căpitanului Karl Klein, dar și între „Istoria de arme ...” și cartea lui Gustav Ritter Amon von Treuenfest (publicată în 1882 la Viena - la o dată apropiată de finalizarea lucrării lui Klein), e foarte posibil ca autorii să se fi inspirat unul din scrierea celuilalt, nementionând-o ca sursă bibliografică. Tocmai din acest motiv, Adrian Onofreiu și Ioan Bolovan se feresc să catalogheze drept inedită sinteza lui Klein, lucrare care a fost consultată, mai mult ca sigur, și de unii autori din secolul al XIX-lea care au dedicat Regimentului grăniceresc studii consistente sau chiar cărți.

„Contribuții documentare privind istoria Regimentului grăniceresc năsăudean” a istoricilor Adrian Onofreiu și Ioan Bolovan, care redă pentru prima oară integral manuscrisul unui căpitan, Karl Klein, din Regimentul II grăniceresc, constituie un studiu util pentru cercetătorii trecutului din acest colț de țară pentru că, după cum spunea și Mihail Kogălniceanu, „istoria noastră unde este, cine o știe, cine o cetește, cine-și bate capul, într-o epohă așa de materială, așa de egoistă, să gândească la istorie, la nație, la viitor”.

**Dokumentarische Beiträge zur Geschichte
des Nösner Grenzerregimentes**

- Zusammenfassung -

In dem ersten Teil, präsentiert die Rezension einige Meinungen der Verfassers bezüglich des Manuskriptes der Haputmannes Karl Klein. Der zweite Teil analysiert die Aspekten aus der betreffende Arbeit, die des Grenzregiments von Näsäud gewidmet wurde.

In alaturare / se
unul formulariu de
sorela demandare:
Tiese impune deotr
acesta Tabelle in
tate, spre care scop
tele necesari ale con
in catu se corespun
si cu natura lucrur
numa cu datele sim
Dasele distigate de p
Contribuiri le r
si Cartile de contr

ISSN 1583-3542

EDITURA MEGA

www.cimec.ro

